Ἔκδοση 1967
ALVIN REDMAN HELLAS
Ἀκαδημίας Γωνία Δημοκρίτου 1
Ἀθήνα (134)

Τυπώθηκε στὰ τυπογραφεῖα τῶν ἐκδόσεων
Alvin Redman Hellas

ΜΑΡΙΟ ΤΣΕΡΒΙ

Ο ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΝΙΚ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΟΔΟΥ
ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΣΧΟΛΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

ALVIN REDMAN HELLAS
ΑΘΗΝΑ

Γιὰ τὸν Ἑλληνοϊταλικὸ πόλεμο τοῦ 1940—41 ἔχουν γραφεῖ πολλὰ βιβλία καὶ μονογραφίες, ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες δυστυχῶς ἐλάχιστα, κυρίως ὅμως ἀπὸ τοὺς Ἰταλούς. Οἱ Ἕλληνες ἔχομε μιὰ βαρειὰ ἁμαρτία ἀπέναντι τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους μας, γιατὶ δὲν ἐκπληρώσαμε τὸ καθῆκον ποὺ εἴχαμε, νὰ δώσουμε στοὺς ἱστορικοὺς τὰ στοιχεῖα ἀπὸ πρῶτο χέρι, ποὺ θὰ τοὺς ὁδηγοῦσαν νὰ γράψουν ὄχι μιὰ ἀλλὰ πολλὲς ἱστορίες γύρω ἀπὸ τὸ ἀξιοθαύμαστο αὐτὸ γεγονός, τὴν τεράστια αὐτὴ ἔξαρση στὴν ὁποῖα ὑψώθηκε τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος καὶ ἀποδείχτηκε ἀντάξιο τῶν εὐγενεστέρων παραδόσεων τῆς ἱστορίας του.

Οἱ πολεμικὲς ἐκθέσεις καὶ οἱ ἱστορίες ποὺ γράφουν τὰ ἐπιτελεῖα γιὰ τὴν διεξαγωγὴ τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι τὰ ξερά, τεχνικὰ πλαίσια ποὺ συνθέτουν τὸ κορμὸ τῆς ἱστορίας. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ τῆς δίνει ψυχή, ποὺ τὴν κάνει ζωντανὴ καὶ δημιουργεῖ τὴν ἀτμόσφαιρα μέσα στὴν ὁποία διαδραματίσθηκε ἕνα ἱστορικὸ γεγονός, εἶναι οἱ λεπτομέρειες, τὰ περιστατικά, τὰ διάφορα ἐπεισόδια ποὺ ἔζησαν ἐκεῖνοι ποὺ ἔκαναν τὸν πόλεμο εἴτε στὸ μέτωπο εἴτε στὰ μετόπισθεν. Σ' αὐτὰ ἀπάνω ἔπρεπε πολ-

λοὶ ν' ἀφήσουν τὶς ἐντυπώσεις τους, τὰ αἰσθήματα ποὺ δοκίμασαν, τὰ βιώματα ποὺ ἔνιωσαν.

Ἔπρεπε πολλοὶ νὰ γράψουν τί εἶδε καὶ τί πέρασε ὁ καθένας μέσα στὴν ἀκτῖνα τῆς δράσεώς του, ὡς ἐκεῖ ποὺ εἶχε προσωπικὴ ἐμπειρία, ἀλλὰ μὲ πραγματικὴ εἰλικρίνεια, φωτογραφικὰ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πῆ, χωρὶς νὰ προσπαθῆ νὰ προβάλη τὸν ἑαυτό του, ἐξαίροντας ἢ μεγαλοποιῶντας ἐκεῖνα ποὺ τὸν συμφέρουν καὶ ἀποσιωπῶντας ὅσα εἶναι πραγματικὰ μειωτικὰ ἢ ἄσχημα ἢ αὐτὸ νομίζει πὼς εἶναι.

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀφήγηση πράξεων ἀνθρώπων καὶ ὄχι ἡμιθέων καὶ γιὰ νὰ δώση ὠφέλιμα διδάγματα πρέπει νὰ λέει τὴν ἀλήθεια μὲ ὅλες τὶς ἀτέλειες καὶ μικρότητες ποὺ ἔχει ὁ ἄνθρωπος κι ἀντανακλοῦν στὰ ἔργα του. Αὐτὸ δὲν τὸ κάναμε ὅλοι ὅσοι ἔπρεπε, κι ὅταν θὰ περάση ἡ γενιὰ ποὺ ἔζησε τὰ γεγονότα καὶ δὲν ἄφησε πίσω τὴν ἀνάμνησή τους, δὲν θὰ μπορεῖ νὰ βρεθῆ τὸ ἱστορικὸ ἐκεῖνο ὑλικὸ ποὺ δίνει τὸν παλμὸ καὶ τὸ χρῶμα στὰ γεγονότα καὶ τὰ παρουσιάζει μὲ τὴν ἀληθινή, τὴν ἀνθρώπινη μορφή τους.

Οἱ Ἰταλοὶ ἔγραψαν πολλὰ γι' αὐτὸν τὸν πόλεμο. Πρῶτα ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν εὐθύνες γι' αὐτὸν καὶ τὰ ἔργα τους εἶναι μᾶλλον ἀπολογίες καὶ ἔπειτα οἱ ἄλλοι ποὺ δὲν εἶχαν προσωπικὴ συμμετοχὴ κι ἀναζήτησαν νὰ βροῦν τὶς αἰτίες ποὺ προκάλεσαν ἕναν πόλεμο καὶ τὸν τρόπο ποὺ ἔγινε ἡ διεξαγωγή του, ὥστε ν' ἀφήση μιὰ πικρὴ ἀνάμνηση ἀπὸ μιὰ πράξη ποὺ τὸ ἰταλικὸ ἔθνος θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ μὴν εἶχε γίνει ποτέ.

Πέρασαν ἀπὸ τότε πολλὰ χρόνια, καὶ στὴν ἐποχή μας οἱ ἀποστάσεις ποὺ βάζει ὁ χρόνος ἀνάμεσα στὰ γεγονότα εἶναι πολὺ μεγαλύτερες ἀπὸ ἄλλοτε. Ἐπὶ πλέον οἱ διεθνεῖς καταστάσεις ἄλλαξαν ὥστε οἱ ἀντίπαλοι τοῦ πολέμου ποὺ ἐξιστορεῖται σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο νὰ εἶναι σήμερα σύμμαχοι καὶ συνεργάτες σὲ πολλὰ πεδία. Ἀπὸ τὴν προσέγγιση αὐτὴ διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ἰταλικὸς λαὸς νοιώθει βαθειὰ τὸ ἄδικο ποὺ ἔκανε στὸν γείτονά του ὅταν, ἀκολουθῶντας τὴν ὑπερφίαλη καὶ ἀλαζονικὴ πολιτικὴ τῶν ἡγετῶν του, πῆγε νὰ σκλαβώση ἕναν λαὸ μὲ τὸν ὁποῖο τὸν συνέδεαν τόσες κοινὲς παραδόσεις στὸ πεδίο τοῦ πολιτισμοῦ καὶ στὶς σελίδες τῆς ἱστορίας.

ν τὴν ὑπόσταση μιᾶς ἀνώτερης
νειδητοποιήση τὶς δυνατότητές
: πολύτιμα δῶρα ποὺ ἔχει πάρει
:ονομευτικὰ τῆς ὑπάρξεώς του
:κδικήση καὶ στὸν εἰρηνικὸ ἀν-
κὲς ἱκανότητες, μὲ τὶς ὁποῖες
δικαιολογοῦν καὶ ὑπόσχονται.
ου τοῦ 1940—41 καὶ ἡ διεξα-
ρά, εἶναι γνωστὰ στὸ κοινὸ τῶν
ὸ ἐνδιαφέρον νὰ μάθη πῶς σκέ-
ῶς κινήθηκε ὁ ἀντίπαλός του.
αν ἕνα μεγάλο κράτος νὰ ἐπι-
ὺ ποὺ δὲν τοῦ εἶχε δώσει ποτὲ
του, πῶς ὠργάνωσαν καὶ πῶς
ἶχε γι' αὐτοὺς τόσο οἰκτρὸ τέ-
τὰ τὰ ἐρωτήματα δίνει τὸ ἀνὰ

φέα, ὁ σκοπὸς ποὺ ἔβαλε στὴν

ἐργασία του εἶναι νὰ δείξῃ ὅτι ὁ Ἰταλὸς στρατιώτης πολέμησε μὲ ἀνδρεία καὶ αὐταπάρνηση καὶ ἔκανε πλήρως τὸ στρατιωτικό του καθῆκον. Ὅταν λέμε στρατιώτης ἐννοοῦμε καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς τῶν μαχίμων μονάδων. Ἐκεῖνοι στοὺς ὁποίους ρίχνει ὁ βάρος γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας καὶ τὸν ἐξευτελισμὸ ποὺ ὑπέστη ἕνα μεγάλο κράτος ἀπὸ ἕνα μικρό, εἶναι ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ποὺ ἐπεδίωκε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν χιμαιρικὴ ἀναβίωση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἰδεολογικὰ ἡ ἔννοια τῆς αὐτοκρατορίας εἶχε σβήσει, κι ἀπὸ τὸ ἄλλο στὴν ἐπιπόλαια, δοξομανῆ καὶ ἀλληλοϋποβλεπόμενη ἀνώτερη στρατιωτικὴ ἡγεσία.

Ὁ πόλεμος στὴν Ἀλβανία, λέει ὁ συγγραφέας, ὑπῆρξε προσωπικὸς πόλεμος τοῦ Μουσσολίνι καὶ τοῦ Τσιάνο. Τὸν Μουσσολίνι δὲν τὸν ἄφηναν νὰ κοιμηθῇ οἱ ἐπιτυχίες τοῦ Χίτλερ μὲ τοὺς κεραυνοβόλους πολέμους του. Θέλησε νὰ τοῦ δείξῃ ὅτι μπορεῖ κι αὐτὸς νὰ κάνῃ κεραυνοβόλο πόλεμο καὶ νὰ σταθῇ ἀπέναντί του ὡς ἰσότιμος καὶ ὄχι ὡς φτωχὸς συγγενής. Ἀφηγεῖται τὶς ἐναλλαγὲς τῶν διαθέσεων καὶ τῶν σχεδίων τοῦ Ντοῦ-

τσε ἀπὸ τότε πού ὁ ἰταλικὸς στρατὸς ἔδιωξε τὸν 'Αχμὲτ Ζώγου κι ἐγκαταστάθηκε στὴ χώρα του. 'Επίσης τὶς ἀνησυχίες στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ἀντίμετρα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἔπειτα ἀρχίζουν οἱ διάφορες αἰτιάσεις, γνωστὲς καὶ ἄγνωστες, γιὰ νὰ δημιουργήση ἕνα κλῖμα ἐνοχῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας, ποὺ θὰ δικαιολογοῦσε στὰ μάτια τοῦ κόσμου τὰ μέτρα ποὺ λογάριαζε νὰ πάρη. Προκαλοῦσε αὐτὸς καὶ φώναζε ἀπὸ πάνω ὅτι τὸν προκαλοῦσαν. 'Αναφέρει ἀρκετὰ γιὰ τὶς ψευδολογίες περὶ Τσαμουριᾶς καὶ τοῦ Νταοὺτ Χότζα καὶ γιὰ τὶς ἐνέργειες τοῦ 'Ιταλοῦ ἀντιπροσώπου στὰ Τίρανα Φραντζέσκο Γιακομόνι. «Ὁ Γιακομόνι καὶ ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀποτέλεσαν μιὰ δυανδρία ὑπεύθυνη γιὰ τὴν σφαλερὴ προπαρασκευὴ μιᾶς ἐσφαλμένης ἐκστρατείας: μιὰ δυανδρία ποὺ εὕρισκε στὴ Ρώμη πλήρη ἀνταπόκριση στὸν Μουσσολίνι καὶ στὸν Τσιάνο».

Τὸ ἐπεισόδιο τοῦ τορπιλλισμοῦ τῆς Ἕλλης στὴν Τῆνο παρουσιάζεται ὡς ἔργο τοῦ ἁρμοστοῦ τῶν Δωδεκανήσων Ντὲ Βέκκι, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς «τέσσερεις» ἀρχηγοὺς τοῦ Φασισμοῦ κατὰ τὴν Πορεία στὴ Ρώμη.

Ὁ συγγραφεὺς ἐκτείνεται σὲ πολὺ ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες γιὰ τὰ παρασκήνια τῆς προπαρασκευῆς τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος, περιγράφει μὲ λεπτομέρειες τὴν δραματικὴ ἐπίδοση τοῦ τελεσιγράφου ἀπὸ τὸν Γκράτσι στὸν Μεταξᾶ καὶ συνεχίζει μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν ἀγώνων στὰ ἠπειρωτικὰ καὶ ἀλβανικὰ βουνά.

Ἐντελῶς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ παράρτημα στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ποὺ περιέχει, ἔγγραφα, ἐκθέσεις, ἐπιστολές, ραδιοφωνικὲς ἐκπομπὲς κ.λ.π. ποὺ ρίχνουν ἄφθονο φῶς στὰ περιστατικὰ καὶ στὰ παρασκήνια τοῦ πολέμου.

Μέσα στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου τοῦ Τσέρβι, ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θὰ βρῆ πολλὰ ποὺ δὲν ἤξερε καὶ ἐκεῖνα ποὺ ξέρει θὰ ἰδῆ πῶς τὰ παρουσιάζει ἕνας καλοπροαίρετος συγγραφεὺς ποὺ ἀνήκει στὸ στρατόπεδο τῶν τότε ἀντιπάλων, καὶ θὰ νοιώση ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια καὶ ἱκανοποίηση γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν ὅσων τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος καὶ ὁ στρατός του ἔπραξαν σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ δραματικές ἀλλὰ καὶ πιὸ ἔνδοξες περιόδους τοῦ βίου των.

ΝΙΚ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΟΔΟΥ
Ἀντιστράτηγος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐπέρασε τώρα πιὰ ἕνα τέταρτο αἰῶνος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἄρχισε ἡ ἐκστρατεία τῆς Ἑλλάδας. Πολλὰ πάθη πραΰνθηκαν, πολλὲς πολιτικὲς καὶ ψυχολογικὲς θέσεις ἄλλαξαν. Τὸν ἄστοχο πόλεμο, ποὺ κόστισε σὲ Ἕλληνες καὶ Ἰταλοὺς ἑκατοντάδες χιλιάδων νεκρῶν, τραυματιῶν, κρυοπαγημένων, μποροῦμε νὰ τὸν ἐξετάσουμε πλέον μὲ μιὰ προοπτικὴ ἡσυχώτερη.

Οἱ πληγὲς δὲ γιατρεύτηκαν ὅλες. Αὐτοὶ ποὺ ἀκρωτηριάσθηκαν ἐδῶ καὶ 25 χρόνια μὲ τὰ μαλλιὰ γκρίζα ἀπὸ τὸ πέρασμα τῶν χρόνων, ὑπάρχουν ἀκόμη ἀνάμεσά μας, γιὰ νὰ μᾶς διηγοῦνται, πόσον πόνο κόστισε ἕνα « λάθος », ποὺ οἱ διαστάσεις του ἦσαν τόσο τρομακτικές. Ἀλλ' ὁ χρόνος ἔρριξε βάλσαμο στὶς πληγὲς καὶ καταπράΰνε τὰ μίση. Τὸ πρόσωπα, ποὺ ὑπῆρξαν οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς περιπέτειας καὶ ποὺ ἔφεραν τὴν εὐθύνη καὶ τὸ βάρος τῶν γεγονότων ἔχουν ὅλα σχεδὸν πεθάνει. Ὁ τοποτηρητὴς στὴν Ἀλβανία Γιακομόνι καὶ ὁ στρατηγὸς Μάριο Ροάττα εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους, ποὺ μποροῦν νὰ δώσουν προσωπικὴ μαρτυρία. Καὶ εἶναι ἡ μαρτυρία τους μιὰ μαρτυρία μοναδικῆς κατεύθυνσης. Ὑπεράσπιση τοῦ ἑαυτοῦ τους.

Ἔχει πεθάνει ὁ Μουσσολίνι. Ἔχουν πεθάνει ὁ Μεταξᾶς, ὁ Τσιάνο, ὁ Παπάγος, ὁ ἀρχιστράτηγος τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ. Ἐπέθανε σχεδὸν ὀγδοντάρης ὁ στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα, ποὺ ὁδήγησε στὴν ἐπίθεση τὶς Ἰταλικὲς μεραρχίες.

'Απομένουν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους τὰ ἡμερολόγια, τὰ ἀπομνημονεύματα, τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα. Φύλλα χαρτιοῦ ποὺ μᾶς ξαναφέρνουν στὴν ἀτμόσφαιρα ἑνὸς μακρινοῦ 'Οκτωβρίου.

'Η κήρυξη τοῦ πολέμου ποὺ ἐπιδόθηκε ἀπὸ ἕνα πρέσβυ τῆς 'Ιταλίας μᾶλλον ταραγμένον, σ' ἕναν Ἕλληνα δικτάτορα, ποὺ φοροῦσε τὶς πιτζάμες του. Οἱ γκριζοπράσινες φάλαγγες, ποὺ ἀναδιπλώνονται κατὰ μῆκος τῶν ἐρημικῶν κοιλάδων τῆς 'Ελληνοαλβανικῆς μεθορίου, πηγαίνοντας πρὸς ἕνα Γολγοθᾶ, ποὺ θὰ διαρκέσει μῆνες. Οἱ στρατηγοί, ποὺ χαράζουν στοὺς χάρτες τους κόκκινα καὶ μπλὲ τόξα, ἐπιχειρήσεις, ποὺ ποτὲ δὲν πραγματοποιοῦνται. Οἱ ἐλαφροὶ ἱππεῖς, οἱ βερσαλιέροι, ποὺ μουρμουρίζουν καρτερικά, καθὼς κινοῦνται ἐναντίον ἑνὸς ἐχθροῦ ἀγνώστου, ποὺ δὲν ξέρουν γιατὶ καὶ ἐν ὀνόματι ποιᾶς μυστηριώδους ὑψίστης ἀνάγκης, πρέπει νὰ τὸν κτυπήσουν.

Αὐτὴ εἶναι μιὰ πικρὴ ἱστορία. Καὶ συλλογίσθηκα πολύ, προτοῦ καθήσω νὰ τὴ διηγηθῶ, ἂν ἦταν σωστὸ νὰ τὸ κάμω. Εἶναι μιὰ ἱστορία, ποὺ δὲν ἔχει γιὰ μᾶς τοὺς 'Ιταλοὺς οὔτε τὸ μεγαλεῖο, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν προάσπιση τοῦ δικαίου μας, οὔτε τὴν ζοφερή, ἀλλὰ ἀναντίρρητη ἐπιβλητικότητα τῆς συντριπτικῆς ἰσχύος ἑνὸς ὑπέροχου στρατιωτικοῦ μηχανισμοῦ. Μιὰ περιπέτεια, ποὺ δὲ θὰ εἶχε φῶς, ἂν δὲν τὸ ἔπαιρνε ἀπὸ τὴ μνήμη τῶν ταπεινῶν ποὺ τὴν ἔζησαν καὶ δὲ γύρισαν. Εἰδικὰ γι' αὐτούς, πιστεύω, ὅτι ἦταν ἀναγκαῖο νὰ ἀναδιφήσω σ' αὐτὴ τὴν ἀχάριστη σελίδα τοῦ ἀχάριστου τελευταίου πολέμου: Γιὰ νὰ τονισθεῖ μιὰ φορὰ ἀκόμη, ὅτι οἱ στρατιῶτες μας ἔκαναν τὸ καθῆκον τους ἀκόμη καὶ ὅταν εἶχαν χίλιες ἄριστες δικαιολογίες, γιὰ νὰ μὴ τὸ κάνουν. Καὶ ὅτι οἱ ἡγέτες τους ἔσφαλλαν συνεχῶς ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία στιγμὴ μιᾶς ἐκστρατείας, ποὺ μένει μνημειώδης στὴν 'Ιταλικὴ ἱστορία σὰν σπάνιο παράδειγμα πολιτικῆς ἀπρονοησίας, στρατιωτικῆς ἀνεπάρκειας, χαμερποῦς ἀρριβισμοῦ, μυωπίας στρατιωτικῆς καὶ τακτικῆς.

Αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν τὰ λέω καὶ ἀκόμα περισσότερο δὲν τὰ ἀποκαλύπτω μόνον ἐγώ. Τὰ ἔγραψαν περισσότερο ἢ λιγώτερο καθαρά, περισσότερο ἢ λιγώτερο ὠμά, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς πολιτικούς, ποὺ ἔχουν κάποιο μερίδιο ἀπὸ τὴν ἄτυχη ἐπιχείρηση. Μόνο, ποὺ καθένας ἀπ' αὐτοὺς ἔγραψε

φορτώνοντας στοὺς ἄλλους φταιξίματα καὶ λάθη στὴν προσπάθεια νὰ σώσει τὸν ἑαυτό του. Εἶναι περιττό, νομίζω, νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι αὐτὸ τὸ βιβλίο ἀντιθέτως δὲ θέλει νὰ σώσει κανένα, ὅπως δὲ θέλει καὶ νὰ θίξει κανένα ἀπὸ πρόθεση. Ἂν ἕνας πόλεμος μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ ἀπὸ ἕνα τυχαῖο γεγονός, ἀπὸ ἕνα πικκάρισμα, ἀκριβῶς αὐτὸ συνέβη μὲ τὴν ἐκστρατεία τῆς Ἑλλάδας. Τὸ τυχαῖο γεγονὸς εἶναι ἀλήθεια, ὅτι στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀποτελεῖ μίαν ἀνέκκλητη ἐπιταγὴ τῆς Ἱστορίας, τῆς Νέμεσης, ἂν θέλετε. «Μωραίνει Κύριος, οὓς βούλεται ἀπωλέσαι».

Ἀκόμη καὶ τὰ τυχαῖα γεγονότα, ὅταν μπαίνουν σ' ἕνα τεράστιο καὶ τρομερὸ πλαίσιο, ὅπως εἶναι μιὰ παγκόσμια σύγκρουση, ἔχουν μιὰ μυστηριώδη καὶ τρομακτικὴ λογική. Μιὰν ἡμέρα κάποιος ἱστορικὸς καλῆς θέλησης θὰ μπορέσει νὰ οἰκοδομήσει ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις, θεωρητικὰ σωστές, γιὰ τὴ σύγκρουση τῶν συμφερόντων καὶ γιὰ τὶς στρατηγικὲς ἐπιταγές, ποὺ ἐπέβαλλαν τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἑλλάδας. Εἶναι ὅμως γεγογός, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, στοὺς ὁποίους εἶχε δοθεῖ ἡ τρομερὴ ἐξουσία νὰ ἀποφασίζουν, δὲν εἶχαν στὸ νοῦ τους κανένα σχετικὸ σχέδιο, ὅταν ἐξαπέλυσαν τὴ σφαγή.

Αὐτὲς οἱ γραμμὲς ἐπιδιώκεται νὰ εἶναι μόνον ἕνας πρόλογος, Καὶ δὲ θὰ ἐπεκταθῶ. Ὅμως προκαλεῖ κατάπληξη ἀκόμη σήμερα, νὰ διαβάζουμε μελέτες καὶ σχόλια ἑλληνικά, γιὰ νὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ βιβλίο τῶν ἀναμνήσεων τοῦ Ἀλέξανδρου Παπάγου[1], στὰ ὁποῖα διακρίνεται καὶ ἀνακατασκευάζεται μιὰ γραμμὴ συμπεριφορᾶς τοῦ ἀντιπάλου ὀρθολογιστική, καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ φανταστική. «Τὴν 28η Ὀκτωβρίου 1940—ἔγραφε μὲ τὸ στομφῶδες του ὕφος ὁ Παπάγος, ποὺ ὑπῆρξε ἕνας ἄριστος στρατηγός, ἀλλὰ ἕνας χείριστος συγγραφέας ἀπομνημονευμάτων —ἡ Ἰταλία ἐπιτέθηκε ἀπρόοπτα καὶ προδοτικά, χωρὶς καμιὰ πρόκληση στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἐθεωρεῖτο πάντοτε ἐμπόδιο στὴν πραγματοποίηση τῶν μεγαλεπίβολων σχεδίων τῆς ἰμπεριαλιστικῆς Ἰταλικῆς πολιτικῆς, ποὺ ἀπέβλεπε στὴν ἀναγέννηση τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ στὴν ἐπέκταση τοῦ Ἰταλικοῦ ζωτικοῦ χώρου στὴ Μέση Ἀνατολή. Ἡ ἐπίθεση ὅμως δὲν ἀποτέλεσε μόνον τὴν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν προθέσεων τῆς Ἰταλικῆς πολιτικῆς.

Στὸ πλαίσιο τῆς ὅλης Εὐρωπαϊκῆς σύρραξης αὐτὴ ἀποτελεῖ τμῆμα ἑνὸς περισσότερο σύνθετου πολεμικοῦ σχεδίου προπαρασκευασμένου καὶ ἀποφασισμένου προηγουμένως κι ἀπὸ τὶς δυὸ δυνάμεις τοῦ Ἄξονα.

Παραμύθια. Ἦταν κανανοητὸ ὁ ἀρχιστράτηγος τοῦ στρατοῦ, ποὺ τόσο λαμπρὰ ξεπέρασε τὴ δοκιμασία τῆς σύγκρουσης μὲ τὴν Ἰταλία, νὰ ὑπερτιμᾶ τὸν ἀντίπαλο, γιὰ νὰ ὑπερτιμᾶ ἔτσι καὶ τὴν ἀξία τὴ δική του καὶ τῶν στρατιωτῶν του. Καὶ ὅλες οἱ Ἑλληνικὲς μελέτες εἶναι προσαρμοσμένες σ' αὐτὸ τὸ λάϊτ μοτίβ. Ἡ μεγάλη Ἰταλία ὁπλισμένη ὡς τὰ δόντια ποὺ ἐπιτίθεται, ὕστερα ἀπὸ μιὰ λεπτομερῆ καὶ ἀλάθευτη προπαρασκευὴ στὴ μικρὴ καὶ σχεδὸν ἄοπλη Ἑλλάδα, καὶ ποὺ μ' ὅλα ταῦτα, δὲν κατορθώνει νὰ περάσει, χάρη στὴν ὑπεράνθρωπη ἀξία τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἄποψη, ποὺ καὶ μεῖς πιθανώτατα θὰ ὑποστηρίζαμε, ἂν ἤμαστε Ἕλληνες. Εἶναι μιὰ ἄποψη δελεαστικὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ἀλλὰ φανταστική. Μιὰ μνημειώδης διαστροφὴ τῶν γεγονότων. Κανένα σχέδιο τοῦ Ἄξονα, καμιὰ σοβαρὴ Ἰταλικὴ προπαρασκευή. Ὁ πόλεμος τῆς Ἀλβανίας δὲν ἦταν ἡ σύγκρουση μεταξὺ ἑνὸς Γολιὰθ καὶ ἑνὸς Δαυΐδ, ἀλλὰ μεταξὺ δύο Δαυΐδ, ποὺ ὁ ἕνας πολεμοῦσε μὲ τὴ δύναμη τοῦ δικαίου του (*).

Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἦταν σχεδὸν τυχαία ἡ γένεση τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ἐπιβεβαιώνεται σὲ κάθε φάση τῶν γεγονότων, βρίσκει τὴν πρώτη καὶ ἤδη πειστικὴ ἀπόδειξη σ' ἕνα στοιχεῖο, ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον γνωστά: Τὸ «Ἡμερολόγιο»

** ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γεν. Ἐπιτελείου Στρατοῦ.— Ὁ συγγραφέας στὴν προσπάθειά του νὰ παρουσιάσει τοὺς Ἰταλοὺς στρατιῶτες ἰσάξιους τῶν Ἑλλήνων, χαρακτηρίζει τὴ σύγκρουση, σὰν σύγκρουση μεταξὺ δυὸ Δαυΐδ.*

Καὶ στὴν προσπάθειά του αὐτή, παραβλέπει θεληματικὰ τὸ πολεμικὸ δυναμικὸ τῆς ἰσχυρῆς τότε Ἰταλικῆς Αὐτοκρατορίας, τὰ 8 ἑκατ. τῶν λογχῶν, τὸ ἰσχυρότερο πολεμικὸ ναυτικὸ τῆς Μεσογείου, τὴν ἰταλικὴ ἀεροπορία, τὸν ἄρτιο ἐξοπλισμὸ τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἐνίσχυσή του μὲ ἀλβανικὲς δυνάμεις.

Παραβλέπει τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν μιὰ τεθωρακισμένη μεραρχία στὸν τομέα τῆς Ἠπείρου, οἱ Ἕλληνες δὲν διέθεταν οὔτε

τοῦ Τσιάνο(2). Τὰ ἀποσπάσματα, ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι μιὰ περιληπτικὴ προεισαγωγικὴ εἰκόνα τῆς ἱστορίας, ποὺ θὰ καταλήξω νὰ ὑφάνω πολὺ πλατύτερα. « 12 Σεπτεμβρίου 1939. Συνοδεύω τὸν Γκράτσι στὸν Ντοῦτσε, ποὺ δίνει ὁδηγίες γιὰ προσέγγιση μὲ τὴν Ἑλλάδα, χώρα πολὺ φτωχή, γιὰ νὰ μᾶς ἐρεθίσει τὴ βουλημία ». 10 Αὐγούστου 1940. « Μιλῶ μὲ τὸν Μουσολίνι γιὰ τὶς δυσκολίες, ποὺ παρουσιάζονται στὰ Ἑλληνο-Ἀλβανικὰ σύνορα. Δὲν πρέπει νὰ δραματοποιοῦμε τὰ γεγονότα, ἀλλὰ ἡ Ἑλληνικὴ στάση εἶναι πολὺ ὕπουλη. Ὁ Ντοῦτσε μελετᾶ μιὰ χειρονομία ἰσχύος, γιατὶ ἐπὶ πλέον ἔχει ἀπὸ τὸ 1923 ἕναν ἐκκρεμῆ λογαριασμό, καὶ οἱ Ἕλληνες αὐταπατῶνται, ἂν σκέπτωνται, πὼς τὸν ξέγραψε ». 11 Αὐγούστου. « Ὁ Μουσσολίνι ὁμιλεῖ ἀκόμα γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ ὑπόθεση καὶ θέλει νὰ γνωρίζει λεπτομέρειες γιὰ τὴν Τσαμουριά. Προετοίμασε τὸ Πρακτορεῖο Στέφανι ποὺ θ' ἀρχίσει ν' ἀνακινεῖ τὸ πρόβλημα. Καὶ μ' ἔβαλε νὰ καλέσω στὴ Ρώμη τὸν Γιακομόνι καὶ τὸν Βισκόντι Πράσκα, μὲ τοὺς ὁποίους σκοπεύει νὰ συσκεφθεῖ. Ὁμιλεῖ γιὰ μιὰν ἐπίθεση « ἐξ ἀπήνης » κατὰ τῆς Ἑλλάδας κατὰ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου. Ἂν ἀποφασίσει ἔτσι, νομίζω ὅτι εἶναι συμφέρον νὰ ἐπιταχύνουμε. Εἶναι ἐπικίνδυνο νὰ δίνουμε στοὺς Ἕλληνες τὴ δυνατότητα νὰ προετοιμάζουνται ». 17 Αὐγούστου. « Ὅσον ἀφορᾶ τὴν Ἑλλάδα ξαναβάζομε στὸ συρτάρι τὴ διπλωματικὴ διαμαρτυρία, ποὺ ἦταν ἕτοιμη ». 22 Αὐγούστου. « Ὁ Μουσσολίνι μοῦ δίνει τὸ ἀντίγραφο μερικῶν στρατιωτικῶν ὁδηγιῶν, ποὺ ἐκεῖνος ἔδωκε, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἀναβάλλονται γιὰ χρόνο ἀπροσδιόριστο οἱ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ τῆς Ἑλλάδας ». 8 Ὀκτωβρίου. « Ὁ Μουσσολίνι τηλεφωνεῖ νὰ κάνω ἕνα διάβημα στὴ Ρουμανία, γιὰ νὰ προκαλέσω πρόσκληση Ἰταλικῶν δυνάμεων. Εἶναι πολὺ ἐξοργισμένος, γιατὶ ὑπάρχει ἡ παρουσία μόνον Γερμανικῶν δυ-

---

ἕνα ἐλαφρὸ ἅρμα ἢ τεθωρακισμένο ὄχημα ἢ τὸ ὅτι γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν ἰσχυρὴ ἰταλικὴ ἀεροπορία, οἱ Ἕλληνες διέθεταν λίγα ἀεροπλάνα.

Παραβλέπει τὴν τεράστια ψυχολογικὴ ἐπίδραση τοῦ τριγώνου « Βερολῖνο—Ρώμη—Τόκιο » καὶ τὸ σύμφωνο « Στάλιν - Χίτλερ » καθὼς καὶ τὶς μέχρι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐπιτυχίες τοῦ ἄξονα.

Πάνω στὰ γεγονότα αὐτά, στηρίζεται ὁ ἑλληνικὸς ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ ἀγώνας ἦταν ἄνισος καὶ μεταξὺ Δαυὶδ καὶ Γολιάθ.

νάμεων στὶς πετρελαιοπαραγωγοὺς ζῶνες». 12 Ὀκτωβρίου. «(Ὁ Μουσσολίνι) εἶναι ἀγανακτησμένος γιὰ τὴ γερμανικὴ κατοχὴ τῆς Ρουμανίας: «Ὁ Χίτλερ μὲ βάζει πάντα ἐνώπιον τετελεσμένων γεγονότων. Αὐτὴ τὴ φορὰ τὸν πληρώνω μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα. Θὰ μάθει ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες ὅτι κατέλαβα τὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι ἡ ἰσορροπία θὰ ξαναποκατασταθεῖ». Ἐρωτῶ ἂν εἶναι σύμφωνος ὁ Μπαντόλιο. «Ὄχι ἀκόμη». Ἀπαντᾶ».

Γι' αὐτὸ στὶς 12 Ὀκτωβρίου, δυὸ βδομάδες πρὶν ἀπ' τὴν ἐπίθεση, ποὺ ἡ ἡμερομηνία της εἶχε ὁρισθεῖ ἀπὸ τὸ Μουσσολίνι γιὰ τὶς 26 καὶ κατόπιν ἀνεβλήθη γιὰ τὶς 28, ὁ στρατηγὸς ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου δὲν ἐγνώριζε, ὅτι ὁ στρατός του ἦταν ἕτοιμος «νὰ τσακίσει τὰ πλευρὰ» τῆς Ἑλλάδας. Μὰ εἶναι καὶ καταπληκτικώτερα. Τὸ πρωὶ ἀκόμη τῆς 14 Ὀκτωβρίου ὁ στρατηγὸς Ροάττα, ὑπαρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου στρατοῦ, ἐπίστευε, ὅτι τὸ σχέδιο τῆς ἐπίθεσης κατὰ τῆς Ἑλλάδας εἶχε δύσει. «Στὶς 14 Ὀκτωβρίου κλήθηκα στὴ Ρώμη. Ἐπισκέφθηκα τὸ πρωὶ τὸν Ροάττα, ποὺ μοῦ εἶπε ὅτι ἡ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδας δέν θὰ λάβαινε πιὰ χώρα». Βισκόντι Πράσκα «Ἐγὼ χτύπησα τὴν Ἑλλάδα», σελ. 46. Αὐτὲς οἱ παραπομπὲς θὰ μποροῦσαν νὰ συνεχισθοῦν. Καὶ θὰ ἐπαναληφθοῦν στὴν κατάλληλη στιγμή. Θέλησα νὰ παρουσιάσω γρήγορα μερικὰ ἀπὸ τὰ πλέον ἀγωνιώδη θέματα τῆς παραμονῆς τοῦ πολέμου. Θέλησα νὰ ὑπογραμμίσω τὸν χαρακτήρα μιᾶς πολεμικῆς ἐπιχείρησης, ποὺ γεννιόταν ἠθικὰ ἀδικαίωτη, τεχνικὰ ἀσυντόνιστη, ἀπροπαρασκεύαστη. Ποὺ ἄρχιζε στὴ χειρότερη ἐποχὴ ἐναντίον ἑνὸς ἐχθροῦ, ποὺ ἦταν στὰ ὅπλα καὶ ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἐξ αἰτίας τῶν συνεχῶν ἀλλαζονικῶν ἀπειλῶν μας, ποὺ τὶς ἀκολουθοῦσε ἐλάχιστα πειστικὴ ἠρεμία. Οἱ Ἰταλικὲς μεραρχίες κινήθηκαν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας χωρὶς πίστη, χωρὶς τὸ πλεονέκτημα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, μὲ ἕναν ἐξοπλισμὸ παλαιό, ὑπὸ τὴν καθοδήγηση στρατηγῶν χωρισμένων ἀπὸ ἀντιζηλίες καὶ δολοπλοκίες ἐπαγγελματικές, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀπόφασης ἑνὸς Ντοῦτσε ἐρεθισμένου ἀπὸ τὴν πικρία ἑνὸς παιδιάτικου πικκαρίσματος.

Μιὰ φορὰ στὸ τόσο πρέπει νά δώσουμε μερικῶς δίκιο στὸ Χίτλερ ὅταν διακήρυσσε([3]): «Ἡ ἀπρόοπτη εἴσοδος τῆς Ἰταλίας στὸν πόλεμο ἔδωσε στοὺς ἐχθρούς μας τὶς πρῶτες νίκες

καὶ ἀπ' αὐτὸ τὴ δυνατότητα στὸν Τσῶρτσιλ νὰ ἀναζωογονήσει τὸ θάρρος τῶν συμπατριωτῶν του καὶ νὰ δώσει ἐλπίδες στοὺς ἀγγλόφιλους ὅλου τοῦ κόσμου. Καὶ μ' ὅλο ποὺ ἀντιλαμβάνονταν ὅτι δὲν μποροῦσαν νὰ κρατήσουν τὶς θέσεις τους στὴν Ἀβησσυνία καὶ στὴν Κυρηναϊκή, οἱ Ἰταλοὶ εἶχαν τὸ θάρρος νὰ ριφθοῦν στὴν ἄχρηστη ἐκστρατεία τῆς Ἑλλάδας, χωρὶς νὰ μᾶς συμβουλευθοῦν καὶ χωρίς, οὔτε κὰν νὰ μᾶς προειδοποιήσουν. Οἱ ἐπονείδιστες ἧττες, ποὺ ὑπέστησαν, μᾶς προκάλεσαν τὴ χλεύη καὶ τὴν περιφρόνηση τῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν. Αὐτές, κι ὄχι ἄλλες, ὑπῆρξαν ἡ αἰτία τῆς σκλήρυνσης τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ τῆς μεταστροφῆς της τὴν ἄνοιξη τοῦ 1941, καὶ αὐτοὶ ἦταν οἱ λόγοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ἀναγκασθήκαμε, ἀντίθετα πρὸς ὅλα τὰ σχέδιά μας, νὰ ἐπέμβουμε στὰ Βαλκάνια καθυστερώντας κατὰ τρόπον καταστροφικὸ τὴν ἐπίθεσή μας κατὰ τῆς Ρωσίας. Ἂν ὁ πόλεμος εἶχε διεξαχθεῖ ἀπὸ μόνη τὴ Γερμανία καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Ἄξονα, θὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ χτυπήσουμε τὴ Ρωσία μέχρι τὶς 15 Μαΐου 1941. Διπλὰ ἐνισχυμένοι ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ δυνάμεις μας εἶχαν στὸ ἐνεργητικό τους μόνον νίκες ἀποφασιστικὲς κι ἀναμφισβήτητες θὰ μπορούσαμε νὰ κλείσουμε τὴν ἐκστρατεία πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ χειμώνα».

Ὁ Χίτλερ, ποὺ ἐκφραζόταν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἦταν ἤδη ψυχολογικά, ἕνας κατηγορούμενος, ποὺ ἐκαλεῖτο νὰ ἀπολογηθεῖ μπροστὰ στὸ λαό του καὶ μπροστὰ στὴν Ἱστορία. Μεγαλοποιοῦσε τὶς συνέπειες τῆς ἐπίθεσης κατὰ τῆς Ἑλλάδας, καὶ κατὰ συνέπειαν τὰ λάθη τοῦ Μουσσολίνι, γιὰ νὰ μικρίνει τὰ δικά του λάθη. Θὰ μποροῦσε νὰ παρατηρηθεῖ, ὅτι ἡ εἰσβολὴ στὰ Βαλκάνια καὶ ἡ ἀποστολὴ ἑνὸς ἀγγλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὴν Ἑλλάδα ἀφαίρεσε πολύτιμες μεραρχίες ἀπὸ τὶς Ἀγγλικὲς δυνάμεις τῆς Ἀφρικῆς καὶ διευκόλυνε τὴν προέλαση τοῦ Ρόμμελ. Μ' ὅλα ταῦτα ἡ ἐκστρατεία τῆς Ἑλλάδας παραμένει μιὰ στρατιωτικὴ τρέλλα καὶ μιὰ ἀδικία. Ἡ διάγνωση τοῦ Χίτλερ, πολιτικὰ θεμελιωμένη, εἶναι ἐν τούτοις, τουλάχιστον σ' ἕνα σημεῖο, ἀπαράδεκτη. Ὁ Γερμανός δικτάτορας ἀπέδωσε στοὺς Ἰταλοὺς γενικὰ ἀποτυχίες, ποὺ πρέπει ν' ἀποδοθοῦν μόνο στὸ Μουσσολίνι καὶ σὲ ἐκείνους, ποὺ ἐκτελοῦσαν τὶς ἀντιφατικὲς διαταγές. Κανένας στρατὸς δὲ θὰ ἔβγαινε νικητὴς ἀπὸ μιὰ δο-

κιμασία, πού θὰ τὴν ἀντιμετώπιζε μ' ἐκεῖνες τὶς συνθῆκες, μ' ἐκεῖνες τὶς ὁδηγίες, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τοῦ χρόνου. Ἂς ἀφήσουμε τὴ ντροπὴ τῆς ἥττας σὲ ὅποιον τὴν ἀξίζει. Σ' ὅποιον πολέμησε μὲ θάρρος, μὲ εἰλικρίνεια, μὲ στωϊκὴν ὑπομονή, μὲ βαθειὰ πίκρα, μένει ἡ ὑπερηφάνεια γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ καθήκοντος,

I

ΜΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΔΙΚΤΑΤΟΡΩΝ

Ἀφοῦ εἶχε τόσον πομπωδῶς θορυβήσει ἐναντίον τῶν ἑβραιοπλουτοκρατικῶν - μασσωνικῶν δημοκρατιῶν ὁ Μπενίτο Μουσσολίνι ἔκανε τὸν προσωπικό του πόλεμο — φαίνεται παράδοξο — ἐναντίον ἑνὸς δικτάτορος φασιστικοῦ τύπου. Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, στὴν ἀρχὴ στρατηγός, ἀλλὰ ἀπό πολλὰ χρόνια πολιτικὸς ἄνδρας, ἦταν ἕνας δικτάτορας ἀρκετὰ πρόσφατος. Ἡ ἰδική του «πορεία πρὸς τὴ Ρώμη» ἀνήρχετο στὶς 3 Αὐγούστου 1936. Τὸ καθεστώς του δὲν εἶχεν ἀκόμη υἱοθετήσει τὴ θεαματικὴ χορογραφία τῶν ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Ὁ Μεταξᾶς χρησιμοποιοῦσε πολιτικὴ ἐνδυμασία, ζοῦσε σεμνά, εἶχε νοοτροπία μικροαστοῦ. Πολὺ δύσκολα ἄλλωστε ἡ στολή θὰ ταίριαζε σὲ ἕναν ἄνδρα τῆς ἰδικῆς του εὐτραφοῦς σωματικῆς διάπλασης. Ὁ Μεταξᾶς εἶχε πρόσωπο κοινό, παχουλό, σημαδεμένο ἀπὸ ἕνα μουστάκι μᾶλλον δασύ, δὲν ἦταν αἱμοχαρής, ἀλλὰ εἶχεν ἐπιβάλει στὴ χώρα ἕνα καθεστὼς σκληρό.

Ἐστηρίζετο στὴν ἀμείλικτη δραστηριότητα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀστυνομίας Μανιαδάκη, ποὺ ἔστελνε ἐξορία στὰ νησιά, χωρὶς πολλὲς φιλοφρονήσεις, ὅλους τοὺς ἀντιπάλους τῆς δικτατορίας. Ἡ λογοκρισία τοῦ τύπου ἦταν αὐστηρή. Ἡ πνευματικὴ καταπίεση χονδροειδῶς βαρειά. Ἀκόμη καὶ μερικὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος, ποὺ φαινόταν ὅτι παρουσίαζαν ἀντίθεση

μὲ τὴν ὑποτιθεμένη φιλοσοφία τοῦ καθεστῶτος, εἶχαν τεθεῖ ἐκποδόν.

Ἡ «Νεολαία», δηλαδὴ ἡ ἐθνικὴ ὀργάνωση «Μπαλίλλα» * τῆς Ἑλλάδας, εἶχε μαζὶ μὲ τὸ ἀναμφισβήτητο ἐνεργητικὸ κάποιας δραστηριότητας κοινωνικῆς προνοίας καὶ τὰ παθητικὸ ὅτι ἐξανάγκαζε τὰ παιδάκια ἀγόρια καὶ κορίτσια νὰ παρελαύνουν σὲ παράταξη κάθε στιγμη ἐνώπιον κάποιου ἀξιωματούχου. Εἶχε υἱοθετηθεῖ ὁ ρωμαϊκὸς χαιρετισμός, ποὺ εἶχεν ἀναβαπτισθεῖ ἀπὸ ἐθνικιστικὴ ἀποκλειστικότητα Ἑλληνικός.

Μιὰ κάποια ἰδεολογικὴ συγγένεια συνέδεε ἀναμφισβήτητα τὸ Ἑλληνικὸ καθεστὼς μὲ τὸ Ἰταλικὸ καὶ τὸ πρῶτο μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ «μαθητὴς» τοῦ δευτέρου. Ὁ Μεταξᾶς σὰν καλὸς στρατιωτικὸς θαύμαζε τοὺς Γερμανούς, ποὺ στὶς στρατιωτικές τους ἀκαδημίες εἶχε ἐπὶ πλέον τελειοποιήσει τὴ μόρφωσή του. Τὸ πατριωτικὸ πνεῦμα του ἦταν ἔντονο καὶ εἰλικρινές. Ὑπῆρχαν ἑπομένως ὅλες οἱ προϋποθέσεις γιὰ μιὰ δράση πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς διείσδυσης, ποὺ οἱ ὁμοιότητες τῶν καθεστώτων θὰ μποροῦσαν νὰ καταστήσουν ἀρκετὰ εὐχερῆ καὶ ποὺ εἶχε διευκολυνθεῖ σὲ καταπληκτικὴ ἔκταση ἀπὸ τὶς κεραυνοβόλες Γερμανικὲς ἐπιτυχίες τοῦ πρώτου χρόνου τοῦ πολέμου.

Ὁ Μεταξᾶς δὲν ἦταν ἄνθρωπος ζωηρῆς φαντασίας. Θὰ μποροῦσε νὰ παραβληθεῖ μ' ἕνα Φράνκο λιγώτερο εὐλύγιστο καὶ περισσότερο ἐπαρχιώτη ([1]).

Ὁ Ἕλληνας δικτάτορας ἄφησε ἕνα ἡμερολόγιο, ποὺ ἂν δὲν ἔχει ὑποστεῖ διορθώσεις καὶ ἀπαλείψεις — καὶ δὲν φαίνεται — δείχνει μόνο τὸ περιορισμένο τοῦ πολιτικοῦ καὶ τὴν πενιχρότητα τοῦ πολιτικοῦ του ὁρίζοντα. Ὁ ἄνδρας δὲν ἐστερεῖτο, τὸ ἐπαναλαμβάνω, ἑνὸς βαθέος αἰσθήματος ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας. Καὶ ἐγνώριζε πολὺ καλὰ τὰ παρασκήνια τῆς μικροπολιτικῆς καὶ τῶν χαμηλῶν μηχανορραφιῶν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ φασισμὸς θὰ μποροῦσε νὰ ποντάρει πολλὰ χαρτιὰ πάνω σ' αὐτὸν τὸν ἄνδρα, ποὺ ἦταν κατὰ κάποιο τρόπο ἕνας δικός τους ἄνθρωπος τοποθετημένος ἐπὶ κεφαλῆς τῆς

---

* Ἡ Ἰταλικὴ φασιστικὴ ὀργάνωση τῆς νεολαίας.

Ἑλλάδας, γιὰ νὰ τὸν καταστήσει σύμμαχο. Ἦταν ὁ δρόμος ποὺ ἤθελαν ν' ἀνοίξουν προφανῶς οἱ Γερμανοί. Ὁ Μεταξᾶς εἶχε περάσει τέσσερα χρόνια ἐξορίας στὴ Σιένα. Αἰσθανόταν τοὺς δεσμοὺς τῆς μεσογειακῆς συγγένειας μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἰταλῶν. «Ἂν σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα — γράφει ὁ Ἐμμανουὴλ Γκράτσι, ὁ πρεσβευτής μας στὴν Ἑλλάδα(2) — ὑπῆρχε μόνον ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἔτρεφε πράγματι αἴσθημα ἀγάπης γιὰ τὴν Ἰταλία, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἦταν ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς». Ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα κάποια στιγμὴ ἡ ἔγνοια τοῦ Μουσσολίνι δὲν ἦταν πλέον νὰ δημιουργήσει συμμάχους μὲ μικρὴ δαπάνη, ἀλλὰ νὰ ἀποκτήσει μὲ κάθε θυσία ἐχθρούς, γιὰ νὰ δείξει στὸ Χίτλερ, πῶς καὶ ἐκεῖνος, ὁ Μουσσολίνι, ἐγνώριζε νὰ ἐφαρμόζει τὴν τακτικὴ τοῦ κεραυνοβόλου πολέμου, νὰ πραγματοποιεῖ εἰσβολὲς καὶ κατακτήσεις. Ἦταν ἀναγκαῖο νὰ κηρύξει ἕναν πόλεμο κι ὄχι νὰ χορέψει ένα γοργὸ γύρο βάλς. Αὐτὴν τὴν τελευταία όδό, οὔτε ἐπιχείρησε κὰν νὰ τὴν ἀκολουθήσει.

Ὁ Γκράτσι ποὺ ἦταν ἕνας ἔξοχος διπλωμάτης κι ἕνας ἄνθρωπος καλῆς θέλησης, ἔκανε ὅτι ἦταν δυνατὸν κατὰ τοὺς μῆνες ποὺ ὁ Μουσσολίνι ταλαντευόταν μεταξὺ ἐπεμβάσεως καὶ μὴ ἐπεμβάσεως, μεταξὺ πολεμοχαρῶν διαθέσεων καὶ μετριοπαθῶν ἀντιλήψεων, γιὰ ν' ἀποκαταστήσει φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸν Μεταξᾶ, ποὺ εἶχε γι' αὐτὸν προσωπικὴ συμπάθεια. Ἦταν ἕνα παράξενο παιχνίδι παρεξηγήσεων. Ὁ Γκράτσι ἐπίστευε — πολὺ λανθασμένα — ὅτι ἑρμηνεύει τὴ σκέψη τοῦ Τσιάνο, ποὺ κυμαινόταν μὲ τὴ σειρά του, μερικὲς φορὲς σὲ συντονισμὸ μὲ τὸν Ντοῦτσε καὶ μερικὲς φορὲς ἀσυγχρόνιστα. Ὁ Μεταξᾶς ἐπίστευε, ὅτι ὁ Γκράτσι ἦταν ἕνας πιστὸς ἐκτελεστὴς τῶν διαταγῶν τῆς Ρώμης καὶ ἐνάλλαζε διαδοχικὰ στιγμὲς αἰσιοδοξίας μέ πλέον ὀρθολογιστικὲς κρίσεις προνοητικότητας.

Στὴν πραγματικότητα κανεὶς δὲν εἶχε ἕνα σχέδιο, ποὺ νὰ δικαιοῦται τὸν ὅρο: Δὲν τὸ εἶχε ἡ Ρώμη, δὲν τὸ εἶχε κατὰ συνέπειαν ὁ Γκράτσι, ποὺ ἔκανε τοῦ κεφαλιοῦ του, καὶ δὲν τὸ εἶχε ὁ Μεταξᾶς, ποὺ ἐδέχετο τὴν ἀντανάκλαση αὐτῶν τῶν καταπληκτικῶν μεταβολῶν. Ἐπαναλαμβάνω: Ἐκεῖνοι ποὺ θέλουν μὲ κάθε θυσία νὰ ἀνιχνεύσουν ἕνα σχέδιο ὀρθολογι-

στικό — έναν ἱστορικὸ εἱρμό — στὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀξιωματούχων τοῦ κράτους θὰ μπορέσουν νὰ ἀνατρέξουν πολὺ πίσω γιὰ νὰ ἀναζητήσουν τὶς πρῶτες αἰτίες τῆς Ἑλληνικῆς ἐκστρατείας. Σ' αὐτὴν τὴν ἀκολουθία, στὴν ὕπαρξη ἑνὸς αἰτίου βαθύτερου, ὄχι τυχαίου, ἐγὼ δὲν πιστεύω στὴν προκειμένη εἰδικὴ περίπτωση. Καὶ νομίζω, ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἀνατρέξωμε, γιὰ νὰ ξεκαθαρίσωμε συνοπτικὰ τὶς ἰδέες, στὴν ἰταλικὴ κατάληψη τῆς 'Αλβανίας στὶς 8 'Απριλίου 1939. Μιὰ ἐπιχείρηση σχεδὸν ἀναίμακτη, ποὺ συγκλόνισε μ' ὅλα ταῦτα ὁλόκληρη τὴ Βαλκανικὴ κυψέλη, ἔβαλε σὲ ὑποψίες τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Γιουγκοσλαβία καὶ πρόσφερε στοὺς 'Αγγλογάλλους τὴν ὡραία εὐκαιρία νὰ εἰποῦν στὸ Μεταξᾶ, δικτάτορα φιλομουσσολινικῶν τάσεων: «Εἴμαστε ἐδῶ ἐμεῖς οἱ πατροπαράδοτοι φίλοι τῆς Ἑλλάδας, γιὰ νὰ τὴν ὑπερασπίσωμε».

Ἡ κατάληψη τῆς 'Αλβανίας πραγματοποιήθηκε στὶς ἀρχὲς 'Απριλίου. Στὶς ἐννέα 'Απριλίου ὁ 'Ιταλὸς ἐπιτετραμμένος στὰν 'Αθήνα — ὁ πρεσβευτὴς Μπουκαρέττι εἶχεν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸν Γκράτσι, ἀλλὰ ἡ θέση προσωρινῶς ἐχήρευε — ἔλαβε ἀπὸ τὸ Μουσσολίνι ἕνα καθησυχαστικὸ τηλεγράφημα. «'Επισκεφθῆτε προσωπικῶς τὸ Μεταξᾶ καὶ εἰπέτε του ἐκ μέρους μου, ὅτι τοῦ ἐκφράζω ὅλην τὴν ἱκανοποίησή μου γιὰ τὴν στάση, ποὺ ἐτήρησεν ἡ Ἑλλὰς ἔναντι τοῦ Ζώγου καὶ τὸν εὐχαριστῶ γιὰ ὅλα τὰ μέτρα, ποὺ ἔλαβε, πρὸς τὸν σκοπὸ νὰ ἐμποδίσει ἐκδηλώσεις τοῦ Ζώγου, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ρίξουν σκιὰ ἔστω τὴν πιὸ ἐλαφρή, στὶς φιλικὲς σχέσεις ποὺ ἑνώνουν τὶς δύο χῶρες, καὶ ποὺ ἡ διατήρησή τους θὰ εἶναι ἡ βάση τῆς πολιτικῆς μου κατὰ τὸ παρὸν καὶ κατὰ τὸ μέλλον». Οἱ Ἕλληνες δὲν καθησύχασαν γρήγορα. 'Εφοβοῦντο, ὅτι ἡ κατάκτηση τῆς 'Αλβανίας ἦταν ὁ πρόλογος τῆς ἐπίθεσης κατὰ τῆς Ἑλλάδας (καὶ ἀνάλογες ὑποψίες ὡρίμαζαν στὴ Γιουγκοσλαβία). Ὅποιος θὰ ἤθελε νὰ ἀναζητήσει τὶς ἀποδείξεις αὐτῶν τῶν προθέσεων, δὲ θὰ κόπιαζε νὰ τὶς βρεῖ. «Εἶναι ἀνάγκη νὰ χλωροφορμίσουμε τοὺς Γιουγκοσλαύους, ἀλλὰ κατόπιν πρέπει νὰ υἱοθετήσουμε μιὰ πολιτικὴ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸ Κοσσυφοπέδιο. Αὐτὸ θὰ χρησιμεύσει γιὰ νὰ διατηρήσει ζωντανὸ ἕνα πρόβλημα ἀλυτρωτι-

σμοῦ στὰ Βαλκάνια, ποὺ θὰ τραβήξει τὴν προσοχὴ τῶν Ἀλβανῶν καὶ θὰ ἀποτελεῖ ἕνα ἐγχειρίδιο καρφωμένο στὴν πλάτη τῆς Γιουγκοσλαβίας» (Τσιάνο, Ἡμερολόγιον. 21 Ἀπριλίου 1939). Ἦταν ὅλα στὶς προθέσεις τῆς πολιτικῆς τοῦ Μουσσολίνι καὶ τοῦ Τσιάνο: Ὁ ἀλυτρωτισμὸς γιὰ τὸ Κοσσυφοπέδιο ἐναντίον τῆς Γιουγκοσλαβίας, ὁ ἀλυτρωτισμὸς γιὰ τὴν Τσαμουριὰ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας, τὸ σχέδιο κατάληψης τῆς Κερκύρας, ὑπαινιγμοὶ γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἠπείρου, ἡ εἰσβολὴ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἡ εἰρήνη στὰ Βαλκάνια. Ἦταν ὅλα σ' ἕνα φρενήρη στρόβιλο ἰδεῶν καὶ προγραμμάτων καὶ δὲν ὑπῆρχε τίποτε ἀληθινὰ μελετημένο.

Ὁ Μεταξᾶς υἱοθέτησε ἐκείνη — πρῶτο ἐπικίνδυνο σκόπελο — τὴν πολιτικὴ ποὺ ἔμελλε ν' ἀκολουθήσει μέχρι τὴν ἡμέρα τοῦ ἰταλικοῦ τελεσιγράφου: Φαινομενικὴ συμβιβαστικότητα καὶ οὐσιαστικὴ σταθερότητα. Ἦταν μιὰ πολιτικὴ ποὺ ἐπέβαλλαν τὰ πράγματα, ὄχι ὀργανική, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀσταθής. Στὶς 9 Ἀπριλίου λίγο μετὰ τὰ μεσάνυχτα, ὁ Ἕλληνας δικτάτορας, δέχθηκε τὸν πρεσβευτὴ τῆς Μεγάλης Βρεττανίας στὴν Ἀθήνα καὶ τοῦ ἐγνώρισε, ὅτι ἦταν ἀποφασισμένος ν' ἀντισταθεῖ σὲ κάθε ἐπίθεση, ὅτι δὲν θὰ ἔστεργε οὔτε κἂν σὲ μιὰ περιορισμένη καὶ μερικὴ κατάληψη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ γι' αὐτὸ ὁ πόλεμος, ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐκραγεῖ, θὰ ἦταν ὁλοκληρωτικός. Ἐκείνη τὴ στιγμὴ ὁ Μεταξᾶς δὲν εἶχε ἀκόμη λάβει τὸ τηλεγράφημα τοῦ Μουσσολίνι.

Εἶναι ὅμως φανερό, ὅτι οἱ πολὺ στενές του ἐπαφὲς μὲ τοὺς Βρεττανοὺς διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους καὶ οἱ καθημερινὲς ἐπισκέψεις τοῦ Ἕλληνα πρεσβευτῆ στὸ Λονδῖνο στὸν Λόρδο Χάλιφαξ ἦταν προοίμιο τῆς γαλλοβρεττανικῆς ἐγγύησης, ποὺ δόθηκε ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Ἑλλάδα ὑποστήριξε πάντοτε ὅτι ἡ ἐγγύηση ἦταν πρωτοβουλία τῶν συμμάχων καὶ δὲν ἐπιδιώχθηκε. Τυπικὰ αὐτὸ εἶναι σωστό. Οὐσιαστικὰ δὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου. Ἡ Ἑλλάδα αἰσθανόταν ὅτι κινδύνευε καὶ ἦταν φυσικὸ ν' ἀναζητεῖ ἀσφάλεια ἐκεῖ, ἀπ' ὅπου θὰ μποροῦσε νὰ τὴν ἔχει.

Δὲν εἶχε κάμει ἐκλογή. Ἦταν ἐξαναγκασμένη νὰ βρεῖ ἐκεῖνον ποὺ θὰ τὴν προστάτευε ἀπὸ μιὰ ἀπειλὴ πού, ὅταν

τὴν ἔβλεπες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἦταν περισσότερο ἀποφασιστικὴ καὶ σοβαρὴ ἀπ' ὅτι ἦταν ἂν τὴν ἔβλεπες ἀπὸ τὴ Ρώμη.

Στὶς 13 Ἀπριλίου ὁ Νέβιλ Τσάμπερλαιν ἀνήγγειλε στὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων τὴν ἀγγλικὴ ἐγγύηση μ' αὐτὰ τὰ λόγια: «Στὸ ἐνδεχόμενο ἀπειλῆς ἐναντίον τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Ρουμανίας, ἀπειλῆς κατὰ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλληνικὴ καὶ Ρουμανικὴ Κυβέρνηση θὰ θεωροῦσαν ἀναγκαῖο, ν' ἀντιταχθοῦν μὲ τὶς ἐθνικές τους δυνάμεις, ἡ Βρεττανικὴ κυβέρνηση θὰ ἐθεωρεῖτο ὑποχρεωμένη νὰ παράσχει στὶς κυβερνήσεις τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Ρουμανίας ὅλη τὴ δυνατὴ βοήθεια». Μὲ ἀνάλογες ἐκφράσεις ὁ Νταλαντιὲ ἀνακοίνωσε τὴν ἴδια εἴδηση στὴ Γαλλία.

Στὴν ἐπιφάνεια ἡ διακύμανση ἦταν σύντομη. Στὸ βάθος οἱ ἑλληνικοὶ φόβοι διετηροῦντο. Ὁ βασιλιᾶς Ζώγου κατέφυγε τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ γυναίκα καὶ τοὺς οἰκείους του, πρῶτα στὴ Λάρισα, μετὰ στὸ Βόλο. Τοῦ ἀπαγορεύθηκε ν' ἀναπτύξει ὁποιαδήποτε πολιτικὴ δραστηριότητα σὲ ἀπόδειξη τῆς ἑλληνικῆς οὐδετερότητας ἀπέναντι στὴν ἀλβανικὴ περιπέτεια. Καὶ λίγο ἀργότερα ἐκεῖνος ὁ μᾶλλον ὀπερεττικὸς βασιλιᾶς ἔφυγε πρὸς μεγάλη ἱκανοποίηση τοῦ Μεταξᾶ. Ἐνῶ σταματοῦσε ἡ μπόρα γιὰ τὴν Ἀλβανία, στὸν Ἐμμανουὴλ Γκράτσι ἀνετίθετο ἡ διπλωματικὴ ἀντιπροσώπευση στὴν Ἀθήνα. Σὲ μιὰ πρώτη συνάντηση μὲ τὸν Τσιάνο ὁ ἀρχηγὸς τῆς διπλωματικῆς ἀποστολῆς στὴν Ἑλλάδα δέχθηκε συστάσεις νὰ εἶναι «τζέντελμαν, ἀλλὰ ψυχρὸς» ἀπέναντι στὸ βασιλιᾶ Γεώργιο Β', ποὺ ἔχαιρε δικαίως φήμης ἀγγλοφίλου. Ὁ Γράτσι ἐνόμιζε, ὅτι ὁ ὑπουργὸς πάντως θὰ τοῦ ἔδινε ὁδηγίες τὶς παραμονὲς τῆς ἀναχώρησής του. Ἔσφαλλε. Στὶς 14 Ἀπριλίου ἐπῆγε στὸ Παλάτσο Κίτζι* γιὰ τὸ ραντεβοὺ μὲ τὸν Τσιάνο. Περίμενε ὑπομονετικὰ μέχρι τὶς 9 τὸ βράδυ. «Ἐκείνη τὴ στιγμὴ παρουσιάστηκε στὸν προθάλαμο ὁ διευθυντὴς τοῦ γραφείου του Ἀνφοῦζο καὶ μοῦ εἶπε ὅτι ὁ ὑπουργὸς δειπνοῦσε μὲ τὸν Μούτι, ὅτι δὲν εἶχε τίποτα τὸ ἰδιαίτερο νὰ μοῦ πεῖ καὶ ὅτι μοῦ εὐχόταν καλὸ ταξίδι» ([3]).

---

* Τὸ Ἰταλικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν.

῾Ο Γκράτσι ἐπίστευε, ὅτι ἐπήγαινε γιὰ νὰ ἐπιτύχει ὕφεση στὶς ἑλληνοϊταλικὲς σχέσεις καὶ ὁ Τσιάνο δὲν τοῦ εἶχε δώσει ἐξηγήσεις. Στὴν πραγματικότητα ὁ Τσιάνο νοιαζόταν πολὺ γιὰ κεῖνο ποὺ ὁ Γκράτσι μποροῦσε νὰ κάμει ἢ νὰ ἀναφέρει. ῾Η πολιτική του ἀπέναντι στὴν ῾Ελλάδα ἀκολουθοῦσε ἄλλες διόδους καὶ ἐβασίζετο σὲ ἄλλες πηγὲς πληροφοριῶν.

Αὐτὸς ἦταν τέλος πάντων ὁ χαρακτήρας τῆς δράσης τοῦ ὑπουργοῦ μας τῶν ἐξωτερικῶν ἐκείνη τὴν ἐποχή, ποὺ τὸ ὑπουργικὸ γραφεῖο ἢ καλλίτερα ἡ ὁμάδα τῶν ὑπαλλήλων ποὺ περιστοίχιζε τὸν ὑπουργό, χειριζόταν καὶ ἐπέλυε ὅλα τὰ σοβαρὰ προβλήματα ἐρήμην τῶν ὑπευθύνων τῶν γενικῶν ὑπουργικῶν διευθύνσεων καὶ πολλῶν πρεσβευτῶν καὶ ὑπουργῶν. Οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ἰδιαιτέρου γραφείου συμπεριεφέροντο στοὺς συναδέλφους των τῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν μὲ ἐκείνη τὴν ψυχρὴ γελαστὴ καὶ ὑποτιμητικὴ εὐγένεια, τὸ τυπικὸ γνώρισμα τοῦ ἀριστοκράτη κυρίου στὶς ἐπαφές του μὲ καλοὺς ἀνθρώπους, ποὺ δὲν ἀνήκουν ὅμως στὴν τάξη του. Τοὺς διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους, ποὺ δὲν ἦσαν μέσα στὸν προνομιοῦχο κύκλο τῶν προσωπικῶν φίλων τοῦ ὑπουργοῦ, τοὺς ἀγνοοῦσαν ἢ τοὺς ὑπεσκέλιζαν (ἔμεινε περίφημη ἡ περίπτωση τοῦ ᾿Αττόλλικο ποὺ ἔστελνε στὸν Τσιάνο, ἄριστες πληροφοριακὲς ἀναφορές σχετικὰ μὲ τὶς προθέσεις τοῦ Χίτλερ νὰ ἐξαπολύσει τὸν Παγκόσμιο πόλεμο καὶ δὲ γινόταν πιστευτός, γιατὶ ἕνας ὑφιστάμενός του, ὁ πρεσβευτὴς Ματζιστράττι, συγγενὴς καὶ στενὸς φίλος τοῦ Τσιάνο, ὑποστήριζε, σφάλλοντας, τὸ ἀντίθετο). ῾Ο Γκράτσι ποὺ δὲν εἶχε ἐπαφὴ ἄμεση μὲ τὸν Παλάτσο Κίτζι ἔφυγε ὁπλισμένος μὲ ἀνεπαρκεῖς ὁδηγίες καὶ καλὴ θέληση.

Ο Μεταξᾶς εἶχε τεθεῖ σὲ συναγερμὸ ἀπὸ τὶς ἀναφορές ποὺ τοῦ ἔστελναν οἱ πρεσβευτές του. ῾Ο πρεσβευτὴς στὰ Τίρανα Σκέφερης δὲν ἐστερεῖτο καλῶν πληροφοριῶν(4). Στὶς 27 ᾿Απρίλίου τοῦ 59 κάμνει ὑπαινιγμὸ γιὰ δράση κατὰ τῆς ᾿Ηπείρου καὶ τῆς Πρέβεζας. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ σχέδιο αὐτοῦ τοῦ περιορισμένου μικροπολέμου φτερούγιζε κάθε τόσο στὰ τραπέζια τοῦ Γενικοῦ μας ᾿Επιτελείου. Σημαντικώτερα γεγονότα πίεζαν ἐν τῷ μεταξύ. ῾Η Γερμανία παὶ ἡ ᾿Ιτα-

λία ὑπέγραψαν τὸ «χαλύβδινο σύμφωνο». Ὁ Χίτλερ ἦταν ἀποφασισμένος νὰ ἐξαπολύσει τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ὁ Ρίμπεντροπ καὶ ὁ Στάλιν ὑπόγραφαν στὴ Μόσχα τὸ σύμφωνο ποὺ ἄφηνε στὸ ναζισμὸ ἐλεύθερα χέρια στὴ Δύση. Σ' αὐτόν τὸ μεγάλο πίνακα ἡ βαλκανικὴ γωνιά — ἀκόμα προσανατολισμένη πρὸς τὴ βαλκανικὴ συνεννόηση — μεταξὺ Ἑλλάδος — Ρουμανίας — Τουρκίας — Γιουγκοσλαβίας ποὺ γεννήθηκε τὸ 1936 καὶ ἦταν στὴ λειτουργία της ἀντιβουλγαρική, ἔχανε τὴ σπουδαιότητά της. Καὶ πραγματικὰ γύριζε κάθε τόσο στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Τσιάνο μὲ τὴ μορφὴ ὑποσημείωσης περιθωριακῆς ἢ γραφικῆς. Στὶς 12 Μαΐου ὁ Τσιάνο σημείωνε: «Τὰ δημόσια ἔργα στὴν Ἀλβανία ἀρχίζουν νὰ πηγαίνουν καλά. Ὅλο τὸ πρόγραμμα ὁδοποιΐας εἶναι στραμμένο πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ σύνορα. Αὐτὸ διατάχθηκε ἀπὸ τὸν Ντοῦτσε, ποὺ σκέπτεται πάντα νὰ πηδήσει πάνω στὴν Ἑλλάδα στὴν πρώτη εὐκαιρία». Ὁ ὑπουργός μας τῶν ἐξωτερικῶν δίνει λίγο τὴν ἐντύπωση ὅτι παίζει μὲ προγράμματα μεταβλητά, μὲ δολοπλοκίες ἀρκετὰ ξεσκεπασμένες, μὲ «ἀλυτρωτισμοὺς» τροφοδοτημένους μὲ προσχήματα ποικίλης σύστασης.

Ἡ Ἀλβανία ἦταν τὸ προσωπικό του φέουδο. Ὅταν τὴν ἐπεσκεπτόταν ὁ Τσιάνο, γινόταν δεκτὸς μὲ βασιλικὲς τιμές. Ἐκεῖ ὁ πειθήνιος ἀγγελιοφόρος του Γιακομόνι κινοῦσε τὰ πιόνια μιᾶς παρτίδας σκακιοῦ ποὺ παιζόταν εὔκολα. Καὶ ἡ Ἑλλάδα ἄνοιγε τὴν ὄρεξη τοῦ Μουσσολίνι, ποὺ ἦταν πάντα ὑπνωτισμένος ἀπὸ τὸ ὄνειρο τῆς «μάρε νόστρουμ».

Ὅμως ὅλα αὐτὰ ἐντάσσονται στὴν ἀβέβαιη καὶ δόλια πορεία, ἀκόμη κι ὅταν ἤθελε νὰ φαίνεται ἀποφασιστικὴ καὶ βίαιη, τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς. Στὶς ἀρχὲς Ἰουλίου τοῦ 1939 ἡ Εἰρήνη τῆς Ἑλλάδας, ἀδελφὴ τοῦ βασιλιᾶ Γεωργίου Β' παντρεύτηκε στὴ Φλωρεντία τὸ Δούκα Αἴμωνα τῆς Σαβόιας-Ἀόστης. Ὁ βασιλιᾶς τῶν Ἑλλήνων παραβρέθηκε στὴν τελετή. Ἀλλὰ τόσον ἀπὸ ἰταλικῆς ὅσο καὶ ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς εἶχε ὑπογραμμισθεῖ ὁ ἰδιωτικὸς χαρακτήρας τοῦ γεγονότος. Ὁ ἀποσιωπητήρας ποὺ τοποθέτησαν οἱ Ἰταλικὲς ἀρχὲς στὴν τελετὴ φάνηκε στό στρατηγὸ Παπάγο, ποὺ ἡ γυ-

ναίκα του ἦταν μέλος τῆς ἀκολουθίας τῆς Εἰρήνης, ὑπερβολικός(5). Καὶ παραπονέθηκε λίγο καιρὸ ἀργότερα στὸ στρατιωτικό μας ἀκόλουθο, Λουΐτζι Μοντίνι. Αὐτὰ ἦταν ἀσήμαντα κρόσσια τῶν γεγονότων. Μιὰ σοβαρὴ κρίση ἐμφανίσθηκε ἀντίθετα λίγες ἡμέρες προτοῦ ξεκινήσει ἡ Γερμανία γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Εὐρώπης, τὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1939. Γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ἑλληνικὸ στρατιωτικὸ μέτωπο κινητοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλούς. Καὶ ἡ Ἑλλάδα, ποὺ εἶχε πάντοτε στραμμένη τὴ μεγαλύτερη προσοχή της στὴ μεθόριο πρὸς τὴ Βουλγαρία, πατροπαράδοτον ἐχθρό, ἑτοιμάστηκε γιὰ ἕνα ἐνδεχόμενο διαφορετικὸ καὶ περισσότερο φοβερό: τὸν πόλεμο μὲ τὴν Ἰταλία. Περισσότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο ἑπομένως, πρὶν νὰ ἐκραγεῖ ἡ σύρραξη, ἡ Ἑλλάδα ἦταν προειδοποιημένη. Καὶ αὐτοῦ τοῦ τεραστίου πλεονεκτήματος ἐπωφελήθηκε ἔξυπνα.

Εἶχαν λοιπὸν καταστεῖ πολὺ τεταμένες οἱ σχέσεις μεταξὺ Ἰταλίας - Ἑλλάδας κατὰ τὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Αὐγούστου 1939. Ἀπὸ τὶς πέντε μεραρχίες, ἐκτὸς ἀπὸ κάποιο μεγάλο ἀνεξάρτητο τμῆμα, ποὺ εἴχαμε στὴν Ἀλβανία, τέσσερεις εἶχαν μεταφερθεῖ ἐπὶ τῆς μεθορίου πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Τὰ ἀεροπλάνα μας παραβίαζαν τὰ σύνορα συχνά. Σὲ μιὰ συζήτηση πολὺ ἀναμμένη μὲ τὸ συνταγματάρχη Μοντίνι, ὁ στρατηγὸς Παπάγος παραπονέθηκε, ὅτι ὁ στρατηγὸς Ἀλφρέντο Γκουτζόνι, διοικητὴς τότε τῶν τμημάτων τῆς Ἀλβανίας, ποὺ τὸν περιγελοῦσε ὁ Τσιάνο γιατὶ ἦταν κοντός, μ' ἕνα τόσο μεγάλο στομάχι καὶ μὲ τὰ μαλλιὰ βαμμένα, ἔβγαλε πολεμοχαρεῖς λόγους καὶ ὅτι οἱ στρατιῶτες τραγουδοῦσαν τραγούδια σὰν αὐτό: «Θὰ πᾶμε στὸ Αἰγαῖο — θὰ πάρουμε ἐπίσης τὴν Ἀθήνα». Ὁ συνταγματάρχης Μοντίνι ποὺ ἦταν ἄνθρωπος λογικὸς ἀπάντησε, ὅτι οἱ κινήσεις τῶν μονάδων μας ἔπρεπε ν' ἀποδοθοῦν σὲ συνήθεις ἀσκήσεις. Καὶ πρόσθεσε ὅτι ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐπαρκοῦσαν τέσσερεις μεραρχίες, ἔστω καὶ ἐνισχυμένες, γιὰ νὰ προσβάλουν τὴν Ἑλλάδα. Ὁ φτωχὸς Μοντίνι ἔκρινε μὲ τὴν ἄχρηστη φρόνηση ἑνὸς συνταγματάρχη ποὺ εἶχε τοποθετηθεῖ σὲ μιὰ θέση δύσκολη, ἀλλὰ εἶχε συστηματικὰ κρατηθεῖ στὸ σκοτάδι, σχετικὰ μὲ ὅσα συνέβαιναν εἰς

τὰ ὕψιστα ἐπίπεδα τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἱεραρχίας. Δὲν μποροῦσε νὰ προβλέψει ὅτι ἐκεῖνες οἱ ἴδιες δυνάμεις ἢ δυνάμεις ὄχι πολὺ μεγαλύτερες, θὰ ἐκρίνοντο ἐπαρκεῖς γιὰ νὰ «τσακίσουν τὰ πλευρὰ» τῆς Ἑλλάδας.

Ἐκεῖνο τὸν Αὔγουστο ὁ Μουσσολίνι καταλαμβανόταν κατὰ διαστήματα ἀπὸ ἀνθελληνικὴ μανία, ποὺ εἶχε ἀσφαλῶς ἐρεθίσει ἡ ἀγγλογαλλικὴ ἐγγύηση καὶ οἱ συμφωνίες τῶν ἀγγλογάλλων συμμάχων μὲ τὴν Τουρκία ποὺ ἐπακολούθησαν. Αὐτοὶ ὅμως οἱ θυμοὶ συχνὰ ἐκόπαζαν μὲ τὴν ἴδια ταχύτητα ποὺ φούντωναν. Στὶς 16 Αὐγούστου ὁ Μπαντόλιο, ἀρχηγὸς τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου, ἐπῆρε διαταγὴ νὰ ἑτοιμάσει ἕνα σχέδιο πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Γκουτζόνι τὸ ἑτοίμασε σὲ τρεῖς ἡμέρες, ἢ καλύτερα ἐνημέρωσε μιὰ δική του μελέτη ποὺ εἶχε ἐπεξεργασθεῖ ἀπὸ τὸν Ἰούλιο μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀλβανίας. Κατὰ τὸν Γκουτζόνι ἀπαιτοῦντο γιὰ μιὰν ἐπίθεση ποὺ θὰ κατευθυνόταν πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν Ἀθήνα, 18 ἐνισχυμένες μεραρχίες, συγκροτημένες σὲ ἕξι διοικήσεις σώματος στρατοῦ. Ἡ ἐπίθεση θὰ εἶχε μιὰ κύρια κατεύθυνση ἀπὸ τὴν κόγχη τῆς Κορυτσᾶς πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ Ἀθήνα καὶ μιὰ ἐπικουρικὴ πρὸς Ἰωάννινα. Δὲν θὰ γινόταν διασπορὰ δυνάμεων γιὰ τὴν κατάληψη τῶν Ἰονίων νήσων καὶ δὲν θὰ ἀνετίθετο καμιὰ ἀποστολὴ στὰ Ἀλβανικὰ Τάγματα. Δώδεκα μεραρχίες σὲ τέσσερα σώματα στρατοῦ θὰ ἔπαιρναν μέρος στὴν ἐπιχείρηση πρὸς Θεσσαλονίκην καὶ ἕνα σῶμα στρατοῦ μὲ τρεῖς μεραρχίες θὰ κατευθυνόταν πρὸς Ἰωάννινα. Τὸ τελευταῖο σῶμα στρατοῦ μὲ τρεῖς μεραρχίες θὰ φρουροῦσε τὴ γιουγκοσλαβικὴ μεθόριο. Στὸ ὑπόμνημά του ὁ Γκουτζόνι ζητοῦσε σχεδὸν ἕνα χρόνο προετοιμασίας, τὴν παρουσία ὅλων τῶν μεραρχιῶν στὴν Ἀλβανία πρὶν ἀπ' τὴν ἐπίθεση, καὶ τὴν ἐκτέλεση σοβαρῶν ὁδικῶν καὶ λιμενικῶν ἔργων. Στὴ Ρώμη, αὐτὸ τὸ σχέδιο συζητήθηκε ἀπὸ τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς σχεδὸν ἀκαδημαϊκά. Ὁ τότε ὑφυπουργὸς πολέμου στρατηγὸς Ἀλβέρτο Παριάνι, συμβούλευσε ἐπὶ πλέον οἱ 18 μεραρχίες νὰ φτάσουν γιὰ λόγους προνοίας σὲ 20. Καὶ αὐτὸς ὁ παροξυσμὸς τῆς μουσσολινικῆς πυρκαϊᾶς, ὅπως τόσες ἄλλες, κράτησε λίγο. Στὶς 11 Σεπτεμβρίου, ὁ Ντοῦτσε καθι-

στοῦσε γνωστὸ στὸ Γκράτσι «Ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶναι στὸ δρόμο μας καὶ μεῖς δὲ θέλομε τίποτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἔχω πλήρη ἐμπιστοσύνη στὸ Μεταξᾶ, ποὺ ἐπανέφερε τὴν τάξη στὴ χώρα του». Καὶ στὶς 20 Σεπτεμβρίου ὁ Μουσσολίνι τόνιζε σὲ μιὰ συζήτηση μέ τὸν Γκουτζόνι, ὅτι σχετικὰ μὲ τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἑλλάδας δὲ γίνεται πιὰ τίποτε. «Ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἕνα κόκκαλο χωρὶς κρέας καὶ δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ χάνουμε ἔστω καὶ ἕνα ἀπὸ τοὺς γρεναδιέρους μας τῆς Σαρδηνίας» (6). Ὅταν ὁ Βισκόντι Πράσκα, λιγότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο μετά, ἔγινε μὲ τὴ σειρά του διοικητής στὴν Ἀλβανία, τὸ σχέδιο Γκουτζόνι εἶχε πιὰ καταντήσει μιὰ μελέτη γιὰ τὸ ἀρχεῖο, σὰν ἐκεῖνες ποὺ εἶναι συνηθισμένες σὲ κάθε ἐπιτελεῖο ἀκόμη καὶ σὰν «ἐξάσκηση ἐπαγγελματική»(7). Οἱ Ἕλληνες ποὺ διέθεταν γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀλβανικῶν συνόρων δυνάμεις πολὺ περιορισμένες, υἱοθέτησαν ὡς ἀντίμετρο, ἐκεῖνο τὸν ἴδιο Αὔγουστο, μιὰ μερικὴ κινητοποίηση ποὺ ἐξελίχθηκε ὄχι χωρὶς δυσκολίες καὶ ἀταξία, ἀλλὰ ὑπῆρξε μιὰ ἄριστη ἐμπειρία, τὴν ὁποία χρησιμοποίησαν πολὺ καλά, ὅταν τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1940 προχώρησαν στὴ γενικὴ κινητοποίηση. Ἀφοῦ γρήγορα ξεθώριασε ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς «Ἑλλὰς» στὶς εὐμετάβλητες πολιτικο-στρατιωτικὲς ἐπιδιώξεις τοῦ Μουσσολίνι, ἦλθε ἡ σειρὰ τῆς Γιουγκοσλαβίας. (Ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ ἔκλειψη διαφόρων ἐπιθετικῶν προθέσεων σὲ μιὰ συνεχῆ ἐναλλαγὴ χαρακτηρίζει αὐτοὺς τοὺς μῆνες). Γι' αὐτὸ ὁ Γκράτσι ποὺ εἶχε πάει στὴ Ρώμη γιὰ νὰ διαφωτισθεῖ, γύρισε ἱκανοποιημένος. Ἡ πολιτικὴ τοῦ «κατευνασμοῦ» εἶχεν ἐπισήμως ἐνθαρρυνθεῖ. Μιὰ Ἑλληνοϊταλικὴ συμφωνία φιλίας, συνεργασίας καὶ δικαστικοῦ διακανονισμοῦ, ποὺ ἐξέπνεε στὶς 30 Σεπτεμβρίου δὲν ἀνανεώθηκε, ἀλλὰ ἀντικαταστάθηκε κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ μιὰν φιλικὴ ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν.

Ὁ Μουσσολίνι προσωπικῶς εἶχεν ὑπαγορεύσει στὸν Γκράτσι ἕνα μνημόνιο ποὺ ἀνέφερε ἐπὶ λέξει: 1) Ἡ Ἰταλία ἔχει ἤδη διακηρύξει τὴν πρώτη Σεπτεμβρίου ὅτι δὲν προτίθεται νὰ ἀναλάβει καμιὰ πρωτοβουλία στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. 2) Αὐτὴ ἡ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ποὺ ἔχει γενικὸ χαρακτήρα ἰσχύει ἰδιαιτέρως ἔναντι τῆς Ἑλ-

λάδας. 3) Ἔτσι, στὴν περίπτωση ποὺ ἡ Ἰταλία κατὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς θέσης της σὰν μεγάλης δύναμης θὰ πραγματοποιοῦσε μιὸν «ἐπὶ μέρους» ἐπέμβαση (ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει) στὴ σύρραξη, δὲ θὰ πάρει τὴν πρωτοβουλία ἐπιχειρήσεων κατὰ τῆς Ἑλλάδος. 4) Γιὰ νὰ δείξει κατὰ τὸν πλέον συγκεκριμένο τρόπο τὰ αἰσθήματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατέχεται ἔναντι τῆς Ἑλλάδας, ἡ ἰταλικὴ κυβέρνηση καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Ντοῦτσε θὰ διαταχθεῖ νὰ ἀποσυρθοῦν οἱ στρατιωτικὲς δυνάμεις 20 χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ Ἑλληνοαλβανικὰ σύνορα. 3) Ὁ Ντοῦτσε δὲν ἀποκλείει τὴ δυνατότητα, παρὰ τὶς παροῦσες περιστάσεις, νὰ σταθεροποιήσει αὐτὴ τὴν πολιτικὴ τῆς ὕφεσης μεταξὺ Ἰταλίας - Ἑλλάδας ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ καταχυρωθεῖ μὲ εἰδικὲς ἐπὶ μέρους συμφωνίες διπλωματικοῦ χαρακτήρα — Ρώμη, 12 Σεπτεμβρίου 1939, Μουσσολίνι». Ὁ παγκόσμιος πόλεμος ἤδη ἐμαίνετο καὶ ὁ Μουσσολίνι, ἀφοῦ ξεπέρασε τοὺς πειρασμοὺς τῆς ἐπέμβασης τὶς προηγούμενες ἡμέρες, ἦταν ἤδη σὲ εἰρηνικὴ φάση.

Ὁ στρατηγὸς Γκουτζόνι, ποὺ ἐκφωνοῦσε φλογεροὺς λόγους ἀλλὰ ποὺ ἤθελε μὲ τὸ σχέδιό του 18 μεραρχίες γιὰ νὰ κινηθεῖ στὴν ἐπίθεση, ἀντικαταστάθηκε στὶς 5 Δεκεμβρίου ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Κάρλο Τζελόζο.

Στὸν τελευταῖο ποὺ τοῦ εἶχε ζητήσει ὁδηγιες, προτοῦ ἀναλάβει τὰ καθήκοντά του, ὁ Ντοῦτσε διευκρίνισε ἐπιγραμματικὰ μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔκφραση ποὺ χρησιμοποίησε καὶ στὸν Γκράτσι, ὅτι ἡ Ἑλλὰς « δὲ βρισκόταν στὸ δρόμο του ». Στὸ δρόμο του, ἔχει λεχθεῖ, παρουσιαζόταν ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἡ Γιουγκοσλαβία.

Ἡ Ἑλλάδα ἐν τούτοις δὲν εἶχεν ἐντελῶς καθησυχάσει. Οἱ φόβοι της ἐξακολουθοῦσαν. Ἔχουμε ἀργότερα τὴν ἀπόδειξή τους στὶς ἐπανειλημμένες προσεγγίσεις στὴ Γερμανία, γιὰ νὰ τὴν ἐγγυηθεῖ κατά κάποιο τρόπο ἔναντι τῶν Ἰταλικῶν βλέψεων. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ Μεταξᾶ γιὰ μιὰν ἐγγύηση ἐκ μέρους ὅλων τῶν ἐμπολέμων ἦταν μᾶλλον ἀφελής. Ἀλλὰ ἀπεδείκνυε ὅτι ἡ ἐπίσημη οὐδετερότητά του εἶχεν, ὅσον ἀφορᾶ εἰδικῶς τὸν Ἕλληνα δικτάτορα, μιὰ βαθειὰ ρίζα εἰλικρινείας. Ἡ Γαλλία ποὺ φαινόταν ἀκόμη τρομερὴ στρα-

τιωτική δύναμη — τὸ μπλοφάρισμά της θὰ ξεσκεπαζόταν, κατὰ τὸν πλέον τρομερὸ τρόπο, μόλις τὸν Ἰούνιο τοῦ 1940. Εἶχε προθέσεις νὰ ἀνοίξει ἕνα βαλκανικὸ μέτωπο. Ὁ Βεϋγκάν ποὺ ἦταν στὴ Συρία, προώθησε σύνθετες Γαλλοτουρκικὲς - ἀγγλοελληνικὲς διαπραγματεύσεις. Οἱ Ἕλληνες ἔθεσαν τὸ πρόβλημα κυρίως ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν μέτρων ποὺ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν γιὰ τὴν παροχὴ βοηθείας ἐκ μέρους τῶν συμμάχων σὲ περίπτωση ἰταλικῆς καὶ βουλγαρικῆς ἐπίθεσης. Ὁ Γάλλος θὰ ἤθελε νὰ προωθηθεῖ σύντομα μιὰ στρατιωτικὴ συνεργασία. Σ' αὐτὴν τὴν προώθηση, ὁ Παπάγος βεβαιώνει καὶ εἶναι πιστευτός, ὅτι ἀντιτάχθηκε καὶ ὅτι συναίνεσε μόνον νὰ κάμουν δύο γάλλοι ἀξιωματικοὶ μὲ πολιτικὲς ἐνδυμασίες μιὰν ἐπιθεώριση τῶν ἀεροδρομίων ποὺ θὰ ἐτίθεντο στὴ διάθεση τῶν συμμάχων σὲ περίπτωση πολέμου: ἐπρόκειτο δηλαδὴ περὶ βολιδοσκοπήσεων, ὄχι περὶ συμφωνιῶν.

Ὁ Γκαμελέν, Γάλλος ἀρχιστράτηγος, σημείωνε στὸ ἡμερολόγιό του στὶς 4 Ἰανουαρίου 1940: «Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ ἔκαμε γνωστό, πὼς ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ τοῦ ἐξασφαλισθεῖ ἀποτελεσματικὴ βοήθεια ἀεροπορίας καὶ δυνάμεων ἀντιαεροπορικῆς ἄμυνας, θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ ἐγγυηθεῖ τὴν ἀπόβαση ἑνὸς διασυμμαχικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὴ Θεσσαλονίκη (8). Καὶ τὴν 10 Μαρτίου γυρίζει στὸ πρόβλημα: «Μιὰ πρωτοβουλία στὰ Βαλκάνια θὰ ἦταν γιὰ μᾶς περισσότερο ἱκανοποιητικὴ ἀπὸ μιὰν ἐπιχείρηση στὴ Σκανδιναυΐα. Ἡ Γιουγκοσλαβία, ἡ Ρουμανία, ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Τουρκία θὰ μποροῦσαν νὰ μᾶς δώσουν μιὰ βοήθεια περίπου 100 μεραρχιῶν. Ἡ δύναμη, ποὺ θὰ ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ κόψουν οἱ Γερμανοὶ ἀπὸ τὸ Δυτικὸ Μέτωπο, θὰ ἦταν περίπου στὴν ἀνατολή». Κατὰ τὸν Νταλαντιὲ τὸ ὅλο σχέδιο χρεωκόπησε, ἐξ αἰτίας τῆς ἀντίθεσης τῆς Ἀγγλίας, ποὺ δὲν ἤθελε νὰ προκαλέσει τὴν Ἰταλία. Ὁ Γκαμελὲν ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπέμενε. Βάζοντας στὸ ἴδιο ἐπίπεδο ἑκατὸ ἀξιοθρήνητες βαλκανικὲς μεραρχίες καὶ ἑκατὸ γερμανικὲς μεραρχίες, ἔδειχνε ὅτι δὲν εἶχε οὔτε τὴν πλέον ἀμυδρὴ ἰδέα περὶ τῆς δύναμης τοῦ χιτλερικοῦ στρατοῦ.

Τῶν ἑλληνογαλλικῶν ἐπαφῶν ἔμειναν ἴχνη στὰ λεγόμενα ντοκουμέντα τῆς Charité, ποὺ τὰ πῆραν οἱ Γερμανοὶ σ' ἕνα σιδηροδρομικὸ βαγόνι σ' ἕνα μικρὸ χαμένο σταθμὸ μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Γαλλίας. Προέκυπτε ἀπ' αὐτὰ τὰ χαρτιὰ ὅτι ὁ Παπάγος εἶχε ἐπαφὴ στὶς 4 Δεκεμβρίου μὲ τὸ Γάλλο στρατιωτικὸ ἀκόλουθο στὴν 'Αθήνα καὶ ὅτι ἕνας Γάλλος ἀξιωματικός, ὁ συνταγματάρχης Μαριό, εἶχε ἐπιφορτισθεῖ μὲ ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι εἶχαν τέλος πάντων ἑτοιμασθεῖ ἐκθέσεις σχετικὰ μὲ τὶς βάσεις ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ τεθοῦν στὴ διάθεση τῶν Γάλλων σὲ περίπτωση ποὺ θὰ κατέληγαν σὲ συμφωνία. Ὅλα αὐτὰ προέρχονται ἀρκετὰ φυσιολογικὰ ἀπὸ τὸν πολιτικὸ δεσμὸ ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Συμμάχων, σὰν συνέπεια τῆς ἀγγλογαλλικῆς ἐγγύησης. Καὶ θὰ μποροῦσαν ἄριστα νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀξίωση τῆς 'Ιταλίας νὰ τῆς δοθοῦν ἐγγυήσεις, ἂν οἱ 'Ιταλοὶ ἤθελαν ἢ μποροῦσαν νὰ ἐπωφεληθοῦν αὐτῶν τῶν προσχημάτων. Στὴν πραγματικότητα γι' αὐτὰ δὲν ἔγινε λόγος παρὰ ἐκ τῶν ὑστέρων. Καὶ οὔτε τουλάχιστον ἀποδόθηκε ποτὲ μομφὴ στὴν Ἑλλάδα, διότι εἶχε κατὰ παράδοση τρεῖς Ἄγγλους ἀξιωματικοὺς τοῦ ναυτικοῦ ἐκπαιδευτές, ἕνα στὴ ναυτικὴ σχολὴ δοκίμων, ἕνα στὰ ὑποβρύχια κι ἕνα στὴ ναυτικὴ ἀεροπορία.

Ὁ Τσιάνο ἐχρησιμοποίησε στὴ θλιβερὴ αὐτὴ ὑπόθεση τὰ χειρότερα προσχήματα. Προειδοποιημένοι ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ ἀφήνιασμα τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1939, τελώντας ὑπὸ πίεση ἀπὸ ἕνα καταιονισμὸ ἐκφοβισμῶν, ἄλλοτε βασίμων, ἄλλοτε ὄχι, οἱ Ἕλληνες προχώρησαν μὲ πανουργία, ἀλλὰ καὶ μεθοδικότητα σὲ μιὰ σιωπηρὴ κινητοποίησή τους,

Ὁ Παπάγος στὰ ἀπομνημονεύματά του προσδιόρισε ὡς ἑξῆς τὰ μέτρα ποὺ εἶχαν ληφθεῖ. «'Ανάπτυξη τοῦ δικτύου ἀεροπορικῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν μέσων ἀντιαεροπορικῆς ἄμυνας. 'Ανάπτυξη τοῦ δικτύου ἐπικοινωνιῶν, ἀραίωση γιὰ λόγους ἀσφαλείας τῶν ἀεροπορικῶν δυνάμεων καὶ λήψη μέτρων γιὰ τὴν ἀντιαεροπορικὴ ἄμυνα τῶν ἀεροδρομίων. 'Ενίσχυση τῶν στρατιωτικῶν μονάδων ποὺ εἶχαν ἤδη κινητοποιηθεῖ καὶ πρόσκληση ὑπὸ τὰ ὅπλα γιὰ ἐκπαιδευτικοὺς σκοποὺς γιὰ ἕνα μήνα ἐφεδρικῶν κλάσεων. Πρόσκληση ὑπὸ τὰ

ὅπλα κλάσεων καὶ ἐφέδρων ἀξιωματικῶν. Ἐνίσχυση τῶν μεγάλων μονάδων ποὺ εἶχαν παραταχθεῖ κοντά στὰ σύνορα μὲ τὴν ἀποστολὴ τμημάτων, τῶν τμημάτων τοῦ ἐσωτερικοῦ. Λήψη διαφόρων προπαρασκευαστικῶν μέτρων τῆς γενικῆ κινητοποίησης». Καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἡ κρίση τοῦ Αὐγούστου 1939 εἶχε ξεπερασθεῖ. Τὸ Ἑλληνοϊταλικὸ σύμφωνο φιλίας ποὺ εἶχε ἐκπνεύσει στὶς 30 Σεπτεμβρίου δὲν ἀνανεώθηκε, ἀλλὰ ὁ Γκράτσι ἀναγνώρισε ὅτι ἦταν ἀπίθανο ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἡ Ἑλλάδα νὰ τὸ συνάψει.

Ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ θὰ φαινόταν προκλητικὴ στοὺς Ἀγγλο-Γάλλους. Ἡ παρουσία στὴ Ρώμη ἑνὸς πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδας πρόσφατα τοποθετημένου, τοῦ Πολίτη, ποὺ δὲν ἀντιλαμβανόταν μερικὲς ὄψεις τοῦ φασιστικοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἦταν κίνδυνος νὰ δραματοποιεῖ ἀκόμη καὶ στοὺς μῆνες τῆς ὕφεσης ἐπεισόδια ἀμελητέα. Ὁ Πολίτης ἔπρεπε νὰ γνωρίζει ὅτι ἡ ἀλαζονεία, τὸ ἀνώφελο προκλητικὸ λεξιλόγιο, ἡ ἀπόλυτα ἐπιδεικτικὴ ἀδιαφορία γιὰ τοὺς καλοὺς διεθνεῖς τρόπους συμπεριφορᾶς, ἦταν μόνιμο χαρακτηριστικὸ τῆς φασιστικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Αὐτὸς ὁ διπλωμάτης μὲ τὸ μεγάλο ζῆλο εἶχεν ἐπὶ παραδείγματι ἀναγγείλει ὡς πιθανή, στὴν Κυβέρνησή του τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1940, τὴν κατάληψη ἐκ μέρους μας τῆς Κέρκυρας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, πράγμα ποὺ ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες κανεὶς δὲν σκεπτόταν σοβαρὰ στὴ Ρώμη.

Μιὰ νέα κρίση ἐμφανίστηκε καὶ ἦταν εὔλογη, ὅταν ἡ Ἰταλία μπῆκε στὸν πόλεμο. Ὁ Μουσσολίνι εἶχεν ἀπευθύνει στοὺς οὐδέτερους μιὰ διαβεβαίωση: «Διακηρύσσω πανηγυρικὰ ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν προτίθεται νὰ παρασύρει στὴ σύρραξη ἄλλους λαοὺς ὁμόρους της κατὰ γῆ ἢ κατὰ θάλασσα. Ἡ Ἑλβετία, ἡ Γιουγκοσλαβία, ἡ Ἑλλάδα, ἡ Τουρκία, ἡ Αἴγυπτος, ἂς λάβουν ὑπ' ὄψη τους αὐτὰ τὰ λόγια μου. Ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτὲς καὶ μόνον ἀπ' αὐτές, ἂν θὰ ἐπαληθευθοῦν μὲ ἀκρίβεια». Ἡ τελευταία φράση ἀφαιροῦσε ἀπὸ τὴ διακήρυξη

μέγα μέρος τῆς ἀξίας της. Ὅποιος θέλει νὰ ἐπιτεθεῖ δέ δυσκολεύεται νὰ βρεῖ στὴ συμπεριφορὰ τοῦ σημαδεμένου θύματος, αἰτίες πρόκλησης. «Ὁ λύκος στεκόταν ψηλότερα, τὸ ἀρνὶ χαμηλότερα». Ἡ παλιὰ ἠθικὴ τοῦ Αἰσώπου καὶ τοῦ Φαίδρου ἔχει ἐφαρμογὴ πάντοτε στὶς διεθνεῖς σχέσεις παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες ποὺ ἔγιναν ἀπὸ ἀνθρώπους καλῆς θέλησης γιὰ νὰ τροποποιηθεῖ. Ὁ Μεταξᾶς πάντως ἄφησε νὰ φανεῖ ἐπιδεικτικὰ ὅτι ἤθελε νὰ δώσει στὴν διαβεβαίωση τοῦ Μουσσολίνι τὴν πλέον πλατειὰ ἔννοια, λέγοντας στὸν Γκράτσι ὅτι «ἡ Ἑλλάδα εἶναι σθεναρὰ ἀποφασισμένη νὰ ἀντισταθεῖ ἐνόπλως γιὰ νὰ ὑπεραμυνθεῖ τῆς οὐδετερότητάς της καὶ ἐναντίον ἀκόμα τῆς Ἀγγλίας καὶ ἡ Ἀγγλία εἶχε πληροφορηθεῖ γι' αὐτὴ τὴν ἀπόφαση». Ὁ Μεταξᾶς πρόσθεσε ὅτι «αὐτὸς ὁ πόλεμος θὰ ἐκκαθαρίσει τὴν ἀτμόσφαιρα στὴ Μεσόγειο καὶ θὰ καταστήσει δυνατὴ ἐκείνη τὴν πλέον στενὴ συνεργασία ποὺ ἦταν πάντοτε στὶς προθέσεις, τόσον ἐκείνου (τοῦ Μεταξᾶ), ὅσον καὶ τοῦ Βασιλέως, ἀλλὰ ποὺ στὸ δρόμο ρῦτῆς τῆς συνεργασίας ἡ Ἑλλὰς ἦταν μέχρι τώρα ὑποχρεωμένη νὰ προχωρεῖ μὲ σύνεση, ἐξ αἰτίας τῆς λεπτῆς τηςθέσεως».

Ὁ Μεταξᾶς ἐκδήλωνε πάντοτε βεβαιότητα καὶ ἠρεμία ἀλλὰ αἰσθανόταν διαρκῶς καὶ περισσότερο ἀνασφαλής. «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας», εἶχε σημειώσει στὸ ἡμερολόγιό του στὴν ἡμερομηνία 17 Ἰουνίου 1940, ὅταν ἔμαθε ὅτι ἡ Γαλλία εἶχε συνθηκολογήσει. Εἴκοσι δύο χρόνια νωρίτερα εἶχε σχολιάσει μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς πικρὰ λόγια τὴν ἧττα τῆς Γερμανίας. Τοῦ εἶχε συμβεῖ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις νὰ αἰσθάνεται πνευματικὰ καὶ πολιτικὰ πιὸ κοντὰ στὸ νικημένο, παρὰ στὸ νικητή. Μοναρχικὸς καὶ γι' αὐτὸ γερμανόφιλος κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου — ὁ βασιλιᾶς Κωνσταντῖνος, ἄνδρας μιᾶς ἀδελφῆς τοῦ Κάιζερ, ἦταν φανερὰ μὲ τὸ μέρος τῶν κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν, ἐνῶ ὁ Βενιζέλος ἦταν μὲ τὴν «Ἀντὰντ» — ἦταν πάντοτε μοναρχικός. Κατὰ τὸν δεύτερο, (ὁ Γεώργιος Β' εἶχε γυρίσει στὴν Ἑλλάδα ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνια ἐξορία στὴν Ἀγγλία καὶ ἦταν Ἄγγλος στὶς συνήθειες καὶ στὴ συμπεριφορά), δὲν συμμεριζόταν τὴν ἀγγλοφιλία τοῦ βασιλιᾶ, ἐθαύμαζε τοὺς Γερμανούς, ἀλλὰ διαι-

σθανόταν ὅτι ἡ ἀπειλὴ μποροῦσε νὰ ἔλθει ἀπὸ τὸ Βερολῖνο ἢ ἀπὸ τὴ Ρώμη, ὄχι ὅμως ἀπὸ τὸ Λονδῖνο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς ἔγνοιες ὁ Μεταξᾶς εἶχε ἄλλες πολὺ σοβαρὲς στὸ ἐσωτερικό. Οἱ θορυβώδεις γερμανικὲς νίκες εἶχαν εὔλογα ἐνισχύσει τὸ γερμανόφιλο κόμμα. Καὶ ὁ Ἕλληνας δικτάτορας, ποὺ δὲν μποροῦσε βέβαια νὰ φοβᾶται ἐκείνη τὴ στιγμή, ἐπίθεση ἀπὸ τοὺς συμμάχους, ποὺ βρίσκονταν σὲ κρισιμώτατη θέση, εἶχε ἄριστα λόγους ν' ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν πίστη ὁρισμένων πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ μερικῶν στρατιωτικῶν ἡγετῶν στὴν ἐνδεχομένη περίπτωση μιᾶς γερμανικῆς ἐπίθεσης. Κάτω ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία τῆς 5 Ἰουλίου τό ἡμερολόγιο τοῦ Μεταξᾶ ἔχει μιὰ σημείωση πολὺ εὔγλωττη: «Γιὰ τὴ ὥρα ἠρεμία. Ὑποψίες γιὰ μερικοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἄνδρες. Ἕνας ὑπουργός, ἕνας ναύαρχος, καὶ ἀσφαλῶς ἕνας στρατηγός, ἴσως καὶ ἄλλος, ποὺ θέλουν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν πολὺ γνωστὴ γερμανοφιλία τους».

Οἱ Ἄγγλοι ἐπεδίωκαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὸ καταφύγιο, ποὺ πρόσφερε τὸ Ἑλληνικὸ Ἀρχιπέλαγος γιὰ νὰ διατηρήσουν σὲ ἐνέργεια μερικοὺς ἀπὸ τοὺς δρόμους τους θαλασσινοῦ ἀνεφοδιασμοῦ. Οἱ ὑποψίες ὅτι βρεττανικὲς ναυτικὲς μονάδες ἀπολάμβαναν τῆς ὑποστήριξης τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχῶν συδαυλίζονταν σὲ κάθε εὐκαιρία ἀπὸ τὴ γραφικὴ ἐκείνη προσωπικότητα, τὸν Καίσαρα Μαρία Ντὲ Βέκκι ντὶ Βὰλ Τσισμόν, ἕνα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς φασιστικῆς τετρανδρίας, κυβερνήτη τῶν Ἰταλικῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου μὲ στρατηγικὲς μωροφιλοδοξίες.

Ἀγροῖκος καὶ φαντασιόπληκτος ὁ μουστοκοφόρος φασίστας κυβερνοῦσε τὴν «κτήση» μὲ στιβαρὸ χέρι. Καὶ εἶχε ἀναίτια καὶ κατ' ἐπανάληψη προσβάλει τὰ αἰσθήματα τοῦ πληθυσμοῦ, ὑποβάλλοντάς τον σὲ ἀνώφελες καταπιέσεις στὰ ζητήματα τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσας. Ἡ πρεσβεία μας τῶν Ἀθηνῶν ἐδέχτηκε κάποτε ἕνα φιλιππικὸ τεσσάρων σε-

λίδων, γιατὶ σ' ἕνα γράμμα εἶχε γραφεῖ Πάτμος, ἀντὶ τοῦ Ἰταλικοῦ «Patmo». Ὁ Ντὲ Βέκκι ἄκουγε ἄπληστα τὶς ἀναφορὲς ποὺ τοῦ ἔκαναν οἱ πιλότοι τῆς «Ἄλλα Λιττόρια»* ποὺ πετοῦσαν πάνω ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Ἀρχιπέλαγος. Λαμπρὰ παιδιά, γενικὰ ἐμπνεόμενα ἀπό φλογερὰ φασιστικὰ αἰσθήματα, ποὺ ἔβλεπαν παντοῦ ἀγγλικὰ πλοῖα, πολεμικὰ καὶ ἐμπορικά. Καὶ ὁ Ντὲ Βέκκι, ποὺ τὸν καταλάμβανε μανία δράσης, ταραζόταν.

Ἕνα ἀνέκδοτο πολὺ διαδομένο τοῦ ἀπόδιδε τὴν ἐπιθυμία νὰ γίνει ἔφεδρος Βασιλιᾶς. (Ἦταν στὴν πραγματικότητα ἔφεδρος στρατηγός). Ἡ ταραχὴ τοῦ Ντὲ Βέκκι μεταδιδόταν στὴ Ρώμη. Στὶς 3 Ἰουλίου 1940 ὁ Τσιάνο ἔγραφε στὸ ἡμερολόγιό του. «Μίλησα σὲ ὑψηλὸ τόνο στόν Πρεσβευτὴ τῆς Ἑλλάδας». Ὁ Ντὲ Βέκκι τηλεγραφεῖ ὅτι τὰ ἀγγλικὰ πλοῖα καὶ ἴσως καὶ τὰ ἀεροπλάνα βρίσκουν στὴν Ἑλλάδα ἄσυλο, ἀνεφοδιασμὸ καὶ προστασία. Ὁ Μουσσολίνι εἶναι ἔξω φρενῶν. Εἶναι ἀποφασισμένος, ἂν κρατήσει αὐτὴ ἡ μουσική, νὰ περάσει στὴ δράση. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδας προσπάθησε ἀσθενικὰ νὰ ἀρνηθεῖ, ἀλλὰ ἔφυγε μὲ τὴν «οὐρὰ κάτω ἀπὸ τὰ σκέλη». Καὶ τὴν 5ην Ἰουλίου «Ἡ Ἑλλὰς δίδει διά μέσου τοῦ πρεσβευτῆ της διαβεβαιώσεις αὐστηρῆς οὐδετερότητας, ποὺ ὁ Ντοῦτσε δέχεται μὲ «τὸ εὐεργέτημα τῆς ἀπογραφῆς», τόσο μᾶλλον, ποὺ ὁ Ντὲ Βέκκι ἐπιμένει στὶς κατηγορίες του.

Καὶ νὰ πῶς ἐξέθεσε τὶς κατηγορίες τοῦ Τσιάνο μιὰ ἀναφορὰ τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Ἑλλάδας στὴ Ρώμη, Πολίτη. «Στὶς 13 Ἰουλίου ἕνα ἰταλικὸ ὑποβρύχιο δέχθηκε ἐπίθεση ἑνὸς ἀγγλικοῦ ἀεροπλάνου 40 μίλια ἀνοιχτὰ τὶς Λευκάδας. Στὶς 28 Ἰουνίου ἕνα ἄλλο ὑποβρύχιο δέχθηκε ἐπίθεση ἀπὸ ἀεροπλάνο καὶ ἀπὸ ἀνθυποβρυχιακὸ μέσον, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο. Στὶς 29 Ἰουλίου ἕνα ὑποβρύχιο δέχθηκε ἐπίθεση καὶ πιθανῶς βιθίστηκε, ἀπὸ ἕνα ἀεροπλάνο καὶ ἕνα πλοῖο δίωξης ὑποβρυχίων ποὺ προήρχοντο ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο. Στὶς 30 Ἰουνίου καὶ τὴν 1η Ἰουλίου τέσσερα ἀνθυποβρυχιακὰ ἀγγλικὰ

---

* Ἡ φασιστικὴ πολιτικὴ ἀεροπορία.

πλοῖα εὑρίσκοντο στή Μῆλο». Οἱ παραβιάσεις τῆς οὐδετερότητας, ποὺ γι' αὐτὲς παρεπονεῖτο ὁ Τσιάνο, ἄφηναν ἐξ ὁλοκλήρου σκεπτικοὺς τοὺς στρατιωτικοὺς ἀκολούθους μας στὴν Ἀθήνα. Ἔχει γράψει σχετικὰ ὁ συνταγματάρχης Μοντίνι: «Ἀπὸ τὴ Ρώμη δὲν δόθηκαν ποτέ ἀκριβεῖς ἐνδείξεις, ἐνῶ ὅλες οἱ ἔρευνες ποὺ ἔγιναν ἐπὶ τόπου, τόσον ἀπὸ ἐμὲ καὶ ἀπὸ τόν ναυτικὸν ἀκόλουθο πλοίαρχο Μορίν, (ποὺ διέθετε ἕνα ἄριστο δίκτυο κατασκοπείας), ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς βασιλικοὺς προξένους ἔδωσαν σταθερὰ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα. Θὰ μαθαίναμε ἀργότερα ὅτι οἱ πληροφορίες ποὺ προκαλοῦσαν τὶς διαμαρτυρίες τῆς Ρώμης προέρχονταν ἀπὸ τὸ κυβερνεῖο τῶν ἰταλικῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν συγκεντρωμένων ἀπὸ ἀεροπορικὲς ἀναγνωρίσεις, ποὺ εἶχαν γίνει πολὺ βιαστικά, ἢ ἀπὸ πράκτορες, ὄχι πολὺ διστακτικούς, ποὺ αἰσθάνονταν τὸ καθῆκον νὰ σημειώνουν πάντα «κάτι τί».

Ὁ ἴδιος ὁ Μοντίνι παρατήρησε ὅμως ὅτι «δὲν φαίνεται πολὺ καθαρὴ ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν στὴν περίπτωση τῆς σύγκρουσης, ποὺ μᾶς ἐστοίχισε τὴν ἀπώλεια τοῦ καταδρομικοῦ «Κολλεόνι», γιατὶ φαίνεται, πὼς ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἔκβαση τῆς μάχης, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει τὰ πλοῖα «Κολλεόνι» καὶ «Μπάντε Νέρε» ἐναντίον ἑνὸς μόνο βρεττανικοῦ καταδρομικοῦ, ἔπαιξε ἕνα δεύτερο καταδρομικό, ποὺ φανερώθηκε ξαφνικὰ ἀπὸ ἕνα μυχὸ τῆς βορειοδυτικῆς ἀκτῆς τῆς νήσου Κρήτης. Ἦταν ἐξ ἄλλου πολὺ δύσκολο γιὰ ἕναν οὐδέτερο νὰ ἐκτελεῖ τὴν ἀκροβατικὴ ἄσκηση καὶ νὰ κρατιέται σὲ τέλεια ἰσορροπία. Μερικὲς φορὲς οἱ ἀσήμαντες ἑλληνικὲς παραβάσεις ἦσαν εὐνοϊκὲς γιὰ μᾶς: Ὅπως ὅταν ὁ ναύαρχος Σακελλαρίου ἔκαμε γνωστὸ στὸ Γκράτσι (9) — καὶ κανεὶς δὲν τοῦ τὸ ἐπέβαλε — ὅτι τρία ἀγγλικὰ ἀντιτορπιλλικά, ποὺ εἶχαν καταφύγει στὸ λιμάνι τῆς Μονεμβασίας, εἶχαν διαταχθεῖ νὰ τὸ ἐγκαταλείψουν. Τὸ ναυτικό μας δὲν ἐπωφελήθηκε αὐτῆς τῆς πληροφορίας, ποὺ ἦταν ἀναντίρρητα πολύτιμη.

Μικροεπεισόδια διεδέχοντο τὸ ἕνα τὸ ἄλλο.

Ἡ Ἰταλικὴ ἀεροπορία βομβάρδισε κατὰ λάθος ἕνα ἑλλη-

νικὸ βοηθητικὸ πλοῖο, τὸ «Ὠρίων», ποὺ ἀνεφοδίαζε τὸ φάρο τῆς Γραμβούσας στὴν Κρητικὴ ἀκτή. Τὸ ἀντιτορπιλλικὸ «Ὕδρα» ποὺ συνόδευε τὸ «Ὠρίων» δεχόταν μὲ τὴ σειρά του ἐπίθεση. Γιὰ τὰ δείξει τὸν οὐδετερόφιλο ζῆλο του ὁ Μεταξᾶς καὶ γιὰ νὰ ἀποφύγει ἰταλικὲς διαμαρτυρίες, ἔσπευδε νὰ ἀποστέλλει νότες διαμαρτυρίας στοὺς Ἄγγλους κάθε φορά, ποὺ ἀπό μιὰ παρατεταμένη στάθμευση μιᾶς βρεττανικῆς μονάδας σὲ ἑλληνικὸ λιμάνι, διέτρεχε τὸν κίνδυνο νὰ ἔχει ἀνωμαλιες μὲ τοὺς Ἰταλούς. Ἡ προσοχὴ τοῦ Μεταξᾶ νὰ μὴν ἐρεθίσει τὸν Μουσσολίνι καὶ τὸν Τσιάνο, βρίσκει ἐπιβεβαίωση, μερικὲς φορὲς ἀκόμη ἀλγεινή, στὸ ἡμερολόγιό του. Ἀλλὰ ὁ Τσιάνο κρατοῦσε κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ πεθεροῦ, τὴν ἔκφραση τοῦ σκληροῦ. Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου γιὰ μιὰ ὑπόθεση, τέλος πάντων, ἀρκετὰ ἀσήμαντη ἐγνώριζε στὸν Γκράτσι, ὅτι, «ἂν ὁ Μεταξᾶς δὲν μοῦ δίνει ἱκανοποίηση γιὰ τὰ μεταλλεῖα τῆς Λοκρίδας, ἐγὼ θὰ τοῦ πάρω τὴν Κέρκυρα». Μὲ τὴν ἴδια ἀλαζονικὴ γλαφυρότητα ὁ ὑπουργὸς εἶχε ρωτήσει, «μήπως ἦταν δυνατὸν νὰ βροῦν κανέναν Ἀλβανὸ ποὺ θὰ ἔβγαζε ἀπὸ τὴ μέση τὸν βασιλέα (τὸν Γεώργιο τῆς Ἑλλάδας), γιὰ νὰ τὸν ἀντικαταστήσει μὲ τὸν ἀδελφό του Παῦλο, τὸν πατέρα τοῦ σημερινοῦ βασιλιᾶ Κώνσταντίνου ποὺ ἐθεωρεῖτο περισσότερο φιλοαξωνικός». Ὅλα αὐτὰ θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν κομπασμὸς ἑνὸς ὑπουργοῦ νέου καὶ φλύαρου.

Ἡ ἀκολουθία τῶν γεγονότων ἐπρόκειτο νὰ δείξει ὅτι οἱ ἀσταθεῖς ἀποφάσεις θεμελιώθηκαν ἐπὶ βάσεων ὄχι περισσότερο σταθερῶν. Ἡ Ἰταλία δὲν κατάφερε ποτὲ νὰ παρουσιάσει μιὰ σκιὰ ἀπόδειξης τῶν κατηγοριῶν ποὺ ἐκτόξευε κατὰ τῆς Ἑλλάδας καί ὁ Γκράτσι ἔγραφε: «Ἐπιβεβαιώνω κατὰ τὸν πιὸ κατηγορηματικὸ τρόπο καὶ μὲ πλήρη συνείδηση εὐθύνης, ὅσα ἐτόνισα κατ' ἐπανάληψη στοὺς διευθύνοντες τὴν Ἰταλικὴ πολιτικὴ σὲ ἐπίσημες ἀναφορὲς καὶ σὲ προσωπικὲς ἐπιστολές, δηλαδή, ὅτι καμιὰ ἀγγλικὴ βάση, οὔτε ναυτική, οὔτε ἀεροπορικὴ ὑπῆρξε ποτὲ στὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940». Ἀλλὰ ὁ Τσιάνο δὲν ἤθελε ν' ἀκούσει, ὅ,τι τοῦ ἀνέφερε ὁ Γκράτσι, ἀπόφευγε ἀκόμη νὰ ἀπαντήσει στὰ προσωπικὰ γράμματα τοῦ ἀντιπροσώπου του στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Γκράτσι μὲ πλήρη καλὴ πίστη, διαβεβαίωσε, στὶς 4 Ἰουλίου 1940, ἕνα Μεταξᾶ ποὺ ἀγωνιοῦσε, ὅτι ἡ πολιτική μας ἔναντι τῆς Ἑλλάδος ἦταν ἀμετάβλητη. Καὶ ὁ Μεταξᾶς ἀπάντησε, ὅτι «ἦταν ἀποφασισμένος νὰ ὑπερασπίσει τὴν Ἑλληνικὴν οὐδετερότητα ἐναντίον ὁποιουδήποτε». Ἀλλ' ὁ Τσιάνο ἦταν μακρυὰ καὶ αὐτὲς οἱ ἐξηγήσεις καὶ οἱ διαβεβαιώσεις δέν τὸν ἐνδιέφεραν. Ἀξίωσε στὶς 3 Αὐγούστου, νὰ ἀντικατασταθεῖ ὁ Ἕλλην πρόξενος στὴν Τεργέστη Σκάρπας. Ὁ Σκάρπας ἦταν κατὰ τὸν Τσιάνο «ἀγιάτρευτα ἀντιιταλός». Ὁ Ὑπουργὸς ἐπέτυχε ἱκανοποίηση. Ὁ Ἀνφοῦζο ἀκόμη διαμαρτυρήθηκε στὸν Πολίτη ἐναντίον τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Ἑλλάδας στὴν Τουρκία Ραφαήλ, ποὺ ἡ ἐνοχή του ἦταν ὅτι «διάκειται ἐχθρικὰ στὰ ὁλοκληρωτικὰ καθεστῶτα». Ἡ «Τζιορνάλε ντ' Ἰταλία» ποὺ ἀπηχοῦσε τὶς ἀπόψεις τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν δημοσίευε ἐν τῷ μεταξὺ ἄρθρα ποὺ ἐμείωναν τὴ σημασία τῶν φασιστικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Μεταξᾶ.

Τὴν 4ην Αὐγούστου (ποὺ ἦταν ἡ 28η Ὀκτωβρίου* τῆς Ἑλλάδας) τὸ Στέφανι, ἐπίσημο πρακτορεῖο πληροφοριῶν τῆς φασιστικῆς κυβέρνησης, ἔδωσε στὴ δημοσιότητα μ' ὅλα ταῦτα ἕνα ἀνακοινωθὲν εὐνοϊκὸ γιὰ τὸ δικτάτορα:

«Ἡ Ἑλλὰς ἐχαιρέτισε μὲ μεγάλον ἐνθουσιασμὸ τὴν 4ην ἐπέτειο τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος. Σ' ὅλες τὶς ἐκκλησίες ἐψάλησαν δοξολογίες καὶ ὁ πρόεδρος Μεταξᾶς ἐπιθεώρησε ἑκατὸ χιλιάδες μέλη τῆς Ἐθνικῆς Νεολαίας παρατεταγμένα μεταξὺ Κοκκινιᾶς, κοντὰ στὸν Πειραιᾶ, καὶ Κηφισσιᾶς. Στὶς 12, μέλη τῆς ὀργάνωσης Ἀθηνῶν — Πειραιῶς ὑπόβαλαν στὸ Μεταξᾶ τὰ συγχαρητήριά τους, ἐκφράζοντάς του τὴν εὐγνωμοσύνη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ τὸ ἔργο ποὺ πραγματοποιήθηκε καὶ γιὰ τὸ νέο ρυθμὸ ζωῆς, ποὺ δόθηκε στὸ Ἔθνος. Τὸ ἀπόγευμα ἔλαβε χώρα μεγάλη ἑορτὴ στὸ στάδιο. Πομπὴ περίπου διακοσίων χιλιάδων προσώπων παρέλασε τὸ βράδυ ἐνώπιον τοῦ Μεταξᾶ, ποὺ εἶχε λάβει θέση στὸν ἐξώστη τῆς Ἀγροτικῆς Τράπεζας». Αὐτὸ ἦταν τὸ τε-

* Ἰταλικὴ φασιστικὴ ἐπέτειος.

λευταῖο σημάδι φιλίας τῆς Ἰταλίας πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ φασισμοῦ ἔναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ φασισμοῦ. Κι ὅμως ὁ Γκράτσι ἔτρεφε αὐταπάτες. Στὶς 23 Ἰουλίου εἶχε στείλει στὸ «Παλάτσο Κίτζι» μιὰ πλατειὰ ἀναφορὰ γιὰ τὴν ὑπόθεση «Πλατῆ» ποὺ εἶχε καταθορυβήσει τὸν πολιτικὸ καὶ στρατιωτικὸ κόσμο τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος Πλατῆς ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ὑπαρχηγοὺς τοῦ ἐπιτελείου. Ἀπὸ πεποίθηση γερμανόφιλος εἶχε κάμει στὸν στρατηγὸ Παπάγο κριτικὴ γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Καὶ εἶχε ἐπὶ πλέον συμβουλεύσει μεταβολὴ πορείας στὴν ἐξωτερικὴ πολιτική, «εἰς τρόπον ὥστε νὰ γίνει ἀποφασιστικὴ προσέγγιση τῶν δυνάμεων τοῦ Ἄξονα καὶ νὰ ἐγκαταληφθεῖ ἡ γραμμὴ ἰσορροπίας, ποὺ μέχρι τώρα ἀκολουθήθηκε καὶ ποὺ ἐπειδὴ εἶναι πολὺ αὐστηρή, θὰ καταλήξει νὰ ὁδηγήσει τήν Ἑλλάδα, ὥστε νὰ βρεθεῖ χωρὶς φίλους, ἀπ' ὅλες τὶς πλευρές». Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση μερικοὶ ἄνθρωποι «πολὺ δεμένοι στὴν ἀγγλόφιλη πολιτική». Ὁ Παπάγος ἔθεσε ὑπὸ κράτηση τὸν ὑπαρχηγό του. Αὐτὸς ἀκολουθώντας αὐστηρὰ τὴν ἱεραρχικὴ ὁδὸ ἐφρόντισε νὰ περιέλθει στὸ Μεταξᾶ ἕνα ὑπόμνημα. Ἡ κυβέρνηση κατ' ἀρχὴν διέταξε τὴν ἀποφυλάκιση τοῦ στρατηγοῦ, περιορίζοντας κατόπιν τὴν ποινὴ σὲ περιορισμὸ κατ' οἶκον.

Εἶναι ὅμως ἐνδιαφέρον νὰ ἰδοῦμε, πῶς ὁ ἰσορροπημένος Γκράτσι, σχολιάζει τὸ ἐπεισόδιο:

«Στὸ σημερινὸ καθεστώς, ἐκεῖνος ποὺ πραγματικὰ ἀποφασίζει εἶναι ὁ Μεταξᾶς. Ἂν καὶ εἶναι προσωπικῶς κάθε ἄλλο παρὰ ἀγγλόφιλος, δέν τολμᾶ ἀκόμη νὰ ἀποφασίσει μιὰν ἀποφασιστικὴ μεταβολὴ πορείας τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς». Ὄχι ἕνας Μεταξᾶς ὑποταγμένος στὴν Ἀγγλία, λοιπόν, ἀλλὰ ἕνας Μεταξᾶς, ποὺ φοβόταν νὰ δεσμευθεῖ. Γιὰ μιὰν ἀκόμη πολλοστὴ φορά, ὁ πρεσβευτὴς Γκράτσι εἶχε μιὰ συνομιλία στὶς 7 Αὐγούστου μὲ τὸν Ἕλληνα δικτάτορα. Ἦταν ἡ τελευταία πρὸ τῆς μοιραίας νύκτας τῆς 28 Ὀκτωβρίου. Μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν εἶχε σταθεροποιηθεῖ μιὰ σχέση ἐκτίμησης καὶ ἐμπιστοσύνης, ὅσο ἐπέτρεπαν οἱ ἀντίστοιχες θέσεις.

᾿Αλλὰ τώρα πλέον ἀνάμεσά τους εἶχε πέσει ὁ πέπλος τῶν ὑποψιῶν καὶ τῆς κρυψινοίας. Ὁ Γκράτσι ἐπανάλαβε ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν ἐσκόπευσε νὰ ἀπειλήσει τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Μεταξᾶς τὸν ἄκουσε μ᾿ ἕνα μελαγχολικὸ χαμόγελο. Πίστευε ὅτι ὁ Γκράτσι ὑπεκρίνετο. Δὲν μποροῦσε νὰ φαντασθεῖ ὅτι τὸ Παλάτσο Κίτζι θὰ ἄφηνε τὸν ἀντιπρόσωπό του παντελῶς στὸ σκοτάδι σχετικὰ μὲ ὅ,τι ἐσκευωρεῖτο (καὶ συχνὰ μετὰ ἐματαιώνετο, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια).

Δὲν μποροῦσε νὰ φαντασθεῖ, ὁ Μεταξᾶς, ὅτι ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας δὲν εἶχε κάποιαν ἔνδειξη τῶν προθέσεων τοῦ Μουσσολίνι, ποὺ στὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Τσιάνο ποὺ ἤδη παραθέσαμε, «ὁμιλεῖ ἀκόμα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεση καὶ θέλει λεπτομέρειες γιὰ τὴν Τσαμουριὰ καὶ μ᾿ ἔβαλε νὰ καλέσω στὴ Ρώμη τὸν Γιακομόνι καὶ τὸν Βισκόντι Πράσκα» καὶ ποὺ στό τέλος «ὁμιλεῖ γιὰ μιάν αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδας πρὸς τὸ τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου». Ὁλόκληρη ἡ Ἰταλία ἦταν ἕτοιμη νὰ συγκινηθεῖ γιὰ τὴν τύχη τοῦ ᾿Αλβανοῦ πατριώτη Νταοὺτ Χότζα καὶ γι᾿ αὐτὸ ἀκόμη ὁ Γκράτσι δὲν ἤξερε τίποτε.

᾿Επειδὴ ὁ Μουσσολίει εἶχε ἀποφασίσει νὰ κανονίσει τὸν «ἐκκρεμῆ λογαριασμὸ» ποὺ ἀπὸ τὸ 1923 εἶχε μὲ τὴν Ἑλλάδα (τὰ ἰταλικὰ μέλη μιᾶς μικτῆς ἰταλο-γαλλο-ἀγγλικῆς ἐπιτροπῆς μ᾿ ἐπικεφαλῆς τὸ στρατηγὸ Τελλίνι εἶχαν κρεουργηθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς χάραξης τῶν μεσημβρινῶν συνόρων τῆς ᾿Αλβανίας. Ὁ Μουσσολίνι ἀποβίβασε δυνάμεις στὴν Κέρκυρα, ποὺ τὶς ἀπέσυρε μετὰ ἐξ αἰτίας τῶν βρεττανικῶν πιέσεων), ὁ Τσιάνο αἰσθάνθηκε τὴν ὑποχρέωση νὰ τοῦ προσφέρει προσχήματα πολεμικά, προπαγανδιστικά. Νεαρὸς ἰδιότροπος, ὁ Τσιάνο ἐπίστευε ὅτι ἐξουσιάζει τὶς συνειδήσεις, ἐπειδὴ διέθετε τὴν ἐξουσία καὶ τὰ μέσα τῆς προπαγάνδας. Ἔπρεπε νὰ τοῦ δίνει αἴσθηση παντοδυναμίας ἡ δυνατότητα ν᾿ ἀνοίγει καὶ νὰ κλείνει κατ᾿ ἀρέσκειαν, ἔτσι ὅπως ἀνοίγει καὶ κλείνει ἕνα ρουμπινέτο (ἡ παρομοίωση δὲν εἶναι δική μου, ἀλλὰ τοῦ Γκράτσι, καὶ μοῦ φαίνεται πάρα πολὺ εὔστοχη) τὴ ροὴ τῶν προσβολῶν καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ τύπου. Στὰ Τίραννα ὁ πρόθυμος Γιακομόνι εἶχε ἤδη

στρωθεῖ στὴ δουλειά. Καὶ πραγματικὰ μὲ μιὰ βραχεία ἀναφορὰ ἔδινε στὸν Τσιάνο ἕνα προπαγανδιστικὸ ὅπλο, ποὺ δὲν θὰ εἶχε καμιὰ ἀξία μ' ἕναν τύπο καὶ μιὰ κοινὴ γνώμη ἐλεύθερη, ἀλλλὰ ποὺ στὶς τότε συνθῆκες τῆς Ἰταλίας μποροῦσε νὰ γίνει ἀντικείμενο ὠφέλιμης ἐκμετάλλευσης. «Εἶναι γνωστὸ στὴν ἐξοχότητά σας, ἔγραφε περίλυπος ὁ τοποτηρητὴς τοῦ βασιλιᾶ, ὅτι ὁ Νταοὺτ Χότζα, Ἀλβανὸς τῆς Τσαμουριᾶς, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὸ μεγάλο πατριωτικὸ πνεῦμα, ἀναγκάσθηκε πρὸ ἐτῶν νὰ καταφύγει στὴν Ἀλβανία, γιατὶ κατεδιώκετο ἀπὸ τὶς Ἑλληνικὲς ἀρχές» ([10]).

Ὁ Γιακομόνι συνέχιζε ἐξηγώντας ὅτι ὁ ὀνομαστὸς πατριώτης εἶχε ζήσει ἥσυχη ζωή, ἀλλ' ὅτι ἀμέσως μόλις ξαναφούντωσαν (μετὰ τὴν Ἰταλικὴ κατάληψη τῆς Ἀλβανίας) οἱ πόθοι τῶν Τσαμουριωτῶν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ἀπειλὲς νὰ θανατωθεῖ ἀπευθύνθηκαν στὸν ἴδιο τὸ Χότζα. Πρόσφατα, πρόσθετε ὁ Γιακομόνι, ὁ Χότζα βρέθηκε σκοτωμένος στὴν Κονίσπολη, τὸ κεφάλι του εἶχε χωρισθεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες δολοφόνους, ποὺ ἤθελαν νὰ εἰσπράξουν τὴν ἐπικήρυξη, ποὺ εἶχαν ὑποσχεθεῖ οἱ Ἑλληνικὲ ς ἀρχές, καὶ ἐπιδεικνυόταν σὰν τρόπαιο στὸ λαὸ τῆς Τσαμουριᾶς. Προτοῦ φονευθεῖ ὁ Νταοὺτ Χότζα εἶχε δηλητηριασθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια ἑνὸς προγεύματος. «Πράγμα ποὺ ἀποδεικνύει, πρόσθετε τολμηρὰ ὁ Γιακομόνι, τὴν προμελέτη καὶ τὴ συνωμοσία».

Ἡ ἀναφορὰ ἐπεξηγοῦσε κατόπιν ὅτι στὸ σῶμα ἑνὸς ἄλλου Ἀλβανοῦ δολοφονημένου βρέθηκε ἕνα σημείωμα ποὺ ἀπειλοῦσε ἀνάλογη τύχη στοὺς Τσαμουριῶτες ποὺ θὰ ἐπιχειροῦσαν νὰ ἑνώσουν τὸν τόπο τους μὲ τὴ μητέρα πατρίδα καὶ ἔκανε λόγο γιὰ «τρομερὰ ἐγκλήματα αἵματος ποὺ ἐγίνοντο συχνὰ ἀπὸ Ἕλληνες πράκτορες». Τώρα ὁ Γιακομόνι ἀποκάλυψε ὅτι ἐκείνη ἡ ἀναφορὰ εἶχε προχρονολογηθεῖ, γιὰ νὰ φαίνεται παλαιότερη ἀπὸ τὴν 11ην Αὐγούστου. Στὴν πραγματικότητα ὁ Τσιάνο τὰ εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν τοποτηρητὴ τὴν Αὐγούστου, ὅταν ὁ Γιακομόνι εἶχε κληθεῖ ἀπὸ τὸν Ντοῦστε, μαζὶ μὲ τὸ Βισκόντι Πράσκα. Ἐπρόκειτο νὰ προσφέρουν στὸ Μουσσολίνι μιὰ σκευωρία ἤδη διαγραμμένη προικισμένη μὲ

ἕνα ἐλάχιστο βασιμότητας. Ἀκόμη καὶ μὲ τέτοια ταπεινὰ μέσα ὁ Τσιάνο, γενικὰ ἀντιγερμανικῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ πολεμόφιλος, ὡς πρὸς τὰ Βαλκάνια, ἐπηρέαζε τὸν πεθερό. Στὶς 11 Αὐγούστου ἀκριβῶς τὸ προπαγανδιστικὸ ρουμπινέττο ἀνοίχθηκε σ' ἕνα νεῦμα τοῦ Τσιάνο. Ἡ «Τομόρι» φασιστικὴ ἐφημερίδα τῶν Τιράννων ἔγραψε γιὰ τὴ «βάρβαρη ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Ἀλβανοῦ πατριώτη Χότζα», τὸ Στέφανι, ἀναμετάδωσε τὴν ἠχὼ τῆς «Τομόρι» τὸ Ε.Ι.Α.Ρ. (τὸ ραδιοφωνικὸ φασιστικὸ ἵδρυμα) παρουσίασε ἐξωραϊσμένη στοὺς Ἰταλοὺς τὴ μορφὴ τοῦ Νταοὺτ Χότζα «παλαιοῦ ἀγωνιστὴ τοῦ ἀλβανικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ τῆς Τσαμουριᾶς» ποὺ εἶχε ἐπισφραγίσει μὲ τὸ αἷμα του τὴν πατριωτική του ζωή». Ἡ θυσία του (εἶχε προσθέσει ἡ πάλλουσα φασιστικὴ φωνὴ τοῦ ἐκφωνητῆ), δὲ θά εἶναι μάταιη γιατὶ ἡ εἴδηση τοῦ βδελυροῦ ἐγκλήματος εἶχε βαθειὰ συγκινήσει τοὺς Ἀλβανοὺς τῆς Τσαμουριᾶς». Ὁ Φαρινάτσι, ὁ Πολβερέλλι, ὅλοι κινητοποιήθηκαν γιὰ νὰ ἐξάρουν τις ἀρετὲς τοῦ Χότζα. Οἱ ἐφημερίδες ἔγραψαν ἐπιμόνως γιὰ τὶς λεηλασίες, τὶς σφαγές, τὶς ἐξορίες, μὲ τὶς ὁποῖες οἱ Ἕλληνες καταπίεζαν τὴν ἄτυχη Τσαμουριά, χώρα ποὺ περικλείεται μεταξὺ τῶν σημερινῶν συνόρων, τὴν ἀκτὴ τοῦ Ἰονίου μέχρι τὴν Πρέβεζα καὶ τὴν ἐπαρχία Ἰωαννίνων.

Ὀγδόντα χιλιάδες Ἀλβανοὶ καὶ δέκα χιλιάδες Ἕλληνες μόνον ἔζοῦσαν στήν Τσαμουριά, κατὰ τὴ φασιστικὴ προπαγάνδα, ὅταν ἡ ἐπαρχία προσαρτήθηκε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1913.

Γνωρίζουμε πόσο εἶναι εὔκολο νὰ καλλιεργηθεῖ ἀλυτρωτισμὸς στὶς ζῶνες τῶν συνόρων, ὅπου ἐξ αἰτίας τῶν πραγμάτων οἱ ἐθνότητες συγχέονται καὶ τὰ ἐθνικὰ καὶ γλωσσικὰ ὅρια εἶναι πολὺ λιγώτερο ξεκαθαρισμένα ἀπὸ τὰ πολιτικά. (Ἀξίζει τὸν κόπο νὰ προσθέσουμε μιὰ χιουμουριστικὴ σημείωση. Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἕνας στρατηγὸς τοῦ Ἰταλικοῦ στρατοῦ, νωθρὸς ἐρευνητὴς τῶν στοιχείων «ξεσήκωσα μιὰ σφηκοφωλιὰ» ὑποβάλλοντας στὸ ΝΑΤΟ μιά ἐθνικο-στρατιωτικὴ μελέτη, στὴν ὁποία ἡ Τσαμουριά, στὴ γραμμὴ ἐκείνων τῶν σκονισμένων καὶ προκατειλημμένων πληροφοριῶν μας, προσδιοριζόταν ἀκόμη γῆ ἐθνολογικὰ ἀλβανικὴ κατα-

κλυσμένη ἀπὸ αἰσθήματα ἀλυτρωτισμοῦ κ.τ.λ.). Πάντως ὁ ἄνθρωπος, ποὺ διαλέχθηκε γιὰ νὰ συμβολίσει αὐτὸν τὸν ἀλυτρωτισμὸ δὲν ἦταν, σὰν πρωταγωνιστὴς μιᾶς πολιτικῆς ὑπόθεσης σπουδαῖο πρᾶγμα. Οἱ ἐκπομπὲς τοῦ Ἰταλικοῦ ραδιοφώνου καὶ νὰ ἀνακοινωθέντα τοῦ Στέφανι, ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικά, γιατὶ προέρχονταν ἀπὸ τὸ ἐπίσημο πρακτορεῖο τύπου, ἔπεφταν σὰν ἀστραπὲς στὴ νυσταγμένη ἡσυχία τοῦ καυτοῦ Ἀθηναϊκοῦ Αὐγούστου ([11]).

Οἱ Ἕλληνες ἀπάντησαν στὶς κατηγορίες. Ἕνα ἀνακοινωθὲν ἐξήγησε, ὅτι δυὸ μῆνες προτοῦ ἀρχίσει ἡ ἐκστρατεία τοῦ τύπου, εἶχαν εἰσδύσει στὸ Ἑλληνικὸ ἔδαφος δυὸ Ἀλβανοὶ ποὺ παραδέχτηκαν, ὅτι σκότωσαν κατὰ τὴ διάρκεια συμπλοκῆς τὸν Νταοὺτ Χότζα, βουκόλο, ἀναλφάβητο, καὶ ληστὴ πολὺ γνωστόν, ποὺ τὸν ἀναζητοῦσαν ἀπὸ πολλὰ χρόνια οἱ Ἑλληνικὲς ἀρχές. Τὸ ποινικὸ μητρῷο τοῦ περίφημου πατριώτη ἦταν ἰδιαιτέρως διογκωμένο. Μὲ ἀπόφαση τοῦ κακουργειοδικείου Πρέβεζας ὁ Χότζας καὶ τρεῖς συνεργοί του εἶχαν καταδικασθεῖ, πρὸ πολλῶν ἐτῶν σὲ ἰσόβια δεσμὰ γιὰ ἁπλὴ προμελετημένη ἀνθρωποκτονία εἰς βάρος τῶν μουσουλμάνων Βεχὶπ Τσίμο καὶ Ζεκὶρ Ρεχίπ. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1919 τὸ Κακουργειοδικεῖο Ἰωαννίννων ἐπέβαλλε στὸν Χότζα ἐρήμην 20 χρόνια κάθειρξης γιὰ τὸ φόνο ἄλλων δύο μουσουλμάνων. Στὶς 10 Ἰουνίου τοῦ 1911 ὁ Χότζα εἶχε καταδικασθεῖ σὲ εἱρκτὴ 17 χρόνων ἀπὸ τὸ Κακουργειοδικεῖο Πρέβεζας γιὰ ζωοκλοπὴ καὶ ληστεία. Ἄλλα 4 χρόνια τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1921 γιὰ ἀπόπειρα ληστείας. 18 χρόνια τὸ 1923 γιὰ ἀπόπειρα ἀνθρωποκτονίας, μιὰ πολλοστὴ καταδίκη τὸ 1925 γιὰ βιασμὸ καὶ παράνομη ὁπλοφορία, τέλος ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου τὸ 1925 γιὰ ληστεία. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνηση — ἐπεξηγοῦσε ἀκόμη τὸ ἀνακοινωθέν — ἐκράτησε στὶς φυλακές τοὺς δυὸ δολοφόνους ἀναμένοντας ὅτι ἀπὸ τὴν Ἀλβανία θὰ ἄρχιζε ἡ διαδικασία τῆς ἔκδοσης. Περὶ τοῦ ἐγκλήματος εἶχεν ἐνημερωθεῖ ἡ Ἰταλικὴ Πρεσβεία τῶν Ἀθηνῶν ποὺ στὶς 25 Ἰουλίου μὲ μιὰ προφορικὴ διακοίνωση στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἐγνωστοποίησε τὴν ἀνεύρεση τοῦ ἀποκεφαλισμένου πτώματος καὶ τὴν ταυτότητά του. Ἡ προφορικὴ διακοίνωση ὑπογράμμιζαν

ιο Ἕλληνες, δὲν ἔκανε ἀπολύτως κανένα ὑπαινιγμὸ γιὰ πολιτικὰ κίνητρα. Ἐν τούτοις ἐπρόκυπτε φανερὰ κατὰ τὸ ἀνακοινωθὲν τῶν Ἀθηνῶν — ποὺ ποτὲ δὲν ἀναδημοσιεύτηκε οὔτε περιληπτικὰ ἀπὸ τὸν Ἰταλικὸ τύπο φυσικά — ὁ προσχηματικὸς χαρακτήρας τοῦ ἐπεισοδίου. Ἡ δολοφονία τοῦ πατριώτη ἦταν ἕνα εὔθραυστο καὶ ἀρκετὰ ἀδέξιο πρόσχημα.

Ὁ Γκράτσι ἀφοῦ αἰφνιδιάστηκε ἀπ' αὐτὴ τὴ θορυβώδη συνέχεια ἑνὸς ἐπεισοδίου, ποὺ τοῦ εἶχε ἀφιερώσει πρὸ τριῶν ἑβδομάδων πολὺ λίγη προσοχή, βρέθηκε σὲ δύσκολη θέση κατὰ τὴ συζήτηση, ποὺ εἶχε στὶς 13 Αὐγούστου μὲ τὸν μόνιμο ὑφυπουργὸ ἐξωτερικῶν Μαυρουδῆ, ἡλικιωμένο καὶ πολὺ λεπτὸ διπλωμάτη[12]. Ὁ Μαυρουδῆς βρισκόταν σὲ μιὰ κατάσταση ἀσυνήθιστης ταραχῆς. Ἐπεξήγησε ὅτι παρὰ λίγο νὰ κηρυχθεῖ γενικὴ ἐπιστράτευση. Πρόσθεσε, πὼς δὲν ἐξηγεῖτο, πῶς δόθηκε τόση δημοσιότητα σ' ἕνα ἐπεισόδιο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ διακανονισθεῖ φιλικά. Αὐτοὶ εἶναι ἄνθρωποι, παρατήρησε χαμογελώντας καὶ ὑπαινισσόταν φυσικὰ τοὺς Ἀλβανούς, ποὺ δὲν κάνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀλληλοσκοτώνονται. Ὁ Γκράτσι ποὺ βρισκόταν σὲ μιὰ θέση ἀχάριστη βρῆκε μιὰ δικαιολογία γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴ θέση τῆς Κυβέρνησής του στὸ γεγονός, ὅτι μέχρις ἐκείνη τὴ στιγμὴ κανεὶς δὲν εἶχε πληροφορήσει τὴν πρεσβεία γιὰ τὴ σύλληψη τῶν δύο Ἀλβανῶν. Καὶ ἐκεῖνος δὲν μποροῦσε νὰ ξέρει ἑπομένως πῶς εἶχαν ἀντιδράσει οἱ Ἑλληνικὲς ἀρχές. «Ἂν εἶχε ἀποφασισθεῖ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς μας ἡ ἔκδοση ἑνὸς ἀνακοινωθέντος — εἶπε μὲ ἀμηχανία ὁ Γκράτσι — αὐτὸ συνέβη γιὰ λόγους σπουδαίους, ποὺ ἐγὼ δὲν ἤμουν σὲ θέση νὰ συζητήσω».

Ἐν τῷ μεταξὺ στὸ ὑπουργεῖο μας τῶν Ἐξωτερικῶν κάποιος, παίρνοντας στὰ σοβαρά, τὴν ὑπόθεση τῆς Τσαμουριᾶς εἶχε ἑτοιμάσει γιὰ τὸν Τσιάνο τὸ σχέδιο μιᾶς ἐπιστολῆς, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγχειρισθεῖ στὸν πρεσβευτή, Πολίτη ([13]). Ἡ ἐπιστολὴ ἀνακεφαλαίωνε τὰ δίκαια τῆς Ἀλβανίας στὴν ὑπόθεση τῆς Τσαμουριᾶς καὶ συμβούλευε μιὰ λύση «πάνω στὶς ἴδιες βάσεις τῶν λύσεων ποὺ υἱοθετήθηκαν — ἢ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ υἱοθετηθοῦν — σὲ ἀνάλογες συνθῆκες στὴν παραδουνάβιο βαλκανικὴ περιοχή». Ἦταν ἤδη κάτι τί διαφορετικὸ ἀπὸ μιὰ

ταραχώδη καὶ φρενήρη ἐκστρατεία τοῦ τύπου καὶ τοῦ ραδιοφώνου κι ἂς ἦταν ἀκόμη ἀποθαρρυντικὸς ὁ ὑπαινιγμὸς «ἄλλων λύσεων» παραδουνάβιο - βαλκανικῶν. Ἀναφερόταν προφανῶς στὴ διαιτησία τῆς Βιέννης, μὲ τὴν ὁποία οἱ διαιτητές Τσιάνο καὶ Ρίμπεντροπ εἶχαν παραχωρήσει στὴν Οὐγγαρία ἕνα πλατὺ κομμάτι Ρουμανικοῦ ἐδάφους. Ἡ ἐπιστολὴ πάντως δὲ δόθηκε καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων καταλαβαίνουμε γιατί: Μιὰ ἐνέργεια αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ποὺ δὲν ἦταν ὄχι προπαγανδιστική, οὔτε μωροφιλόδοξη, ἀλλὰ συγκεκριμένα πολιτική, χρειαζόταν τὴ συναίνεση τῶν Γερμανῶν. Καὶ οἱ Γερμανοὶ δὲν ἤθελαν μὲ κανένα τρόπο νά δημιουργήσουν προβλήματα στὰ Βαλκάνια.

Ὁ Ρίμπεντροπ ἐπεδείκνυε σκληρότητα στοὺς Ἕλληνες διπλωμάτες, διαβεβαίωνε τοὺς πρεσβευτές μας ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔμπαινε στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἦταν ἀνυπόμονος νὰ χαλιναγωγήσει τὶς Ἰταλικὲς ἀκρότητες. Οἱ ἀναφορὲς ποὺ ὁ Ἕρμπαχ, πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας στὴν Ἀθήνα, ἔστελνε στὸ Βερολῖνο, εἶχαν ἕναν εὐδιάκριτο ἀντιιταλικὸ τόνο. Στὶς 13 Αὐγούστου μετὰ ἀπὸ μιὰ συνάντηση μὲ τὸ Μεταξᾶ ὁ Ἕρμπαχ ἔγραφε, ἀναφέροντας τὶς σκέψεις τοῦ Ἕλληνα δικτάτορα, ὅτι «ἂν ἡ Ἰταλία πιστεύει ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ κατάλληλη στιγμὴ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἐδαφικές της ἀξιώσεις κατὰ τῆς Ἑλλάδας, σφάλλει» καὶ ὅτι «ἡ Ἑλλάδα θὰ ἀπωθήσει κάθε προσβολὴ καὶ νὰ ἀρνηθεῖ νὰ ταπεινωθεῖ ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἀκόμη κι ἂν μὲ αὐτὸ διατρέξει τὸν κίνδυνο νὰ καταστραφεῖ». «Ἡ ἐντύπωσή μου εἶναι» πρόσθετε ὁ Ἕρμπαχ, «ὅτι ἐδῶ κυριαρχεῖ πραγματικὴ θέληση ἀντίστασης σὲ κάθε Ἰταλικὴ ἐπέμβαση, ἂν αὐτὴ ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιηθεῖ, καὶ τοῦτο βρίσκει ἰσχυρὸ στήριγμα στὸ γενικὸ λαϊκὸ αἴσθημα ἐναντίον τῆς Ἰταλίας». Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, ἐνῶ ἡ προπαγάνδα μας ἐμαίνετο ὁ Ἕρμπαχ μεγάλωνε τὴ δόση: «Ἡ ἐκμετάλλευση τῆς δολοφονίας τοῦ Χότζα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ λαϊκὸ αἴσθημα σὰν κυνικὴ πρόκληση. Ἡ ἀγανάκτηση κατὰ τῆς Ἰταλίας ποὺ προκαλεῖται ἀπ' αὐτὸ τὸ γεγονός, κάνει περισσότερο δύσκολο στὴν κυβέρνηση νὰ δεχθεῖ τὶς Ἰταλικὲς ἀξιώσεις».

Ὁ Ρίμπεντροπ δὲν ἔχανε εὐκαιρία γιὰ νὰ ρίχνει νερὸ στὴ φωτιά. Στὶς 17 Αὐγούστου, ὁ Ντῖνο Ἀλφιέρι, πρεσβευτὴς στὸ Βερολῖνο, ἔγραφε στὸν Τσιάνο (14): «Ἀνακοίνωσα στὸν Ρίμπεντροπ τὸ περιεχόμενο τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν Ἰταλικὴ στάση ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τῆς ἐξοχότητάς σας, ποὺ ἔλαβα, τὸν ἐρώτησα ποιὲς ἦταν οἱ σκέψεις του ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐκεῖνος μοῦ ἀπάντησε ὅτι ἐκτιμᾶ πλήρως τὴν κατάσταση καὶ ἐπομένως δὲν ἔχει τίποτα νὰ πεῖ σχετικὰ μὲ τὰ προληπτικὰ μέτρα. Ἀλλ' ὅτι μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία ἔδειξε ὅτι τὸν ἀπασχολεῖ ἡ Ρωσία, ποὺ θὰ μποροῦσε ἀπὸ μιὰ δική μας ἐνέργεια ν' ἀποκτήσει πρόσχημα γιὰ ἐπέμβαση στὰ Βαλκάνια, μεταβάλλοντας ἔτσι τὴν κατάσταση πραγμάτων ποὺ ἐμεῖς ἔχομε ὕψιστο ἐνδιαφέρον νὰ διατηρήσουμε. Σὲ κατάληξη ὁ Ρίμπεντροπ νομίζει ὅτι ὁ Ἄξονας ἔχει σήμερα νὰ λύσει ἕνα πρόβλημα ζωῆς καὶ θανάτου, δηλαδὴ νὰ καταβάλει τὴν Ἀγγλία. Κάθε δραστηριότητα, κάθε δύναμη στραμμένη πρὸς ἄλλους σκοπούς, ἀποτελεῖ μιὰν ἐπικίνδυνη διασπορὰ ἐνεργειῶν ποὺ συνιστᾶται ἀπολύτως ν' ἀποφύγουμε».

Μὲ τὴν πτώση τῆς Ἀγγλίας ὅλα τ' ἄλλα προβλήματα θὰ λυθοῦν αὐτομάτως. Γι' αὐτό, τόσον τὴν Ἑλληνική, ὅσον καὶ τὴ Γιουγκοσλαβικὴ ὑπόθεση τὶς ἔβλεπε ὁ Ρίμπεντροπ σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ὁριστικὴ μάχη, ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ Τσιάνο ἀπαντώντας στὸν Ρίμπεντροπ, τὸν διαβεβαίωσε ὅτι «μὲ τὴν Ἑλλάδα τοποθετοῦμε τὴ διαφορά μας σὲ ἐπίπεδο διπλωματικό, καὶ περιοριζόμαστε νὰ ἐνισχύσουμε μὲ ἄλλες μεραρχίες τὶς σημερινὲς ἕξι μεραρχίες ποὺ φρουροῦν τὴν Ἀλβανία» (15). Ὁ Μουσσολίνι εὐθυγραμμίζοντας τὴ στάση του τηλεγραφοῦσε στὶς 19 Αὐγούστου στὸν Γκρατσιάνι, ἀνώτατον ἀρχηγὸ στὴ Λιβύη: «Ἡ εἰσβολὴ στὴν Ἀγγλία εἶναι ἀποφασισμένη, εἶναι στὸ στάδιο τῆς ἔντασης τῶν προετοιμασιῶν καὶ θὰ πραγματοποιηθεῖ. Σχετικὰ μὲ τὸ χρόνο μπορεῖ νὰ εἶναι μεταξὺ μιᾶς ἑβδομάδας καὶ ἑνὸς μηνός. Καὶ ἐπομένως τὴν ἡμέρα ποὺ ὁ πρῶτος οὐλαμὸς Γερμανῶν στρατιωτῶν θὰ πατήσει στὸ ἀγγλικὸ ἔδαφος, σεῖς ταυτοχρόνως θὰ ἐπιτεθεῖτε.

Μιὰ φορὰ ἀκόμη σᾶς ἐπαναλαμβάνω ὅτι δὲν σᾶς προσδιορίζω ἐδαφικὰ ὅρια. Δὲν πρόκειται νὰ σᾶς ζητήσω νὰ κατευθυνθεῖτε πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρεια, οὔτε ἀκόμη πρὸς τὸ Σολλούμ. Σᾶς ζητῶ μόνον νὰ πλήξετε τὶς ἀγγλικὲς δυνάμεις ποὺ ἔχετε ἀπέναντί σας».

Ὁ Ρίμπεντροπ πάντοτε ἀνήσυχος γιὰ τὶς μανίες δράσης τοῦ Μουσσολίνι, ἐπαναλάμβανε στὶς 20 Αὐγούστου ὅτι «ἡ ἔλλειψη μιᾶς διπλωματικῆς ἑλληνοϊταλικῆς συμφωνίας καὶ μιὰ πιθανὴ δράση μας θὰ μποροῦσε νὰ προσφέρει στὴν Ἀγγλία τὴν εὐκαιρία νὰ ἐνεργήσει ἀποβάσεις καὶ στὴ Ρωσία τὴ δυνατότητα μιᾶς περαιτέρω ἐπέμβασης στὰ Βαλκάνια» καὶ ὅτι ὁ ἄξονας δὲν ἔπρεπε «νὰ ἀπεργασθεῖ ἐκτροπὲς ἐξ αἰτίας ἀπροβλέπτων συνεπειῶν» ([16]).

Στὶς 22 Αὐγούστου ἕνας Μουσσολίνι πρὸς στιγμὴν λογικὸς καὶ συμβιβαστικὸς διεπίστωσε σ' ἕνα ἀπόρρητο σημείωμα, ὅτι ἡ Λιβύη καθίσταται ὁ κύριος τομέας, στὸν ὁποῖον εἶναι ἀνάγκη νὰ συντείνουν προσπάθειες καὶ προσοχή ([17]). Κατόπιν ἐπεξηγοῦσε: «Οἱ δύο ἄλλοι τομεῖς — ὁ Ἑλληνικὸς καὶ ὁ Γιουγκοσλαβικός — τουλάχιστον ἐφ' ὅσον οἱ Ἕλληνες, οἱ Γιουγκοσλάβοι ἢ οἱ Ἄγγλοι δὲν παίρνουν πρωτοβουλία, καθίστανται τομεῖς παρατήρησης καὶ ἐπαγρύπνησης λόγῳ τῆς διαφοροποιημένης πολιτικῆς, ποὺ ἀκολούθησαν αὐτὲς οἱ δυὸ χῶρες καὶ τῆς ψυχικῆς κατάστασης τῶν λαῶν. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ἐπιβραδύνουμε τὸ ρυθμό, ποὺ εἴχαμε προσδιορίσει, γιὰ τὴν παράταξη τῶν δυνάμεών μας σ' αὐτοὺς τοὺς δύο τομεῖς, προσδιορίζοντας σὰν ἡμερομηνία ὁλοκλήρωσής της, στὸ μὲν ἀνατολικὸ μέτωπο τὴν 22 Ὀκτωβρίου, ἀντὶ τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου, στὸ δέ ἑλληνικὸ μέτωπο τὸ τέλος Σεπτεμβρίου ἀντὶ τοῦ τέλους Αὐγούστου. Ἄλλωστε εἶναι φανερὸ ὅτι, ἀφοῦ ἡττηθεῖ ἡ Ἀγγλία, τὰ κράτη ποὺ ἔτρεφαν λιγότερο ἢ περισσότερο ἀπροκάλυπτα συμπάθειες γιὰ τὸ Λονδίνο δὲν θὰ δυσκολευθοῦν νὰ ἀκολουθήσουν τὶς ὁποιεσδήποτε ἀποφάσεις τοῦ «Ἄξονα». Ἑπομένως καθόλου πλέον Ἑλλάδα. Ὁ ρυθμὸς ἐπιβράδυνσης ποὺ εἶχε ἐπιβάλει ὁ Χίτλερ φαινόταν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἰσχύσει μακροπρόθεσμα. Ἡ Γερμανία ἦταν ἕτοιμη νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν Ἀγγλία στὴν ἀποφασιστικὴ μονομαχία, ὅπως

ἐπίστευε ὁ Μουσσολίνι, κι ἐμεῖς εἴμαστε ἕτοιμοι νὰ ὁρμήσουμε παράλληλα μπροστὰ στὴν Ἀφρική. Ἡ ἀπόβαση στὴν Ἀγγλία δὲν ἔγινε ποτέ. Στὴν Ἀφρικὴ βαδίσαμε πρὸς τὴν καταστροφὴ τοῦ Σίντι ἔλ Μπαρράνι.

Ὁ Μουσσολίνι χρησιμοποιοῦσε στὶς σημειώσεις του μιὰ γλῶσσα πομπώδη. Προσδιόριζε ἡμερομηνίες, ἀνέβαλλε, ἀποφάσιζε νὰ δράσει σὰ νὰ εἶχε κάτω ἀπὸ τὶς διαταγές του μιὰ ἀποτελεσματικὴ πολεμικὴ μηχανή. Θὰ ἐνόμιζε κανείς ἀπὸ τὶς φράσεις ποὺ παρατέθηκαν, ὅτι τὴν 20ή Σεπτεμβρίου οἱ δυνάμεις τῆς Ἀλβανίας θὰ μποροῦσαν νὰ ἀντιμετωπίσουν, ὁποιοδήποτε ἐνδεχόμενο. Ἡ πραγματικότητα ἤταν πολὺ λιγώτερο καθησυχαστική. Ἕνας ἄνθρωπος συνέβαλλε, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ἐν τῷ μεταξὺ νὰ δημιουργεῖται καὶ νὰ ἐνισχύεται, στὸ Μουσσολίνι καὶ στὸν Τσιάνο ἡ ψευδαίσθηση ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἦταν «ἀμελητέα ποσότης», ἀχλάδι ἕτοιμο, ὥριμο νὰ πέσει στὸ πρῶτο στρατιωτικὸ καὶ διπλωματικὸ τίναγμα. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν ζοῦσε στὴν Ἑλλάδα, ἦταν κακῶς πληροφορημένος γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπέδειξε ὕστερα ὅτι ἦταν κάκιστα πληροφορημένος καὶ γιὰ τὴν Ἀλβανία, ποὺ ἦταν ἡ ἐπικράτειά του. Πρόκειται γιὰ τὸν τοποτηρητὴ τοῦ βασιλιᾶ στὰ Τίρρανα κόμητα Φραντσέσκο Γιακομόνι τοῦ Σὰν Σαβίνο, ποὺ εἶχε δεσμοὺς σὰν δημόσιος λειτουργὸς μὲ τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν και σὰν γαμβρὸς τοῦ στρατηγοῦ Καβαλλέρο μὲ τοὺς στρατιωτικοὺς κύκλους. Ἕνας διπλωμάτης εὐφυής, ἀλλὰ ἐκείνης τῆς στρεβλῆς καὶ διφορούμενης εὐφυΐας, ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ ἀνώτερου ἢ τοῦ ἰσχυρότερου περισσότερο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ἢ τὴν ἀλήθεια, ἀκόμη κι ὅταν γιὰ τὸ καλὸ τοῦ τόπου, ἡ πραγματικότης καὶ ἡ ἀλήθεια ἔπρεπε νὰ εἶναι σὲ πλῆρες φῶς.

Ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς ἄγνωστους, ἀμαθεῖς, οἰηματίες ἀξιωματούχους, ὁ Γιακομόνι ἀντιπροσώπευε μιὰν εὐνοϊκὴν ἐξαίρεση. Καὶ ὑπερασπιζόταν μὲ εἰλικρινῆ θέρμη τὰ δίκαια

τῶν Ἀλβανῶν. Ἀλλὰ στοὺς Ἀλβανοὺς καὶ στὸν ἑαυτό του ἀνάθετε ἕνα ρόλο, ποὺ ἡ ἀλγεινὴ ἐξέλιξη τοῦ πολέμου θὰ περιόριζε σὲ διαστάσεις πολὺ ταπεινότερες.

Οἱ μακκιαβελισμοί του τῆς μιᾶς δεκάρας δὲν ἐξαπάτησαν κανέναν οὔτε τότε, οὔτε μετὰ ἀπὸ τότε. Οἱ διαβεβαιώσεις του καὶ οἱ ὑποσχέσεις του παράσυραν ἀντιθέτως σέ χιμαιρικὲς ἰδέες τὸ Μουσσολίνι καὶ τὸν Τσιάνο. Ὁ Γιακομόνι καὶ ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀποτέλεσαν ἕνα τέλειο διώνυμο γιὰ τὴν ἐσφαλμένη προετοιμασία μιᾶς ἐσφαλμένης ἐκστρατείας, ἕνα διώνυμο ποὺ εἶχε στὴ Ρώμη τέλεια ἀνταπόκριση στὸ Μουσσολίνι καὶ στὸν Τσιάνο. Στὶς 17 Αὐγούστου, ὅταν πλέον ἡ Ἑλλάδα ἔδυε, σὰν ἄμεσος στόχος τοῦ Μουσσολίνι, ὁ Γιακομόνι ἔστειλε στὸν Τσιάνο ἕνα ἀπόρρητο ὑπόμνημα «τὴν προετοιμασία τῶν νέων γεγονότων»([18]). Ἀνάγγελλε ὅτι θὰ ἐγκαθιστοῦσε στὸ Ἀργυρόκαστρο ἕνα ραδιοφωνικὸ σταθμὸ γιὰ ἐκπομπὲς στὴν Ἀλβανικὴ καὶ στήν Ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ ὅτι μία ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα τοῦ Ἀργυροκάστρου θὰ γινόταν δίγλωσση γιὰ νὰ δημοσιεύει εἰδήσεις καὶ στὰ Ἑλληνικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Ἀλβανικά.

Καὶ συνέχιζε: «Σκεπασμένος ἀπὸ αὐτὸν τὸν παθητικὸ χορὸ τῶν λαϊκῶν φωνῶν, ἐγὼ προπαρασκευάζω, μὲ τὴ μεγαλύτερη σιωπὴ τὴν πολιτικοστρατιωτικὴ ἐνέργεια ποὺ θὰ πρέπει ν' ἀρχίσει σ' ἕνα νεῦμα τῆς ἐξοχότητάς Σας». Ἡ σιωπηλὴ καὶ ἐπιμελημένη προετοιμασία γιά τὴ δράση, ποὺ θὰ ἐξαπολυόταν σ' ἕνα νεῦμα τοῦ χονδροκομμένου ἡμιθέου, περιλάμβανε τὰ ἀκόλουθα σημεῖα καὶ μέτρα: Στρατολογία στοιχείων γιὰ τὸν κλεφτοπόλεμο στὴν Τσαμουριά. Στρατολογία ἐθελοντῶν γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῶν τμημάτων ποὺ θὰ εἶχαν εἰσβάλει στὴν Ἑλλάδα. Στρατολογία ἐθελοντῶν γιὰ τὴν κάλυψη τῆς Γιουγκοσλαβικῆς μεθορίου. «Ἐζήτησα ἀπ' τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸ Βισκόντι Πράσκα» ἐπεξηγοῦσε ὁ Γιακομόνι «μερικὰ τυφέκια, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἑλληνικὸς Στρατός, μὲ τὰ σχετικὰ πυρομαχικὰ καὶ μερικὲς βόμβες ξένης προέλευσης, γιὰ τὶς ἐνέργειες. ποὺ ἔχουν προβλεφθεῖ σ' Ἑλληνικὸ ἔδαφος. Γιατὶ σὲ μιὰ δεδομένη στιγμὴ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ συμφέρον νὰ ὀργανώσουμε μιὰν ἐπίθεση,

ἀπὸ φιλικὰ στοιχεῖα, ἐναντίον μιᾶς μεθοριακῆς μας θέσης». Ἡ ἰδέα, θὰ τὸ ἰδοῦμε, εἶχε ἐπιτυχία, ἐγκρίθηκε ἐπὶ «ὑψηλοτάτου ἐπιπέδου». Στὸ ὑπόμνημα γινόταν μνεία ἐπί πλέον γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ἀλεξωπτιστῶν ποὺ θὰ ἐρρίπτοντο στὴν Τσαμουριά, γιὰ βελτίωση τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, γιὰ τὰ λιμενικὰ ἔργα. Ὁ Γιακομόνι ἐπισύναπτε ἕνα χάρτη τῶν νέων συνόρων, ποὺ περιλάμβαναν τὸ Ἑλληνικὸ ἔδαφος μέχρι τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Πρέβεζα καὶ διαβεβαίωνε ὅτι «ἡ κατανόηση μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἀνωτάτου ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ Βισκόντι Πράσκα εἶναι σταθερὴ καὶ πλήρης».

Ἔλειπε ἀκόμη ἀπ' αὐτὸ τὸ «ὑποδειγματικὸ» σχέδιο ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια. Καὶ αὐτὴ τακτοποιήθηκε μ' ἕνα ἄλλο ὑπόμνημα, ἐπίσης ἀπόρρητο, πάντοτε τῆς 17ης Αὐγούστου ([19]). Ἐπειδὴ ὁ πληθυσμὸς τῆς ἀλύτρωτης Τσαμουριᾶς εἶχε κρατηθεῖ σὲ μιὰ κατάσταση βαρύτατης ἔνδειας «ἦταν ἐνδεδειγμένο νὰ μπεῖ σὲ δράση, ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη, ἡ φασιστικὴ ὀργάνωση Προνοίας». Ὁ ἐπιθεωρητὴς τοῦ Π.Ν.Φ.* σκέφθηκε νὰ ἑτοιμάσει πέντε αὐτοκινητοπομπὲς ἐφοδιασμένες μὲ πολυάριθμα εἴδη ἱματισμοῦ, χιλιάδες μαύρων ὑποκαμίσων, Ἰταλικὲς κι Ἀλβανικὲς σημαῖες, φάρμακα παντὸς εἴδους, τρόφιμα σὲ κουτιὰ καὶ φορτία ἀραβοσίτου». Τὸ εὔγλωττο ντοκουμέντο ἔδινε καὶ τὶς πιὸ μικρὲς λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ τὴ σύνθεση καὶ τὴν ὀργάνωση τῶν αὐτοκινητοπομπῶν. Ἀλλὰ στὸν φτωχὸ Γιακομόνι, ἔπεσε, ἐνῶ ἦταν τόσο ἀφοσιωμένος στὴν προετοιμασία τῶν αὐτοκινητοπομπῶν καὶ στὴ στρατολογία ἐθελοντῶν, ἕνας ἀπροσδόκητος καταιονισμὸς ψυχροῦ νεροῦ.

Ὁ Τσιάνο τοῦ ἐγνώριζε στὶς 22 Αὐγούστου ὅτι «ἀποφασίστηκε ἄνωθεν νὰ ἐπιβραδυνθεῖ ὁ ρυθμὸς τῶν ἐνεργειῶν μας στοὺς τομεῖς ἑλληνικὸ καὶ γιουγκοσλαβικό, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ διατηρώντας πάντως σὲ κατάσταση δυναμικῆς ἀποτελεσματικότητας, ὅ,τι εἶχε προπαρασκευασθεῖ, νὰ μὴν ἐπιδεικνύει σπουδὴ ἐν ὄψει νέων ἀντικειμενικῶν σκοπῶν καὶ κρατώντας ἐπίσης ἀνοιχτὸ τὸ θέμα νὰ ἀποφεύγει μέχρι νέας διαταγῆς νὰ προκαλέσει ὁποιαδήποτε κρίση» ([20]).

* Ὀργάνωση φασιστικῆς προνοίας.

Δηλαδή, καθὼς λέγουν οἱ Βενετσιάνοι, πρὸς τά ἐμπρός, καὶ φυσικά, σχεδὸν πρὸς τὰ πίσω (20).

«Ἤδη ἐκλέγω πορείαν σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα ποὺ μοῦ ἔγραφες» ἀπαντοῦσε πειθήνια ὁ Γιακομόνι στὶς 14 Αὐγούστου. Καὶ στὶς 24 Αὐγούστου ὁ προπαγανδιστικὸς κρουνὸς ἐκλείσθηκε (21). Ξαφνικὰ τὴν Ἰταλία δὲν τὴν ἐνδιέφερε πλέον καθόλου ὁ Νταοὺτ Χότζα καὶ ἡ Τσαμουριά. Ὁ μέγας ἀποκεφαλισμένος πατριώτης ἔπεσε ὕστερα ἀπὸ ἐφήμερη δόξα στὴ λήθη. Φυσικὰ μέχρι νέας διαταγῆς.

Ὁ Φραντσέσκο Γιακομόνι, ποὺ γιὰ πολλὰ χρόνια ἐτήρησε σιωπή, ἐβγῆκε ἀπὸ τὴν ἐπιφυλακτικότητα ἀκριβῶς αὐτοὺς τοὺς τελευταίους καιροὺς μ' ἕνα βιβλίο. «Ἡ ἰταλικὴ πολιτικὴ στὴν Ἀλβανία κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ τοποτηρητῆ τοῦ βασιλέως». Τὸ βιβλίο ἀσχολεῖται μὲ πολλὲς περιπέτειες, ποὺ δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση με τὴν ἐκστρατεία τῆς Ἑλλάδας, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν παρ' ὀλίγο γάμο τοῦ βασιλιᾶ Ζώγου μὲ μιὰν Ἰταλίδα ἀριστοκράτισσα. Στὸν πόλεμο τῆς Ἑλλάδας ἀφιερώνονται δύο ἐνδιαφέροντα κεφάλαια. Ὁ Γιακομόνι ὑπογραμμίζει σ' αὐτὰ τὴν ἰδιότητά του ὡς κρατικοῦ λειτουργοῦ (δηλαδὴ τοῦ ἐκτεστικοῦ ὀργάνου). Καὶ ἐπαναλαμβάνει ἐκεῖνο ποὺ ἤδη ἦταν γνωστό, ὅτι τὸ Ὑπουργεῖο ἀπόφευγε ἐπιμελῶς νὰ ἀνακοινώνει στοὺς ἀντιπροσώπους στὸ ἐξωτερικό, ἀκόμη καὶ στοὺς πλέον ἀνεβασμένους καὶ ἐπιφανεῖς στὴν ἱεραρχία τὶς προθέσεις ποὺ εἶχε καὶ τὶς πληροφορίες ποὺ ἐλάμβανε. Αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις τοῦ τοποτηρητῆ εἶναι ἀνακριβεῖς. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅμως ὅτι, οἱ προσωπικὲς σχέσεις του μὲ τὸν Τσιάνο ἦσαν πολὺ στενώτερες ἀπ' ὅ,τι πρόβλεπε ἡ γραφειοκρατικὴ ρουτίνα. Μπορεῖ νὰ παραδεχτοῦμε χωρὶς ἄλλο, ὅτι ὁ Τσιάνο ἔκρυβε ἀκόμη κι ἀπὸ ἕναν ἐπιστήθιο φίλο του μερικὲς ἀπόρρητες σκέψεις του, (πού, ἔπειτα, δὲν ἦταν, ἢ δὲν ἔμεναν καὶ τόσο ἀπόρρητες, ἀφοῦ προκαλοῦσαν συναγερμοὺς καὶ ἀντιδράσεις στὴν Ἀθήνα, στὸ Βερολίνο, ἢ στὸ Λονδίνο). Ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ πιστέψουμε, ὅτι ἕνα πνεῦμα λεπτὸ καὶ ἐκπαιδευμένο σχετικὰ μὲ τὶς διαδικασίες καὶ τοὺς τρόπους τῆς φασιστικῆς πολιτικῆς ὅπως ἦταν ἀναμφισβήτητα τὸ πνεῦμα τοῦ Γιακομόνι, μποροῦσε νὰ ἀπο-

δεχθεῖ τὶς προθέσεις ποὺ σήμερα βεβαιώνει ὅτι διαγράφονταν.

Τὸ θέμα εἶναι τὸ ἀκόλουθο: Ὁλόκληρη ἡ πολιτικοστρατιωτικὴ ἰταλικὴ ἐνέργεια ἀπέβλεπε, ἀπ' ὅτι γνώριζε σχετικὰ ὁ Γιακομόνι στὴν προσάρτηση τῆς Τσαμουριᾶς στὴν Ἀλβανία. Οἱ πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς πιέσεις ἐπρόκειτο ἐν τούτοις νὰ καταλήξουν σὲ διαπραγματεύσεις ποὺ θὰ ἐξανάγκαζαν τὴν κυβέρνηση τῶν Ἀθηνῶν νὰ παραχωρήσει τὴν ἐδαφικὴ περιοχὴ μέχρι τὴν Πρέβεζα καὶ τὰ Ἰωάννινα καὶ θὰ ἱκανοποιοῦσαν τὶς ἀλβανικὲς διεκδικήσεις. Ἀγνοοῦσε τελείως ὁ Γιακομόνι, οὔτε μποροῦσε νὰ φαντασθεῖ, ὅτι ἐσκόπευαν νὰ κάμουν τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας και ὅτι ἀπέβλεπαν στὴν κατάληψη ὁλόκληρης τῆς χώρας. Βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ πολιτικὴ - διπλωματικὴ ἑρμηνεία, αὐτῆς τῆς ἐνέργειας ποὺ περιγράψαμε, ποὺ στὸ στρατιωτικὸ σχέδιο θὰ βαπτισθεῖ «ἔφοδος σὲ μεγέθυνση» κατά τῆς Ἠπείρου.

Ὅλα αὐτὰ στεροῦνται λογικῆς. Ἡ Ἰταλία. ποὺ εἶχε ἀποδυθεῖ σ' ἕνα παγκόσμιο πόλεμο ὅσο κι ἂν μποροῦσε νὰ ἦταν μετεωρητὰ καὶ ἀνόητα τὰ σχέδια τοῦ Μουσσολίνι νὰ ἐξαπολύσει εὐρεῖες καὶ ἀπρόβλεπτες ἐμπλοκὲς μὲ μιὰ πρωτοβουλία ποὺ συνολικὰ θὰ ὁδηγοῦσε στὴν προσάρτηση στὴν Ἀλβανία ἐδαφικῶν περιοχῶν φτωχῶν, στρατηγικῶς ἀσημάντων, ἱκανῶν ὅμως γιὰ νὰ δημιουργήσουν προβλήματα.

Ἡ Τσαμουριὰ εἶχε μιὰν ἔννοια, σὰν προπαγανδιστικὸ θέμα καὶ σὰν ἀντικειμενικὸς σκοπός, μόνον ἂν ἦταν τὸ πρόσχημα τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδας. Ἦταν ἕνας ἀντικειμενικὸς σκοπὸς παράλογος, ἂν ἐθεωρεῖτο αὐτοσκοπός. Οἱ δυνάμεις τῆς Ἀλβανίας, θὰ μποροῦσαν οὐσιαστικὰ νὰ προχωρήσουν γράφει ὁ Γιακομόνι, μόνο σὲ μίαν «ἀνεμπόδιστη κατάληψη» τῆς Ἠπείρου, παλιὰ ὑπόθεση, ποὺ ἡ πραγματοποίησή της προϋπόθετε ἐντελῶς ἄλλη διάταξη πολιτικὴ - διπλωματική. Μποροῦσαν πραγματικὰ νὰ σκεφθοῦν ὅτι ἕνα ἔθνος, ποὺ εἶχε τὴν κάλυψη τῆς Ἀγγλογαλλικῆς ἐγγύησης, μὲ μιὰ ἡγετικὴ τάξη στὴν πλειοψηφία φιλοβρεττανικὴ θὰ μποροῦσε νὰ συμμορφωθεῖ στὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐθελουσίας παραχώρησης ἐδαφῶν χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ μιὰ ἀποφασιστικὴ στροφὴ

στὴν πολιτική της «γραμμὴ πλεύσεως»; Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐνέργεια ποὺ ὁ Γκράτσι κατὰ κάποιο τρόπο δοκίμαζε: Οἱ ἐλιγμοὶ τοῦ Γιακομόνι μποροῦσαν νὰ μποῦν στὸ πλαίσιο ἑνὸς πλατύτερου σχήματος, ποὺ ἦταν ὁ πόλεμος κατὰ τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ὁ τοποτηρητὴς δὲν μποροῦσε νὰ τὸ ἀγνοεῖ.

II

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΝΑΓΚΗΣ G

Ἐκεῖνες τὶς ἴδιες σπασμώδεις ἡμέρες τοῦ Αὐγούστου, καὶ ἀκριβῶς στὶς 8.30' τῆς 15 Αὐγούστου 1940, ἔλαβε χώρα στὰ ἑλληνικὰ νερὰ ἕνα ἐπεισόδιο ὑψίστης σοβαρότητας. Ἕνα ὑποβρύχιο ἄγνωστης ἐθνικότητας, ποὺ οἱ Ἄγγλοι ἐβεβαίωσαν ἀμέσως ὅτι ἦταν ἀσφαλῶς ἰταλικό, καὶ οἱ Ἰταλοὶ εἶπαν ὅτι ἦταν βεβαιότατα ἀγγλικό, ἐβύθισε στὸ λιμάνι τῆς Τήνου, ἕνα γέρικο ἑλληνικὸ καταδρομικό, τὴν «Ἕλλη». Ἡ ἐπίθεση στὴν ἀπηρχαιωμένη ἑλληνική μονάδα (2115 τόννων, ναυπηγημένη τό 1912, ἐκσυγχρονισμένη τὸ 1927) ἔγινε τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τῆς Παναγίας. Ἡ νῆσος, ὅπου ὑψώνεται ἕνα λαμπρὸ ἱερὸ γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανούς, κάτι σχετικὸ μὲ τὴ Λούρδη ἢ τὸ Λορέτο γιά τοὺς καθολικούς, εἶχε κατακλεισθεῖ ἀπὸ προσκυνητές.

Τὸ ὑποβρύχιο ποὺ ἐνήργησε τὴν ἐπίθεση, ἐξαπόλυσε τρεῖς τορπίλλες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μιὰ μόνο ἐπέτυχε καὶ ἐβύθισε τὸ στόχο. Οἱ ἄλλες κατάληξαν στὸ κρηπίδωμα τοῦ μικροῦ λιμανιοῦ τοῦ νησιοῦ. Θρηνήθηκαν ἕνας νεκρὸς καὶ 29 τραυματίες. Μεταξὺ τοῦ πλήθους σημειώθηκαν τρομερὲς σκηνὲς πανικοῦ. Ὁ τόπος καὶ ἡ περίσταση ἦταν τέτοια, ὥστε ἡ πολεμικὴ ἐνέργεια ἐφάνηκε πρόκληση καὶ ἱεροσυλία.

Μερικὰ θραύσματα τορπιλλῶν, ποὺ περισυλλέγησαν εἶχαν ἰταλικὴ ἐπιγραφή. Οἱ Ἑλληνικὲς ἀρχές, ποὺ ἐνδιαφέρονταν τὰ μέγιστα νὰ μὴν προσφέρουν ἀφορμὲς πολεμικὲς σὲ

μιὰν Ἰταλία, ποὺ πήγαινε γυρεύοντάς τες, ἐτήρησαν μεγάλην ἐπιφυλακτικότητα στὶς ἔρευνές τους.

Ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ πλευρὰ προσπάθησαν ἐσπευσμένα νὰ ἀποσείσουν τὴν κατηγορία. Παρατήρησαν ὅτι τὸ ἐργοστάσιο τορπιλλῶν τοῦ Φιοῦμε εἶχεν ἐκτελέσει παραγγελίες γιὰ πολλὰ ξένα κράτη συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἀγγλίας. Τὸ μυστήριο ἔμεινε γιὰ λίγο τέτοιο, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν Τσιάνο [1]. «Βυθίστηκε ἀπὸ ἕνα ὑποβρύχιο, ποὺ ἀκόμη δὲν ξέρουμε ποιό νὰ ἦταν, ἕνα ἑλληνικὸ πλοῖο. Τὸ ἐπεισόδιο ἀπειλεῖ νὰ πάρει μεγαλύτερες διαστάσεις. Γιὰ μένα κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὑπόθεση κρύβεται ἡ προπέτεια τοῦ Ντὲ Βέκκι. Συζητῶ μὲ τὸν Ντοῦτσε, ποὺ θέλει νὰ διακανονισθεῖ εἰρηνικὰ αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἔλειπε».

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἶχεν ἰδεῖ σωστά. Ἔχω ἤδη μιλήσει γιὰ φρενήρη δραστηριότητα, ποὺ εἶχε πιάσει τὸ Ντὲ Βέκκι μετὰ τὴν ἔναρξη τοῦ πολέμου. Ἦταν, ἐπὶ παραδείγματι, συνήθειά του νὰ μπαίνει σ' ἕνα «μὰς» καὶ μὲ τὶς μουστακάρες του ἀναταραγμένες ἀπὸ τό μελτέμι, τὸν ἁλμυρὸ ἄνεμο τοῦ Αἰγαίου, νὰ ὁρμᾶ νὰ συναντήσει τὰ ὑποβρύχια, ποὺ γύριζαν ἀπὸ τὶς ἀποστολές τους καὶ μὲ ἐφηβικὴν ἀγαλλίαση νά ἀνεβαίνει στὸ κατάστρωμα, γιὰ νὰ βάλει νά τοῦ διηγηθοῦν πῶς εἶχαν πάει τὰ πράγματα.

Ὅλα αὐτὰ μὲ κίνδυνο ἢ τὸ «μὰς» νὰ δεχθεῖ κανονιὲς ἀπὸ τὸ ὑποβρύχιο ἢ τὸ ὑποβρύχιο νὰ ὑποστεῖ ἐπίθεση, καθὼς στάθμευε γιὰ νὰ ἐπιβιβασθεῖ ὁ ὁρμητικὸς κυβερνήτης τῆς Δωδεκανήσου. Τὸ μυστήριο τῆς «Ἕλλης» ξεσκεπάσθηκε ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ Ντὲ Βέκκι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1960 στὰ ἀπομνημονεύματα, ποὺ δημοσίευσε σὲ μίαν ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα. Αὐτὸς ἐβεβαίωσε κατηγορηματικὰ ἐκεῖνο, ποὺ ἤδη φαίνεται πολὺ πιθανὸν καὶ σχεδὸν βέβαιο. Ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐπίθεση ἔγινε ἀπὸ ἕνα δικό μας ὑποβρύχιο. «Τὸ ἐπεισόδιο τῆς «Ἕλλης» στὴν πραγματικότητα ἀτυχές, ξεσήκωσε διεθνῶς ἕνα τρομερὸ θόρυβο», ἔγραψε ὁ Ντὲ Βέκκι. Αὐτὴ τὴ φράση τὴν ἐθεώρησε «πρόκληση σὲ δίκη» ὁ κυβερνήτης τοῦ ὑποβρυχίου ποὺ κατεβύθισε τὴν «Ἕλλη» Γκιουζέπε Ἀϊκάρντι, ὑποπλοίαρχος κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐπεισοδίου.

Ὁ Ἀϊκάρντι ὑπηρετοῦσε στὸ ὑποβρύχιο «Ντελφίνο» καὶ διηγεῖται σὲ μιὰ ἄλλη ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα ἀντικρούοντας τὰ παραπάνω, ὅτι ὁ κυβερνήτης τοῦ Αἰγαίου, ἀφοῦ ἔφθασε στὴ Λέρο ἀπὸ τὴ Ρόδο στὶς 14 Αὐγούστου μαζὶ μὲ τὸν ναύαρχο Μπιανκέρι, τοῦ ἔδειξε μιὰν ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ναυτικοῦ, ναυάρχου Βαβανιάρι.

Σ' αὐτὸ τὸ δοκουμέντο τὸ Ναυτικὸ Ἐπιτελεῖο ἐπεξηγοῦσε: «Ἔχοντας ὑπ' ὄψει τὴν κίνηση ἐμπορικῶν σκαφῶν στὴν ἔξοδο τῶν Δαρδανελλίων, ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ταξιδεύουν πρὸς ὄφελος τῶν Ἄγγλων, καὶ ὅτι τὰ οὐδέτερα ἐμπορικὰ πλοῖα σ' αὐτὴ τὴ γραμμὴ ἐξυπηρετοῦν μόνον τὸν ἀνεφαδιασμὸ τοῦ ἐχθροῦ, κατὰ διαταγήν τοῦ Ντοῦτσε ἀνακοινώνω, ὅτι ἕπεται: Νὰ διαλέξετε μεταξὺ τῶν ὑποβρυχίων τῆς διοικήσεώς σας ἐκεῖνο, ποὺ γιὰ τὸ βαθμὸ ἑτοιμότητας τοῦ ὑλικοῦ καὶ γιὰ τὴν ἱκανότητα τοῦ κυβερνήτου φαίνεται ὅτι διαθέτει τὰ περισσότερα προσόντα. Νὰ δώσετε προφορικῶς στὸν κυβερνήτη τοῦ πλοίου, ποὺ θὰ ἐκτελεῖ ὁδηγίες σύμφωνες γενικῶς μὲ τὰ ἀκόλουθα κριτήρια. α) Νὰ ἀναπτύξουν ἐπὶ παραδείγματι κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τίς 20 ὡς τὶς 25 Αὐγούστου μία βραχεία ἀλλὰ ἔντονη πολεμικὴ δραστηριότητα μέχρις ἐσχάτων κατὰ τῶν μεταφορῶν στὰ ὕδατα τοῦ Αἰγαίου μεταξὺ τῶν Δαρδανελλίων, καὶ τοῦ στενοῦ τοῦ Ταινάρου. β) Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνωτέρω περιόδου τὸ ὑποβρύχιο ὀφείλει νὰ βυθίσει διὰ τορπιλλισμοῦ, χωρὶς προειδοποίηση, ὅλα τὰ πλοῖα, ποὺ εἰκάζεται ὅτι ἐνεργοῦν μεταφορὲς γιὰ λογαριασμὸν τοῦ ἐχθροῦ, ἀκόμη καὶ ἂν καλύπτονται ἀπὸ οὐδέτερη σημαία. γ) Ἡ ἐνέργεια πρέπει νὰ γίνει κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ταυτότητα καὶ ἡ ἐθνικότητα τοῦ ὑποβρυχίου νὰ μὴν ἀναγνωρισθοῦν. δ) Στὸ τέλος τῆς ἀνωτέρω περιόδου τὸ ὑποβρύχιον ὀφείλει νὰ ἐπανέλθει στὴ βάση, φροντίζοντας νὰ εἶναι ἀπαρατήρητη ἡ προσόρμισίς του. ε) Ἀπόλυτος καὶ πλήρης ραδιοτηλεγραφικὴ σιγὴ ἀπὸ τὸ ὑποβρύχιον καὶ πρὸς τὸ ὑποβρύχιον κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὅλης ἀποστολῆς. στ) Ἡ ἐνέργεια πρέπει νὰ περιβληθεῖ τὴν μεγίστην μυστικότητα. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντιδράσεων ποὺ θὰ προκαλέσει αὐτὴ ἡ ἐνέργεια θὰ ληφθοῦν ὕστερα ἀποφάσεις».

Τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Ναυτικοῦ εἶχε πάρει τὶς διαταγές ἀπὸ τὸν Ντοῦτσε, ἀλλ' ὁ Ντοῦτσε τὶς εἶχε δώσει, φαίνεται, χωρὶς νὰ πολυεξετάσει τὸ πρᾶγμα, τόσο μᾶλλον ποὺ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, στὸν ὁποῖον θὰ ἔπεφτε ὁ κλῆρος, νὰ τακτοποιήσει τὶς περιπλοκὲς ποὺ θὰ προκαλοῦσε αὐτὴ ἡ πρωτοβουλία, εἶχεν ἄγνοια ὅλων αὐτῶν. Ἐπὶ πλέον ἡ Διοίκηση τοῦ Ναυτικοῦ εἶχεν ὁρίσει γι' αὐτὴ τὴν ἐκφοβιστικὴν ἐνέργεια τὴν περίοδο 20 — 25 Αὐγούστου καὶ εἶχεν ὑποδείξει ὡς ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα, ποὺ κατὰ τεκμήριο τουλάχιστον ἐνεργοῦσαν μεταφορὲς πρὸς ὄφελος τῶν Ἄγγλων. Ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἑρμηνευθεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ διαταγὴ ἀπόβλεπε νὰ προκαλέσει τὴν καταβύθιση ἑνὸς πολεμικοῦ πλοίου ἐντὸς τῶν χωρικῶν ὑδάτων μιᾶς οὐδέτερης χώρας.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ὁ πλοίαρχος Ἀϊκάρντι ποὺ κατηγορεῖ τὸν Ντὲ Βέκκι, Ὁ μουστακαλῆς, βίαιος καὶ πολεμοχαρὴς ἐπιτελὴς τοῦ φασισμοῦ κατέφθασε στὴ Λέρο καὶ δὲν ἦταν καὶ ἀναγκαῖο — γιατὶ βιαζόταν νὰ κάνει ἔναρξη αὐτῆς τῆς προκλητικῆς περιπέτειας.

Ἔδωσε νὰ διαβάσει στὸν πλοίαρχο Ἀϊκάρντι τὶς ὁδηγίες τοῦ ναυάρχου Καβανιάρι, ἀλλὰ προφορικὰ δὲν ὅρισε — τὸ βεβαιώνει τουλάχιστον ὁ κυβερνήτης τοῦ ὑποβρυχίου — ἡμερομηνία ἔναρξης τῆς ἐπιχείρησης, δὲν ἔκαμε διάκριση μεταξὺ πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν πλοίων, δὲ ὑπόδειξε ἀκόμη οὔτε νὰ φεισθοῦν τῶν ἐπιβατικῶν πλοίων. Ἐπὶ πλέον ἔδωσε στὸν Ἀϊκάρντι ἕνα μικρὸ φύλλο χαρτιοῦ, ὅπου ἦταν σημειωμένα δυὸ νησιά, ποὺ στὰ ἀνοιχτά τους εἶχε ἐπισημανθεῖ ναυτικὴ κίνηση. Ἡ Τῆνος καὶ ἡ Σύρος. Ὁ Ἀϊκάρντι — ποὺ θέλει νὰ ἀμυνθεῖ κατὰ τῆς κατηγορίας ὅτι ξεπέρασε τὰ ὅρια τῆς ἀποστολῆς του καὶ ἄλλαξε τοὺς σκοπούς της — διηγήθηκε, ὅτι ἐνῶ σκόπευε δύο πλοῖα ποὺ ἔκαναν ἑλιγμοὺς στὸ λιμάνι τῆς Τήνου, καὶ ποὺ δὲν εἶχαν διακριτικά οὐδέτερης σημαίας (κατ' αὐτὸν ἦταν κατὰ συνέπεια πλοῖα ποὺ ἐνεργοῦσαν μεταφορὲς πρὸς ὄφελος τῶν Ἄγγλων) φάνηκε νὰ φτάνει κατὰ πάνω του ἀπὸ πίσω τὸ «Ἔλλη». Καὶ μὴν ἔχοντας ἄλλην ἐκλογὴ τὸ τορπίλλισε.

Ἕνας ἄνθρωπος, στὸν ὁποῖον εἶχαν δοθεῖ οἱ θελκτικὲς

διαταγὲς τοῦ Ἐπιτελείου Ναυτικοῦ ἐνισχυμένες ἀπὸ τὶς ἀποδεσμευτικὲς ὁδηγίες τοῦ Ντὲ Βέκκι, ἦταν εὔκολο νὰ πέσει σὲ σφάλματα ἢ νὰ ἀστοχήσει ἀπὸ ζῆλο. Ὅ,τι κι ἂν λέγει ὁ κυβερνήτης Ἀϊκάρντι, εἶναι πάντως πάρα πολὺ ἀπίθανο νὰ βρίσκονταν στὴν Τῆνο πλοῖα μὲ πολεμικὸ ὑλικὸ ἐκεῖνο τὸ πρωί, τὴν ἡμέρα τῆς Παναγίας, ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἑνὸς προσκυνήματος. Περισσότερο ἀπίθανο εἶναι νὰ εἶχε κινηθεῖ, καθ' ὁποιονδήποτε τρόπο ἐναντίον τοῦ ὑποβρυχίου τὸ γέρικο «Ἕλλη», ποὺ εἶχε σταλεῖ στὴν Τῆνο γιὰ τὴν ἀπόδοση τιμῶν, γιὰ νὰ προσδώσει δηλαδὴ περισσότερη λαμπρότητα στὸ προσκύνημα τοῦ σεπτοῦ ἱεροῦ. (Ὁ ξένος δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ὑποψιασθεῖ τί σημαίνει γιὰ τοὺς Ἕλληνες τὸ προσκύνημα τοῦ Δεκαπενταύγουστου).

Ἡ «Ἕλλη» ὑποστήριζε ἕνα ἀνακοινωθέν, ποὺ ἐξέδωκαν οἱ Ἕλληνες, εἶχεν ἀγκυροβολήσει ἀκριβῶς στὴ μέση ἑνὸς ἀριθμοῦ πλοίων καὶ καϊκιῶν, ποὺ εἶχαν ὑψώσει μεγάλο σημαιοστολισμὸ γιὰ τὸν ἑρτασμό. Ἡ εὐκαιρία βεβαίως γιὰ τὸν τορπιλλισμὸ δὲν μποροῦσε νὰ ἐκλεγεῖ κατὰ χειρότερο τρόπο. Τὸ Ἐπιτελεῖο πράγματι ἀναθεώρησε τὴν ἀπόφασή του: «Οἱ συνηθισμένες ἀντικρουόμενες ἐνέργειας τῆς Ρώμης χρησίμευσαν, γιὰ νὰ περιορισθεῖ ἡ δράση τοῦ ὑποβρυχίου», ἐσχολίασε ἀντιφατικὰ ὁ Ντὲ Βέκκι ἀφοῦ παραπονέθηκε ὅτι ἡ ἀποστολὴ δὲν εἶχε «λαμπρὴ ἔκβαση». Ἡ φασιστικὴ κυβέρνηση εἶχε ἐπιτύχει ἀκόμα μιὰ φορὰ μὲ ἐπιτυχία κατὰ τοῦτο ἀνυπέρβλητη, τὸ σκοπό της, νὰ ὁλοκληρώσει μιὰ χειρονομία ἀνώφελου μίσους κατὰ βάθος ἀθέλητη, καταστροφικὴ ἀπὸ ψυχολογικῆς, ἄχρηστη ἀπὸ στρατιωτικῆς ἄποψης. Στὴν καρδιὰ τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν τῆς Ἀλβανίας ἡ βεβήλωση τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Παρθένου ὑπῆρξε ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ βαθειὰ κίνητρα, ποὺ ἐρέθιζαν τὴν ἐπιθετικότητά τους ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ Ντὲ Βέκκι ἔμεινε στὴ θέση του ἀρκετὸν καιρό, γιὰ νὰ δείξει καὶ ἄλλες ἀποδείξεις τῆς ἀκατέργαστης ἀλαζονείας του. Ἔμεινε, κι ἂς γνώριζε ὁ Μουσσολίνι ὅτι (2) «ὁ Μπαντόλιο καὶ ὁ Ντὲ Βέκκι ἀλληλοβρίζονταν μὲ γράμματα» καὶ φιλοδωροῦσε τὸν ἐπιτελῆ του τῆς πορείας πρὸς τὴ Ρώμη μὲ «κρί-

σεις γιὰ τὶς ὁποῖες ἐκεῖνος δὲν μποροῦσε νὰ ὑπερηφανεύεται». Στὰ μέσα Αὐγούστου, ἂς τό θυμόσαστε, ἡ Ἰταλία ἦταν ἀποφασισμένη νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἑλλάδας, ἢ τουλάχιστον νὰ πραγματοποιήσει «τὴν ἔφοδο» κατὰ τῆς «ἀλύτρωτης» Τσαμουριᾶς.

Στὶς 24 Αὐγούστου αὐτὴ ἡ ἀπόφαση εἶχε ἀρκετὰ ξεθωριάσει. Θὰ ξαναζωήρευε μετά, σὲ λιγώτερο ἀπὸ δύο μῆνες.

Ἡ προοπτικὴ τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδας ἔφερνε πάντοτε περισσότερο στὸ προσκήνιο μιὰ προσωπικότητα, ποὺ τὴν ἀναφέραμε ἐπανειλημμένα, ἀλλὰ ποὺ εἶναι κατάλληλη στιγμὴ νὰ εἰσαγάγουμε οὐσιαστικώτερα σ' αὐτὴ τὴν ἱστορία, τῆς ὁποίας θὰ εἶναι μέχρις ἑνὸς σημείου πρωταγωνιστής: Τὸ στρατηγὸ κόμητα Σεμπαστιάνο Βισκόντι Πράσκα, ἀνώτατο διοικητὴ τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων τῆς Ἀλβανίας.

«Ἐγὼ κτύπησα τὴν Ἑλλάδα». Αὐτὸς εἶναι ὁ τίτλος, ἀμφιβόλου γούστου, ἑνὸς βιβλίου ἀπομνημονευμάτων, ποὺ ἐδημοσίευσε ὁ στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα τὸ 1946. Ὅπως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς χειρότερους στρατηγούς μας, ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀποδείχθηκε ἱκανὸς συγγραφέας ἀπομνημονευμάτων. Ὁ Παπάγος ἄφησε ἕνα τόμο μεγαλοπρεπῆ καὶ ὀγκωδέστατο, ἕνα εἶδος ἀνιαροῦ ἐγχειριδίου στρατηγικῆς, ποὺ εἶχα τὴν ἀτυχία νὰ μεταφράσω ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ καὶ ποὺ μόνον οἱ φανατικοὶ μελετητὲς τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων μποροῦν, νομίζω, νὰ τὸ διαβάσουν μὲ πραγματικὸ ἐνδιαφέρον. Οἱ ἀναμνήσεις τοῦ Βισκόντι Πράσκα εἶναι ἀντιθέτως ἑλκυστικὸ ἀνάγνωσμα, γεμᾶτες ὅπως εἶναι ἀπὸ κακεντρεχεῖς παρατηρήσεις, ἀπὸ αἰχμὲς πολεμικῆς, ἀπὸ ἀποκαλύψεις τῶν χαμερπῶν καὶ σκανδαλωδῶν παρασκηνίων, ἀπὸ κατηγορίες, ὑπὸ διαβολές. Κανένας ἰδιώτης δὲ θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ πλήξει τὸ περιβάλον τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς Ἰταλικῆς πολεμικῆς μηχανῆς, μὲ τὴν ἀμείλικτη ἀποτελεσματικότητα τοῦ Βισκόντι Πράσκα, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀσφαλῶς, χωρὶς νὰ τὸ θέλει, καὶ ἴσως χωρὶς νὰ τὸ ὑποψιάζε-

ται, πλήττει καὶ τὸν ἑαυτό του, ἢ κατευθεῖαν, ἀπάνω ἀπ' ὅλα, τὸν ἑαυτό του. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ ἀπομνημονευματογράφου δὲν κατορθώνει νὰ κρύψει, οὔτε σ' ἕνα βιβλίο αὐτοαμυντικό, κολοσσιαῖα λάθη καὶ ἐλαφρότητες,

Ὁ Κάρλο Τζελόζο, ποὺ εἶχεν ἐπιφέρει κάποια τροποποίηση στὸ σχέδιο Γκουτζόνι - Παριάνι, περιορίζοντας μεταξὺ τῶν ἄλλων τὶς ἀναγκαῖες προθεσμίες γιὰ τὴ μεταφορὰ στὴν Ἀλβανία, εἶχεν ἀντικατασταθεῖ κατὰ τὸ Βισκόντι Πράσκα, γιατὶ δὲ συμφωνοῦσε οὔτε μὲ τὸ Γιακομόνι, οὔτε μὲ τοὺς Ἀλβανούς. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ὁ Τζελόζο, γιὰ μιὰν ἰδιοτροπία τῆς τύχης, θὰ εἶναι μιὰν ἡμέρα ὁ διοικητὴς τῶν δυνάμεων κατοχῆς στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ρίζα τῆς ἀτυχίας τοῦ Τζελόζο πρέπει ἴσως νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ μιὰ συζήτηση ποὺ εἶχε στὶς ἀρχὲς τοῦ Μαΐου τοῦ 1940 στὰ Τίρρανα μὲ τὸν Γκαλεάτσο Τσιάνο. Μὲ ὅλη του τὴν ἠρεμία εἶχεν ἀναγγείλει, ὅτι εἶχε προβλεφθεῖ ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, δυὸ ἢ τριῶν ἑβδομάδων μιὰ ἐπιχείρηση εἰς «βάθος» ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ὁ Τζελόζο μὲ μεγάλην ἀμηχανίαν παρατήρησε, ὅτι αὐτὴ ἡ εἴδηση ἦταν σὲ ἀντίφαση μὲ τὶς ὁδηγίες, ποὺ εἶχε λάβει καὶ ἀνέτρεπε τὴ διάταξη τῶν δυνάμεών του, ποὺ ἦταν στραμμένη πρὸς τὴ Γιουγκοσλαβία. Ὁ Τζελόζο πρόσθεσε, ὅτι θὰ ζητοῦσε ὁδηγίες ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους του καὶ ἐχρονοτριβοῦσε. Εἶναι πιθανὸν ὅτι αὐτὴ ἡ συνετὴ στάση του δὲν ἄρεσε στὸν Τσιάνο. Τὸ ὄνομα τοῦ Βισκόντι Πράσκα μπορεῖ νὰ προτάθηκε στὸ Μουσσολίνι, γιὰ τὴ διοίκηση, ἀπὸ τὸν ὑφυπουργὸ τοῦ πολέμου Οὐμπάλντο Σοντοῦ, ποὺ θεωροῦσε τὸ νέο Διοικητὴ ὡς ἄνθρωπό του. Οἱ δύο στρατηγοὶ ἦταν συμμαθητὲς στὴ στρατιωτικὴ σχολὴ τῆς Μοδένας. Ὁ Σοντοῦ ἴσως ἀργότερα εἶχεν ἐπιδιώξει νὰ βάλει κάποια τρικλοποδίτσα στὸν παληό του συστρατιώτη, ἀλλὰ γενικὰ στὴ ζούγκλα τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, οἱ δυό τους εἶχαν συνεργασθεῖ γιὰ νὰ καλύπτουν ἀμοιβαίως τὰ νῶτα τους.

Στρατιωτικὸς ἀκόλουθος στὸ Παρίσι ὡς τὸ 1940, κατόπιν διοικητὴς τοῦ 3ου Σώματος Στρατοῦ στὸ δυτικὸ μέτωπο στὶς παραμονὲς τῆς εἰσόδου μας στὸν πόλεμο, ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀπολάμβανε φήμης γαλλοφίλου. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ

1940 εἶχε προβλέψει τὴν τελικὴ ἧττα τῆς Γερμανίας. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ προγνωστικὸ δὲν εἶναι σημεῖο ἐξαιρετικῆς διορατικότητας. Ἐκείνους τοὺς νεκροὺς μῆνες καθὼς ὁ πόλεμος ἐλίμναζε στὴ νεκρὴ ζώνη μεταξὺ τῶν γραμμῶν Ζίγκφρηντ καὶ Μαζινὸ καὶ ἡ πολεμικὴ γερμανικὴ μηχανὴ δὲν εἶχε ἀκόμη δείξει τὴν τρομερὴ δύναμή της κρούσης, σχεδὸν ὅλοι στὴν Ἰταλία, γιὰ ν' ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ Μουσσολίνι καὶ τὸν Τσιάνο, ἔδιναν πίστη στοὺς συμμάχους. Οἱ μεταστροφὲς ἦσαν ἀθρόες ὅταν ἡ Γαλλία ἐκκαθαρίστηκε μέσα σὲ λίγες ἑβδομάδες.

Ὁ Βισκόντι Πράσκα ἦταν πολὺ περήφανος γιὰ τὴν ἐμφάνισή του, ποὺ τοῦ εἶχε χρησιμεύσει γιὰ τὴν ἀναρρίχησή του σὲ μερικὰ ἀξιώματα καὶ τοῦ ἄρεσε νὰ τὴν ἀντιτάσσει στὸ μέτριο παρουσιαστικὸ ἑνὸς Σοντοῦ ἢ ἑνὸς Ροάττα, ποὺ ἦσαν κοντοί, παχουλούτσικοι καὶ διοπτροφόροι. Φίλος τοῦ Σοντοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖον ὅμως ἔγραφε ὅτι εἶχε «φήμη ἐπιχειρηματίου»(3) καὶ ὅτι ἦταν «σκληρὸς στὴν προάσπιση τῶν ἐπαγγελματικῶν του συμφερόντων», ὁ Βισκόντι Πράσκα εἶχε πολὺ ψυχρὲς σχέσεις μὲ τὸν Ροάττα, ποὺ ἄλλωστε ἀποστρεφόταν τὸν Σοντοῦ. «Ἐμισοῦντο καὶ ἐπεριφρονοῦντο ἀμοιβαίως σὰν τοὺς ἀρχηγοὺς δύο διαφορετικῶν συμμοριῶν, ἀλλὰ συχνὰ μπρὸς στὸ κοινὸ συμφέρον ἀλληλοβοηθοῦντο σὰν τοὺς «κλέφτες τῆς Πίζας». Ὅταν ἦταν στό δυτικὸ μέτωπο ὁ Βισκόντι Πράσκα, εἶχε παρατηρήσει, ὅτι κατασκευάζονταν ὀχυρωματικὰ ἔργα ἀπολύτως ἄχρηστα, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ Γαλλία δὲν εἶχε καμιὰ ἐπιθετικὴ πρόθεση. Ἐξήγησε κατόπιν ἐκείνη τὴν ἀνακολουθία ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι μεταξὺ τῶν κυριωτέρων ἐργολάβων ἦταν ἕνας στενὸς συγγενὴς τοῦ Ροάττα. Αὐτὸ γιὰ νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν ἐγκαρδιότητα, ποὺ ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἀπαιτεῖτο νὰ δράσουν μὲ σύμπνοια καὶ ἐγκαρδιότητα σχέσεων.

Στὶς 26 Μαΐου 1940 ὁ Μουσσολίνι δέχτηκε σὲ ἀκρόαση τὸ νέο διοικητὴ τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀλβανίας. Οἱ ὁδηγίες του ἦταν, κατὰ τὸν Βισκόντι Πράσκα, αὐτές: «Σεῖς γνωρίζετε καλὰ τὴν Ἀλβανία καὶ τὰ Βαλκάνια, καὶ θὰ ξέρετε βεβαιότατα τὴ λεπτότητα ποὺ χρειάζεται μ' αὐτοὺς τοὺς εὐέξαπτους ἀνθρώπους. Λεπτότητα, λεπτότητα χρειάζεται». Γιὰ

πόλεμο δὲν ἔγινε λόγος. Γιὰ ἐνέργειες πολεμικές, μικρῆς ἢ μεγάλης ἀκτίνας κατὰ τῆς Ἑλλάδας, οὔτε. Ὁ Ροάττα, ποὺ ἦταν ὀνομαστικὰ ὑπαρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἀσκοῦσε χρέη ἀρχηγοῦ, γιατὶ ὁ Γκρατσιάνι, τιτλοῦχος τοῦ ἀξιώματος, ἦταν στὴ Λιβύη, κατευόδωσε τὸν Βισκόντι Πράσκα μὲ ἐκφράσεις περισσότερο ἀκόμη παράξενες: «Πηγαίνεις νὰ ἀντικαταστήσεις ἕνα στρατηγό, ποὺ ἐμεῖς ἐκτιμούσαμε και ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἴμαστε εὐχαριστημένοι». Αὐτὸ τὸ ἀναφέρει βίαια ὁ Βισκόντι Πράσκα, ἀλλ' ὅμως ἀναγνωρίζεται, ὅτι οἱ κακεντρεχεῖς σημειώσεις του ἔχουν τὶς περισσότερες φορὲς τὸν ἀδιαφιλονείκητο τόνο τῆς αὐθεντικότητας.

Ἰδοὺ ποιὲς ἦταν σύμφωνα μὲ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Βισκόντι Πράσκα — ποὺ ἀποδεικνύονται ἀκριβεῖς σὲ κάθε ἔλεγχο σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο — οἱ δυνάμεις μας στὴν Ἀλβανία, ὅταν ἐκεῖνος, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1940 ἔφτασε ἐκεῖ — «Οἱ δυνάμεις κατοχῆς ἀποτελοῦντο ἀπὸ πέντε ὡραῖες μεραρχίες: Τρεῖς τοῦ πεζικοῦ μὲ ἐνισχυμένη σύνθεση, ἡ Φερράρα (στρατηγὸς Λυκοῦργος Ζαννίνι), ἡ Ἀρέτσο (στρατηγὸς Μολινάρι, κατόπιν στρατηγὸς Φερόνε) ἡ Βενέτσια (στρατηγὸς Ντὲ Τζιόρτζις, ὕστερα Μάριο Τζιρόττι, ἡ θωρακισμένη μεραρχία Τσεντάουρο (Κένταυρος) (στρατηγὸς Τζιοβάνι Μάλι). Μεταξὺ τῶν ἀνεξάρτητων τμημάτων ἦταν τὸ λαμπρὸ 3ο σύνταγμα τῶν Γραναδιέρων τῆς Σαρδηνίας, μὲ διοικητὴ τὸν συνταγματάρχη Ἀντρεῖνι. Οἱ δυνάμεις, ποὺ δὲν εἶχαν συγκροτηθεῖ σὲ μεραρχίες, ποὺ περιλάμβαναν ἐπίσης ἀλβανικὰ τμήματα ἦταν, κατὰ τὸν Ροάττα, δυνάμεις δύο περίπου μεραρχιῶν (4). «Οἱ ὡραῖες μεραρχίες» — ὁ στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα ἔδειξε κατὰ τὴν ἑλληνικὴ περιπέτεια μιὰ ψυχολογικὴ διάθεση ἐνθουσιώδη καὶ αἰσιόδοξη μέχρις ἐσχάτων — ἦσαν ἀναμφιβόλως περισσότερο συμπαγεῖς ἀπὸ τὶς ἄλλες, ποὺ βρίσκονταν στὴν πατρίδα. Ὑπέφεραν ὅμως ἀπὸ ἐλαττώμματα κοινὰ σ' ὅλο μας τὸ στρατό: Τὴν περιορισμένη εὐκινησία, τὴν ἀδυναμία τοῦ ὁπλισμοῦ, τὴ μικρὴν ἰσχὺ διείσδυσης. Ἐκεῖνα τὰ μειονεκτήματα, ποὺ μᾶς ἐστοίχισαν βαρειὲς ἧττες καὶ ταπεινωτικὲς κυκλώσεις. . . . .

Ὁ Βισκόντι Πράσκα ἄρχισε νὰ κάνει τὸ διοικητή. Δηλαδὴ μετακίνησε τὰ τμήματα μὲ τὴν πρόθεση νὰ τὰ συγκεντρώσει περισσότερο. Τὸ Ἐπιτελεῖο, ποὺ ἔπρεπε ἀπὸ τὴ Ρώμη νὰ θεωρήσει καὶ νὰ ἐγκρίνει ὅλα τὰ μέτρα, καίτοι συχνὰ δὲν ἐγνώριζε πολλὰ πράγματα, ἐπενέβη. Καὶ ἐπενέβη ἀκόμα μιὰ «Διοίκηση Ὁμάδας Στρατιῶν Νότου» ποὺ ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστη, ποὺ εἶχε ἕδρα στὸ Φρασκάτι καὶ διευθύνετο ἀπὸ τὸν στρατάρχη Ντὲ Μπόνο καὶ ποὺ ἕνα πρωῒ ἐξαφανίστηκε στὸ τίποτε, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐπιτελέσει τίποτε καλὸ ἢ κακό, ἂν δὲν θελήσουμε νὰ ἐγγράψουμε στὸ ἐνεργητικό του τὸ ὅτι εἶχε ἐπιτύχει νὰ πληρώνονται μισθοὶ τῆς ζώνης ἐπιχειρήσεων σὲ ἀξιωματικοὺς ἐραστὲς τῆς ἄνετης ζωῆς. Σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, μεταξὺ ἀργοποριῶν καὶ ἀναθεωρήσεων, ποὺ δὲν ἦταν γιὰ τὴ Διοίκηση τῆς Ἀλβανίας χειρότερες ἢ καλύτερες, ἀπ' ὅ,τι ἦταν γιὰ τὶς ἄλλες περιφερειακὲς διοικήσεις, ἐφθάσαμε στὸν Ἰούλιο. Ὅταν τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ παρακινημένο ἀπὸ τὸ Μουσσολίνι — καὶ ὁ Μουσσολίνι εἶχε παρακινηθεῖ πιθανῶς ἀπὸ τὸν Τσιάνο — ἐμπιστεύθηκε στὸν Τζελόζο, ποὺ εἶχε ἐπανέλθει στὴ Ρώμη, ἀλλὰ ἐθεωρεῖτο ἀκόμη ἕνας «εἰδικὸς» τῆς Ἀλβανίας, τὸ ἔργο τῆς μελέτης μιᾶς πιθανῆς «ἐπιθετικῆς ἐπιχείρησης μὲ σκοπὸ καὶ ἀκτίνα περιορισμένη ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας». Ἐπρόκειτο περὶ τῆς προπαρασκευῆς τῆς κατάληψης τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας μέχρι τὸ Μεσολόγγι, καὶ τῶν Ἰονίων νήσων. Τὸ σχέδιο προϋπόθετε μιὰ βουλγαρικὴ ἐπέμβαση, ποὺ θὰ ἀπασχολοῦσε τὸ κύριο μέρος τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ τὴν παρουσία μόνο τριῶν Ἑλληνικῶν μεραρχιῶν στὴν Ἤπειρο, ἢ Ἑλληνικὴν ἀποδοχὴ τῆς κατάληψης. Ὁ Τζελόζο ἑτοίμασε ἕνα σχέδιο ποὺ ἀπαιτοῦσε τὴν χρησιμοποίηση ἕνδεκα μεραρχιῶν, ἐκτὸς ἀπὸ δύο συντάγματα ἱππικοῦ καὶ ἕνα γρεναδιέρων: Πέντε μεραρχίες γιὰ τὴν ἐπίθεση στὴν Ἤπειρο, μιὰ γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Κέρκυρας, δύο στὴ ζώνη τῆς Κορυτσᾶς, τρεῖς στὰ Γιουγκοσλαβικὰ σύνορα. Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Τζελόζο τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο κατέστρωσε ἕνα σχέδιο. Γεννιόταν ἔτσι ἡ «Κατάσταση ἀνάγκης» ἢ «Ἀνάγκη G», ποὺ τοποθετοῦσε πλησιέστερα τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιχείρησης (ὁ ὅρμος τῆς

Ἄρτας ἀντὶ ἐκείνου τοῦ Μεσολογγίου) καὶ ἔκανε ἕνα φειδωλὸ περιορισμὸ τῶν μονάδων, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ χρησιμοποιηθοῦν: 4 καὶ ὄχι 5 μεραρχίες στὴν Ἤπειρο, μιὰ καὶ ὄχι τρεῖς στὴ Γιουγκοσλαβικὴ μεθόριο. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἐτηρεῖτο τὸ προηγούμενο διάγραμμα μὲ ἕνα σύνολο ἔτσι ὀκτὼ μεραρχιῶν καὶ μερικῶν ἀνεξαρτήτων τμημάτων.

Αὐτὸ τὸ σχέδιο, ποὺ βασιζόταν σὲ προϋποθέσεις, ὄχι καλὰ γνωστὲς ἢ παράδοξες, ποὺ ἐσκόπευε δευτερεύοντες στόχους, ποὺ ἦταν στρατιωτικὰ ἐλάχιστα φιλόδοξο καὶ πολιτικὰ ἀβέβαιο, σταδιοδρόμησε. Σταδιοδρόμησε, ἀφοῦ εἶχαν ἐν τῷ μεταξὺ μεταβληθεῖ μιὰ μιὰ ὅλες οἱ προϋποθέσεις, ποὺ τὸ καθιστοῦσαν τουλάχιστον ἐφαρμόσιμο. Σταδιοδρόμησε, γιατὶ ἦταν ἕνα σχέδιο χωρὶς πολλὲς ἀπαιτήσεις στὴν στρατιωτική του πλευρά, γιὰ νὰ «βγεῖ ἀπὸ τὴ θήκη του» ὅταν κρινόταν κατάλληλος ὁ χρόνος.

Στὰ μέσα Αὐγούστου τοῦ 1940 φάνηκε, ὅτι οἱ κῦβοι εἶχαν ριφθεῖ καὶ ὅτι ὁ Μουσσολίνι εἶχεν ἐπὶ τέλους ἀποφασίσει τί ἔπρεπε νὰ γίνει καὶ πότε, σχετικὰ μὲ τὸν Ἀλβανικὸ τομέα. Ἐκείνη τὴ στιγμὴ εἴχαμε στὴν Ἀλβανία συνολικὰ καὶ γιὰ ὅλα 104 χιλιάδες ἄνδρες: Οἱ μονάδες ἂν καὶ ἦταν ἐνισχυμένες εἶχεν ἐλλείψεις σύνθεσης καὶ ἐλλείψεις ἀκόμη σοβαρότερες ὁπλισμοῦ καὶ ὑλικοῦ.

Ὁ Βισκόντι Πράσκα κλήθηκε στὴ Ρώμη τὸ βράδυ τῆς 11 Αὐγούστου. Ἀπὸ τὴν Αὐλῶνα, ὅπου βρισκόνταν γιὰ μιὰ τελετή, φρόντισαν νὰ ἔλθει ἐπίσης ὁ Γιακομόνι. Τοὺς δέχτηκε ἀμέσως ὁ Τσιάνο, παρουσία τοῦ ὑφυπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἀλβανικῶν ὑποθέσεων Ζενόνε Μπενίνι καὶ τοῦ Σταράτσε. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἔκαμε ὑπαινιγμὸ γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Τσαμουριᾶς χωρὶς νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ λεπτομέρειες. Προσδιώρισε μόνον ὅτι ἡ ἐπιχείρηση θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει προπαρασκευασθεῖ ἐντὸς 15 ἡμερῶν μὲ ἀφετηρία τὴν 15 Αὐγούστου. Ὁ Βισκόντι Πράσκα συμπλήρωσε τὸ ἴδιο ἐκεῖνο βράδυ, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ στρατηγοῦ Φραντσέσκο Ρόσσι, ἕνα ὑπόμνημα γιὰ τὸ Ροάττα, στὸ ὁποῖο ζητοῦσε, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἐνισχύσει τὴν παράταξη τῶν δυνάμεών του, 2 μεραρχίες, 4 ὁμάδες ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ, 3 τάγματα ἀλ-

πινιστῶν καὶ τρία μελανοχιτώνων. Αὐτὸ ὅμως φαίνεται νὰ ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὰ αἰτήματα, ποὺ ὑπόβαλε πραγματικὰ ὁ Βισκόντι Πράσκα τὴν ἑπομένη ἡμέρα. Τὸ πρωὶ τῆς 12 Αὐγούστου ὁ Βισκόντι Πράσκα καὶ ὁ Γιακομόνι συνοδεύτηκαν ἀπὸ τὸν Τσιάνο στὸ Παλάτσο Βενέτσια, ὅπου ἔγιναν δεκτοὶ ἀπὸ τὸ Μουσσολίνι. Ὁ Ντοῦτσε ζήτησε ἀπὸ τὸν γενικὸ τοποτηρητὴ στὴν Ἀλβανία πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸν Τσαμουριώτικο «ἀλυτρωτισμὸ» καὶ μετὰ ρώτησε τὸ Βισκόντι Πράσκα, ἂν οἱ δυνάμεις. ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του στὴν Ἀλβανία, μποροῦσαν νὰ ἐπαρκέσουν γιὰ μιὰν αἰφνιδιαστικὴ κατάληψη τῆς Ἠπείρου (5).

«Ἡ ξαφνικὴ ἐρώτητη διατυπωμένη σὲ ὕφος ἐπιπόλαιο, μοῦ φάνηκε κάπως παράξενη. Ἀπάντησα ὅτι ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἡ Ἤπειρος, κατὰ τὴν κρίση τῆς ὑπηρεσίας πληροφοριῶν τοῦ Στρατοῦ, ἐφρουρεῖτο ἀσθενῶς ἀπὸ δυνάμεις εἰρηνικῆς σύνθεσης. Μιὰ ἐπιχείρηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ποὺ παρουσίαζε ἀναλογίες μὲ μιὰν «ἔφοδο σὲ μεγέθυνση» παρουσίαζε δυνατότητα ἐπιτυχίας.

Ἔπρεπε νὰ ἀφεθοῦν κατὰ μέρος, ἐννοεῖται, οἱ ἐπιπλοκὲς καὶ ἀντιδράσεις, ποὺ μιὰ ὁμοία ἐνέργεια μποροῦσε νὰ προκαλέσει, τόσον ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδας, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῶν πιθανῶν της συμμάχων, καὶ ἐνδεχομένως τῆς Γιουγκοσλαβίας. Ἐν πάσει περιπτώσει, ἐπειδὴ ὁ κύριος ὄγκος τῶν στρατευμάτων εἶχε διαταχθεῖ μὲ δυνατότητα δράσης πρὸς τὴν Γιουγκοσλαβία, ἐνῶ στὴν Ἑλληνικὴ μεθόριο ἦταν παρατεταγμένες ἐλάχιστες δυνάμεις, θὰ χρειαζόταν κάποιος χρόνος γιὰ νὰ ἀνατραπεῖ αὐτὴ ἡ διάταξη. Ἡ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ συνόλου τῶν προετοιμασιῶν, ποὺ ἦταν δύσκολο νὰ ἀποκρυβοῦν, δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπερβεῖ τὶς 15 ἡμέρες. Ἄλλως οἱ Ἕλληνες θὰ υἱοθετοῦσαν ἀντίμετρα ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ὁ αἰφνιδιασμὸς δὲ θὰ πετύχαινε. Ἀλλὰ ἐν πάσει περιπτώσει γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν ἐπίσης τὴν ἔφοδο οἱ δυνάμεις τῆς Ἀλβανίας, θὰ ἔπρεπε νὰ ἰσχυροποιηθοῦν. Ἐπειδὴ ἡ μεταφορὰ νέων ὀργανικῶν μονάδων στὴν Ἀλβανία θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ περίοδο χρόνου μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ θὰ ἐχρειάζοντο οἱ Ἕλληνες γιὰ νὰ σπεύσουν νὰ ἐνισχύσουν τὸν Ἀλ-

βανικὸ τομέα, θὰ ἦταν ὀρθώτερο νὰ στείλουν ἕναν ἀριθμὸ ταγμάτων γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴ σύνθεση ἐκείνων τῶν μονάδων ποὺ ἤδη ὑπῆρχαν. Συνέφερε νὰ προικισθοῦν οἱ δυνάμεις τῆς Ἀλβανίας, εἴτε ἐπραγματοποιεῖτο, εἴτε ὄχι ἡ ἐπιχείρηση κατὰ τῆς Ἑλλάδας, μὲ συμπληρωματικὲς ὁμάδες φορτηγοῦ καὶ ὀρεινοῦ πυροβολικοῦ, γιατὶ τὸ πυροβολικὸ ποὺ συρόταν ἀπὸ ἄλογα καὶ ποὺ ἀποτελοῦσε μερικῶς τὸ πυροβολικὸ ποὺ διέθετα, ἦταν ἄχρηστο σ' ἐκεῖνες τὶς ὀρεινὲς περιοχές, ποὺ ἐστεροῦντο δρόμων».

Ἔτσι ἡ «Κατάσταση ἀνάγκης G» ὑφίστατο μιὰ νέα ἀναθεώρηση τῶν διαστάσεών της, γινόταν μιὰ «ἔφοδος σὲ μεγέθυνση». Ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀνακεφαλαίωσε τὴ συζήτηση μὲ τὸν Μουσσολίνι κατὰ τὸ συμφέρον του, χωρὶς ἐξ ἄλλου νὰ ἐπιτύχει νὰ ἀποκρύψει τὴ διάθεσή του «νὰ τὰ βλέπει ὅλα εὔκολα». Τί σημαίνει ἡ διατύπωση ὅτι τὸ σχέδιο ἔπρεπε νὰ μὴν ὑπολογίζει τὶς ἀντιδράσεις καὶ τὶς ἐπιπλοκές, ποὺ «μιὰ ὅμοια ἐνέργεια θὰ μποροῦσε νὰ προκαλέσει ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλλάδας»; Ὁ Τσιάνο καὶ ὁ Γιακομόνι εἶχαν ἴσως ἐκφράσει σ' ἐκείνη τὴ συνάντηση, τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ Ἑλλάδα δὲν θὰ πολεμοῦσε; Ἀλλὰ τότε πέντε μεραρχίες ἦσαν περισσότερο ἀπὸ ἐπαρκεῖς μὲ ἐνισχύσεις ἢ χωρὶς ἐνισχύσεις. Ἂν ἡ ἐπιπλοκή, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀποφευχθεῖ, ἦταν ὁ πόλεμος, δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ καταστρέψουν τὴν ἄνεση τοῦ στρατηγοῦ Βισκόντι Πράσκα. Ἕνας συνταγματάρχης τῶν καραμπινιέρων ἦταν ἄριστα ἱκανὸς νὰ τοποθετήσει φρουρὲς στὴν «ἀλύτρωτη» Τσαμουριά. Ἀλλὰ ἡ πλέον εὔκολη ἐπιπλοκὴ ἦταν νὰ ἀντιδράσει ἡ Ἑλλάδα καὶ νὰ γίνει ὁ πόλεμος. Τότε οἱ πέντε μεραρχίες ἔστω καὶ ἐνισχυμένες, ἦσαν φανερὰ ἀνεπαρκεῖς. Τότε ἔπαιρνε ἕνα παράξενο νόημα ἡ διαβεβαίωση τοῦ Βισκόντι Πράσκα, ὅτι ἐνῶ γιὰ κεῖνον δὲν θὰ ἔφταναν δέκα πέντε ἡμέρες γιὰ νὰ ἐπιτύχει νὰ εἰσρεύσουν ἀπὸ τὴν Ἰταλία ὀργανικὲς μονάδες, οἱ Ἕλληνες ἦταν σὲ θέση στὸν ἴδιο χρόνο νὰ ἐνισχύσουν αἰσθητὰ τὴν παράταξή τους.

Σχετικὰ μ' αὐτὴ τὴ συζήτηση ὁ Τσιάνο ἔγραφε τὴν ἴδια ἡμέρα στὶς 12, στὸ ἡμερολόγιό του: «Συνοδεύω στὸν Ντοῦτσε τὸν Γιακομόνι καὶ τὸν Βισκόντι Πράσκα. Ὁ Ντοῦτσε

προσδιορίζει τὶς πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς γραμμὲς γιὰ τὴν ἐνέργεια ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας. Ἂν ἡ Τσαμουριά, καὶ ἡ Κέρκυρα παραχωρηθοῦν ἀμαχητί, δὲν θὰ ζητήσουμε περισσότερα. Ἂν ἀντιθέτως διαπιστωθεῖ ἀντίσταση θὰ προωθήσουμε τὴν ἐπιχείρηση σὲ βάθος. Ὁ Γιακομόνι καὶ ὁ Βισκόντι Πράσκα βλέπουν τὸ ἐγχείρημα δυνατὸ καὶ ἀκόμη εὔκολο ὑπὸ τὸν ὅρο ὅμως νὰ γίνει γρήγορα. Ὁ Ντοῦτσε ὅμως ἐμμένει στὴ σκέψη γιὰ λόγους γενικῆς στρατιωτικῆς τάξης, νὰ ἀναβάλει τὴν ἐνέργεια γιὰ τὸ τέλος Σεπτεμβρίου». Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς Κέρκυρας στὸν κύκλο τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τῆς Ἰταλίας ἔδινε κάποια στρατηγικὴν ἔννοια στὴν ἐπιχείρηση ἀλλὰ τῆς ἐκμηδένιζε τὴν προϋπόθεση τοῦ «ἀλυτρωτισμοῦ». Ἀλβανοὶ στὴν Κέρκυρα δὲν ὑπῆρχαν ἀσφαλῶς. Ἀκόμη καὶ στὴ σκέψη τοῦ Τσιάνο γιὰ μιὰ εἰρηνικὴ παραχώρηση ἐδαφῶν — καὶ ἐδαφῶν σημαντικῶν γιὰ ἕνα κράτος τῶν διαστάσεων τῆς Ἑλλάδας — ἡ αἵρεση ἦταν στὸ βάθος ὁ πόλεμος.

Γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἀντιφατικότητα τῆς θέσης του ὡς προασπιστῆ τοῦ Ἀλβανικοῦ «ἀλυτρωτισμοῦ» ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἐτίθετο ἐπὶ τάπητος τὸ θέμα τῆς Κέρκυρας ὁ Γιακομόνι ὑποστηρίζει: «δὲν ἐνθυμοῦμαι νὰ ἔγινε συζήτηση γιὰ τὴν Κέρκυρα παρουσία μας» καὶ προσθέτει ὅτι «τόσον ὁ Τσιάνο ὅσο καὶ ὁ Μουσσολίνι μπροστά μας μίλησαν μόνο γιὰ τὴν Τσαμουριά» (6).

Ὁ Βισκόντι Πράσκα διηγεῖται ἀκόμη, ὅτι ἀνέφερε γιά τὴ συνάντηση μὲ τὸ Μουσσολίνι τόσο στὸ Σοντοῦ, ὅσον καὶ στὸν Μπαντόλιο. Ὁ γέρος στρατάρχης τὸν ἄκουσε τάχα συνοφρυωμένος καὶ σχολιάζοντας: «Εἶναι τρελλός. Τώρα θέλει καὶ τὴν Ἑλλάδα». Ὁ τρελλὸς ἦταν φυσικὰ ὁ Μουσσολίνι. Ὁ Ροάττα, ποὺ δέχθηκε τὸ Βισκόντι Πράσκα κατὰ τρόπον πολὺ λίγο ἐγκάρδιο, λέγει ὁ τελευταῖος, εἶπε ὅτι θὰ προετοίμαζε γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο «G» δυὸ μεραρχίες πεζικοῦ, 4 ὁμάδες φορτηγοῦ πυροβολικοῦ, 3 τάγματα ἀλπινιστῶν, 4 τάγματα μελανοχιτώνων, 10 χιλιάδες τουφέκια γιὰ νὰ ἐξοπλισθοῦν ἀλβανοὶ ἐθελοντές. Τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ἤθελε νὰ στείλει ὀργανικὲς μονάδες, σύμφωνα μ' ὅσα βεβαιώνει ὁ Βισκόντι Πράσκα. Ἐκεῖνος ἤθελε ἐλεύθερα τάγματα, γιατὶ οἱ

ἐνισχύσεις ποὺ εἶχε προσδιορίσει ὁ Ροάττα ἦσαν πολλὲς καὶ πολὺ ἀργῆς μεταφορᾶς, γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν μιὰ αἰφνιδιαστικὴ ἔφοδο, ἦταν λίγες γιὰ νὰ διεξαγάγουν ἕναν πόλεμο.

Ὁ συλλογισμὸς θὰ στεκόταν, ἂν δὲν ἦταν καταφανὲς ὅτι ἡ «ἔφοδος» ἦταν ἕνας πόλεμος καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἐπιχειρήσεων δὲν ὑπῆρχε παρὰ μιὰ διαφορὰ ἀντικειμενικῶν σκοπῶν καὶ τὸ πολὺ «χρόνου». Οἱ διαστάσεις ὅμως τοῦ ἐρυθροῦ ἦταν οἱ ἴδιες. Ὁ Ροάττα καὶ ὁ Βισκόντι Πράσκα χαιρετήθηκαν ψυχρά. Στὴν πραγματικότητα τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο εἶχε σὲ μεγάλη ὑποψία τὸ διοικητὴ τῆς Ἀλβανίας, ποὺ ὑποσκέλιζε τοὺς ἀνωτέρους του καὶ εἶχε κατ' εὐθεῖαν σχέσεις μὲ τὸ Μουσσολίνι. (Ἀκόμα ἑβδομάδες ἀργότερα, ὁ Μπαντόλιο παραπονιόταν σὲ μιὰ συνάντηση τῶν ἀρχηγῶν τῶν τριῶν ὅπλων, ὅτι «ἐν ἀγνοίᾳ του στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὀργανώνετο μιὰ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδος μὲ κατ' εὐθεῖαν ἐπαφὲς μὲ τὸ διοικητὴ τῶν δυνάμεων τῆς Ἀλβανίας» (7).

Ὁ Μπαντόλιο, ποὺ δὲν ἦταν ἕνας ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου μὲ σιδερένια πυγμή, καὶ ποὺ ἀντέτασσε στὶς ἐπεμβάσεις καὶ στὶς ἀποφάσεις τὸ Μουσσολίνι μιὰν ἤπια ἀντίσταση, τὶς περισσότερες φορὲς ἄκαρπη, ἀπόστειλε στὸ Βισκόντι Πράσκα μιὲ συγκαλυμμένη ἐπίπληξη: «Νὰ ἔχει ὑπ' ὄψει του ὁ στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα, ὅτι διαταγὲς τοῦ δόθηκαν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ» (8). Ἡ ἐπικοινωνία εἶναι τῆς 17 Αὐγούστου. Ὁ Βισκόντι Πράσκα ἐπιστρέφοντας στὰ Τίρρανα, σκέφθηκε νὰ καλύψει γρήγορα τὶς πλάτες του ζητῶντας ἀπὸ τό Ἐπιτελεῖο τὶς ὁδηγίες, ποὺ τοῦ εἶχαν ὑποσχεθεῖ καὶ ἔκαμε γνωστό, ὅτι ἐκείνη τὴ στιγμὴ —οἱ μεραρχίες μας εἶχαν ἀκόμη διάταξη ἀντιγιουγκοσλαβική—μόνο μιὰ μεραρχία φρουροῦσε τὴν Ἑλληνικὴ μεθόριο(9). Σὲ ἀπάντηση ὁ Ροάττα ἀνάγγειλε τὴ μελλοντικὴ ἀποστολὴ τριῶν μεραρχιῶν. Αὐτὲς ἦταν, ἡ Πάρμα, ἡ Σιένα, ἡ Πιεμόντε (10). Ἤδη εἶχαν μεταφερθεῖ στὴν Ἀλβανία τὰ συντάγματα πυροβολικοῦ Ἀόστη καὶ Μιλάνο καὶ τὸ Ἐπιτελεῖο διέτασε νὰ τεθοῦν στὴ διάθεση τοῦ Βισκόντι Πράσκα μέχρι τῆς 25 Αὐγούστου ἕνα τάγμα πολυβολητῶν μηχανοκίνητο, ἕνα τάγμα σκαπανέων, ἕνα τάγμα γεφυροποιῶν, ἕνα τμῆμα τρο-

χαίας κίνησης, 3 μονάδες αὐτοκινήτων, 12 χειρουργεῖα ἐκστρατείας. Ὁ Ἀλβανικὸς τομέας περνοῦσε μ᾽ αὐτὰ τὰ μέτρα ἀπὸ μιὰν κατάσταση περιφερειακῆς ἠρεμίας σὲ μία κατάσταση ἔντασης. Ἄρχισε γιὰ τὰ τμήματα, ποὺ μετεκινοῦντο πεζοπορώντας μιὰ σειρὰ μεταθέσεων ἀπὸ τὸν τομέα ἐπάνω πρὸς τὴ Γιουγκοσλαβία πρὸς τὶς περιοχὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἀπὸ τό ἐσωτερικό πρὸς τὰ «Ἑλληνικὰ σύνορα, μετὰ ἀκόμη πρός τοὺς χειμερινοὺς καταυλισμούς, δηλαδὴ ἐκ νέου πρὸς τὴν Ἑλληνοαλβανικὴ μεθόριο. Αὐτὲς οἱ μετακινήσεις ἀκοκουθοῦσαν τὴν ποικίλλη διαδρομὴ τῆς ἀκφιταλαντευόμενης πολιτικῆς. Ὁ φαντάρος, ποὺ ὑπόμενε ἀπὸ τὴν ταπεινή του σκοπιὰ τὴν περιπέτεια τῶν κουραστικῶν πήγαινε ἔλα, τῶν προσωρινῶν τακτοποιήσεων, τῶν διαταγῶν ποὺ ὡς ἀκολουθοῦσαν ἀπροσδόκητα ἀντίθετες διαταγὲς ἐκτόξευε τὶς κατάρες του ἐναντίον τῶν παραλογισμῶν ὡς στρατιωτικῆς ζωῆς, τὰ ἔβαζε μὲ τὶς διοικήσεις. Δὲ φανταζόταν βέβαια ὅτι τόση ἀβεβαιότητα βασίλευε στὴν κορυφὴ τῆς διοίκησης τῆς χώρας καὶ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων.

Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Τσιάνο ἐπέμενε στὴν προσωπική του πολιτικὴ διατάζοντας τὸν Γιακομόνι: «Φροντίσατε ὥστε ὁ Ἀλβανικὸς τύπος νὰ συνεχίζει τὴ ζωηρή του πολεμικὴ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας. Αὐτὴ θὰ περισυλλεγεῖ καὶ θὰ εὕρει ἀπήχηση στὸν ἰταλικὸ τύπο κατὰ τὸν καταλληλότερο τρόπο» (11). Ἐμεῖς γαυγίζαμε διαρκῶς καὶ πιὸ δυνατά, τέλος πάντων, ἀλλὰ δὲν εἴμαστε ἕτοιμοι νὰ δαγκώσουμε οὔτε τὴ μικρὴ μπουκιὰ τῆς Ἠπείρου, οὔτε τὴ μεγάλη μπουκιὰ τῆς Ἑλλάδας ὁλόκληρης. Ὁ Μπαντόλιο δὲν τὸν ἤθελε τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Τσιάνο τὸν ἤθελε ἀλλὰ μὲ τὸν τρόπο του. Ὁ Μουσσολίνι κυμαινόταν ἀνάλλογα μὲ τὸ ἂν οἱ Γερμανοὶ σημείωναν ἢ ὄχι κάποια ἐπιτυχία γοήτρου. Τὸ ἐπιτελεῖο ἐπεδίωκε νὰ ἀκολουθεῖ τὸν δικτάτορα, ποὺ ἦταν ἐπίσης ὁ ὑπέρτατος διοικητής — καὶ εἶχε στρατηγικὲς ματαιοδοξίες — στὶς καθημερινές του διακυμάνσεις. Ὁ Βισκόντι Πράσκα περίμενε τὴν κατάλληλη στιγμὴ γιὰ τὴν ἔφοδο, ποὺ τόσο τοῦ ἄρεσε, καὶ ποὺ τὴν ἔβλεπε νὰ ἐξατμίζεται σ᾽ ἕνα μακρυνὸν ὁρίζοντα. Στίς 23 Αὐγούστου τὸ Ἐπιτελεῖο πληροφοροῦσε τὸν Βισκόντι

Πράσκα, ὅτι ἡ διάταξη τῶν τμημάτων στὴν Ἑλληνικὴ μεθόριο ἐν ὄψει τῆς «Κατάστασης ἀνάγκης G» ἔπρεπε νὰ μπεῖ σ' ἐνέργεια ὄχι γιὰ τὴν 1η Σεπτεμβρίου ἀλλὰ γιὰ τὴν 1η Ὀκτωβρίου. Μιὰ ἑβδομάδα ἀργότερα στὶς 31 Αὐγούστου ἡ ἡμερομηνία ἀνεβάλλετο πάλι γιὰ τὶς 20 Ὀκτωβρίου (12). Καὶ ἡ «Κατάσταση ἀνάγκης G» ἔπαιρνε τὴν ὄψη μιᾶς ἀπὸ τὶς δυνατὲς ὑποθέσεις, ποὺ ἦσαν τρεῖς: «Ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας. Ἐπίθεση κατὰ τῆς Γιουγκοσλαβίας μὲ ἄμυνα στὸ Ἑλληνικὸ μέτωπο. Ἄμυνα καὶ στὰ δυὸ μέτωπα».

Ἔτσι τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ἀποσαφήνιζε τὶς ἰδέες στὶς περιφερειακὲς διοικήσεις. Ἦταν τυχερὸ ἀκόμη γιὰ τὸν Βισκόντι Πράσκα, ποὺ ἡ ἀκτίνα δράσης του ἦταν περιορισμένη. Σ' ὅποιον ἦταν ὑποχρεωμένος ν' ἀπασχολεῖ σ' ὅλους τοὺς τομεῖς — ἡ ἀεροπορία ἐπὶ παραδείγματι — περιήρχοντο κατὰ διαλείμματα ἡμερῶν διαταγὲς ἀκόμη περισσότερο φανταστικὲς καὶ ἀντιφατικές, ποὺ ἐντέλλοντο, ἐπιχειρήσεις λίγο καὶ παντοῦ. Μερικὰ παραδείγματα (13). Στὶς 11 Αὐγούστου: «Ὁ Ντούτσε διατάσσει ὅτι γιὰ τὴν ἡμέρα 20 Σεπτεμβρίου πρέπει νὰ εἴμαστε ἕτοιμοι πρὸς τὴν ἀνατολή». Στὶς 30 Αὐγούστου: «Τὰ πρόσφατα συμβάντα τῆς Ἰσημερινῆς Γαλλικῆς Ἀφρικῆς πρέπει νὰ μᾶς κάνουν νὰ σκεφθοῦμε ἐνδεχόμενες ἐπιπλοκές. Τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ν' ἀρχίσει χωρὶς ἀργοπορία καὶ νὰ φέρει γρήγορα εἰς πέρας τὴ μελέτη γιὰ τὴν κατάληψη ὄχι μόνο τῆς κομητείας τῆς Νικαίας, ἀλλὰ ὅλου τοῦ γαλλικοῦ ἐδάφους μέχρι τοῦ Ροδανοῦ». Στὶς 6 Σεπτεμβρίου: «Λόγῳ τῆς κατάστασης ποὺ μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ στὴν Κορσικὴ παρακαλῶ νὰ καταρτισθεῖ τὸ συντομώτερο ἡ μελέτη τῆς κατάληψης τῆς νήσου μὲ δυνάμεις ἀπὸ τὴ Σαρδηνία». Καὶ ἀκόμη στὶς 7 Σεπτεμβρίου: «Ἐπειδὴ πρέπει νὰ προβλέψουμε στὸ μέλλον μιὰ ἐνδεχόμενη δυνατὴ ἐνέργεια πρὸς τὴν Τυνησία, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνει ἔναρξη τῶν μελετῶν ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἐπίτευξη τῆς συμπλήρωσης τῆς πέμπτης στρατιᾶς».

Αὐτὸς ὁ κυκεώνας τῶν διαταγῶν ἦταν ἡ ἠχὼ στὰ γραφεῖα τοῦ ἐπιτελείου τῆς μωροφιλόδοξης μουσσολινικῆς δραστηριότητας. Καὶ αὐτὴ ἡ δραστηριότητα ἀντικατόπτριζε τὴν ἀμηχανία μιᾶς διοίκησης, ποὺ—ὅπως παρατήρησε στὸ «ἡμε-

ρολόγιό» του ὁ στρατηγὸς Κουϊρίνο Ἀρμελίνι, τοποθετημένος στὸ Ἀνώτατο Ἀρχηγεῖο — εἶχε ἐνεργήσει μὲ τὸ κριτήριο. «Ὡς τόσο ἂς μποῦμε στὸν πόλεμο. Κατόπιν θὰ δοῦμε...» Πάντοτε στὶς 7 Σεπτεμβρίου 1940 ὁ Πρίσκολο, Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Ἀεροπορίας, ἐλάβαινε ἀπὸ τὸν Μπενίνι, τὸν ὑφυπουργὸ ἐπὶ τῶν Ἀλβανικῶν ὑποθέσεων, ποὺ ὁ Γιακομόνι τὸν ἔβλεπε σὰν καπνὸ στὰ μάτια του, γιατὶ τὸν θεωροῦσε σὰν ἕνα εἶδος ἄχρηστης διαμεσολάβησης μεταξὺ τῆς τοποτηρησίας καὶ τοῦ Τσιάνο, μιὰν ἐπιστολὴ ποὺ ἔκανε νύξη γιὰ τὴν «ἐνέργειά μας κατὰ τῶν Ἀλβανικῶν ἐπαρχιῶν ποὺ ὑπάγονταν στὴν Ἑλλάδα», (Τσαμουριὰ καὶ γειτονικὰ ἐδάφη), καὶ ἐπεξηγοῦσε τὴν ἀνάγκη νὰ προπαρασκευασθοῦν ἀλεξίπτωτα, νὰ ριφθοῦν στὴν Τσαμουριὰ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ νὰ προετοιμασθεῖ ἕνα τμῆμα ἀλεξιπτωτιστῶν, ἀφοῦ θὰ ἐκπαιδεύονταν ἀκόμη καὶ Ἀλβανοί, ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ μετάσχουν στὴν ἐπιχείρηση. Ἔχει κανεὶς αἴσθηση, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὅτι ἡ ἐνορχηστρωμένη προπαγάνδα γιὰ τὴν Τσαμουριὰ εἶχε μολύνει ἀκόμη καὶ ἐκείνους τοὺς ἴδιους, ποὺ τὴν ὀργάνωσαν. Καὶ ὅτι τώρα πιὰ εἶχαν πιστέψει κι ἐκεῖνοι στὸν ἀναβρασμὸ ἐκείνου τοῦ τόπου, ὅπου στὴν πραγματικότητα δὲν ἀναταρασσόταν τίποτε.

Ἡ ἐπιστολὴ ἦταν παράξενη — τὸ ἐπίθετο εἶναι τοῦ στρατηγοῦ Σαντόρο, συγγραφέως μιᾶς ἱστορίας τῆς ἀεροπορίας κατὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο — γιατὶ ἀποκάλυπτε ὅτι ὁ Μπενίνι, ὁ Τσιάνο, ὁ Γιακομόνι ἐγνώριζαν σχέδια, ποὺ ἡ ἀεροπορία ἐπισήμως ἀγνοοῦσε καὶ ποὺ μόνον ἐμμέσως, σὰν φλυαρίες, εἶχαν φθάσει στ' αὐτιὰ τοῦ Πρίκολο. Αὐτὸς ἀπάντησε προβάλλοντας λογικὲς ἀντιρρήσεις στὸ σὲ γενικὲς γραμμὲς σχέδιο τοῦ Μπενίνι, ποὺ εἶχε τὴν προέλευσή του στὶς πληροφορίες τοῦ Γιακομόνι, καὶ ξεκαθαρίζοντας ὅτι θὰ περίμενε ὁδηγίες ἀπὸ τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο, ἀπὸ τὶς ὁποίες θὰ προέκυπτε τουλάχιστον ποῦ καὶ ὑπὸ ποιὲς συνθῆκες οἱ ἀλεξιπτωτιστὲς θὰ ἐρρίπτοντο. Ἀλλὰ στὶς 10 Σεπτεμβρίου ὁ στρατηγὸς Ἀρμελίνι ξεφούσκωνε μὲ ἕνα τρύπημα καρφίτσας μὲ πέντε γραμμές, τὸ μπαλόνι τῆς «Κατάστασης ἀνάγκης G». «Ἀγαπητὲ Πρίκολο, ἔθεσα ὑπ' ὄψει τῆς αὐτοῦ ἐξοχότητας

τοῦ Μπαντόλιο τὴν ἐπιστολὴ τῆς αὐτοῦ ἐξοχότητας τοῦ Μπενίνι καὶ τὴν ἀπάντησή σας, ποὺ μοῦ ἐστείλατε χθές. Ὁ Μπαντόλιο μίλησε μὲ τὸν Ντοῦτσε καὶ μοῦ ἐπέστρεψε τὰ χαρτιὰ μὲ αὐτὴ τὴν ὑποσημείωση: «Δὲ θὰ γίνει τίποτε σχετικῶς. Ἡ Ἑλλὰς δύει».

Τέλος στὶς 10 Σεπτεμβρίου ἡ Ἀνωτάτη Διοίκηση, ἔκαμε τὶς παρατηρήσεις της ἐπὶ τῆς κατάστασης ([14]). Ἐξήγησε ἐκεῖνο, ποὺ στὴν πραγματικότητα ἔπρεπε νὰ εἶναι σαφὲς γιὰ ὅποιον ἦταν προικισμένος μ' ἕνα ἐλάχιστο λογικῆς: Ὅτι δηλαδὴ «οἱ διαταγὲς τοῦ Ντοῦτσε σχετικῶς μὲ ἐνδεχόμενες ἐπιχειρήσεις, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀναληφθοῦν ἐναντίον τῆς Γιουγκοσλαβίας, τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Γαλλίας (στὴν κοιλάδα τοῦ Ροδανοῦ, στὴν Κορσική, στὴν Τυνησία) δὲν ἦταν πραγματοποιήσιμες «μὲ τὶς ἐλλειπεῖς δυνάμεις ποὺ διαθέταμε... ἰδιαιτέρως ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὴ μορφὴ σύγχρονης ἐνεργείας». Γι' αὐτὸ ἦταν «διαταγὲς ἐνδεικτικὲς τῶν διαφόρων ὑποθέσεων ποὺ μποροῦσαν νὰ ἐμφανισθοῦν σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἀβέβαιη καὶ μεταβλητὴ διεθνῆ πολιτική». Στὴν πραγματικότητα τὸ προσδιοριστικὸ σημεῖον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ξεπετιόνταν οἱ μουσσολινικὲς στρατηγικὲς ἰδέες δὲν τὸ ἀντιπροσώπευαν τὰ ἐχθρικὰ ἢ οὐδέτερα κράτη ἀλλὰ ἡ Γερμανία. Τελώντας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σὲ ἄγνοια ὡς πρὸς τὰ σχέδια τοῦ Χίτλερ καὶ ἀναγκασμένος νὰ τοῦ παρακολουθεῖ ἀσθμαίνοντας τὶς πρωτοβουλίες ὁ Μουσσολίνι, ἤθελε νὰ εἶναι ἕτοιμος ν' ἁρπάξει φέτες τῆς τούρτας ὁπουδήποτε κι ἂν ἦταν καὶ ὁποιαδήποτε στιγμή. Καὶ προχωροῦσε χωλαίνοντας.

Ἡ ἀνακεφαλαίωση τῆς Ἀνώτατης Διοίκησης πρόσθεσε ὅτι ἡ «Κατάσταση Ἀνάγκης G» (ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς Γιαυγκοσλαβίας), ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ κατάσταση αὐτῆς τῆς χώρας «ποὺ ἦταν τέτοια ὥστε νὰ προβλέπεται μιὰ ἐπανάσταση βραχυπρόθεσμης». Γι' αὐτὸ — προσδιόριζε ἡ Ἀνωτάτη Διοίκηση — γιὰ τὸ τέλος τοῦ Ὀκτωβρίου πρέπει νὰ ἔχει ὁλοκληρωθεῖ ἡ διάταξη, εἰς τρόπον ὥστε νά εἶναι σὲ θέση (τὸ ὑποκείμενο φαίνεται ὅτι εἶναι ἀκόμη ἡ διάταξη: Ἡ σύνταξη τῆς Ἀνώτατης Διοίκησης ἦταν γεμάτη χάσματα, ὅταν ὁ Μουσσολίνι δὲν τὴ διόρθωνε μὲ τὴ δημοσιογραφική

του ἱκανότητα) νὰ ἐπωφελήθηκε μιᾶς ἐνδεχόμενης ἐσωτερικῆς ἀνατροπῆς». Γιὰ τὴν «Κατάσταση Ἀνάγκης G». Πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψει ἡ ὑπόθεση μιᾶς ἔνοπλης ἐπέμβασής μας, γιὰ νὰ καταληφθεῖ ἡ Τσαμουριὰ στὴν Ἤπειρο καὶ ἐνδεχομένως ἡ νῆσος τῆς Κέρκυρας, καὶ σὲ δεύτερο χρόνο τὰ νησιὰ Λευκάδα, Κεφαλλονιὰ καὶ Ζάκυνθος. Ἡ ὑπερπόντια μεταφορὰ τῶν ἀναγκαίων ἐνισχύσεων πρέπει νὰ ἔχει τελειώσει τὸ τέλος Σεπτεμβρίου». Ὅσο γιὰ τὴ Γαλλία εἶχε ματαιωθεῖ ἡ κατάληψη τοῦ Ροδανοῦ, θὰ διετάσσετο ἐν καιρῷ ἡ κατάληψη τῆς Κορσικῆς (ἡ ἐπιχείρηση πρέπει νὰ ἑτοιμασθεῖ στὴν πιὸ αὐστηρὴ σιωπή, ἔκφραση ποὺ ἀσφαλῶς ξεπερνᾶ τὰ ὅρια τοῦ γελοίου) καὶ ἡ κατάληψη τῆς Τυνησιας «θὰ μπορέσει νὰ πραγματοποιηθεῖ μὲ τὴν πέμπτη Στρατιὰ» σὲ χρόνο ἀπροσδιόριστο φυσικά, σὰν πιθανὴ ὑπόθεση.

Οἱ κατευθυντήριες γραμμὲς ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἦσαν ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἕνα ἀποτέλεσμα δυσκινησίας τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. Στὸ Χίτλερ ὁ Μουσσολίνι εἶχε γράψει, ἀκόμη στὶς 29 Αὐγούστου, (ἴσως μὲ μιὰ δόση, ἢ μὲ περισσότερες δόσεις, ἀνειλικρινείας), ὅτι τὰ μέτρα, ποὺ εἶχαν ληφθεῖ στὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Γιουγκοσλαβίας εἶχαν τὸν χαρακτήρα ἁπλῶν προφυλάξεων. Αὐτὰ ἀφοροῦσαν δύο κράτη καθαρὰ ἐχθρικὰ πρὸς τὸν Ἄξονα, καὶ ἕτοιμα νὰ τοῦ δώσουν μιὰ μαχαιριὰ στὴν πλάτη, ἀμέσως μόλις θὰ παρουσιαζόταν ἡ εὐκαιρία. «Ἡ Ἑλλὰς ἔδωσε ἀποδείξεις ὅτι ἡ συνεννόησή της μὲ τὴ Μεγάλη Βρεττανία συνεχίζεται. Ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ λιμάνια χρησιμοποιοῦνται ὡς βάσεις ἐναντίον μας. Παρὰ ταῦτα, καὶ ἐκτὸς ἀπὸ ἀπρόβλεπτα γεγονότα, δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ τομεύς, ὅπου σκοπεύω νὰ κατευθύνω τὴν στρατιωτική μου προσπάθεια, ἀλλὰ ἡ Αἴγυπτος» ([15]). Τέσσερεις ἡμέρες ἀργότερα, στὶς 31 Αὐγούστου ὁ Κουϊρίνο Ἀρμελίνι σημείωνε: «Ἡ ἀλήθεια εἶναι αὐτή: ὅτι ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὁ Τσιάνο θέλει τὸν πόλεμο κατὰ της Ἑλλάδας γιὰ νὰ εὐρύνει τὰ σύνορα τοῦ Μεγάλου Δουκάτου του, ὅτι ὁ Μπαντόλιο βλέπει πόσο θὰ ἦταν ἐπικίνδυνο νὰ προκαλέσουμε ἀνάφλεξη στὰ Βαλκάνια (καὶ ἡ Γερμανία εἶναι αὐτῆς τῆς γνώμης) καὶ θέλει νὰ τὸ ἀποτρέψει ὅτι ὁ Ντοῦτσε δίνει δίκιο πότε στὸν ἕνα πότε στὸν ἄλλο».

Ἡ «Κατάσταση Ἀνάγκης G» ἦταν στὴν ἐφεδρεία. Ἀναθέτοντας στὶς μεραρχίες του γενικὰ κάθήκοντα γιὰ τήν περίπτωση πολέμου μὲ τὴν Ἑλλάδα, στὶς 16 Σεπτεμβρίου, ὁ Βισκόντι Πράσκα φοβόταν, ὅτι ἐργαζόταν γιὰ τὰ ἀρχεῖα τῶν ἀνεφάρμοστων σχεδίων (16). Οἱ κατευθυντήριες γραμμές του, ποὺ ἀπηχοῦσαν κατὰ τὰ λοιπὰ τὶς ὁδηγίες τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, προδιάγραφαν ἤδη τὰ κυριώτερα θέματα τῆς ἐπιχείρησης τοῦ τέλους Ὀκτωβρίου. Ἡ Πάρμα σὲ ἄμυνα στὴν δυτικὴ Μακεδονία. Ἡ Τζούλια προωθημένη σὲ μιὰν ἐνέργεια μεγάλης ἀκτίνας πρὸς τὸ Μέτσοβο, γιὰ νὰ χωρίσει τὸν Ἑλληνικὸ Τομέα τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὸ Μακεδονικὸ καὶ γιὰ νὰ «μποτιλιάρει» τὶς δυνάμεις, ποὺ στὴν Ἤπειρο θὰ εἶχαν κλεισθεῖ σὲ λαβίδα ἀπὸ τὴν ἐπίθεσή μας. Ἡ Φερράρα καὶ ὁ Κένταυρος ἐξακοντισμένες στὶς κοιλάδες τοῦ Δρίνου καὶ τῆς Βοϊούσας. Ἡ Βενέτσια ἐπιφορτισμένη νὰ ἐλευθερώσει στὰ τὰνκς τῆς «Κένταυρος» τὴν ἁμαξωτὴ ὁδὸ Περάτι — Καλιμπάκι, — ἔτσι ὥστε νὰ ἀνοίξει στὴ θωρακισμένη μεραρχία τὴν πορεία γιὰ τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Ἄρτα. Ἡ Σιένα καὶ τὰ ταχυκίνητα τμήματα, ποὺ ἦσαν παραταγμένα κατὰ μῆκος τῆς παραθαλασσίας περιοχῆς ριγμένα πρὸς τὸν Καλαμᾶ καὶ τὴν Ἡγουμενίτσα. Ἡ Πιεμόντε σὲ ἐφεδρεία. Αὐτὸ τὸ σχῆμα ὑπολόγιζε ἤδη ὡς διαθέσιμες τὶς μεραρχίες Πιεμόντε, Πὰρμα καὶ Σιένα, ποὺ ὅταν ἑτοιμάσθηκε τὸ σχέδιο ἦσαν στὴ φάση τῆς μεταφορᾶς ἀπὸ τὴν Ἰταλία στὴν Ἀλβανία. Ἐπρόκειτο ἐπίσης πάντοτε γιὰ «ἔφοδο σὲ μεγέθυνση» γιὰ μιὰ ἐνέργεια περιορισμένης ἀκτίνας, ποὺ παράδοξα, ἐθεωροῦσε τὴν Ἤπειρο καὶ τὶς Ἑλληνικὲς δυνάμεις ποὺ τὴ φρουροῦσαν σὰ μιὰν αὐθύπαρκτη περιοχή, σχεδὸν σὰ νὰ ἦταν ἕνα κρατίδιο ἀνεξάρτητο καὶ ὄχι μιὰ ἐνσωματωμένη ἐπαρχία, σ' ἕνα κράτος, ποὺ δὲ θὰ ἄφηνε νὰ τοῦ τὴν ἀποκόψουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, χωρὶς νὰ ἀντιδράσει.

Οἱ Ἕλληνες πράγματι ἐκινητοποιοῦντο. Δὲν ἐγνώριζαν ὅλες τὶς διακυμάνσεις τῶν ἀποφάσεών μας καὶ τὶς ἀντικρου-

όμενες διαταγές μας, (ὁ πρεσβευτὴς στὴ Ρώμη ἐξ ἄλλου εἶχε πληροφορήσει τὸ Μεταξᾶ μὲ πολλὴν ἀκρίβεια γιὰ τὸ «ἄλτ» ποὺ εἶχε προβάλει ὁ Ρίμπεντροπ στὰ σχέδιο τοῦ Μουσσολίνι γιὰ τὴν περίφημη «ἔφοδο» καὶ πίστευαν ὅτι πίσω ἀπὸ τὰ χονδρὰ λόγια, τὰ ἐπεισόδια, τὴν «ἀλυτρωτικὴ» προπαγάνδα ὑπὲρ τῆς 'Αλβανίας καὶ τὴν ἐνίσχυση τῶν δυνάμεων ὑπῆρχε μιὰ ἀκριβὴς θέληση και ἕνα εὐθύγραμμο σχέδιο. 'Εξ αἰτίας ἑνὸς φαύλου κύκλου ἡ ἐπιθετικότητά μας ἔσπρωχνε διαρκῶς ἐντονώτερα τὴν Ἑλλάδα — ποὺ ἡ στάση της οὐσιαστικὰ γινόταν πέρα ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους τύπους ποὺ διαφυλάσσονταν ἐπιμελῶς, ἔκδηλα ἀγγλόφιλη — στὸ στρατόπεδο τῶν ἐχθρῶν μας. Καὶ ἡ κρυφή, ἀλλὰ ἀναντίρρητη μεροληψία της ὑπὲρ τῶν Ἄγγλων ζωηρή, τόσο στὴν κοινὴ γνώμη, ὅσο καὶ στὴν ἄρχουσα τάξη — ἀναρρίπιζε τοὺς Μουσσολινικοὺς θυμοὺς καὶ ἐνίσχυε τὴν πρόθεση τοῦ Τσιάνο νὰ ἐξαπολύσει τὸν προσφιλῆ «πολεμάκο» του—τέτοιον τὸν θεωροῦσαν τουλάχιστον.— Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἐκινητοποιοῦντο. Καὶ διδαγμένοι ἀπὸ τὰ σοβαρὰ ἀστοχήματα τοῦ περασμένου καλοκαιριοῦ ἐνεργοῦσαν μὲ μεγαλύτερο ὀρθολογισμό. Ἡ πρόσκληση ἐφέδρων πραγματοποιόταν μὲ μιὰ εὐφυέστατη διαδικασία, ποὺ ἐπέτρεπε μιὰ φανερὴ διασφάλιση καὶ διέλυε τὴν ἐντύπωση μιᾶς μαζικῆς προπαρασκευῆς.

«Τὸ ὅπλα, οἱ εἰδικότητες τὰ σώματα καὶ οἱ ὑπηρεσίες κάθε κλάσης ἢ ὁμάδων κλάσεων στρατευσίμων — ἐπεξήγησε ὁ στρατιωτικός μας ἀκόλουθος συνταγματάρχης Μοντίνι — εἶχαν ὡς διακριτικὸ ἕνα σημεῖο σχηματισμένο ἀπὸ ἕνα γράμμα καὶ ἕναν ἀριθμὸ καὶ κάθε στρατιώτης, ποὺ ἀπολυόταν γνώριζε ποιὸ εἶναι τὸ διακριτικὸ σημεῖο ποὺ τὸν ἀφοροῦσε, ἀλλὰ δὲ γνώριζε ἀκριβῶς πόσες κλάσεις καὶ πόσες εἰδικότητες περιέκλειε τὸ διακριτικό του σημεῖο. Ἄς ὑποθέσουμε, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι τὸ διακριτικὸ Τ 49 ἀντιστοιχοῦσε σὲ ἐκείνους ποὺ ἀνήκαν στὴν ἀντιαεροπορικὴ ἄμυνα τῶν κλάσεων 1931 — 34 (στὴν Ἑλλάδα χρησιμοποιεῖται τὸ γαλλικὸ σύστημα τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν κλάσεων, ὄχι σύμφωνα μὲ τὸ ἔτος τῆς γέννησης, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὸ ἔτος τῆς στράτευσης), Χ 32 σ' ἐκείνους τῆς ἴδιας εἰδικότητας τῶν κλάσεων 1936 —

88, Ζ 36 στοὺς ραδιοτηλεγραφητές καὶ τηλεφωνητὲς τῶν κλάσεων 1933 — 34, Υ 45 στοὺς ἀνήκοντες στὸ Σῶμα Μεταφορῶν τῶν κλάσεων 1925 — 27, V 18 στοὺς πεζοὺς τῆς κλάσης 1933, ποὺ κατοικοῦσαν σὲ ὁρισμένες περιοχές. Ὅταν οἱ ἐφημερίδες ἢ τὸ ραδιόφωνο ἢ σὲ καμιὰ σπάνια περίπτωση, τοιχοκολημένες ἀνακοινώσεις προσδιόριζαν τὴν κλήση ὑπὸ τὰ ὅπλα τῶν διακριτικῶν Τ 47, Α 36, Υ 45, ἡ μάζα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ὁ ξένος δὲν εἶχαν, τουλάχιστον στὴν ἀρχή, καμιὰ ἔνδειξη σχετικὰ μὲ τόν ἀριθμὸ καὶ τὴν εἰδικότητα αὐτῶν, ποὺ ἐκαλοῦντο».

Ἡ κατάσταση τῆς Ἑλλάδας, καθὼς πλησίαζε ἀπειλητικὴ ἐπάνω της ἡ προοπτικὴ τῆς Ἰταλικῆς ἐπίθεσης, ἦταν πολὺ δύσκολη ὄχι μόνον ἀπὸ πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ στρατιωτικὴ ἄποψη. Ἡ Βουλγαρία μὲ τὶς πατροπαράδοτες διεκδικήσεις γιὰ τὴν ἔξοδο στὸ Αἰγαῖο ἦταν μιὰ ἀπειλή. Μάλιστα εἶχε πάντοτε θεωρηθεῖ ἡ μεγαλύτερη ἀπειλή. Τὸ Ἑλληνικὸ σχέδιο ἐν ὄψει τῆς πιθανότητας μιᾶς σύρραξης εἶχε τὸ διακριτικὸ σημεῖο ΙΒ, ποὺ σημαίνει ἀκριβῶς Ἰταλία - Βουλγαρία. Γενικῶς ἐθεωρεῖτο στὴν Ἑλλάδα, ὅτι ἡ ἐπίθεση θὰ ἦταν διπλή, Ἰταλία καὶ Βουλγαρία θὰ τὴν ἐνεργοῦσαν ἀπὸ κοινοῦ. Ἐπὶ πλέον μέχρις ὅτου δὲ θὰ εἶχε διευκρινισθεῖ ποιὸ ἦταν τὸ δικό μας σχέδιο ἐπίθεσης, ἡ Ἑλλάδα θὰ μποροῦσε νὰ σκέπτεται διάφορα ἐνδεχόμενα. Μιὰ ἀπόβαση στὰ νησιά — καὶ πράγματι, ὅπως εἴδαμε, τὸ σχέδιο «Κατάσταση Ἀνάγκης G» περιλάμβανε ἀρχικὰ τὴν κατάληψη τῶν Ἰονίων νήσων — ἀποβάσεις στὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, δηλαδὴ σὲ ἀπόπειρες περικύκλωσης. Αὐτὲς οἱ προοπτικὲς δημιουργοῦσαν τὴν ἀνάγκη ἐνίσχυσης τῶν φρουρῶν τῶν νήσων καὶ σταθεροποίησης τῆς παράκτιας ἄμυνας, ποὺ ἐπέβαλλε μιὰ μεγάλη διασπορὰ δυνάμεων.

Γιὰ καλὴ τύχη τῶν Ἑλλήνων ἀναλάβαμε ἐμεῖς νὰ διαλύσουμε σὲ μεγάλη κλίμακα αὐτὲς τὶς ἀμφιβολίες. Ἡ «πολιτικὴ» πίεση στὴν Τσαμουριὰ ἔπρεπε ἀναγκαστικὰ νὰ ὁδηγεῖ σὲ μιὰν ἐνέργεια στρατιωτικὴ κατὰ τῆς Ἠπείρου. Ἡ ἔνταση στὶς μεταφορὲς τῶν δυνάμεων στὴν Ἀλβανία διέγραψε ἀργότερα ἀκόμη καλύτερα τὶς προθέσεις γιὰ μίαν κυρία ἐπίθεση

διὰ ξηρᾶς καὶ στὸν «ὕποπτον τομέα». Ἡ Ἑλληνικὴ προπαρασκευὴ ἦταν ἀνάλογη πρὸς αὐτή τὴν κατάσταση. Στὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου, ἀφοῦ εἶχε συμπληρωθεῖ ἡ οὐσιαστικὴ δομὴ τῆς Ἑλληνικῆς κινητοποίησης (τουλάχιστον ἀπὸ ὀργανωτικὴ ἄποψη), οἱ δυνάμεις τοῦ Παπάγου στὰ σύνορα τῆς Ἀλβανίας ἦταν οἱ ἀκόλουθες: Ἡ ὀγδόη μεραρχία μὲ δέκα τάγματα πεζικοῦ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τρία εἶχαν νεοσυλλέκτους, ἡ ἐνάτη μεραρχία μὲ ἕξ τάγματα πεζικοῦ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἕνα νεοσυλλέκτων, ἡ πρώτη μεραρχία μὲ τέσσερα τάγματα πεζικοῦ καὶ γι' αὐτὸ πολὺ ἐλαττωμένης σύνθεσης, δύο ταξιαρχίες πεζικοῦ. Αὐτὰ τὰ τμήματα ὑποστηρίζονταν ἀπὸ πυροβολικὸ καὶ μικρὰ αὐτόνομα σώματα.

Δυνάμεις μέτριες, ἀκόμη. Ἀλλὰ συνέχιζαν νὰ τὶς τροφοδοτοῦν ἀπὸ τὰ κέντρα ἐπιστράτευσης καὶ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἑλλάδας. Καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα μιᾶς πλατιᾶς «διαπήδησης» ἀπὸ τὸ Βουλγαρικὸ τομέα στὸν Ἀλβανικό, «διαπήδησης» ἰδιαίτερα εὐκολης μεταξὺ τοῦ Βουλγαρικοῦ τομέα καὶ τοῦ τομέα τῆς δυτικῆς Μακεδονίας. Αὐτῆς τῆς κατάστασης, πολὺ διαφορετικῆς ἀπὸ τὴ δική μας, ὅπως βρισκόμαστε σὲ μειονεξία ἀπὸ τὸ στρίμωγμά μας στὰ ἀνεπαρκῆ ἀλβανικὰ λιμάνια, ἐπωφελήθηκαν οἱ Ἕλληνες εὐρέως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐκστρατείας. Ὄχι τυχαῖα ὁ Γκουτζόνι ἤθελε, νὰ βρίσκονται στὴν Ἀλβανία ὅλες οἱ μεραρχίες, προτοῦ ἐξαπολυθεῖ μιὰ ἐνδεχόμενη ἐπίθεση. Στὸ τέλος Αὐγούστου λοιπὸν ὁ ἑλληνικὸς «ἀραχνοΰφαντος πόλεμος» ἄρχιζε νὰ γίνεται σταθερὸς καὶ διαρκῶς νὰ γίνεται ἰσχυρότερος. Δὲν μπορούσαμε, ἀπόλυτα, νὰ ἐλπίζουμε σὲ μίαν ἔκπληξη. Ἔλειπε κάθε δυνατότητα ἐπιτυχίας σ' ἐκείνη τὴν «ἔφοδο», ποὺ εἶχεν ἐρωτευθεῖ ὁ Βισκόντι Πράσκα καὶ ποὺ δὲν εἶχε στρατιωτικὲς βάσεις. Καὶ οὔτε, θὰ τὸ ἰδοῦμε γρήγορα καλύτερα, πολιτικὲς ἢ διπλωματικὲς βάσεις.

III

Η ΠΡΟΔΟΣΙΑ ΠΟΥ ΔΕ ΜΑΣ ΕΓΙΝΕ

Στὶς 10 Νοεμβρίου, ὅταν πιὰ τὰ πράγματα ἔχουν τροπὴ ἄσχημη, ὁ Μουσσολίνι θὰ διαβεβαιώσει, σὲ μιὰ συγκέντρωση στὸ Παλάτσο Βενέτσια μὲ τοὺς Μπαντόλιο, Καβανάρι, Πρίκολο, Ροάττα καὶ τὸ συνυαγματάρχη Σορίτσε: «Τὸ σχέδιο τοῦ Βισκόντι Πράσκα ἐβασίζετο σὲ δύο στοιχεῖα: Τὸ ἕνα στρατιωτικοῦ χαρακτῆρα (ἕνας συγκεκριμένος ἀριθμὸς μεραρχίας), τὸ ἄλλο πολιτικοῦ (μιὰ ἐπανάσταση ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐκκραγεῖ στὰ νῶτα τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων). Ἀβέβαιες ἔμειναν μερικὲς πράξεις σαμποτάζ, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν πραγματοποιήσιμες ἀπὸ τὴν πέμπτη φάλαγγα. Ὅλα αὐτὰ δὲ συνέβησαν. Μάλιστα συνέβη ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Ἐνῶ δὲν παρουσιάσθηκε κανένα σημάδι ἐξέγερσης στὸν πληθυσμὸ τῆς Τσαμουριᾶς, στὰ νῶτα τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων, ὑπῆρξαν ἀντιθέτως φαινόμενα πολὺ ἐπικίνδυνα ἐκ μέρους μερικῶν Ἀλβανικῶν τμημάτων. Ὅλα αὐτά — καὶ τὸ ἔχουμε ἤδη εἰπεῖ — εἰσάγουν ἕνα στοιχεῖο ἀστυνομικοῦ μυστηρίου σὲ μιὰ ἱστορία ποὺ εἶναι πολὺ ζυμωμένη μὲ αἷμα. Ἀπὸ ποῦ προερχόταν αὐτὴ ἡ πεποίθηση γιὰ τὴν ἐξέγερση; Καὶ ἐκεῖνοι οἱ ἐπίμονοι, ἀλλὰ ἀόριστοι, ψίθυροι τοῦ περιβάλλοντος τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν σχετικὰ μὲ τὴν προδοσία, ποὺ εἶχε προβλεφθεῖ, ἑλλήνων στρατιωτικῶν ἡγετῶν;

Καμιὰ ἐπίσημη πηγὴ δὲν τὰ ἐπιβεβαιώνει. Ὁ Τσιάνο

δὲν κάνει συγκεκριμένους ὑπαινιγμοὺς στὸ ἡμερολόγιό του. Ὁ Γιακομόνι διέψευσε προσωπικὰ τὰ μεταπολεμικὰ χρόνια, ὅτι εἶχε δώσει σχετικὲς διαβεβαιώσεις. Ὁ Μεταξᾶς, τὸ εἴδαμε, καταγγέλλει στὸ ἡμερολόγιό του τὴν παρουσία ἀνωτέρων γερμανόφιλων ἀξιωματικῶν στὶς ἔνοπλες δυνάμεις (γερμανόφιλων ὄχι ἰταλόφιλων καὶ ἡ διαφορὰ εἶναι οὐσιαστικὴ γιὰ ἕνα πόλεμο, ποὺ ὁ Μουσσολίνι ἤθελε νὰ διεξαγάγει προσωπικῶς, κατὰ κάποιαν ἔννοιαν ἐναντίον τοῦ Χίτλερ). Ὁ Γκράτσι, ὁ πρεσβευτής μας στὴν Ἀθήνα, δὲ γνώριζε σχετικῶς τίποτε, οἱ Μοντίνι καὶ Μορένι, στρατιωτικὸς καὶ ναυτικὸς ἀκόλουθος οὔτε. Ὁ στρατηγὸς Πλατῆς[1] εἶχε κάμει τὴν κριτική του ἐναντίον τῆς κυβέρνησης καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ἀπροκάλυπτα. Ὁ μύθος τῆς Ἑλληνικῆς προδοσίας γίνεται, γιὰ ὅποιον ἀσχολεῖται μὲ τὰ γεγονότα, ποὺ προηγήθηκαν τῆς ἐκστρατείας, ἕνα «λάϊτ μοτὶβ» καὶ συγχρόνως ἕνα ἄγχος. Ὄχι μόνον οἱ πληροφορίες ποὺ ἔφθαναν στὴ Ρώμη ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, δὲν παρουσίαζαν σὰν ἕνα ἐνδεχόμενο, ποὺ θά εἶχε κάποιαν πιθανότητα πραγματοποίησης, τὴν ἐξέγερση τῆς Τσαμουριᾶς ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ προδοσία. Ἀλλὰ ὑπογράμμιζαν τὴ μεθοδικότητα καὶ τὸν ἀξιοθαύμαστον τρόπον τῆς κινητοποίησης, ποὺ ἡ Ἑλλάδα ἐπραγματοποιοῦσε.

Στὸ φάντασμα τῆς ἐπανάστασης καὶ τῆς περιορισμένης ἀντίστασης — ποὺ δὲν ἐκτιμήθηκαν κατὰ τὰ λοιπὰ μὲ πολλὴ σοβαρότητα στὶς ἀποφασιστικὲς συσκέψεις, ποὺ εἶχε ὁ Μουσσολίνι μὲ τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγούς, — ἀντιτασσόταν ἡ πραγματικότητα μιᾶς μαζικῆς κινητοποίησης καὶ μιᾶς παράταξης στὰ σύνορα, ποὺ γινόταν ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα καὶ περισσότερο συμπαγής. Τὰ Ἰταλικὰ διπλωματικὰ δοκουμέντα, ποὺ ἔγιναν γνωστὰ τοὺς τελευταίους καιροὺς δὲν ἔφερναν στό φῶς οὔτε μία εἴδηση, οὔτε μία μόνη φράση Ἀθηναϊκῆς προέλευσης, ποὺ νὰ νομιμοποιοῦσαν τὴν ὑπόθεση τῆς προδοσίας. Στὸ τέλος Σεπτεμβρίου ὁ Γκράτσι [2] εἶχεν ἀναφέρει σὲ ἕνα τηλεγράφημα «ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ γίνει λόγος γιὰ ἐπιθετικὴ στάση τῆς Ἑλλάδας ἐναντίον τῆς Ἰταλίας καὶ οὔτε γιὰ Ἑλληνικὴν ἀντίσταση στὶς ἀξιώσεις μας, οἱ ὁποῖες ὅπως εἴ-

ναι γνωστὸν στὸ Ὑπουργεῖο δὲν εἶχαν ποτὲ διατυπωθεῖ». Προσδιόριζε ἐπὶ πλέον ὁ Γκράτσι, ὅτι τὰ Ἑλληνικὰ στρατιωτικὰ μέτρα, καίτοι εἶχαν ληφθεῖ ὕστερα ἀπὸ ἀγγλικὴ ὑπόδειξη, ἀποκλειόταν νὰ προοιόνιζαν «ἐνέργειες ἐναντίον μας». Καὶ τελείωσε ὑπογραμμίζοντας, ὅτι ἡ κυβέρνηση ἐπιδείκνυε ἠρεμία καὶ ὅτι ὁ μόνιμος ὑφυπουργὸς Ἐξωτερικῶν Μαυρουδῆς εἶχε παραχωρήσει στὸν ἑαυτό του γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ διετίας μίαν ἄδεια 10 ἡμερῶν καὶ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Καμιὰ ἔνδειξη παραχώρησης. Ἀλλὰ μαζὶ μὲ δηκτικὲς παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς πολεμόφιλης καὶ μὴ ἐποικοδομητικῆς ἰταλικῆς στάσης καὶ μιὰ πρόσκληση γιὰ διαπραγμάτευση. Καὶ — γιὰ νὰ ἐξαντλήσουμε τὸ θέμα τῶν πληροφοριῶν τοῦ ἱκανοῦ διπλωματικοῦ μας ἀντιπροσώπου — στὶς 3 Ὀκτωβρίου ὁ Γκράτσι[8] ἦταν ἀκόμη περισσότερο σαφὴς καὶ συμβουλευτικός. Ἐκεῖνο τὸ τηλεγράφημά του θὰ παραμείνει σὰν παράδειγμα διπλωματίας ἱκανῆς καὶ τίμιας, ποὺ εἶχε τεθεῖ στὴν ὑπηρεσία μιᾶς ἀλαζονικῆς καὶ ἀπερίσκεπτης πολιτικῆς. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν προπαρασκευασμένη γιὰ τὸν πόλεμο ἐπεξηγοῦσε ὁ Γκράτσι. Καὶ ἂν ἀφαιρέσουμε ἀκόμη τὶς ὑπερβολὲς τῶν πληροφοριοδοτῶν εἶναι ἐκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔχει ὑπὸ τὰ ὅπλα περίπου 250 χιλιάδες ἄνδρες κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος παραταγμένους ἤδη στὰ σύνορα. Ἀπὸ τὴ συγκέντρωση αὐτὴ τῶν δυνάμεων μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ κυβέρνηση Μεταξᾶ θὰ προσπαθήσει νὰ ἀποκρούσει κάθε ἀπόπειρα εἰσβολῆς καὶ ὅτι δὲ θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιτύχουμε ἐκ μέρους της, χωρὶς τὴ χρήση βίας ἐδαφικὲς παραχωρήσεις, συναίνεση γιά τὴν κατάληψη ζωνῶν ἢ σημείων στρατηγικῶν καὶ πιθανότατα οὔτε συγκεκριμένες ἐνέργειες προσχώρησης τῆς Ἑλλάδας στὸν «Ἄξονα». Ὁ Μεταξᾶς ἦταν σταθερότατος. «Ποτὲ ὁ πρόεδρος Μεταξᾶς δὲν εἶχε πίσω του τόσην ὁλοκληρωτικὴ ἑνότητα συνειδήσεων, ὅπως στὴ βραχεῖα χρονικὴ περίοδο ποὺ πρόβαλε, μετὰ μικροὺς δισταγμούς, τὸ θέμα τῆς μέχρις ἐσχάτων ὑπεράσπισης τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητας καὶ τῆς οὐδετερότητας τῆς Ἑλλάδας».

Παρεμπιπτόντως τονίζω ὅτι ὁ Μπαντόλιο ἐνημερώθηκε γι' αὐτὸ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Γκράτσι. Ἡ Στρατιωτικὴ Ὑπη-

ρεσία πληροφοριῶν δὲν ἔκανε λόγο γιὰ δυνατὲς προδοσίες καὶ στὶς 4 Ὀκτωβρίου ἐσημείωσε τὴν παρουσία 45.000 Ἑλλήνων στρατιωτῶν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ 40.000 στὴν Ἤπειρο, μὲ δύο ἐπιπλέον μεγάλες μονάδες σὲ κίνηση πρὸς τὴν Ἀλβανικὴ μεθόριο. Ἐπειδὴ δὲν μπόρεσε νὰ γεννηθεῖ στὴν Ἀθήνα ἡ ὑπόθεση τῆς προδοσίας πρέπει νὰ εἶχε γεννηθεῖ στὰ Τίρρανα. Ὁ Γιακομόνι στὸ βιβλίο του δὲν ξεκαθαρίζει τὸ ζήτημα. Καὶ τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἔχουμε στὰ χέρια μας, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ τὸ ἐξερευνήσουμε κατὰ βάθος. Ἀλλ' ἐξηγοῦσε πολὺ καλὰ πῶς ἀναπηδώντας ἀπὸ τὰ Τίρρανα στὴ Ρώμη καὶ μεγαλώνοντας στὴ σκέψη τοῦ Τσιάνο καὶ τοῦ Μουσσολίνι, μερικές ἀρκετὰ τριμμένες, ἀθῶες καὶ τεχνητὲς πληροφορίες κατάντησαν νὰ γίνουν ἡ προαναγγελία τῆς Ἑλληνικῆς κατάρρευσης. Ὁ Γιακομόνι ὑπολογίζει πολὺ γιὰ τὴν ἐπιχείρησή του στὴν Τσαμουριὰ στὴν οἰκογένεια τῶν Ντίνο. ποὺ ἦσαν γνωστοὶ σπουδαῖοι Ἀλβανοί, καταγόμενοι ἀπὸ αὐτὴ τὴν περιοχὴ καὶ φανατικοὶ φασίστες. Ὁ ἕνας ὁ Νούρη Ντίνο ἦταν ὁμοσπονδιακὸς γραμματέας, ὁ ἄλλος ἀντιπρόσωπος τοῦ κόμματος στὸ Ἀνώτατο Ἀλβανικὸ Συμβούλιο. Αὐτὸς ὁ Νέμπιλ Ντίνο ἔκανε ταξείδια στὴν Τσαμουριὰ καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ γυρισμὸ ἀνάφερε στὸν τοποτηρητή, ποὺ ἄκουε ἄπληστα τὶς ἐντυπώσεις του. Κατὰ τὸ Γιακομόνι ὁ Νέμπιλ Ντίνο ἦταν τῆς γνώμης, ὅτι ἦταν δυνατὸ νὰ φθάσουμε εἰρηνικὰ στὴν προσάρτηση τῆς Τσαμουριᾶς. Ὁ ἀναγνώστης ὅμως, ποὺ τὸν ἔχω κατατοπίσει σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση, ὅπως ἐμφανιζόταν διὰ μέσου ἄλλων πηγῶν, μπορεῖ εὔκολα νὰ ἐκτιμήσει πόσο ἦταν ἄξιες προσοχῆς οἱ ἀναφορὲς τοῦ Ντίνο.

Στὶς 24 Αὐγούστου ὁ Γιακομόνι, ἀπηχώντας ἀκριβῶς ὅ,τι τοῦ ἔλεγε ὁ Ἀλβανὸς ἐπίσημος, ἐγνώριζε στὸν Τσιάνο (4): «Εἶναι ἐντύπωση πολλῶν, ὅτι οἱ Ἑλληνικὲς ἀρχὲς σκέπτονται νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Τσαμουριά. Τοῦτο ἐνδεχομένως ἐπιβεβαιοῦται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα γεγονότα: Μέχρις αὐτῆς τῆς στιγμῆς καμιὰ στρατιωτικὴ ἐνίσχυση δὲν ἐστάλει στὰ Ἀλβανικὰ σύνορα. Ὁ ἀνώτατος φασιστικὸς σύμβουλος Νέμπιλ Ντίνο ἀφοῦ μετέβη στὴν Πρέβεζα γιὰ νὰ πραγματοποιήσει ἐπαφὲς μὲ τοὺς φίλους του, ἔμεινε μέχρι σήμερα ἐκεῖ ἀνενό-

χλητος. Καὶ στὶς 27 Αὐγούστου ἀκολουθοῦσε μιὰ νέα ἀναφορὰ στὴν ὁποία μεταξὺ τῶν ἄλλων βεβαιωνόταν: «Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἀποβλέπει στὰ προσεχῆ γεγονότα μὲ ὑπομονὴν ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα καλυτέρων ἐξελίξεων... Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς γενικῶς δὲ φαίνεται διατεθημένος νὰ πολεμήσει. Οἱ στρατιωτικὲς προπαρασκευὲς τῆς περιοχῆς Τσαμουριᾶς εἶναι μέχρι αὐτῆς τῆς στιγμῆς μικροῦ ἐνδιαφέροντος. Σὲ μερικοὺς κύκλους τῶν Ἀθηνῶν σκέπτονται ὅτι σὲ περίπτωση ἰταλικῆς ἐπίθεσης θὰ προβληθεῖ μιὰ ἀρχικὴ ἀντίσταση κυρίως πρὸς τὸν σκοπὸ νὰ πληροφορηθεῖ ὁ κόσμος, ὅτι ἡ Ἑλλὰς προσπάθησε ν' ἀντισταθεῖ στὴν ἐπίθεση τῶν ὁλοκληρωτικῶν κρατῶν. Ἡ κυβέρνηση Μεταξᾶ μισεῖται ἀπό πολλούς. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐκτιμᾶται οὔτε ἀγαπᾶται. Ὁ Νέμπιλ Ντίνο κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἀθήνα ἐκράτησε στενὴ ἐπαφὴ μ' ἐκεῖνον τὸ βασιλικὸν ὑπουργό».

Δὲν ἦταν εὔκολο νὰ συμπυκνωθεῖ σὲ λίγες γραμμὲς μεγαλύτερος ἀριθμὸς ψεύτικων ἢ ὑποβολιμαίων πληροφοριῶν. Οἱ στρατιωτικὲς προπαρασκευὲς ἦταν ἀποφασιστικὲς καὶ ἔντονες στὴν Ἑλλάδα. Ὁ λαὸς θὰ πολεμοῦσε μὲ ἀποφασιστικότητα ἐναντίον ἑνὸς ἐπιδρομέα. Ὁ Μεταξᾶς εἶχε πλατειὰ λαϊκὴ βάση. Αὐτὸ τὸ σχόλιο ἐγγίζει τὸ γελοῖον, ὅταν ἀναφέρεται στὴν ἀντίσταση κατὰ τῶν ὁλοκληρωτικῶν κρατῶν. Σχεδὸν σὰ νὰ μὴν ἦταν καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἑλλάδα ἕνα κράτος ἀπολυταρχικό. (Ἀλλ' ἡ φασιστικὴ προπαγάνδα ἔπρεπε γιὰ τὴν εὐκολία της νὰ τὴν κατατάσσει περιφρονητικὰ μεταξὺ τῶν διεφθαρμένων «δημοκρατιῶν»). Ὁ σπόρος ποὺ ρίφθηκε ἀπὸ τὸν Νέμπιλ Ντίνο ὡρίμασε στὴ σκέψη τοῦ Γιακομόνι, ποὺ μὲ μεγάλη βιασύνη ἔστελνε στὸν Μπενίνι ἕνα ἐνδιαφέρον ὑπόμνημα (5): «Ἐξέτασα μετὰ τοῦ ἀνωτάτου φασιστικοῦ συμβούλου Νέμπιλ Ντίνο, ποὺ ἐπανῆλθε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴ δυνατότητα νὰ ἀχθοῦν, κατὰ ἐμπιστευτικὲς συζητήσεις σὲ ἐκτίμηση τῆς μελλοντικῆς θέσης τῆς Ἰταλίας στὴ «Μεσογειακὴ λεκάνη» καὶ τῶν μελλοντικῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴν Ἰταλία, Ἑλληνικὲς προσωπικότητες ποὺ ἔχουν συνδεθεῖ μαζί μου μὲ βαθειὰ καὶ εἰλικρινῆ φιλία. Καὶ τοῦτο πρὸς τὸν σκοπὸ νὰ προσφερθεῖ στὸν ἑλληνικὸ κόσμο, ἐν ὄψει τῆς κα-

ταιγίδας, μιὰ ἄγκυρα σωτηρίας, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν προοπτικὴ ἑνὸς ἐλεύθερου καὶ κυρίαρχου Ἑλληνικοῦ κράτους ἐνταγμένου στὸ πλαίσιο τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ρώμης. Οἱ γνωριμίες, ποὺ ὁ Νέμπιλ Ντίνο ἀριθμεῖ στὴν Ἀθήνα, δὲν εἶναι οὔτε λίγες οὔτε ἀμελητέες. Στὴν οὐσία αὐτὸς θὰ ἐπεδίωκε νὰ φέρει τοὺς ἰσχυρούς του φίλους σὲ θέση νά ἀντιληφθοῦν, ὅτι ἡ Ἑλλάδα, ἀφοῦ χάθηκε ἡ ἐλπίδα τῆς Ἀγγλικῆς προστασίας ἐνώπιος ἐνώπιον τῆς προέχουσας θέσης, ποὺ θὰ ἔχει ἡ Ἰταλία στὴ Μεσογειακὴ λεκάνη, γεγονὸς ἀνεγνωρισμένο δημόσια ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς πλέον ἀνώτατους γερμανοὺς ἀξιωματούχους, δὲν ἔχει παρὰ νὰ κάμει μιὰν ἔξυπνη χειρονομία. Νὰ σπεύσει πρὸς συνάντηση τῆς Ρώμης μὲ τὴ βεβαιότητα ἑνὸς καλύτερου μέλλοντος». Ὁ Γιακομότι πρότεινε νὰ συνεργασθεῖ ὁ Νέμπιλ Ντίνο μὲ τὸν Γκράτσι. Ὁ ὑπουργὸς ἀπάντησε ὅτι ἐγκρίνεται ἡ πρωτοβουλία ἀλλὰ χωρὶς νὰ ὑπάρξει καμιὰ ἐπαφὴ μὲ τὸν Γκράτσι.

Ἔτρεξε σὰ νερὸ τὸ χρῆμα, φυσικά, γιὰ τὴ χρηματοδότηση τῆς ἐπιχείρησης, ποὺ πρότεινε ὁ τοποτηρητής. Πρέπει νὰ λεχθεῖ πάντως, ὅτι ὁ Νέμπιλ Ντίνο ἔστειλε στὸ Γιακομόνι ἀπὸ τήν Ἀθήνα, πρὶν ἀπ' τὴν περίφημη συνάντησης τῆς 15 Ὀκτωβρίου, στὸ Παλάτσο Βενέτσια (6) μιὰν ἐπιστολὴ ποὺ φέρει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὀρθῆς κρίσης. «Βρῆκα ἐδῶ ἕνα γενικὸ πνεῦμα πολὺ περισσότερο δυσμενὲς ἀπὸ πρὶν γιὰ μᾶς. Οἱ κυριώτεροι λόγοι αὐτῆς τῆς ψυχολογικῆς κατάστασης πρέπει νὰ εἶναι: ὁ τορπιλλισμὸς τοῦ καταδρομικοῦ «Ἕλλη» καὶ ὁ ἀεροπορικὸς βομβαρδισμός ἑλληνικῶν πλοίων — ποὺ στὴν Ἑλλάδα πιστεύεται, ὅτι εἶναι ἐνέργειες δικές μας — καὶ τέλος ἡ συνεχὴς ἐκστρατεία τοῦ τύπου καὶ τοῦ ραδιοφώνου μας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔχει κινητοποιηθεῖ κατὰ 50% ἐνῶ στὶς περιοχὲς τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἡ κινητοποίηση εἶναι πλήρης. Θὰ ἀντιληφθεῖτε, Ἐξοχώτατε, πόσον λεπτὴ εἶναι ἡ ἀποστολή μου μὲ αὐτὲς τὶς συνθῆκες. Ἡ ταπεινή μου κρίση δὲν μπορεῖ νὰ κατανοήσει τὴ συμπεριφορά μας. Κατ' ἐμὲ οἱ περιπτώσεις εἶναι δύο: Ἢ θέλουμε νὰ κάνουμε πολιτικὴ ἢ ἐπιθυμοῦμε νὰ ἐπιτεθοῦμε στρατιωτικά. Στὴν πρώτη περίπτωση δὲν πιστεύω, ὅτι ἡ μέ-

θοδος τοῦ τύπου καὶ τοῦ ραδιόφωνου τῆς Ρώμης εἶναι εἰδικὰ κατάλληλη γιὰ νὰ ἑλκύσει τὶς συμπάθειες ἑνὸς λαοῦ. Στὴ δεύτερη περίπτωση δὲν εὑρίσκω σκόπιμο νὰ προειδοποιοῦμε καὶ νὰ ἐξαγριώνουμε ἕνα λαὸ ποὺ ἐπιδιώκουμε νὰ ὑποτάξουμε.

Ὁ Νέμπιλ Ντίνο, ποὺ οἱ ἰδέες του ξεκαθαρίστηκαν κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἀθήνα εἶχε τέλεια διαγράψει τὴν κατάσταση καὶ τὰ κολοσσιαῖα λάθη τῆς κυβέρνησής μας. Ἀλλὰ τώρα πλέον οἱ κούφιες προηγούμενες ἐντυπώσεις του εἶχαν γίνει στὴ Ρώμη σοβαρὲς προβλέψεις τῆς Ἑλληνικῆς ὑποχώρησης. Καὶ αὐτὴ ἡ διαδομένη ἐντύπωση εἶχε γίνει ἀκατάσχετη. Στοιχεῖα γραπτὰ δὲν ὑπάρχουν ἄλλα γιὰ τὴν προδοσία. Καὶ ἄγραφες ἀποδείξεις δὲν ὑπάρχουν πολλές, ἂν ἐξαιρέσουμε καμιὰ γενναιόδωρη προσφορὰ μὲ τὴν ὑπόσχεση ποιὸς ξέρει ποιῶν ἐπεμβάσεων, ποὺ στὴν ἀνάλυσή της ἦταν ἀποκλειστικὸς καρπὸς κάποιου ποὺ εἶχεν ἐνθυλακώσει τὰ χρήματα.

Στὸ Ἑλληνικὸ στρατόπεδο τὸ σύνθημα τοῦ πολέμου εἶχε δοθεῖ καὶ δὲ θὰ ἀνακαλεῖτο πλέον. Ὁ Μεταξᾶς πάντοτε πληροφορημένος μὲ ἀξιοπρόσεκτη ἀκρίβεια ἀπό τοὺς πρεσβευτές του — ὑποψιαζόταν ὅτι τὸ γερμανικὸ « βέτο » ἦταν προσωρινὸ καὶ ὄχι ἀπόλυτο. Μὲ τὸν Ἕλληνα πρεσβευτὴ στὸ Βερολίνο Ραγκαβῆ, ὁ Ρίμπεντροπ εἶχε χρησιμοποιήσει στὶς 26 Αὐγούστου ἕνα ὕφος κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπειλητικό (7). Εἶχε διαμαρτυρηθεῖ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ μεροληψία ἔναντι τῆς Ἀγγλίας, εἶχεν ὑπογραμμίσει, ὅτι κατὰ τοὺς μελλοντικοὺς αἰῶνες ἡ Εὐρώπη θὰ ἐκυριαρχεῖτο ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ «Ἄξονα». Εἶχε προειδοποιήσει ὅτι ἡ Μεσόγειος ὑπαγόταν στὴν Ἰταλικὴ σφαίρα ἐπιρροῆς. Εἶχε τέλος συμβουλεύσει νὰ ἔλθουν σὲ συμφωνία οἱ Ἕλληνες μὲ τοὺς Ἰταλούς. Ἐκείνη τὴν ἴδια ἡμέρα τῆς 26 Αὐγούστου ἀπὸ τὴν ἀντίθετη πλευρὰ τοῦ φράγματος, ὁ Τσώρτσιλ ἔγραφε στὸ Μεταξᾶ (8): « Αὐτὲς τὶς δύσκολες στιγμὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ἐκφράσω τὸ θαυμασμό μου γιὰ τὴν ἀποφασιστικότητα καὶ τὴ δεξιοτεχνία, μὲ τὴν ὁποία ἐλέγχετε τὴν κρίση, ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ἡ πλέον σοβαρὴ τῆς σύγχρονης ἱστορίας τῆς χώρας σας.

Ἐμεῖς οἱ Ἄγγλοι ἐλπίζουμε μετ' ὀλίγον νὰ μπορέσουμε νὰ εἴμεθα ἰσχυρότεροι στὴ Μεσόγειο». Ὁ Μεταξᾶς ἀπάντησε μὲ εὐχαριστίες ἀρκετὰ ἀνώδυνες.

Στὶς 28 Αὐγούστου ὁ Μεταξᾶς ἔγραφε στὸ ἡμερολόγιόν του: «Θέτω τὸ πρόβλημα τῆς ἀξιοπρέπειας τῆς Ἑλλάδος ὑπεράνω παντὸς ἄλλου. Δὲ θὰ σκύψω τὸ κεφάλι μπροστὰ στοὺς Ἰταλούς», Αὐτὸ ἦταν λοιπὸν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διπλωματίας τοῦ Τσιάνο καὶ τῆς προπαγανδιστικῆς καὶ στρατιωτικῆς μας δραστηριότητας. Ἕνας δικτάτορας φασιστικοῦ τύπου, φιλομουσσολινικῶν τάσεων, νὰ γίνει διάπυρα Ἀγγλόφιλος καὶ ἀντι-ἰταλός. Ἡ Γερμανία νὰ ἀναλάβει τὸ ρόλο τοῦ προστάτου καὶ σωτῆρα τῆς ἀδύναμης Ἑλλάδας ἔναντι τῆς ἐπιθετικῆς Ἰταλίας. Ὁ μεγάλος μας τύπος νὰ ἀκολουθήσει στὴ γραμμὴ πορείας κης τὴν ἀλβανική «Τομόρι» σὲ μιὰν ἐκστρατεία ἀλυτρωτισμοῦ, χωρὶς ἀποτέλεσμα στὴν Ἰταλία καὶ μὲ μικρὸ ἀποτέλεσμα τὴν Ἀλβανία. Τὸ σημαδεμένο θύμα τῆς ἐπίθεσης, νὰ τεθεῖ σὲ συναγερμὸ τόσο πρόωρα, ὥστε νὰ τοῦ παραχωρεῖται ἡ δυνατότητα νὰ ἀναμένει τὴν ἐπίθεση ὑπὸ τὶς καλύτερες συνθῆκες. Ἡ ἐπίθεση νὰ ἐξαπολυθεῖ ἀπὸ δυνάμεις ἀνεπαρκεῖς καὶ κάτω ἀπὸ περιστάσεις περισσότερο ἀντίξοες.

Τὸ Σεπτέμβριο, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ Ἑλλάδα ἔδυε καὶ ἀνέβαινε ψηλὰ στὸν ὁρίζοντα τῶν Μουσσολινικῶν σχεδίων ἡ Γιουγκοσλαβία. Πάντως γιὰ τὴν Ἑλλάδα σημειώνονταν, τὸ παρατηρήσαμε ἐπανειλημμένα, ἀπρόοπτες ἀναρριπίσεις τῆς φλόγας. Σὲ μιὰ συζήτηση μὲ τὸ Ρίμπεντροπ, στὴ Ρώμη, στὶς 19 Σεπτεμβρίου, ὁ Ντοῦτσε παρετήρησε μὲ ἰσχυρογνωμοσύνη (9): «Παραμένει τὸ πρόβλημα τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ τῆς Ἑλλάδας. Ἡ Ἰταλία ἔχει μισὸ ἑκατομμύριο ἄνδρες στὰ Γιουγκοσλαβικὰ σύνορα καὶ 200 χιλιάδες στὰ Ἑλληνικὰ (χείριστα πληροφορημένος ὁ Μουσσολίνι, ἦσαν πολὺ λιγώτεροι). Οἱ Ἕλληνες ἀντιπροσωπεύουν γιὰ τοὺς Ἰταλούς, ὅ.τι ἀντιπροσώπευαν οἱ Νορβηγοὶ γιὰ τὴ Γερμανία πρὶν τὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἀπριλίου. Ἑπομένως εἶναι καὶ γιὰ μᾶς ἀναγκαῖο νὰ προχωρήσουμε στὴν ἐκκαθάριση τῆς Ἑλλάδας. Τόσο μᾶλλον, ποὺ ὅταν οἱ χερσαῖες μας δυνάμεις θὰ ἔχουν περισσότερο προε-

λάσει στὴν Αἴγυπτο, ὁ Ἀγγλικὸς στόλος δὲ θὰ μπορέσει πιὰ παραμένει στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ θὰ ζητήσει καταφύγιο στὰ Ἑλληνικὰ λιμάνια. Πάντως συμφωνῶ μὲ τὸ Ρίμπεντροπ ὅτι ὁ κύριος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς εἶναι νὰ πληγεῖ ἡ Ἀγγλία».

Καὶ ὁ Γερμανὸς μόνιμος ὑφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Βαϋτσάκερ ἀνάφερε στὸ τέλος Σεπτεμβρίου ([10]), ὅτι ὁ Τσιάνο ἐνῶ συνοδευόταν ἀπὸ ἐκεῖνον στὸν σταθμὸ τοῦ Βερολίνου, μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ τριμεροῦς συμφώνου εἶχε «μιλήσει ἀκόμη μιὰ φορὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνες σὲ τόνον ἐρεθισμένο. Ἂν καὶ ἐγὼ τοῦ ὑπενθύμισα ὅτι στὶς συζητήσεις εἶχε συμφωνηθεῖ, ὅτι ἡ λύση τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος δὲν ἦταν ἰδιαιτέρως ἐπείγουσα ἐκείνη τὴ στιγμή, ὁ Τσιάνο ἐπέμενε, ὅτι κάτι ἔπρεπε νὰ γίνει γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ καταφύγει ὁ Ἀγγλικὸς στόλος στὰ Ἑλληνικὰ νησιά, ὅταν θὰ ἀναγκαζόταν νὰ ἀφήσει τὴν Αἴγυπτο».

Ὁ Χίτλερ δὲν ἤθελε νὰ ταράξει τὴν εἰρήνη στὰ Βαλκάνια, ἀλλ' ὁ Μουσσολίνι — τὸ εἴδαμε ἀκόμη ἀπὸ τὴν παράθεση τῆς ἐπιστολῆς τῆς 24 Αὐγούστου — ἦταν διαφορετικῆς γνώμης. Ἤθελε κάτι νὰ κάμει. Ἤδη ἀπὸ τὸν Ἰούλιο εἶχε διατάξει τὸ Ἐπιτελεῖο νὰ προπαρασκευάσει ἕνα ἐπιθετικὸ σχέδιο κατὰ τῆς Γιουγκοσλαβίας. Ἕνα σχέδιο ποὺ ἡ ἐφαρμογή του ἦταν καταπληκτικὰ ἁπλούστερη ἀπὸ τὸ σχέδιο μιᾶς ἐπίθεσης κατὰ τῆς Ἑλλάδας. Δὲν ὑπῆρχαν μεγάλα προβλήματα ἐπικοινωνιῶν καὶ ἀνεφοδιασμοῦ, Οἱ δυνάμεις καὶ τὸ ὑλικὸ δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ περάσουν διὰ μέσου τοῦ στενοῦ ἀνοίγματος δύο λιμένων, ὅπως ἡ Αὐλώνα καὶ τὸ Δυρράχιο, ἐλάχιστα ἐπαρκοῦν. Ἡ βάση τῶν μεγάλων μονάδων ἦταν στὸ ἐθνικὸ ἔδαφος.

«Ὅλες οἱ διαθέσιμες δυνάμεις στὴ βόρεια Ἰταλία, ἔχει γράψει ὁ Ροάττα ([11]) — συγκεντρώθηκαν στὰ Γιουγκοσλαβικὰ σύνορα μεταξὺ Ταρβίζιο καὶ Φιοῦμε. Δύο στρατιές, ἡ μία παραπλεύρως τῆς ἄλλης, στὴν πρώτη γραμμή. Μία τρίτη σὲ ἐφεδρεία. Ἐπρόκειτο συνολικὰ γιὰ 37 μεραρχίες, 85 ὁμάδες πυροβολικοῦ μέσου διαμετρήματος καὶ ὅλες τὶς εἰδικὲς μονάδες μὲ τὶς ἀντίστοιχες ὑπηρεσίες καὶ ἀποθῆκες ἀνεφοδιασμοῦ». Σ' αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενο μέτωπο εἴμαστε τουλάχιστον

ἕτοιμοι. Ἤμαστε μὲ ὅλες τὶς ἀδυναμίες καὶ τὰ ἐλαττώματα ποὺ εἶχε ἡ στρατιωτική μας μηχανή, ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ θεραπευτοῦν σὲ διάστημα μηνῶν καὶ οὔτε λίγων ἐτῶν. Ἀλλὰ ἡ διαθέσιμη δύναμη ἦταν ἐπιβλητική. Ἡ κρούση της ἐναντίον ἑνὸς στρατοῦ (τοῦ Γιουγκοσλαβικοῦ) ποὺ ἦταν ὅπως καὶ ὁ Ἑλληνικός, ὁπλισμένος μὲ πατροπαράδοτα ἀπαρχαιωμένα μέσα, θὰ ἦταν ἰσχυρή. Ἡ Γιουγκοσλαβία κυβερνιόταν ἀπὸ τὸν ἀντιβασιλέα Παῦλο, γερμανόφιλο, ἂν καὶ κινιόταν ὑπογείως τὸ ἰσχυρὸ κόμμα τῶν φίλων τῶν Συμμάχων. Ἐξηγεῖτο ἑπομένως ὁ δισταγμὸς τῶν γερμανῶν νὰ ταράξουν μίαν ἰσορροπία ἀβέβαιη μέν, ἀλλ᾽ ἐκείνη τὴ στιγμὴ εὐνοϊκὴ μᾶλλον πρὸς τὸν Ἄξονα (ποὺ εἶχε διευρυνθεῖ μὲ τὴν προσχώρηση τῆς Ἰαπωνίας στὴ συμμαχία τὴν 27 Σεπτεμβρίου καὶ καταστεῖ τριμερής).

Ἡ «Κατάσταση Ἀνάγκης πρὸς Ε», (Ἀνατολή), ποὺ ἀφοροῦσε τὴ Γιουγκοσλαβία ἐτέθηκε στὸ ἀρχεῖο, γιὰ λόγους ποὺ δὲ διευκρινίζονται καθαρά, καὶ πραγματικὰ πολὺ λίγα πράγματα διευκρινίζονται καθαρὰ στὶς ἀποφάσεις ἐκείνης τῆς περιόδου. Ἡ Γερμανικὴ ἀντίθεση ἀναμφίβολα ἐπέδρασε, αὐτὸ εἶναι βέβαιο, μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ ἀχθεῖ ὁ Μουσσολίνι στὴν ἀποστράτευση πραγματικὰ ἑνὸς μεγάλου ποσοστοῦ τοῦ στρατεύματος. Διατάχθηκε ἡ ἀπόλυσή 600 χιλιάδων ἐφέδρων. Πολλὲς μεραρχίες γύρισαν στὶς ἕδρες τους ἢ στοὺς στρατῶνες. (Μόνον εἴκοσι ἀπ᾽ αὐτὲς ἔπρεπε νὰ παραμείνουν ἐπὶ ποδὸς πολέμου). Ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὶς μεγάλες μονάδες τῆς Ἀλβανίας, πολλοὶ «παλαίμαχοι» ἐστάλησαν στὴν Ἀλβανία καὶ ἀντικατεστάθηκαν ἀπὸ νέους, ποὺ δὲν εἶχαν γνώση τοῦ ἐδάφους, ἐμπειρία τῶν ὅπλων καὶ σύμπνοια μὲ τοὺς συναδέλφους τους. Ἡ ἀποστράτευση δὲν πραγματοποιήθηκε ἐξ ὁλοκλήρου, ἀλλὰ πάντως 300 χιλιάδες ἄνδρες εἶχαν σταλεῖ στὰ σπίτια τους, ὅταν τὴν 15 Ὀκτωβρίου ἀποφασίστηκε ὁ πόλεμος κατὰ τῆς Ἑλλάδας. Τὸ πλῆγμα, ποὺ δέχθηκε ἔτσι ἡ συνοχὴ καὶ ἡ ἀποδοτικότητα ἑνὸς στρατοῦ οὐσιαστικὰ τόσον ἀσθενοῦς, ἦταν βαρύ. Ὁ Μουσσολίνι παίρνοντας αὐτὰ τὰ μέτρα ἀνησυχοῦσε πιθανῶς γιὰ τὸ «ἐσωτερικὸ μέτωπο». Ἤθελε νὰ δημιουργήσει ἐντύπωση ὁμαλότητας καὶ νὰ τροφοδο-

τήσει μὲ ἐργατικὰ χέρια τὴ γεωργία καὶ τὴ βιομηχανία, Ἦταν μιὰ τακτική, ποὺ μποροῦσε νὰ ἔχει σοβαρὲς δικαιολογίες, ἀλλὰ ποὺ δὲ συμβιβαζόταν ἀπολύτως μὲ ἐπιθετικὲς προθέσεις. Μιὰ ἐγκύκλιος [12] — ποὺ ἔφερε τὴν ἡμερομηνία 15 Ὀκτωβρίου, — τὴν ἴδια τῆς σύσκεψης στὸ Παλάτσο Βενέτσια, γιὰ τήν ὁποία θὰ μιλήσουμε καὶ κατὰ τὴν ὁποία καταστρώθηκε τὸ σχέδιο τῆς ἐπίθεσης κατὰ τῆς Ἑλλάδας, διευκρίνιζε ὅτι « τὰ μέτρα ποὺ ἐλήφθησαν δὲ σημαίνουν καθόλου ἀποστράτευση » καί ὅτι « μπορεῖ γρήγορα νὰ παρουσιασθεῖ ἡ ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ ἐφόδια ». Ὁ ὅρος ποὺ χρησιμοποιοῦσε τὸ Ἐπιτελεῖον ἦταν ἡ πλέον ἀποχρωματισμένη ἔκφραση « τῆς προσαρμογῆς τῆς σύνθεσης καὶ τῆς δύναμης τοῦ στρατεύματος στὴν παροῦσα κατάσταση ». Τὸ κακὸ εἶναι ὅτι ἀκριβῶς ἡ «παροῦσα» ἢ ἡ προγραμματισμένη προσεχὴς κατάσταση, ἀπαιτοῦσαν πολὺ διαφορετικὴ σύνθεση καὶ προσαρμογή κατ' ἀντίθετη ἔννοια. Ἐξ αἰτίας τῆς δυσκαμψίας τῶν διαταγῶν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε, ἄρχισε κανονικὰ νὰ πραγματοποιεῖται ἡ ἀποστολὴ στὴν Ἀλβανία τῶν τριῶν Μεραρχιῶν ποὺ εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ Ροάττα. Ἡ Πάρμα, ἡ Σιένα καὶ ἡ Πιεμόντε στὸ τέλος Σεπτεμβρίου εἶχαν συμπληρώσει τὴ μεταφορά τους. Γιὰ τὶς ἀνθελληνικές ἐξάψεις τοῦ Ντοῦτσε ὁ Μπαντόλιο δὲ γνώριζε τίποτα. Ἢ ἂν γνώριζε, δὲν τοὺς ἔδινε μεγάλη σημασία γιατὶ κατὰ κανόνα τὴ διαταγὴ ἀκολουθοῦσε ἡ ἀντίθετη διαταγὴ καὶ ὁ στρατηγὸς Ἀρμελλίνι τοποθετημένος στὸ Ἀνώτατο Ἀρχηγεῖο εἶχε παρατηρήσει μιὰ φορά [18] : «Ἔχει ἀλλάξει γνώμη τόσες φορές. Ἂς ἐλπίσουμε ὅτι θὰ ἀλλάξει ἀκόμη ». Στὶς 25 Σεπτεμβρίου, σὲ μιὰ συγκέντρωση τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Ἐπιτελείου, ὁ Μπαντόλιο εἶπε : «Ἡ ἐπιχείρηση ἐναντίον τῆς Γιουγκοσλαβίας δὲν εἶναι πιθανή, ἐκτὸς ἂν σημειωθοῦν ἐσωτερικές μεταστροφὲς (ἐπανάσταση στὴν Κροατία). Οἱ δυνάμεις τῆς Ἀλβανίας, ἔτσι ὅπως εἶναι συγκεντρωμένες, εἶναι ἀρκετὲς γιὰ νὰ κρατοῦν σὲ τάξη τὴν Ἑλλάδα, ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ πρόθεση νὰ ἐπιτεθεῖ. Μιὰ καὶ διετέθηκαν οἱ τρεῖς μεραρχίες (ὑπὸ μεταφορὰν) θεωροῦμε τὴν κατάσταση σταθεροποιημένη, γιατὶ τὸ Ἑλληνικὸ πρόβλημα, ὅπως καὶ τὸ Γιουγ-

κοσλαβικό, εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ προβλήματα, ποὺ θὰ λυθοῦν στὴν τράπεζα τῆς εἰρήνης».

Περίεργο εἶναι τοῦτο: Ὁ διοικητὴς τῶν ἀεροπορικῶν δυνάμεων Ἀλβανίας στρατηγὸς Ράντσα, εἶχε πληροφορήσει τὸν ἀρχηγὸ τοῦ Ἐπιτελείου Φραντσέσκο Πρίκολο([14]), ὅτι «οἱ τοπικὲς ἀρχὲς τοῦ στρατοῦ ξηρᾶς, ζητοῦσαν ἐνίσχυση καὶ βοήθεια ἀεροπορικῶν μονάδων γιὰ μιὰ προσεχῆ στρατιωτικὴ ἐπιχείρηση κατὰ τῆς Ἑλλάδας καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὴν εἰσβολὴ στὴν Ἤπειρο». Ὁ Πρίκολο τοῦ ἀπάντησε, μὲ ἀπόλυτα καλὴ πίστη, διαψεύδοντας κατηγορηματικὰ αὐτὰ τὰ σχέδια, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχε ποτὲ τίποτε ἀνακοινωθεῖ ἐπισήμως, γιὰ μιὰ ὑπόθεση τόσο σοβαρὴ καὶ ἂν ἀκόμη λάβουμε ὑπ' ὄψιν, νομίζω ὀρθά, ὅτι μιὰ στρατιωτικὴ ἐπιχείρηση κι ἂν ἀκόμη πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ προπαρασκευασθεῖ μυστικά, αὐτὸ τὸ μυστικὸ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἀνακοινωθεῖ σ' ἕναν ἀπ' τοὺς τρεῖς ἀρχηγοὺς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων». Μόνο τυχαῖα, στὸ τέλος μιᾶς ἀπὸ τὶς καθιερωμένες ἑβδομαδιαῖες ἀναφορές, ὁ Μουσσολίνι εἶχε εἰπεῖ στὸν Πρίκολο, (ἀλλὰ μ' αὐτὸ προχωροῦσε πέρα ἀπὸ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου), ὅτι εἶχε ἀποφασίσει νὰ προσβάγει τὴν Ἑλλάδα στὶς 26 Ὀκτωβρίου. «Πρέπει νὰ φθάσουμε πρὶν ἡ Ἀγγλία τὴν καταστήσει ὁρμητήριο ἐναντίον μας». Καὶ ὁ Πρίκολο. «Ὑπάρχουν ὅμως ἀποδείξεις, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔχει αὐτὲς τίς προθέσεις». «Βεβαίως». «Ἐμᾶς θὰ μᾶς ἐνδιέφερε περισσότερο ἡ νῆσος Κρήτη», «Θὰ καταλάβουμε καὶ αὐτή». «Πάντως, πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ κάνουμε ἐγκαίρως τὶς σχετικὲς προετοιμασίες». «Φυσικά».

Στὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου, τὸ Ἐπιτελεῖο καὶ ὁ Ὑφυπουργὸς πολέμου Σοντού, ἦταν ἀκόμη πεισμένοι, ὅτι μὲ τὴν Ἑλλάδα δὲ θὰ χρειαζόταν πιὰ ν' ἀσχοληθοῦν τουλάχιστον γιὰ πολὺ καιρό. Ὁ Σοντοὺ ἀπασχολεῖται μὲ τὸ «πρόβλημα παραχείμασης» τῶν μονάδων τῆς Ἀλβανίας. Ὁ Ροάτα διέτασσε τὸν Βισκόντι Πράσκα ([15]) νὰ μεταφέρει πρὸς τὰ μετόπισθεν τὴ μεραρχία Σιένα, ποὺ ἦταν πάρα πολὺ κοντὰ στὰ σύνορα. Ἔφθανε νὰ εἶναι ἕτοιμη νὰ πραγματοποιήσει «κατόπιν διαταγῆς» μιὰ «πιθανὴ» ἐπιθετικὴ διάταξή της. Φαινόταν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἑτοιμασθεῖ γιὰ τὰ τμήματα τῆς Ἀλβανίας ἕνας χειμώνας γογ-

γισμῶν καὶ στερήσεων ἀλλὰ καὶ σχετικῆς εἰρήνης. Σαράντα χιλιάδες ἄνδρες περίπου εἶχαν μαζευτεῖ στὴν Ἀλβανία ἀπὸ τὸν Αὔγουστο ὡς τὸν Ὀκτώβριο. Ἡ διάταξη τῶν δυνάμεών μας εἶχε ἀλλάξει κατὰ τρόπον ποὺ νὰ κατευθύνεται ἡ μεγαλύτερη δύναμή τους πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀντὶ τῆς Γιουγκοσλαβίας. Ἀλλ' ὁ Ντοῦτσε εἶχε στραφεῖ πρὸς τὴν Αἴγυπτο ὅπου ἑτοιμαζόταν ἡ ἐπίθεση στὸ Σίντι ἐλ Μπαράνι (γιὰ τὴν ὁποίαν ἐναντιώνονταν ὁ Μπαντόλιο κι ὁ Γκραντσιάνι, ἀλλὰ τὴν ἐπιθυμοῦσε ζωηρότατα ὁ Μουσσολίνι). Ἀκόμη στὶς 11 Ὀκτωβρίου, σὲ μιὰ συγκέντρωση τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἐπιτελείων, ὁ Μπαντόλιο ἀνεκοίνωσε «μὲ φανερὴ ἱκανοποίηση» ὅτι ἡ «ἐκστρατεία τῆς Ἑλλάδας» εἶχε ὁριστικὰ δύσει καὶ δὲν θὰ γινόταν πιὰ τίποτε σχετικά.

Φθάσαμε ἔτσι στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1940. Μιὰ ἡμέρα, ποὺ ὁ στρατηγὸς Φαντέλλα στὸ βιβλίο του «Ἡ Ἰταλία κατὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο», ἔχει χαρακτηρίσει ὄχι ἀδικαιολόγητα, μοιραία. Ἡ ἱστορία ἔχει μερικὲς μυστηριώδεις δικές της εἰρωνίες. Μὲ τὴν ἡμερομηνία 12 Ὀκτωβρίου, τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Μεταξᾶ τοποθετεῖ σὲ πρώτη θέση μερικὲς οἰκογενειακές του δυσκολίες. «Σήμερα προσπάθησα νὰ φθάσω σὲ μιὰ συνενόηση μὲ αὐτὴ (τὴν κόρη του Λουλού). Μέχρις ἑνὸς σημείου ὅλα καλά. Κατόπιν μαλώσαμε ἐκ νέου. Τῆς εἶναι ἀδύνατο νὰ μὲ καταλάβει. Γνωρίζω ποιὸς τὴν ἐξαπατᾶ καὶ τὴν ἐξάπτει. Λησμόνησα ἀκόμη καὶ τὴ συνάντηση μὲ τὸν Πάλαιρετ (τὸν πρεσβευτὴ τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἀθήνα). Ὡς τὸ μεσημέρι ἔμεινα μ' αὐτή. Πόσο τὴν λυποῦμαι! Πόσο τραγικὸ κορίτσι! Λουλού μου, Λουλού μου. Λατρευτή μου κόρη. Ἐπέσαμε ὁ ἕνας στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ ἄλλου καὶ ἐκλάψαμε γιὰ τὴν τύχη μας». Μετά, κάποιο πολιτικὸ σχόλιο, ἀλλὰ χωρὶς ἐνδιαφέρον. Ὁ Μεταξᾶς εἶχεν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὶς προσωπικές του ἔγνοιες. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ πλάγιους δρόμους τὸ πεπρωμένο ἀποφάσιζε τὴν τύχη τῆς Ἑλλάδας.

Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν κάμει γνωστὸ στὸ Μουσσολίνι, στὶς 11 Ὀκτωβρίου ([16]), ὅτι «ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τῆς Ρουμανίας»,

γερμανικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ θὰ μετέβαινε στὸ Βουκουρέστι καὶ ὅτι γερμανικὰ ἀεροπλάνα θὰ προστάτευαν τὶς πετρελαιοπηγὲς τοῦ Πλοέστι. Στὴν πραγματικότητα ἤδη ἀπὸ τὶς 8 Ὀκτωβρίου γερμανικὰ τμήματα εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐγκαθίστανται στὴ Ρουμανία. Ἦταν καὶ αὐτὴ μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς στρατιωτικὲς πρωτοβουλίες ποὺ ἔπαιρνε ὁ Χίτλερ χωρὶς νὰ συμβουλευθεῖ τὸ σύντροφο τοῦ «χαλύβδινου συμφώνου». Καὶ ἦταν ἕνα νέο βῆμα τῆς Γερμανίας πρὸς τὴν ἀπόλυτη ὑπεροχὴ στήν Εὐρώπη ποὺ ὁ Μουσσολίνι ἤθελε νὰ τὴν ἐμποδίσει, γιὰ νὰ κρατήσει τὴ συμμαχία στὰ ὅρια μιᾶς ἰσοτιμίας καί ὄχι μιᾶς ἀπροκάλυπτης γερμανικῆς ἡγετικῆς ἐπιβολῆς. Καὶ ὁ Τσιάνο, εὐχαριστημένος γιατὶ τὸ γεγονός, ἢ καλλίτερα ὁ Χίτλερ, εἶχε φέρει ἀνέλπιστο νερὸ στὸ μύλο τοῦ προσωπικοῦ του πολέμου, ἐσημείωνε στὸ ἡμερολόγιό του (συμπληρώνω ἕνα ἀπόσπασμα ποὺ ἔχει μερικῶς παρατεθεῖ στὸν πρόλογο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου): «(Ὁ Μουσσολίνι) πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι ἀγανακτησμένος γιὰ τὴ γερμανικὴ κατάληψη τῆς Ρουμανίας. Λέγει ὅτι αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἔχει βαθειὰ καὶ ἄσχημα ἐπιρεάσει τὴν ἰταλικὴ κοινὴ γνώμη, γιατὶ μετὰ ἀπὸ τὴ διαιτησία τῆς Βιέννης (γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς Τρανσυλβανίας μεταξὺ Οὐγγαρίας καὶ Ρουμανίας — Σημείωση τοῦ συγγραφέα) κανεὶς δὲν περίμενε αὐτὴ τὴν ἔκβαση». «Ὁ Χίτλερ μὲ θέτει πάντοτε μπροστὰ σὲ «τετελεσμένα γεγονότα». Αὐτὴ τὴ φορὰ τὸν πληρώνω μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα: Θὰ μάθει ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες ὅτι κατέλαβα τὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι θὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ ἰσορροπία». Ἐρωτῶ ἂν εἶναι σύμφωνος ὁ Μπαντόλιο. «Ὄχι ἀκόμη», ἀπαντᾶ. «Ἀλλὰ θὰ παραιτηθῶ ἀπὸ Ἰταλός, ἂν κανεὶς δυσκολεύεται νὰ χτυπηθεῖ μὲ τοὺς Ἕλληνες». Ὁ Ντοῦτσε πλέον φαίνεται ἀποφασισμένος νὰ δράσει. Στὴν πραγματικότητα θεωρῶ τὴν ἐπιχείρηση χρήσιμη καὶ εὔκολη».

Εἶχε διαψευσθεῖ ἡ ἐλπίδα τοῦ Μουσσολίνι ὅτι ἡ Ρουμανία θὰ προσκαλοῦσε τὶς Ἰταλικὲς δυνάμεις. Τώρα, αὐτὸς ὁ ἐνοχλητικὸς σύμμαχος, ποὺ εἶχε υἱοθετήσει τὴν ἀπόφαση «καμιὰ ἀπόβαση» καὶ «ὄχι πλέον καταστροφὲς στὴν Ἀγγλία βραχυπρόθεσμα» (ἦταν ἡ ἐπιχείρηση «θαλάσσιος λέων», ποὺ χανόταν στὸν ὁρίζοντα) στρεφόταν πλέον πρὸς τὴν ανα-

τολή, ἐμφανιζόταν σὲ μιὰ ζώνη γειτονικὴ πρὸς τὰ Βαλκάνια. Αὐτὸ τὸ εἶδος ἀγανάκτησης τοῦ Μουσσολίνι, ποὺ μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ τὸ φθόνο ἑνὸς ἠθοποιοῦ ὅταν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἕνας ἀντίζηλός του μαζεύει μεγαλύτερη συγκομιδὴ ἐπευφημιῶν, εἶχε συνέπειες ὑψίστης σοβαρότητας: Ἀποφασίστηκε ἕνας πόλεμος ὅταν ἤδη ὁ στρατὸς εἶχε ἀπολύσει 300 χιλιάδες ἄνδρες καὶ οἱ μονάδες ποὺ βρίσκονταν στὸ ἐχθρικὸ ἔδαφος περνοῦσαν μιὰ περίοδο ἀναπροσαρμογῆς, ποὺ συνόρευε σὲ πολλὲς περιπτώσεις μὲ τὸ χάος. Τὸ ναυτικό, ἀφοῦ συμπληρώθηκε ἡ μεταφορὰ τῶν τριῶν μεραρχιῶν, πίστευε ὅτι ἦταν ἀπαλλαγμένο ἀπὸ βαρειὲς ὑποχρεώσεις γιὰ τὴν ἐπιτήρηση τῶν θαλασσινῶν συγκοινωνιῶν μὲ τὴν Ἀλβανία. Καὶ ἡ ἀεροπορία μετέφερε στὸ Βέλγιο τὴν ἀεροπορικὴ δύναμη, ποὺ θὰ συνεργαζόταν μὲ τοὺς Γερμανους στὴ μάχη τῆς Ἀγγλίας. Αὐτὴ ἦταν ἡ κατάσταση στὴν ὁποία ἡ διαταγὴ τοῦ Μουσσολίνι βρῆκε τὶς ἔνοπλες δυνάμεις μας.

Ὁ Μουσσολίνι μίλησε γιά τὴν ἀπόφασή του νὰ κινηθεῖ πρὸς κατάληψη τῆς Ἑλλάδας στὸν Τσιάνο καί, ἀπὸ τοὺς στρατιωτικούς, στὸν ὑφυπουργὸ Σοντοῦ, ποὺ ἦταν σύγχρονα ὑπαρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. Ὁ Σοντοῦ πληροφόρησε τὸν Μπαντόλιο ποὺ ἐξέδωκε στὶς 13 Ὀκτωβρίου τὴν ἀκόλουθη διαταγή: «Τὴν ὥρα μηδὲν τῆς 26ης ὅλα πρέπει νὰ εἶναι ἕτοιμα γιὰ νὰ μπορέσουμε ν' ἀρχίσουμε στὴν Ἀλβανία τὴν προβλεπόμενη ἐπιχείρηση (Κατάσταση Ἀνάγκης G). Ὁ Ροάττα κατατοπίστηκε ἀμέσως γιὰ τὴν ἀπόφαση. Κατὰ τὸν Βισκόντι Πράσκα, ὄχι ([17]). Αὐτὸς—τὸ ἔχω ἤδη σημειώσει στὸν πρόλογο—ἔγραφε πραγματικὰ ὅτι «στὶς 14 Ὀκτωβρίου κλήθηκα στὴ Ρώμη. Ἐπισκέφθηκα τὸ πρωὶ τὸν Ροάττα, ποὺ μοῦ εἶπε ὅτι ἡ ἐπιχείρηση ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας δὲν θὰ πραγματοποιόταν. Ὁ Σοντοῦ καλύτερα πληροφορημένος καὶ περισσότερο εἰλικρινὴς ἐκείνη τὴ στιγμή, μοῦ εἶπε ἀντίθετα ὅτι οἱ ἐπιχειρήσεις θὰ ἄρχιζαν στὶς 26 Ὀκτωβρίου. Πρόσθεσε, ὅτι ὁ Ροάττα δὲν τὸ γνώριζε ἀκόμη. Αὐτὸς μὲ κάλεσε τὸ ἀπόγευμα καὶ ἐπιβεβαίωσε ὅτι ἡ ἐπιχείρηση θὰ γινόταν στὶς 26».

Ἡ ἄγνοια τοῦ Ροάττα ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ σχεδὸν ἀπίστευτη ἀντίφαση δύο διαταγῶν, ποὺ ἐλήφθησαν συγχρό-

νως, στὶς 14 Ὀκτωβρίου στὸ Ἐπιτελεῖο τῆς Ἀεροπορίας ([48]). Στὴν πρώτη ὑπογραμμένη ἀπὸ τὸ Ροάττα γραφόταν ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς «Κατάστασης Ἀνάγκης G» (Κέρκυρα) ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναβάλλεται. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ συνεχίζονται καὶ νὰ ἐνημερώνονται τὰ σχετικὰ σχέδια, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἂν εἶναι ἀναγκαῖο, στὸν βραχύτερο δυνατὸ χρόνο. Παρακαλῶ γνωρίσατε λήψη». Ἡ ἄλλη, μὲ ὑπογραφὴ Μπαντόλιο προδιάγραφε ὅτι «μὲ ἀφετηρία τὴν 14ην Ὀκτωβρίου ἀρχίζουν οἱ δώδεκα ἡμέρες ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὸ Βασιλικὸ Ναυτικὸ γιὰ τὶς μεταφορές, ποὺ ἔχουν προγραμματισθεῖ γιὰ τὴν ἐκστρατεία τῆς Κέρκυρας. Τήν ὥρα μηδὲν τῆς 26ης ὅλα πρέπει νὰ εἶναι ἕτοιμα ἑπομένως, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἀρχίσει στὴν Ἀλβανία ἡ προγραμματισμένη ἐπιχείρηση (Κατάσταση Ἀνάγκης G). Στὴν αὐτὴ ἡμερομηνία πρέπει νὰ εἶναι ὅμοια συμπληρωμένη ἡ ἀντιαεροπορικὴ ὀργάνωση. Ἡ Ἀνωτάτη Διοίκηση Ἀεροπορίας θὰ ἐπιμεληθεῖ γιὰ τὴν προβλεπόμενη ἐνίσχυση τῆς Ἀεροπορίας τῆς Ἀλβανίας καὶ γιὰ τὴ διάταξη τῶν τμημάτων».

Καὶ τόσο βρισκόταν στὸ σκοτάδι, ὁ Ροάττα, σχετικὰ μὲ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Ντοῦτσε, ὥστε ὅταν εἰδοποιήθηκε νὰ σπεύσει μὲ τὸν Μπαντόλιο στὸ Μουσσολίνι τὸ πρωΐ τῆς 14ης, ἔφερε μαζί του τὸ παληὸ σχέδιο «Γκουτζόνι-Παριάνι» ἐκεῖνο, γιὰ νὰ συνεννοούμεθα, τῶν 18—28 μεραρχιῶν, προορισμένων κατὰ κύριο λόγο γιὰ μιὰ διείσδυση πρὸς Θεσσαλονίκη. Στὸν Στρατάρχη καὶ στὸ Ροάττα ὁ Μουσσολίνι ἐξήγησε συνοπτικά, ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶχε γίνει τόσο μεροληπτικὴ ὑπὲρ τῶν συμμάχων ὥστε ἔπρεπε νὰ καταληφθεῖ. Δὲν ἔκαμε νύξη ἐννοεῖται, γιὰ τὴν ἀγανάκτησή του ἐξ αἰτίας τῆς προσβλητικῆς συμπεριφορᾶς τῶν Γερμανῶν σχετικὰ μὲ τὴ Ρουμανία. Ὁ Μουσσολίνι ρώτησε τό Ροάττα πόσες δυνάμεις θὰ ἦταν ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἐκστρατεία. Καὶ ὁ Ροάττα βεβαιώνει στὸ βιβλίο του «Ὀκτὼ ἑκατομμύρια λόγχες», ὅτι ἐθεώρησε ἀναγκαία τὴ σύγχρονη χρησιμοποίηση εἴκοσι μεραρχιῶν, μὲ ἕνα περιθώριο χρόνου τουλάχιστον τριῶν μηνῶν, γιὰ τὴ μεταφορὰ στὴν Ἑλλάδα ἄλλων δώδεκα μεραρχιῶν. Ὁ Μπαντόλιο, ἀναφέρει ὁ Ροάττα, συμφώνησε.

Καὶ ἐδῶ μπαίνουμε σὲ μιὰ ζώνη ὁμιχλώδους μυστηρίου. Ὁ στρατάρχης Μπαντόλιο εἶχεν ἐκδώσει μιὰ διαταγὴ ποὺ καθόριζε στὶς 26 τὴν ἔναρξη τῆς ἐπιχείρησης. Καὶ τώρα ἀποχωροῦσε ἀπὸ τὴ σύσκεψη μὲ τὸ Μουσσολίνι, χωρὶς νὰ ζητήσει ἐξηγήσεις, ἀφοῦ ὁ Ροάττα εἶχε ζητήσει προθεσμία τριῶν μηνῶν. Ὅλα αὐτὰ μποροῦν νὰ εὕρουν μιὰν ἐξήγηση μόνον στὴν ἐπιβραδυντικὴ ἐλαστικὴ τακτικὴ τοῦ Μπαντόλιο, ποὺ ἔλπιζε νὰ ἀνακόψει τὶς Μουσσολινικὲς προπέτειες μὲ ἕνα εἶδος παθητικῆς ἀντίστασης. Καὶ ὑπολόγιζε, ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ, στὶς συχνὲς μεταμέλειες καὶ ἀναθεωρήσεις τῶν σκέψεων τοῦ δεύτερου «πρώτου στρατάρχη τῆς Αὐτοκρατορίας». Ὁ ἄλλος «πρῶτος στρατάρχης», ὁ Βιττόριο Ἐμμανουέλε ὁ 3ος, σιωποῦσε. Καὶ στὶς 16 Ὀκτωβρίου, ἀφοῦ εἶχε ἀποφασισθεῖ ὁ πόλεμος κατὰ τῆς Ἑλλάδας, ἀπασχολεῖτο «μὲ μιὰν πρόταση ποὺ θὰ προερχόταν ἀπὸ τὸ Σοντοὺ καὶ θὰ ἀφοροῦσε τὸ διορισμὸ τοῦ πρίγκηπα τοῦ Πιεμόντε γενικοῦ ἐπιθεωρητῆ τοῦ στρατεύματος μετὰ τὴ διάλυση τῆς ὁμάδος στρατιῶν τῆς Δύσεως»([19]). Τὸ ἀπόγευμα τῆς 14ης ὁ Σοντοὺ μίλησε μὲ τὸ Ροάττα στὸ τηλέφωνο καὶ δήλωσε παράδοξα: «Θὰ περάσει πολὺς καιρὸς» ἐννοώντας τὴν ἐπιχείρηση κατὰ τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ὁ Γιακομόνι ἐπίσης ἦταν στὴ Ρώμη. Εἶχε σπεύσει τὴν ἴδια μέρα, στὶς 14 Ὀκτωβρίου, ὕστερα ἀπὸ τηλεγραφικὴ πρόσκληση τοῦ Τσιάνο ([20]). Καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τόσον δὲν μποροῦσε νὰ φαντασθεῖ γιὰ ποιὰ αἰτία ἐκαλεῖτο, ὥστε εἶχε πάρει μαζί του τὸ φάκελλο τῶν στοιχείων ποὺ ἀναφέρονταν στὴν ἀπονομὴ τῶν παρασήμων τοῦ τάγματος τοῦ Σκεντέρμπεη. Ἔφερε ἐπὶ πλέον τὸ φάκελλο τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ὑπόθεση τῆς σειρᾶς προβαδίσματος στὰ Ἀνάκτορα τῶν Ἀλβανῶν ἐπισήμων. Στὶς 14, μόλις ἔφθασε, ὁ Γιακομόνι ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν Τσιάνο. Πληροφορήθηκε ἀπὸ τὸν ὑπουργό, ὅτι ἡ ἔναρξη τῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τῆς Ἑλλάδας εἶχε καθορισθεῖ γιὰ τὶς 26 Ὀκτωβρίου. Στὰ «ἀμυντικά» του ἀπομνημονεύματα, ὁ Γιακομόνι εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μάχεται κατὰ τῆς σημείωσης τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Τσιάνο, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, σὲ ἐκείνη τὴ συζήτηση, ὁ τοποτηρητὴς εἶχε δώσει «πολὺ εὐνοϊκὲς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ψυχολογικὴ κα-

τάσταση τοῦ λαοῦ τῆς Τσαμουριᾶς». «Ἦταν αὐτό, ποὺ τοῦ εἶπα — δικαιολογεῖται ὁ Γιακομόνι, — ἀλλὰ ὁ Τσιάνο ξέχασε νὰ γράψει ὅ,τι πρόσθεσα, δηλαδή, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἐγὼ μποροῦσα νὰ εἰπῶ σχετικὰ μὲ τὴν ψυχολογία τῶν μουσουλμάνων τῆς Τσαμουριᾶς, μοῦ φαινόταν ὅτι παρουσίαζε πλέον περιωρισμένο ἐνδιαφέρον, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπρόκειτο πιὰ ν' ἀναπτυχθεῖ μία πολιτικὴ δράση περιωρισμένη σ' ἐκείνη τὴν ἐπαρχία. Στὴν πραγματικότητα ἐδοκίμασα αἴσθημα ἀγωνίας μπροστὰ στὸ νέο πρόγραμμα δράσης. Εἶχα ὑποστηρίξει, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐξαναγκασθεῖ ἡ Ἑλλάδα ἔστω καὶ μὲ δραστήριες καὶ ἀποφασιστικὲς πολιτικὲς πιέσεις σὲ μιὰ μεθοριακὴ συμφωνία τέτοια, ὥστε νὰ ἱκανοποιοῦνται οἱ ἀλυτρωτικὲς ἀξιώσεις τῶν Τιρράνων ἐπὶ τῆς Τσαμουριᾶς. Ἡ μόνη μου ἀνησυχία ἦταν, ὅτι ἐξ αἰτίας κάποιου λάθους ἐκτίμησης τῆς Κυβέρνησής μας καὶ τῆς ἀνυπομονησίας κάποιας ἐξημμένης ὁμάδος Ἀλβανῶν, ἡ ἐπιχείρηση μποροῦσε νὰ ἀποτύχει στὸ διπλωματικὸ πεδίο, κάνοντάς μας νὰ γλιστρήσουμε στὸν κατήφορο τῶν στρατιωτικῶν ἀπροόπτων. Ἀντίθετα τώρα ὁ Τσιάνο μοῦ ἀποκάλυπτε γιὰ πρώτη φορὰ ἕνα σχέδιο ἐξ ὁλοκλήρου διαφορετικό. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰν πραγματικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς ὁποίας ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς θὰ ἀντιδροῦσε ἐνεργητικά. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ στρατιωτικὴ περιπέτεια».

Αὐτὴ ἡ ἑρμηνεία τῶν πραγμάτων, τὸ ἔχω ἤδη γράψει, δὲν πείθει. Ἐκεῖνο ποὺ ζητοῦσε τὸ Παλάτσο Κίτζι ἀπὸ τὸν Γιακομόνι, ἐκεῖνο ποὺ ὁ Γιακομόνι προπαρασκεύαζε μὲ τὶς ἀναφορές του, δὲν ἦταν ἕνα σχέδιο εἰρηνικῆς πίεσης. Ἦταν ἕνα σχέδιο ἐπιθετικό, ἦταν ἡ ἀναζήτηση ἑνὸς βαλκανικοῦ Ντάντσιχ. Εἶναι, ἀντίθετα, ἀληθοφανὲς ἢ μᾶλλον πιθανόν, ὅτι ὁ Γιακομόνι κατὰ τὴ συζήτησή του μὲ τὸν Τσιάνο, εἶχε δοκιμάσει τὴν ἐντύπωση τῆς ἔλλειψης πολιτικο - στρατιωτικῆς προπαρασκευῆς, ἢ τουλάχιστον μιᾶς ἰσορροπημένης ἐκτίμησης τῶν στοιχείων τῆς ὑπόθεσης. Καὶ ὅτι, μ' ὅλο ποὺ εἶχε συνεργήσει στὸ νὰ ἀχθοῦν τὰ πράγματα στὸν ἀνεπανόρθωτο κατήφορο, ποὺ ἤδη εἶχαν πάρει, καταλήφθηκε ἀπὸ καθυστερημένη μεταμέλεια, τὴ στιγμή, ποὺ ὁ ἐκδικητικὸς Μουσσο-

λίνι ἔπαιρνε μιὰν ἔσχατη ἀπόφαση. «Οἱ δυνάμεις ποὺ διαθέταμε στὴν Ἀλβανία μοῦ εἶχαν φανεῖ ἐντελῶς ἀνεπαρκεῖς σὰν στήριγμα τῆς πολιτικῆς μας ἐνέργειας γιὰ τὴν Τσαμουριά!! Τὸ εἶπα ἀμέσως στὸν Τσιάνο. Ἐκεῖνος μοῦ ἀπάντησε, ὅτι αὐτὸ δὲν ἀφοροῦσε τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν καὶ ὅτι, τὸ πολὺ - πολύ, μποροῦσα νὰ μιλήσω σχετικὰ μὲ τὸ στρατηγὸ Βισκόντι Πράσκα... Εἶδα τὸ ἀπόγευμα τὸ Βισκόντι Πράσκα στὸ ξενοδοχεῖο «Ἐξέλσιορ». Μοῦ ἐπιβεβαίωσε ὅτι ἡ ἐπιχείρηση εἶχε ἀποφασισθεῖ γιὰ τὶς 26 αὐτοῦ τοῦ μήνα, δηλαδή, μετὰ ἀπὸ διάστημα 12 ἡμερῶν. Δὲν μποροῦσε ἑπομένως νὰ γίνει, παρὰ μόνο μὲ τὶς δυνάμεις ποὺ βρίσκονταν στὴν Ἀλβανία. Δὲν μποροῦσε νὰ μοῦ πεῖ περισσότερα καὶ πολὺ λιγώτερο νὰ μοῦ περιγράψει τὸ σχέδιο ἐπιχειρήσεων. Γιὰ ὅτι ἀφοροῦσε τὴ χρησιμοποίηση τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ὁ στρατηγὸς δὲν ὑπαγόταν σὲ μένα καὶ ἦταν ἑπομένως δεσμευμένος ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση τοῦ στρατιωτικοῦ ἀπορρήτου. Πρόσθεσε ὅτι ἔπρεπε νὰ κατανοήσω καὶ νὰ ἀποδεχθῶ τὴν τόσον ἀπόλυτη ἐπιφυλακτικότητά του, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ἐπιχείρηση ἔβγαινε πλέον ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν Ἀλβανικῶν βλέψεων ἐπὶ τῆς Τσαμουριᾶς».

Αὐτὴ ἡ διήγηση τοῦ Γιακομόνι μᾶς ἀποκαλύπτει μιὰν ἄλλη πλευρὰ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Βισκόντι Πράσκα, ποὺ ἐκείνη τὴ στιγμή, μὴν τὸ ξεχνᾶμε, δὲν ἤξερε τίποτε τὸ συγκεκριμένο γιατὶ ἡ μεταβολὴ στὶς σκέψεις τοῦ Μουσσολίνι, εἶχε σημειωθεῖ μόλις πρὶν ἀπὸ σαράντα ὀκτὼ ὧρες. Καὶ ἀκόμη τὸ ἀπόγευμα τῆς 14ης, τὸ εἴδαμε, ὁ Ροάττα ἦταν σὲ ἄγνοια τῆς ἀπόφασης νὰ ἐξαπολυθεῖ ὁ πόλεμος. «Καὶ ὅμως ὁ Βισκόντι Πράσκα παράσταινε τὸν μυστηριώδη καὶ ὀχυρωνόταν πίσω ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸ ἀπόρρητο, ἀντὶ νὰ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν κατάστασή του τῆς ἀπόλυτης ἀβεβαιότητας. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Βισκόντι Πράσκα κλεινόταν στὸν φιλντισένιο πύργο τῶν στρατηγικῶν του ἀπορρήτων, ὁ Γιακομόνι ἀπευθύνθηκε στὸν στρατηγὸ Μάνλιο Γκαβριέλλι, «στρατιωτικὸ σύμβουλο τῆς τοποτηρητίας» καὶ τοῦ ἐζήτησε μιὰν ἔκθεση πάνω στὴ στρατιωτικὴ κατάσταση. Τὸ βράδυ τῆς 14ης ὁ στρατηγὸς τοῦ παράδωσε ἕνα σημείωμα ἀρκετὰ σαφές.

Σ' αὐτὸ προσδιοριζόταν ὅτι ἂν ἡ Γιουγκοσλαβία([21]), ἔμενε οὐδέτερη καὶ ἡ Βουλγαρία μᾶς ἦταν σύμμαχος στὸν πόλεμο, θὰ ἀντιμετωπίζαμε, «τὸ πολὺ - πολύ, ἑκατὸν πενήντα χιλιάδες Ἕλληνες, ἐπὶ πλέον τὶς ἐνδεχόμενες ἀνάλογες ἀγγλικὲς ἀεροναυτικὲς δυνάμεις». Ἂν ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Γιουγκοσλαβία ἔμεναν οὐδέτερες θὰ εἴχαμε ἀπέναντί μας «τὸ μέγιστο μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, ποὺ σήμερα, σύμφωνα μ' ὅτι ἔχει ἀναφέρει ἡ Στρατιωτικὴ Ὑπηρεσία Πληροφοριῶν ἀριθμεῖ ὑπὸ τὰ ὅπλα περίπου διακόσιες πενήντα χιλιάδες ἄνδρες». Μὲ τὴ Γιουγκοσλαβία ἐχθρικὴ καὶ τὴ Βουλγαρία οὐδέτερη, θὰ εἴχαμε τὴ δυσχέρεια νὰ ἀντιμετωπίζουμε τὴν ἀπειλὴ ἀπὸ τὸ βορρᾶ, ἐνῶ θὰ εἴμαστε ἀπασχολημένοι μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐπιχείρηση, ἂν θ' ἄρχιζε — ἔγραφε ἐπὶ πλέον ἡ ἔκθεση — θὰ ἔπρεπε νὰ διεξαχθεῖ κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μᾶς ἀποδώσει στὸ βραχύτερο χρόνο τὴν κατοχὴ τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους». Ὁ Γιακομόνι διηγεῖται ὅτι τὸ πρωὶ τῆς 15ης, ἐπιχείρησε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐγχειρίσει τὴν ἔκθεση στὸν Τσιάνο, ἀλλὰ κατόρθωσε μόνο νά τὴ δώσει στὸν Φίλιππο Ἀνφοῦζο, ποὺ φαινόταν ὅτι ἀντιτίθεται στὴν ἐκστρατεία. Βεβαιώνει ἀκόμη ὁ Γιακομόνι, ὅτι εἶχε μιὰν ἀνταλλαγὴ λίγων φράσεων μὲ τὸν ὑπουργό, ὅταν ἤδη ἦταν στὸ Παλάτσο Βενέτσια.

«Τοῦ εἶπα, πὼς ἡ συζήτηση μὲ τὸν Βισκόντι Πράσκα αὔξησε ἀκόμη τὶς ἀνησυχίες μου. Βαδίζαμε πρὸς τὶς πιὸ σοβαρὲς δυσκολίες, ἂν ὄχι πρὸς τὴν καταστροφή. Ὁ Τσιάνο μοῦ ἀπάντησε, πὼς ἡ ἀπόφαση τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδας, δὲν ἦταν τῆς ἁρμοδιότητάς μου καὶ δὲν ἦταν ἐπίσης ἡ κριτικὴ πάνω στὴ στρατιωτική μας προπαρασκευή ([22]). Ἑπομένως, ἐγὼ δὲν μποροῦσα νὰ παρεμβαίνω στὴ στρατιωτικὴ συζήτηση, ἀλλ' ἁπλῶς ἔπρεπε νὰ παράσχω τὶς πληροφορίες, ποὺ θὰ μοῦ ζητοῦσαν». «Δὲν πρόκειται γιὰ ὑπόθεση, ποὺ ἀφορᾶ τὴν Ἀλβανία, ἀλλὰ κατ' εὐθείαν τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἑλλάδα». Ἔχομε ἀνάγκη, διευκρίνισε, ἐνεχύρων». Ὁ Γιακομόνι ἐξ ἄλλου παράδωσε στὸν Τσιάνο τὴν ἀπαισιόδοξη ἐπιστολὴ τοῦ Νέμπιλ Ντίνο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Κατόπιν κλήθηκαν καὶ οἱ δυὸ ἀπὸ τὸν Μουσσολίνι. Στὶς ἕντεκα ἄρχισε ἡ σύσκεψη.

Ὁ Μουσσολίνι προέδρευε. Ἦταν παρόντες ὁ Μπαντόλιο, ὁ Ροάττα, ὁ Σοντοῦ, ὁ Βισκόντι Πράσκα, ὁ Τσιάνο, ὁ Γιακομόνι, ὁ γραμματέας, συνταγματάρχης Τρομπέττι, ὁ Φαλντέλλα, στὸ βιβλίο ποὺ ἤδη ἀναφέραμε, ὑπογραμμίζει, πολὺ σωστά, ὅτι δὲν κλήθηκαν οὔτε ὁ Καβανιάρι, ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ναυτικοῦ, οὔτε ὁ Πρίκολο, ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἀεροπορίας, σὰ νὰ ἐπρόκειτο περὶ συζητήσεων ποὺ δὲν τοὺς ἀφοροῦσαν ἄμεσα. Ὁ Ροάττα ἔφθασε τὴν τελευταία στιγμή, ἀφοῦ κλήθηκε ἐπειγόντως στὸ τηλέφωνο ἀπὸ τὸ Σεμπαστιάνι, τὸν ἰδιαίτερο γραμματέα τοῦ Ντοῦτσε. Κι ὅταν μπῆκε, ἀκούγοντας ὅτι μιλοῦσαν γιὰ τὸν πόλεμο, κατὰ τῆς Ἑλλάδας, εἶχε «τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ ἐκστρατεία, ποὺ θὰ διεξαγόταν κατὰ τοὺς ὅρους ποὺ ὁ Ντοῦτσε εἶχεν ἐγκρίνει καὶ καθορίσει πρὸ εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν». Γρήγορα ὅμως, ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς συζήτησης ἀντιλήφθηκα, ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἐντελῶς διαφορετικὸ πράγμα. Ὑπόθεσα ὅμως ὅτι ἡ ταχεία καὶ ριζικὴ μεταβολὴ τῆς ἀπόφασης τοῦ Μουσσολίνι θὰ ἦταν συνέπεια πάρα πολὺ σημαντικῶν περιστάσεων ποὺ θὰ εἶχαν ἐκτεθεῖ στὴν ἀρχὴ τῆς συζήτησης, ποὺ δὲν παρευρισκόμουν».

Σ' αὐτὴν τὴν περικοπὴ τοῦ βιβλίου του, ὁ Ροάττα πραγματοποιεῖ ἕναν ἑλιγμὸ ἀπαγκίστρωσής του ἀπὸ τὶς εὐθύνες τοῦ πολέμου, μὲ περισσότερη δεξιοτεχνία ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ ἐπραγματοποίησε σὰ στρατηγὸς τῶν δυνάμεων, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἀντιταχθοῦν στοὺς Γερμανούς, στὶς 8 Σεπτεμβρίου 1943. Δὲν ἔχουμε καμιὰν ἀπόδειξη, σέ ἄλλες περιστάσεις, μιᾶς ἐξαιρετικῆς σταθερότητας στὴν παρακώλυση σχεδίων παρακινδυνευμένων ἢ λανθασμένων τοῦ Μουσσολίνι. Πάντως σὲ ἐκείνη τὴ συζήτηση αὐτὸς σχεδὸν δὲν παρέμβηκε ([28]). Τὰ πρακτικὰ τῆς σύσκεψης ἀποτελοῦν, μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ, τὸ θεμελιῶδες δοκουμέντο τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδας.

Κάποιος θέλησε νὰ τοὺς προσδώσει χαρακτήρα περιθωριακό. (Ὁ Βισκόντι Πράσκα ἰσχυρίζεται ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι δὲ θυμᾶται νὰ ἐχρησιμοποίησε «τὰ πολὺ αἰσιόδοξα ἐπίθετα ποὺ στολίζουν τὰ πρακτικά»): Ἀλλ' εἶναι ἀναμφίβολο

ὅτι αὐτὰ ἐκθέτουν ἢ ἀνακεφαλαιώνουν, μὲ πολλὴν ἀκρίβεια ἐκεῖνο, ποὺ εἰπώθηκε ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς σύσκεψης ἐκεῖνο τὸ πρωῒ τῆς 15ης Ὀκτωβρίου.

Ὅσοι ἔπαιρναν μέρος, εἶχαν ὅλοι ὑστερόβουλες σκέψεις, ποὺ ἐφοβοῦντο νὰ τὶς ἐκδηλώσουν καθαρὰ μπροστὰ στὸ δικτάτορα, ὡς γνωστόν, ἐλάχιστα εὐμενῆ ἔναντι ἐκείνων ποὺ τοῦ ἐναντιώνονταν. Ὁ Μπαντόλιο ἐνέκρινε γιὰ νὰ παρεμποδίσει. Ὁ Ροάττα ἦτο ἀντίθετος ἀλλὰ δὲν τὸ πολυάφησε νὰ γίνει ἀντιληπτό. Ὁ Γιακομόνι ἀνακάτεψε καμιὰ παρατήρηση μ' ἑκατὸ συναινέσεις. Ὁ Τσιάνο καὶ ὁ Βισκόντι Πράσκα ἦταν ὑπὲρ τῆς ἐπίθεσης, χωρὶς ἐπιφυλάξεις. Τὸ ἴδιο, ἦταν καὶ ὁ Μουσσολίνι, φυσικά. Πλανιόταν πάνω ἀπὸ ἐκείνη τὴν ὁμάδα τῶν ἀνδρῶν μιὰ παράξενη ὁμίχλη ἀποσιωπήσεων καὶ διφορουμένης σιγῆς, ποὺ καθένας θὰ ἐκμεταλλευθεῖ, μετὰ τὴν καταστροφή, γιὰ νὰ ἀπαλλάξει τὸν ἑαυτό του.

IV

ΜΟΙΡΑΙΕΣ ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

Ὁ Μουσολίνι, γεμάτος πεποίθηση, μὲ τὸ αἴσθημα τοῦ «γενικοῦ ἀρχηγοῦ»(¹) ποὺ τὸν εἶχε κυριέψει, ἄρχισε νὰ ἐκθέτει τὸ σκοπὸ τῆς συνάθροισης, ποὺ δὲν ἀπέβλεπε σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ «νὰ χαράξει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ σχέδιο δράσης ποὺ ἀπεφάσισα νὰ βάλω μπρὸς ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα». Ἡ ἔναρξη τῆς δράσης — ἐπρόσθετε — θὰ γίνει «μὲ πρῶτο βῆμα τὴν κατάληψη τῆς νότιας παράλιας Ἀλβανικῆς περιοχῆς καὶ ταυτόχρονη κατοχὴ τῶν Ἰονίων νήσων, τῆς Ζακύνθου, τῆς Κεφαληνίας, τῆς Κέρκυρας καὶ κατάκτηση τῆς Θεσσαλονίκης» (μὲ νότια παράλια Ἀλβανικὴ περιοχή, σίγουρα ὁ Ντοῦτσε θὰ ὑπονοοῦσε τὴν ἀλύτρωτη τσαμουριώτικη ζώνη, ποὺ συνηθίζεται νὰ λέγεται ἔτσι). Κι ἐξακολούθησε ὁ Μουσολίνι: «Τὸ δεύτερο βῆμα σὲ συνδυασμὸ μὲ ὅλη τὴ δράση, θὰ εἶναι ἡ κατάληψη τῆς Ἑλλάδας μὲ σκοπὸ νὰ τὴ θέσουμε ἐκτὸς μάχης καὶ νὰ τὴν ὑποχρεώσουμε νὰ προσαρτηθεῖ στὸ δικό μας πολιτικο - οἰκονικὸ ἅρμα. Μιᾶς καὶ πάρθηκε ἡ ἀπόφαση καθόρισα ἐπίσης καὶ τὴν ἡμερομηνία τῆς ἔναρξης, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ καθυστερήσει οὔτε μιὰ ὥρα κι αὐτὴ εἶναι ἡ 26η αὐτοῦ τοῦ μήνα. Τὸ σχέδιο αὐτὸ τὸ ἐπεξεργαζόμουν γιὰ μῆνες καὶ μῆνες, πολὺ πρὶν μποῦμε στὸν πόλεμο, ἴσως νὰ μὴν εἶχε κηρυχθεῖ ἀκόμα, ὥσπου καταστάλαξε στὴ σημερινὴ μορφή».

Τὴν ἴδια ἐκείνη νύχτα, μετὰ ἀπὸ μιὰ συνάντηση μὲ τὸν

Μπαντόλιο καὶ τὸν Ροάττα, ὁ Μουσολίνι προέβη στὴν πρόκριση ἑνὸς νέου σχεδίου, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο μέρη: τὸ πρῶτο περιλάβαινε τὴ διατύπωση γιὰ ἀπαίτηση Γ, (δηλαδὴ ὅτι ἀπόμενε ἀπ' τὸ «πραξικόπημα» ποὺ ὁ Βισκόντι Πράσκα προεῖδε ἀπ' τὸν Αὔγουστο), ἐνῶ τὸ δεύτερο πραγματευόταν σχέδιο ἐπίθεσης μὲ χρησιμοποίηση δύναμης ἀπὸ εἴκοσι μεραρχίες, ἐμπνευσμένο ἀπ' τὸ σχέδιο Γκουτζόνι - Παριάνι.

Σὰ συνέπεια τῆς ὑπεροψίας ποὺ χαρακτήριζε τὸν Μουσσολίνι, ἦταν καὶ ἡ μανία του νὰ φορτωθεῖ, σὲ μιὰ τέτοια στιγμὴ ποὺ λογιζόταν σὰν πρόλογος τῆς νίκης, ὅλες τὶς ἀποφάσεις, ὅλες τὶς πρωτοβουλίες, ὅλες τὶς σκέψεις (ἡ μακροχρόνια προπαρασκευὴ τοῦ πολέμου ἀποδεικνυόταν ἕνα ἀπότομο ξέσπασμα ὀργῆς ποὺ ἐκδηλώθηκε πρὶν 48 ὧρες). Ἔπειτα, ὅταν ἦρθαν οἱ ἀναποδιές, τὰ φόρτωσε ὅλα στοὺς στρατηγούς του, πού, ὅπως συνήθιζε νὰ λέει «τὸν ἐξαπατήσανε».

Ἐξετάζοντας ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιὰ τὸ σχέδιο τῆς ἐπιχείρησης, ἐξήγησε ὅτι δὲν ἔβλεπε ὅτι μπορούσανε νά δημιουργηθοῦνε «περιπλοκὲς στὸ βορρᾶ» ἀπ' τὴ Γιουγκοσλαβία, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν Τουρκία «εἰδικὰ μετὰ ἀπ' τὴν ἐγκατάσταση τῆς Γερμανίας στὴ Ρουμανία καὶ τὴν ἐνίσχυση τῆς Βουλγαρίας». Ὑποσχόταν ἐξ ἄλλου ὁ Μουσσολίνι—καὶ τὸ ἔκαμε ὅπως θὰ δοῦμε καὶ παρακάτω — νὰ προσκαλέσει τὴ Βουλγαρία νὰ συμμετάσχει στὴν ἐπιχείρηση, δίνοντάς της τὴν ὑπόσχεση ὅτι θὰ τῆς παραχωρήσει εἰς ἀντάλλαγμα διέξοδο στὸ Αἰγαῖο. Αὐτὸ δείχνει, πόσο ἐλαστικοὶ φάνηκαν ὁ Μουσσολίνι καὶ ὁ Τσιάνο πάνω σ' ἕνα τέτοιο ζήτημα σὰν τὴ συμμαχία μὲ τὴ Βουλγαρία, ποὺ μὲ τὶς δυνάμεις της θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ καταβάλει τὶς ἑλληνικὲς δυνάμεις, ἀφοῦ μόλις στὰ πεταχτὰ ἀναφέρθηκε στὴ συγκέντρωση, χωρὶς νὰ δοθεῖ στὴν ὑπόθεση ἡ βαρύτητα ποὺ ἐπιβαλλόταν. Ὁ Γιακομόνι, στὸν ὁποῖο δόθηκε ὕστερα ὁ λόγος, μίλησε γιὰ τὸν ἐνθουσιασμὸ ποὺ ἐξεδήλωσε ὁ Ἀλβανικὸς λαὸς γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν «ἐπιδεικτικὴ ἀδιαφορία» πού ἐπικρατοῦσε στὴν κοινὴ γνώμη στὴ Ἑλλάδα.

Ὡστόσο ἐτροποποίησε τὴν αἰσιόδοξη αὐτὴ διαβεβαίωσή

του, μὲ κάποια, πρέπει νὰ τὸ ἀναγνωρίζουμε, σπουδαία ἐπανορθωτικὴ διατύπωση: «Ἀπὸ ὅσα μοῦ μεταδίδουνε οἱ πληροφοριοδότες μας συνάγεται ὅτι ἐνῶ ἐδῶ καὶ δυὸ μῆνες κανεὶς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες δὲν ἐξεδήλωνε σοβαρὲς διαθέσεις γιὰ ἀντίσταση, τώρα διατυπώνεται μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ ἀκλόνητη ἀπόφαση γι' ἀντίδραση στὰ κατακτητικὰ σχέδιά μας». Ὁ Μουσσολίνι ποὺ γύρευε μιὰ καθησυχαστικὴ ἀπόκριση — κατσούφης καθὼς ἤτανε πάντα ὅταν γύρευε ἀπὸ τοὺς συνομιλητές του ν' ἀποδεχτοῦνε τὶς ἀπόψεις του — ρωτοῦσε: «Ποιά εἶναι ἡ ψυχολογικὴ κατάσταση τοῦ λαοῦ στὴν Ἑλλάδα;» Κι ὁ Γιακομόνι ἀναγκάστηκε νὰ τὸ παραδεχθεῖ: «Φαίνεται ὅτι ἐπικρατεῖ μεγάλη ἠθικὴ κατάπτωση». Ὁ Τσιάνο ἐπενέβη γιὰ νὰ προσθέσει ὅτι ὁ ὄχλος «ἀδιαφοροῦσε σχεδὸν γιὰ ὅλα, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν εἰσβολὴ ποὺ σκοπεύουμε νὰ κάνουμε». Δὲν ἔγινε διόλου λόγος γιὰ τὶς πληροφορίες τὶς σταλμένες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸν Γκράτσι καὶ τὸν Μοντίνι, οὔτε καὶ γιὰ τὰ σχετικὰ μαντάτα τοῦ πολεμικοῦ γραφείου πληροφοριῶν.

Μιὰ καὶ συμπληρώθηκε, μὲ τόση σοβαρότητα κι ἐπιμέλεια στ' ἀλήθεια, ἡ ἀνασκόπηση τῆς πολιτικοψυχολογικῆς πλευρᾶς τῆς ὑπόθεσης, ἀντιμετωπίστηκε σὲ συνέχεια ἡ στρατιωτικὴ πλευρά. Ὁ Βισκόντι Πράσκα, ἀναλύοντας τὴν ἐν γένει ἐνάντια στὴν Ἤπειρο σχεδιαζομένη δράση, ὑπελόγιζε τὶς ἐκεῖ εὑρισκόμενες ἑλληνικὲς δυνάμεις σὲ τριάντα χιλιάδες. «Ἡ σκακιέρα αὐτὴ ἐπιτρέπει τὴν πραγματοποίηση ἑλιγμῶν κυκλώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ ἔχει συντελεσθεῖ ἡ κατάληψη τῆς Ἠπείρου πολὺ σύντομα, τὸ πολὺ σὲ δέκα μὲ δεκαπέντε μέρες. Ἡ σχεδιαζομένη ἐπιχείρηση — θὰ μποροῦσε νὰ συντελέσει στὴν ὁλοκληρωτικὴ ἐξάρθρωση τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ — ἔχει προετοιμασθεῖ μὲ κάθε δυνατὴ φροντίδα, καὶ μελετηθεῖ σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειές της. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχείρησης θὰ συντελοῦσε στὸ νὰ βελτιώσει κατὰ πολὺ τὶς θέσεις μας, θὰ μᾶς ἐξασφάλιζε σύνορα πιὸ ἀσφαλισμένα, καὶ ἡ ὅλη κατάσταση θ' ἄλλαζε πρὸς ὄφελός μας, ὅταν θὰ συντελοῦνταν ἡ κατάληψη τοῦ λιμανιοῦ τῆς Πρέβεζας. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη φάση τῆς δράσης ποὺ σχεσχεδιάζουμε καὶ ποὺ θὰ ἐκτελεστεῖ κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ

τρόπο ... Τὸ ἠθικὸ τοῦ στρατοῦ μας βρίσκεται ἐξυψωμένο καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς πλημμυρίζει τὰ στήθη του. Τὰ μόνα κρούσματα ἀνυπακοῆς ποὺ παρατηρήθηκαν, ἀναφέρονταν σὲ δράση ἀξιωματικῶν καὶ φαντάρων ποὺ βιάζονταν νὰ φτάσουνε πρὶν τὴν ὥρα τους καὶ νὰ πολεμήσουν».

Τόσος ἦταν ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ Βισκόντι Πράσκα ὥστε νὰ ὀνειρεύεται τὸν ἑαυτό του νὰ τὸν προσαγορεύουνε διοικητὴ τῆς στρατιᾶς στὴν Πρέβεζα καὶ στρατάρχη τῆς Ἰταλίας στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ ἀπ' τὴν ἄλλη ἔτρεφε ἐλπίδες ὅτι τοὺς στρατοπεδεμένους στὸ θλιβερὸ τοπίο τῆς Ἀλβανίας ἄντρες, κατείχανε τὰ ἴδια μ' αὐτὸν αἰσθήματα, ἐλπίδες, ὄνειρα. Ἡ γλῶσσα ποὺ μεταχειριζόταν ἕνας ἀρχηγὸς στρατευμάτων τῆς Ἀλβανίας, εἶχε πολὺ λίγο τεχνικὴ χροιὰ καὶ στεροῦνταν σοβαρότητας. Ἂν ὁ Μουσσολίνι δὲν ἔδειχνε τέτοια ἀδυναμία μπρὸς στὴν κολακεία, θὰ μποροῦσε ἴσως ν' ἀντιληφτεῖ τὴν πραγματικότητα ἀπ' τὰ μηνύματα τὰ γεμάτα πίστη κι ἀφοσίωση ποὺ καταφθάνανε. Ἀλλὰ ἡ διαίσθησή του, ἀναφορικὰ μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, εἶχε πάθει ἄμβλυνση. Ὁ Βισκόντι Πράσκα διαβεβαίωνε ὅτι τὰ ἰταλικὰ στρατεύματα ὑπερτερούσανε ἀπ' τὰ ἑλληνικά, ὄχι μόνο σὲ μαχητικὴ ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ σὲ ἀριθμητικὴ ἀναλογία, δυὸ μὲ ἕνα, ἑβδομήντα χιλιάδες μὲ τριάντα χιλιάδες.

Ὁ Μουσσολίνι ἐπέμενε νὰ καταληφθεῖ ἡ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ στὸ ζήτημα αὐτὸ τὸν συγκρατοῦσε ὁ Βισκόντι Πράσκα: «(Γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη) θὰ χρειαστοῦμε τουλάχιστον δυὸ μῆνες». «Βασικὸ σημεῖο ἀκόμη γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς πορείας πρὸς τὴν Ἀθήνα — ἐτόνιζε ὁ στρατηγὸς — ἀποτελεῖ ἡ κατάληψη προηγούμενα τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ λιμανιοῦ τῆς Πρέβεζας». Στὶς ἐπιδιώξεις αὐτές, ὁ Μουσσολίνι πρόσθεσε ξαφνικὰ καὶ τὴν κατάληψη τῆς Ζακύνθου, τῆς Κεφαλονιᾶς καὶ τῆς Κέρκυρας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ρωμηοὶ «δὲν ἤτανε ἄνθρωποι γιὰ πόλεμο», ὁ ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀλβανίας κατατόπισε τὸν Ντοῦτσε σὲ κάτι προπαρασκευαστικὲς ἐνέργειες ποὺ γίνανε μὲ σκοπὸ τὴ δημιουργία ἐπεισοδίου στὰ σύνορα καὶ θὰ παρεῖχε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐπέμβασή μας ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ προκλητικὴ ἐνέργεια τῶν ἀντιπάλων. «Τὸ ἐπεισό-

διο θὰ προκληθεῖ, χωρὶς ἄλλο, στὶς 24», ὑπόσχονταν ὁ Τσιάνο. Ὁ Βισκόντι Πράσκα ὑπόσχονταν κεραυνοβόλο δράση, ὁ Μουσσολίνι τόνε συμβούλευε νὰ μὴ σκοτίζεται πολὺ γιὰ τὶς ἀπώλειες κι ὁ ἄλλος τὸν διαβεβαίωνε, ὅλο οἶστρο, ὅτι εἶχε δώσει τέτοιες διαταγὲς «ὥστε τὰ τάγματα νὰ ἐφορμοῦν πάντα, ἀκόμα ἂν τὸ καθένα εἶχε νὰ τὰ βάλει μὲ μιὰ ὁλόκληρη μεραρχία».

Τώρα ἀνακατεύτηκε στὴν κουβέντα κι ὁ γηραλέος Μπαντόλιο, ποὺ μὲ διφορούμενα λόγια παραδέχτηκε τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεων, ἐνῶ τὶς ὑπέβαλε σὲ αὐστηρὴ κριτική. Ὑπόδειξε ὅτι μιὰ ἐπίθεση στὴν Ἀφρικὴ θὰ ἀπασχολοῦσε τοὺς Ἄγγλους, ἀφήνοντας τὸ δρόμο γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἐλεύθερο, ἐνῶ θὰ ἐμπόδιζε τὴν πραγματοποίηση ἀποβάσεων βρεττανικῶν δυνάμεων στὴν Ἑλληνικὴ χερσόνησο, ἐπρόσθεσε δὲ ὅτι «ἡ παραμονή μας σὲ μόνη τὴν Ἤπειρο δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν κατάσταση» καὶ ὅτι ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπίσουμε τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Μωρηᾶ, παραδέχθηκε ὅτι ἡ «σχεδιαζόμενη ἀπὸ τὸν Βισκόντι Πράσκα ἐπιχείρηση εἶναι ἐντάξει» ἀλλὰ παρατήρησε ὅτι «ἂν θέμε νὰ στεφθεῖ ἡ προσπάθειά μας μ' ἐπιτυχία ἔπρεπε νὰ καταλάβουμε ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα» καὶ πρόσθεσε «γιὰ ἕνα τέτοιο σκοπὸ χρειαζόμαστε περίπου 20 μεραρχίες ἐνῶ στὴν Ἀλβανία δὲν ἔχουμε παρὰ μόνο ἐννηά, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἀκόμα ἱππικοῦ (οὔτε καὶ δέκα δὲν ἤτανε ἀλλὰ μόνο ἐννηὰ μαζὶ μὲ τὴν μεραρχία ἱππικοῦ· σ' αὐτὸ λάθεψε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου). «Προφανῶς, μ' αὐτὲς τὶς προθέσεις—ἐπέμενε ὁ Μπαντόλιο—θὰ χρειαστοῦμε τρεῖς μῆνες». Ὁ Ροάττα ὑποστήριξε: «Πρέπει νὰ προβοῦμε σύντομα στὴν μελέτη τοῦ προβλήματος τῆς κατάληψης τῆς Ἑλλάδας».

«Καθορίστηκε ἡ ἔναρξη τῶν ἐπιχειρήσεων γιὰ τὶς 26 — ἐπιβεβαίωσε ὁ Μουσσολίνι — προβλέπεται δὲ ἡ ἐκκαθάριση τῆς κατάστασης στὴν Ἤπειρο ἴσαμε τὶς 10 μὲ 15 Νοεμβρίου κι ἔτσι ἔχουμε ἀκόμα ἕνα μήνα στὴν διάθεσή μας γιὰ νὰ στείλουμε τὶς νέες δυνάμεις». Ἀλλὰ ὁ Βισκόντι Πράσκα δὲν ἐπιζητοῦσε ἀμέσως πολλὲς μεραρχίες. «Ἡ ἀποστολὴ τῶν ἄλλων στρατευμάτων, θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴν ὅλη ἐξέλιξη τῶν ἐπι-

χειρήσεων, δὲν πρέπει δὲ νὰ σταλοῦνε παρὰ ἀφοῦ συντελεσθεῖ ἡ κατάληψη τῆς Ἠπείρου». Ὕστερα ἀναφέρθηκε στὴν κατάληψη τῆς Ἀθήνας ὁ Βισκόντι Πράσκα, ποὺ δὲν τὴν εὕρισκε «ἀρκετὰ δύσκολη, ἦτανε κατορθωτὴ μὲ μόνη τὴ συμμετοχὴ πέντε ἕως ἕξη μεραρχιῶν». Ὅταν ὁ Μουσσολίνι ἐγύρεψε νὰ μάθει ἀπὸ τὸ στρατηγό, πόσες συμπληρωματικὲς μεραρχίες ἔκρινε ἀπαραίτητες γιὰ νὰ συντελεσθεῖ ἡ κατάληψη ὅλης τῆς Ἑλλάδας, μέχρι καὶ τὴν Ἀθήνα, ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀπάντησε ὅτι γιὰ «τὴν ἀρχὴ» ἦτανε ὑπεραρκετὲς τρεῖς μεραρχίες ἐξησκημένες σὲ πόλεμο πάνω στὰ βουνά. Στὸ τέλος ὁ Μουσσολίνι ἀνακεφαλαίωσε: «Ἔναρξη τῆς ἐπίθεσης στὴν Ἤπειρο, παρακολούθηση προσεκτικὴ τῆς κατάστασης, μὲ σύγχρονη ἐξάσκηση πίεσης πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Θεσσαλονίκης, ἀμέσως δὲ μετά, σὰν δεύτερη φάση, ἡ πραγματοποίηση τῆς πορείας πρὸς τὴν Ἀθήνα. Πρωταγωνιστὲς τῆς συγκέντρωσης ἦτανε ὁ Μουσσολίνι, ὁ Βισκόντι Πράσκα, ὁ Γιακομόνι καὶ ὁ Τσιάνο. Ὁ Μπαντόλιο, ὁ Σοντοῦ καὶ ὁ Ροάττα ἐπιδοκιμάσανε ἀδιάφορα, τὰ σχέδια τοῦτα, ποὺ φέρνανε τὸ χρίσμα τοῦ Ἀνώτατου Ἀρχηγοῦ, ποὺ δὲν ἦτανε ἄλλος ἀπὸ τὸν ἀλάθητο δικτάτορα, τὴν ἔγκριση τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὴν ἔνθερμη ὑποστήριξη ἑνὸς στρατηγοῦ ποὺ ὁ Πρίκολο χαρακτηρίζει σὰν κουφιοκεφαλάκη. Καὶ μιὰ κι ὁ κῦβος εἶχε ριχτεῖ, διαλύσανε τὴ συνεδρίαση ἀφοῦ ἀνταλλάξανε ρωμαΐκοὺς χαιρετισμοὺς καὶ ποδοκροτήματα. Μιὰ ὕστατη προσπάθεια νὰ τοὺς ἀποτρέψει ἀπὸ τὴν καταστροφὴ ἀπέβηκε μάταια. Πρέπει νὰ δοθοῦνε ὁρισμένες διασαφήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ὅλη πορεία τῆς μοιραίας αὐτῆς συγκέντρωσης καὶ θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὶς ἐκθέσουμε ἐδῶ ὅσο μᾶς εἶναι περισσότερο δυνατό, γιατὶ ὁρισμένα της σημεῖα τὰ περιβάλλει τέτοια ἀβεβαιότητα, ποὺ δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανο νὰ μὴ καταστεῖ δυνατὸ ποτὲ νὰ διευκρινιστοῦνε. Καὶ πρῶτα, προξενεῖ κατάπληξη πῶς ὁ Μουσσολίνι, ποὺ δὲν μποροῦσε παρὰ ν' ἀντιλαμβανόταν ὅτι γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Ἑλλάδας χρειάζονταν εἴκοσι ὁλόκληρες μεραρχίες, ποὺ δὲν τὶς διέθετε, διακινδύνευσε, στὰ βιαστικά, τὴν εἰσβολή, παίζοντας τὴν τύχη του, στὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς μερικῆς ἐπιτυχίας; Μιὰ μόνο

ἀπάντηση ὑπάρχει στὸ ἐρώτημα. Ὁ Μουσσολίνι φοβότανε ὅτι ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Ρίμπεντροπ θὰ τὸν ἀποτρέπανε νὰ κάνει ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα, ἐπαναλαμβάνοντας τὴν ἴδια βίαιη χειρονομία ποὺ κάνανε στὰ μέσα Αὐγούστου. Ἡ πρόθεσή του ἤτανε νὰ βάλει τὸ σύντροφο καὶ ἀνταγωνιστή του μπρός σὲ ἕνα τετελεσμένο γεγονός, Ὅταν μετὰ μερικὲς μέρες συναντηθήκανε ὁ Χίτλερ μὲ τὸν Μουσσολίνι, ἡ μπόμπα εἶχε σκάσει καὶ δὲν ὑπῆρχε τρόπος νὰ γυρίσουνε τὰ πράγματα στὴν πρώτη τους κατάσταση. Τὸ Μουσσολίνι ἐνδιέφερε ὄχι τόσο νὰ καταφέρει στὰ γρήγορα μιὰ νίκη ὁλοκληρωτική, ἀλλὰ νὰ προκαλέσει στὰ ξαφνικά, τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου. Διατηροῦσε τὴν αὐταπάτη, ὅτι τὰ ὑπόλοιπα θὰ ἔρχονταν μόνα τους: μετά τὴν Ἤπειρο, ἡ Ἀθήνα, ὅσο δὰ γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη, αὐτὴ θὰ ἔπεφτε στὸ πιάτο σὰν ὥριμο φροῦτο, μιὰ καὶ ἡ Ἑλλάδα θὰ κοβόταν στὰ δύο.

Ὑπάρχει κι ἕνα ἄλλο ζήτημα ποὺ θέλει διευκρίνιση: τὸ παράξενο φέρσιμο τοῦ Βισκόντι Πράσκα νὰ ἐναντιώνεται ἐπίμονα σὲ κάθε προσπάθεια γιὰ ἐνίσχυση τῶν δυνάμεων ποὺ διέθετε. Ὁ Μπαντόλιο κι ὁ Ροάττα, ἐπιμένανε στὶς ἀπόψεις τους ὅτι εἴκοσι μεραρχίες ἤτανε ἀπαραίτητες, πρόσθεταν δὲ ὅτι ἐπιβαλόταν, σύντομα, ἡ συγκρότηση ἐνισχύσεων ἕτοιμων ἐντελῶς γιὰ νὰ σταλοῦν στὸ μέτωπο. Ὁ Βισκόντι Πράσκα, ἀπ' τὴν ἄλλη, περίφροντις, ἐδήλωνε ὅτι μόνο σὲ «κατακτημένη Ἤπειρο» ἤτανε δυνατὴ ἡ ἀποστολὴ στρατευμάτων κι ὅτι γιὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ κατάληψη τῆς χώρας, μέχρι καὶ τὴν Ἀθήνα, ἀρκοῦσε μιὰ πρώτη δόση ἀπὸ τρεῖς ὀρειβατικὲς μεραρχίες, σέ συμπλήρωμα γι' αὐτὲς ποὺ ἤδη ὑπήρχανε. (Τί σήμαινε ὅμως «ἡ πρώτη δόση»; Ὁλοκληρωτικὴ κατάκτηση τῆς Ἑλλάδας μέχρι καὶ τὴν Ἀθήνα, ἰσοδυναμοῦσε μὲ τελικὴ νίκη), ἐνῶ γιὰ τὴν πορεία πρὸς τὴν Ἀθήνα «χρειάζονταν ὅλο κι ὅλο ἕνα σύνολο ἀπὸ πέντε ὡς ἕξη μεραρχίες».

Τὰ ὅσα γύρευε ὁ Βισκόντι Πράσκα ἤτανε πάντα λιγοστά· τὸ ὅτι ἀπαιτούσανε ἀπ' αὐτόν, κι αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ, ἤταν ὅτι γνωμοδοτοῦσε πάντα πάνω σὲ στρατιωτικὰ θέματα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε πολιτική τους συνάφεια.

Στ' ἀλήθεια, ὁ Βισκόντι Πράσκα, διοικητὴς Σώματος Στρατοῦ, νεώτερος σὲ βαθμὸ ἱεραρχίας καὶ σὲ ἡλικία, (ἤτανε μόνο 57 χρονῶ) ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους ἀξιωματούχους, εἶχε μεγάλο φόβο μὴν τύχει καὶ τὸν ὑποσκελίσουνε οἱ ὑποταχτικοί του σὰν θὰ τοὺς στεφάνωνε ἡ δόξα. Τὸν Ροάττα, ὁ Βισκόντι Πράσκα τὸν θεωροῦσε σὰν ἕνα κρυφὸ ἐχτρό του, γιατὶ ἂν δὲν ἤτανε ἐπιδέξιος στρατηγὸς στὸ νὰ καθοδηγεῖ τὸν στρατὸ στὸ πεδίο τῆς μάχης, κατάφερνε ὡστόσο νὰ χειρίζεται ἐπιδέξια τὴν στρατιωτικὴ ἐπετηρίδα καὶ νὰ προκαλεῖ πρααγωγές, ἰδιότητες ποὺ τὶς εἶχε ἀποκτήσει ζώντας ὅλη του τὴ ζωὴ στὰ γραφεῖα τοῦ ὑπουργείου. Κι ὁ Ροάττα ἔδωσε δείγματα τῆς ἐχθρότητάς του ἐναντίον του καὶ συγκεκριμένα τὴν ἐποχὴ ποὺ καθορίζονταν οἱ βάσεις λειτουργίας τῆς ἀρχηγίας στὴν Ἀλβανία, (ἦταν οἱ ἀρχὲς τοῦ Σεπτέμβρη καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ σχέδια ἀκόμα δὲν εἴχανε πάρει ἕνα καθορισμένο χαρακτῆρα).

«Ἡ μελέτη τῆς ἐπιχειρηματικῆς δράσης — γράφει ὁ Βισκόντι Πράσκα (2) —δείχνει φανερά, ὅτι γιὰ τὴν ἀνάληψη ἐπίθεσης ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, ἐπιβάλλεται νὰ χωριστεῖ τὸ μέτωπο σὲ δυὸ τομεῖς: ἕναν τῆς Ἠπείρου καὶ τὸν ἄλλο τοῦ Κορτιάνο (ἢ τῆς Μακεδονίας), μ' ἀνάμεσά τους τὸν ὄγκο τῆς ὀροσειρᾶς τῆς Πίνδου. Μιὰ καὶ στὸν κάθε τομέα δροῦν περισσότερο ἀπὸ μιὰ μεραρχία, εἶναι λογικό, κι ἀκόμα ἐπιβάλλεται ἀπὸ λόγους ὀργανικοὺς καὶ τακτικῆς, ν' ἀποβεῖ αὐτὸς ἕδρα διοικητῆ σώματος στρατοῦ. Ἀλλὰ ὅποιος ἔχει στὶς διαταγές του δυὸ σώματα στρατοῦ, μπορεῖ ν' ἀναλάβει καὶ τὴν ἀρχηγία μιᾶς στρατιᾶς, σύμφωνα δὲ μὲ τοὺς κανόνες ποὺ ἰσχύουν στὸ στράτευμα, ὅποιος σὲ καιρὸ πολέμου διεύθυνε μιὰ στρατιά, κρίνεται ὥριμος γιὰ ν' ἀναλάβει τὸν τίτλο τοῦ διοικητῆ στρατιᾶς».

Αὐτὰ εἶχε στὸ νοῦ του ὁ Βισκόντι Πράσκα καὶ τά ἴδια σκεφτόταν κι ὁ Ροάττα, ποὺ δὲ βάσταξε καὶ τοὖπε καταταραγμένος σὲ μιά του κουβέντα: «Μὰ ἐσὺ μ' ἕνα τέτοιο διορισμὸ θὰ ξεπεράσεις καὶ τὸν Ρόσσι!» Ὁ Ρόσσι ἤτανε ἱεραρχικὰ ἀρχαιότερος ἀπ' τὸν Ροάττα, ἕνας τέτοιος διορισμὸς θὰ συντελοῦσε στὸ νὰ ἀποκεφαλιστοῦνε καὶ οἱ δύο. Ὁ Βισκόντι Πράσκα εἶχε κερδισμένο τὸ παιχνίδι, γι' αὐτὸ κι ἐπιζητοῦσε τὸ διαχωρισμὸ τοῦ μετώπου σὲ δυὸ σώματα στρατοῦ,

σ' ἀντίθεση μὲ τὸν Ροάττα ποὺ ὑποδείκνυε τὴν συγκρότηση ἑνὸς μόνο σώματος στρατοῦ στὴν Ἤπειρο, ἐνῶ γιὰ τὴν Μακεδονία προέκρινε τὴ δημιουργία περισσότερων ἀρχηγείων μεραρχιῶν ποὺ νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν ἀνώτερο διοικητὴ τῆς Ἀλβανίας. Στὴν πραγματικότητα ὁ Βισκόντι Πράσκα φοβότανε ὅτι ἡ κατάσταση θὰ τοῦ ξέφευγε ἀπ' τά χέρια κι ἂς ἔδείχνε ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὶς μανοῦβρες του,

Μερικὲς ἀπ' τὶς ἀνησυχίες του, ἐκθέτει σ' ἕνα γράμμα του σταλμένο στὶς 30 Σεπτεμβρίου στὸν Σοντοῦ (φίλο του) ὅπου πραγματεύεται τὴν ἄφιξη στὸ μέτωπο τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν (8). «Ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐπιχειρήσεων — διαβεβαιώνει ὁ Βισκόντι Πράσκα — καθόλου δὲν καθιστᾶ ἀναγκαία, μιὰ τέτοια στιγμή, τὴν παρουσία τους ἐδῶ, ποὺ ἀντὶ νὰ ὑποβοηθεῖ σὲ τίποτα τὴν κατάσταση ἀποβαίνει τροχοπέδη της, καταφθάσανε ὡστόσο μ' αὐτοὺς ποὺ τοὺς προσκαλέσανε, ὄχι βέβαια χωρὶς νὰ ἐπιδιώκουνε κάποιο σκοπό... Νὰ πάρουνε τὸ μερτικό τους ἀπ' τὴ δόξα... Ἡ ταχτικὴ αὐτή, μὲ κάνει νὰ διατηρῶ τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ παρουσία ὅλων αὐτῶν τῶν ἀξιωματικῶν στὸ μέτωπο τῆς Ἠπείρου ἀποβλέπει, συγκεκαλυμένα, στὸ νὰ μειωθεῖ ἡ ἀξία τῆς δραστηριότητάς μου σὰ διοικητῆ...». Περισσότερο ὁ Βισκόντι Πράσκα φοβότανε μὴν τύχει καὶ ἀποσπάσουνε στὶς διαταγές του τὸν Γκαμπάρα, ὀνομαστὸ γιὰ τὴν εἰδικότητα ποὺ εἶχε νὰ ὑποσκάπτει τὴ θέση τῶν ἀνωτέρων του καὶ νὰ τοὺς ὑποκαθιστᾶ. («Εἶναι ἕνας ἐκτὸς νόμου, δὲν λαβαίνει ὑπόψη του κανέναν ἀνώτερο ἢ κατώτερο κι ἐπικοινωνεῖ θαρραλέα μὲ τὸν καθένα», αὐτὰ ἔγραψε γι' αὐτὸν ὁ στρατηγὸς Ἀρμελίνι). Στὴν πραγματικότητα, ὁ Ροάττα εἶχε ἀντίθετη γνώμη — δὲν καθορίζεται ἐπακριβῶς ἂν ἡ πεποίθησή του αὐτὴ ὑπαγορεύεται ἀπὸ λόγους τεχνικοὺς ἢ ἀνταγωνισμοῦ — στὸ ζήτημα ἀναθέσεως τῆς ἀρχηγίας τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀλβανίας στὸν Βισκόντι Πράσκα.

Ὅταν ἔμαθε ὅτι ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα ἦτανε στὰ πρόθυρα, ἐπρότεινε ἡ ἀρχηγία, γιὰ νὰ ἔχει «ὁλοκληρωτικὴ μορφή», ν' ἀνατεθεῖ στὸν Ἀμπρόζιο καὶ τὸν Βερτσελλίνο, νὰ διοριστοῦνε δὲ διοικητὲς ὁ Βισκόντι Πράσκα, ὁ

Γκαμπάρα καὶ ὁ Φραντσίσι σὲ τρία σώματα στρατοῦ (αὐτὰ ποὺ ἔλπιζε ὁ Ροάττα, ἀκόμα τὴν παραμονὴ τῆς συνεδρίασης τοῦ Παλάτσο Βενέτσια, ὅτι θὰ ἤτανε δυνατὸ νὰ συγκροτηθοῦνε ἀπὸ τὶς ἄλλες μεραρχίες).

Στὶς 25 Ὀκτώβρίου ὁ Μουσσολίνι ἔγραψε μὲ τὸ ἴδιο του τὸ χέρι στὸν Βισκόντι Πράσκα: «Ἀγαπητὲ Βισκόντι, γνωρίζεις, κι ἂν δὲν τὸ γνωρίζεις σοῦ τὸ λέω τώρα, ὅτι ἐναντιώθηκα σὲ ὅλες τὶς ἀπόπειρες ποὺ ἔγιναν μὲ σκοπὸ νὰ σοῦ ἀφαιρέσουνε τὴν ἀρχηγία τὴν παραμονὴ τῆς ἔναρξης τῆς πολεμικῆς δραστηριότητας. Ἐλπίζω τὰ γεγονότα, ἀλλὰ περισσότερο ἀπ' ὅλα τὰ ἔργα σας, θὰ μὲ δικαιώσουνε. Ἐπιτεθεῖτε μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ σφοδρότητα καὶ ἀποφασιστικότητα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιτυχίας βασίζεται στὴν ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία θὰ διεξαχθεῖ ἡ ἐπίθεση». Ἔτσι βλέπουμε ὅτι ὁ ἀγώνας ταχύτητας μὲ τὸ τὸν ὁποῖο καταπιάστηκε ὁ Μουσσολίνι γιὰ νὰ προλάβει τὸν Χίτλερ, συμφωνοῦσε μὲ τὸν ἀγώνα ταχύτητας τοῦ Βισκόντι Πράσκα ποὺ ἀπέβλεπε στὸ νὰ προλάβει τὸ Ροάττα. Οἱ πόθοι κι οἱ βλέψεις ποὺ κυριαρχούσανε στὸ πνεῦμα τόσο τοῦ δικτάτορα ὅσο καὶ τοῦ στρατηγοῦ ἤτανε ταυτόσημες, χαρακτηριστικὲς τοῦ πνεύματος «τῆς καριέρας». Ὁ Μουσσολίνι, μὲ κανένα τρόπο δὲν παραδεχόταν νὰ ἀφήσει τὸν Χίτλερ νὰ τοῦ πάρει τὰ πρωτεῖα στὴν πρωτοκαθεδρία. Ὁ Βισκόντι Πράσκα δὲν ἐννοοῦσε μὲ κανένα τρόπο νὰ χάσει τὴν ἀρχηγία, πού, ὅπως ἔλπιζε, θὰ τὸν ἀνέβαζε μὲ ἀκροβατικὴ ταχύτητα στὰ πιὸ ψηλὰ ἀξιώματα τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας.

Κατὰ βάθος, αὐτὴ ἡ ἀμφιβολία, ὅσο κι οἱ διαβεβαιώσεις τοῦ Τσιάνο καὶ τοῦ Γιακομόνι συντελέσανε στὸ νὰ ἐξωθήσουνε τὸ Μουσολίνι ν' ἀποφασίσει τὴν ἔναρξη τῆς δραστηριότητας, καὶ τὸν Βισκόντι Πράσκα νὰ πολεμήσει γιατί, ὡστόσο οἱ ἐπιχειρήσεις εἴχανε ἀρχίσει μὲ τὶς δυνάμεις ποὺ ὑπήρχανε. Ὅσο μεγαλώνανε οἱ μεραρχίες θὰ μεγάλωνε καὶ τὸ ἀξίωμά του, χωρὶς καὶ νὰ τηροῦνται οἱ ἴδιες ἀναλογίες. Μιὰ τέτοια ἑρμηνεία, ποὺ τὰ γεγονότα καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἔγγραφα τὴν ἐνισχύουνε, μπορεῖ νὰ τὴ χαρακτηρίσει κανεὶς κακεντρεχῆ καὶ ἀνελέητη. Ἡ θλιβερὴ πραγματικότητα εἶναι

ὅτι κάτω ἀπὸ κάτι τέτοια σπουδαῖα συμβάντα, κρύβονται συνήθως ταπεινὲς ἐνέργειες ποὺ ἀποβλέπουνε στὸ νὰ ἱκανοποιήσουνε προσωπικὲς ἀδυναμίες καὶ φιλοδοξίες.

Περνᾶμε κατόπι στὸ θέμα τῆς ἐξαγορᾶς τῶν Ἑλλήνων στρατηγῶν καὶ στὴν κατὰ τὶς προβλέψεις μας ὁλότελα ἀπαθῆ στάση τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ. Δὲν κάνανε λόγο ὁ Τσιάνο κι ὁ Γιακομόνι, στὴν συγκέντρωση τοῦ Παλάτσο Βενέτσια, γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῶν ἀξιωματικῶν. Περιοριστήκανε σὲ μερικὲς νύξεις σχετικὰ μὲ τὸ χαμηλὸ ἠθικὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ διχασμὸ ποὺ ἐπικρατοῦσε ἀνάμεσα στὴν « κυρίαρχο πλουτοκρατικὴ τάξη » καὶ τὴν μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ. Ὁ Βισκόντι Πράσκα, στ' ἀπομνημονεύματά του, ἀρνήθηκε ὅτι εἶχε ποτὲ ἰδέα ὅτι ἐξαγοραστήκανε οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ «ἀκόμα κι ὅταν, μεταγενέστερα, ἔγινε λόγος γιὰ ἐπιταγὲς στὸ φέροντα ποὺ ἐξέδωσε ἡ Τράπεζα τῆς Ρώμης ἀξίας πέντε ἑκατομμυρίων». (Τὸ ἑκατομμύριο ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἄξιζε ὅσο πέντε δισεκατομμύρια σημερινά). Τὸ ποσό ποὺ ἀναφέρει ἀόριστα ὁ Βισκόντι Πράσκα εἶναι κατὰ πολὺ κατώτερο ἀπ' ἐκεῖνο ποὺ πραγματικὰ χρησιμοποιήθηκε. Στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ἀνακαλύπτουμε στοιχεῖα μιᾶς πίστωσης ἑνὸς ἑκατομμυρίου προορισμένης νὰ καλύψει τὶς ἀνάγκες τῆς Ἀπάντησης [4], (γράμμα τοῦ Γιακομόνι πρὸς τὸν Ὑφυπουργὸ Μπενίνι μὲ ἡμερομηνία 23 Ὀκτωβρίου), προερχόμενη ἀπὸ κονδύλι πέντε ἑκατομμυρίων « ποὺ κόντευε νὰ ἐξαντληθεῖ » καθὼς καὶ μιὰ μεταγενέστερη πίστωση ἀπὸ πέντε ἑκατομμύρια [5] γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς δραστηριότητάς μας ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα (γράμμα τοῦ Μπενίνι στὸν ὑπουργὸ τῶν Οἰκονομικῶν Θάον ντὶ Ρεβὲλ μὲ ἡμερομηνία 24 Ὀκτωβρίου). Ὁ Γιακομόνι δικαιολογοῦσε τὴ χρησιμοποίηση τόσο σημαντικῶν ποσῶν, μὲ τὴν ἀνάγκη νὰ καταστεῖ δυνατὴ « ἡ δημιουργία κατάλληλης ἀτμόσφαιρας γιὰ τὴν εὐνοϊκὴ τροπὴ τῆς κατάστασης ». Ἀλλὰ οἱ τέσσερεις ἢ πέντε μέρες ποὺ μᾶς χωρίζανε ἀπ' τὴν ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν δὲν ἤτανε ἀρκετὲς γιὰ τὴν ἐξαγορὰ στρατιωτικῶν ἢ πολιτικῶν Ἑλλήνων, ποὺ

γιὰ τὸν προσυλητισμό τους στὶς ἰδέες μας χρειαζόταν πολὺ περισσότερος χρόνος. Στὴν πραγματικότητα, ἐπρόκειτο γιὰ ποσὰ ποὺ δαπανηθήκανε γιὰ προπαγανδιστικοὺς σκοποὺς στὶς περιοχὲς ποὺ κατακτηθήκανε ὕστερα ἀπὸ ἀστραπιαῖα ἐνέργειά μας, κι ὅπου, κατὰ τὶς διαβεβαιώσεις τοῦ Γιακομόνι, μᾶς ὑποδεχτήκανε μὲ ἀνοιχτὴ ἀγκαλιά.

Ὁ πρεσβευτής μας στὴν Ἀθήνα, Γκράτσι (6), ἔκανε τὶς παρακάτω παρατηρήσεις: «Εἶναι ἀπίστευτο μὲ τί εὐκολία οἱ εἰδήσεις ποὺ φτάνανε ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς διοίκησης τῶν Τιράνων καὶ προέρχονταν ἀπὸ πληροφοριοδότες αὐτοσχέδιους ἢ μισθωτοὺς γίνονταν πιστευτές, χωρὶς κανέναν ἔλεγχο, σὰ νὰ ἐπρόκειτο γιὰ κείμενα τοῦ Εὐαγγελίου, μόνο καὶ μόνο γιατὶ τὸ περιεχόμενό τους ἐνεθάρρυνε τὴν ἐπίθεση, ἐνῶ ἀγνοοῦνταν ὁλότελα εἰδήσεις ποὺ προέρχονταν ἀπὸ μόνιμους ὑπάλληλους καὶ ἀξιωματούχους μὲ ὑπεύθυνη θέση ἀναγνωρισμένης σοβαρότητας». Καὶ ἀκόμα: «Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω πῶς ὁ κόμης Τσιάνο, ποὺ χωρὶς ἄλλο ἔπρεπε νὰ εἶχε διαβάσει τὶς ἐκθέσεις μου, τὰ γράμματά μου, τὰ τηλεγραφήματά μου, μποροῦσε νὰ μιλᾶ γιὰ τὴν ἀμάχη ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ μάζα τοῦ λαοῦ καὶ στὴ διευθύνουσα πολιτικὴ καὶ πλουτοκρατικὴ τάξη καὶ νὰ βεβαιώνει ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιορισμένη αὐτὴ τάξη τῶν πλουτοκρατῶν, ὅλος ὁ ἄλλος ἑλληνικὸς λαὸς ἔδειχνε μεγάλη ἀδιαφορία γιὰ τὸ κάθε τί, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν ἐπικειμένη ἐπίθεσή μας. Ἂν εἴχανε λόγους νὰ πιστεύανε ὅτι οἱ δικές μας πληροφορίες ἤτανε ψεύτικες καὶ ἀνάξιες νὰ παραβληθοῦνε μ' αὐτὲς ποὺ εἴχανε ἀπ' τὶς ἄλλες πηγές, δὲ μᾶς μένει παρὰ νὰ διατυπώσουμε τὶς παρακάτω δύο ὑποθέσεις: ἢ ὅτι εἴμασταν ὁλότελα ἠλίθιοι, ἢ ὅτι εἴμασταν ὁλότελα κακῆς πίστης. Καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση, διερωτῶμαι γιατί ἐξακολουθούσαμε νὰ διατηροῦμε στὴν Ἀθήνα μιὰ τόσο πολυδάπανη διπλωματικὴ ἀντιπροσωπεία ἀποτελούμενη ἀπὸ ἠλίθιους ἢ προδότες».

Πολλὲς παρόμοιες ἐκθέσεις τοῦ Γκράτσι, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς καρριέρας του, τύχανε ἐχθρικὴ ὑποδοχή. Ὅπως ὅταν εἶχε τὴ διεύθυνση τοῦ τμήματος τῶν ὑπερπόντιων ὑποθέσεων, στὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, εἶχε προβεῖ στὴ σύνταξη

μιᾶς ἔκθεσης, στὴν ὁποία πραγματευόταν τὴν ὁλοένα αὐξανόμενη ἐχθρότητα τῆς ἀμερικανικῆς κοινῆς γνώμης ἐνάντια στὶς δικτατορικὲς δυνάμεις, ἑπομένως καὶ τὴν Ἰταλία. Ὁ Μουσσολίνι, βάζοντάς την κατὰ μέρος, σημάδεψε μὲ μπλὲ μολύβι στὸ περιθώριο τῆς ἔκθεσης: «Ἡ Ἀμερικὴ δὲν διαθέτει ἀξιόλογη στρατιωτικὴ δύναμη». Σαλιαρίσματα ἑνὸς ἐπαρχιώτη ποὺ δὲν κατάλαβε ποτέ του τίποτε. Στὴν πραγματικότητα — τὸ ἀναφέρει κι ὁ καθηγητὴς Γκουΐντο Τζίλλι σὲ μιὰ μελέτη του ποὺ ὑπεραμύνεται τῆς δραστηριότητας τοῦ Μπαντόλιο (7) — ὁ Μουσσολίνι κι ὁ Τσιάνο εἴχανε τοὺς δικούς τους πληροφοριοδότες, τὰ δικά τους πρακτορεῖα, τοὺς δικούς τους προσωρινοῦ χαρακτήρα πρέσβεις. Οἱ τελευταῖες ἀποκαλύψεις τοῦ Γιακομόνι τὸ ἐπιβεβαιώνουν. Οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ κόμματος, κάνανε διάφορα ταξιδάκια μὲ χρήματα τοῦ κράτους καὶ κουβαλούσανε πληροφορίες κάθε ἄλλο παρὰ ἐξυπηρετικές, ἀφοῦ ἐπρόκειτο γιὰ ἄτομα ἀμόρφωτα καὶ στερημένα πείρας.

Ὁ Μπαντόλιο (8) ἀναφέρει τὴν εἴδηση ποὺ εἶχε μάθει ἀπὸ τὸν Τσιάνο, λίγο μετὰ τὴν συγκέντρωση τοῦ Παλάτσο Βενέτσια, ὅτι εἶχε καταφέρει νὰ προσεταιρισθεῖ διάφορα ἐξέχοντα πρόσωπα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ποὺ μετεῖχαν στὴ σημερινὴ κυβέρνηση, τὰ ὁποῖα καὶ ἐνεργούσανε νὰ ἀνατρέψουνε αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν κυβέρνηση, ὁπότε καὶ θὰ ἀπόβαινε δυνατὸ νὰ προσαρτηθεῖ ἡ Ἑλλάδα στὸ ἅρμα μας. Πρόσθετε δὲ ὅτι τοῦτο τοῦ στοίχισε ἀρκετὰ ἀκριβά, ἀλλὰ μιὰ τέτοια ἐπιτυχία ἀξίζει μιὰ τέτοια δαπάνη». Εἶναι περίεργο ὅτι παρόμοιες ἐκμυστηρεύσεις δὲν ἔγιναν στὸν Βισκόντι Πράσκα, ὁ ὁποῖος θὰ μποροῦσε νὰ τὶς ἀναφέρει στὴν ἀπολογία του. Τὸν συντάκτη τῶν πρακτικῶν τῆς περίφημης συγκέντρωσης ἀντισυνταγματάρχη Τρομπέττι, διαβεβαίωσε ὁ Μπαντόλιο, «ἀπὸ πολιτικὴ πλευρὰ ὅ,τι ἤτανε νὰ γίνει ἔγινε». Ὁ ἴδιος ἀξιωματικός, διατυπώνει τὴν ἀντίληψη ὅτι «μεγάλη πολιτικὴ δραστηριότητα παρατηρεῖται στὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὴν τοποτηρητεία τῆς Ἀλβανίας ποὺ ἀποβλέπει στὸ νὰ διευκολύνει ἐνδεχόμενη ἐπιδρομὴ ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, διαφθείροντας μὲ χρήματα τοὺς Ἕλληνες ἀρχηγούς». Πουθενὰ ἀλλοῦ, μὲ ἐπί-

σημα ἔγγραφα, δὲν ἐπιβεβαιώνονται οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοὶ τοῦ Γιακομόνι, τοῦ ὁποίου ἡ ὅλη δραστηριότητα σὰν τοποτηρητῆ — ὑποκίνηση ἐπανάστασης στὴν Τζαμουριά, προσεταιρισμὸς καὶ συναδέλφωση μὲ τὸν ἀλβανικὸ στρατό — ἀποδείχθηκε κούφια.

Δυὸ στοιχεῖα συντελούσανε σὲ τοῦτο: ἡ ἐξαγορὰ ἀτόμων ἀποτελοῦσε κι αὐτὴ μέρος στὰ σχέδια τοῦ Τσιάνο, σὲ ὑποδεέστερη μοίρα βέβαια, σὰν ἕνα πραγματοποιήσιμο μελλοντικὸ ἐπίτευγμα· διαμορφώθηκε ἀπὸ τὶς ἀμυδρές, ἀνεύθυνες πληροφορίες προσώπων μὲ ἀνεπτυγμένο τὸ αἴσθημα τῆς κολακείας ποὺ τὸν περιτριγυρίζανε, ἀλλὰ ποὺ κάθε ἔμπειρος πολιτικὸς ἄνδρας θὰ τὶς δεχόταν μὲ πολὺ σκεπτικισμό. Παρόμοιες πληροφορίες δὲν ἀποτελοῦσαν μαρτυρίες ἀλλὰ ὀπτασίες. Πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ στρατιωτικοὶ ποὺ σὲ διαφορετικὲς πέριπτώσεις, ἐπρόκειτο νὰ τὰ παίξουν ὅλα γιὰ ὅλα γιὰ νὰ σωθεῖ ὅ,τι ἤτανε δυνατὸ νὰ σωθεῖ ἀπ' τὴν τιμὴ καὶ τὸ γόητρο τῆς χώρας, ζυγίζανε μὲ περισσὴ ἐπιφυλακτικότητα τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ γιὰ νὰ πάρουνε μιὰν ἀπόφαση, (καὶ μὴν ξεχνᾶμε τί δισταγμὸ δείξανε ὁ Μπαντόλιο κι ὁ Ροάττα στὸ ζήτημα τῆς ἀποστολῆς στὸ μέτωπο μεραρχίας, ποὺ σύμφωνα μὲ τὶς ὑποσχέσεις τῶν Ἀμερικάνων, θὰ μεταφερόταν μὲ ἀεροπλάνα καὶ θὰ χρησιμοποιόταν στὴν προστασία τῆς Ρώμης, στὶς 8 Σεπτεμβρίου 1943), μπορέσανε νὰ χάψουν κάτι τέτοιες κούφιες ὑποσχέσεις καὶ πλανερὲς ἐλπίδες, τὴ στιγμὴ ποὺ οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Τσιάνο τόλμησε νὰ κάνει καθαρὰ λόγο στὴν ἀποφασιστικὴ αὐτὴ συγκέντρωση. Ἀλλὰ στὶς 8 Σεπτεμβρίου διακινδύνευε ὁ καθένας τὸ κεφάλι του. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποθέσει — ἀπίθανη ὑπόθεση μιὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οὔτε ὁ Μουσολίνι, οὔτε ὁ Τσιάνο, οὔτε ὁ Βισκόντι Πράσκα τρέφανε ἀμφιβολίες γιὰ τὴν αἴσια ἔκβαση τοῦ ἐγχειρήματος στὴν Ἑλλάδα — ὅτι τόσο οἱ πολιτικοί, ὅσο καὶ οἱ στρατιωτικοί, προετοιμάζανε τὰ ἄλλοθί τους γιὰ τὴν ἱστορία: οἱ πρῶτοι ἐπιρρίπτοντας τὴν εὐθύνη στοὺς στρατιωτικοὺς ποὺ καταπιάστηκαν μὲ τὴν ὅλη ἐπιχείρηση χρησιμοποιώντας ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στρατιωτικὰ στοιχεῖα, οἱ δεύτεροι προβάλλοντας γιὰ δικαιολογία ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἐπιδιώ-

ξανε γιὰ κατευόδωση τοῦ σκοποῦ τους τὴ συνεργασία παραστρατιωτικῶν στοιχείων, στὰ ὁποῖα οἱ στρατιωτικοὶ δώσανε πίστη. Ἔτσι ἑτοιμάστηκαν δικαιολογίες γιὰ τὴ σωτηρία ὅλων.

Ὁ Μπαντόλιο κρατοῦσε τόσο στὴ συγκέντρωση, ὅσο καὶ τὶς ἑπόμενες μέρες, μιὰ παράξενη τακτική· αὐτό ἔχει ἐξακριβωθεῖ. Ἐπιδοκίμαζε ἀλλὰ συνάμα ἐναντιωνόταν, παρέβαλλε ἐμπόδια ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἐνέκρινε. Ἀντιλαμβανόταν ὅτι ἡ ἐπιχείρηση ἄρχισε ἄσχημα, ἀλλ' ὡστόσο δὲν εἶχε τὸ κουράγιο νὰ ἐναντιωθεῖ ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν προθυμία νὰ συμβιβαστεῖ μὲ τὴν κατάσταση καὶ νὰ τὴν ἀποδεχτεῖ χωρὶς ἐνδοιασμούς. Ὁ Γιακομόνι διηγεῖται (9) ὅτι μεγάλη ἐντύπωση τοῦ ἔκανε ἡ ἀδιαφορία ποὺ ἔδειξε στὸ Παλάτσο Βενέτσια ὁ στρατάρχης γιὰ τὸ σχέδιο τῆς ἐκστρατείας ποὺ μόλις εἶχε ἐγκριθεῖ, περιχαρὴς δὲ δέχτηκε πρόσκλησή του σὲ γεῦμα γιὰ τὶς 16 Ὀκτωβρίου. Σπουδαία εὐκαιρία, σκέφθηκε, γιὰ μιὰ κατατοπιστικὴ συνομιλία ἀνάμεσα στοὺς δυό μας. «Ὡστόσο τὸ ἀποτέλεσμα ἤτανε... ὀδυνηρὴ ἀπογοήτευση... Εἶπα στὸν Μπαντόλιο ὅτι μὲ τὸ λόγο τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησα στὴν συνεδρίαση, ἤθελα νὰ τοῦ ἐξομαλύνω τὴν κατάσταση, σὲ τρόπο ὥστε νὰ μπορέσει νὰ ἐξασφαλίσει τὶς δυνάμεις ποὺ τοῦ ἤτανε ἀπαραίτητες γιὰ νὰ καταλάβει τὴν Ἑλλάδα... Ὁ στρατάρχης μοῦ ἀπάντησε: «Σεῖς ἔχετε δίκηο. Οἱ Ἕλληνες εἶναι καλοὶ πολεμιστές. Τὸ ἀποδείξανε καὶ στὸν τελευταῖο τους πόλεμο μὲ τοὺς Τούρκους. Νικηθήκανε μέν, ἀλλὰ ὡστόσο ἀγωνιστήκανε γενναῖα». Μετὰ ἄλλαξε κουβέντα προσκαλώντας με νὰ παρατηρήσω ἕνα παληὸ δίπλωμα σπουδῶν του ποὺ κρεμώτανε πλαισιωμένο στὴν πλαϊνὸ τοῖχο.

Μὲ πονηριὰ χαρακτηριστικὴ τῆς ἐποχῆς, ὁ Μπαντόλιο γύρεψε νὰ πετύχει ἀναβολὴ τῆς ἄμυαλης αὐτῆς ἐκστρατείας, ἐκθειάζοντας κάποια ἄλλη πιὸ μεγαλειώδη καὶ πιὸ δελεαστική: ἐπέμενε ὅτι πολὺ καλύτερα θὰ ἤτανε νὰ βαδίσουνε πρὸς τὴν Ἀθήνα κι ἔτσι νά ἐπιτευχθεῖ ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Ἠπείρου. Ἔτσι δὲν πραγματοποιήθηκε ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Ἠπείρου, ἐνῶ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὑποκινητὴς τῆς πορείας πρὸς τὴν Ἀθήνα. Ὁ Μουσσολίνι δὲν ἐννοοῦσε νὰ τὸν δεχθεῖ σ' ἀκρόαση, ὁ δὲ Τσιάνο μόλις ποὺ τὸν ἀνεχόταν νὰ τοῦ

κουβεντιάσει. Ἀλλὰ ἡ ἔγκαιρη παραίτηση ἀπὸ τ' ἀξίωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου — ἀξίωμα ποὺ τοῦ εἴχανε ἀφαιρέσει πολλὲς ἐξουσίες καὶ κουτσουρέψει πολλὰ δικαιώματα — θὰ μποροῦσε νὰ δημιουργήσει σούσουρο καὶ νὰ ἐνισχύσει στὶς ἀπόψεις του τὸ βασιλέα. Ὁ Βιττόριο Ἐμμανουέλε III διεῖδε σωστά, ὡστόσο ἄφησε ἐλεύθερους νὰ ἐνεργήσουνε ἐκείνους ποὺ εἴχανε ἀπατηθεῖ στὶς προβλέψεις τους, ὅπως συνέβη στὸ παρελθὸν περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορά. Οὔτε κούνησε τὸ δάχτυλό του.

«Ἡ Α. Μεγαλειότης — ἀναφέρει ὁ ὑπασπιστὴς Πουντόνε μὲ ἡμερομηνία 20 Ὀκτωβρίου (10) — μοῦ ἔδωσε σημειώσεις τῶν πρακτικῶν τῆς συγκέντρωσης τῆς 15 τρέχοντος γραμμένες μὲ ὑπαγόρευση τοῦ Ντοῦτσε, στὴν ὁποία καὶ παρευρεθήκανε ὁ Μπαντόλιο, οἱ ὑφυπουργοὶ τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων (δὲν εἶναι ἀλήθεια· ἡ ἀεροπορία καὶ τὸ ναυτικὸ ἀπουσιάζανε. Σημ. συγγρ.), οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν Γενικῶν Ἐπιτελείων Στρατοῦ, Ναυτικοῦ καὶ Ἀεροπορίας (κι ἐδῶ ἀνακρίβεια· σημ. συγγρ.), ὁ στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα, ὁ Τσιάνο καὶ ὁ Γιακομόνι. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς συγκέντρωσης αὐτῆς, ἀποφασίσθηκε ἡ κατάληψη τῆς Ἑλλάδας γιὰ τὶς 26 Ὀκτωβρίου, καθορίστηκε ἡ ὅλη ἐξέλιξή της σὲ δυὸ στάδια. Τὰ πρακτικὰ προδίδουν μεγάλη αἰσιοδοξία ποὺ δὲν δικαιολογεῖται ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὴν ποιότητα τῶν σκορπισπισμένων ἐκεῖνο τὸν καιρὸ δυνάμεων στὴν Ἀλβανία. Ἐπιμένουν στὴν ἀνάκγη νὰ γίνει χρήση κεραυνοβόλου δραστηριότητας, ποὺ θὰ εἶχε σὰν λογικὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁλοκληρωτικὸ ξεχαρβάλωμα τοῦ ἐχθροῦ. Γιὰ τὶς 24, ἔπρεπε νὰ προκληθεῖ ἡ δημιουργία τοῦ προσχήματος τῆς «διένεξης».

Ὁ Βιττόριο Ἐμανουέλε ἤξερε ὅτι οἱ δυνάμεις μας δὲν ἤτανε ἐπαρκεῖς. Κι ἀκόμα τὸ ξέρανε ὁ Μπαντόλιο κι οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ τῶν Γενικῶν Ἐπιτελείων. «Ἦρθε νὰ μὲ δεῖ ὁ στρατάρχης Μπαντόλιο — σημείωσε στὶς 17 Ὀκτωβρίου ὁ Τσιάνο — καὶ μοῦ μίλησε μὲ μεγάλη σοβαρότητα γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις στὴν Ἑλλάδα. Οἱ τρεῖς Ἀρχηγοὶ τῶν Γενικῶν Ἐπιτελείων, παμψηφεὶ ἐναντιώνονται. Οἱ παροῦσες δυνάμεις κρίνονται ἀνεπαρκεῖς καὶ τὸ ναυτικὸ δὲ θὰ μπορέσει νά διενερ-

γήσει ἀπόβαση στὴν Πρέβεζα γιατὶ ἐκεῖ τὰ νερὰ εἶναι πολὺ ρηχά. Τὴν ὅλη κουβέντα τοῦ Μπαντόλιο διάπνεε βαρειὰ ἀπαισιοδοξία: πρόβλεπε ὅτι ὁ πόλεμος θὰ τραβήξει σὲ μάκρος κι ἑπομένως θὰ ἐξαντληθοῦνε ὅλοι μας οἱ πόροι. Τὸν διαβεβαίωσα ὅτι ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκοπιὰ ἡ στιγμὴ ἤτανε πολὺ εὐνοϊκή. Ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται ἀπομονωμένη. Ἡ Τουρκία δὲν πρόκειται νὰ κουνηθεῖ. Οὔτε καὶ ἡ Γιουγκοσλαβία. Οἱ Βούλγαροι, ἂν βγοῦνε στὸν πόλεμο, θὰ πᾶνε σίγουρα μὲ τὸ μέρος μας. Φαίνεται ὅτι δὲ θὰ εἶχε ὑπόψη του τὸ Μουσολίνι ὅταν μοῦ ἔλεγε αὐτὰ τὰ λόγια».

Ὁ Τσιάνο δὲν ἀναφέρει ἂν ἔγινε λόγος γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῶν ἀξιωματικῶν, ἀλλὰ μᾶλλον πρέπει νὰ ἔγινε, σύμφωνα μὲ τὴ γνωστὴ φράση ποὺ ἀναφέρεται στ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Μπαντόλιο. Ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε ἐδῶ μιὰ πληροφορία τὴν ὁποία ἀποκαλύπτει ὁ Τσιάνο. Ὁ Βισκόντι Πράσκα, ἐπέμενε στὸ νὰ προηγηθεῖ τῆς γενικῆς ἐπίθεσης ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, ἡ κατάληψη τῆς Ἠπείρου, γιατὶ ἔτσι θὰ ἐξασφαλίζαμε τὸ ἀπαραίτητο λιμάνι τῆς Πρέβεζας γιὰ τὶς μεταφορὲς τῶν ἐφοδίων μας. Ἐνῶ ξέρουμε ὅτι τὸ λιμάνι αὐτὸ ἤτανε μικρῆς ὠφέλειας γιατὶ τὰ νερά του ἤτανε ρηχά. Στὴν πραγματικότητα, ὁ Τσιάνο δὲν ἔδινε πίστη παρὰ μονάχα σέ πληροφορίες ποὺ περιεῖχαν αἰσιόδοξα μηνύματα, ὅπως αὐτὲς τοῦ Γιακομόνι καὶ τοῦ Βισκόντι Πράσκα ποὺ ξαφνικά μετὰ τὴ συγκέντρωση τῆς 15 Ὀκτωβρίου, εἴπανε στὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι «μεγάλη ἀνυπομονησία καὶ ἐνθουσιασμὸς ἐπικρατεῖ στὴν Ἀλβανία» καὶ ὅτι «ἡ ἀλβανικὴ νεολαία, ποὺ ἤτανε πάντα πολὺ ἐπιφυλακτική μαζί μας, προέβη σὲ εἰλικρινεῖς ἐκδηλώσεις ἐνθουσιασμοῦ».

Μόλις εἶχε τελειώσει ἡ συγκέντρωση κι ἐνῶ ἀκόμα ὁ Τσιάνο κουβέντιαζε μὲ τὸν Βισκόντι Πράσκα καὶ τὸν Γιακομόνι, ὁ Ροάττα συναντιόταν μὲ τὸν ὑφυπουργὸ τοῦ Πολεμικοῦ Ὑπουργείου καὶ ὑπαρχηγὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Σοντοῦ, ποὺ βρισκόταν μεσοστρατὶς ἀνάμεσα στὸ στρατιωτικὸ καὶ πολιτικὸ στρατόπεδο, γυρεύοντας μὲ χίλιες δυὸ πανουργίες νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὶς γεμάτες κούφιες φράσεις καὶ φοφέρες διαταγὲς τοῦ Ντοῦτσε ποὺ δὲν κάνανε ἄλλο παρὰ ν' ἀλ-

λάζουνε συνέχεια. Ὁ Ροάττα διηγεῖται ([11]) ὅτι εἶπε στὸν Σοντοῦ πὼς εἶναι πολὺ ἀμφίβολο, παρ' ὅλες «τὶς αἰσιόδοξες προβλέψεις» ἂν «τώρα εἶναι ἡ κατάλληλη στιγμὴ γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦμε μὲ τόση βιασύνη ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ διαθέτουμε τόσο λίγες δυνάμεις». «Διατρέχουμε τόν κίνδυνο νὰ ὑποστοῦμε μεγάλη ἀποτυχία». Ὁ Σοντοῦ ἀπάντησε: «Μεῖνε ὁλότελα ἥσυχος· ὑπάρχουν περιπτώσεις πολιτικοῦ ἐπιπέδου ποὺ παρέχουν τὴ βεβαιότητα γιὰ μιὰ σύντομη καὶ εὔκολη νίκη, σχεδὸν χωρὶς σύμπραξη τοῦ στρατοῦ... Διαδοχικὰ — πρόκειται πάντα γιὰ τὸν Ροάττα, ὁ ὁποῖος διηγεῖται — στοὺς διαδρόμους πλανιόταν ἕνα ἀκαθόριστο ἀλλὰ ὁμοιόμορφο συναισθημα ποὺ συντελοῦσε στὸ νὰ δυναμώνει τὴν αἰσιοδοξία καὶ νὰ ἐνισχύει τὴ βεβαιότητα, ὅτι κάποιες πολιτικὲς ἢ στρατιωτικὲς προσωπικότητες τῆς Ἑλλάδας, ἀντίπαλες τοῦ Μεταξᾶ, σὲ διάσταση μὲ τοὺς συμμάχους καὶ σύμφωνες λίγο - πολὺ μὲ μᾶς, θὰ προβοῦν σὲ ἐνέργειες ποὺ θὰ ὑποχρεώσουνε τὴν κυβέρνηση, εἴτε αὐτή, εἴτε ὅποια ἄλλη τὴ διαδεχτεῖ, νὰ δεχτεῖ τοὺς ὅρους ποὺ τοὺς ἐπιβάλλουμε πρὶν ἀρχίσουμε τὴν ἐπίθεση. Ἑπομένως δὲν πρόκειται νὰ συναντήσουμε ἀντίσταση, ἢ ἂν συναντήσουμε, θὰ εἶναι πολὺ ἀσθενικιά.

Γιὰ τὴν ὅλη αὐτὴ μοιραία παρεξήγηση, ποὺ ὀφείλει τὴ γέννεση καὶ ἀνάπτυξή της στὴν ἀκαταστασία ποὺ ἐπικρατοῦσε ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς φασιστικῆς κυβέρνησης, τωρινοὶ νοσταλγοὶ τὴν ἀναφέρουνε ψέλνοντας διθύραμβους στοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικούς, τοὺς διαπιστευμένους πρέσβεις καὶ τοὺς μυστικοὺς πράκτορες, τοὺς σοβαροὺς πληροφοριοδότες καὶ τοὺς ἀνάξιους σπιούνους, ποὺ ἀποτέλεσαν τὴ βάση γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τῆς ὅλης ἐκστρατείας. Ἡ ἀναμπουμπούλα αὐτή, εὐνόησε τὴν πολεμικὴ διάθεση τοῦ Τσιάνο καὶ ἔπεισε τὸ Μουσσολίνι νὰ ἐπιδιώξει τὴν ἀπόχτηση δόξας, συναγωνιζόμενος τὸ Χίτλερ, χωρὶς νὰ σκοτιστεῖ καὶ πολὺ γιὰ τὴν ἀντίδραση τῶν τεχνικῶν. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ πάντοτε δείχνονταν ἐνάντιοι κι αὐτὸ ἴσως εἶναι ἕνα δικαιολογητικὸ ὑπὲρ τοῦ Μουσσολίνι. Δὲν παραδέχονταν τὴν διεξαγωγὴ καμιᾶς ἐκστρατείας, καμιᾶς ἐπίθεσης, γιατὶ ξέρανε ὅτι ὁπωσδήποτε εἴμασταν πάντα πιὸ ἀδύνατοι. Στὴ βόρειο Ἀφρική, ὁ Γκρα-

τσιάνι παρὰ τρίχα σώθηκε, σὲ ἐπίθεσή του ποὺ εἶχε ἄτυχο τέλος. Σὰν ἀρχίσανε οἱ ἐχθροπραξίες, ὁ Μπαντόλιο συμβούλεψε νὰ κρατήσουμε τακτικὴ ἀναμονῆς καὶ τέλειας ἀκινησίας.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι τούτη: δὲν ἔπρεπε νὰ κάναμε τὸν πόλεμο. Μπήκαμε στὸ χορό, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὴ χάσουμε τὸ μερδικὸ ποὺ μᾶς ἀνῆκε, ἀπὸ κεῖ κι ὕστερα ἡ κάθε στρατιωτικὴ κίνηση τοῦ Μουσσολίνι δὲν ἤτανε παρὰ αὐτοσχεδιασμοὶ καὶ προχειρότητες, ποτὲ δὲ ἀποτέλεσμα σοβαρῆς μελέτης ποὺ ἔγινε σὲ συνεργασία μὲ τοὺς εἰδικοὺς τεχνικούς. Στὴν εἰδικὴ αὐτὴ περίπτωση, ὁ Μουσσολίνι εἶχε ψαρέψει ἕνα δικό του τεχνικό: τὸ Βισκόντι Πράσκα, «ἀντάρτη» τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου, ποὺ τὰ εὕρισκε ὅλα πολὺ ἁπλά, πολὺ εὔκολα, τοῦ χεριοῦ του, καταφεύγοντας πανοῦργα γιὰ νὰ ξεφύγει τὴν εὐθύνη στὴν ἀπόπειρα τῆς δωροδοκίας τῶν Ἑλλήνων. Γυρεύει κι ἄλλα ἐλαφρυντικὰ τὰ ὁποῖα καὶ θὰ ἐξετάσουμε παρακάτω. Ἀλλ' οἱ «ὀπαδοὶ» τοῦ Μουσσολίνι καὶ τοῦ Τσιάνο — Βισκόντι Πράσκα, Γιακομόνι καὶ ἐν μέρει ὁ ἀμφίβολης ποιότητας Σοντοῦ — ξέρανε θετικὰ ὅτι ἡ δωροδοκία δὲν μποροῦσε νὰ ἔχει πέραση. Ἂν τὴ χρησιμοποιήσανε σὰν προπαγανδιστικὸ ὅπλο, αὐτὸ δὲν ἔβλαψε σὲ τίποτε τὸν ἐχθρὸ ἀλλὰ τὸ Γενικό μας Ἐπιτελεῖο.

Αὐτὸ τὸ βλέπομε στὶς σημειώσεις τοῦ Τσιάνο, τὶς σχετικὲς μὲ τὴν κοινὴ σύσκεψη ποὺ συγκροτήσανε τὸ πρωὶ στὶς 17 Ὀκτωβρίου οἱ ἀρχηγοὶ τῶν τριῶν Γενικῶν Ἐπιτελείων. Οἱ ἀμφιβολίες τοῦ Μπαντόλιο ἐνισχυθήκανε ἀκόμα περισσότερο. Ὁ Πρίκολο κι ὁ Καβανιάρι σηκώσανε ἐπανάσταση, γιατὶ πίσ' ἀπ' τὴν πλάτη τους, πάρθηκε μιὰ τέτοια ἀπόφαση στὸ Παλάτσο Βενέτσια. Ὁ Καβανιάρι δήλωσε καθαρὰ ὅτι χρειαζόταν ἄλλους τρεῖς μῆνες γιὰ νὰ μπορέσει νὰ στείλει ἄλλες τρεῖς μεραρχίες στὴν Ἀλβανία, ἐνῶ ὁ Πρίκολο ἀνάγγειλε ὅτι μόνο στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου θὰ ἤτανε σὲ θέση νὰ παρατάξει τὶς δικές του δυνάμεις. Ἐξ ἄλλου, ἤδη πρὶν ἀπ' τὴν κοινὴ σύσκεψη, ὁ Πρίκολο εἶχε ριχτεῖ τοῦ Μπαντόλιο ([12]) «καὶ γύρευα νὰ μάθω περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὶς ἐνδεχόμενες ἀπαιτήσεις τοῦ ἐγχειρήματος καὶ σὲ

τί μέγεθος θὰ φθάσει ἡ συμμετοχὴ τῆς ἀεροπορίας ποὺ γιὰ τὴν ὥρα ἦτανε διασκορπισμένη στὸ Βέλγιο, στὴ Σικελία, στὴ Σαρδηνία, στὴ Λιβύη, στὸ Αἰγαῖο, στὴν 'Ανατολικὴ 'Αφρική, παντοῦ ἀλλοῦ ἔξω ἀπ' τὴν ἰταλικὴ χερσόνησο. Μοῦ δόθηκε ἡ ἀπάντηση ὅτι θὰ ἔφτανε μονάχα νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ ἀεροπορικὴ μονάδα ποὺ βρίσκονταν στὴν 'Αλβανία, γιατὶ ἡ ἐκστρατεία δὲν θὰ ἀπαιτήσει τὴ χρησιμοποίηση μεγάλων δυνάμεων».

'Ο Ροάττα — ποὺ ἐκτελοῦσε χρέη ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ 'Επιτελείου τοῦ στρατεύματος, μιὰ κι ὁ Γκρατσιάνι, ὅπως εἴδαμε, διαρκῶς ἀπουσίαζε — ἐπανέλαβε, στὴν συνάντηση τὶς 17 'Οκτωβρίου, τὶς ἀντιρρήσεις του. 'Επειδὴ ὁ Μουσολίνι ἔλειπε στὸ Τέρνι, ὁ Μπαντόλιο πλησίασε τὸν Τσιάνο καὶ τοῦ εἶπε τὰ ὅσα περιληπτικὰ ἀναφέρουνται σχετικὰ στὸ ἡμερολόγιο τοῦ 'Υπουργοῦ τῶν 'Εξωτερικῶν. 'Ο Μπαντόλιο εἶχε ἀποφασίσει νὰ ζητήσει ἀπ' τὸ Μουσσολίνι τὴ σύγκληση μιᾶς νέας σύσκεψης στὸ Παλάτσο Βενέτσια, στὴν ὁποία νὰ ἐκθέσουν τὶς ἀπόψεις τους ὁ Πρίκολο κι ὁ Καβανιάρι καὶ ἴσως καταφέρνανε τὸ Μουσσολίνι ν' ἀλλάξει ἰδέα. Πῆρε μυρωδιὰ τὴν ὑπόθεση ὁ Σοντοῦ, τὸ βράδυ ἅμα γύρισε ἀπ' τὸ Τέρνι ὅπου εἶχε συνοδέψει τὸ Μουσσολίνι· κι αὐτὸς κατὰ κάποιο τρόπο ἀποτελοῦσε μέλος τῆς ὁμάδας Τσιάνο - Γιακομόνι - Βισκόντι Πράσκα ποὺ εἶχε κηρυχτεῖ ὑπὲρ τῆς ἐκστρατείας ἐνάντια στὴν 'Ελλάδα, γι' αὐτὸ καὶ βάλθηκε νὰ ἀντιδράσει. Ἦρθε σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὸν στρατηγὸ 'Αρμελλίνι γιὰ νὰ τὸν ἀναγκάσει νά βρεῖ τρόπο ν' ἀποτρέψει τὴ σύγκληση νέας σύσκεψης στὸ Παλάτσο Βενέτσια, καὶ τὸ ἄλλο πρωϊνό, 18 'Οκτωβρίου, πρωΐ - πρωΐ πῆγε νὰ συναντήσει τό Μουσολίνι.

Μετὰ ἀπ' τὸ Σοντοῦ, ὁ Μουσσολίνι δέχτηκε τὸν Τσιάνο καὶ ἡ ψυχική του κατάσταση διαφαίνεται στίς παρακάτω χαρακτηριστικὲς φράσεις: «Πηγαίνω νὰ συναντήσω τὸ Ντοῦτσε. Βρῆκα στὸν προθάλαμο τὸ Σοντοῦ, ποὺ ὅ,τι εἶχε κουβεντιάσει μὲ τὸν Μπαντόλιο, κι ὁ τελευταῖος αὐτὸς τοῦ εἶχε δηλώσει ὅτι ἂν πραγματοποιόταν ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στὴν 'Ελλάδα, αὐτὸς θὰ παραιτιόνταν. 'Απομένει νὰ δοῦμε τί θὰ κάνει ὁ Ντοῦτσε ποὺ αὐτὴ τὴ στιγμὴ τὸν κατέχει μεγάλη ἀπαισιο-

δοξία. Ἔχει τέτοια φοῦρκα, ποὺ λέει ὅτι θὰ πάει στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ δεῖ μὲ τὰ ἴδια του τὰ μάτια αὐτὸ τὸ αἶσχος: οἱ Ἰταλοὶ νὰ φοβοῦνται τοὺς Ἕλληνες. Σκοπεύει νὰ βαδίσει μπρός, μὴ λογαριάζοντας τίποτε, ἂν δὲ ὁ Μπαντόλιο δώσει παραίτηση, θὰ τὴ δεχτεῖ στὸ πὶ καὶ φί. Ἀλλὰ ὡστόσο ὁ Μπαντόλιο, ὄχι μόνο δὲν ἔδωσε παραίτηση, ἀλλὰ ἐπανέλαβε στὸ Μουσσολίνι ὅσα εἶπε σὲ μένα χτές. Ὁ Ντοῦτσε ὅμως ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ μόνο ποὺ τοῦ γύρεψε ἤτανε μιὰ ἀναβολή, τουλάχιστο γιὰ δυὸ μέρες». Τί νὰ εἶχε συμβεῖ; Ἡ αἰώνια τακτικὴ τοῦ ἀμλετικοῦ Μπαντόλιο, μιὰ πρωταγωνιστὴ τῆς κατάστασης, καὶ μιὰ τελευταίου τροχοῦ τῆς ἁμάξης. Ἐδῶ καὶ λίγες μέρες ἤτανε ἀποφασισμένος νὰ τὰ ψάλλει τοῦ Ντοῦτσε κι ἂς προκαλοῦσε καὶ κρίση, ἐνῶ τώρα, στὰ ξαφνικά, ἀποδεικνυόταν ἄνθρωπος μὲ κατανόηση ποὺ συμβιβαζόταν μὲ τὴν περίσταση. Στὴ μεταβολὴ αὐτὴ συνετέλεσε σὲ μεγάλο βαθμό, αὐτὸ εἶναι βέβαιο, ὁ Σοντοῦ. Ὁ Ἀρμελλίνι ἔγραψε ὅτι ὁ Σοντοῦ «ξαναμμένος», διαμαρτυρήθηκε στὸν Μπαντόλιο γιατὶ ὁ στρατάρχης δὲν τὸν «κρατοῦσε ἐνήμερο σὲ τίποτα».

Ἐνδεχόμενο ὁ ὑφυπουργὸς τοῦ Πολεμικοῦ Ὑπουργείου — ποὺ εἶχε ἐκτεθεῖ ὑποστηρίζοντας τὴν ἐκστρατεία — νὰ ἔδωσε νὰ καταλάβει στὸν Μπαντόλιο, τί ἀνακατωσούρα θὰ προξενοῦσε ἡ ξεκάθαρη ἐναντίωσή του στὸ σχέδιο, (δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἔπαιξε καὶ κάποιο ρόλο τὸ φάσμα τῆς προδοσίας τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ὥστε ὅλα εἴχανε ἀποφασιστεῖ στὰ σβέλτα, ἀφοῦ ἤδη, ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ Φαλντέλλα, στὶς 9.30′ τηλεφωνοῦσε ὁ Ἀρμελλίνι καὶ εἰδοποιοῦσε τὸν Ροάττα ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνει συγκέντρωση στὸ Παλάτσο Βενέτσια. Ὅταν στὶς 11 ὁ Μουσσολίνι δέχτηκε τὸν Μπαντόλιο, τὰ πάντα ἤτανε κανονισμένα· τὸ τί κατάφερε νὰ πετύχει ὁ στρατάρχης, τὸ ξέρουμε ἤδη. Ἡ κήρυξη τοῦ πολέμου ἔγινε στὶς 28 ἀντὶ στὶς 26 Ὀκτωβρίου. Ἔτσι μπόρεσε ὁ Ντοῦτσε, στὸ λόγο του στὸ θέατρο Ἀδριανοῦ στὶς 23 Φεβρουαρίου τοῦ 1941, νὰ καυχηθεῖ μὲ περίσσια ἀδιαντροπιὰ καὶ ἐπιδεξιότητα ὅτι «ἅπαντα τὰ ὑπεύθυνα στρατιωτικὰ στοιχεῖα ἐπιδοκιμάζανε πλήρως μιὰ τέτοια ἐνέργεια». Ἀντιλαμ-

βανόμαστε τί σημαίνει αὐτὴ ἡ φράση. Ἡ ἀπόλυτη ἐπιδοκιμασία στὴν πραγματικότητα, ἀποσπάσθηκε μὲ χίλια ζόρια καὶ ἀφοῦ προκαταβολικὰ διατυπώθηκαν ἄπειρες ἐπιφυλάξεις. Ὁ μόνος στρατιωτικὸς ποὺ ἐπιδοκίμαζε μὲ ψυχὴ καὶ σῶμα τὴν ἐπιχείρηση ἦταν ὁ Βισκόντι Πράσκα.

Τὴ γνώμη ὅτι τὴ σύγκληση τῆς συνεδρίασης ἐμπόδιζε ὁ Σοντοῦ, τὴ συμμερίζεται καὶ ὁ Πρίκολο, ὁ ὁποῖος ἔγραψε: «Ἔγκυρες πληροφορίες ποὺ φτάσανε στ' αὐτιά μου, παραδέχονται ὅτι ὁ «τορπιλλιστὴς» τῆς συγκέντρωσης ἦταν ὁ στρατηγὸς Σοντοῦ, ὑπαρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὁ ὁποῖος μὲ δυσκολία ἀνεχόταν νὰ γίνεται λόγος γι' αὐτὸ ποὺ ἐκεῖνος χαρακτήριζε μὲ τὸν ὅρο «ἄχρηστη κι ἀργοπορημένη δυσκολία» σὲ μιὰ ἐπιχείρηση γιὰ τὴν ὁποία ἔχει τελειωτικὰ πάρει τὴν ἀπόφασή του ὁ Μουσσολίνι. Ἀλλὰ τότε, πόσοι διοικούσανε; Ἄλλες πηγές, προσφέρανε ἐπίσης τὴν ἐξήγηση ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους ἐπρόκειτο νὰ συναντήσει τὸν Χίτλερ στὴ Φλωρεντία στὶς 28 ἢ 29 Ὀκτωβρίου καὶ ἤθελε νὰ τόν βάλει μπροστὰ σὲ τετελεσμένο γεγονός. Ὥστε δὲν ὑπῆρχε πιὰ καμιὰ ἐλπίδα». Τὴν τελευταία αὐτὴ ὑπόθεση τοῦ Πρίκολο, ἀντικρούει ὅπως ἤδη εἴδαμε, στὸ βιβλίο του ὁ Ἐμίλιο Φαλντέλα μὲ ἀρκετὰ πειστικὰ ἐπιχειρήματα. Ἡ συνάντηση Χίτλερ - Μουσσολίνι εἶχε καθορισθεῖ ὄχι νωρίτερα ἀπὸ τὶς 24 Ὀκτωβρίου. Ὁ Μουσσολίνι, πολὺ θὰ ἐπιθυμοῦσε βέβαια νὰ βάλει μπροστὰ σὲ τετελεσμένο γεγονὸς τὸν ἐνοχλητικό του σύμμαχο, ἀλλὰ στὴν ἐκλογὴ τῆς ἡμερομηνίας, συντελέσανε σειρὰ ἀπὸ τυχαῖα γεγονότα καὶ κυρίως τὸ γεγονὸς ὅτι συνέπεφτε ἡ ἔναρξη τῆς ἐκστρατείας μὲ τὴν ἐπέτειο τῆς πορείας πρὸς τὴ Ρώμη. Συνέβηκε ὥστε μετὰ ἀπὸ τόσους πανηγυρισμοὺς τῆς ἐπετείου τῆς 28 Ὀκτωβρίου ποὺ ἑόρτασε γιὰ εἴκοσι σχεδὸν χρόνια ἡ Ἰταλία, νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται ὁ ἑορτασμός, στὴν Ἑλλάδα τώρα, σὲ ἀνάμνηση μιᾶς ἐπιδρομῆς ποὺ ἔγινε ἐναντίον της καὶ ποὺ κατέληξε στὴν καταισχύνη τῆς Ἰταλίας.

Ἡ ἀπόλυτη ἐχεμύθεια δὲν ἐπιτεύχθηκε, ἐξ αἰτίας τῆς σφοδρῆς καὶ προδιαταγμένης πολεμικῆς ποὺ ξεσήκωσε ὁ τύπος ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδας στὴ Ρώμη,

Πολίτης, τηλεγραφοῦσε στὴν κυβέρνησή του στὶς 23 Ὀκτωβρίου: «Πληροφορίες ἀπὸ στρατιωτικὲς πηγὲς ὁρίζουνε τὴν ἔναρξη τῶν ἐπιχειρήσεων μεταξὺ τῆς 25 καὶ 28 τοῦ Ὀκτωβρίου». Ὁ πρεσβευτής, ὄχι μόνο ἐγνώριζε, ὅτι ἐπρόκειτο νὰ γίνει ἡ ἐπίθεση, ἀλλὰ ἀκόμα εἶχε πάρει καὶ μυρουδιὰ τὴν ἀναβολὴ ποὺ εἶχε γίνει στὴν ἡμερομηνία της. Μὲ τὴ σειρά του καὶ ὁ πρεσβευτὴς στὴ Βέρνη, Ψαρούδας, πληροφοροῦσε τὴν Κυβέρνησή του: «Ἀπὸ πληροφορίες ποὺ φτάνουν ἀπ' τὸ Βερολίνο, ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ζήτημα ἡμερῶν». Δὲν ἐπρόκειτο πιὰ γιὰ μυστικό, τουλάχιστον γιὰ κείνους ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ξέρουνε.

Στὶς 16 Ὀκτωβρίου, δώδεκα μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίθεση, τὸ Μουσσολίνι ἀπασχόλησε ἕνα πρωταρχικῆς σημασίας στὸ πολιτικὸ καὶ στρατιωτικὸ ἐπίπεδο ζήτημα, ποὺ σὲ περίπτωση ποὺ θὰ θέλαμε ὁ πόλεμος μὲ τὴν Ἑλλάδα νὰ μὴν ἤτανε προκαταβολικὰ μιὰ σκληρὴ ἀποτυχία ἀλλὰ ἐπιχείρηση ἱκανὴ νὰ σταθῆ στὰ πόδια της, ἔπρεπε ν' ἀσχοληθοῦμε μαζί του σοβαρά: τὸν προσεταιρισμὸ τῆς Βουλγαρίας. Μιὰ τέτοια ἐπέμβαση, γιὰ τὴν ὁποία μόλις ἔγινε λόγος στὰ πεταχτὰ στὴ συγκέντρωση στὶς 15 Ὀκτωβρίου, ἦταν ἡ μόνη εὐνοϊκὴ περίπτωση γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ διεξαξωγὴ τῆς ἐπίθεσής μας. Μόνο στὴν περίπτωση ποὺ ἡ Ἑλλάδα θὰ βρισκόταν γιὰ τὰ καλὰ ἀπασχολημένη στὰ βουλγαρικὰ σύνορα καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ τροφοδοτεῖ συγχρόνως δυὸ μέτωπα, θὰ ἤτανε δυνατὸ στὶς ἀσθενικές μας δυνάμεις νὰ ἐπιδιώξουνε τὴν ἀλλιώτικα ἀπραγματοποίητη κατάληψη τῆς χώρας σὲ δυό χρόνους, ὅπως προέβλεπε τὸ σχέδιο, πρῶτα στὴν κατάληψη τῆς Ἠπείρου καὶ δεύτερο στὴν ἐπέκταση τῆς κατοχῆς καὶ στὴν ὑπόλοιπη χώρα.

Γι' αὐτό, ὁ Ἀνφοῦζο ἔφυγε γιὰ τὴ Σόφια στὶς 16. Μετέφερε μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Μουσσολίνι γεμάτη ἀλαζονεία γιὰ τὸν βασιλιᾶ Βόρι ποὺ ἔλεγε: «Ἀποφάσισα ν' ἀρχίσω τὸ διακανονισμὸ τοῦ λογαριασμοῦ μου μὲ τὴν Ἑλλάδα μέσα στὸ μήνα τοῦτο τὸν Ὀκτώβριο. Παρουσιάζεται σὲ Σᾶς καὶ τὴν Βουλγαρία, μιὰ πρώτης τάξεως μοναδικὴ εὐκαιρία νὰ πραγματοποιήσετε τὸν παλαιὸ καὶ δίκαιο πόθο σας τῆς ἀπόκτησης διεξόδου πρὸς τὸ Αἰγαῖο. Μὲ τὴν ἀναγγελία αὐτὴ τῶν προθέσεων

μου δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἐπηρεάσω τὴν ἀπόφασή Σας, ὥστε νὰ ἐπιτύχω τὴ σύμπραξη τῶν ἐνόπλων δυνάμεών σας. Σεῖς νὰ κάμετε ὅτι σᾶς ὑπαγορεύει ἡ συνείδησή Σας καὶ τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ Σας ([13]) ». Ὁ τόνος τῆς ἐπιστολῆς εἶναι χαρακτηριστικός. Ὁ Μουσσολίνι παίρνει ἀποφάσεις γιὰ τὸν πόλεμο μόνος του σὰ νὰ πρόκειται γιὰ προσωπική του ὑπόθεση, μιλάει στὸν ἑνικὸ καὶ ἀγνοεῖ ὁλότελα τὸν Βιττόριο Ἐμανουέλε III. Ἀλλὰ οὔτε καὶ προτείνει μιὰ συμμαχία, γιὰ μιὰ ἐπέμβαση, μὲ βάση συγκεκριμένα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ δεδομένα.

Στὴ Βουλγαρία, οἱ Γερμανοὶ εἴχανε πολὺ πιὸ μεγάλη ἐπίδραση ἀπὸ τοὺς Ἰταλούς. Ἴσως ἂν τὸ διάβημα αὐτὸ τῆς Ἰταλίας τύχαινε κάποιας ὑποστήριξης ἀπὸ τὴ Γερμανία, ὁ Βόρις θ' ἀποφάσιζε εὐνοϊκά. Ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά, ὁ ζηλιάρης Μουσσολίνι ἔκανε τοῦ κεφαλιοῦ του καὶ ἡ ὑπόθεση πῆγε στὸ βρόντο. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀκρόασης, ὁ Ἀνφοῦζο παρατήρησε ὅτι ὁ Βόρις πολεμοῦσε « μᾶλλον νὰ ξεφύγει » καὶ ἔδειξε καλὰ ὅτι φοβότανε τοὺς Τούρκους. Στὸν ἐπικεφαλῆς τῆς ἀποστολῆς τοῦ Τσιάνο, ὁ Βόρις III ἐνεχείρησε τὴν ἀπάντησή του, γραμμένη γαλλικὰ καὶ σφραγισμένη. Ἐπρόκειτο γιὰ ἄρνηση. «Ἀντιλαμβάνεστε τὴν ἐξαιρετικὰ λεπτὴ θέση τῆς Βουλγαρίας. Δυσμενεῖς συνθῆκες ἐμποδίσανε καὶ ἀργοπορήσανε τὸν ἐπαρκῆ ἐξοπλισμὸ τοῦ στρατοῦ της, τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι περιστοιχίζεται ἀπὸ γειτόνους ποὺ τοὺς ξέρετε καλά, τὴν ὑποχρεώνουνε νὰ ἐνεργήσει μὲ ὀξυδέρκεια καὶ σύνεση, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἐγκαταλείψει οὔτε τὶς διεκδικήσεις της οὔτε τὸν ἱστορικὸ ρόλο γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχει ταχθεῖ. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ Βουλγαρία εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἀπόσχει ἀπὸ μιὰ ἔνοπλη δραστηριότητα » ([14]).

Ἀκόμα μιὰ πίκρα προστέθηκε στὶς ἄλλες τοῦ Μουσολίνι. Τὸ « κῦρος » του ἀποδείχτηκε γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ κούφιο. Τὰ ἔβαλε μὲ τὸ Βόρι : ([15]) « βασιληάδες λιπόψυχοι, ποτὲς δὲ θὰ καταφέρουνε νὰ κάνουνε τίποτε. Θὰ τὰ βολέψουμε καὶ μοναχοί μας. Ἡ πορεία τοῦ Βισκόντι Πράσκα θὰ γίνει μὲ τέτοια ταχύτητα ποὺ θὰ ὑποχρεώσει τὶς δυνάμεις τοῦ Βορρᾶ νὰ τρέξουν μονομιᾶς πρὸς τὴν Ἀθήνα, ἂν δὲν διαλυθοῦνε γιὰ νὰ τραβηχτεῖ ὁ καθένας γιὰ τὸ σπίτι του ». Ἐδῶ ὁ ἐρασιτε-

χνισμὸς τοῦ Μουσσολίνι φτάνει στὸ κατακόρυφο. Δὲν μποροῦμε νὰ μὴ παραδεχτοῦμε τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνάμεσα στὶς κολακίες καὶ τὶς φιλοφρονήσεις τὶς συνηθισμένες ἐκείνη τὴν ἐποχή, δὲν παραλείψανε, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατεύματος, νὰ ξεκαθαρίσουνε, στὶς 15 'Οκτωβρίου, μερικὰ βασικὰ στοιχεῖα. Σὲ σημεῖο ποὺ ὁ λάτρης τῆς περιπέτειας Βισκόντι Πράσκα νὰ βάλει κάποιο φραγμὸ στὰ γεμάτα δόξα ὁράματά του. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος ἤτανε τὰ ἀκόλουθα: μὲ τὶς διαθέσιμες δυνάμεις θ' ἄρχιζε στὶς 28 'Οκτωβρίου μιὰ περιορισμένη δραστηριότητα, ποὺ θὰ ἔπαιρνε ἔκταση ἀργότερα, ὅταν θὰ καταφθάνανε οἱ ἐνισχύσεις, ἐνῶ ὁρισμένα εὐνοϊκὰ γεγονότα, ὅπως ἡ ἐπέμβαση τῆς Βουλγαρίας ἢ ἡ προδοσία τῶν 'Ελλήνων στρατηγῶν, θὰ συντελοῦσαν στὴν εὐόδωση τοῦ σκοποῦ μας.

Κατοπινὰ ἀποδείχτηκε ὅτι, τουλάχιστο σ' αὐτὴ τὴ φάση τοῦ πολέμου, οἱ στρατηγοὶ δὲν προδώσανε. 'Η Βουλγαρία δὲν ἔλαβε μέρος. 'Ο στρατός μας λὲς καὶ βρισκόταν σὲ περίοδο ἀποστράτευσης. Τὰ Γενικὰ 'Επιτελεῖα δυσπιστούσανε, εἴχανε ἐνάντια γνώμη. 'Η Γερμανία διόλου δὲν ἤτανε σύμφωνη μαζί μας. Δὲν ὑπῆρχε πιὰ μυστικὸ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ποὺ ἔκαμαν ἐπιστράτευση καὶ ἐνισχύσανε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς ἀμυντικές τους γραμμές. (*) Καὶ παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Μουσσολίνι παραληροῦσε σχετικὰ μὲ τὴν προέλαση, ποὺ θἆναι τόσο γρήγορη, σὲ σημεῖο νὰ σακατέψει τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ποὺ βρίσκονται στὸ Βορρᾶ. Μέσα στ' ἄλλα, τὸ Γενικό μας 'Επιτελεῖο, παρ' ὅλες τὶς σοβαρὲς ἐκθέσεις τοῦ Μοντίνι ἀπὸ τὴν 'Αθήνα, κανόνιζε τὴν πορεία του σὰ νὰ πίστευε στὸ δυνατὸ αὐτῆς τῆς «εὐκαιρίας». 'Ο Πρίκολο γράφει: «'Επιθυμοῦσε ἐπιβιβαζόμενος σ' ἕνα ἀεροπλάνο τῆς πολιτικῆς ἀερο-

---

(*) ΣΗΜ. 'Ελληνικοῦ Γενικοῦ 'Επιτελείου Στρατοῦ.—'Ανακριβὲς τὸ ἀναγραφόμενον ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔκαμον ἐπιστράτευσιν πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου. Μόνον κατόπιν τῆς διαγραφείσης σαφῶς ἀπειλῆς ἐξηναγκάσθη ἡ Κυβέρνησις νὰ καλέσῃ, διὰ λόγους στοιχειώδους προνοίας τὴν 23ην Αὐγούστου 1940 οὐχὶ κλάσεις ἀλλὰ κατηγορίας τινὰς ἐφέδρων τῶν παραμεθορίων περιοχῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐκεῖ μονάδων προκαλύψεως.

πορίας τῆς γραμμῆς, νὰ ἐπιδιώξω τὴ λήψη φωτογραφιῶν ἀπὸ τὸν ἀέρα τῶν συνόρων, τῶν περισσότερο σημαντικῶν περιοχῶν, ποὺ θὰ χρησίμευαν στὸ ν' ἀποκαλύψουνε ἐνδεχόμενες κινήσεις τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, γιὰ τὴν ὕπαρξη λιμανιῶν, σιδηροδρομικῶν σταθμῶν κλπ. ἀλλὰ μ' ἐμποδίσανε γιατὶ μὲ αὐτή μου τὴν ἐνέργεια θὰ κινδύνευε νὰ προδοθεῖ τὸ μυστικὸ τῆς περίφημης ἔκπληξης. Ἐγὼ ὡστόσο νομίζω, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤτανε πολὺ καλὰ πληροφορημένοι, ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου».

Ὁ Μουσσολίνι εἶχε τὴν ἐντύπωση, ὅτι σ' αὐτὸν ἀνῆκε ὁ ρόλος τοῦ ἀρχιστράτηγου καὶ ἐπιτήδειου στὰ προβλήματα τακτικῆς ποὺ ἔπρεπε νὰ καταπιαστεῖ μὲ τὸ κάθε τὶ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐξασφαλίσει τὴ νίκη. Τὸ μόνο ποὺ φρόντιζε νὰ κάνει, ἦταν νὰ στείλει τὴν πονηρὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Βισκόντι Πράσκα — μιλήσαμε ἤδη γι' αὐτή — μὲ τὴν ὁποία τὸν φοβέριζε ὅτι θὰ χάσει τὴ θέση του καὶ τὴν ὁποία ὁ Τσιάνο χαρακτηρίζει «σὰν ἕνα σπηρούνισμα γιὰ νὰ ὑπερπηδηθεῖ τὸ ἐμπόδιο». Ἐνῶ ἡ Ἰταλία ἑτοιμαζόταν νὰ ἀντιμετωπίσει ἕναν πόλεμο μὲ ἄγνωστη ἔκβαση καὶ μὲ συνθῆκες τόσο ἀντίξοες ἐξ αἰτίας τοῦ ἀπροπαράσκευου τοῦ στρατοῦ, ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοοῦσε ἕνας στρατηγός, ὁ Μπαντόλιο στὶς 20 Ὀκτωβρίου ἔφευγε γιὰ τὴν Περούτζια γιὰ νὰ πάει γιὰ κυνήγι. Ἤδη, ἀπὸ τὴν προηγούμενη μέρα, ὁ Μουσσολίνι εἶχε ἤδη καταφτάσει στὴ Ρόκκα ντέλα Καμινάτε. Κι ἐκεῖ στὴν «ἤσυχη γωνιά» του θὰ καταπιανόταν νὰ λύσει ἕνα μεγάλο πρόβλημα. Πῶς θὰ κατάφερνε νὰ εἰδοποιήσει τὸ Χίτλερ γιὰ τὴν ἐπίθεση, ἀλλὰ ὅταν πιὰ θὰ ἤτανε ἀργά, ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ τὸν σταματήσει, αὐτὸ τὸ ἔχουμε δεῖ καὶ παραπάνω. Κυριεμένος ἀπὸ τὸ φόβο ὅτι ὁ Χίτλερ δὲν θὰ τὸ ἐπεδοκίμαζε, γύρευε νὰ βρεῖ τρόπο, τρόπο μακιαβελικῆς πονηριᾶς, νὰ τοῦ διαβιβάσει τὴν πληροφορία χωρὶς οὐσιαστικὰ νὰ τὸν πληροφορήσει ὅμως γιὰ τίποτε.

«Ἐπιστρέφοντας ὁ Μουσσολίνι — ἀναφέρει ὁ Τσιάνο — ἑτοίμασε ἕνα γράμμα γιὰ τὸν Χίτλερ, ὅπου τοῦ ἐκθέτει γενικὰ τὴν κατάσταση. Κάνει ἀκόμα νύξη γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἐπιχείρηση στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ δὲν καθορίζει μήτε τὸ μέγεθος

τοῦ στρατοῦ, μήτε τὴν ἡμερομηνία τῆς ἐπίθεσης, γιατὶ φοβᾶται μὴν τοῦ ἔλθει ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ πρόσταγμα ἅλτ. Ἀρκετὲς ἐνδείξεις μᾶς δίνουν νὰ καταλάβουμε ὅτι στὸ Βερολίνο, δὲν τοὺς ἐνθουσιάζει ἡ ἰδέα τοῦ πηγαιμοῦ μας στὴν Ἀθήνα. Ὡστόσο ἡ ἡμερομηνία ὁρίστηκε γιὰ τὶς 28 Ὀκτωβρίου. Ὁ Πρίκολο ἀναφέρει ὅτι ὁ Μπαντόλιο τοῦ ἔδωσε ὁδηγίες γιὰ μιὰ περιορισμένη ἀεροπορικὴ δράση Ὁ Ντοῦτσε δὲν εἶναι σύμφωνος. Προτιμάει ἕνα ζωηρὸ σπηρούνιασμα, γιατὶ φοβᾶται ὅτι ὅλα θὰ γίνουνε σμπαράλια στὸ πρῶτο σκόνταμμα. Ἂν ἀρχίσουνε τὰ χασομέρια, θὰ καταφθάσουνε οἱ Ἐγγλέζοι, μπορεῖ κι οἱ Τοῦρκοι, καὶ τότε ἡ ἱστορία θὰ τραβήξει πολὺ σὲ μάκρος. Ὁ Ντοῦτσε ὡστόσο, ἄρχισε νὰ μὴ χωνεύει τὸν Μπαντόλιο, τὸν ὁποῖο ἔβλεπε σὰν ἕνα ἐμπόδιο ποὺ τοῦ ἐμπόδιζε τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸ στρατό. Ἄρχισε νὰ συντάσσει τὸ τελεσίγραφο ποὺ θὰ ἐνεχείριζε στὶς 2 τὸ βράδυ στὶς 28 Ὀκτωβρίου ὁ Γκράτσι στὸν Μεταξᾶ. Φυσικά, τὸ ἔγγραφο δὲν ἀφήνει καμιὰ διέξοδο: «ἢ ὑποτάσσεστε ἢ θὰ σᾶς ἐπιτεθοῦμε».

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ τὸ γεγονός, ποὺ συμπεραίνεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα παραπάνω, ὅτι ὁ ρυθμιστὴς τῆς προκαθορισμένης ἐναρκτήριας ἀεροπορικῆς δραστηριότητας ἦτανε ὁ Μπαντόλιο· εἴδαμε πιὸ πάνω τὶς ἀμφιβολίες ποὺ διατύπωσε πάνω στὸ θέμα ὁ Πρίκολο καὶ τὴν ἀπαισιοδοξία ποὺ τὸν εἶχε κυριέψει. Ἡ μετατόπιση τῆς εὐθύνης — ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπωφεληθεῖ κανεὶς ὅσο γίνεται περισσότερο, ἀπὸ μιὰ νίκη, χωρὶς νὰ ὑποστεῖ καὶ μεγάλη ζημιά, ἂν τὰ πράγματα πήγαιναν ἄσχημα — ἐφαρμοζόταν ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τὶς παραμονὲς τῆς νέας αὐτῆς ἐκστρατείας μὲ ρυθμὸ φρενιτιώδη. Ἡ σύμπραξη μὲ τὴ Γερμανία, παρέμενε πάντα ἕνα πρόβλημα. Πολὺ παράξενο εἶναι, πῶς ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας στὴ Ρώμη Μάκενσεν καὶ οἱ συνεργάτες του, δὲν κατωρθώσανε νὰ πληροφορηθοῦνε, σὲ μιὰ χώρα ποὺ μὲ τόσο παράξενο τρόπο φρουρεῖ τὰ μυστικά της, τὸ τί συνέβαινε, μετὰ τὶς 15 τοῦ Ὀκτωβρίου, στὸ Παλάτσιο Βενέτσια καὶ σὲ τί κατέληξε ἡ συγκέντρωση. Ὁ Μάκενσεν ξεδιάλυνε σωστά, τόσο τὴν ὀργισμένη ἀντίδραση τῶν Ἰταλῶν γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ρουμανίας, (ὁ Τσιάνο δέχτησε τὴ δια-

κοίνωση πού τοῦ ἔφερε ὁ ἐπιτετραμένος Μπίσμαρκ τὸ βράδυ στὶς 10 Ὀκτωβρίου «χωρὶς νὰ προβεῖ σὲ κανένα σχόλιο»), ὅσο καὶ τὴν ἐπικείμενη ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ βάδιζε ψηλαφιστὰ γιὰ νὰ μπορέσει ν' ἀντιληφτεῖ τὸ μηχανισμὸ σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο παίρνουνταν οἱ ἀποφάσεις.

Στὶς 18 Ὀκτωβρίου μ' ἕνα τηλεγράφημά του στὸ Γερμανικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ πρεσβευτὴς πληροφοροῦσε: «Ὑψηλὰ πρόσωπα, ἀνάμεσά τους κι ὁ κόμης Τσιάνο, προσπαθούσανε νὰ βροῦνε μιὰ λύση στὸ ἰταλο-ἑλληνικὸ πρόβλημα. Πληροφορίες προερχόμενες ἀπό ἔγκυρες πηγές, ἀναφέρουνε ὅτι ὁ κόμης Τσιάνο ἀποβλέποντας στὸ νὰ ἐπιταχύνει τὴ λύση τοῦ προβλήματος, ἐκάλεσε στὴ Ρώμη τὸν διοικητὴ (δηλαδὴ τὸν τοποτηρητὴ στρατηγὸ Γιακομόνι — Σημ. συγγρ.) καὶ τὸν ἀρχηγὸ τῶν ἰταλικῶν δυνάμεων στὴν Ἀλβανία γιὰ ν' ἀκούσει τὶς ἀπόψεις τους. Εἶναι γνωστὸ στὸ Παλάτσο Γκίτζι, ὅτι κι οἱ δυὸ κηρυχθήκανε ὑπὲρ τῆς ἄμεσης ἐπίθεσης». Ὁ Μάκενσεν ἀσφαλῶς ἀγνοοῦσε, ὅτι ὁ πιὸ ἔνθερμος ὀπαδὸς τῆς ἄμεσης δράσης, ἤτανε ὁ Μουσσολίνι.

Στὶς 13 Ὀκτωβρίου πάλι, ὁ φὸν Μάκενσεν, σ' ἕνα του ἐμπιστευτικὸ γράμμα πρὸς τὸ γραμματέα τοῦ ὑπουργείου Βάϊτσεκερ, παραπονεῖται ὅτι δὲ χειριστήκανε μὲ ἀρκετὴ λεπτότητα ἀπέναντι στὴν Ἰταλία, τὸ ζήτημα τῆς ρουμανικῆς ὑπόθεσης. Τὴν ἑπόμενη μέρα, ὁ Μάκενσεν τηλεγραφοῦσε ([16]) ὅτι εἶχε πληροφορηθεῖ ὅτι ἡ ἔναρξη τῆς ἐπίθεσης εἶχε ὁριστεῖ γιὰ τὶς 23 Ὀκτωβρίου, μὲ ἀντικειμενικοὺς στόχους τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Στὶς 19 Ὀκτωβρίου ἀκόμα, ὁ Μάκενσεν γίνονταν δεκτὸς ἀπὸ τὸν Τσιάνο ἀπ' τὸν ὁποῖο καὶ γύρευε κατηγορηματικὴ δήλωση ἂν ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα βρίσκονταν στὰ πρόθυρα. Ὁ Τσιάνο «ὕψωσε τοὺς ὤμους του καὶ εἶπε ὅτι ἡ Ἰταλία ἤτανε ἐλεύτερη νὰ δράσει στὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδας, ὅπως νόμιζε καλύτερα, ὅπως ἐξ ἄλλου εἴχανε συμφωνήσει ὁ Φύρερ μὲ τὸν Ντοῦτσε». Ἡ θέση τοῦ Μάκενσεν ἤτανε πολὺ λεπτή. Ἔπρεπε βέβαια νὰ φροντίζει γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς χώρας του, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ὑπόψη του ὅτι ὁ Μουσσολίνι, μποροῦσε, σὲ περίπτωση πού δὲ φερόταν μὲ ἀπόλυτη ἐπιφυλακτι-

κότητα, νὰ τὸν ὑποσκελίσει καὶ νὰ ἔλθει σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸν Χίτλερ, πρᾶγμα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ προκαλέσει τὴν ἀπομάκρυνσή του.

Γιὰ νὰ μὴν μπλεχτεῖ σὲ μιὰ τέτοια ἱστορία καὶ ἐκνευρισμένος, καὶ μὲ τὸ δίκηο του, ὁ πρεσβευτὴς ἀπὸ τήν ἀναιδῆ ὅσο καὶ γεμάτη ὑπεκφυγὴ ἀπάντηση τοῦ Τσιάνο, ἀπευθύνθηκε στὸ ὑπουργεῖο καὶ γύρεψε ὁδηγίες, μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι μιὰ «φιλικὴ ἐρώτησή του» γιὰ πληροφορίες, γιὰ τὸ τί ἑτοιμάζεται ἐνάντια στήν Ἑλλάδα, προκάλεσε πραγματικὴ ἐπανάσταση στοὺς κυβερνητικοὺς κύκλους. Ὁ Χίτλερ — ὁ διερμηνέας Σμὶτ τὸν περιγράφει «ἔξω φρενῶν» καὶ ἀποφασισμένο νὰ ἐμποδίσει «αὐτὴ τὴν παράλογη ἐπιχείρηση» — ἀπάντησε ὅτι προκειμένου γιὰ τὴν ἀντίδραση στὴ «φιλικὴ ἐρώτηση» νὰ μὴν πολυσκοτίζεται. Προφανῶς νὰ εἶχε κατὰ νοῦ νὰ συναντηθεῖ σὲ μερικὲς μέρες μὲ τὸ Μουσσολίνι (καὶ πραγματικὰ στὶς 25 Ὀκτωβρίου, ἐπρότεινε στὸ Ρίμπεντροπ νὰ φροντίσει γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς συνέντευξης γιὰ τὶς 28 στὴ Φλωρεντία) καὶ νὰ ξεκαθαρίσει μαζί του τὴν ὑπόθεση. Ξανὰ στὶς 24 Ὀκτωβρίου ὁ Μάκενσεν εἰδοποιεῖ: «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Ἰταλία σὲ μερικὲς μέρες πρόκειται νὰ ἐπιτεθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἰταλικὴ κυβέρνηση ἀπέφυγε νὰ μοῦ μεταδώσει τὶς προθέσεις της σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα». Ὅπως καὶ ὁ Μάκενσεν, ἔτσι κι ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος φὸν Ρίντελεν, μάταια πάσχιζε νὰ καταφέρει ν' ἀποσπάσει τὸ μυστικὸ τῆς ἡμερομηνίας ποὺ θὰ ἐγινόταν ἡ ἐπίθεση. Καὶ στὶς 27 Ὀκτωβρίου, ὅταν πιὰ ὁ κῦβος εἶχε ριφθεῖ, χτυποῦσε κάτω μὲ πεῖσμα ἕνα γεμάτο πικρία «ὑπόμνημα»:

«Ὁ στρατάρχης Μπαντόλιο μὲ πληρορόρησε στὶς 23 Αὐγούστου ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν πρόκειται νὰ προβεῖ σὲ καμιὰ ἐχθρικὴ πράξη ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, ἐκτὸς ἂν τὴν ὑποχρεώσουνε μὲ τὰ καμώματά τους τόσο οἱ Ἕλληνες, ὅσο καὶ οἱ Ἄγγλοι... Ἡ κρίση ὀξύνθηκε καὶ πάλι στὰ μέσα τοῦ Ὀκτωβρίου ὅταν μαθεύτηκαν μετατοπίσεις τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ πρὸς τὰ ρουμανικὰ σύνορα. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴ παρατηρεῖται μεγάλη δραστηριότητα στὴν προπαρασκευὴ τῆς ἔνοπλης δράσης ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα». Ὁ στρατηγὸς Ροάττα στίς

23 Ὀκτωβρίου ἐχαρακτήρισε ψευδὴ τὴν εἴδηση ὅτι ἡ Ἰταλία εἶχε πρόθεση ν' ἀναλάβει ἔνοπλη δραστηριότητα ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ ὁ Μπαντόλιο μοῦ εἶπε, στὶς 24 Ὀκτωβρίου, ὅτι ὅλα τὰ μέτρα εἴχανε ληφθεῖ γιὰ τὴν προπαρασκευή μιᾶς ἐπίθεσης ἐνάντια στήν Ἑλλάδα, σὲ περίπτωση ποὺ οἱ Ἄγγλοι θὰ παύανε νὰ τηροῦνε οὐδετερότητα. Καθαρὰ φαίνεται, ὅτι οἱ ὑψηλοὶ κύκλοι εἴχανε ὁδηγίες, νὰ μὴν ἀποκαλύψουνε σὲ κανένα Γερμανὸ ἐπίσημο ὁτιδήποτε σχετικὸ μὲ τὴν πρωτοβουλία αὐτή ... ποὺ θὰ λάβαινε χώρα κατὰ τὰ τέλη τοῦ μήνα». Στὸ ἴδιο αὐτὸ «ὑπόμνημα», (τὸ παραθέτω συμπληρωματικὰ ἂν καὶ ἔτσι παραβαίνω τὴ χρονολογικὴ σειρά), ὁ φὸν Ρίντελεν ἀποδείχτηκε καλὸς προφήτης: «Μιὰ καὶ δυὸ ἀπ' τὶς μεραρχίες ποὺ βρίσκονται, στὴν Ἀλβανία προορίζονται γιὰ νὰ προφυλάξουνε τὰ πρὸς τὴ Γιουγκοσλαβία σύνορα, ἡ Ἰταλικὴ ὑπεροχὴ δὲν εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ συντελέσει σύντομα στὴν πραγματοποίηση ἐντυπωσιακῆς ἐπιτυχίας, ἂν οἱ Ἕλληνες ἀντιτάξουνε σοβαρὴ ἀντίσταση».

Ἀπὸ ὅπου ἀποδείχνεται, ὅτι τὸ παράλογο καὶ ριψοκίνδυνο τοῦ σχεδίου ποὺ κατέστρωσε ὁ Βισκόντι Πράσκα, ἤτανε μὲ τὸ πρῶτο ἀντιληπτό, ἀπὸ ὁποιον εἶχε ἔστω καὶ τήν παραμικρή ἰδέα τῆς πολεμικῆς τέχνης. Τώρα πιά, ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια καὶ τόσες περιπέτειες, ἡ προσπάθειά μας ν' ἀποκρύψουμε τὶς προθέσεις μας ἀπ' τοὺς Γερμανοὺς γιὰ νὰ τοὺς πληρώσουμε μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα, συντελεῖ μονάχα στὸ νὰ δώσει στὸ ζήτημα ψυχολογικὴ χροιά, μιὰ καὶ σὲ συνέχεια ἐξαπολύθηκε ἡ ἐπίθεση. Οἱ φαντασιόπληκτες ἰδιοτροπίες τοῦ Μουσσολίνι, ὑπῆρξαν ὁ πρόλογος τῆς πιὸ πικρῆς ταπείνωσης. Ἀποφύγαμε νὰ συμβουλευτοῦμε τοὺς Γερμανούς, γιατὶ θέλαμε νὰ κάνουμε τοῦ κεφαλιοῦ μας, κατοπινὰ ὑποχρεωθήκαμε νὰ ἐκλιπαροῦμε συμπαράσταση.

Στὴ Ρόκκα ντελὰ Καρμινάτε, στὶς 19 Ὀκτωβρίου, ὁ Μουσσολίνι ἦταν ἀπασχολημένος στὸ νὰ συντάσσει τὴν περίφημη ἐπιστολή ([17]), παραφουσκωμένη ἀοριστολογίες, ἀποβλέποντας στὸ νὰ χρησιμοποιήσει τὸ πονηρὸ κείμενό της, σὰν πρόσχημα σὲ προσεχεῖς συναντήσεις του μὲ τοὺς Γερμανούς. Ἡ εἴδηση τῆς ἐπίθεσης ἐνάντια στήν Ἑλλάδα, εἶχε

καταχωνιαστεῖ σὲ φλύαρα κατεβατὰ γεμάτα μὲ μακροσκελῆ ἀνάλυση τῆς πολιτικοστρατιωτικῆς κατάστασης. Ὁ Ντοῦτσε ποὺ εἶχε συναντηθεῖ μὲ τὸ Χίτλερ στὸ Μπρέννερο, στὶς 4 Ὀκτωβρίου, ἔθιγε τὸ ζήτημα τῶν κινήσεων τῆς Γαλλίας καὶ γύρευε διευκρινίσεις γιὰ τὶς σχέσεις τῆς Γαλλίας μὲ τὸν Ἄξονα. Περιλάβαινε δὲ καὶ τὴν Ἑλλάδα σὲ μιὰ παράγραφο, ποὺ εἶχε τὸ γενικὸ τίτλο «κατὰ ξηρὰν ὀχυρὰ τῆς Ἀγγλίας». Τὰ ὀχυρὰ αὐτὰ ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐξαλειφθοῦνε, τ' ἀραδιάζει ἕνα - ἕνα: Τὴν Πορτογαλία, τὴ Γιουγκοσλαβία, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Τουρκία, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Ἑλβετία. «Ὅσον ἀφορᾶ τὴν Ἑλλάδα,—ἔγραφε ὁ Μουσσολίνι—εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ διακόψω τὶς σχέσεις ὅσο μπορῶ πιὸ γρήγορα. Ἡ Ἑλλάδα ἔχει ἀποβεῖ τὸ πιὸ προχωρημένο ὁρμητήριο γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Ἀγγλίας στὴ Μεσόγειο. Βασιλιὰς Ἐγγλέζος, διευθύνουσα πολιτικὴ τάξη ἐγγλέζικια, λαὸς ἀνώριμος σέ πολιτισμό, μὲ τὸ μῖσος ἐνάντια στὴν Ἰταλία. Ἡ Ἑλλάδα φρόντισε νὰ κινητοποιήσει τὶς δυνάμεις της, ἀπ' τὸ Μάιο ἔβαλε στὴ διάθεση τῆς Μεγ. Βρεττανίας ναυτικὲς καὶ ἀεροπορικές της βάσεις, ὅπως ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ ἐγκαταλειφθήκανε στὸ Βιτρὺ Λὰ Σαριτὲ καὶ τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνη νὰ μοῦ στείλει ὁ φὸν Ρίμπεντροπ. Τὶς τελευταῖες αὐτὲς μέρες, οἱ Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ καταλάβανε σχεδὸν ὅλα τὰ στρατόπεδα τῆς Ἑλλάδας. Μὲ δυὸ λόγια, ἡ Ἑλλάδα παίζει στὴ Μεσόγειο, τὸν ἴδιο ρόλο ποὺ ἔπαιζε στὴ Βόρειο θάλασσα ἡ Νορβηγία καὶ ἑπομένως πρέπει νὰ ἔχει τὴν ἴδια τύχη. Πιστεύω ὅτι ἡ Τουρκία, ἄλλο ἕνα ἀτοῦ στὸ παιχνίδι τῆς Ἀγγλίας, δὲν πρόκειται νὰ κουνηθεῖ, ἂν μάλιστα προβεῖτε—γι' αὐτὸ δὲν ἀμφιβάλλω—στὴν ἐνίσχυση τῶν δυνάμεών σας στὴ Ρουμανία. Ὅσο γιὰ τὴν Αἴγυπτο, ἡ ἐπανάλειψη τῶν ἐπιχειρήσεων προϋποθέτει στάδιο προϋπολογισμοῦ ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο ποὺ καταπιαστήκατε ὅταν σχεδιάζατε τὴν ἀπόβαση στὴ Μεγάλη Βρεττανία. Πάντως, πιστεύω ὅτι θὰ μπορέσω νὰ τὰ βγάλω πέρα ταυτόχρονα καὶ στὰ δυὸ μέτωπα: τὸ ἑλληνικὸ καὶ τὸ αἰγυπτιακό. (*)

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.—Ἀπολύ-

Ἡ πανούργα προσπάθεια τοῦ Μουσσολίνι εἶναι στὸ ἔγγραφο τοῦτο τόσο ξεκάθαρη, ποὺ καταντάει μελοδραματική. Δηλώνει ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ κόψει τὶς σχέσεις ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει λέξη γιὰ τὴν ἡμερομηνία τῆς ἐπίθεσης, ποὺ ἤδη εἶχε ὁρισθεῖ. Ἐξετάζει τὴ θέση τῆς Τουρκίας, χωρὶς ὡστόσο νὰ ὁμολογήσει τὸ ρεζιλίκι του στὸ ζήτημα τῆς αἴτησης ποὺ ἔκανε πρὸς τὴ Βουλγαρία γιὰ νὰ ἐπέμβει στὸν πόλεμο. Ἀποφεύγει νὰ προσδιορίζει μὲ λεπτομέρειες τοὺς ἄμεσους ἢ τοὺς ἀπώτερους σκοποὺς τῆς ἐκστρατείας. Δίνει τὴν ἐντύπωση μικροῦ παιδιοῦ ποὺ δείχνει τὸ παιχνίδι του σ' ἕνα πιὸ δυνατό του, γιατὶ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ἀλλιῶς, ἀλλὰ τὸ δείχνει ἀπρόθυμα καὶ μὲ μισὴ καρδιά, διατηρώντας πάντα τὸ φόβο ὅτι αὐτὸς ὁ ἄλλος μπορεῖ νὰ τοῦ τὸ πάρει. Στὶς 23 Ὀκτωβρίου—χωρὶς τὴν παραμικρὴ βιασύνη, μπορεῖ καὶ σκόπιμα νὰ ἔγινε ἡ καθυστέριση—ὁ Τσιάνο ἔστειλε τὸ διάγγελμα στὸ Βερολίνο, μέσα σ' ἕνα διπλωματικὸ φάκελλο, μαζὶ μ' ἕνα γράμμα ποὺ ἀπευθυνόταν στὸν ἐπιτετραμμένο Ζαμπόνι. Στὸν Ζαμπόνι δινόταν ἡ ἐντολὴ νὰ μεταβιβάσει ἀμέσως τὸ διάγγελμα στὸν Φύρερ. Ὁ Χίτλερ δὲν βρισκόταν στὸ στρατηγεῖο του, εἶχε πάει στὴ Μοντουὰρ καὶ τὴν Χεντάϊε, ὅπου συνάντησε τὸν Πεταὶν καὶ τὸν Φράνκο, (πολὺ τὸν ἔτσουζε τὸ ζήτημα τὸ Μουσσολίνι· μιὰ προσέγγιση Βερολίνου-Παρισιοῦ τοῦ κεντοῦσε τὴ ζήλεια του).

Τὸ μήνυμα τοῦ Ντοῦτσε, δὲν μποροῦσε λοιπὸν νὰ φτάσει ἀμέσως στὰ χέρια τοῦ Χίτλερ. Στὶς 11 τὸ βράδυ στὶς 24

τως ἀνακριβῆ τὰ ἀναγραφόμενα ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐφρόντισε νὰ κινητοποιήσῃ τὰς δυνάμεις της ἀπὸ τὸν Μάϊον καὶ ὅτι διέθεσεν εἰς τὴν Μ. Βρεττανίαν ναυτικὰς καὶ ἀεροπορικὰς βάσεις ὡς ἐπίσης ὅτι Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ καταλάβανε ὅλα σχεδὸν τὰ στρατόπεδα τῆς Ἑλλάδος. Οὐδεὶς Βρεττανὸς στρατιωτικὸς εὑρίσκετο πρὸ τοῦ πολέμου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλλὰς ἐτήρησεν αὐστηρὰν οὐδετερότητα παρὰ τὴν προκλητικότητα τῶν Ἰταλῶν διὰ τοῦ τύπου καὶ δι' ἔργων (τορπιλισμὸς Ἕλλης) ἐν τῇ προσπαθείᾳ της ὅπως ἀποφύγῃ τὸν πόλεμον· τὴν κατὰ τῆς Ἰταλίας ἐχθρότητα προεκάλεσαν αὐτοὶ οὗτοι οἱ Ἰταλοὶ διὰ τῆς ἀσκουμένης διὰ τοῦ τύπου πολεμικῆς, διὰ τῆς ἀπειλῆς τῆς ἐδαφικῆς μας ἀκεραιότητος διὰ τοῦ τορπιλλισμοῦ τῆς Ἕλλης καὶ τὰς ἀπὸ ἀέρος προσβολὰς πλοίων μας.

'Οκτωβρίου ὁ Ζαμπόνι πληροφοροῦσε τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι «μεταβίβασα τὸ γράμμα τοῦ Ντοῦτσε στὸν ὑφυπουργὸ Βαϊτσέκερ, ὁ ὁποῖος καὶ μὲ διαβεβαίωσε ὅτι θὰ φροντίσει νὰ σταλεῖ τὴν ἐπαύριο πρωὶ στὸν Φύρερ, μὲ τὸ εἰδικὸ ἀεροπορικὸ ταχυδρομεῖο, μαζὶ μὲ τὴν ἄλλη του ἀλληλογραφία στὴν κατεχομένη ζώνη ὅπου βρισκόταν ἀκόμα». Ὅταν τὴν ἴδια τούτη βραδυά, στὶς 24 Ὀκτωβρίου, ὁ Ρίμπεντροπ τηλεφώνησε ἀπὸ ἕνα μικροσταθμὸ τῆς Γαλλίας στὸν Τσιάνο γιὰ νὰ τὸν ἐνημερώσει σχετικὰ μὲ τὶς συνομιλίες καὶ νὰ προτείνει τὴ συνάντηση τῶν δυὸ δικτατόρων στὴν Ἰταλία, δὲν εἶχε λάβει ἀκόμα γνώση τῆς ἐπιστολῆς· ὡστόσο, οὔτε ἔδειξε καμιὰ βία, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὑπόδειξε καμιὰ συγκεκριμμένη ἡμερομηνία γιὰ τὴ συνάντηση Χίτλερ - Μουσσολίνι, (σύμφωνα μὲ ἄλλες πηγές, ὁ Χίτλερ ἔλαβε γνώση τοῦ μηνύματος στὶς 24, ἀλλὰ ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ διαψεύδεται κατηγορηματικὰ ἀπὸ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ζαμπόνι). Πραγματικά, ὁ Ρίμπεντροπ στὶς 25 ξανατηλεφώνησε, γιὰ νὰ προτείνει ἡ συνάντηση νὰ λάβει χώρα στὴ Φλωρεντία στὶς 28 Ὀκτωβρίου. Ἔτσι ὁ Χίτλερ ἔφτασε στὴ Φλωρεντία πολὺ ἀργά, μερικὲς ὧρες μετὰ τὴν ἐπίδοση τοῦ τελεσίγραφου.

Ἡ μόνη δικαιολογία ποὺ χωρεῖ γιὰ τὴν καθυστερημένη γερμανικὴ ἐπέμβαση, εἶναι ὅτι τόσο οἱ κρατικοὶ κύκλοι τοῦ Βερολίνου, ὅσο καὶ οἱ διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι στὴ Ρώμη. εἶχανε τόσο μπουχτίσει ἀπὸ τὰ φούμαρα καὶ τὴν ἀναποφασιστικότητα τοῦ Μουσολίνι, ὥστε δὲ δώσανε πίστη οὔτε στὶς προετοιμασίες, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὴν εἴδηση τοῦ πολέμου, περιμένανε δὲ μὲ βεβαιότητα ὅτι τὴ διαταγὴ γιὰ ἐπίθεση θὰ ἀκολουθοῦσε κάποια ἄλλη ποὺ θὰ ἀναιροῦσε τὴν πρώτη. Καὶ πραγματικά, ὑπῆρξε μιὰ τέτοια διαταγή, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμά της ἤτανε ν' ἀκυρωθεῖ ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Κέρκυρα καὶ ν' ἀναβληθεῖ ἡ ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν γιὰ δυὸ μέρες. Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἐξήγηση ποὺ μπορεῖ νὰ δοθεῖ στὴν τακτικὴ ποὺ κρατήσανε οἱ Γερμανοὶ τὴν περίοδο αὐτή. Τὸ πρόσταγμα γιὰ ἐπίθεση τὸ εἴχανε πληροφορηθεῖ στὴν Ἑλλάδα ὅλοι, οἱ Ἕλληνες διπλωμάτες εἴχανε λάβει γνώση, ὅπως εἴδαμε ἤδη, στὴν ἐντέλεια, ὁ Μεταξᾶς τὴν περίμενε (στὸ ἡμε-

ρολόγιό του στὶς 25 Ὀκτωβρίου σημειώνει μὲ ἔκπληξη. «Δὲν ἔγινε σήμερα ἡ ἰταλικὴ ἐπίθεση» καὶ συνέχεια στὶς 26: «Οὔτε καὶ σήμερα δέν ἔγινε ἡ ἐπίθεση»). Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα σημειώνει ὁ Πουντόνι, ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ βασιλῆα, στὶς 26 Ὀκτωβρίου: «Ὁ ὑπουργὸς Ἀκκαρόνε ἦλθε στὴν Πίζα. Σὲ μιὰ συνομιλία ποὺ εἴχαμε μὲ πληροφόρησε ὅτι ὅλοι μιλοῦνε στὴ Ρώμη γιὰ τὴν ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα καὶ ὑπαινίσσονται τὴ σημερινὴ μέρα σὰν τὴν ἡμερομηνία τῆς ἔναρξης τῆς ἐπίθεσης, (στὴν περίφημη συνεδρίαση εἶχε παρθεῖ ἡ ἀπόφαση γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς ἡμερομηνίας). Νὰ γιατὶ οἱ Γερμανοὶ ἀποφεύγουνε πάντα νὰ μᾶς ποῦνε τί σκοπεύουνε νὰ κάνουνε».

Ὁ κῦβος εἶχε ὡστόσο ριχτεῖ, ἔκανε δὲ ἀκόμα καὶ τὸν Μπαντόλιο νὰ ἐγκαταλείψει τοὺς αἰώνιους δισταγμούς του καὶ νὰ προχωρήσει στὴν ἄποψη τῆς αἰσιόδοξης ἔκβασης τῆς ἐκστρατείας, σὲ τέτοιο σημεῖο, ποὺ νὰ καυχιέται σ' ἕνα του γράμμα πρὸς τὸν Ντὲ Βέκκι ([18]) «γιὰ τὴν ἀποστολὴ μονάδας τιμωρίας» ποὺ «θὰ τοὺς βόλευε ὅπως τοὺς ἄξιζε»· καὶ σὲ μιὰ συγκέντρωση τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὑπαρχηγῶν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, στὶς 24 Ὀκτωβρίου, ἄρχισε νὰ κάνει λόγο γιὰ κάτι φιλόδοξα σχέδια ποὺ σκέπτονταν νὰ βάλει μπρός, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ κατάφερνε μὲ τὶς μεραρχίες ποὺ διέθετε νὰ καταλάβει τὴ Θεσσαλονίκη, διαβεβαιώνοντας τοὺς παρόντας ὅτι δὲν ὑπῆρχε παρὰ μόνο «μικρὴ πιθανότητα» ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ προβαίνανε σὲ ἀντεπίθεση. Πολὺ παράξενο. Ὁ Μπαντόλιο μὲ τὸ Μουσσολίνι δὲν καταφέρνανε νὰ συνεννοηθοῦνε, οἱ ἀπόψεις τους στὸ ζήτημα τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου ἀπείχανε πάρα πολύ, ἀλλὰ κάτι τέτοιες «φαεινὲς» ἰδέες τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, δίνανε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἦτανε πιὸ ἔνθερμος ὀπαδὸς κι ἀπ' αὐτὸν τὸν Ντοῦτσε. Πίστευε ὅτι θὰ τὰ κατάφερνε καλὰ ἡ πέμπτη φάλαγγα, κι ἡ ἐπιδεξιότητα τῶν πολιτικῶν, πρᾶγμα ποὺ ἀποφεύγει νὰ θίξει στὸ ἡμερολόγιό του ὁ Τσιάνο.

Οἱ ὑπερασπιστὲς τοῦ στρατηγοῦ γαντζώνονται σ' αὐτὴ τὴ θεωρία. Βέβαια, δὲν εἶναι εὔκολο νὰ μαντέψει κανεὶς τὶς σκέψετς ἑνὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ ὡστόσο ἔδινε τὴν ἐντύπωση

ἀναποφάσιστου μὲ πότε - πότε ἀπρόβλεπτες ἐκλάμψεις. Ἀκόμα καὶ στὶς 24, ὅταν λάβαινε χώρα ἡ συγκέντρωση τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὑπαρχηγῶν τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου, ὁ Μπαντόλιο ἤξερε ἤδη ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν ἐπρόκειτο νὰ κουνηθεῖ κι ὅτι γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς Ἀπαίτησης Γ, λείπανε οἱ βασικὲς προϋποθέσεις. Οὔτε ἀκόμα καὶ μιὰ ἄλλη ἐνάντια ἔνδειξη στὶς 26 Ὀκτωβρίου συνετέλεσε στὸ νὰ μετριάσει ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμὴ τὴ φούρια ποὺ τοὺς εἶχε πιάσει. Ὁ στρατηγὸς Φραντζέσκο Ρόσσι, σταλμένος στὴν Ἀλβανία γιὰ ἐπιθεώρηση, διαπίστωσε ὅτι ὁ καιρὸς ἦταν ἐνάντιος· ἔτσι καταρρέει ἄλλη μιὰ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐπίθεσης: ἡ ἐνεργὸς ἐπέμβαση τῆς ἀεροπορίας μας. «Ἀτμοσφαιρικὲς συνθῆκες ἐξαιρετικὰ ἐνάντιες — τηλεγράφησε ὁ Ρόσσι — χωρὶς πρόβλεψη γιὰ ἄμεση καλυτέρεψη, ἐνισχύσεις καὶ χειρισμοὶ ἐξαιρετικὰ δύσκολοι. Συνθῆκες δυσμενεῖς γιὰ τὴν ἀεροπορία. Ἐκφράζω τὴ γνώμη ὅτι ἡ ἡμέρα ἔναρξης τῶν ἐπιχειρήσεων πρέπει νὰ καθορισθεῖ ἀπὸ τὸν ἐπὶ τύπου Ἀνώτατο Ἀρχηγό. Ἡ κακοκαιρία θὰ ἐμποδίσει τὴν ἐκφόρτωση τῶν πλοίων». Ὁ Ροάττα μεταβίβασε τὸ τηλεγράφημα στὸν Μπαντόλιο, ὁ ὁποῖος δέν ἔκανε διόλου λόγο στὸ Μουσολίνι. Τίποτε δὲν γινόταν. Πάρθηκε ἡ ἀπόφαση γιὰ τὶς 28 καὶ στὶς 28 ἔπρεπε νὰ γίνει, καὶ ὁ πιὸ ἀποφασισμένος ἦταν ὁ Βισκόντι Πράσκα, ποὺ μὲ τὸ φόβο στὴν καρδιὰ γιὰ μιὰ ἐνδεχόμενη ἀντικατάστασή του, ἦταν ἀποφασισμένος νὰ δράσει στὶς 28. Μπορεῖ οἱ συνθῆκες νὰ ἦτανε δυσμενεῖς, ἀλλὰ τὸ φρόνημα τοῦ στρατοῦ βρισκόταν «πολὺ ψηλὰ» κι αὐτὸ ἔφτανε στὸν Βισκόντι Πράσκα κι ἀκόμα περισσότερο στὸν ἀνυπόμονο Μουσσολίνι.

V

ΑΦΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΓΟΛΙΑΘ

Ὁ Γιακομόνι γύρισε τότε στὴ Ρώμη ἀπ' τὸ μικρό του βασίλειο, τὰ Τίρρανα, καὶ καταπιάστηκε μὲ τὸ ([1]) νὰ «δημιουργήσει περισσότερο εὐνοϊκὸ περιβάλλον, ποὺ θὰ συντελέσει στὴ γρήγορη καὶ νικηφόρα ἔκβαση τῶν στρατιωτικῶν μας ἐπιχειρήσεων στὴν Ἑλλάδα. Σὲ μιά του ἔκθεση στὶς 19 Ὀκτωβρίου ὁ Γιακομόνι κάνει λόγο συγκεκριμμένα γιὰ μιὰ προσπάθεια νὰ δωροδοκηθοῦνε οἱ Ἕλληνες, σὲ περιορισμένη ὅμως μοῖρα καὶ μόνο ἀνάμεσα σὲ πρόσωπα στὶς προφυλακές, στὴ μεθόριο. «Μοῦ ἀναφέρθηκε ὅτι ἀξιωματικοὶ Ἕλληνες σὲ ὑπηρεσία κατὰ μῆκος τῆς παραμεθόριας ἀμυντικῆς γραμμῆς ἐνδιαφερθήκανε γιὰ τὸν τρόπο συμπεριφορᾶς τῆς Ἰταλίας πρὸς τοὺς συναδέλφους του Ἀλβανούς, παρακαλέσανε δὲ τὸν ἐξοχώτατο στρατηγὸ Βισκόντι Πράσκα νὰ προωθήσει τὸ ζήτημα τῆς πιὸ συχνῆς ἐπαφῆς ἀνάμεσα στὰ δυὸ στρατεύματα, ἐλπίζοντες ὅσοι ὑποστηρίζουνε τὶς ἀπόψεις μας σὲ ἐνδεχόμενη βοήθεια καὶ προστασία ἐκ μέρους μας. Μιὰ καλὴ κατευθυνόμενη δραστηριότητα στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ μπορεῖ νὰ συντελέσει στὴν ἄμβλυνση τῆς ἀμυντικῆς ὁρμῆς τοῦ ἐχθροῦ ἐνάντια στὴν ἐναρκτήρια ἐξόρμηση τοῦ στρατοῦ μας. Γιὰ διεκπεραίωση ἑνὸς τέτοιου σκοποῦ ἔβαλα στὴ διάθεση τοῦ στρατηγοῦ Βισκόντι σχετικὸ ποσό». (*)

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.— Οὐδεὶς

Προφανῶς, πρόκειται γιὰ μιὰ περιορισμένης ἀκτίνας προσπάθεια, ἀνεξάρτητης μὲ τὶς προηγούμενα διατυπωθεῖσες ὑποθέσεις τῆς δωροδοκίας καὶ προδοσίας. Ἀπ' τὴν ἄλλη ὁ Γιακομόνι εἶχε ὀργανώσει ὁμάδες Ἀλβανῶν γιὰ τὴ διενέργεια σαμποτάζ, ποὺ ὁ ρόλος τους ἤτανε νὰ εἰσχωροῦν σὲ Ἑλληνικὸ ἔδαφος καὶ νὰ προβαίνουν σὲ φθορὰ τοῦ τηλεγραφικοῦ καὶ τηλεφωνικοῦ δίκτυου. νὰ καταστρέφουν φυλάκια, νὰ ἀφοπλίζουνε φρουρούς, νά προκαλοῦνε ταραχὲς στὰ μετόπισθεν, νὰ διενεργοῦν δολοφονικὲς ἀπόπειρες ἐνάντια σὲ στρατηγοὺς τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, καὶ νὰ προπαρασκευάζουνε καὶ νὰ ὑποκινοῦνε ἐπαναστατικὰ κινήματα ἀνάμεσα στὴ λαϊκὴ μάζα. Οἱ «κομμάντος» αὐτοὶ οὔτε καταστρέψανε, οὔτε ἀφοπλίσανε, οὔτε διενεργήσανε δολοφονίες, οὔτε ὑποκινήσανε ἐπαναστάσεις. Μόνο εἰσπράττανε. Πρόκειται γιὰ 250 ἄντρες ἐφοδιασμένους μὲ διακριτικὰ σήματα «γνωστὰ μόνο στὰ ἐν δράσει στρατεύματά μας». Τὰ στρατεύματά μας ὡστόσο δὲν εἴχανε ποτὲ τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπωφεληθοῦνε ἀπὸ τὴ δραστηριότητά τους.

Ὁ Τοποτηρητὴς ζωηρὰ ἐνδιαφέρθηκε στὴ δημιουργία τῶν ἐπεισοδίων «ποὺ θὰ δικαιολογοῦσε τὴν κεραυνοβόλο στρατιωτική μας ἐπέμβαση στὴν Ἑλλάδα», ὅπου τὸ ἐπίθετο κεραυνοβόλος πολὺ λίγο προοιωνίζει τὸ τί θὰ ἐπακολουθήσει καὶ δὲ συμβαδίζει καθόλου μὲ τὴν «κατήφεια» ποὺ εἶχε κυριέψει τὸν Τοποτηρητὴ στὴν Ἀλβανία στὴν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων του, τὴν παραμονὴ τῆς συγκέντρωσης στὸ Παλάτσο Βενέτσια στὶς 15 Ὀκτωβρίου. Ἡ σειρὰ ποὺ θ' ἀκολουθούσανε γιὰ τὴ δημιουργία τῶν ἐπεισοδίων ἤτανε ἡ παρακάτω: ἀεροπλάνο ποὺ δῆθεν θὰ ἤτανε ἄγνωστης ἐθνικότητας (στὴν πραγματικότητα θὰ ἤτανε Ἰταλικὸ) θὰ ἔριχνε στὴν Ἀλβανικὴ περιοχή προκηρύξεις στὴν Ἀλβανικὴ γλῶσσα, προσκαλώντας τοὺς Ἀλβανοὺς νὰ ἐπαναστατήσουνε ἐνάντια στοὺς Ἰταλοὺς καὶ νά ἑνωθοῦνε μὲ τοὺς Ἐγγλέζους καὶ τοὺς Ἕλληνες, πράχτορές μας στὸ Ἑλληνικὸ ἔδαφος, θὰ πυροβο-

---

Ἕλλην ἀξιωματικὸς ἐκ τῶν ὑπηρετούντων εἰς μεθοριακὰς μονάδας ἐπεζήτησεν ἐξασφάλισιν προστασίας ἐκ μέρους τῶν Ἰταλῶν.

λούσανε ἐνάντια στὶς ἀμυντικὲς γραμμές μας καὶ ἐνάντια στοὺς «εἰρηνικοὺς Ἀλβανοὺς ποὺ βρίσκουνταν σὲ συναγερμό», ἔκρηξη μπόμπας στὰ γραφεῖα τῆς Τοποτηρητείας στὸ Πόρτο Ἔντα (Ἅγιοι Σαράντα), ἀποτέλεσμα τῆς συνομωτικῆς δραστηριότητας τῶν Ἄγγλων καὶ τῶν Ἑλλήνων, λαϊκὲς διαδηλώσεις καὶ σφοδρὴ ἐπίθεση τοῦ τύπου γιὰ τὴν πρόκληση αὐτὴ τῶν Ἀγγλοελληνικῶν πραχτόρων. Αὐτὴ τὴ σειρὰ ἀκολούθησε ἡ ὀργάνωση τῆς «πρόκλησης» ποὺ ὅπως τὴν καθώρισε ὁ Μουσολίνι στὸν Βισκόντι Πράσκα θὰ χρησιμέψει στὸ νὰ «ρίξει στάχτη στὰ μάτια» ἐνῶ θ' ἀποτελέσει «τὸ προσάναμα γιὰ τὸ φυτίλι»· «κανένας — ἀναγνωρίζει ὁ ἴδιος ὁ Ντοῦτσε — δὲν θὰ πιστέψει ὅτι εἶναι δημιούργημα τῆς θείας πρόνοιας, ἀλλὰ γιὰ μιὰ δικαιολογία μεταφυσικοῦ χαρακτήρα εἶναι ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ φτάσουμε σ' ἕνα ἀποτέλεσμα».

Ἡ ἡμερομηνία ποὺ εἶχε καθοριστεῖ γιὰ τὴν πρόκληση τῶν ἐπεισοδίων ἦτανε 24 Ὀκτωβρίου, ὅταν ἡ ἐπίθεση εἶχε ὁριστεῖ γιὰ τὶς 26. Ὕστερα, ὅταν ὁ Τσιάνο (2) τὸν πληροφόρησε ὅτι ἀναβλήθηκε γιὰ δυὸ μέρες ἡ ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὁ Γιακομόνι καθυστέρησε στὴν ἐκτέλεση τοῦ σχεδίου, γιὰ νὰ προσδιορίσει ἔτσι τὶς νέες ἡμερομηνίες: (3) ἡ ἔκκρηξη τῆς μπόμπας στὸ λιμάνι τῆς Ἔντα γιὰ τὶς 25 Ὀκτωβρίου τὴ νύχτα, ἡ προσποιητὴ ἐπίθεση ἐνάντια σ' ἕνα φυλάκιο στὰ σύνορα, στὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς, πρωϊνὸ στὶς 26, τὸ ρίξιμο ἀπὸ ἀεροπλάνο τῶν ἐπαναστατικῶν προκηρύξεων στὶς 27, χαράματα. Ξοπίσω ἀκολουθήσανε οἱ ἄλλες του ἐνέργειες: διαβίβαζε στὴ Ρώμη πληροφορίες ὅτι παρατηρηθήκανε συμπτώματα κατάπτωσης τοῦ ἠθικοῦ ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες, ἀνέφερε πολυάριθμες γνῶμες, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες «ἂν ἡ πρώτη ἐξόρμηση τοῦ στρατοῦ μας εἶναι ἀρκετὰ βίαιη θὰ ἐπακολουθήσει ξεχαρβάλωμα τελειωτικὸ τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων», ἐπιβεβαίωνε αὐτὰ ποὺ ἤδη ξέρουμε ἀπὸ ἄλλες πηγές, ὅτι «ὁ Βισκόντι Πράσκα εἶναι σὲ θέση ν' ἀντιμετωπίσει τὶς ἀπαιτήσεις τῆς παρούσας στιγμῆς μὲ τὰ μέσα ποὺ ἔχει στὴν διάθεσή του καὶ μ' ἐκεῖνα ποὺ πρόκειται νὰ καταφθάσουνε». Γιὰ τὴν παράσταση ποὺ διοργάνωσε ὁ Γιακομόνι δὲν ἀπέμενε παρὰ τὸ ἐναρκτήριο χτήπημα: (4) «Θὰ συγ-

καλέσω γιὰ τὶς 28 'Οκτωβρίου γενικὴ συνέλευση τοῦ ἀνώτατου φασιστικοῦ συντεχνιακοῦ συμβουλίου... Θὰ ἔχω ἔτσι τὴν εὐκαιρία νὰ ἀποσπάσω ἀπὸ τοὺς ταγοὺς τοῦ 'Αλβανικοῦ καθεστῶτος... πανηγυρικὲς δηλώσεις ἀγαλλίασης καὶ πίστης γιὰ τὴν στρατιωτική μας ἐπέμβαση στὴν 'Ελλάδα».

'Αναφορικὰ μὲ τὴ δημιουργία τῶν ἐπεισοδίων ἐγίνανε ὅλα ὅπως τὰ εἶχανε προβλέψει, ἔξω ἀπὸ μιὰ ἐξαίρεση. Στὶς 25 'Οκτωβρίου τὸ πρακτορεῖο Στέφανι ἀνήγγελε ([5]) ὅτι ὅμιλος ἀπὸ ἀτάκτους Ἕλληνες ἐπιτέθηκε σ' ἕνα φυλάκιό μας στὰ σύνορα, κοντὰ στὴν Κορυτσά, μὲ αὐτόματα ὅπλα καὶ χειροβομβίδες, ὅτι ἡ ἐπίθεση ἀποκρούσθηκε, ὅτι ἔξη ἀπὸ τοὺς ἐπιτιθέμενους Ἕλληνες συλληφθήκανε, ἐνῶ οἱ ἀπώλειες τῶν 'Αλβανῶν ἤτανε δυὸ νεκροὶ καὶ τρεῖς πληγωμένοι (θύματα, ἂν πραγματικὰ ὑπήρξανε τέτοια, στὸ βωμὸ τῆς ἀσυνείδητης πολιτικῆς). Τὸ ἀνακοινωθὲν ἀνέφερε ἀκόμα ὅτι εἶχανε ἐκραγεῖ τρεῖς μπόμπες κοντὰ στὰ γραφεῖα τῆς Τοποτηρητείας στοὺς Ἅγιους Σαράντα. 'Η 'Αθήνα ἀμέσως διέψευσε τὶς εἰδήσεις αὐτὲς σὰν ἀβάσιμες, ἐξήγησε δὲ μὲ ἀνακοινωθέντα ποὺ μεταδοθήκανε ἀπὸ τὰ 'Ελληνικὰ πρακτορεῖα πληροφοριῶν, ὅτι οἱ ἄντρες στὰ προχωρημένα φυλάκια ἀκούσανε τοὺς πυροβολισμούς, ἀλλὰ ὅτι ἤτανε ἐντελῶς ἀμέτοχοι σὲ μιὰ τέτοια δραστηριότητα. 'Ο Μεταξᾶς, μὲ μεγάλη διορατικότητα διατυπώνει στὸ ἡμερολόγιό του ([6]) τὴ γνώμη ὅτι τὰ δημιουργηθέντα παραμεθόρια ἐπεισόδια, ἂν πραγματικὰ γίνανε, ἀφορούσανε ἰταλο-ἀλβανικὲς διαφορὲς παρὰ ἑλληνο-ἀλβανικές. Στὶς 27, τὸ ἀπόγευμα συναντηθήκανε, ὕστερα ἀπὸ αἴτηση ποὺ διατυπώθηκε ἀπὸ 'Ελληνικὴ πλευρά, 'Ιταλοὶ καὶ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ στὴν περιοχὴ τοῦ ἐπεισοδίου, γιὰ νά διαπιστώσουνε ποιὸς ἔχει τὸ δίκηο στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ποὺ προκλήθηκε στὴν παραμεθόριο περιοχή. 'Απὸ τὴν ἰταλικὴ πλευρὰ οἱ ἐκπρόσωποι ἤτανε ὅλοι τους κατώτερου βαθμοῦ ἀξιωματικοί, χωρὶς ἐξουσιοδότηση γιὰ νὰ πάρουνε μιὰ κάποια ἀπόφαση, ἐνῶ ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες ἀντιπρόσωπους ἤτανε κι ὁ διοικητὴς τοῦ τομέα, ὁ ὁποῖος καὶ γύρεψε νὰ συναντηθεῖ μ' ἕνα ὁμοβάθμιό του. Στὴν αἴτηση αὐτὴ δὲν δόθηκε συνέχεια γιατὶ ἐπακολούθησε τὴ νύχτα ἡ ἐπίδοση τοῦ τε-

λεσίγραφου ἀπὸ τὸν Γκράτσι καὶ ἡ κήρυξη τοῦ πολέμου.

Τὴν ἴδια ἡμερομηνία, στὶς 27 Ὀκτωβρίου, ὁ Τσιάνο παρέδιδε στὸν ἐπιτετραμένο Μπίσμαρκ τὸ κείμενο τοῦ τελεσίγραφου καθὼς ἐπίσης καὶ στοὺς «φιλικὰ διακείμενους» πρέσβεις τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ἰαπωνίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας. Μὲ «πολὺ διακριτικότητα δείξανε τὴν ἔκπληξή τους» (7).

Ἐνῶ ὁ Γιακομόνι τελειοποιοῦσε τὸ ἀριστουργηματικὰ ὀργανωμένο δημιούργημά του, ὁ Βισκόντι Πράσκα συμπλήρωνε τὶς ἀπαραίτητες λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη λειτουργία τῆς πολεμικῆς μηχανῆς. Ὁ στρατηγός, μὲ τὸ γύρισμά του στὰ Τίρρανα, βάλθηκε, μιὰ κι ὅλα τὰ ὄνειρα ποὺ εἶχε πλάσει γύρω στή ρωμαϊκὴ εὐφορία, εἴχανε τελειωτικὰ διαλυθεῖ, νὰ σκέφτεται τὰ ὅσα εἰπωθήκανε στὸ Παλάτσο Βενέτσια καὶ εἰδικὰ μιὰ δικιά του φράση, πολὺ χαρακτηριστική: «Ἡ ἀποστολὴ ἐνισχύσεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξη τοῦ σχεδίου, γιατὶ ἡ ἀποστολή τους θὰ καταστεῖ δυνατὴ μόνο μὲ τὴν κατάληψη τῆς «Ἠπείρου», ὅσο καὶ σ' αὐτὴ ποὺ ἀναφέρεται στὴν πορεία πρὸς τὴν Ἀθήνα: «Γιὰ μιὰ πρώτη φάση θὰ ἤτανε ἀρκετὲς ἐπιχειρήσεις», ποὺ «σὲ μιὰ καί μόνη νύχτα θὰ μπορούσανε ν' ἀποβιβαστοῦνε στὸ λιμάνι τῆς Ἄρτας». Λοιπὸν ὁ Βισκόντι Πράσκα ἐθεωροῦσε ἀπαραίτητο, γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῶν ἐνισχύσεων, τὴν κατάκτηση τῆς Ἠπείρου, ὥστε νὰ καταστεῖ δυνατή ἡ χρησιμοποίηση τῶν λιμανιῶν τῆς Πρέβεζας καὶ τῆς Ἄρτας. Σὰν τὰ σκέφτονταν αὐτὰ στὰ Τίρρανα θὰ διανοοῦνταν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ διατύπωσε τέτοιες ἄμυαλες κουβέντες. Ὕστερα θὰ γράψει παραπονούμενος γιὰ τὸν ἀργὸ καὶ πλημμελῆ ρυθμὸ μὲ τὸν ὁποῖο καταφθάνανε οἱ ἐνισχύσεις, γιὰ τὶς ὁποῖες ὑπήρχανε ἀπὸ τὶς 15 Ὀκτωβρίου καὶ κατοπινὰ προφορικὲς συμφωνίες μὲ τὸν Ροάττα νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἄμεση ἀποστολὴ ἀπὸ τρεῖς μεραρχίες. Πραγματικὰ στίς 15 ὁ Βισκόντι Πράσκα ἐξέθεσε στὸ Μουσολίνι τὶς γνωστὲς ἀπόψεις του· τὰ πρῶτα ἴχνη τοῦ διαφορετικοῦ του προσανατολισμοῦ—στὸ Παλάτσο Βενέτσια ὁ μόνος ἐνάντιος στὸ νὰ σταλεῖ μεγαλύτερος ἀριθμὸς μεραρχιῶν στὴν Ἀλβανία ἤτανε ὁ Βισκόντι Πράσκα — τὰ συναντοῦμε σ' ἕνα του ἔγγραφο (8) πρὸς τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ.

Ὁ Βισκόντι Πράσκα ζητοῦσε νὰ σταλοῦνε «τὸ ταχύτερο» στὴν Ἀλβανία τέσσερεις μονάδες πυροβολικοῦ ἀλπίνων, μιὰ θωρακισμένη μεραρχία (ἐπρόκειτο γιὰ τὴν Τριέστε), μιὰ ὀρειβατικὴ μεραρχία (πρόκειται γιὰ τὴ Μοντένα). Οἱ ἐνισχύσεις αὐτὲς ἔπρεπε ν' ἀποβιβαστοῦνε στὸ Δυρράχιο, κατὰ τὴν προκαθορισμένη σειρά. Οἱ μεραρχίες αὐτὲς θὰ χρησιμοποιοῦνταν ἡ μιὰ (ἡ Μοντένα) γιὰ νὰ συνεργαστεῖ στὸ Μακεδονικὸ μέτωπο μὲ τοὺς Βουλγάρους, ἂν τελειωτικὰ θὰ μπαίνανε στὸν πόλεμο, ἡ ἄλλη προοριζόταν νὰ ἐνισχύσει τὶς δυνάμεις ποὺ μάχονταν μὲ κατεύθυνση τὴν περιοχὴ Ἄρτα - Μεσολόγγι. Σχέδια ποὺ καταστρωθήκανε μὲ ἐπιδιώξεις περισσότερο φιλόδοξες, ἢ ἔστω καὶ διαφορετικὲς ἀπὸ κεῖνες ποὺ καθοριστήκανε ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀποβλέπανε στὴν χρησιμοποίηση τούτων τῶν μεραρχιῶν. Ἔτσι ὁ Βισκόντι Πράσκα ὑποδείκνυε «νὰ ἑτοιμαστοῦν γιὰ νὰ μποροῦνε νὰ σταλοῦνε εὐσπευσμένα στὴν Ἀλβανία μόλις ζητηθοῦνε «δυὸ μεραρχίες ἀλπίνων, μιὰ τρίτη πεζικοῦ καὶ τρία συντάγματα ἱππικοῦ». Ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὸ πνεῦμα ποὺ ἐπεκράτησε στὸ Παλάτσο Βενέτσια, ὅλες αὐτὲς οἱ δυνάμεις ἤτανε προωρισμένες νὰ χρησιμοποιηθοῦνε στὴ δεύτερη φάση τῆς γενικῆς ἐπίθεσης. Ὡστόσο διαπιστώνουμε κάποιο αἴσθημα ἀμφιβολίας ποὺ κυριεύει τὸ Βισκόντι Πράσκα καὶ τὸν κάνει νά βλέπει, ἀνάμεσα στὰ ὀνειροπαρμένα ὁράματά του τῆς αἰσιοδοξίας καὶ συγκατάβασης, τὴν πλάνη του γι' αὐτὸ καὶ καταφεύγει στὶς ἐνισχύσεις.

Τὰ λάθη του αὐτὰ δὲν ἐξαγοράζονται οὔτε ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὰ λιγότερης σημασίας, ποὺ διέπραξε στὴ Ρώμη. Ἀλλὰ ἀποδείχτηκε ὄχι ἔντιμος παίχτης ὅταν ἐπεδίωξε νὰ ἐπιρρίψει τὴν εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας στὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο, γιατὶ δῆθεν δὲν τοῦ εἶχε στείλει, ὅταν ἔπρεπε, τὶς συμπληρωματικὲς δυνάμεις ποὺ γύρεψε. Τὶς ἐνισχύσεις τὶς ἀρνήθηκε ὁ ἴδιος, ὅταν δὲ πιὰ τὶς γύρεψε, εἴχαμε πάρει τόσο γρήγορα τὴν κάτω βόλτα ποὺ καμιὰ ἔγκαιρη ἐπέμβαση ἐνισχύσεων δὲν τὸν ἔσωζε ἀπὸ τὸν κατήφορο.

Στὶς 20 Ὀκτωβρίου τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο μὲ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Ροάττα, καθώριζε σ' ἕνα ἔγγραφο (9) τὴν γραμμὴ τῆς Κατάστασης Ἀνάγκης G. Ἐπίθεση στὴν Ἤπειρο, «δραματικὴ ἄμυνα» στὴν περιοχὴ Κορτσιάνο, κατάληψη τῆς Κέρ-

κυρας ἀπὸ δραστηριότητα τοῦ ναυτικοῦ καὶ τῆς μεραρχίας Μπάρι, αὐτὰ ἀποτελούσανε τὴν πρώτη φάση· «μόλις θὰ καταφθάνανε στὸ πεδίο τῆς μάχης ἀρκετὲς ἐνισχύσεις» ἔναρξη προώθησης τῶν δυνάμεών μας ἀπὸ τὴν Ἤπειρο πρὸς τὴν Ἀθηνα ἀπὸ δυὸ κατευθύνσεις: Ἄρτα - Λαμία - Ἀταλάντη - Τανάγρα καὶ Ἀγρίνι - Μεσολόγγι - Ἀθήνα. «Μόλις κατορθωθεῖ ἡ πραγματοποίηση μιᾶς τέτοιας δραστηριότητας πρέπει νὰ καταληφθεῖ ἡ βόρεια ὄχθη τοῦ λιμανιοῦ τῆς Κορίνθου (ζώνη τοῦ Περιβάλη)». Ὁρίστε τώρα ποιὲς ἤτανε οἱ προβλεπόμενες ἐνισχύσεις ὅπως περιλαμβάνουνταν στὸ σχετικὸ διάταγμα δραστηριότητας μὲ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Ροάττα: ἴσαμε τὰ τέλη Ὀκτωβρίου 12 ἀντιαεροπορικὰ τηλεβόλα τῶν 20 χιλιοστομέτρων, ἕνα ἀντιαεροπορικὸ συγκρότημα τῶν 75 Σκόντα σὲ δυὸ πυροβολαρχίες, ἕνα ἀντιαεροπορικὸ συγκρότημα τῶν 75 C.H. σὲ δυὸ πυροβολαρχίες, 3 ἀντιαεροπορικὰ συγκροτήματα 75]46 σὲ δυὸ πολυβολαρχίες, 4 συγκροτήματα πεδινῆς πυροβολαρχίας ἀλπίνων κατανεμημένα σὲ τρία πυροβολεῖα, ἕνα τάγμα θωρακισμένων ἁρμάτων Μ 13, στὶς 15 Νοεμβρίου ἄφιξη τῆς Τριέστε καὶ ἀργότερα μιᾶς ὀρειβατικῆς μεραρχίας. Ἀκόμα «ἔπρεπε νὰ ἑτοιμαστοῦνε μιὰ ἕως δυὸ ὀρειβατικὲς μεραρχίες, μιὰ ἢ δυὸ μεραρχίες ἀλπίνων, καὶ μιὰ μεραρχία ταχείας συγκρότησης... Ἀπὸ τὶς τέσσερεις αὐτὲς μεραρχίες, οἱ τρεῖς, ὅπως σᾶς ἐξήγησα, εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν διεξαγωγὴ τῆς προώθησης ἀπὸ τὴν Ἤπειρο πρὸς τὴν Ἀθήνα, δύο ἔπρεπε ν' ἀποβιβαστοῦνε ἐνδεχόμενα στὸν κόλπο τῆς Ἄρτας, ἢ σὲ Ἀλβανικὰ λιμάνια, τὰ πιὸ κοντινά... οἱ ἄλλες δυὸ δὲ θ' ἀποβιβάζουνταν στὸ Δυρράχιο ἢ τὴν Αὐλώνα».

Ἡ ἀνώτατη ἀρχηγία δειχνόταν γενναιόδωρη. Παραχωροῦσε στὸ Βισκόντι Πράσκα, τουλάχιστο στὰ χαρτιά, περισσότερα ἀπ' ὅσα ζητοῦσε. Ἀλλά ἀκολουθοῦσε πιστὰ τὰ σχέδια καὶ τὶς ἐμπιστευτικές ὁδηγίες τοῦ ἀρχηγείου τῆς Ἀλβανίας. Τηροῦσε τυπικὰ τὰ χρονικὰ ὅρια. Βεβαιώθηκε ὅτι οἱ μεραρχίες ποὺ διέθετε ἤτανε ἀρκετὲς γιὰ νὰ συντελεστεῖ ἡ κατάληψη τῆς Ἠπείρου. Πολὺ καλά, τότε οἱ ἐπιβλητικώτερες σὲ ὄγκο ἐνισχύσεις μπορούσανε νὰ φθάσουνε τὸ Νοέμ-

βριο. Ὥστε ὁ Βισκόντι Πράσκα μποροῦσε ν' ἀρχίσει μὲ τὶς ἐννηὰ μεραρχίες ποὺ διέθετε (ὀχτὼ συμπληρωμένες καὶ μιὰ ὑπὸ ἀνασυγκρότηση, σύνολο τῆς πρὸς τὴν παραλία παράταξης). Οἱ τελευταῖες ὁδηγίες τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου μεταβιβαστήκανε στὸ Βισκόντι Πράσκα μὲ τὴ μορφὴ ([10]) «ὁδηγίας γιὰ τὴν ἐπιχείρηση» περιεῖχε δὲ ἄφθονες λεπτομέρειες. Στόχος τῆς ἐπιχείρησης ἤτανε «ἡ κατάληψη τῆς Ἠπείρου, δηλαδὴ τῆς περιοχῆς ποὺ περιλαμβάνεται μεταξὺ τῆς Πίνδου, τοῦ ποταμοῦ τῆς Ἄρτας καὶ τῆς θάλασσας». Στὴν κατάστρωση τῶν σχεδίων του ὁ Βισκόντι Πράσκα, προεῖδε μὲ σαφήνεια, κι αὐτὸ πρέπει νὰ τοῦ τ' ἀναγνωρίσουμε, τὴν τακτικὴ ποὺ θ' ἀκολουθοῦσε ὁ ἀντίπαλος γιὰ νὰ φέρει τὶς τάξεις μας σ' ἀντιπερισπασμό: «τήρηση ἀμυντικῆς στάσης στὴν Ἤπειρο... ἐνδεχομένη ἐπιθετικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ Μακεδονίας, διότι ἔτσι τοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ δρᾶ στὰ νῶτα τοῦ Ἰταλικοῦ στρατοῦ ποὺ βρίσκεται στὴν περιοχὴ τῆς Ἠπείρου». Ἡ ἐκστρατεία διεξαγόταν «μὲ ἀνοιχτὰ χαρτιά», μιὰ καὶ ὁ Παπάγος ἤξερε τί εἶχε σκοπὸ νὰ κάνει ὁ Βισκόντι Πράσκα, ὅσο κι ὁ Βισκόντι Πράσκα ἤξερε τί σκοπὸ ἐπεδίωκε ὁ Παπάγος. Τό ὅλο πρόβλημα καταντοῦσε ἕνας ἐπιδέξιος ὑπολογισμὸς τῶν δυνάμεων ποὺ βρίσκονταν σὲ ἀντιπαράσταση καὶ τὴ χρησιμοποίηση κατὰ τὸν πιὸ ἀποτελεσματικὸ τρόπο τῶν δυνάμεων ποὺ ὁ καθένας εἶχε στὴν διάθεσή του. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ποὺ ἔπεσε γιὰ τὰ καλὰ ἔξω ὁ Βισκόντι Πράσκα.

Τὸ σχέδιό του διεξαγωγῆς τῆς δραστηριότητας ἤτανε ἁπλό, λογικό, σύμφωνα μὲ τὶς γύρω συνθῆκες (ἀπὸ γενικὴ ἄποψη ἐξεταζόμενο τὸ ζήτημα τῆς ἐπίθεσης ἐνάντια στὴ Θεσσαλονίκη φαίνεται φρόνιμο, ἀλλὰ καθόλου δὲν μπορεῖ νὰ συμβαδίσει οὔτε μὲ τὶς ἀποκτήσεις μιᾶς ἐπίθεσης γοργοῦ ρυθμοῦ, ποὺ θὰ ἱκανοποιοῦσε τὶς ἰδιοτροπίες τοῦ Μουσσολίνι, οὔτε μὲ τὴν ἐπίτευξη τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν διεξαγωγῆς ἑνὸς ἀγῶνος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Τσαμουριᾶς). (*)

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.— Γίνεται μνεία περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Τσαμουριᾶς, ἐνῶ ἡ περιοχὴ αὐτη

'Επειδὴ «ἡ ζώνη τῆς 'Ηπείρου παρουσιάζεται σὰν ἕνας φαρδὺς σάκκος μὲ τριγωνικὴ μορφὴ ποὺ περιλαμβάνεται ἀνάμεσα στὶς τοποθεσίες Πίνδος - ποτάμι τῆς Ἄρτας - θάλασσα - 'Αλβανικὰ σύνορα, διασχίζεται δὲ ἀπὸ βορειοδυτικὰ μὲ κατεύθυνση δυτικο - ἀνατολικὰ ἀπὸ ἕνα μόνο ἁμαξωτὸ δρόμο (Μπόφγκο Τελλίνι - Γέφυρα Περάτι - Καλιμπάκι - Γιάννενα - Φιλιππιάς)», καὶ ἐπειδὴ ἐπίσης «ἡ προέλαση γιὰ ἀποχώρηση τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων δὲν εἶναι κατορθωτὴ παρὰ μόνο ἀπὸ δύο σημεῖα διόδου: ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ σημεῖο διόδου τοῦ Μέτσοβου (μὲ προέλευση ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Μακεδονία) δυτικὰ ἀπ' τὸ σημεῖο Ἄρτα - Μεσολόγγι (μὲ προέλευση ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν 'Αθήνα)», ὁ Βισκόντι Πράσκα ἐπεδίωκε νὰ φράξει τὰ δυὸ αὐτὰ σημεῖα διόδου κι ἔτσι νὰ μείνει τελειωτικὰ ὁ σάκκος κλειστός.

Οἱ δυνάμεις ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ νὰ φράξουνε τὸ πέρασμα σ' αὐτὰ τὰ δύο σημεῖα τῆς λαβίδας ἤτανε ἡ Τζούλια ἀνατολικά, κατὰ τὸ Μέτσοβο καὶ δυτικὰ τὸ παραλιακὸ συγκρότημα ἀποτελούμενο ἀπὸ σώματα ἄμεσης δράσης (τὰ δύο συντάγματα ἱππικοῦ καὶ τὸ ἕνα σύνταγμα τῶν γρεναδιέρων) μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν προέλαση πρὸς τὴν παραλία καὶ τὴν κατάληψη τῆς πόλης καὶ τοῦ λιμανιοῦ τῆς Πρέβεζας. Τὸ κύριο σῶμα στρατοῦ ποὺ ἀποτελοῦταν ἀπὸ τὴ Σιένα, τὴν Φερράρα καὶ τοὺς Κένταυρους θὰ προωθοῦταν παρατεταγμένο κατὰ μέτωπο μὲ κατεύθυνση τὸν Καλαμὰ γιὰ νὰ προσβάλλουνε τὴν Ἑλληνικὴ ἀμυντικὴ γραμμὴ στὸν κόμπο Καλυβάκι μ' ἀπώτερο σκοπὸ τὴν προέλαση πρὸς τὰ Γιάννενα. Τὸ σχέδιο σὰ θεωρία στεκόταν στὰ πόδια του. 'Αλλὰ στὴν πράξη στηριζόταν σὲ σαθρὲς βάσεις κι αὐτὲς ἤτανε: ὑποτίμηση τῆς δύναμης τοῦ ἐχθροῦ, ὑπερεκτίμηση τῶν δικῶν μας δυνάμεων, αἰσιόδοξες προβλέψεις γιὰ μιὰ ὑποθετικὴ καὶ φανταστικὴ ἀποσύνθεση τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ πεποίθηση αὐτὴ ποὺ ἐπεκράτησε ὅτι ἐπίκειται τὸ ξεχαρβάλωμα τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἔκανε καὶ τὸ Ροάττα νὰ κάνει μερικὲς παραχωρήσεις

ἀπετέλει καὶ ἀποτελεῖ ἑλληνικὸν ἔδαφος κατοικούμενον ὑπὸ πληθυσμοῦ ἐθνικῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως.

στὸ σχέδιό του τῆς μάχης. Καὶ ἔγραψε ὅτι ([11]) «ἡ παρουσίαση τῆς κατάστασης κάτω ἀπὸ τόσο εὐνοϊκὸ πρῖσμα (μεγάλη ἐσωτερικὴ ἀδράνεια μὲ συνέπεια τὴν κατάργηση κάθε ἀξιόλογης ἀντίθεσης) ἔγινε αἰτία νὰ πιστευτεῖ ὅτι ἦτανε δυνατὸ νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ προέλαση ἀπὸ τὴν Ἤπειρο πρὸς τὴν Ἀθήνα καὶ ἡ ἔναρξη δραστηριότητας στὴν περιοχὴ τοῦ Κορτσάνο, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ περιμένουν τὶς προβλεπόμενες γιὰ τὴν περίσταση ἐνισχύσεις».

Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Βισκόντι Πράσκα, ἡ ἄμυνα ὁλόκληρου τοῦ Μακεδονικοῦ μετώπου εἶχε ἀνατεθεῖ στὴ μεραρχία Πάρμα. Ἡ Ἀρέτσο καὶ ἡ Βενέτσια ἀναλάβανε νὰ φυλάξουνε τὰ πρὸς τὴ Γιουγκοσλαβία σύνορα, ἐνῶ ἡ Πιεμόντε θὰ ἔμενε σέ ἐπιφυλακή. Στὶς 24 Ὀκτωβρίου, τέσσερεις μέρες πρὶν τὴν ἐπίθεση, προεκρίθηκε ἡ ἵδρυση δύο θέσεων διοικητῆ Σώματος Στρατοῦ, ἀπ' τὴν ὁποία ἡ μία ἀνατέθηκε στὸν στρατηγὸ Κάρλο Ρόσσι, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Σώματος Στρατοῦ τῆς Τσαμουριᾶς, ἀποτελούμενο ἀπὸ τὶς μεραρχίες Φερράρα, Σιένα καὶ Κενταύρων μὲ πεδίο δράσης τὴν Ἤπειρο, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἀνατέθηκε στὸν στρατηγὸ Γκαμπριέλλι Νάσσι, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ 26ου Σώματος Στρατοῦ (Μακεδονικὸς τομέας μὲ τὶς μεραρχίες Πάρμα καὶ Πιεμόντε).

Σὰ συνδετικὸς κρῖκος ἀνάμεσα στὰ δύο Σώματα Στρατοῦ βρισκόταν ἡ Τζούλια ποὺ ἔτσι ἑδραίωνε τὴ θέση τοῦ Βισκόντι Πράσκα σὰν ἀρχηγοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο, ἔξη μεραρχίες, μὲ μιὰ ἐπὶ πλέον γιὰ ἐφεδρεία, καλύπτανε ὅλο τὸ μῆκος τοῦ μετώπου, 250 χιλιόμετρα, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ διεξάγουνε ἐπιθετικὴ ἐπιχείρηση. (*) Οἱ διοικητικὲς θέσεις μόλις εἴχανε ἀρχίσει νὰ δημιουργοῦνται, ἔλειπε ὁ συντονισμὸς δράσης τῶν μονάδων, ὀχήματα καὶ ὑποζύγια δὲ διέθετε σὲ ἐπαρκῆ ἀριθμὸ ἡ κάθε μεραρχία, ὁ ἀνεφοδιασμὸς δέ λειτουργοῦσε κανονικά, ἡ ἐπάρκεια τῶν τομέων σὲ πυρομαχικὰ ἦτανε γιὰ τὰ ὅπλα

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Σρατοῦ.—Ἀναγράφεται ὅτι 6 Μεραρχίαι ἐκάλυπτον τὸ μέτωπον ἐνῶ ἐπρόκειτο περὶ 7 συμπαρατεταγμένων Μεραρχιῶν, μετὰ τῆς Μεραρχίας Ἱππικοῦ, καὶ ἐπὶ πλέον ἀμέσως ὄπισθεν ἐν β' κλιμακίῳ, ἑτοιμότητος ἡ τεθωρακισμένη Μεραρχία «Κένταυροι».

καὶ τὰ αὐτόματα τῆς τάξης πέντε μονάδων πυρὸς (δηλ. πέντε μέρες), γιὰ ἑβδομήντα μέρες τὰ θωρακισμένα καὶ σαράντα μέρες τὰ ὑπόλοιπα τμήματα. Σέ ὅλη τὴν 'Αλβανία ὑπῆρχανε 140 χιλιάδες ἄντρες (ὄχι 140 χιλιάδες μάχιμοι) σ' αὐτοὺς περιλαμβάνονταν οἱ καραμπινιέροι, ἡ οἰκονομικὴ φρουρά, ἡ λεγεώνα τῆς πολιτοφυλακῆς, οἱ 'Αλβανοὶ ἐθελοντές. Ἄρχισε ὁ πόλεμος μέσ' στὸ χειμώνα χωρὶς νὰ διαθέτουμε κατάλληλη ἐξάρτηση γιὰ τὶς ὀρεινὲς ἐπιχειρήσεις. (*)

Στὴ Ρώμη ἡ 'Ανώτατη 'Αρχηγία εἶχε ἄλλα νὰ σκεφτεῖ. Στὴ συγκέντρωση ποὺ ἔγινε στὶς 24 'Οκτωβρίου διαπίστωσε ὅτι γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ κατάληψη τῆς Κέρκυρας ἔπρεπε νὰ διενεργηθεῖ ἀπόβαση «σὲ δυὸ σημεῖα» καὶ ἐπομένως ἀναβαλλόταν «ἐπ' ἀόριστον» ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Κεφαλλονιά· ἔτσι ἐξανεμίστηκε ἡ πιθανότητα πραγματοποίησης ἑλιγμῶν ποὺ ὁραματίστηκε ὁ Βισκόντι Πράσκα καὶ ποὺ μεταχειρίστηκε ἀργότερα γιὰ πάτημα γιὰ νὰ βγάλει ἀπὸ πάνω του τὴν εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας. Τὸ 'Ανώτατο 'Αρχηγεῖο, καθυστερημένα, διαπίστωσε πόσο ἀδύναμη ἦτανε ἡ ἀμυντική μας γραμμὴ καὶ γι' αὐτὸ ἀποφάσισε ν' ἀποσύρει ἀπὸ τὰ Γιουγκοσλαβικὰ σύνορα μιὰ μονάδα προκάλυψης καὶ νὰ τὴ στείλει σὰν ἐφεδρεία στὸ Μακεδονικὸ τομέα (ἡ Βενέτσια ξεσηκώθηκε μὲ μιᾶς καὶ κατ' εὐθεία τράβηξε γιὰ τὸ μέτωπο, ὅπου ἔφτασε στὶς 30, ἀμέσως δὲ καὶ ἔλαβε μέρος σὲ σκληρὲς μάχες). Θαλασσοταραχὴ μεγάλη, διαπίστωσε τὸ 'Ανώτατο 'Αρχηγεῖο, σὲ σημεῖο νὰ ἐμποδίζει τὴ μεταφορὰ τῶν ἐνισχύσεων. 'Αλλὰ ὁ Ντοῦτσε τίποτα δὲν ἤθελε ν' ἀκούσει, ἐπέμενε στὴν ἡμερομηνία τῆς 28 'Οκτωβρίου, ἀπὸ φόβο μὴ τυχὸν καὶ τοῦ βάλει ὁ Χίτλερ καμιὰ τρικλοποδιά.

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.—Ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ μειώσῃ τὸ μέγεθος τῆς ἥττης ἀποδίδων ταύτην εἰς ἔλλειψιν συντονισμοῦ τῶν μονάδων, ἔλλειψιν μεταφορικῶν μέσων (ὀχημάτων, κτηνῶν) καὶ πλημμελῆ λειτουργίαν τοῦ ἐφοδιασμοῦ. Ἀποφεύγει δὲ ἐπιμελῶς ν' ἀναφέρῃ τὰς τεραστίας ἐλλείψεις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς μεταφορικὰ μέσα (αὐτοκίνητα) ὅτι ὁ ἐφοδιασμὸς διεξήγετο δι' ὀχημάτων κατὰ μέγιστον ἀριθμὸν πεπαλαιομένων ἐξ ἐπιτάξεως ὧν τὰ περισσότερα ἠχρηστεύθησαν ἐντὸς ἐλαχίστων ἡμερῶν.

Ἐνῶ ἡ Βενέτσια ἄρχισε τὴν πορεία της γιὰ νὰ δδηγήσει τοὺς ἄντρες της μὲ τὶς γκριζοπράσινες στολὲς στὸ μοιραῖο ποὺ τοὺς περίμενε, ἐνῶ στὰ γραφεῖα τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ὁ Βισκόντι Πράσκα καταγινόταν πυρετωδῶς νὰ κανονίζει τὶς τελευταῖες λεπτομέρειες τῆς προέλασης τῶν «φαλάγγων» του τὴ νύχτα στὶς 28 Ὀκτωβρίου, ἐνῶ ὁ Μουσολίνι ἑτοιμαζόταν νὰ ὑποδεχτεῖ τὸ Χίτλερ καὶ προκαλοῦνταν τὰ μεθοριακὰ ἐπεισόδια, ἔσκαγαν δὲ παράλληλα οἱ μπόμπες ποὺ θ' ἀποτελούσανε τὴν «αἰτία τοῦ πολέμου», ὁ οὐρανὸς ὁλοένα κατσούφιαζε, γέμιζε σύννεφα πάνω ἀπ' τὶς ἀπόκρημνες Ἀλβανικὲς βουνοκορφές, ἡ κακοκαιρία δυνάμωνε καὶ προμηνυόταν μεγάλη βροχή. Οἱ στρατιῶτες, τόσο οἱ Ἰταλοὶ ὅσο καὶ οἱ Ἕλληνες, βλαστημούσανε. (*) Οἱ δυὸ παρατάξεις βρίσκονταν ἡ μιὰ ἀπέναντι στὴν ἄλλη καὶ περιμένανε τὴ συνέχεια.

Ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ ἐπίκαιρα καὶ σημαντικὰ προβλήματα ποὺ μπαίνουν στὴν περίπτωση μιᾶς ἀναπαράστασης τῆς Ἀλβανικῆς ἐκστρατείας εἶναι καὶ ὁ ἀκριβὴς ὑπολογισμὸς τῶν δυνάμεων, Ἰταλικῶν καὶ Ἑλληνικῶν, ποὺ παραταχθήκανε ἀντιμέτωπες τὴν αὐγὴ στὶς 28 Ὀκτωβρίου 1940. Κι ἂν γίνεται δύσκολη ἡ ἀναπαράσταση συντείνανε σ' αὐτὸ διάφοροι λόγοι, ὅπως ἡ μανία τοῦ Βισκόντι Πράσκα, τὶς πρῶτες μέρες, ἀλλὰ καὶ τοῦ Παπάγου νὰ «φουσκώνουνε» τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἰταλικῶν στρατευμάτων ἐνῶ ἀντίθετα νὰ ὑποβιβάζουνε τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλληνικῶν. Ὁ Βισκόντι Πράσκα γύρεψε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ μετριάσει τὴν εὐθύνη του καὶ νὰ καταστήσει λιγότερο ἀντιληπτὴ τὴν ἐπιπολαιότητά του μὲ τὴν ὁποία ρίχτηκε σὲ μιὰ ἐπιθετικὴ περιπέτεια, γιὰ τὴν ὁποία δὲν εἶχε καμιὰ ἐλπίδα ἐπιτυχίας. Ὁ Παπάγος πάλι ἐπεδίωκε νὰ δώσει δείγματα τῆς στρατηγικῆς του ἱκανότητας καὶ νὰ ἀναδεί-

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.—Ἀναγράφει εἰς τὰς τελευταίας σειρὰς τῆς α' παραγράφου «στρατιῶτες τόσον ἰταλοὶ ὅσον καὶ ἕλληνες βλαστημούσανε λόγῳ τῆς κακοκαιρίας». Ἐνδέχετο νὰ συνέβαινε μὲ τοὺς Ἰταλούς, ἀλλὰ διὰ τοὺς Ἕλληνας πόθεν τὸ ἐγνώριζε; Αὐθαίρετος χαρακτηρισμὸς τοῦ συγγραφέως.

ξει τὸν ἡρωϊσμὸ τοῦ Ἕλληνα στρατιώτη. Οἱ ταυτόσημες αὐτὲς ἀπόψεις καταλήγουνε στὸ ἴδιο σημεῖο: ἐπιρρίπτουνε τὴν αἰτία τῆς ἀποτυχίας ὄχι στοὺς ἀρχηγούς, πολιτικοὺς ἢ στρατιωτικούς, ἀνδρείους ἢ λιγόψυχους, ἀλλὰ στὸν Ἰταλὸ στρατιώτη, ὁ ὁποῖος πολέμησε πολὺ καλὰ καὶ ποὺ παρ' ὅλες τὶς ἀναποδιὲς συνετέλεσε στὸ νά διορθωθοῦνε ὁρισμένες γκάφες ποὺ γίνανε στὴ Ρώμη καὶ στὰ Τίρρανα,

Μιὰ σύμπτωση περιστάσεων, ποὺ δὲ θά ἤτανε βολετό νὰ τὴν ὀνομάσουμε μοῖρα, ἐναντιωθήκανε στὸ νὰ προσλάβει χαρακτήρα ἔκπληξης ἡ ἐναρκτήρια δραστηριότητά μας, νὰ συνεισφέρει πολύτιμη συμβολὴ μὲ τὸν ὄγκο της ἡ ἀεροπορία μας, νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ Βουλγαρικὴ ἐπέμβαση, νὰ ἐξαρθρωθεῖ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς χάρη σὲ προδοσία ὁρισμένων ἀρχηγῶν του· ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ ὁποῖα μέχρι καὶ παραμονὴ τῆς ἐπίθεσης γινόταν σχεδὸν ἀνοιχτὰ λόγος, ἐξανεμιστήκανε ἕνα - ἕνα. Ὁ λόγος δέν ἀνῆκε πιὰ στοὺς διπλωμάτες, στοὺς ραδιούργους, στοὺς σπιούνους. Ἀνῆκε στὰ ὅπλα. Τὸ ἔδαφος πάνω στὸ ὁποῖο διεξάγονταν οἱ μάχες ὁ ἐχθρὸς τὸ ἤξερε πολὺ καλύτερα σ' ὅλες του τὶς λεπτομέρειες, πρᾶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο εἴμασταν πληροφορημένοι. (*) Στὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ βρισκόταν ἔδαφος φιλικό, στερημένο εἶν' ἀλήθεια ἀπὸ συγκοινωνιακὰ μέσα, ἀλλὰ καὶ πάλι πολὺ καλύτερο ἀπὸ τὸ κενὸ

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.— Εἰς τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ΓΕΣ ἐπίσημον ἱστορίαν τοῦ πολέμου δίδεται ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων κατά τὴν παραμονὴν τῆς ἐκκρήξεως τοῦ πολέμου (27 Ὀκτωβρίου) χωρὶς νὰ « φουσκώνεται » κατὰ τὸν συγγραφέα ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰταλικῶν δυνάμεων οὐδὲ νὰ ὑποβιβάζεται ὁ τοιοῦτος τῶν Ἑλληνικῶν Δυνάμεων. Τοὐναντίον ὡς κατωτέρω ἐμφαίνεται οἱ διδόμενοι ἀριθμοὶ ὑποβιβάζουν μᾶλλον τὰς ἰταλικὰς δυνάμεις. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς ἀποδιδομένας εἰς τὸν Στρατηγὸν Παπάγον προθέσεις, ἀποτελοῦν αὐθαιρέτους καὶ σκοπίμους κρίσεις τοῦ συγγραφέως. Διότι ἡ Ἑλλὰς οὐδόλως ἐπεδίωξε τὸν πόλεμον, ὅστις ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς Ἰταλίας. Οὐδ' ἐπεδίωξε ν' ἀναδείξῃ ἥρωας. Οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ἀνεδείχθησαν μόνοι των ἥρωες ὅταν ὠρθώθησαν πρὸ τοῦ ἐπιδρομέως τῶν 40 ἑκατομμυρίων καὶ τῶν 8 ἑκατομμυρίων λογχῶν.

Σύμπτωσις περιστάσεων κατὰ τὸν συγγραφέα, ἠμπόδισε εἰς τὸ

ποὺ βρισκόταν στ' Ἀλβανικὰ μετόπισθεν καὶ τὴ θάλασσα, τὴ γεμάτη ἐγγλέζικες παγίδες, ποὺ σὰν ἄλλο τεῖχος μᾶς χώριζε ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Εἴχαμε ὁλοκληρωτικὴ ὑπεροχὴ στὸν ἀέρα. Ἡ κακοκαιρία μᾶς ἐμπόδισε νὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ τοῦτο τὸ πλεονέκτημά μας. Ὡστόσο στὴν Ἰταλία ἀποστρατεύονταν.

νὰ προσλάβῃ χαρακτῆρα ἐκπλήξεως ἡ ἐναρκτήριος ἰταλικὴ δραστηριότης καὶ αἱ περιστάσεις εἶναι αἱ κάτωθι:

α. Ἡ λόγῳ κακοκαιρίας μὴ ἐπέμβασις τῆς ἰταλικῆς ἀεροπορίας.

β. Ἡ μὴ ἔξοδος τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἰταλίας καὶ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος.

γ. Ἡ μὴ προδοσία τῶν Ἀρχηγῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ.

Ξεχνᾶ ὅτι ἡ Ἰταλικὴ Ἀεροπορία τὴν πρωΐαν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ἐνήργησεν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν κατωκημένων τόπων, λιμένων, συγκοινωνιακῶν κόμβων, συγκεντρώσεων ἑλληνικῶν στρατευμάτων. Βέβαια τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδρομῶν ὑπῆρξαν οὐχὶ μόνον ἀσήμαντα ἀλλὰ καὶ ἀνεπτέρωσαν τὸ ἠθικόν, τῶν Ἑλλήνων, τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὴν ἱκανότητα τῶν Ἰταλῶν ἀεροπόρων νὰ ρίπτουν τὰς βόμβας ἀπὸ τὸ μέγιστον δυνατὸν ὕψος πτήσεως ἐκ φόβου καὶ μόνον. Παραλογίζεται ὅταν θεωρῇ σύμπτωσιν τὴ μὴ ἔξοδον τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἰταλίας.

Εἶναι γνωστὸν καὶ τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ ἴδιος ὅτι ὁ Βόρις ἔδωσε ἀρνητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν πρότασιν τοῦ Μουσσολίνι περὶ ἐξόδου του εἰς τὸν πόλεμον, ἑπομένως δὲν ὑπῆρχε θέμα.

Ἐνυπνιάζεται προδοσίαν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οὐδείς, οὐδέποτε καὶ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει, Ἕλλην ἦτο φίλος τῶν Ἰταλῶν, ἀφ' ἧς οὗτοι ἐξεδήλωσαν τοὺς κατακτητικούς των σκοποὺς ἰδίᾳ μετὰ τὸν τορπιλλισμὸν τῆς Ἕλλης καὶ τὴν ἀπὸ ἀέρος προσβολὴν ἑλληνικῶν πλοίων. Ἐὰν παρὰ ταῦτα τὸ τοιοῦτον ἐλέγχθη ὑπὸ τῶν ἰταλικῶν κύκλων, ἦτο πρόφασις ἀφαιμάξεως τοῦ Ἰταλικοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ δῆθεν δωροδοκίαν Ἑλλήνων.

Πλέον τῶν ἀνωτέρω ὁ συγγραφεὺς ἀναγράφει ὅτι ἡ θάλασσα μεταξὺ Ἀλβανίας—Ἰταλίας, ἡ Ἀδριατική, ἦτο γεμάτη ἐγγλέζικες παγίδες καὶ σὰν τεῖχος ἐχώριζε τὴν Ἰταλία ἀπὸ τὴν Ἀλβανία.

Ξεχνᾶ ὅτι ὁ παντοδύναμος τοὐλάχιστον τότε ἰταλικὸς στόλος ἤλεγχε ἀπολύτως τὴν Ἀδριατικὴν καὶ μέχρι τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου καὶ ἀποκαλύψεως τῆς ἀδυναμίας του οὐδεὶς ἐτόλμα νά διανοηθῇ δρᾶσιν ἐντὸς ταύτης.

Ἡ θάλασσα διὰ τὴν Ἰταλίαν ἀποτελοῦσε μίαν τεραστίαν ὁδὸν καὶ οὐχὶ διαχωριστικὸν τεῖχος. Ἐξ ἄλλου ἀντιφάσκει ἐφ' ὅσον οἱ Ἰταλοὶ προέβλεπον ἀθρόαν ἀποστολὴν ἐνισχύσεων μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἠπείρου.

Θὰ προσπαθήσουμε τώρα νὰ καθορίσουμε, περισσότερο διεξοδικά, ὁδηγούμενοι κι ἀπὸ τὰ μέχρι τὴ στιγμὴ δεδομένα, τὴ δύναμη τοῦ κάθε τομέα, σὲ ἔμψυχο ὑλικό, ποὺ τὸ σύνολό τους καταλάβαινε ὁλόκληρη τὴν ἔκταση τοὺ μετώπου ἀπὸ τὴν παράλια περιοχὴ μέχρι καὶ τὸν «κόμβο», τὸ συνδετικὸ σημεῖο, στὴν περιοχὴ τῆς λίμνης Πρέσπας, τῶν Γιουγκοσλαβικῶν συνόρων μὲ τὰ Ἑλληνικά. Στὴν ἀπώτερη νοτιοδυτικὴ περιοχὴ βρισκόταν τὸ παράλιο συγκροτημένο σῶμα μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν στρατηγὸ Κάρλο Ριβόλτα. Περιλάμβανε τὸ 3ο σύνταγμα γρεναδιέρων (3082 ἄνδρες καὶ τέσσερεις μονάδες πυροβολαρχίας), καθὼς καὶ δύο συντάγματα ἱππικοῦ ποὺ ἀποτελεσθήκανε ἀπὸ μονάδες τῶν μεραρχιῶν Ἀόστα καὶ Μιλάνο (1741 ἄντρες), ἐπὶ πλέον ἕνα συγκρότημα πυροβολικοῦ τῶν 105[28, ἕνα τῶν 77]13, ποὺ τοὺς τὸ «ἐδάνεισε» ἡ μεραρχία Πάρμα δυὸ βαρειὰ τηλεβόλα τῶν 65]17 καὶ μερικὲς ἑκατοντάδες ἐθελοντὲς Ἀλβανοὺς συγκροτημένους σέ σῶμα. Πλάη βρισκόταν ἡ μεραρχία Σιένα τοῦ στρατηγοῦ Γκουαλτιέρα Γκαμπούτι ποὺ ἡ δύναμή της ἀνερχόταν σὲ 9.200 ἄντρες, ἐξοπλισμένη μὲ καμιὰ πενηνταριὰ τηλεβόλα. Ἡ Φερράρα εἶχε δύναμη 12.785 ἄντρες καὶ ἑξῆντα περίπου τηλεβόλα συμπράττανε δὲ μαζί της καὶ 3.500 ἐθελοντὲς Ἀλβανοί. Ἡ μεραρχία Κένταυρος ποὺ βρισκόταν παρατεταγμένη στὰ νῶτα τῆς Φερράρας, διέθετε 163 ἐλαφρὰ ἅρματα μάχης (ὄχι ὅλα σὲ τούτη τὴ στιγμὴ ἕτοιμα γιὰ δράση), 4.037 ἄντρες, 24 τηλεβόλα καὶ 24 ἀντιαρματικὰ καὶ ἀντιαεροπορικὰ τηλεβόλα. Ἡ Σιένα ἐνισχύθηκε μὲ τὸ σύνταγμα ἱππικοῦ Γκουΐντε, ἔξω ἀπὸ μιά του μονάδα ποὺ ἀποσπάσθηκε στὴν Φερράρα. Στὴ Φερράρα προσαρτήθηκε καὶ μιὰ λεγεώνα ἀπὸ μελανοχίτωνες. (*)

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.—Κατὰ τὸν συγγραφέα στὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσιν ἔλαβαν μέρος 87 χιλιάδες ἄνδρες (πλὴν τῆς Μεραρχίας Ἀρέτσο σταθμευούσης εἰς τὰ Ἀλβανογιουγκοσλαυϊκὰ σύνορα δυνάμεως 12 χιλιάδων) κατανεμόμεναι εἰς 84 τάγματα μὲ 686 πυροβόλα καὶ 163 ἅρματα μάχης. Ὑπὸ τῆς ἐπισήμου ἱστορίας ΓΕΣ «Ἡ Ἰταλικὴ εἰσβολὴ» (πίναξ σελίδος 5) οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι φέρονται ἔτι μειωμένοι καὶ δὲν παραφουσκώνονται ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ συγγραφεύς.

Συνδετικὸς κρίκος τῆς ὅλης ἀμυντικῆς γραμμῆς ἤτανε ἡ ἐπιβλητικὴ Τζούλια μὲ δύναμη 10.800 ἄντρες καὶ 20 τηλεβόλα. Ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τοῦ στρατοῦ ποὺ ἔλαβε μέρος στὴν ἐπίθεση τῆς Ἠπείρου ἤτανε 55 χιλιάδες ἄντρες, μὲ ἐξάρτηση 163 ἅρματα μάχης, 268 τηλεβόλα, 16 ἀντιαρματικὰ τηλεβόλα τῶν 47]32, καὶ 32 μικρὰ ἀντιαεροπορικὰ κανόνια τῶν 20 χιλιοστῶν. Στὴν περιοχὴ Κορυτσᾶς, στὴν πρώτη γραμμὴ βρισκόταν παρατεταγμένη ἡ μεραρχία Πάρμα μὲ δύναμη 12 χιλιάδες ἄντρες, 60 πεδινὰ τηλεβόλα, 4 ἀντιαρματικά, 8 ἀντιαεροπορικά. Ἡ Πιεμόντε κι ἡ Βενέτσια (παρατεταγμένες στὴν ἀρχὴ στὴ δεύτερη γραμμὴ μεταφερθήκανε στὰ ξαφνικὰ στὴν πρώτη) διαθέτανε ἡ κάθε μιά, ἡ μὲν Πιεμόντε 9.300 ἄντρες. 32 τηλεβόλα κοινοῦ τύπου, 4 ἀντιαρματικὰ καὶ 8 ἀντιαεροπορικὰ τῶν 20 χιλιοστῶν, ἡ δὲ Βενέτσια 10 χιλιάδες ἄντρες μὲ πέντε μονάδες πυροβολικοῦ. Ἡ Ἀρέτσο (ὀρειβατικὸ πεζικό), ποὺ βρισκόταν παρατεταγμένη στὰ Γιουγκοσλαβικὰ σύνορα, διέθετε δύναμη 12 χιλιάδες ἄντρες (στοὺς ὁποίους περιλαμβάνονταν καὶ δυὸ τάγματα Ἀλβανῶν) μὲ ἐξάρτηση, 3 συγκροτήματα πυροβολικοῦ μὲ 32 τηλεβόλα. (*)

Συνολικὰ 87 χιλιάδες ἄντρες λάβανε μέρος στὴν ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα. 12 χιλιάδες ποὺ σταθμεύανε στὰ

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.—Ἔναντι τούτων ἦσαν παρατεταγμέναι παρὰ τὰ σύνορα εἰς τὴν περιοχὴν Φλωρίνης ἡ IV Ταξιαρχία μὲ 12 τάγματα καὶ ὀκτὼ πυροβολαρχίας, εἰς τὴν περιοχὴν Καστοριᾶς ἡ IX Μεραρχία μὲ 10 τάγματα καὶ 14 1/2 πυροβολαρχίας, εἰς Πίνδον τὸ ἀπόσπασμα Πίνδου ἐκ 2 ταγμάτων καὶ 1 1/2 πυροβολαρχίας, εἰς τὴν Ἤπειρον ἡ VIII Μεραρχία μὲ 15 τάγματα καὶ 16 πυροβολαρχίας.

Τὸ σύνολον τῶν ἀνωτέρω δυνάμεων ἀνήρχετο εἰς 39 Τάγματα Πεζικοῦ καὶ 40 1/2 πυροβολαρχίας, δυνάμεως 35.000 περίπου.

Ἐπὶ πλέον τῶν ἀνωτέρω εἰς τὴν περιοχὴν Πρεβέζης εὑρίσκετο 1 τάγμα σὺν πεδινὴ πυροβολαρχία καὶ Λόχος πυροβόλων. Τὸ 39ον Σύνταγμα ἐν κινήσει ἀπὸ Αἰτωλοακαρνανίαν πρὸς Ἤπειρον καὶ 1 Τάγμα πρὸς Πίνδον ἀμφότερα ὁδικῶς.

Μεταξὺ Μετσόβου - Σερβίων εὑρίσκοντο ἡμιεπιστρατευμένα 7 Τάγματα, 3 1/2 πυροβολαρχίαι καὶ 1 ἴλη ἵππων. Εἰς τὴν νοτίως Φλωρίνης - Ἐδέσσης περιοχὴν εὑρίσκοντο ἐπίσης ἡμιεπιστρατευμένα ἕτερα 7 τάγματα μετὰ 8 οὐλαμῶν πυροβολικοῦ.

Γιουγκοσλαβικὰ σύνορα, κατανεμημένες σὲ 84 τάγματα μὲ 686 τηλεβόλα μαζὶ κι αὐτὰ ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του τὸ Ἀνώτατο Ἀρχηγεῖο καὶ οἱ διοικητὲς τῶν Σωμάτων Στρατοῦ. Οἱ ἑκατὸ χιλιάδες αὐτοὶ ἄντρες, μὲ τὰ νῶτα στραμμένα στὴ θάλασσα, ἐπιχειρούσανε ἐπιδρομὴ στὸ ἔδαφος ἑνὸς κράτους μὲ πολεμικὸ πυρετό, ποὺ εἶχε ἤδη κινητοποιήσει τὶς δυνάμεις του καὶ τώρα συμπλήρωνε ὅσο μποροῦσε πιὸ γρήγορα τὴν ἐπιστράτευση τοῦ Ἔθνους, εἶχε δὲ τὴ δυνατότητα νὰ παρατάξει 18 μεραρχίες. Οἱ Ἕλληνες παρατάξανε στὴν Ἤπειρο τὴν ὄγδοη μεραρχία ἐνισχυμένη μὲ ἕνα τάγμα ἱππικοῦ καὶ πυροβολικοῦ, τρία τάγματα ἐνισχυμένα παραταχθήκανε ἀνάμεσα στὰ βουνὰ Σμόλικα καὶ Γράμμο (ζώνη τῆς Πίνδου), ἐνῶ ἡ ἔνατη μεραρχία καὶ ὁ τέταρτος λόχος παρατάχθηκε μεταξὺ τοῦ Γράμμου καὶ τῆς λίμνης Πρέσπα. Σὲ δεύτερη γραμμὴ βρίσκονταν ἐφτὰ τάγματα πεζικοῦ. Ὁ Βισκόντι Πράσκα ξεχνώντας κάθε αἴσθημα φιλοπατρίας καὶ ἐπιδιώκοντας νὰ ἱκανοποιήσει τὸ ἄτομό του, ἔγραψε στὶς 28 Ὀκτωβρίου «οἱ κινούμενες δυνάμεις ποὺ παρατάξανε οἱ Ἰταλοὶ στό Ἑλληνικὸ μέτωπο ἤτανε σὲ ὄγκο περισσότερο ἀπὸ διπλάσιες ἀπ' ἐκεῖνες ποὺ παρατάξανε οἱ Ἕλληνες»· ἡ θρασύτατη αὐτὴ διαπίστωση διαψεύδεται ἀπὸ διάφορες Ἑλληνικὲς πηγὲς (ἴσως πολὺ περισσότερο καλόπιστες). Στὴν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ἐκδοθεῖσα, «Στρατιωτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδας» ἀναφέρεται ὅτι στὶς 28 Ὀκτωβρίου ἡ ἀναλογία τῶν Ἑλληνικῶν μεραρχιῶν, τῶν παρατεταγμένων στὴν πρώτη γραμμὴ μὲ τὶς Ἰταλικὲς ἤτανε τέσσερεις πρὸς ἕξη (προφανῶς στὸν ὑπολογισμὸ περιλαμβάνονται καὶ οἱ αὐτόνομοι τομεῖς), στὶς 14 Νοεμβρίου ἤτανε ἐφτὰ μὲ δέκα, στὶς 30 Νοεμβρίου ἕντεκα μὲ δεκαπέντε, στὶς 15 Δεκεμβρίου δέκα τρεῖς μὲ δέκα ἐφτὰ καὶ μόνο στὶς 15 Ἰανουαρίου γίνονταν 13 Ἑλληνικὲς μὲ εἴκοσι πέντε Ἰταλικές, προβάλλοντας σὰν δικαιολογητικὰ ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καὶ ἕνα - δυὸ ἐκθέσεις τοῦ Βισκόντι Πράσκα συνταγμένες στὴν ἀρχή, γεμάτες αἰσιοδοξία, καὶ φουσκωμένες πληροφομίες, ποὺ ἀποδείχνουνταν ἀπὸ ἄλλες πηγὲς ὅμως ἀβάσιμες. Ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἐπίσης ἀξιόπιστη πηγή, τὸ μνημειῶδες ἔργο «Ἡ Ἰταλο-Ἑλληνικὴ διένεξη»,

τοῦ Ἑλληνικου Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ αὐτό, διαπιστώνεται τό ὕψος ἐξισορρόπησης τῶν δυνάμεων στὸ μέτωπο, συνάγεται δὲ ὅτι, στὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς, οἱ Ἕλληνες γρήγορα ἀνακτήσανε μιὰ ὑπεροχὴ δυνάμεως. Κι αὐτὴ ἤτανε ἡ πρώτη αἰτία ποὺ πῆρε μιὰ τέτοια ἄτυχη τροπὴ γιὰ μᾶς ὁ πόλεμος κατοπινά.

Ἀναφέρω κατὰ λέξη: Οἱ δυνάμεις ποὺ βρίσκονταν παραταγμένες στὴν πρώτη γραμμὴ ἢ σταθμεύανε κοντὰ στὶς γραμμὲς τοῦ μετώπου, ἤτανε: ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ πλευρὰ 15 τάγματα, ἕνας σχηματισμός ἀνιχνευτῶν καὶ δέκα ἕξη καὶ μισὸ συγκροτήματα πυροβολαρχίας ἀπὸ τὴν ὁποία μιά, τῆς ὄγδοης μεραρχίας, μεγάλου βεληνεκοῦς, ἀπ' τὴν Ἰταλικὴ 22 τάγματα, δύο σχηματισμοὶ ἀναγνωρίσεως, τρία συντάγματα ἱππικοῦ, 31 πυροβολαρχίες ἀπ' τὶς ὁποῖες 18 μεγάλου βεληνεκοῦς καὶ 90 ἅρματα μάχης τοῦ Σώματος Στρατοῦ τῆς Τσαμουριᾶς. Στὴ Δυτικὴ Μακεδονία, Ἕλληνες: 22 τάγματα, τρεῖς σχηματισμοὶ ἀνιχνεύσεως, εἴκοσι δύο καὶ μισὸ πυροβολαρχιες ἀπ' τὶς ὁποίες ἑπτὰ μεγάλου βεληνεκοῦς τοῦ Σώματος Στρατοῦ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, Ἰταλοί: 17 τάγματα, συμμορία Ἀλβανῶν, εἴκοσι τέσσερεις πυροβολαρχίες ἀπ' τὶς ὁποῖες πέντε μεγάλου βεληνεκοῦς καὶ 10 ἅρματα μάχης τοῦ 26ου Σώματος Στρατοῦ. Στὴν Πίνδο στὰ δύο δικά μας τάγματα, ἕνα ἀνάμικτο σῶμα καὶ μιάμιση πυροβολαρχία, ὑπήρχανε πέντε τάγματα Ἰταλῶν, ἕξη πυροβολαρχίες, μία ἴλη ἱππικοῦ ποὺ εἶχε πρασαρτηθεῖ στὴ μεραρχία ἀλπίνων Τζούλια... Ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν δυνάμεων διαπιστώνεται ὅτι οἱ Ἑλληνικὲς δυνάμεις διαθέτανε μιὰ σχετικὴ ὑπεροχὴ στὴν περιοχὴ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἡ γραμμὴ Κορυτσᾶ - Φλώρινα - Θεσσαλονίκη ἤτανε ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἄμυνά της ἔβαζε σὲ σκέψεις τοὺς Ἕλληνες ὑπεύθυνους... Ἡ Ἑλληνικὴ ὑπεροχὴ στὴν περιοχὴ τῆς νοτιοδυτικῆς Μακεδονίας ἐνισχυόταν καὶ ἀπὸ τὴν ὕπαρξη σπουδαίων ὀχυρωματικῶν ἔργων. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἰταλῶν στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου ἤτανε γιὰ μὲν τὸ ἱππικὸ σὲ ἀναλογία ἕνα πρὸς δύο, γιὰ δὲ τὸ πυροβολικὸ σὲ ἀναλογία ἕνα μὲ τέσσερα. Στὴν περιοχὴ τῆς Ἠπείρου ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἰταλῶν

ήτανε μικρή, όσον ἀφορᾶ, τὸ πεζικό, συντριπτικὴ ὅμως ὅσον ἀφορᾶ τὸ πυροβολικό. Ἡ παρουσία 90 ἁρμάτων μάχης συντελοῦσε στὸ ν' αὐξήσει τὴ δύναμη τῆς Ἰταλικῆς παράταξης». (*)

Γιὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοὺς θὰ ξαναμιλήσουμε σύντομα. Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται καθαρὰ ὡστόσο ὅτι οἱ δυνάμεις μας, ποὺ ὑποχρεωθήκανε νὰ κινοῦνται σὰ σ' ἕνα κλειστὸ ἀπὸ ὁλοῦθε δοχεῖο, τέτοια ποὺ παρουσιάζεται ἡ Ἀλβανία — ἐνῶ τὸ Ἑλληνικὸ μέτωπο δίνει τὴν ἐντύπωση δοχείου προικισμένου μὲ ἄπειρα σημεῖα ἐπικοινωνίας ποὺ ἐπιτρέπανε τὴν ἐπαφὴ μὲ τὰ πολυάριθμα στρατεύματα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας — ξεκινήσανε, σὲ μεγάλη ἔκταση τοῦ μετώπου, μὲ ἐξαιρετικὰ δυσμενεῖς συνθῆκες. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ταγμάτων ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἔκθεση τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου εἶναι μικρότερος ἀπὸ 84, ὅσα πραγματικὰ βρίσκονταν τὴ στιγμὴ αὐτὴ στὴν Ἀλβανία καὶ ἡ ἐξήγηση ὑπάρχει στὸ γεγονὸς ὅτι τρεῖς ἀπὸ τὶς μεραρχίες μας (ἡ Πιεμόντε, ἡ Ἀρέτσο καὶ ἡ Βενέτσια) δὲ βρισκονταν στὶς 28 Ὀκτωβρίου στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ μετώπου. Ἡ Βενέτσια κι ἡ Πιεμόντε καταφθάσανε σχεδὸν ἀμέσως στὸ μέτωπο, ἀλλὰ κι ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ πλευρὰ κινητοποιήθηκε μεγάλος ἀριθμὸς στρατοῦ, ποὺ στάλθηκε γιὰ ἐνίσχυση στήν περιοχή, μόλις ἀντιληφθήκανε, ἀκόμα καὶ στὰ μετόπισθεν, ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲ θὰ λάβαινε μέρος στὸν πόλεμο. Ὅταν δὲ ἀναγκαστήκαμε νὰ καταφύγουμε καὶ στὴν Ἀρέτσο, τότε δὲ διαθέταμε πιὰ καθόλου ἐφεδρικὰ στρατεύματα, ἀλλὰ οὔτε καὶ οἱ Ἕλληνες διαθέτανε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας, ὅπως καὶ στὰ πρὸς τὴν Βουλγαρία σύνορα. Στὰ 84 τάγματα, ὡστόσο, δὲν περιλαμβάνονταν 6 Ἀλβανικά, 2 φρουρές, 6 κινητῆς ἐθνοφρουρᾶς ἀπόλυτης ἢ σχετικῆς ἀποτελεσματικότητας.

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.—Ἀναγράφονται 31 πυροβολαρχίαι ἐνῷ ἦσαν 61 πυροβολαρχίαι (Ἤπειρος).

Στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἀναγράφει 3 σχηματισμοὶ ἀνιχνεύσεως ἐνῷ πρόκειται περὶ 2 ὁμάδων ἀναγνωρίσεως.

Ἀναγράφει 7 βαρείας πυροβολαρχίας ἐνῶ ἦσαν 5 μόνον.

Αἱ διαλαμβανόμεναι συγκρίσεις εἶναι αὐθαίρετοι.

Παλαιοῦ τύπου ὁ στρατός μας εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει ἀνάλογου τύπου στράτευμα. Ἐξάρτηση σχετικὰ πλούσια σὲ ὅτι ἀφορᾶ ἐλαφρὸ ὁπλισμὸ (τουφέκια Μάνλιγχερ τῶν 6,5 καὶ Μάουζερ τῶν 7,92, ἐπαναληπτικὰ Χότσκις τῶν 6,5, μυδραλιοβόλα Σαὶντ Ἐτιὲν καὶ Σβαρτζλὸζ τῶν 7,92, ὅλμοι Μπρὰντ τῶν 81), λείπανε μονάδες θωρακισμένες καὶ ὀχήματα θωρακισμένα, ἐλάχιστο πυροβολικό, ὀλιγάριθμα μηχανοκίνητα μέσα μεταφορᾶς ὄχι καὶ πολὺ ἐκλεκτά. Ὁ Ἕλληνας στρατιώτης, ὅπως κι ὁ δικός μας, εἶναι ἐγκρατής, ὄχι τόσο πολὺ πειθαρχικός, ὑπομονητικός· ξέρει νὰ πολεμήσει περίφημα, γίνεται θεριὸ σὲ περίπτωση ποὺ πρόκειται νὰ ὑπερασπίσει κάποιο ἱερὸ σκοπὸ ἀπὸ κείνους ποὺ φωληάζουνε μέσα του: πατρίδα, ἑστία, οἰκογένεια. Ἡ ἀδικία τὸν κάνει ν' ἀγανακτεῖ καὶ ν' ἀντιδρᾶ μὲ περισσὴ ἐπιμονὴ καὶ σφοδρότητα. Ἡ ἐπιθυμία γι' ἀναμέτρηση καὶ τὸ ψηλὸ φρόνημα, αἰσθήματα ποὺ ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀποδίδει στὰ στρατεύματά μας πλήμμυρίζουνε τὸ περισσότερο τὰ στήθια τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ. Καὶ αὐτὸ εἶναι πολὺ λογικό.

Ὁ φτωχὸς αὐτὸς στρατός, εἴτανε, ὡστόσο, ἀπό πολλὲς ἀπόψεις, πιὸ σταθερὸς ἀπ' τὸ δικό μας. Ἡ «τριμερὴς» σύνθεση τῆς Ἑλληνικῆς μεραρχίας, συγκροτημένη δηλαδὴ ἀπὸ τρία συντάγματα, ἀποδείχτηκε πολὺ περισσότερο ἀποτελεσματικὴ ἀπὸ τὴ δικιά μας τὴ «διμερῆ», τὴ μὲ δυὸ συντάγματα συγκροτημένη. Κατὰ κανόνα στὴν κάθε Ἰταλικὴ μεραρχία εἶχε προσαρτηθεῖ ἀπὸ μιὰ λεγεώνα μελανοχίτωνες σὲ ἀναλογία μιὰ λεγεώνα γιὰ κάθε δυὸ τάγματα· ἔτσι ὁ ἀριθμὸς τῶν ταγμάτων ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν Ἰταλικὴ μεραρχία «ὑπόδειγμα», ἀνέβαινε στὰ 6 — 8, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ἑλληνικὴ μεραρχία ποὺ ἀπολελοῦνταν ἀπὸ ἐννέα τάγματα. Οἱ λεγεῶνες τῶν μελανοχιτώνων ἦτανε πρόχειρα γυμνασμένες καὶ μὲ πολὺ «ἐλαφριὰ» ἐξάρτηση σὲ σημεῖο ποὺ ἡ ἀποτελεσματικότητά της νὰ μὴν ξεπερνᾶ ἐκείνη ἑνὸς τάγματος πεζικοῦ. Ἡ Ἰταλικὴ μεραρχία εἶχε ὑπεροχὴ σὲ ὅλμους (6 τῶν 81 καὶ 54 τῶν 45) ἔναντι 4 τῶν 81 σήματος Μπρὰντ τῶν Ἑλλήνων. Πολὺ καλύτεροι αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι καὶ προικισμένοι μ' ἐπιδέξιους χειριστές, διέθεταν τὴ μισὴ ποσότητα σὲ ἐπαναλειπτικὰ

ὅπλα ἀπὸ ὅσα οἱ Ἕλληνες, καθὼς καὶ μυδραλιοβόλα. Ἰσόπαλοι περίπου βρίσκονταν σὲ ἐξάρτηση πυροβολικοῦ διαθέτοντες ἡ κάθε μιὰ μεραρχία ἐννηὰ πυροβολαρχίες. Ἡ Ἰταλία, ὅλως διόλου ἄξαφνα τὶς μέρες τοῦτες, ἐλάττωσε ἀπὸ 40 σὲ 20 τὶς μεραρχίες τὶς προωρισμένες γιὰ τὴν ἄμυνα τοῦ πάτριου ἐδάφους καὶ καταπιάστηκε μὲ τὴν ἐκστρατεία στὴν Ἑλλάδα μὲ μόνο ἐννηὰ ἀσθενικὲς μεραρχίες. (*)

Ὅτι ἤτανε ἀσθενικές, αὐτὸ τὸ ἤξερε καὶ τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο. Ἡ καινοτομία τῆς δίμερης συγκρότησης τῆς μεραρχίας «ὀφειλόταν σὲ ἐπιδίωξη δημιουργίας μπλόφας (τὸ ἕνα τρίτο τῆς μεραρχίας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο συντελοῦσε στὴ συγκρότηση τῶν τρίτων ταγμάτων)». Αὐτὸς ποὺ γράφει αὐτὰ τὰ λόγια εἶναι ὁ Ροάττα. Καὶ γράφει μὲ περισσὴ περιφρόνηση, κατακρίνοντας τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ μας, οἱ ὁποῖοι, κατὰ κάποιο παράξενο τρόπο, θεωρήσανε τοὺς ἑαυτούς τους ἀμέτοχους γιὰ τὰ παραπτώματα ποὺ διαπράξανε οἱ στρατιῶτες τους, ποὺ βρίσκονταν στὶς διαταγές τους καὶ ποὺ ἂν νικοῦσαν θὰ τοὺς ἀποκόμιζαν δάφνες καὶ ὠφέλη (ἔγκαιρα δὲ βγήκανε ζημιωμένοι καὶ μὲ τὴν ἧττα). Οἱ μεραρχίες τῶν ἀλπίνων διαφέρανε ἀπὸ τὶς μεραρχίες τοῦ πεζικοῦ, ὡς πρὸς τὸν τρόπο συγκρότησης, γιατὶ στὴ σύνθεσή της δὲν περιλαμβανόταν σὰν ἀναπόσπαστο στοιχεῖο ἡ λεγεώνα τῆς πολυτοφυλακῆς, διέθεταν μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἐφοδιοπομπές, καὶ βαρὺ πυροβολικό.

Ἡ μεραρχία μας «ὑπόδειγμα», δὲ διέθετε ἀξιόλογη ἀντιαεροπορικὴ ἄμυνα οὔτε ὅμως καὶ μέσα μεταφορᾶς, ἔξω ἀπὸ 24 ὀχήματα, ἔτσι ποὺ ἡ ὅλη μετακίνησή της δὲν μποροῦσε νὰ γίνει παρὰ μὲ τὰ πόδια. Γιὰ νὰ βολέψει τὸ ἀργοκίνητο τοῦ στρατοῦ, στὰ 1941, τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο τοῦ πεζικοῦ

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.—Ἀναγράφει περὶ ἰσοπαλίας πυροβολικοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς εἰσβολῆς οἱ Ἰταλοὶ εἶχον καταπληκτικὴν ὑπεροχὴν μὲ τὰ 686 πυροβόλα τους (κατὰ τὸν συγγραφέα) ἔναντι ἑκατοντάδος Ἑλληνικῶν.

Οἱ Ἰταλοὶ εἶχον καταπληκτικὴν ὑπεροχὴν εἰς ὅλμους, διέθετον ἅρματα μάχης ὧν ἐστερεῖτο ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς καὶ κυριαρχίαν εἰς τὸν ἀέρα.

εἶχε μιὰ φαεινὴ ἰδέα: ἔδωσε ὁδηγίες κάθε μεραρχία νὰ προπονεῖται στὸ νὰ καταφέρνει νὰ διατρέχει κάθε μέρα 40 χιλιόμετρα, ἔτσι ποὺ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ καλύψει σὲ πέντε μέρες τὴν ὅλη ἀπόσταση ἀπὸ 160 χιλιόμετρα. «Τέτοια παραγγέλματα — πάντα ὁ ἴδιος ὁ Ροάττα γράφει ἱκανοποιημένος — ἐφαρμόζονταν μὲ εὐσυνειδησία καὶ ἀποφέρανε ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα». Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν ἤτανε δυνατὸ νὰ μετακινεῖται μὲ τὰ πόδια ὁ στρατός, δὲν ἤτανε δυνατὸ νὰ ἀνεφοδιάζεται. Στὶς 28 Ὀκτωβρίου λείπανε, τόσο στὸ μέτωπο ὅσο καὶ στὰ μετόπισθεν, μεταγωγικὰ ὀχήματα. Λιγοστὰ ὑπῆρχανε κι αὐτὰ παλιά.

Τὸν Ὀκτώβριο, τὶς παραμονὲς τῆς ἐπίθεσης, τὸ ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν ἔστειλε στὴν Ἀλβανία ἕναν εἰδικό, τὸν συνταγματάρχη Ἀμιόνε, ὁ ὁποῖος καὶ ὑπολόγισε τὶς ἀνάγκες τοῦ στρατοῦ σὲ μεταγωγικὰ ὀχήματα σὲ 1750. «Ὅλο κι ὅλο, ἴσαμε τὶς 17 Νοεμβρίου ἔχουνε ἀποβιβαστεῖ — παραπονιέται ὁ Βισκόντι Πράσκα — μοναχὰ 107 μεταγωγικά». Ἡ ἐπικριση εἶναι βάσιμη. Φτάνει μόνο νὰ σκεφτεῖ κανεὶς κάτι, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ συλλάβει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ὡς ποιό σημεῖο μπορεῖ νὰ φτάσει ὁ γραφειοκρατικὸς παραλογισμός. Οἱ προμηθευτὲς μεταγωγικῶν 666 Φίατ, εἴδανε νὰ τοὺς ἐπιστρέφονται ἀπὸ τὸ Μπάρι στὸ Τορῖνο τὰ ὀχήματα ποὺ ἦταν ἕτοιμα γιὰ νὰ φορτωθοῦνε γιὰ τὴν Ἀλβανία. Ἡ ἀνακόλουθη αὐτὴ διαταγὴ προῆλθε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν. Ὁ Βισκόντι Πράσκα εἶχε κάθε λόγο νὰ παραπονιέται. Ἀλλὰ ὅλα τοῦτα δὲν τὰ ἤξερε στὶς 15 Ὀκτωβρίου, ὅταν δήλωνε ὅτι ἡ ἐπιχείρηση ἐνάντια στὴν Ἤπειρο «εἶχε προετοιμαστεῖ μὲ περισσὴ ἐπιμέλεια καὶ ὅσο εἶναι ἀνθρώπινα δυνατό».

Σὲ δυὸ σημεῖα εἴχαμε ὑπεροχή. Διαθέταμε θωρακισμένες δυνάμεις καὶ συντριπτικὴ δύναμη ἀεροπορίας. Οἱ μεραρχίες, ποὺ μὲ τόσο καμάρι ὀνομάζαμε θωρακισμένες — παράδειγμα ἡ μεραρχία τῶν Κενταύρων — περιλαμβάνανε ἕνα τάγμα βερσαλιέρων μὲ θωρακισμένα ὀχήματα, ἕνα τάγμα ἁρμάτων μάχης σὲ ἀναλογία ἕνα πρὸς τρία τάγματα (διέθετε μόνο ἐλαφρὰ ἅρματα ποὺ ζύγιζαν τρεῖς τόννους, μὲ δυὸ μυδραλιοβόλα διαμετρήματος ὀκτώ), καὶ ἕνα τάγμα πυροβολικοῦ μηχανοκί-

νητο. Δὲν εἶναι ποτὲ δυνατό, οἱ δῆθεν μηχανοκίνητες αὐτὲς μεραρχίες νὰ παραβληθοῦνε ἔστω κι ἀπὸ μακριὰ μὲ τὶς μεραρχίες ποὺ παρατάξανε οἱ Γερμανοὶ πρῶτα, μὲ τοὺς θεόρατους ὄγκους ἀτσάλι, ποὺ ξερνούσανε φωτιές, κι ὕστερα οἱ Ἀμερικανοί, οἱ Ἐγγλέζοι, οἱ Ρῶσοι, διεξάγοντας αἱματηρὲς μάχες στὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀφρική. Ἀλλὰ πάντως ἄξιζε κάτι παραπάνω ἀπὸ τὸν φανταράκο, «τὸν βασιλιὰ τοῦ πεδίου τῆς μάχης». Βέβαια ἤτανε βασιλιὰς ἀλλὰ κάποιου ἄλλου καιροῦ κι ἂς μὴ συμφωνοῦσε σ' αὐτὸ τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο.

Τοῦτα τὰ ἅρματα μάχης, τύπου «σαρδελλοκούτια», εἴχανε κάποια διεισδυτικὴ ἱκανότητα ἂν γινόταν χρήση τους στὸ κατάλληλο ἔδαφος καὶ τὴν κατάλληλη ἐποχή. Ἔγινε χρήση τους σὲ περιοχὴ στερημένη ἀπὸ δρόμους, ὅπου κι αὐτοὶ οἱ λίγοι δρόμοι ποὺ ὑπήρχανε εἴχανε μεταβληθεῖ ἀπ' τὴ βροχὴ σὲ θάλασσα ἀπὸ λάσπη. Ἡ ὑπηρεσία ποὺ προσφέρανε ἤτανε πολὺ περιορισμένη ἂν ὄχι μηδαμινή. Συνέβαινε σὲ τμήματα τῆς μεραρχίας Κένταυρος νὰ ὑποχρεωθοῦνε νὰ πολεμήσουνε πεζοί, σὰ φαντάροι τοῦ πεζικοῦ, στὴν προσπάθειά τους ν' ἀναχαιτίσουνε τὴν ἑλληνικὴ ἀντεπίθεση.

Στοὺς οὐρανοὺς εἴμασταν κυρίαρχοι. Στὶς 10 Νοεμβρίου — ἀπ' τὶς 28 Ὀκτωβρίου ὣς τὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου γινήκανε κάτι μετατροπὲς στὸν τομέα τῆς ἀεροπορίας μας στὴν Ἀλβανία ἤτανε ἡ παρακάτω: 8 σμήνη βομβαρδιστικά ἀποτελούμενα ἀπὸ 31 S 79 καὶ 24 S 81, ἐννηὰ σμήνη καταδιωκτικὰ μὲ 47 G 50, 46 CR 42 καὶ 14 CR 32, 2 σμήνη ἀναγνωρίσεως μὲ 25 RO 37. Ἡ τέταρτη μοῖρα στὸ Μπρίντιζι διέθετε 16 σμήνη βομβαρδιστικὰ μὲ 60 Καντ Ζ 1007 δίς, 18 S 81. 18 Br 20, 23 Καντ Ζ 506, δύο σμήνη βομβαρδιστικὰ καθέτου ἐφορμήσεως μὲ 20 Γιοῦγκερ 87 Γερμανικά, 4 σμήνη καταδιωκτικὰ μὲ 12 Μάκκι 200, 33 G 50, 9 CR 32. Περίπου σύνολο ἀπὸ 400 ἀεροπλάνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν λείπανε τὰ αἰώνια ἐλαττώματα τῆς ἀεροπορίας μας, μὲ εὐρεία σύνθεση σὲ διάφορους τύπους ἀεροπλάνων, ἀπ' τὰ ὁποῖα ἄλλοι πανάρχαιου τύπου (ὅπως τὰ CR 32) καὶ ἄλλα μικρότερης ἢ μεγαλύτερης ἀποδοτικότητας, ἐνῶ ἄλλα στεροῦνταν ἐντελῶς. Σὲ ἀντιπαραβολὴ μὲ τὰ περιο-

ρισμένα μέσα τῆς ἐχθρικῆς ἀεροπορίας καὶ τὴν ἀσθενική της σύνθεση ἀποδείχνονταν κολοσσός.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀεροπορία διέθετε στὴν πραγματικότητα — σύμφωνα μέ ἑλληνικὲς πηγές — 38 καταδιωκτικά, 9 ἐλαφρὰ βομβαρδιστικά, 18 βαρειὰ βομβαρδιστικά, 50 ἀναγνωριστικὰ ποὺ ἐνεργούσανε σὲ συνεργασία μὲ τὰ στρατεύματα ἐδάφους. Ἐπρόκειτο γιὰ τὰ ἀεροπλάνα ποὺ βρίσκονταν σὲ δράση, ἐνῶ τὰ ἄλλα βρίσκονταν στὸ στάδιο τῆς συναρμολόγησης. Ὁ στρατηγὸς Σαντόρο δίνει ὡστόσο διαφορετικοὺς ἀριθμούς: 39 βομβαρδιστικά, 44 καταδιωκτικά, 65 ἀναγνωρίσεως. Ἡ διαφορὰ προέρχεται ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι δὲ χρησιμοποιοῦνται ταυτόχρονα ἀναγκαστικὰ ὅλα τὰ μηχανήματα ποὺ ἀναγράφουνται στὴ δύναμη ἑνὸς τομέα. Ὁ Ἑλληνικὸς ἀεροπορικὸς στόλος ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μηχανήματα Ἀγγλικῆς, Γαλλικῆς, Πολωνικῆς προέλευσης ὄχι μεγάλης μαχητικῆς ἀξίας. Στὴν πραγματικότητα ἡ Ἑλληνικὴ ἀεροπορία δὲν παρενώχλησε ποτὲ σοβαρὰ τὰ στρατεύματά μας, τὴν δὲ ὑπεροχή μας στὸν ἀέρα τὴ διετηρήσαμε καὶ ὅταν ἀκόμη προστρέξανε σ' ἐπικουρία τῆς Ἑλληνικῆς ἀεροπορίας τὰ Ἀγγλικὰ ἀεροπλάνα.

Εἴδαμε ποιὰ ἤτανε ἡ δύναμη τῶν στρατευμάτων ποὺ βρισκονταν ἀντιμέτωπα καὶ ποιὰ τὰ στρατηγικὰ ἰταλικὰ σχέδια. Τὸ ἑλληνικὸ σχέδιο τῶν ἐπιχειρήσεων, μὲ ἡμερομηνία 16 Σεπτεμβρίου — καὶ τοῦτο ἀποδείχνει πόσο εὔκολα γίνανε ἀντιληπτὲς οἱ κινήσεις μας — ἤτανε πολὺ ἁπλό. Ὁ Παπάγος ὀργάνωσε τὴν ἄμυνά του σὲ δυὸ γραμμές: τὴν πρώτη, τὴ γραμμὴ Α, ποὺ ξεκινοῦσε ἀπ' τὰ σύνορα περνοῦσε ἀπ' τὸ ποτάμι Καλαμᾶς, Ἐλαία. τὸ βουνὸ Γκαμίλα, τὸ βουνό Σμόλικα, τὸ βουνὸ Σταυρός, τὸ βουνό Ψωριάρικα, τὸ βουνὸ Φλακιάτα καὶ κατέληγε στὸ Λαιμό. Ἡ δεύτερη, ἡ γραμμὴ Β, ξεκινοῦσε ἀπ' τὸν παταμὸ Ἄραχθο (αὐτὸν ποὺ ὀνομάζει στὰ σχέδιά του ὁ Βισκόντι Πράσκα, Ἄρτα) περνοῦσε ἀπὸ τὸ Μέτσοβο, τὸ βουνὸ Ὄρλιακας, τὸν ποταμὸ Βενέτικο, τὴν καμπύλη τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονα, τὸ στενὸ τῆς Πόρτας, τὴ διάβαση τοῦ Χάντοβα, τὸ Βέρμιο γιὰ νὰ καταλήξει στὸ Καϊμακτσαλάν.

«Ἡ ἐπιδίωξη τῶν δυνάμεων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας — καθορίζει τὸ ἀνώτατο Ἑλληνικὸ Ἀρχηγεῖο — ἀποβλέπει στὸ

νὰ προστατέψει τὶς ἀμυντικὲς θέσεις τῆς γραμμῆς Α καί, ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ καταλάβει νέες θέσεις σὲ ἀλβανικὸ ἔδαφος, ἀπ' ὅπου θὰ ξεκινήσει, ὅταν συγκεντρωθοῦνε τ' ἀπαραίτητα μεταφορικὰ μέσα, μιὰ ἐπιθετικὴ δραστηριότητα μὲ ἀντικειμενικὸ στόχο τὴν Κορυτσά. Οἱ δυνάμεις τῆς Ἠπείρου εἶχαν ἀναλάβει νὰ προστατέψουνε μέ κάθε θυσία τὶς συγκοινωνιακὲς γραμμὲς τῆς περιοχῆς, πρωταρχικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν διακίνηση τῶν ἐνισχύσεων. Ἔπρεπε μὲ κάθε θυσία, ὅσο διεξαγόταν ἡ μάχη γιὰ τὴν ἀναχαίτιση τοῦ ἐχθροῦ στὶς ἀμυντικὲς θέσεις τῆς γραμμῆς Α, νὰ μὴν ἐξασθενίσουνε οἱ δυνάμεις τῆς στρατιᾶς τῆς Ἠπείρου, γιατὶ τότε ἐκινδύνευε νὰ καταρρεύσει ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιχείρησης ποὺ ἀπέβλεπε στὴν προκάλυψη καὶ ἐξασφάλιση τῶν συγκοινωνιακῶν γραμμῶν... Τὸ ξεχαρβάλωμα καὶ ἡ μεγάλη φθορὰ τούτων τῶν δυνάμεων, ἔπρεπε ν' ἀποφευχθεῖ μὲ κάθε θυσία, ἀκόμα κι ἂν σὲ ἀντιστάθμισμα ἐπιβάλλονταν ὁρισμένες ἐδαφικὲς ἀπώλειες. Γι' αὐτὸ τὰ στρατεύματα τῆς Ἠπείρου ἔπρεπε νὰ δείξουν μεγάλη ἐλαστικότητα στὶς κινήσεις τους. Οἱ ὁδηγίες ποὺ δοθήκανε στὸ στράτευμα, καθορίζανε ν' ἀναχαιτιστεῖ ἡ ἐχθρικὴ προέλαση, ἀνάλογα μὲ τὴν περίσταση, ἢ πάνω στὴ γραμμὴ Α, ἢ σὲ θέσεις πιὸ πρὸς τὰ πίσω, ἢ καὶ ἀκόμα στὶς θέσεις τῆς γραμμῆς Β, τελευταῖο προπύργιο τῆς ἄμυνας».

VI

"ΩΣΤΕ, ΠΟΛΕΜΟΣ„

Στὶς 23 Ὀκτωβρίου ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας Ἐμανουέλε Γκράτσι καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος ἀντισυνταγματάρχης Λουῒτζι Μοντίνι δὲν εἴχανε ἰδέα γιὰ τὸν πόλεμο πουἐπρόκειτο νὰ ξεσπάσει. Πήρανε βέβαια εἴδηση ὅτι γύρω κάποια νέα κατάσταση δημιουργόταν καὶ μάλιστα σὲ ρυθμὸ ὁλοένα καὶ πιὸ γοργό. Ἀλλὰ κανένας δὲν κατέφυγε ποτὲ στὰ φῶτα τους γιὰ νὰ προμηθευτεῖ τὶς χρήσιμες κι ἐποικοδομητικὲς πληροφορίες στὶς ὁποῖες καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ Μπαντόλιο καὶ ὁ Σοντοῦ θὰ μπορούσανε νὰ βασίζανε τὴν ἀντίληψή τους ὅτι «ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιὰ ὅλα ἦταν ἐν τάξει» καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἀποτελοῦσε μιὰ εὔκολη λεία. Τὶς μόνες πληροφορίες ποὺ εἶχε ὁ Γκράτσι ἦταν ἀνεπίσημες καὶ μόνο χάρη σ' αὐτὲς κατάφερνε νὰ διαπεράσει τό ἀπομονωτικὸ τεῖχος μέσα στὸ ὁποῖο τὸν εἴχανε καταδικάσει νὰ μείνει, στὸ περιθώριο τῆς ἐξέλιξης τῶν γεγονότων. Παράδειγμα: στὶς 20 Ὀκτωβρίου παρουσιάστηκε ὁ Κούρτζιο Μαλαπάρτε, στέλεχος ἀπὸ τὸ πολεμοχαρὲς καὶ σνὸμπ περιβάλλον τοῦ Τσιάνο, ποὺ εἶχε σταλθεῖ στὴν Ἀθήνα μὲ δημοσιογραφικὴ ἀποστολή. Σὲ ὕφος εὐτράπελο, τέτοιο ποὺ συνήθιζε κι ὁ Τσιάνο ὅταν μιλοῦσε γιὰ ζητήματα πολιτικῆς, τύχης τῶν λαῶν, καὶ τῆς ζωῆς τῶν φαντάρων μας, ὁ Μαλαπάρτε ἀνέφερε στὸν πρεσβευτὴ τῆς Ἰταλίας (1) τὴν παρακάτω φράση τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν: «Πὲς στὸν Γκράτσι ὅτι αὐτὸς

μπορεῖ νὰ γράφει ὅτι θέλει, ἀλλὰ ἐγὼ τὸν πόλεμο μὲ τὴν Ἑλλάδα θὰ τὸν κάνω». Ἀπ' τὸν ἴδιο Μαλαπάρτε πληροφορήθηκε ὁ Γκράτσι, ὅτι ὁ Τσιάνο σκόπευε νὰ κάνει τὴ θριαμβευτική του εἴσοδο στὴν Ἑλλάδα ἐπικεφαλῆς ἑνὸς «σώματος» Ἀλβανῶν ποὺ θὰ τοὺς εἶχε στρατολογήσει στὸ μεταξὺ ὁ Γιακομόνι.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς Πέμπτης 23 Ὀκτωβρίου, ὁ Μοντίνι (2) εἰδοποιήθηκε μὲ τηλεγράφημα ἀπ' τή Ρώμη νὰ μεταβεῖ στὸ ἀεροδρόμιο τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου θὰ συναντοῦσε ἕναν ἀξιωματικὸ τῆς Ὑπηρεσίας Στρατιωτικῶν Πληροφοριῶν, κομιστὴ ἐξαιρετικὰ ἐπειγουσῶν εἰδήσεων γιὰ τὸν Ντὲ Βέκκι, διοικητὴ τοῦ Αἰγαίου. Ὁ ἀξιωματικὸς εἶπε στὸ Μοντίνι ὅτι ὁ πόλεμος μποροῦσε νὰ ἐκραγεῖ ἀπ' τὴ μιὰ στιγμὴ στὴν ἄλλη ἀπ' τὶς 26 Ὀκτωβρίου κι ὕστερα. Πρόσθεσε δὲ ὅτι σύμφωνα μὲ πληροφορίες τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ἡ Βουλγαρία θὰ προβεῖ σ' ἐπίθεση τὸν ἴδιο καιρὸ μὲ μᾶς καὶ ὅτι κατορθώθηκε νὰ «ἐξαγοραστοῦνε» ἀρκετοὶ ἐξέχοντες Ἕλληνες. Στὸν ἴδιο Μοντίνι ἐμπιστεύθηκε, ἕνα χρόνο μετὰ ὁ Ντὲ Βέκκι, ὅτι ὁ ἀξιωματικὸς αὐτὸς τοῦ ἔφερε ἕνα γράμμα ἀπὸ μιὰ ἐξέχουσα στρατιωτικὴ προσωπικότητα (ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Μπαντόλιο) ποὺ τοῦ ἀνήγγελε τὴν ἐπικείμενη ἐπέμβαση στὸν πόλεμο τῆς Βουλγαρίας καὶ ὅτι πέτυχε ἡ ἐξαγορὰ Ἑλλήνων προδοτῶν.

Τὰ γεγονότα διαδέχονταν τὸ ἕνα τ' ἄλλο, ἐνῶ παντοῦ γύρω ἐπικρατοῦσε ἀπόλυτη σιωπή, πράγμα ποὺ ἐπέτρεψε στοὺς Ἕλληνες διάφορες μακιαβελικὲς πονηριὲς νὰ τὶς φορτώσουνε στὸ Θεό, ἐνῶ εὐθυνόταν γι' αὐτὲς ὁ ἐγωισμὸς κι ἡ ἀνταγωνιστικὴ διάθεση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ φασιστικὴ κυβερνητικὴ μηχανή. Ἡ ἰταλικὴ ἐπίθεση ἔμοιαζε σὰν τὸ μυστικὸ τοῦ Καραγκιόζη, ὅλοι τὸ ξέρανε καὶ γι' αὐτὸ ὅλοι μιλούσανε. Ἀλλὰ ἡ ἀντιπροσωπεία μας στὴν Ἀθήνα βρισκόταν σὲ μιὰ πολὺ δύσκολη θέση ἔτσι ὅπως εἶχε ἀφεθεῖ χωρὶς κατάλληλες ὁδηγίες καὶ θετικὲς πληροφορίες. Ζητήθηκε ἀπὸ τὴν πρεσβεία νὰ καταφθάσει κάποιος διπλωματικὸς ὑπάλληλος στὴ Ρώμη, «γιὰ νὰ λάβει γνώση ἐπειγουσῶν ὑπηρεσιακῶν εἰδήσεων», ἀλλά στὸ μεταξὺ εἶχε διακοπεῖ ἡ ἀεροπορι-

κὴ ἐπικοινωνία μὲ τὰ ἀεροπλάνα τῆς Ἄλα Λιτόρια (ἄλλη μιὰ ἔνδειξη ὅτι ἐπρόκειτο νὰ γίνει ἡ ἐπίθεση) κι ἔτσι ὁ Γκράτσι δὲν μπόρεσε νὰ στείλει κανένα διπλωματικὸ ὑπάλληλό του. Ὡστόσο προαναγγέλθηκε ὅτι θὰ καταφθάσει μὲ εἰδικὸ ἀεροπλάνο ἀπ' τὴ Ρώμη «ταχυδρομεῖο». Ἀλλὰ οὔτε κι ὁ ἀγγελιοφόρος αὐτὸς τοῦ Παλάτσο Γκίτζι μπόρεσε νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἀποστολή του.

Ἀπ' τὴ μιὰ τὸ πρακτορεῖο, Στέφανι μετέδιδε τὶς εἰδήσεις γιὰ τὰ μεθοριακὰ ἐπεισόδια ἐνῶ ἀπ' τὴν ἄλλη τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο τῶν Ἀθηνῶν προετοίμαζε ἔκτακτη παράσταση τῆς «Μαντὰμ Μπατερφλάϋ». Στὶς 24 Ὀκτωβρίου φτάσανε στὴν Ἀθήνα, ἐπίσημοι προσκεκλημένοι τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης, ὁ γιὸς τοῦ Τζιάκομο Πουτσίνι καὶ ἡ σύζυγός του. Ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Μποττάϊ σίγουρα θὰ ἀγνοοῦσε τὰ σχέδια τοῦ Τσιάνο καὶ δὲν κατάφερε νὰ ἀκυρώσει στὶς ἐξέχουσες αὐτὲς προσωπικότητες τὴν ἐπίσκεψη, ἡ ὁποία καὶ εἶχε χαρακτήρα ἐπίσημο. Διοργανωθήκανε διάφορες ἐκδηλώσεις, μιὰ δὲ ἐπιβλητικὴ ὑποδοχὴ ὁρίστηκε γιὰ τὶς 26 Ὀκτωβρίου στὴν Ἰταλικὴ πρεσβεία. Οἱ προσκεκλημένοι θὰ προσέρχονταν κατὰ τὴν ἐθιμοτυπία, ἀργά, γύρω στὰ μεσάνυχτα, μετὰ τὴν παράσταση, θὰ παρευρίσκονταν δὲ καὶ ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια καὶ ὁ Μεταξᾶς.(*) Ὡστόσο τὸ πρόγραμμα τηρήθηκε πιστά, παρὰ τό ζῆλο ποὺ δείχνανε ὁρισμένοι θερμόαιμοι Ἰταλοὶ τῆς Ἀθήνας. Τὴν ἴδια ὥρα ποὺ οἱ προσκεκλημένοι δοκιμάζανε τὰ διάφορα ἐδέσματα — τὰ τραπεζάκια εἴχανε συμπλέγματα ἀπὸ ἰταλικὲς κι ἑλληνικὲς σημαιοῦλες, ἐνῶ πάνω σὲ μιὰ τούρτα ἤτανε γραμμένο «Ζήτω ἡ Ἑλλάς»—ἀρχίζανε νὰ καταφθάνουνε, διηγεῖται ὁ συνταγματάρχης Μοντίνι, τὰ πρῶτα μακροσκελῆ κρυπτογραφημένα τηλεγραφήματα μὲ τὸ κείμενο τοῦ τελεσιγράφου. Ἡ νευρικότητα τῶν διπλωματικῶν μας ὑπαλλήλων ἄθελα μεταδόθηκε καὶ στοὺς προσκεκλημένους· οἱ ὑπάλληλοι ποὺ ἀποκρυπτογραφούσανε τὰ μηνύματα, ἐπιστρέφοντας ἀργότερα στὰ σολόνια τῆς πρεσβείας, δὲν καταφέρνανε νὰ κρύ-

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.— Εἰς τὴν δεξίωσιν δὲν παρευρέθη οὐδὲν μέλος τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας οὔτε ὁ Μεταξᾶς.

ψουνε τὴν ταραχή τους κι ἂς πολεμούσανε νὰ θάψουνε τὴν ὠχρότητα τοῦ προσώπου τους κάτω ἀπὸ ἕνα βιασμένο γέλιο.

Αὐτὴ ἡ σύμπτωση — ἀπ' τὴ μιὰ ἑορτασμὸς κι ἀπ' τὴν ἄλλη διατύπωση τοῦ τελεσίγραφου—φαίνεται σὰ μιὰ ἀριστοτεχνικὴ σατανικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ ὡστόσο δὲν ἦτανε παρὰ ἕνα τυχαῖο γεγονός. Πρέπει νὰ προστεθεῖ ὅτι τὸ πρῶτο μέρος τῆς τηλεγραφικῆς μετάδοσης, ὅπου καθοριζόταν ἡ ἡμερομηνία καὶ ἡ ὥρα τῆς ἐπίθεσης, ἀπὸ λάθος ἀποκρυπτογραφήθηκε τελευταῖα. Ἔτσι ὁ κακομοίρης ὁ Γκράτσι δὲν ἤξερε ὡς τὶς πέντε τὸ πρωΐ, ἂν δὲ θάπρεπε ν' ἀναλάβει νὰ ἐκπληρώσει τό θλιβερὸ αὐτὸ καθῆκον τῆς κήρυξης τοῦ πολέμου ἐνόσω ἀκόμα διαρκοῦσε ἡ ἑορτή, ἢ ἂν δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγχειρίσει τὸ τελεσίγραφο στὸν πρωθυπουργό, ποὺ συγκαταλεγόταν ἀνάμεσα στοὺς προσκεκλημένους ποὺ ἐγκαταλείπανε ἀπὸ τοὺς τελευταίους τὴν πρεσβεία. Ἡ διακοίνωση (3) καθώριζε ὅτι ὁ Ἰταλὸς πρέσβυς ἔπρεπε νὰ παρουσιασθεῖ στὶς 3 τὸ πρωΐ στὶς 28 Ὀκτωβρίου στὸ Μεταξᾶ καὶ νὰ ἀπαιτήσει ἀποδοχὴ τῶν ἰταλικῶν ἀξιώσεων ἴσαμε τὶς 6 τὸ πρωΐ τῆς ἴδιας μέρας.

Τὸ πρωϊνὸ τῆς Κυριακῆς 27 Ὀκτωβρίου — θαῦμα καιρός, ἡ γλυκειὰ ἀθηναϊκὴ φθινοπωρινὴ ζεστὴ μέρα — ὁ Παπάγος κάλεσε τὸ Μοντίνι γιὰ νὰ τὸν διαβεβαιώσει ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εὐθύνουνταν καθόλου οὔτε γιὰ τοὺς πυροβολισμοὺς ποὺ ἀνταλλάχθηκαν στὴν παραμεθόριο περιοχή, οὔτε γιὰ τὶς ἐκρήξεις βομβῶν ποὺ γίνανε στὸ λιμάνι τῆς Ἔντα. Ὁ Ἕλληνας ἀρχηγὸς ἤξερε πολὺ καλὰ ὅτι μιὰ τέτοια εἴδηση ἦτανε ὅμοια μ' ἕνα κώδωνα κινδύνου ποὺ σήμαινε τὴν ἔναρξη τῆς εἰσβολῆς. Βρῆκε τρόπο νὰ τὸν διαβεβαιώσει ὅτι τέτοιο πρᾶγμα ἦτανε ἀδύνατο γιατὶ ἡ παραμεθόριος περιοχὴ φυλάγεται ἄγρυπνα «μέτρο πρὸς μέτρο», ὅλως διόλου τὸ ἀντίθετο ἀπ' αὐτὸ ποὺ διατείνουνταν τὸ πρακτορεῖο Στέφανι στὰ τηλεγραφήματά του, ὅ,τι οἱ καταζητούμενοι ἀλλὰ ἄγνωστοι ἴσαμε τούτη τὴ στιγμὴ αἴτιοι τῆς ἀπόπειρας, ἦτανε «πράκτορες τῶν Ἐγγλέζων ἢ τῶν Ἑλλήνων». Μ' αὐτό, ἤθελε νὰ πεῖ ὁ Παπάγος ὅτι διερωτᾶται κατὰ ποιὸ θαυματουργὸ τρόπο διαπιστώσανε τὴν ὑπηκοότητά τους ἀφοῦ ἦταν ἄγνωστοι.

Τὴν ἴδια ἐκείνη Κυριακή, στὴν Ἰταλικὴ Ἑστία στὴν

Αθήνα γιορτάστηκε, μιὰ μέρα νωρίτερα ἐξ αἰτίας τῆς ἑορτῆς, ἡ ἐπέτειος τῆς πορείας πρὸς τὴ Ρώμη. Ὁ Μοντίνι ἀναφέρει ὅτι τὰ πάντα γύρω προμηνούσανε τὴν ἐπικείμενη εἰσβολή. Κι οἱ Ἰταλοὶ τῆς Ἀθήνας, ἀνάμεσα στοὺς διθυράμβους τοῦ Ντοῦτσε καὶ τὰ « ἀ νόϊ », σκέφτονταν τὸ μέλλον ποὺ τοὺς περίμενε. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἤτανε Ἰταλοὶ μόνο καὶ μόνο γιατὶ τέτοιο ἤτανε τὸ διαβατήριο ποὺ εἴχανε, ἄλλοι πάλι ἤτανε ἔνθερμοι Ἰταλοὶ καὶ θιασῶτες τοῦ φασισμοῦ, ἀλλὰ ὅλοι τους ἤτανε γέννημα-θρέμα Ἕλληνες. Μιλούσανε στραπατσαρισμένα ἰταλικά, ἐνῶ ὅλοι τους οἱ φίλοι καὶ ὅλα τους τὰ συμφέροντα βρίσκουνταν στὴν Ἑλλάδα. Τοὺς περιμένανε τὰ πεδία συγκέντρωσης, ἡ βίαιη συμπεριφορὰ τῶν ἀρχῶν ἀπέναντί τους, ἡ ψυχρότητα ἢ ἡ περιφρόνηση τῶν φίλων γιὰ μιὰ ἀρκετὰ μεγάλη περίοδο ποὺ κανένας δὲν ἤξερε πότε θὰ τελειώσει. Ἤτανε ὅλοι τους σκεφτικοί. Μόνο ἕνας στὴ Ρώμη πανευτυχής, δὲν σκοτιζόταν νὰ σκεφτεῖ τίποτε. Αὐτὸς ἤτανε ὁ Γκαλεάτσο Τσιάνο, ποὺ ἐπιτέλους κατάφερε νὰ πετύχει τὸν πόλεμό « του ».

Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ἔμενε σ' ἕνα δίπατο ἐξοχικὸ σπίτι στὴν Κηφισσιά, ποὺ εἶναι τὸ « ἀριστοκρατικὸ » προάστιο τῆς Ἀθήνας, ὄχι τόσο τῆς σημερινῆς, ἀλλὰ τῆς « ἀνατολίτικης » Ἀθήνας, ἐδῶ καὶ καμιὰ εἰκοσιπενταριὰ χρόνια. Πεῦκα, δροσιά, γαλήνη, ἡσυχία καὶ οἰκονομικὴ ἄνεση εὐδοκιμούσανε ἐδῶ, πράγματα ποὺ λείπανε ἀπὸ τήν καφτὴ καὶ πολύβουη ἑλληνικὴ πρωτεύουσα. Ἀπὸ τὴν Κηφισσιά, ὁ δικτάτορας κάθε μέρα κατευθυνόταν στὸ γραφεῖο του, στὴν προεδρία τῆς Κυβερνήσεως. Ἕνα ὄχημα γεμάτο ἀστυνομικοὺς ἀποτελοῦσε τὴ σωματοφυλακή του. Τοῦ Μεταξᾶ, δὲν τοῦ ἀρέσανε τά μεγαλεῖα. Καὶ ἀπόδειξη τὸ σπίτι του. Ἕνα σπίτι ποὺ θύμιζε κάπως ρυθμὸ βυζαντινό, στολισμένο μὲ συνηθισμένου ρυθμοῦ ἔπιπλα, καὶ μὲ τὸ μικρό του κῆπο ποὺ βρισκόταν στὴ διασταύρωση δυὸ δρόμων. Μιὰ ἔπαυλη Τορλόνια, ἀλλὰ πολὺ πιὸ ἁπλῆ.

Σχεδὸν στὴ γωνιὰ βρισκόταν ἡ πόρτα, μιὰ δίφυλλη, καγκελωτή, σιδερένια. Ὅλη τὴ νύχτα φωτιζόταν ἀπὸ προβολεῖς ποὺ βρίσκονταν στὰ γύρω, ἐνῶ ἄφθονοι φύλακες πε-

ριπολούσανε στὴν περιοχή. Ὁ Γκράτσι, ἀπεφάσισε νὰ χρησιμοποιήσει γιὰ τὴν ἄχαρη ἀποστολή του τῆς ἐπίδοσης τοῦ τελεσίγραφου, τὸ αὐτοκίνητο τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκόλουθου Μοντίνι, τὸ ὁποῖο και ὁδηγοῦσε ὁ ἴδιος. Τὸν Ἕλληνα ὁδηγὸ τὸν εἴχανε ἀπολύσει. Μὲ τὸν Γκράτσι καί τὸ Μοντίνι, βρισκόταν στὸ αὐτοκίνητο κι ὁ διερμηνέας Ντὲ Σάντο. Τὸ ἀμάξι ξεκίνησε ἀπὸ τὴν πρεσβεία στὴ 2 καὶ 30. «Ὁ οὐρανός — σημειώνει ὁ Μοντίνι — ἦτανε αἴθριος, διαφανής, στολισμένος μὲ μυριάδες ἄστρα ποὺ τοῦ δίνανε μεγάλη χάρη, ἡ θερμοκρασία εὐχάριστη». Τὶς ἴδιες αὐτὲς ὧρες, ἐκεῖ ψηλὰ στὰ Ἀλβανικὰ σύνορα, μὲ ἀνυπομονησία περίμεναν τὰ στρατεύματα τὴ διαταγή, ἐνῶ στὰ μετόπισθεν ἐπικρατοῦσε ἀτμόσφαιρα ὅλο πυρετὸ καὶ ἔξαψη, ὅπως συμβαίνει πάντα στὶς παραμονὲς σπουδαίων γεγονότων. Ἴσως ὁ Βισκόντι Πράσκα νὰ κοιμόταν, ὅπως ὁ πρίγκηπας τοῦ Κοντέ, τὴν παραμονὴ τῆς μάχης τοῦ Ροκρουᾶ. Ἀλλὰ ἡ μοῖρα ποὺ κλωθόταν γι' αὐτόν, δὲν προμηνοῦσε τὴ νίκη.

Στὶς τρεῖς παρὰ τέταρτο, τὸ αὐτοκίνητο τοῦ Μοντίνι, μὲ τὰ διακριτικὰ τοῦ διπλωματικοῦ σώματος σταματοῦσε μπροστὰ στὴν ἔπαυλη τοῦ Μεταξᾶ. Στὰ φτερὰ τοῦ αὐτοκινήτου κυματίζανε ἰταλικὲς σημαιοῦλες. Ὁ Ντὲ Σάντο πλησίασε τὸν ἐπικεφαλῆς τῆς φρουρᾶς, κάποιο Τραυλό ([4]) καὶ τὸν ἐπεφόρτισε ν' ἀναγγείλει στὸν πρωθυπουργὸ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Ἰταλίας γιὰ μιὰ πολὺ ἐπείγουσα ἀνακοίνωση. Ὁ Τραυλός, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἦτανε σόϊ, χτύπησε ἕνα κουδούνι κι ἐπεκοινώνησε μὲ τὸ τηλέφωνο ἀπ' τὴ σκοπιά του μ' ἕναν ἄλλο σὲ ὑπηρεσία μέσα στὸ σπίτι, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν πέρασε στὸν Μεταξᾶ ποὺ ξαφνιασμένος εἶχε ξυπνήσει. Καὶ τοῦ ἀνήγγειλε ἀπὸ λάθος (σίγουρα μέσ' στὸ σκοτάδι θ' ἀνακάτεψε τὸ πράσινο τῆς τρίχρωμης ἰταλικῆς σημαίας μέ τὸ μπλὲ τῆς τρίχρωμης γαλλικῆς) τὴν ἐπίσκεψη τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Γαλλίας. Ὁ Μεταξᾶς, ἄνθρωπος μὲ παλιὲς συνήθειες, κοιμόταν μὲ νυχτικιά. Δὲν ἦτανε πολὺ καλὰ στὴν ὑγεία του, ἐνῶ μόλις τὴν προηγούμενη μέρα τοῦ εἶχε κοινοποιηθεῖ ἡ διάγνωση, ὄχι καὶ τόσο εὐχάριστη, ποὺ εἶχε κάμει ὁ γιατρός του.

Ἔρριξε πάνω του ἕνα σκουρόχρωμο χιτώνα μ' ἄσπρα μικρὰ λουλούδια, ἔβαλε τὶς παντοῦφλες του καὶ κατέβηκε ἴσαμε τὴν πόρτα: ἕνας μικροῦ ἀναστήματος, δυσκίνητος ἄνθρωπος, ποὺ βδομάδες, μῆνες τώρα ζοῦσε μὲ τὴν ἀγωνία αὐτῆς τῆς στιγμῆς, ποὺ ἐπὶ τέλους σήμανε, καταπονημένος σωματικά, μὲ τὸ ἠθικὸ ὅμως ὑψηλά. Οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ ἔχουνε τρόπους ἁπλοὺς καὶ φιλικούς, ἀκόμα δὲ καὶ σήμερα στὴν Ἀθήνα μπορεῖς εὐκολώτερα νὰ ἔχεις μιὰ συνδιάλεξη μ' ἕναν ὑπουργὸ παρ' ὅσο μπορεῖς νὰ τὰ καταφέρεις μ' ἕναν Ἰταλὸ συνάδελφό του. Ὁ δικτάτορας διατηροῦσε κάτι τέτοια χαρακτηριστικὰ στὴ συμπεριφορά του, ἴσως γιατὶ ἀκόμα ἦτανε καινούργιος σ' αὐτὴ τὴ θέση. Δὲν εἴχανε πάρει τὰ μυαλά του ἀέρα, ὥστε νὰ γυρεύει νὰ τὸν προσαγορεύουνε μ' ἐπίθετα ὅπως Ντοῦτσε, Φύρερ, Καουντίλλιο, Κοντουκάτορ. Ἐμφανίστηκε στὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τῆς ὑπηρεσίας.

«Oh, monsieur le ministre, comment allez-vous?» («Ὦ, κύριε πρεσβευτή, πῶς εἶσθε;») εἶπε ὁ Μεταξᾶς στὸν Γκράτσι. Καὶ τὸν ὁδήγησε στὸ μικρὸ σαλόνι τοῦ ἰσογείου μὲ τὰ ἔπιπλα τῆς σειρᾶς καὶ τὰ φθηνὰ μπιμπελό. Ἐκεῖ καθήσανε ὁ ἕνας ἀπέναντι στὸν ἄλλονε, ὁ Μεταξᾶς σ' ἕνα ντιβάνι σκεπασμένο μὲ κρετόν, ὁ Γκράτσι σὲ μιὰ πέτσινη πολυθρόνα. Ὁ Γκράτσι χρησιμοποιώντας τὴ γαλλικὴ γλώσσα, τοῦ ἀνήγγειλε ὅτι ἡ κυβέρνησή του τὸν ἐπεφόρτισε νὰ τοῦ μεταβιβάσει μιὰ ἐπείγουσα διακοίνωση, καὶ ἐνεχείρισε στὸ στρατηγὸ ἀντίγραφο τοῦ τελεσίγραφου. Ὁ Μεταξᾶς ἄρχισε νὰ διαβάζει ἀργὰ τὸ ἔγγραφο — ποὺ ἦτανε γραμμένο στὰ γαλλικά — κάνοντας μὲ τὸ κεφάλι του κινήσεις ποὺ ὑποδήλωναν ἄρνηση. Ἡ διακοίνωση ἀνέφερε διάφορες ἀβάσιμες πληροφορίες, σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνηση δῆθεν παραβίασε τὴν οὐδετερότητα καὶ τάχθηκε φανερὰ μὲ τὸ μέρος τῶν Ἄγγλων. Ἀπαριθμοῦσε τὶς πολυάριθμες παραβιάσεις—τὶς ὁποῖες ὡστόσο οἱ ἀρχές μας δὲν καταφέρανε ν' ἀποδείξουνε βάσιμα, ὅσες φορές, σὲ προηγούμενους μῆνες, προβήκανε σὲ διαμαρτυρίες—καὶ κατέληγε στὸ τελευταῖο ἐφεύρημα, τὴν πρόκληση ἐνάντια στὴν Ἀλβανία.

«Κάτι τέτοιο — κατέληγε ἡ διακοίνωση σὲ τόνο κατη-

γορηματικό — δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ τὸ ἀνεχθεῖ ἡ Ἰταλία... Ἡ Ἰταλικὴ κυβέρνηση, ἀποβλέποντας στὸ νὰ κατοχυρώσει τόσο τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδας ὅσο καὶ τὴν δική της ἀσφάλεια, ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ τῆς ἐπιτρέψει νὰ καταλάβει μὲ στρατεύματα δικά της, ὅσο βαστάξει ὁ πόλεμος, μερικὰ στρατηγικὰ σημεῖα ποὺ βρίσκονται σ' ἑλληνικὸ ἔδαφος. Ἡ Ἰταλικὴ κυβέρνηση ζητεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλληνική, νὰ μὴν ἐναντιωθεῖ στὴν κατάληψη αὐτῶν τῶν σημείων, οὔτε νὰ ἐμποδίσει τὴν ἐλεύθερη διάβαση τοῦ στρατοῦ της γιὰ νὰ ἐκτελέσει τὸ καθῆκον του. Τὰ στρατεύματα αὐτά, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ σὰν ἐχθρικά, οὔτε δὲ καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τῆς Ἰταλικῆς κυβέρνησης, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ προσωρινὴ καὶ ὑπαγορεύεται ἀπὸ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη καὶ λόγους καθαρὰ ἀμυντικούς, καὶ δέν ἀποβλέπει στὸ νὰ θίξει τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας. Ἡ Ἰταλικὴ κυβέρνηση ζητεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλληνική, νὰ δώσει τὶς δέουσες ὁδηγίες ὥστε ἡ κατάληψη τῶν σημείων αὐτῶν νὰ γίνει εἰρηνικά. Ὅπου τὰ ἰταλικὰ στρατεύματα συναντήσουν ἀντίσταση, θὰ τὴ συντρίψουν χρησιμοποιώντας τὰ ὅπλα, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ κυβέρνηση θὰ φέρη ἀκέραιη τὴν εὐθύνη γιὰ τὶς συνέπειες ποὺ θὰ προκύψουνε».

Ἡ διακοίνωση παραδόθηκε στὶς τρεῖς τὸ πρωί. Ἡ διορία ποὺ ἔταζε τὸ τελεσίγραφο ἤτανε στὶς ἕξη. Κατὰ κάποιο τρόπο ἀντέγραφε τὸν τύπο τοῦ γερμανικοῦ τελεσιγράφου πρὸς τὴ Νορβηγία. Οὔτε ἄφηνε καμιὰ πόρτα ἀνοιχτή, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἔδινε καλὰ-καλὰ τὸν ἀπαραίτητο χρόνο γιὰ νὰ σκεφτεῖ κανείς. Ἡ μόνη διαφορὰ ἦταν, ὅτι τὸ γερμανικὸ τελεσίγραφο ἐπακολούθησε μιὰ τέλεια σὲ σύλληψη κι ἐκτέλεση φονικὴ ἐπιδρομὴ - ἀστραπή, (μπλιτζγκρίγκ) ἀπ' αὐτὲς ποὺ ἔχουνε μείνει στὴν ἀνθρώπινη μνήμη σὰν δεῖγμα πολεμικῆς τέχνης, ἐνῶ τὸ δικό μας τελεσίγραφο ἐπακολούθησε μιὰ διστακτικὴ δραστηριότητα ἀπὸ ἄτακτες ὁμάδες σ' ἕνα ἐκτεταμένο μέτωπο. Κάθε ἄλλο παρὰ ἀστραπιαία. Τὰ χέρια τοῦ Μεταξᾶ τρέμανε ἐλαφρά, ἐνῶ διάβαζε, τὰ δὲ γυαλιά του εἴχανε θαμπώσει ἀπὸ τὰ δάκρυα ποὺ ἀναβλύσανε ἀπ' τὰ μάτια του. Ἦταν αἰσθηματίας κι ἂς δειχνόταν σὲ ἄλλες περιστάσεις σκληρόκαρδος καὶ τρα-

χύς, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τοῦ εἴδους του. Στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ συγκίνησή του ἤτανε πέρα γιὰ πέρα δικαιολογημένη. Ἀκόμα κι ὁ Γκράτσι ἤτανε ταραγμένος. Ἀντιλαμβανόταν πόσο ἄδικη ἤτανε αὐτὴ ἡ πράξη, στὴν ὁποία εἶχε ὑποχρεωθεῖ νὰ παίξει πρωτεύοντα ρόλο, ὅπως καταλάβαινε — τί κρίμα γιὰ ἕναν τέτοιον ἄνθρωπο, μὲ τόσο λεπτὴ σκέψη — ὅτι μιὰ τέτοια ἐνέργεια ἤταν ὁλότελα ἀπερίσκεπτη. Θὰ ταραζόταν ἀκόμα περισσότερο καὶ θὰ λυπόταν ἐξαιρετικά, ἂν γνώριζε τὸ τί μαγειρεύτηκε στὰ παρασκήνια καὶ πῶς πάρθηκε τελικὰ ἡ ἀπόφαση γιὰ μιὰ τέτοια πολεμικὴ ἐπιχείρηση σὲ ἀπότομες βουνοκορφές, μέσα στὴν καρδιὰ τοῦ χειμώνα.

Ὁ Μεταξᾶς σήκωσε τὰ μάτια του ἀπ' τὸ χαρτί. «Alors, c'est la guerre», εἶπε, («ὥστε ἔχουμε πόλεμο»). Ὁ Γκράτσι, μ' ὅλο ποὺ ἤξερε νὰ λέει ψέμματα, δὲν τὰ κατάφερε τόσο καλά, κι ἀπάντησε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀλήθεια κάτι τέτοιο κι ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔπρεπε νὰ βρεῖ κάποιο τρόπο νὰ δώσει ἱκανοποίηση στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἰταλικῆς κυβέρνησης, ἀποφεύγοντας ἔτσι τὴ σύρραξη. Ὁ Μεταξᾶς ἀντέτεινε ὅτι, μέσα σὲ τρεῖς ὧρες, τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ ξυπνήσει τὸ βασιλιά, νὰ καλέσει τὸν ὑπουργὸ τῆς Ἄμυνας καὶ τὸν Παπάγο, νὰ διαβιβάσει ὡς τὰ φυλάκια στὴ μεθόριο καὶ στὶς ἀπομακρυσμένες φρουρὲς τὴ διαταγὴ νὰ μὴν προτάξουνε ἀντίσταση στὴ διάβαση τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων. «Ποιά εἶναι τὰ στρατηγικὰ σημεῖα ποὺ θέλει νὰ καταλάβει ἡ Ἰταλία;» ρώτησε τότε ὁ Μεταξᾶς. Μὲ μιὰ κίνηση δυσφορίας, ἔδειξε ὁ Γκράτσι ὅτι δὲν τὰ ἤξερε. Θὰ μποροῦσε νὰ προσθέσει, χωρὶς νὰ πέσει ἔξω, ὅτι δὲν τὰ ἤξερε οὔτε ἡ ἴδια ἡ Ρώμη. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα πόλεμο ποὺ γιὰ λόγο εἶχε νὰ ἱκανοποιήσει ἕνα πεῖσμα καὶ μιὰ φιλοδοξία. (*)

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.—Ὁ συγγραφεὺς ἀναγράφει, ὅτι ὁ Μεταξᾶς δὲν φαίνεται νὰ ἐπρόφερε, τὸ «Ὄχι» εἰς τὸν ἰταλὸν πρεσβευτὴν Γκράτσι ἐν τούτοις εἰς τὴν σελίδα 173 ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μεταξᾶς διαβάζοντας ἀργὰ τὴν ἰταλικὴν διακοίνωσιν, ἔκαμνε μὲ τὸ κεφάλι του κινήσεις ποὺ ὑποδήλωναν ἄρνησιν, δηλαδὴ εἰς ἑκάστην ἰταλικὴν πρότασιν ἔλεγεν «Ὄχι».

Ὁ Μεταξᾶς συμπέρανε: «Βλέπετε λοιπὸν ὅτι ἔχουμε πόλεμο;». Ὁ Γκράτσι προσποιόταν ὅτι δὲ θέλει νὰ τὸ παραδεχθεῖ, πρόσθεσε δὲ ὅτι μέχρι τὶς ἔξη θὰ ἔμενε στὴν πρεσβεία περιμένοντας ἐνδεχόμενη εὐνοϊκὴ ἀπάντηση τῆς Ἑλληνικῆς κυβέρνησης. Ἔτσι τελείωσε ἡ συζήτηση. Τὸ περίφημο «ΟΧΙ» ποὺ ἔγινε κατοπινὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἕνα ὕψιστης σημασίας σύνθημα, δὲ φαίνεται νὰ τὸ ἐπρόφερε ὁ Μεταξᾶς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνομιλίας, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Γκράτσι, ποὺ δὲν ἔχουμε λόγους νὰ τὴ διαμφισβητήσουμε. Ὡστόσο δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Μεταξᾶς εἶχε πάρει τὴν ἀπόφασή του. Τὸ τελεσίγραφο ἤτανε διατυπωμένο κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε δὲν τοῦ ἐπέτρεπε κανένα δυσταγμό. Αὐτὸ ἤτανε ὅτι ἐπεδίωκε τὸ τελεσίγραφο καὶ τὸ πέτυχε· δὲ νομίζω ὅτι κατάφερε τίποτε περισσότερο.

Συνόδεψε τὸν Γκράτσι ἴσαμε τὴν πόρτα τοῦ κήπου. «Vous êtes les plus forts» (εἶστε οἱ πιὸ δυνατοὶ) τοῦ εἶπε ὁ Μεταξᾶς παραβγάζοντάς τον. Ὁ Γκράτσι, ἔμεινε στὴν πρεσβεία ἴσαμε τὶς ἔξη, περιμένοντας ἐνδεχόμενη ἀπάντηση τῆς Ἑλληνικῆς κυβέρνησης. Ἤξερε πὼς δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ἐλπίδα καὶ ὅτι ἄδικα περίμενε.

Στὸ ἡμερολόγιό του, μὲ ἡμερομηνία 28 Ὀκτωβρίου ἡμέρα Δευτέρα, ὁ Μεταξᾶς σημειώνει σὲ ὕφος λακωνικό: «Στὶς τρεῖς τὴ νύχτα μὲ ξυπνήσανε. Ἤτανε ὁ Τραυλός. Καταφθάνει ὁ Γκράτσι. Πόλεμος! Φωνάζω ἀμέσως τὸ Νικολούδη καὶ τὸ Μαυρουδῆ. Ἐπικοινωνῶ μὲ τὸ Βασιλιά. Συναντῶ τὸν Πάλαιρετ καὶ ζητῶ τὴ βοήθεια τῆς Ἀγγλίας. Συγκαλῶ ὑπουργικὸ συμβούλιο γιὰ τὶς πέντε, Ὅλοι τους εἶναι ἀποφασισμένοι, ἀκόμα καὶ ὁ Μαυρουδῆς. Ὅλοι ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κύρου. Ὁ Βασιλιᾶς. Ἐξέταση τῆς κατάστασης μὲ συνεργασία μαζί του. Ἀφάνταστος φανατισμὸς τοῦ λαοῦ. Πολεμιστὲς στὰ σύνορα τῆς Ἠπείρου. Βομβαρδισμοί. Σειρῆνες. Ἀρχίζουμε νὰ μπαίνουμε στὸ χορό. Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς βοηθήσει». Ἕνας αὐ-

---

Λογικὸν καὶ φυσικὸν ἑπομένως εἶναι ὅτι συνοψίζοντας τὰ ἐπὶ μέρους ὄχι ἔδωσε εἰς τὸν Γκράτσι καὶ τὸ τελικὸν καὶ ἱστορικὸν «Ὄχι». Ἀλλ' οὕτως ἢ ἄλλως ἡ ἄμεσος ἀπόρριψις τοῦ ἰταμοῦ ἰταλικοῦ τελεσιγράφου ἀπετέλει ἕνα μεγάλο «Ὄχι».

τόπτης ([5]) μάρτυς μᾶς δίνει μιὰ ἀρκετὰ ζωηρὴ περιγραφὴ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβούλιου ποὺ ἔγινε ἐκεῖνο τὸ πρωϊνὸ στὴν Ἀθήνα. Δὲν ἀποκλείεται νὰ χρησιμοποιεῖ στὴ διήγησή του ὁ Ἀμβρόσιος Τσίφος, στενὸς συνεργάτης τοῦ Μεταξᾶ, μερικὲς ἐκλεπτυσμένες ἀποχρώσεις ποὺ ἀποβλέπανε στὸ νὰ προβάλλουνε περισσότερο τὴ μορφὴ τοῦ τελευταίου τούτου. Ὡστόσο δὲν παύει νὰ εἶναι αὐθεντική. Τὰ παρακάτω ἐξέχοντα σημεῖα ἀπ' τ' ἀπομνημονεύματά του ἀναφέρω ἐδῶ.

«Στὶς τέσσερεις τὸ πρωὶ στὶς 28 Ὀκτωβρίου, μόλις μὲ ξύπνησε τὸ τηλέφωνο καὶ πρὶν ἀκόμα σηκώσω τ' ἀκουστικό, ἤξερα πὼς εἶχε ἐκραγεῖ ὁ πόλεμος. Μοῦ εἴπανε νὰ μεταβῶ ἀμέσως στὸ γραφεῖο τοῦ Πρωθυπουργοῦ. Μόλις ἔφθασα στὴν εἴσοδο τοῦ γραφείου πληροφορήθηκα ἀπὸ τοὺς κλητῆρες ὅτι πρὶν ἀπὸ λίγο ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας εἶχε ἐγχειρήσει στὸν πρόεδρο ἕνα τελεσίγραφο, τὸ ὁποῖο καὶ εἶχε ἀπορρίψει, αὐτὴ δὲ τὴ στιγμὴ τὰ ἰταλικὰ στρατεύματα βαδίζανε πρὸς τὰ σύνορά μας. Φθάνοντας στὸ γραφεῖο τοῦ πρωθυπουργοῦ τὸν συνάντησα νὰ κάθεται σὲ μιὰ πολυθρόνα ἀνάμεσα στοὺς ὑπουργούς, καὶ τὰ χαρακτηριστικά του δείχνανε ἄνθρωπο ποὺ μόλις λευτερώθηκε ἀπὸ τὸ μεγάλο βάρος ποὺ τοῦ πίεζε τὴν ψυχή, ἱκανοποιημένον ὅμως γιατὶ εἶχε ἐκπληρώσει τὸ καθῆκον του. Ὡστόσο ἐξακολουθούσανε νὰ καταφθάνουν καὶ οἱ ὑπόλοιποι ὑπουργοί. Ἐνῶ ἐπικρατοῦσε νεκρικὴ σιγὴ καὶ σὲ ὅλων τὰ πρόσωπα ἤτανε ζωγραφισμένη ἡ συγκίνηση, ὁ πρόεδρος ἄρχισε νὰ διηγεῖται πὼς στὶς τρεῖς τὸ πρωὶ πῆρε ἕνα τηλεφώνημα, τὸ ὁποῖο τοῦ ἔλεγε ὅτι τὸν ζητοῦσε ἐπειγόντως ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας. Ἀπάντησε ὅτι θὰ τὸν δεχόταν ἐκεῖ στὸ σπίτι του στὴν Κηφισιά. Ὕστερα ἀπὸ μερικὰ λεπτά, ὅπως ἤτανε μὲ τὰ νυχτικὰ κι ἕνα χιτώνα ἀπὸ πάνω τοῦ ἄνοιξε καὶ μὲ ἔκπληξη εἶδε ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ τὸν πρεσβευτὴ τῆς Γαλλίας ἀλλὰ γιὰ τὸν Γκράτσι. Κατάλαβε ἀμέσως τί συνέβαινε. Χωρὶς ἐξηγήσεις, ἀλλὰ καὶ πολὺ συγκινημένος ὁ Γκράτσι, τοῦ ἐνεχείρισε τὸν φάκελλο ποὺ περιεῖχε τὸ τελεσίγραφο, μὲ τὸ ὁποῖο καὶ ἀπαιτοῦσε τὴν παραχώρηση στὰ ἰταλικὰ στρατεύματα ὡρισμένων στρατηγικῶν σημείων, τὰ ὁποῖα καὶ νὰ παραμένανε ὑπὸ κατοχὴ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια

τοῦ πολέμου. Δὲν καθορίζονταν ἐπακριβῶς τὰ σημεῖα. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἡ προθεσμία ποὺ ἔταζε ἤτανε τρεῖς ὧρες, δηλαδὴ ὡς τὶς ἔξη τὸ πρωί, χρόνος ποὺ δὲν ἤτανε ἀρκετὸς γιὰ ὁποιαδήποτε ἐνέργεια, ἀκόμα κι ἂν ἐπρόκειτο νὰ γίνει σκέψη γιὰ ἀποδοχή...

«Μόλις ἔφυγε ὁ Γκράτσι, ὁ Μεταξᾶς ἐπικοινώνησε μὲ τὸ τηλέφωνο μὲ τὸ βασιλιὰ καὶ πρόσταξε νὰ συνέλθουν οἱ ὑπουργοὶ σὲ συνεδρίαση. Στὸ δρόμο σταμάτησε — ἤτανε τρεῖς καὶ μισὴ τὸ πρωὶ — στὴν ἀγγλικὴ πρεσβεία, κι ἐξήγησε τὰ καθέκαστα στὸν Πάλαιρετ, ἐπέμεινε δὲ νὰ σταλεῖ ἀμέσως ἕνα τηλεγράφημα στὸ ναύαρχο Κάννιγκαμ, στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου, καὶ νὰ ἐπιτύχει ὁ ἀγγλικὸς στόλος νὰ κατευθυνθεῖ στὰ ἑλληνικὰ νερά, ὅσο μποροῦσε πιὸ γρήγορα, ὥστε νὰ ἀποτραπεῖ κάθε ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Κέρκυρα καὶ τὰ Ἰόνια νησιὰ τοῦ ἰταλικοῦ στόλου, γιὰ ἐνδεχόμενη ἀπόβαση στὴν Πελοπόννησο. Ὁ σὲρ Μιχαὴλ Πάλαιρετ, θέλησε νὰ στείλει ἕνα τηλεγράφημα μὲ κώδικα, ἀλλὰ ὁ Μεταξᾶς ἐπέμεινε νὰ σταλεῖ σὲ γλῶσσα ἁπλή, ἔτσι ποὺ νὰ μὴ χαθεῖ χρόνος γιὰ τὴν ἀποκωδικοποίησή του. Συνέταξε δὲ ἕνα θερμὸ τηλεγράφημα πρὸς τὸν Τσώρτσιλ, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ ζητοῦσε βοήθεια, εἰδικὰ ἀεροπλάνα. Μετὰ τὶς παραπάνω ἐξηγήσεις, ὁ Μεταξᾶς εἶπε: «Ὁ Ἄξονας ἔχει κοινὰ συμφέροντα καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα πρέπει νὰ ἑτοιμαστοῦμε νὰ πολεμήσουμε καὶ τὴ Γερμανία. Ἐνδέχεται, ἴσως, νὰ ὑποχρεωθοῦμε νὰ ἐγκαταλείψουμε γιὰ τὴν ὥρα τὴν Ἤπειρο καὶ τὴ Μακεδονία, ἴσως ἀκόμα καὶ τὴν Ἀθήνα μὲ τὰ σπίτια μας καὶ ὅτι ἄλλο εἶναι δυνατὸ νὰ ἐγκαταλείψουμε προσωρινά, καὶ ν' ἀποτραβηχτοῦμε στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴν Κρήτη. Ὁ πόλεμος ποὺ ἀντιμετωπίζουμε αὐτὴ τὴ στιγμή, εἶναι πόλεμος τιμῆς... Ἡ ἔκβαση τοῦ παγκόσμιου πολέμου, δὲν πρόκειται ν' ἀποφασισθεῖ στὰ Βαλκάνια...» Ἡ συνεδρίαση τοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου δὲ βάσταξε πολύ, μόλις ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας. Στὸ μεταξὺ κατέφθασε κι ὁ βασιλιὰς ἀπ' τὸ Τατόϊ. Ἐπακολούθησε σύσκεψη τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Ἐπιτελείου... Ἡ πρωτεύουσα εἶχε πάρει ὄψη πολέμου καὶ ὅλοι ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ συσκότιση τῶν φώτων. Οἱ δρόμοι ἤτανε γεμάτοι στρατιω-

τικὰ ὀχήματα καὶ μοτοσυκλέττες, ἐνῶ τὰ τρὰμ ἦταν ἀσφυκτικὰ γεμάτα ἀπὸ νεαρούς, ποὺ μόλις εἴχανε πληροφορηθεῖ τὴν προκήρυξη τῆς γενικῆς ἐπιστράτευσης.

Διαπιστώνουμε γιὰ ἄλλη μιὰ φορά, πόσο ὁ ἀντίπαλος ὑπερτιμοῦσε περισσότερο ἀπ'ὅτι ἔπρεπε τὶς προθέσεις τῶν Ἰταλῶν, ἀπέδιδε δὲ στοὺς ἀρχηγοὺς φαεινὲς ἰδέες καί ἀνδραγαθήματα φανταστικά, ποὺ οὔτε οἱ ἴδιοι δὲ θὰ μπορούσανε ποτὲ νὰ διανοηθοῦνε. Μὲ συσσωρευμένο τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ στρατοῦ στὰ βόρεια σύνορα, ἔτρεμε ὁ Μεταξᾶς γιὰ τὴν τύχη τῆς Κέρκυρας καὶ τῶν ἄλλων Ἰόνιων νησιῶν, ἐνῶ ἐξέταζε ἀκόμα καὶ τὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς ἰταλικῆς ἀπόβασης στὴν Πελοπόννησο, ἐνάντια στὴν ὁποία δὲ θὰ μποροῦσε νὰ προτάξει παρὰ μιὰ ἀσθενικὴ ἀντίσταση. Τὸ παράδειγμα τῆς γερμανικιᾶς ἐπίθεσης ἐνάντια στὴ Νορβηγία ἀποτελοῦσε ἔμπρακτη ἀπόδειξη ὅτι ἡ θάλασσα ἔπαψε νὰ παρουσιάζεται σὰν ἀνυπέρβλητο ἐμπόδιο. Ὁ δὲ ἀγγλικὸς στόλος βρισκόταν πολὺ μακρυὰ (ἔβαλε δυὸ μέρες γιὰ νὰ καταφθάσει στὸν κόλπο τῆς Σούδας, στὴν Κρήτη). Στὴν πραγματικότητα, ἡ μοναδικὴ ἐνέργεια ποὺ θὰ ξέφευγε ἀπ' τὴ δραστηριότητα τῆς ἐπίθεσης σὲ περιωρισμένης ἔκτασης μέτωπο, ὅπου ὁ ἐχθρὸς περίμενε γερὰ ταμπουρωμένος, δηλαδὴ ἡ κατάληψη τῆς Κέρκυρας, ἀναβλήθηκε «ἐπ' ἀόριστον». Ὅσο γιὰ τὰ ὑπόλοιπα, ὁ Βισκόντι Πράσκα ἔβαλε μπρὸς μιὰ παλιοῦ τύπου ἐκστρατεία, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἐπιδιώξει νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴν ἀπηρχαιωμένη ἐξάρτηση τοῦ ἐχτροῦ, ἐνῶ τὴν ἐπεδείνωσε τόσο ἀπὸ τὴν ἔλλειψη στρατηγικῆς ἀντίληψης (ὄχι ὀνειροπαρμένης φαντασιοπληξίας) τοῦ ἴδιου, ὅσο καὶ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν στρατευμάτων.

Ἕνας παρόμοιος συνδυασμός ἀπροπαράσκευου καὶ θρασύτητας, διαφαίνεται στὸ ὕφος τοῦ τελεσίγραφου. Ὑπήρχανε δυὸ περιπτώσεις: τὸ τελεσίγραφο ἢ δὲν ἀπέβλεπε παρὰ στὸ νὰ προκαλέσει τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, ὁπότε λίγο ἐνδιέφερε τὸ ὕφος, θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ εἶχε γιὰ συνέχεια μιὰ πολεμικὴ δραστηριότητα ὁρμητική, δυναμική, ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε πολιτικὴ ἐνέργεια, ἢ ἐπεδίωκε νὰ προκαλέσει τὴν ὅσο τὸ δυνατὸν μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῶν φιλογερμανικῶν, φι-

λοϊταλικῶν, ἀντιαγγλικῶν αἰσθημάτων ποὺ ἐκδηλώνονταν σὲ μεγάλο ρεῦμα, σύμφωνα μὲ τὶς διαβεβαιώσεις τοῦ Τσιάνο καὶ τοῦ Γιακομόνι, τὶς ὁποῖες μὲ μισὴ καρδιὰ υἱοθέτησε καὶ τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο, ὁπότε καὶ θὰ ἔπρεπε ν' ἄφηνε στὶς δυνάμεις αὐτὲς τὸν κατάλληλο χρόνο γιὰ νὰ μπορέσουνε νά ἐνεργήσουνε καὶ ν' ἀναπτυχθοῦνε. Μιὰ κι ἡ Ἰταλία δὲ διέθετε στὴν Ἀλβανία τὴν ἀπαραίτητη πολεμικὴ μηχανὴ γιὰ τὴν ἐπιτυχὴ διεξαγωγὴ μιᾶς ἀστραπιαίας ἐπιχείρησης, οὔτε κὰν ἑνὸς πραξικοπήματος, ἡ ἐπιβεβλημενη λύση ἤτανε ἡ υἱοθέτηση τῆς δεύτερης περίπτωσης.

Ἡ πιθανότητα γενικῆς ἐξάρθρωσης τῆς Ἑλλάδας — πόσο θὰ ἐπωφελούμαστε ἂν τὴν ἐκμεταλλευόμαστε σωστά — προκαλοῦσε βάσιμους φόβους. Ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς, στὴ συνδιάλεξή του μὲ τὸν Γκράτσι, ἀφήνει κάποια μικρὴ πόρτα ἀνοιχτὴ γιὰ ἐνδεχόμενη συζήτηση — παζάρεμα, καὶ τὸ ἔκαμε αὐτό, γιατὶ ἔβλεπε στὴ σκέψη του, ὅτι στὴν περίπτωση ποὺ θὰ ἐναντιωνόταν σὲ μιὰ παραχώρηση τῶν στρατηγικῶν σημείων στοὺς Ἰταλούς, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἤτανε ἕνας ἡρωϊκὸς ἀλλά χωρὶς ἐλπίδα ἐπιτυχίας πόλεμος, και μιὰ ὑποχρεωτική, γιὰ βραχὺ χρονικὸ διάστημα, ἐγκατάλειψη τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Μέσα στ' ἄλλα, ὁ Μεταξᾶς, δὲν ἤξερε ἀκόμη τὸ τί εἶχε ἀποφασίσει ἡ Βουλγαρία. Εἶχε δὲ καὶ τὸ φόβο μιᾶς ἐπικείμενης Γερμανικῆς ἐπίθεσης. Ἀλλὰ ἡ διατύπωση τοῦ τελεσίγραφου — τρίωρη προθεσμία, παντελὴς ἔλλειψη καθορισμοῦ, ἔστω καὶ περιληπτικά, τῶν στρατηγικῶν σημείων ποὺ ἐζητεῖτο ἡ κατοχή τους — ἤτανε τέτοια, ποὺ ἀπόκλειε κάθε πιθανότητα ἀποδοχῆς του. Ἀκολουθοῦσε κατὰ γράμμα τὸ ὑπόδειγμα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Γερμανῶν πρὸς τὴ Νορβηγία, Δανία, Βέλγιο, Ὁλλανδία, στερούντανε ὅμως τὴ συντριπτικὴ δύναμη ἐκείνων. Τὸ τελεσίγραφο διαλάμβανε ἀκόμα, ὅτι θὰ σέβονταν τὴν ἐδαφικὴ ἀκεραιότητα τῆς Ἑλλάδας, εἶχε ὅμως προηγηθεῖ τέτοιος ἔντονος ἀγώνας ἀπ' τὶς στῆλες τοῦ ἰταλικοῦ τύπου, ὑποστηρίζοντας ξεκάθαρα τὶς Ἀλβανικὲς ἐδαφικὲς διεκδικήσεις πάνω σὲ περιοχὴ τῆς Ἠπείρου, ὥστε ν' ἀμφιβάλλει κανεὶς γιὰ τὴν εἰλικρίνειά του. Κι ἂν ὁ Μεταξᾶς διατηροῦσε κάποια ἀμφιβολία — μετὰ τὴ συνάντησή του μὲ

τὸν Γκράτσι δὲ διατηροῦσε πιὰ καμιὰ — θὰ ἤτανε πολὺ εὔκολο, τόσο στὸ βασιλιά, ὅσο καὶ στοὺς ἄλλους διπλωμάτες, νὰ τὸν βγάλουνε ἀπ' τὴν πλάνη του.

Τὸ τελεσίγραφο τὸ σύνταξε ὁ Τσιάνο καὶ τὸ ἔλεγξε ὁ Μουσσολίνι, χωρὶς νὰ καταφύγουνε στὴ βοήθεια τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν. Ὁ Μπαντόλιο, ὁ Καβανιάρι, ὁ Πρίκολο δὲ λάβανε καθόλου γνώση.

Οὔτε καὶ ὁ Χίτλερ εἶχε ἰδέα. Ὁ Μουσσολίνι, ὁ Τσιάνο κι ὁ Βισκόντι Πράσκα προβήκανε στὴν προπαρασκευὴ τοῦ δικοῦ τους πολέμου μὲ τέτοιο «ζῆλο», ποὺ λὲς καὶ φοβοῦνταν μὴν τύχει καὶ τοὺς κλείσει κανείς. Στὶς 28 Ὀκτωβρίου, ὅταν οἱ δυὸ δικτάτορες τοῦ Ἄξονα συναντηθήκανε στὴ Φλωρεντία, ἡ ἐκστρατεία εἶχε ἀρχίσει πρὶν μερικὲς ὧρες. Κι ὁ Χίτλερ, ποὺ ἀσφαλῶς θὰ εἶχε γίνει μπαρούτι, δὲν ἔφερε καμιὰ ἀντίρρηση, μιὰ καὶ δὲν θὰ ὠφελοῦσε σέ τίποτα. Εὐχήθηκε τὰ καλορροίζικα, τάχθηκε στὸ πλευρὸ τῆς Ἰταλίας. Ὁ πάντα αἰσιόδοξος Τσιάνο, σημειώνει: «Ἐπίθεση στὴν Ἀλβανία ἀπ' τή μιά, συζητήσεις στὴ Φλωρεντία ἀπ' τὴν ἄλλη. Καὶ στὰ δύο τοῦτα ἐπίπεδα τὰ πράγματα θὰ πᾶνε καλά. Παρ' ὅλο τὸν ἄσχημο καιρὸ ποὺ ἐπικρατεῖ, τὰ στρατεύματά μας προχωρᾶνε γοργά, ἔστω καὶ στερημένα ἀπ' τὴν ἐνεργὸ σύμπραξη τῆς ἀεροπορίας μας. Ἡ συνάντηση στὴ Φλωρεντία ἀποδείχθηκε μεγάλης σπουδαιότητας, ἀφοῦ πάνω στὴν ὥρα ἐκδηλώθηκε ἡ γερμανικὴ «ἀλληλεγγύη». Στὴ Φλωρεντία ἴσως, συμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Τσιάνο, τὰ πράγματα νὰ πήγαιναν καλά, ἀλλὰ στὴν Ἀλβανία κάθε ἄλλο, παρ' ὅλα τὰ αἰσιόδοξα ἀνακοινωθέντα τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Βισκόντι Πράσκα.

Ὁ Γκράτσι, καθὼς καὶ ὅλοι οἱ Ἰταλοὶ ποὺ βρίσκονταν στὴν Ἑλλάδα εὐθὺς μὲ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου ζήσανε δραματικὲς στιγμές. Ἡ ἐπίθεσή μας προκάλεσε λαϊκὴ ἀγανάκτηση ποὺ ἐκδηλώθηκε μὲ πράξεις βίας. Ἐπιθέσεις ἐνεργήθηκαν ἐνάντια στὰ χτίρια τῶν ἰταλικῶν σχολείων καὶ τῶν γραφείων ἰταλικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀρκετὰ δὲ μέλη τῆς ἰταλικῆς παροικίας συλληφθήκανε. Σ' ἕνα του τηλεγράφημα πρὸς τὴ Ρώμη, σταλμένο ἀπ' τὴ Γερμανικὴ πρεσβεία, ποὺ εἶχε ἀναλάβει τὴν κηδεμονία τῶν συμφερόντων μας, ὁ Γκράτσι ἀνάφερε, ἀνά-

μεσα σ' ἄλλα, τὴν ἐπίθεση ποὺ ἔγινε ἐνάντια στὸ κτίριο τοῦ ἰταλικοῦ προξενείου στὸν Πειραιὰ καὶ τὴν παντελῆ ἀπομόνωση στὴν ὁποία ὑποχρεωθήκανε ὅλες μας οἱ διπλωματικὲς ὑπηρεσίες. Ἄπειρα βίαια ἐπεισόδια προκληθήκανε ἀπ' τὴν ἑλληνικὴ πλευρά, ποὺ ὀφείλονταν, ὡστόσο, στὴν ψυχικὴ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε τούτη τὴ στιγμή. Ὑπερβολὲς ποὺ καθένας τὶς καταδικάζει, ἀλλὰ καὶ ποὺ δὲν θὰ λαβαίνανε χώρα ἂν ἐμεῖς δὲ φροντίζαμε νὰ τοὺς προκαλέσουμε. Στὶς 28 Νοεμβρίου ὁ Γκράτσι, μόλις ἔφθασε στὴν Ἰταλία — ἐπαναπατρίσθηκε σύμφωνα μὲ τοὺς διεθνεῖς νόμους μαζὶ μ' ὅλο τὸ διπλωματικὸ σῶμα ποὺ βρισκόταν στὴν Ἀθήνα — ἔγινε δεκτὸς σ' ἀκρόαση ἀπ' τὸν Τσιάνο. (*)

Ἤδη στὴν Ἀλβανία ἡ κατάσταση ἄρχισε νὰ παίρνει τὴν κάτω βόλτα, στὴν Πίνδο ἡ Τζούλια περνοῦσε μαῦρες μέρες, ἡ μηχανὴ ποὺ στήσαν ὁ Μουσσολίνι κι ὁ Τσιάνο ἀποδείχτηκε ὅ,τι πραγματικὰ ἤτανε: μιὰ συσκευὴ πολύπλοκη γιὰ κεῖνον ποὺ τὴν χειριζόταν ἀλλὰ ποὺ συντελοῦσε στὸ νὰ ζη-

---

(*) ΣΗΜ. Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.—Ὁ συγγραφεὺς ἀγανακτεῖ διότι αἱ διπλωματικαὶ ἐν Ἑλλάδι ὑπηρεσίαι τῶν Ἰταλῶν ἀπεμονώθησαν εὐθὺς μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, καὶ παραθέτει σειρὰν ψευδολογιῶν περὶ δῆθεν κακοποιήσεως ἰταλῶν ὑπηκόων καὶ καταλήψεως ἰταλικῶν κτιρίων.

Ἀποσιωπᾶ ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ὑπάρχουσαι ἐν Ἑλλάδι ἰταλικαὶ φασιστικαὶ ὀργανώσεις ἅμα τῇ ἐνάρξει τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ πρὶν καλὰ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐνημερωθῇ, προέβησαν εἰς πράξεις βίας, δολιοφθορᾶς δολοφονιῶν, εἰδικῶς δὲ εἰς Πάτρας τὸ μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπιθέσεως κεκαλυμένως ἐργαζόμενον φασιστικὸν τμῆμα τῆς ἰταλικῆς παροικίας προέβη εἰς βαρβαρότητας, δολοφονίας, δολιοφθορὰς ὅμοιαι τῶν ὁποίων μόνον ἡ Σικελικὴ μαφία ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ.

Ἐν μιᾷ νυκτὶ οἱ ἰταλοὶ ὑπήκοοι τῶν Πατρῶν ξέχασαν τὴν Ἑλληνικὴν φιλοξενίαν, τὴν προστασίαν ἣν τοὺς παρῆχεν τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν γονιμωτέρων ἐκτάσεων ἃς κατεῖχον προνομιακῶς καὶ ἐξεδήλωσαν ἄφθαστον κακουργίαν κατὰ παντὸς Ἑλληνικοῦ.

Τούτων οὕτως ἐχόντων θὰ ἦτο ἀπολύτως δικαιολογημένη ἐκτροπὴ τῶν Ἑλλήνων, παρὰ ταῦτα ὅμως οὐδεμία πρᾶξις βίας ἐγένετο ἐναντίον Ἰταλῶν.

μιώνει τὸ καλὸ ὄνομα καὶ τὸ κῦρος τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ. Τὸ φέρσιμο τοῦ Τσιάνο ἔδειχνε ἄνθρωπο γεμάτο πεποίθηση. Μόλις καταδεχόταν νὰ συζητήσει μὲ τὸν Γκράτσι γιὰ τὴν κατάσταση στὸ ἑλληνο-ἀλβανικὸ μέτωπο. Ἔκρυβε τὴν ἀμηχανία του διακόπτοντας τὴ συνομιλία, ἢ ἀλλάζοντας κουβέντα. Μιὰ ἐξονυχιστικὴ ἀνασκόπηση τῆς κατάστασης, ἔστω καὶ καθυστερημένα, τὸν ἀναστάτωνε γιατὶ θὰ συντελοῦσε στὸ νὰ ἀποδείξει μὲ πόση σύνεση ὁ Γκράτσι παὶ πόση ὀξυδέρκεια προεῖδε τὸ ἀποτέλεσμα, ἐνῶ ὁ Τσιάνο ἀποδείχτηκε ὁλότελα ἐλαφρόμυαλος.

Ζήτησε νὰ πληροφορηθεῖ γιὰ τὰ παθήματα τῶν Ἰταλῶν ποὺ μείνανε στὴν Ἑλλάδα. Ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ κάθε τί ποὺ τὸν πληροφοροῦσε ὁ Γκράτσι κατέληξε δὲ νὰ πάρει τὸ Μουσσολίνι στὸ τηλέφωνο.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνομιλίας μὲ τὸν Ντοῦτσε, ὁ Τσιάνο εἶπε: «Κοντά μου εἶναι ὁ Γκράτσι, κι αὐτὸς λέει ὅτι ὅλα θὰ πᾶνε περίφημα». Μόλις τελείωσε ἡ συνομιλία ὁ διπλωμάτης διαμαρτυρήθηκε. «Ἐγὼ δὲ σοῦ εἶπα τίποτε τέτοιο». «Θὰ δεῖς, θὰ δεῖς — τοῦ ἀπάντησε ἐμπιστευτικὰ ὁ Τσιάνο — τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ἔκανε μιὰ γκάφα. Ἀλλὰ τώρα θὰ στείλουμε στὴν Ἀλβανία εἴκοσι μεραρχίες καὶ ὅλα θὰ τελειώσουνε μέσα σὲ δέκα πέντε μέρες». Πολὺ σπάνια πρόβλεψη ἀνθρώπου μὲ τέτοιο κῦρος θ' ἀποδειχτεῖ τόσο γρήγορα κούφια. Ἂν καὶ δὲν ἐπρόκειτο τόσο γιὰ πρόβλεψη ὅσο γιὰ μιὰ δικαιολογία, μὲ τὴν ὁποία προσπαθοῦσε νὰ κλείσει τὸ στόμα τοῦ πικραμένου Γκράτσι. Κατοπινὰ ἄρχισε ν' ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸν βάζανε κατὰ μέρος, ὅτι μίσος ἄσπονδο, σὲ ἴση μοῖρα μὲ τὸν Μπαντόλιο, τρέφανε ἐναντίον του τὰ ὄργανα τοῦ φασισμοῦ, ποὺ στὴν παραζάλη τῆς χρεωκοπίας τους γυρεύανε σανίδα σωτηρίας ἀπὸ ἐξιλαστήρια θύματα. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐννοοῦσε νὰ συμμορφωθεῖ μὲ κάτι ὑποδείξεις ποὺ τοῦ γίνανε μὲ πλάγιο τρόπο γιὰ νὰ σωπάσει, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐξιστορεῖ πῶς εἴχανε τὰ πράγματα κι ἀπὸ ποῦ προέρχονταν ὅλες αὐτὲς οἱ παραπλανητικὲς εἰδήσεις, ὁ Ἀνφοῦζο παρότρυνε τὸν Γκράτσι, σὲ τόνο φιλικὸ ἀλλὰ κι ἀπειλητικὸ συνάμα νὰ ἐγκαταλείψει γιὰ λίγο τὴ Ρώμη «μὲ ἄδεια». Με-

γάλη πικρία αἰσθάνθηκε μέσα του γιὰ τὸ ρόλο τὸν ὁποῖο ὑποχρεώθηκε νὰ παίξει στὴν ὑπόθεση, ἐνῶ διατηροῦσε ἀπεριόριστη ἐκτίμηση στὴν ψυχή του γιὰ τὸ Μεταξᾶ.

Εἶχε πληροφορηθεῖ τὸ τί εἶχε συμβεῖ στὸ ἴδιο ἐκεῖνο σαλόνι τῆς Κηφισσιᾶς, ἀρκετοὺς μῆνες μετὰ ἀπ' τὴ νύχτα τῆς 28 Ὀκτωβρίου, ὅταν, μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἕλληνα πρωθυπουργοῦ, ἡ χήρα του δεχόταν τὰ συλλυπητήρια τοῦ κόσμου. Μιὰ ἐπισκέπτρια πῆγε νὰ καθίσει ἀλλὰ ἡ χήρα τὴν ἐμπόδισε: «Ὄχι, ὄχι σ' αὐτὴ τὴν πολυθρόνα. Εἶναι αὐτὴ ποὺ κάθισε ὁ Γκράτσι τὴ νύχτα τῆς κήρυξης τοῦ πολέμου».

VII

ΠΟΡΕΙΑ ΜΕΣ' ΣΤΟ ΒΟΡΒΟΡΟ

Τὶς τρεῖς πρῶτες μέρες τῆς ἐκστρατείας ὁ πραγματικὸς ἐχθρὸς τοῦ στρατοῦ μας ἤτανε ἡ κακοκαιρία. Δυσπιστία εἶχε κυριέψει τοὺς Ἕλληνες, ἐνῶ ἀδρανεῖς βρίσκονταν σὲ ἀναμονὴ τῆς ἐξέλιξης τῆς κατάστασης. Ἀπὸ βαθειὰ νύχτα, ἄρχισαν νὰ προχωροῦν τὰ στρατεύματά μας σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ μετώπου ἀπὸ τὶς βουνοπλαγιὲς τοῦ Γράμμου ἴσαμε τὴ θάλασσα, ἐνῶ τὴν ἴδια ὥρα σὲ μιὰ ἔπαυλη στὴν Κηφισσιὰ ὁ Ἰταλὸς πρεσβευτὴς παράδινε στὸ Μεταξᾶ τὸ τελεσίγραφο. Σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα τῶν Ἑλλήνων, τὰ στρατεύματα διαβήκανε τὰ σύνορα στὶς πεντέμιση, δηλαδὴ μισὴ ὥρα πρὶν νὰ λήξει ἡ τρίωρη προθεσμία ποὺ ἔταζε τὸ τελεσίγραφο. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀληθεύει γιὰ μερικοὺς τομεῖς, χωρὶς ὡστόσο να ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία. Ἤδη ἀπὸ μερικὲς μέρες, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπιθεώρηση τοῦ Βισκόντι Πράσκα, ἀπ' τὴν ὁποία γύρισε γεμάτος χαμόγελο, σιγουριὰ κι αὐτοπεποίθηση, τὰ συντάγματα εἶχανε ἐγκαταλείψει τοὺς καταυλισμούς τους σιμὰ στὰ πoραμεθόρια φτωχοχώρια γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦνε στὶς ἀμυντικὲς γραμμὲς τοῦ μετώπου.

Ὁ καιρὸς ἦταν ξερὸς καὶ τὰ κανόνια ξεσηκώνανε στὸ πέρασμά τους κιτρινωπὴ καὶ ἀποπνικτικὴ σκόνη, ποὺ ἐμπόδιζε τὴν ἀναπνοὴ τῶν στρατιωτῶν. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, ποὺ μὲ τὸ στανιὸ σταλθήκανε σὲ μιὰ τόσο ἀπομακρυσμένη κι ἔρημη περιοχή, τμῆμα τοῦ ἰταλικοῦ πολεμικοῦ οἰκοδομή-

ματος, ὁ ἀληθινὸς πόλεμος, μὲ μπόμπες καὶ κανόνια, φάνταζε σὰ μιὰ μακρυνὴ καὶ παράξενη ἱστορία. Εἴχανε μάθει στὴν κοπάνα καὶ στὶς ἄδειες, τοὺς βαρυφάνηκε δὲ ποὺ τοὺς κοπήκανε ὅλα μονομιᾶς μαχαίρι. Καταφθάσανε νέοι ἀξιωματικοί, πρωτάρηδες, χωρὶς καθόλου πείρα, ἐνῶ ἄλλοι περίμεναν νὰ τοὺς δοθεῖ ἡ ἄδεια νὰ ξαναγυρίσουνε πίσω γιὰ νὰ ἐπισκεφθοῦνε τὴν οἰκογένειά τους, πολὺ δὲ τοὺς στενοχώρησε ἡ νέα διαταγὴ ποὺ τοὺς ὑποχρέωσε νὰ μείνουν παγιδευμένοι στὴν Ἀλβανία. Ὕστερα τὴν ἀτμόσφαιρα κυρίεψε ὁ πυρετός, ὁ συνηθισμένος τὴν παραμονὴ σπουδαίων γεγονότων: τηλεφωνητὲς παίρνανε καὶ μεταβιβάζανε διαταγές, ἀγγελιοφόροι πηγαινοέρχονταν πάνω στὶς μοτοσυκλέττες τους, κάνοντας δαιμονισμένο θόρυβο, στρατηγοὶ μετακινοῦνταν πότε μπρὸς καὶ πότε πίσω, ἐνῶ κάθε λίγο ἀκούγονταν ξερὰ χτυπήματα ἀπὸ πέλματα ἀπὸ στρατιωτικὲς μπότες.

Ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀποφάσισε νὰ ἐγκαταστήσει τὸ ἀρχηγεῖο του στὴ Λιμπόχοβα, ὕστερα τὸ μετάφερε στὸ Ντερβιτσιάνε. Ἤθελε νὰ εἶναι κοντὰ στὴ γραμμὴ τοῦ πυρός. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀεροπορίας Ρόντζα, καλοθρεμμένος σὲ σημεῖο νὰ μοιάζει τὸ σουλούπι του μ᾿ ἐκεῖνο τοῦ Γκαίριγκ, προτίμησε νὰ μείνει στὰ Τίρρανα. Ἀνάμεσα στοὺς δυὸ αὐτοὺς ἀρχηγοὺς δὲν ὑπῆρχε καμιὰ συνεννόηση, οὔτε συνεργασία ὅπως θὰ ταίριαζε ἀνάμεσα σὲ δυὸ εἰδικοὺς τοῦ εἴδους. Ὁ Ροάττα κι ὁ Σοντοῦ, ἀνώτεροι κατά τι καὶ ἀνταγωνιστὲς τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατεύματος στὴν Ἀλβανία, καταφέρανε νὰ περιστοιχίσουνε τὸ Βισκόντι Πράσκα μὲ δικούς τους ἀνθρώπους τῆς ἐμπιστοσύνης τους, ποὺ παρακολουθούσανε τὴ κάθε κίνησή του καί τοὺς τὰ ἀναφέρανε. Ὁ καιρὸς ἄλλαξε στὸ χειρότερο στὶς 26 Ὀκτωβρίου, μουντὴ φθινοπωριάτικη ἀτμόσφαιρα πλάκωσε σ᾿ ὁλόκληρο τὸ μέτωπο, τρεχούμενα νερά, σὲ ὁρμητικοὺς χείμαρρους, ποὺ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἔπρεπε νἄχουνε τὴν κοίτη τους ἀποξεραμένη, ἢ τουλάχιστο μὲ ἐλάχιστο νερό, πλημμυρίσανε σὲ σημεῖο ποὺ νὰ μοιάζουνε στὴ ροή τους πολύβουους καταρράκτες. Ὁ Βόζουσα, ὁ Καλαμᾶς, ὁ Σαραντάπορος, ἄσημα ρυάκια, γινήκανε γιγάντια ποτάμια. Τὰ ἀεροπλάνα δὲν μπορούσανε νὰ πετάξουνε πάνω ἀπ᾿ τὴ μεθόρια γραμμή, τὸ

θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων ἤτανε βουτηγμένο στὸ νερὸ καὶ στὴν ὁμίχλη. Ὁ στρατηγὸς Φραντζέσκο Ρόσσι, ἤτανε τῆς γνώμης ν' ἀναβληθεῖ ἡ ἐπίθεση, δὲν παρέλειψε δέ, ὅπως ἤδη τὸ εἴδαμε, νὰ πεῖ τὴ γνώμη του αὐτὴ στὴ Ρώμη ἐπιμένοντας νὰ γίνει ἀποδεκτή. Ἀλλὰ ὁ Βισκόντι Πράσκα εἶχε διαφορετικὴ γνώμη: «Ἡ κακοκαιρία δὲν εἶναι μόνο γιὰ μᾶς ἐμπόδιο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἐχτρό, συντελεῖ δὲ στὸ νὰ συγκαλύπτει τὴν πορεία τῆς προέλασής μας, ἐνῶ ἐμποδίζει τοὺς Ἕλληνες νὰ χρησιμοποιήσουνε τὰ ὅπλα τους, κυρίως δὲ τὸ πυροβολικό τους, στὸ χειρισμὸ τοῦ ὁποίου εἶναι ἄσσοι».

Ἤτανε κι αὐτὴ μιὰ γνώμη. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ἐμεῖς ἔπρεπε νὰ μετακινούμαστε, βουτώντας στὸ νερὸ καὶ τὴ λάσπη ἐνῶ οἱ Ἕλληνες μένανε ἀκίνητοι, σ' ἀναμονή, ταμπουρωμένοι στὰ χαρακώματά τους. Τὸ πυροβολικό τους ἐμπόδιζε τὴν προέλασή μας, ἐνῶ ἡ ἀεροπορία μας εἶχε ὁλότελα παραλύσει. Μυστήριο παραμένει ὡστόσο πῶς μπόρεσε ὁ Βισκόντι Πράσκα νὰ δεῖ προκαταβολικά, πρὶν ν' ἀρχίσει ὁ πόλεμος, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤτανε ἄριστοι χειριστὲς τοῦ πυροβολικοῦ, ἴσως αὐτὸ νὰ μᾶς βοηθοῦσε νὰ δοῦμε καὶ μεῖς μέσα ἀπ' τὴν παχειὰ ὁμίχλη. Τὸ σχέδιο τῶν ἐπιχειρήσεων, πρόβλεπε οἱ μεγάλες μονάδες νὰ προχωροῦνε παρατεταγμένες σὲ πολυάριθμες φάλαγγες, ὅμοιες μὲ λεπτὰ πλοκάμια πολύποδα, νὰ ἐπιδιώκουνε δὲ νὰ ξεγλιστροῦνε ἀνάμεσα στὰ κενὰ διείσδυσης ποὺ παρουσιάζονταν στὴν ἀμυντικὴ γραμμή.

Ἡ ὁμίχλη ἀπ' τή μιὰ κι ἡ ἐξακολουθητικιὰ βοή ἀπ' τήν ἄλλη, ταλαιπωρούσανε σ' ἀφάνταστο σημεῖο τὶς φάλαγγες. Τὰ ἄρβυλα χώνονταν στὴ λάσπη, οἱ περικνημίδες κοκκάλωναν ποτισμένες λασπόνερο, ἐνῶ ἄλογα καὶ μουλάρια σὲ κάθε τους βῆμα ἐξακοντίζανε πρὸς ὅλες τὶς διευθύνσεις ὄγκους βρωμόνερο καὶ πηλό. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς φάλαγγες εἶχε γιὰ διακριτικό της τὸ ὄνομα τοῦ συνταγματάρχη ποὺ βρισκόταν ἐπικεφαλῆς. Κατὰ μῆκος τῆς παραλίας δροῦσε ἡ φάλαγγα Ἀντρεΐνι, τοῦ ἀνασυγκροτηθέντος σώματος, ἀποτελούμενη ἀπὸ ἱππικὸ ἐλαφρὰ ἐξοπλισμένο καὶ γρεναδιέρους· ἡ θάλασσα εἶχε ἕνα μουντό, σταχτοπράσινο χρῶμα, θεόρατα κύματα, γεμάτα ἀφρὸ στὴν κορυφή, τὴν ὄργωναν, ἡ δὲ ἀδιάκοπη βροχὴ απο-

τελοῦσε φυσικὸ παραπέτασμα, ποὺ ἐμπόδιζε τὴν ὁρατότητα σὲ πολλὰ μέτρα ἀπόσταση. Ἐπικεφαλῆς τῆς μεραρχίας Σιένα βαδίζανε δυὸ φάλαγγες, ἡ Τζιανάνι, ἀποτελούμενη ἀπὸ τὸ 32 τάγμα πεζικοῦ καὶ ἡ Καρλόνι ἀπὸ τὸ 31. Λίγο πιὸ νοτιοανατολικὰ προχωροῦσε ἡ Φεράρα μὲ τὴ φάλαγγα Σαπιέντζα τοῦ 48ου τάγματος πεζικοῦ καὶ τὴν Τρίτζιο τοῦ 47ου πεζικοῦ. Κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ Βόζουσα, ποὺ κυλοῦσε ὁρμητικός προωθοῦνταν πάνω σὲ μεταγωγικὰ πρὸς τὸν Καλαμὰ οἱ ἄντρες τῶν ἁρμάτων μάχης καὶ οἱ Βερσαλιέροι τῆς φάλαγγας Σολίνας ποὺ συγκροτήθηκε ἀπὸ μέλη τῆς μεραρχίας τῶν Κενταύρων. Στόχος τους ἡ προώθηση πρὸς τὴ γέφυρα Περάτι καὶ τὸ Καλιμπάκι. Μεγάλη σιγὴ ἐπικρατοῦσε σ' ὁλόκληρη τὴν περιοχή, μόνο ποὺ καὶ ποὺ ἀκούγονταν μερικοὶ πυροβολισμοί. Συνέβαινε, ἐκεῖ ποὺ δέν τὸ περίμενε κανείς, νὰ γίνεται κάποια σύγκρουση ἀνάμεσα σὲ μεμονωμένα ἀποσπάσματα, ἀλλά, σὲ γενικὴ γραμμή, ἡ τακτικὴ ποὺ υἱοθετήσανε τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἤτανε νὰ ὀπισθοχωροῦνε χωρὶς νὰ προβάλλουνε ἀντίσταση. Οἱ ἄντρες μας προχωροῦσαν μὲ ἀρκετὴ ἐπιφυλακτικότητα, προσπερνοῦσαν ἐγκαταλελειμένες παράγκες ποὺ χρησιμεύανε γιὰ τελωνεῖα, ἢ ἀστυνομικοὶ σταθμοί. Στοὺς τοίχους κρέμονται ἀκαταλαβίστηκες ἐγκύκλιες συνταγμένες Ἑλληνικὰ καθὼς καὶ φωτογραφίες τοῦ βασιλιᾶ Γεώργιου καὶ τοῦ Μεταξᾶ, ἐνῶ πάνω στὰ τραπεζια βρίσκονταν ἐγκαταλειμμένα ἀποφάγια κι ἐφημερίδες. Στὰ νῶτα τῆς Φεράρα ἀκολουθούσανε, τσαλαβουτώντας μέσ' στὴ λάσπη, ἄλλες φάλαγγες τῆς μεραρχίας Κένταυρος, μὲ στόχο τους τὴν προέλαση πρὸς τὸν Καλαμᾶ καὶ πέρα. Ἡ προέλαση ἐξελισσόταν μέ ἀργό, ἀλλὰ κανονικὸ ρυθμό.

Στὴ Φλωρεντία ὁ Μουσσολίνι καὶ ὁ Τσιάνο, μ' ὅλο ποὺ ἤτανε ἀπασχολημένοι συνομιλώντας μὲ τὸ Χίτλερ, ὡστόσο περιμένανε μὲ μεγάλη ἀγωνία, νέα ἀπ' τὸ μέτωπο· μονάχα ὅμως ἀργὰ τὸ ἀπόγευμα μπορέσανε νὰ μάθουνε ἀπὸ τὸ τηλέφωνο (1) ἀπ' τὸ στόμα ἑνὸς ὑπαλλήλου τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅτι «ἡ ἀεροπορία δὲν κατάφερε ἐξ αἰτίας τῶν δυσμενῶν ἀτμοσφαιρικῶν συνθηκῶν νὰ ἀναπτύξει τὴν προκαθορισθεῖσα δραστηριότητά της», καὶ ὅτι ὁ Βισκόντι Πρά-

σκα τηλεγράφησε μὲ τὸν γνωστὸ εὔθυμο τόνο του: «Τὰ στρατεύματά μας, ἐνθουσιώδη, προχωροῦνε πέρα ἀπ' τὰ σύνορα ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τὸ πυροβολικό. Δυσμενεῖς ἀτμοσφαιρικὲς συνθῆκες ἐμποδίσανε τὴν ἐπέμβαση τῆς ἀεροπορίας». Στὸ σημεῖο ποὺ πραγματοποιεῖται ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στὴν ἐπιθετικὴ γραμμή μας στὴν Ἤπειρο μὲ τὴν ἀμυντικὴ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας στὴν Πίνδο, δροῦσε ἡ Τζούλια.

Αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ Τζούλια, ποὺ ἀντλοῦσε τὸ σφρῖγος της ἀπὸ τοὺς ὀρεσείβιους τῆς ἀνατολικῆς μεθορίου καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀμπροντζέζους τοῦ τάγματος Ἀκουῖλα, ἔπαθε μεγάλο στραπάτσο πολὺ πρὶν ἀπὸ τὶς 28 Ὀκτωβρίου (αὐτὸ τὸ ἀναφέρει ἀνάμεσα στ' ἄλλα κι ὁ Ἴταλο Πιέτρα σ' ἕνα ἄρθρο του στὴν «Ἰταλικὴ Εἰκονογραφημένη» τοῦ Ἰουνίου 1951) καὶ αὐτὸ ἀπὸ τρία «ζιζάνια». «Τὸ πρῶτο ζιζάνιο παρουσιάστηκε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1940, ὅταν ἡ Ρώμη ἀποφάσισε ν' ἀπομακρύνει ἀπὸ τὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ ὅλους τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ στρατιῶτες ποὺ ἦτανε σλαβικῆς καταγωγῆς, περιλαμβάνοντας ὄχι μονάχα αὐτοὺς ποὺ προέχονταν ἀπὸ ἐδάφη ποὺ προσαρτήθηκαν στὰ 1918, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ποὺ ἦταν ὑπήκοοι τοῦ Ἰταλικοῦ βασιλείου ἀπὸ δῶ κι ἑβδομῆντα χρόνια, ἀποδείχτηκε δὲ τελικὰ ἕνα πλανερὸ διάβημα ποὺ εἶχε γι' ἀποτέλεσμα νὰ προκαλέσει πικρία κι ἐχθρικὰ αἰσθήματα. Τὸ δεύτερο ζιζάνιο προερχόταν ἀπὸ ἕνα ἔγγραφο τοῦ Ροάττα... ποὺ καθόριζε «τὴν προσαρμογὴ τῆς διάρθρωσης τοῦ στρατεύματος καὶ τὴν κατανομὴ τῶν δυνάμεών του σύμφωνα μὲ τὶς τωρινὲς συνθῆκες». Σίγουρα τὴν ἴδια τούτη μέρα ἀποφασιζόταν στὸ Παλάτσο Βενέτσια ὁ πόλεμος ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, καὶ χωρὶς ἀμφιβολία μὲ τὴ λέξη προσαρμογὴ θὰ ἐννοοῦσε ἀπόλυση τῶν κλάσεων, χαλάρωση τῆς ἐπιφυλακῆς, ἐπάνοδο τῶν μεγάλων μονάδων στρατοῦ στὶς βάσεις τους. Βέβαια γιὰ τοὺς ἄντρες τῆς Τζούλια, ποὺ βρίσκονταν στὴν Ἀλβανία, δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ἐλπίδα ν' ἀπολαύσουνε αὐτὰ τὰ δῶρα, ἀποτέλεσμα: μεγάλη κατήφεια ἐπικρατοῦσε τὸ βράδυ κάτω ἀπ' τὰ τσαντήρια. Τὸ τρίτο ζιζάνιο ἦταν ἡ παράξενη δραστηριότητα μερικῶν ἀλπίνων τῶν πεδινῶν σωμάτων, ποὺ ἐνῶ τοὺς πήγαιναν στὸ λιμάνι γιὰ νὰ ἐπιβιβασθοῦνε στὰ πλοῖα, ἄρχισαν νὰ φωνά-

ζουνε οὐρλιαχτά, συνθήματα ἀντιπολεμικὰ καὶ χτυπηθήκανε μὲ τοὺς ἄνδρες τῆς πολιτοφυλακῆς, τοὺς δῆθεν ἐθελοντές. Ἐπακολούθησαν αὐστηρότατες ἐγκύκλιες, ἀνακρίσεις, πρακτικὰ καὶ σύλληψη τῶν ἀξιωματικῶν ὑπηρεσίας».

Παρ' ὅλα αὐτὰ τὰ «ζιζάνια», ἡ Τζούλια παρέμεινε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἰσχυρὲς μεραρχίες, μὲ ἄντρες ἀποφασιστικούς, ποὺ ἂν δὲν τοὺς διάκρινε μεγάλος ἐνθουσιασμός, δὲν τοὺς εἶχε κυριέψει ὅμως κανένα ὀλέθριο αἴσθημα ἀπελπισίας. Μπροστὰ στοὺς ἀλπίνους — πέντε ἡμερῶν σιτηρέσιο-ξεροφαγία καὶ τεσσάρων ἡμερῶν τροφὴ γιὰ τὰ ζῶα — ὀρθωνόταν ὁ Σμόλικας, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπιβλητικὰ σὲ ὄγκο βουνὰ τῆς ὀροσειρᾶς τῆς Πίνδου, μὲ ὕψος ποὺ ξεπερνάει τὰ 2.600 μέτρα. Τὸ ἐμπόδιο αὐτὸ ἔπρεπε νὰ παρακαμφθεῖ ἀπὸ τὰ δύο συντάγματα ποὺ προωθοῦνταν πρὸς τὸ Μέτσοβο. Στὰ βορειο-ἀνατολικά, ἤτανε τὸ τακτικὸ σῶμα τοῦ 8ου συντάγματος ἀλπίνων μὲ ἀρχηγὸ τὸν συνταγματάρχη Νταπίνο, τὸ πυροβολικὸ σῶμα μὲ ἀρχηγὸ τὸν Κονελιάνο καὶ μερικὰ τμήματα ὑποστήριξης Ἀλβανῶν. Στὰ νοτιοδυτικά, βρισκόταν τὸ σύνταγμα ἀλπίνων μὲ ἀρχηγὸ τὸν συνταγματάρχη Ταβόνι, μέ συγκρότημα πυροβολικοῦ ὑπὸ τὸν Οὔντινε καὶ ἴσως καὶ ἐνισχύσεις Ἀλβανῶν.

Τὸ 9ο σύνταγμα ἀλπίνων μποροῦσε νὰ χρησιμοποιήσει. στὴν προώθησή του, τοὺς διάφορους δρόμους μ' ὅλο ποὺ εἴχανε μεταβληθεῖ σὲ ποταμοὺς ἀπὸ λάσπη, ἐνῶ ἡ πορεία τοῦ 8ου συντάγματος ἀκολουθοῦσε μονοπάτια ποὺ χάνονταν ἀνάμεσα σὲ δασώδεις περιοχές. Ὁ ἐχθρός, ποὺ τακτική του εἶχε νὰ τραβιέται πρὸς τὰ πίσω, προσπαθοῦσε νὰ βρίσκεται πάντα σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὰ στρατεύματα ποὺ προελαύνανε. Οἱ φάλαγγες τῶν ἀλπίνων ἤτανε πέντε, ὅσα καὶ τά δάχτυλα τοῦ ἑνὸς χεριοῦ, παραταγμένα μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρὰ ἀπὸ βορρὰ πρὸς νότο: τάγμα Τολμέτζο, τάγμα Νζεμόνα, τάγμα Τσιβιντάλε, τάγμα Βιτσένσα, τάγμα Ἀκουῖλα. Ἡ μέρα τῆς 28 Ὀκτωβρίου πέρασε χωρὶς κανένα ἐπεισόδιο, τὸ δὲ ἀνακοινωθέν μας ἀριθμὸς 144, τῆς ἐπομένης μέρας, ἀντικαθρέφτιζε τὴν πραγματικότητα: «Χθὲς τήν αὐγὴ τὰ στρατοπεδευμένα στὴν Ἀλβανία στρατεύματά μας διαβήκανε τὰ ἑλληνικὰ σύνορα καὶ ἀπὸ πολλαπλὰ σημεῖα εἰσχωρήσανε στὸ ἐχθρικὸ ἔδαφος.

Ἡ ἀεροπορία μας, παρὰ τὶς ἐνάντιες ἀτμοσφαιρικὲς συνθῆκες, ἐπανειλημμένως ἐβομβάρδισε τοὺς προκαθορισμένους στόχους προκαλέσασα καταστροφὲς σὲ ἀποβάθρες, λιμενικὲς ἐγκαταστάσεις, σιδηροδρομικοὺς κόμβους, ἔβαλε φωτιὰ στὸ λιμάνι τῆς Πάτρας, προξένησε ζημιὲς στὶς ἐγκαταστάσεις κατὰ μῆκος τῆς διώρυγας τῆς Κορίνθου καὶ στὴ ναυτικὴ βάση τῆς Πρέβεζας καθὼς καὶ στὶς ἐγκαταστάσεις τῆς ἀεροπορικῆς βάσης Τατοΐου, κοντὰ στὴν Ἀθήνα. Ὅλα τὰ ἀεροπλάνα μας γυρίσανε σῶα».

Πολὺ σωστά. Ἀλλὰ κάτι τέτοιες φράσεις θὰ μπορούσανε νὰ τροφοδοτήσουνε ἀστήριχτες ἐλπίδες. Ἡ μάχη καλὰ - καλὰ δὲν εἶχε ἀρχίσει. Ὁ ἐχθρὸς δὲν εἶχε ἀκόμα ἐκδηλωθεῖ. Διενεργοῦνταν ἐλιγμοί. Τὸ μέτωπο παρουσίαζε μεγάλα κενά, οἱ λεπτοὶ ἰταλικοὶ πλόκαμοι ἀνίχνευαν τὸ ἔδαφος καὶ μόνο ποῦ καὶ ποῦ ἔρχουνταν σὲ σύγκρουση μὲ μερικὲς ἄτακτες ἐχθρικὲς ὁμάδες.

Στὶς 29, ἄρχισε νὰ διαφαίνεται κάποια ἔνδειξη κακοτυχίας μὲ τὴν ἀποτυχημένη ἔκβαση κάποιας ἀψιμαχίας. Τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ πληροφόρησε τὸ Βισκόντι Πράσκα ὅτι « οἱ παροῦσες συνθῆκες τῆς θάλασσας ὑπαγορεύανε τὴν ἀναβολὴ τῆς ἐπιχείρησης τῆς Κέρκυρας ». Ἤτανε πολὺ κακὴ εἴδηση. Ἡ κατὰ μῆκος τῆς παραλίας φάλαγγα, στεροῦνταν ἔτσι τὴν ὑποστήριξη ποὺ περίμενε ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἐνῶ τὸ ὅλο οἰκοδόμημα τοῦ ἐλιγμοῦ κατέρρεε μιὰ καὶ ὁ κυριώτερος στόλος ποὺ τὸ ὑποβάσταζε ὑποχώρησε. Ἐνῶ ἐξακολουθοῦσε ἡ κακοκαιρία, μερικὲς προφυλακὲς τῆς Σιένα καὶ τοῦ συγκροτημένου παραλιακοῦ σώματος φτάνανε στὸν Καλαμᾶ, ὁ ὁποῖος κυλοῦσε ἄγριος, παραφουσκωμένος, κιτρινωπός, παρασέρνωντας κλαδιά, λάσπες, τὸ ψοφίμι κανενός πρόβατου, ξύλα, ὄγκους ἀπὸ τσιμέντο, γκρεμίσματα κάποιας γέφυρας ποὺ ἀνατινάξανε οἱ Ἕλληνες. Ὁ ποταμός, σχεδὸν σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς κοίτης του ἤτανε ἀδιάβατος, τὰ δὲ συνεργεῖα μας γιὰ τὴν κατασκευὴ στρατιωτικῶν γεφυρῶν ἤτανε πολὺ φτωχὰ καὶ κοθόλου στὸ ὕψος ποὺ χρειαζόταν γιὰ ν' ἀντιμετωπιστεῖ μιὰ τέτοια κακοκαιρία. Ἐνῶ ἡ μεραρχία Σιένα κατακτοῦσε τὸ χωριὸ Φιλιάτες — ὅσοι ἀπ' τοὺς κατοίκους μεί-

νανε παρακολουθούσανε μὲ ἀπάθεια τὸν στρατὸ νὰ περνᾶ — τὸ κύριο σῶμα τῆς μεραρχίας Κένταυρος τσαλαβουτοῦσε μέσ' στὶς λάσπες, στὸ πλάϊ τῆς μεραρχίας Φερράρα. Δυσμενεῖς ἀτμοσφαιρικὲς συνθῆκες ἐμποδίσανε νὰ πραγματοποιηθεῖ καὶ ἡ προκαθορισθεῖσα συνένωση τῆς φάλαγγας Τρίτσιο μὲ τὴ Σιλίνας. Ἡ Τζούλια τὰ βρῆκε μπαστούνια μὲ τὸ Σαραντάπορο, ἄλλο ἄσημο ποταμάκι, ποὺ ἐξ αἰτιας τῆς βροχῆς εἶχε πάρει πελώριες διαστάσεις. Ἡ 8η ἀλπίνων καθυστεροῦσε ἐξ αἰτίας τῆς 9ης ποὺ βάδιζε σ' ἀνώμαλο ἔδαφος, οἱ γραμμὲς ἀνεφοδιασμοῦ ὁλοένα ἐπεκτείνονταν, οἱ ἀλβανοὶ ἀνιχνευτὲς σημειώνανε τὴν παρουσία συστηματικῶν ὁμάδων μὲ καφὲ στολή, τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ποὺ διενεργούσανε συγκεκαλυμμένες ἐπιχειρήσεις. Τὸ τάγμα Τολμέτσο, ποὺ ἦτανε τὸ πιὸ ἐκτεθειμένο στὶς ἀπ' τὸ βορρᾶ προερχόμενες ἐπιθέσεις, ἔλαβε διαταγὴ νὰ κατευθυνθεῖ στὴ Φούρκα, ὅπου καὶ νὰ καταλάβει ἀμυντικὲς θέσεις· ἡ Τζούλια, ποὺ προελαύνοντας μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα στὴν Κόνιτσα, γιὰ νὰ συναντηθεῖ μὲ τὰ ἄλλα σώματα στρατοῦ, εἶχε πάρει μεγάλη ἀνάπτυξη σὲ φάρδος, ἄρχισε καὶ πάλι νὰ πυκνώνει τὶς γραμμές της, μιὰ κι οἱ ἀλπίνοι ἀντιληφθήκανε ὅτι δὲν ἐπρόκειτο πιὰ γιὰ ἕνα ἁπλὸ περίπατο. Ἀλλὰ πραγματοποιώντας αὐτὴν τὴν πύκνωση στὶς γραμμές της, μείνανε ξέσκεπα τὰ πλαϊνὰ τμήματα τῆς μεραρχίας. Οἱ φάλαγγες Νταπίνο καὶ Τατόνα ἐξακολουθούσανε μὲ κάθε δυνατὴ προφύλαξη τὴν πρὸς τὰ μπροστὰ πορείας τους, ἐνῶ οἱ ἀλπίνοι τοῦ τάγματος Ἀκουΐλα, προβήκανε σὲ ἀναγνώριση τῆς περιοχῆς τοῦ ποταμοῦ Βόζουσα, παραφουσκωμένου κι αὐτοῦ σὲ νερὰ κι ὁρμητικοῦ, στὸ σημεῖο ὅπου ὁ τομέας τῆς Τζούλια ἑνωνόταν μὲ τὸν τομέα τῆς Φερράρα. Ἀλλὰ ἕνα αἴσθημα ἀμφιβολίας κι ἀναμονῆς ἐπικρατοῦσε γύρω, πού, γιὰ τὴν ὥρα τὰ παραμέριζε ἡ ἐλπίδα μιᾶς κεραυνοβόλου ἐπίθεσης ἐνάντια στὸ Μέτσοβο. Ἀντιλαμβανόταν πόσο ἀνεπαρκὴς ἦτανε ἡ ἰσχὺς μιᾶς μεραρχίας γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἕνας ἑλιγμὸς λαβίδας, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔπρεπε νὰ προηγηθεῖ παράκαμψη κολοσσιαίου ὀρεινοῦ ὄγκου κατάκτηση ἀρκετῆς ἔκτασης ἐδάφους, παράλληλα δὲ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἄμυνα τῶν πλάγιων τμημάτων τῶν νώτων καὶ νὰ

διατηρηθοῦνε ἀκέραιες οἱ συγκοινωνιακὲς γραμμές. Ἀπὸ τὸ Γράμμο μέχρι τὴ θάλασσα ἀκινητοποιήθηκε ἡ ἀεροπορία μας ἐξ αἰτίας τῆς κακοκαιρίας, τὸ πυροβολικό, ποὺ κατὰ τὶς διαβεβαιώσεις τοῦ Βισκόντι Πράσκα, βρισκόταν ἐπὶ κεφαλῆς, δὲν κατάφερνε οὔτε ν' ἀκολουθήσει τοὺς ἄντρες στὴν ἀργὴ πορεία τους, ἔτσι ποὺ ὅλο τὸ βάρος τῆς δράσης νὰ πέφτει στοὺς ὤμους τῶν κακόμοιρων τῶν φαντάρων.

Τὸ προγεφύρωμα ποὺ εἶχε ἐγκαταστήσει ἡ Τζούλια, οἱ Ἕλληνες τὸ βλέπανε μ' ἀνήσυχο μάτι νὰ ξαπλώνεται ὁλοένα, κι αὐτὸς εἶν' ὁ λόγος ποὺ ἀρχίσανε νὰ μαζεύονται στὰ προχώματα, γιατὶ ἡ ἀπομόνωση τοῦ τομέα τῆς Ἠπείρου θὰ εἶχε σὰ συνέπεια νὰ ἐμποδίσει κάθε ἐπικοινωνία μὲ τὸν μακεδονικὸ τομέα. Ὅσο περνούσανε οἱ ὧρες καὶ ὅσο πλησίαζαν οἱ φάλαγγές μας τὶς πρῶτες ἑλληνικὲς ἀμυντικὲς γραμμές, ἡ ἀντίσταση γινόταν πιὸ ζωηρή, ἐνῶ στὶς 31 Ὀκτωβρίου πληροφορήθηκε ὁ Βισκόντι Πράσκα ὅτι πέντε ἀξιωματικοὶ καὶ τριάντρα ἄνδρες βρήκανε τὸ θάνατο στὸ πεδίο τῆς μάχης. Ὡστόσο ἀκόμα βρισκόμαστε στὶς ἀψιμαχίες. Ὁ καιρὸς ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἀπαίσιος. Τὰ ἀνακοινωθέντα μεταδίδανε ὅτι «τὰ στρατεύματά μας ἐξακολουθοῦνε νὰ προελαύνουνε» καὶ κατόπιν «τὰ στρατεύματά μας φθάσανε μέχρι τὸν ποταμὸ Καλαμά», ἐνῶ τὴν 1η Νοεβρίου λέγανε: «Οἱ ἐπιχειρήσεις στὴν Ἤπειρο ἐξακολουθοῦνε τὸν κανονικό τους ρυθμό». Οἱ ἄντρες ἤτανε βρεγμένοι ἴσαμε τὸ κόκκαλο, οἱ περικνημίδες τους βάραιναν ἐξαιρετικά, ἐμποδίζοντας τὸ βάδισμα στοὺς φαντάρους, ἐνῶ τοὺς ἀλπίνους, ἡ παγωνιὰ στὴν περιοχὴ ποὺ βρίσκονταν, μὲ ὑψόμετρο 1500 μέτρα, τοὺς περίσφιγγε τὶς κνῆμες τους σὰν μέγγαινη. Ἡ θερμὴ κι ἡλιόλουστη Ἀθήνα ἀποτελοῦσε γι' αὐτοὺς ἕνα μακρυνὸ ὄνειρο. Γλυκειὰ ἀνάμνηση ἦταν ἐπίσης κι ἡ τελευταία διαμονὴ στοὺς καταυλισμοὺς στὴν Ἀλβανία. Μόλις ποὺ κοιμόνταν οἱ ἄνδρες μερικὲς ὧρες πότε-πότε χωμένοι μέσα σὲ πρόχειρα προχώματα. Ὁ ἀνεφοδιασμὸς ἄρχισε νὰ χωλαίνει. Ἡ Τζούλια κατάντησε νὰ τρέφεται μὲ γαλέττα καὶ κονσέρβες, μιὰ γαλέττα ὑγρή, φουσκωμένη ἀπ' τὸ νερὸ καὶ ποὺ μαδοῦσε σὰ λέπια πετσιοῦ λεπροῦ. Στὶς 31 Ὀκτωβρίου, μιὰ φάλαγγα τῆς μεραρ-

χίας Φερράρα βρέθηκε στὴν περιοχὴ βολῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ ποὺ χτυποῦσε μὲ ἀρκετὴ ἔνταση. Ἡ κακοκαιρία ἤτανε κι αὐτὴ ἕνας σύμμαχος τοῦ ἐχθροῦ καὶ τόσο ἐνάντια σ' αὐτή, ὅσο καὶ ἐνάντια στὸ πυροβολικό του εἶχε νὰ παραβγεῖ ὁ ἰταλικὸς στρατός. Ὁ Μουσσολίνι θεώρησε καλό, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, νὰ «σπηρουνιάσει» ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ στρατηγὸ Βισκόντι Πράσκα, ποὺ εἶχε ξεσπαθώσει.

Τοῦ ἔγραφε: «Ἀγαπητὲ Βισκόντι, εἶμαι πολὺ εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιχειρήσεων στὴν πρώτη αὐτὴ φάση. Ὁ στρατηγὸς Ράντζα μοῦ μετέδωσε προφορικὰ ἄλλες ἱκανοποιητικὲς ἐντυπώσεις του. Μὲ σκοπὸ νὰ ἐνισχυθοῦνε οἱ θέσεις σας, ἡ μεραρχία Μπάρι ποὺ προριζόταν νὰ καταλάβει τὴν Κέρκυρα, θὰ ἀποβιβασθεῖ στὴν Αὐλώνα αὔριο 1η Νοεμβρίου. Ἡ στάση τοῦ Βελιγραδίου σᾶς ἐπιτρέπει νὰ μετατοπίσετε τὴ Βενέτσια πρὸς τὰ δυτικά, ἢ στὸν τομέα τῆς Κορυτσᾶς. Στὸ μεταξὺ ἔστειλα ἀμέσως τὸ στρατηγὸ Σοντοῦ στὴ Ρώμη γιὰ νὰ ἐπισπεύσει τὴν ἀποστολὴ τῶν μεραρχιῶν ποὺ ζητήσατε ἀπὸ τὶς 16 Ὀκτωβρίου, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ἅρματα μάχης. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι θὰ ἐξακολουθήσετε τὴν δραστηριότητα μὲ τὸν ἴδιο μέχρι σήμερα γοργὸ ρυθμό, μιὰ καὶ τὰ γεγονότα περισσότερο ἀπὸ κάθε θεωρία, τὸν καθιστοῦν ὁλότελα ἀπαραίτητα» (2). Τὴ στιγμὴ αὐτὴ ὁ Μουσσολίνι βρισκόταν στὴν Γκροτάλιε, κοντὰ στὸ Μπάρι, δὲν διευκρινίζεται ὅμως ἂν κατέφυγε ἐκεῖ μὲ σκοπὸ νὰ προετοιμαστεῖ γιὰ μιὰ ἐπιθεώρηση τῶν νικηφόρων στρατευμάτων, ἢ ἁπλῶς ἐπεδίωκε νὰ παρακολουθήσει ἀπὸ κοντὰ τὶς ἐπιχειρήσεις, ἢ μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ προετοιμάσει κι αὐτὸς σὰν τὸ σύντροφο καὶ συναγωνιστή του Ἀδόλφο Χίτλερ, τὴ «σφηκοφωλιά του». Στὸ ταξίδι του, τὸν συνοδεύανε ὁ Σοντοῦ καὶ ὁ Πρίκολο.

Ὁ Μουσσολίνι, ἀναφέρει ὁ Πρίκολο, (3) ζητοῦσε συνεχῶς ἐξηγήσεις ἀπὸ τὸ Σοντοῦ γύρω ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιχειρήσεων, πολὺ δὲ τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ κατάσταση τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς ποὺ δροῦσε στὴν Ἤπειρο, δηλαδὴ στὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς. Ὁ Σοντοῦ ἐξηγοῦσε ὅτι ὁ Ντέβολι καὶ τὰ ὀχυρὰ τοῦ Μόροβα, ἀποτελοῦνε μιὰ πρώτης τάξεως ἀμυντικὴ γραμμή, καὶ διατύπωνε προβλέψεις σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες

ἡ κατάληψη τῆς πόλης Γιάννενα δὲν μποροῦσε ν' ἀργοπορήσει παραπάνω ἀπὸ μιὰ βδομάδα, τῆς δὲ Πρέβεζας τὸ πολὺ εἴκοσι μέρες. Ὁ ἴδιος ὁ Πρίκολο ἐπιφορτίστηκε νὰ διαβιβάσει τὴν παραπάνω ἐπιστολὴ τοῦ Μουσσολίνι στὸ Βισκόντι Πράσκα καί τὴν πρώτη τοῦ Νοεμβρίου ἔφυγε μὲ ἀεροπλάνο ἀπὸ τὴν Γκροτάλιε γιὰ τὴν Ἀλβανία. Ὁ Ντοῦτσε, μ' ὅλο ποὺ δὲν ἀνεχόταν νὰ τοῦ ἐναντιώνονται, εἶχε ὡστόσο λεπτὴ τὴν ὄσφρηση γιὰ ν' ἀντιλαμβάνεται τὴ γύρω κατάσταση, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν τοῦ διαφύγει ὅτι ἡ ὑπόθεση ἄρχισε νὰ μυρίζει ἄσχημα. Ἡ παραίτηση ἀπὸ τὴν κατάλαψη τῆς Κέρκυρας ἐζήμιωσε τὸ ὅλο σχέδιο τῆς ἐπιχείρησης, Καὶ ἡ Μπάρι, ἔγραφε ὁ Ροάττα ([4]), «βρέθηκε ξαφνικὰ σὲ πολὺ δύσκολη θέση χωρὶς μεταγωγικὰ καὶ μὲ ἐλάχιστο πυροβολικό, μιὰ καὶ τὸ ἀρχικὸ πλάνο δράσης της ἤτανε διαφορετικό». Ἡ μετατροπὴ ἐξυπονοοῦσε τὴν προσάρτηση μερικῶν ταγμάτων ἀπὸ κεῖνα ποὺ ἂν δὲν ἤτανε ἰσχυρὰ σὲ συγκρότηση, ἀλλὰ ὡστόσο χρησιμέψανε στὸ νὰ βαστάξουνε τὸ βάρος τῆς ἄμυνας, ποὺ ὑποχρεωθήκανε μετὰ μερικὲς μέρες νὰ προτάξουνε.

Στὶς 30 καὶ 31 Ὀκτωβρίου βρισκόταν στὴν Ἀλβανία καὶ ὁ Γκαλεάτσο Τσιάνο. Ὅπως πολλοὶ ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι τοῦ κόμματος, ἐπεδίωκε κι αὐτὸς νὰ δρέψει κανένα κλωνὶ δάφνης. Γι' αὐτό, τὸν ἐλεύθερο καιρὸ ποὺ τοῦ ἀφήνανε τὰ διπλωματικά του ταξίδια καὶ οἱ παρτίδες τοῦ γκὸλφ μὲ τὰ σχετικὰ κουσέλια, τὸν ἀφιέρωνε σέ μερικὲς πολεμικὲς πτήσεις ποὺ θὰ τοῦ προσκομίζανε τὸ καθιερωμένο ἀργυρὸ μετάλλιο. Ἀλλὰ ἡ δριμύτητα τοῦ καιροῦ δὲν τοὺ ἐπέτρεψε νὰ πετάξει. Τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία ὡστόσο ν' ἀντιληφθεῖ στὰ Τίρρανα τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς πολεμικῆς ἀνάμεσα στὸ Βισκόντι Πράσκα καὶ τὸ Γενικό Ἐπιτελεῖο, ([5]) πολεμικῆς λυσσαλέας ἀπ' τὴν ὁποία δὲ λείπανε κι οἱ χειροδικίες. «Γράφω ἕνα μακροσκελὲς γράμμα στὸν Ντοῦτσε. Διατυπώνετε τὸ παράπονο ὅτι τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ἐνῶ δὲν ἔκανε τὰ δέοντα γιὰ νὰ προπαρασκευάσει κατάλληλα τὴ βεβαιότητα ὅτι τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδας πρόκειται νὰ λυθεῖ στὸ συνέδριο τῆς Εἰρήνης, σύμφωνα μ' αὐτή του τὴν προκατάληψη κανόνιζε τὴν πορεία του». Πολὺ παράξενο φαίνεται τὸ νὰ μιλᾶ ὁ Τσιάνο γιὰ πο-

λιτικὴ «προκατάληψη», ξεχνώντας ὅτι κι ὁ ἴδιος εἶχε υἱοθετήσει μιὰ τέτοια ἄποψη καὶ προσπαθώντας νὰ προσδώσει στὴ μουσσολίνια ταχτική, συνέπεια. Ἡ ἀνακολουθία του αὐτὴ συντελεῖ, στὸ νὰ ἰδωθοῦνε κάτω ἀπὸ νέο πρίσμα, ἡ μυστηριακὴ ὑφὴ τῶν γεγονότων κι ἡ ψυχολογία τῆς ἀνθρώπινης ἰδιοσυγκρασίας.

Τὴν 1η Νοεμβρίου — ἡμερομηνία κατὰ τὴν ὁποία ὁ στρατηγὸς Ἀρμελλίνι σημειώνει στὸ ἡμερολόγιό του τὴν μὲ βαρὺ νόημα φράση, «Βαβυλωνία στὴν ἐντέλεια» — ὁ καιρὸς ἄρχισε νὰ μαλακώνει. Ἐπωφελήθηκε ὁ Τσιάνο γιὰ νά ἐπιχειρήσει μιὰ θεαματικὴ βομβαρδιστικὴ ἐξόρμηση ἐνάντια στὴ Θεσσαλονίκη, ἐξόρμηση ποὺ παρὰ λίγο νὰ κατέστρεφε τὸ χτίριο ποὺ εἴχανε συναχθεῖ οἱ συμπατριῶτες μας, περιμένοντας νὰ ἐπαναπατρισθοῦνε. Σὰν καλὸς οἰωνός, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ καιροῦ πρὸς τὸ καλύτερο. Συνέπεσε ὡστόσο μὲ τὴν ἐπίθεση ποὺ ἐξαπολύσανε οἱ Ἕλληνες στὴ δυτικὴ Μακεδονία. Δυὸ ἤτανε οἱ ἀντικειμενικοὶ στόχοι ποὺ ἐπεδίωξε νὰ ἐπιτύχει ὁ Παπάγος· ὁ πρῶτος εἶχε χαρακτήρα ἄμεσο ἐνῶ ὁ δεύτερος θὰ πραγματοποιόταν σὲ βραχὺ χρονικὸ διάστημα. Νὰ προσβάλει τὴ γραμμὴ Ντέβολι καὶ νὰ ἐπιχειρήσει κατόπι τὴν κατάληψη τοῦ Μόροβα. Ἀκριβῶς τὰ δυὸ αὐτὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ὑποδεικνύει ὁ Σοντοῦ ὡς τὰ μόνα ἱκανὰ νὰ ἀποτρέψουνε τὴν ἐχθρικὴ διείσδυση. Οἱ ἄντρες τοῦ Παπάγου, μὲ τὶς χακὶ στολὲς καὶ τὰ κράνη σὲ σχῆμα λεκάνης, κατὰ τὸ ἀγγλικὸ ὑπόδειγμα, ριχτήκανε στὴ μάχη στὶς 8 τὸ πρωὶ τῆς 1ης Νοεβρίου. Πίσω ἀπὸ τὸν Ντέβολι καὶ τὸ Μόροβα, ἐκτεινόταν ἡ πεδιάδα τῆς Κορυτσᾶς. Ἂν πετύχαιναν τὸ σκοπό τους, τότε κινδύνευαν νὰ ὑπερφαλαγγισθοῦν καὶ περικυκλωθοῦν ὅλα τὰ ἰταλικὰ στρατεύματα ποὺ δρούσανε στὴν Ἤπειρο. Ἡ μεραρχία Πάρμα εἶχε παραταχθεῖ σὲ μεγάλο μῆκος τοῦ ἀχανοῦς μετώπου, τὴν παράστεκε δὲ στὸ πλευρό της ἡ Πιεμόντε, ποὺ βρισκόταν σὲ ἐφεδρεία καὶ ἡ Βενέτσια, ἡ ὁποία, ὅπως εἴδαμε παραπάνω, εἶχε ἐγκαταλείψει τὰ γιουγκοσλαβικὰ σύνορα.

Τὰ ἐπιτιθέμενα ἑλληνικὰ στρατεύματα κυκλώσανε τὸ 83ο τάγμα πεζικοῦ τῆς Βενέτσιας τὴν ὥρα ἀκριβῶς ποὺ καταλάβαινε τὶς θέσεις του στὴν πρώτη γραμμή. Ἐπακολούθησε με-

γάλη ἀνακατωσούρα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προξενηθεῖ ρῆγμα στὴν ἤδη λεπτὴ ἀμυντικὴ γραμμή μας, ἀπ᾽ ὅπου καὶ προωθήθηκαν οἱ προφυλακὲς τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸ Τέρνι καὶ τὸ Βέρνιον. Τὸ ὅτι κατάφερε ὁ ἐχθρὸς νὰ κερδίσει μερικὰ χιλιόμετρα γῆς δὲν εἶχε καὶ τόση σημασία, ἤτανε ὅμως κακὸ σημάδι. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Βενέτσια φόρτωσε στὰ βιαστικὰ σ᾽ ὅλα τὰ διαθέσιμα μεταγωγικὰ τὸ 84ο τάγμα πεζικοῦ καὶ τὸ ἔστειλε γιὰ ἐνίσχυση, ἐνῶ στὸ στρατηγὸ Ροντόλφο Νάλντι τῆς μεραρχίας Πιεμόντε ἐδόθηκε ἡ ἐντολὴ νὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐπέμβει στὴν ἀνάγκη. Τὸ Τέρνι ἀνακαταλήφθηκε, ἀλλὰ ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ ἦταν ὁλότελα ἐφήμερη. Γιατὶ ἐπακολούθησε ἡ κατάληψη κάποιου ἄλλου χωριοῦ, ἢ ἡ διάσπαση κάποιου ἄλλου σημείου τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς. Στὶς 3 Νοεμβρίου οἱ Ἕλληνες ἀρχίσανε νὰ καταφθάνουνε στὸ Ντέβολι. Στὴν προέλασή τους δὲν χρησιμοποιούσανε τὶς κοιλάδες ἀλλὰ τὶς βουνοπλαγιές, κατεβαίνοντας δὲ ἀπὸ τὰ ὕψη καταφέρνανε νὰ χωθοῦνε ἀνάμεσα στὶς γραμμές μας, ἐνῶ μὲ ἐπιδέξια χρησιμοποίηση τῶν ὅλμων τους σφυροκοπούσανε ἀποτελεσματικὰ τὶς θέσεις μας. Ξάφνιασε τὰ ἰταλικὰ στρατεύματα ἡ ἀναπάντεχη αὐτὴ ζωηρότητα τοῦ ἐχθροῦ, ποὺ τὸν ἐνόμιζαν «κοιμισμένο», σὲ σημεῖο ποὺ νὰ τὰ κυριέψει ἕνα αἴσθημα φόβου. Ἀπὸ τὸν βουλγαρικὸ τομέα καταφθάνανε ἄλλα τάγματα γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὶς πυκνὲς τάξεις τῆς ἑλληνικῆς ἄμυνας τῆς δυτικῆς Μακεδονίας. Γιὰ τὶς μεραρχίες Πάρμα, Βενέτσια κα᾽ Πιεμόντε ἄρχισε ἕνας τραχὺς κι ἐξαντλητικὸς ἀγώνας.

Ἐξετάστηκε ἡ περίπτωση τῆς χρησιμοποίησης τῶν ἀλβανικῶν δυνάμεων, γιὰ τὶς ὁποῖες τόσο πολὺ εἶχε κοπιάσει ὁ Γιακομόνι. Στὶς 4 Νοεμβρίου, στὶς 9.30′, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ διαλεχτὰ τάγματα τῶν Ἀλβανῶν, τὸ Τομόρ, ρίχτηκε στὴν ἐπίθεση ἐνάντια στὸ ὕψωμα 1289 τοῦ Λαπιστέτ, τὸ ὁποῖο καὶ κατάφερε νὰ καταλάβει. Ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ἀντεπίθεσης ἀναδιπλώθηκε καὶ διασκορπίσθηκε στὴν κοιλάδα σὲ ἄτακτη φυγή, ὑποχρεωθήκανε δὲ οἱ μπερσαλιέροι νὰ ἐπέμβουνε γιὰ νὰ τοὺς σταματήσουνε. Στὴν ἀναφορὰ ποὺ ἐπακολούθησε διαπιστώθηκε ὅτι ἀπὸ τοὺς χίλιους εἴχανε ἀπομεί-

νει μονάχα 120. 'Ανάμεσά τους κι ὁ ἀπαρηγόρητος διοικητὴς τοῦ τάγματος.

Ἡ ἀμυντικὴ γραμμὴ σὲ ὅλο της τὸ μῆκος διασπάσθηκε ἀπ' τὴ μιὰ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, μὲ τὴν προώθησή τους βορειοδυτικὰ στὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ἀπ' τὴν ἄλλη ἀπ' τοὺς Ἰταλοὺς νοτιοανατολικὰ στὴν Ἤπειρο. Οἱ δικοί μας βρίσκουνταν στὸν Καλαμᾶ, σ' ἑλληνικὸ ἔδαφος, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες βρίσκουνταν στὸν Ντέβολι, σ' ἔδαφος ἀλβανικό. Κρίσιμη ἀπέβη κι ἡ θέση τῆς Τζούλια τοῦ συνδετικοῦ κρίκου τῶν δύο παρατάξεων τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς μιὰ καὶ βρέθηκε χωρὶς τὰ δυό της ὑποστηρίγματα κι ἐκτιθεμένη σὲ ἄμεσο κίνδυνο. Τὴν πρώτη Νοεμβριου σ' ἕνα πολεμικὸ συμβούλιο, στὴ Ρώμη, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Μπαντόλιο, ὕστερα ἀπὸ ἐπέμβαση τοῦ Σοντοῦ, παρθήκανε ἀποφάσεις, καθυστερημένες καὶ ἀβασάνιστες, γιὰ ἐνίσχυση τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς μας. Στὸ συμβούλιο αὐτὸ ἐπεκυρώθηκε ἡ ἀπόφαση τοῦ Ντοῦτσε ν' ἀλλάξει πορεία ἡ Μπάρι καὶ νὰ κατευθυνθεῖ στὸ μέτωπο, ἀποφασίσθηκε νὰ δοθεῖ προτίμηση στὶς ἀποστολὲς μὲ κατεύθυνση τὴν 'Αλβανία καὶ νὰ σταλεῖ ὅσο γίνεται πιὸ γρήγορα στὸ μέτωπο ἡ μεραρχία Τριέστι. Δὲν ἔγινε καθόλου λόγος γιὰ τὴν διατυπωθεῖσα ἀπόβαση τριῶν μεραρχιῶν στὴν κατεχόμενη Ἄρτα.

'Ενῶ ἡ Μπάρι κι ἡ Τριέστε κατευθύνουνταν στὴν 'Αλβανία (γιὰ τὴν Τριέστε ὑπῆρχε φόβος νὰ μὴ φτάσει παρὰ στὶς 20 Νοεμβρίου (ὁ Παπάγος διοχέτευε στὴν Ἤπειρο τὴ δεύτερη, τὴν τρίτη καὶ τὴν τέταρτη μεραρχία καθὼς καὶ ἕνα ἐπίλεκτο σύνταγμα εὐζώνων. Μὲ ὅλους αὐτοὺς ἦρθανε σὲ σύγκρουση οἱ ἐπιτιθέμενες δυνάμεις τῆς Σιένας, τῆς Φερράρα καὶ τῶν Κενταύρων, ποὺ ἀργοπορημένοι, ἐξ αἰτίας τῆς παχειᾶς λάσπης καὶ κάποιου ναρκοπέδιου ποὺ ἔτυχε μπρός τους, ἀκολουθούσανε. Τὸ κύριο σῶμα τῆς μεραρχίας τῶν Κενταύρων εἶχε διαιρεθεῖ σε δυὸ φάλαγγες σὲ κάθε μιὰ ἀπ' τὶς ὁποῖες βρίσκαυνταν ἐπὶ κεφαλῆς οἱ συνταγματάρχαι Κώστα καὶ 'Αντζίνι. 'Απὸ λάθος στὴν ἀνάγνωση τοῦ τοπογραφικοῦ χάρτη τῆς περιοχῆς ὁ 'Αντζίνι νόμισε πὼς εἶχε καταλάβει τὴν περιοχὴ τοῦ Ἅγιου 'Αναστάσιου, στὸ μῆκος τοῦ ποταμοῦ

Καλαμᾶ, ἐνῶ εἶχε καταλάβει ἕνα ἄλλο χωριό. Ἡ μεραρχία τῶν Κενταύρων ἔπρεπε νὰ «ἐπιτύχει ρῆγμα στὸ κέντρο ἀνάμεσα στὸ Πολύκαστρο καὶ τὸ Καλυμπάκι καὶ νὰ προωθηθεῖ πρὸς τὰ Γιάννενα». Ἀλλὰ οἱ ἑλληνικὲς γραμμὲς στὸ Καλυμπάκι ἀντιστέκουνταν σθεναρά. Ἀπαρηγόρητος ὁ στρατηγὸς Κάρλο Ρόσσι, διοικητὴς τῆς Στρατιᾶς τῆς Τζαμουριᾶς, παραπονιότανε στὶς 4 Νοεμβρίου «γιὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψη τῆς ἀεροπορικῆς ὑποστήριξης, ποὺ δὲν ἔκανε τὴν ἐμφάνισή της παρ' ὅλες τὶς καθημερινὲς ὑποσχέσεις»· καὶ παρακάτω παρατηρεῖ ὅτι «γιὰ τήν ἐπίθεση χρειαζόταν καινούργιες ἀκμαῖες δυνάμεις, δύναμη πυροβολικοῦ αὐξημένη τόσο σὲ ἀριθμὸ ὅσο καὶ σὲ διαμέτρημα... ἀλλὰ καμιὰ σκέψη δὲ γίνεται οὔτε γιὰ τὸ ἕνα οὔτε γιὰ τὸ ἄλλο».

Τὰ στρατεύματα ἀγωνιστήκανε θαρραλέα παρ' ὅλη τὴν κακοκαιρία ποὺ ἐπικρατοῦσε, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ σοῦ παραλύει τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ἐνῶ οἱ διοικητὲς τῶν συνταγμάτων, ἀψηφῶντας τὸν κίνδυνο, μπήκανε ἐπικεφαλῆς τῆς φάλαγγας ποὺ εἶχε ὁ καθένας, ἀνάμεσα δὲ στοὺς πρώτους ποὺ πέσανε σ' αὐτὲς τὶς ἐπιχειρήσεις ἤτανε κι ὁ συνταγματάρχης Τζιανάνι, ἀρχηγὸς τοῦ 32ου συντάγματος πεζικοῦ τῆς μεραρχίας Σιένα. Ὁ Καλαμᾶς, μὲ τὰ ἑβδομήντα του μέτρα τὸ φάρδος καὶ τὰ τρία τὸ βάθος, ἤτανε ὁλότελα ἀδιάβατος σὲ ὅλο του τὸ μάκρος, ὡστόσο ὅμως ξεπεράστηκε στὶς ἐκβολές του ἀπὸ τὸ παράλιο ἀνασυγκροτημένο σῶμα. Κι ἡ τιμὴ ἑνὸς τέτοιου κατορθώματος ἀνήκει στὸν ὑπολοχαγὸ τῶν Λογχορόφων τῆς Ἀόστα Ρικάρντο Ἀβάτι, ποὺ ἔπεσε μαχόμενος στὸ πεδίο τῆς τιμῆς, τιμηθεὶς μὲ χρυσὸ παράσημο.

Νὰ πῶς περιγράφει τὴν πράξη του τὸ αἰτιολογικὸ ποὺ συνώδευε τὴν ἀπονομὴ τῆς διάκρισης: «Ὁ ἀρχηγὸς τῆς περιπολίας, σὰ διαπίστωσε ὅτι δὲν ὑπῆρχε διάβαση, ἔκρυψε τὰ ἄλογα ἀνάμεσα στὴ φυλλωσιὰ τοῦ ποταμοῦ, ἔβγαλε τὰ ροῦχα του, πῆρε τὸ ἄλογό του καὶ κρατῶντας ἀνάμεσα στὶς μασσέλες του τὸ ὅπλο κατάφερε νὰ διαπεραιωθεῖ στὴν ἀντικρυνὴ ὄχθη. Ἡ περιπολία διέθετε πολλοὺς ἐθελοντὲς ἄριστους κολυμβητὲς ποὺ προτείνανε νὰ προηγηθοῦνε κολυμπῶντας στὸ πέρασμα τὸν ἀρχηγό, ἀλλὰ ὁ ὑπολοχαγὸς Ρικάρντο Ἀβάτι

ἐναντιώθηκε τόσο γιατὶ δὲν ἤθελε νὰ ἐκθέσει σὲ κίνδυνο τοὺς ἄντρες ποὺ εἶχε κάτω ἀπ' τὶς διαταγές του, ὅσο γιατὶ ἐπεφύλασσε γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν τιμὴ ὅτι διάβηκε πρῶτος ..ν ποταμό. Τὸ ἀνιχνευτικὸ ἀπόσπασμα συνενώθηκε μὲ τὴν περιπολία καὶ ἐπετεύχθηκε τὸ τέντωμα ἑνὸς σχοινιοῦ ἀνάμεσα στὶς δυὸ ὄχθες. Μιὰ σχεδία σὰν καρυδότσουφλο, ποὺ μόλις κατάφερνε νὰ τὰ βγάλει πέρα στὴν ὁρμὴ τοῦ ρεύματος, ἤτανε τὸ μόνο μέσο μὲ τὸ ὁποῖο περάσανε στὴν ἀντίπερα ἐχθρικὴ ὄχθη τὸ ἀρχηγεῖο τοῦ σώματος καὶ τὰ τρία ὅπλα τοῦ οὐλαμοῦ τῶν μυδραλλιοβολιστῶν, ἐγκαθιστώντας ἔτσι ἕνα μικροσκοπικὸ πρῳγεφύρωμα σὲ βάθος περίπου 300 μέτρα. Χαράματα στὶς 29 ἄρχισε ἡ διάβαση ὁλόκληρου τοῦ ἀποσπάσματος... Τὰ ὑπόλοιπα στρατεύματα τοῦ ἀνασυγκροτημένου σώματος διαβήκανε τὸν ποταμὸ στὶς 5 Νοεμβρίου, ὅταν τὸ μηχανικὸ σῶμα ἀποτελείωσε τὴν ἐγκατάσταση πλωτῆς γέφυρας». Ὅταν ἀργότερα στάλθηκε σὲ μιὰ ἀναγνωριστικὴ ἐπιχείρηση στὰ περίχωρα τῆς Ἡγουμενίτσας ὁ ἡρωϊκὸς ὑπολοχαγὸς σκοτώθηκε σὲ μιὰ συμπλοκή του μὲ τὸν ἐχθρό.

Ἀκόμα καὶ ἡ μεραρχία Σιένα κατάφερε νὰ διαβεῖ στὴν κάτω περιοχή του τὸν Καλαμᾶ τὴ νύχτα τῆς 4 πμὸς τὴν 5 Νοεμβρίου. Τὸ κατόρθωμα αὐτὸ ἐπετεύχθηκε ἀπὸ τὸ 32ο σύνταγμα πεζικοῦ ποὺ μόλις τὸ εἶχε ἀναλάβει νέος διοικητής. Οἱ ἀπώλειες τοῦ συντάγματος σ' αὐτὴ τὴν ἐπιχείρηση ἤτανε 13 νεκροὶ καὶ 85 πληγωμένοι ἀλλὰ ὡστόσο κατάφερε — ἑνωνόμενο μὲ τὸ παράλιο ἀνασυγκροτημένο σῶμα ποὺ ἤδη εἶχε περάσει στὴν ἀπέναντι ὄρχη — νὰ ἑδραιώσει ἕνα γερὸ προγεφύρωμα. Ἡ τοπικὴ αὐτὴ ἐπιτυχία θὰ μποροῦσε νὰ ἤτανε μιὰ καλὴ ἀρχή, ἂν στὸ μεταξὺ δὲν καταφθάνανε ἀπὸ τοὺς ἄλλους τομεῖς τρομερὰ ἀνησυχαστικὲς εἰδήσεις κι ἀνάμεσα στ' ἄλλα ὅτι ἡ Τζούλια βρισκόταν σὲ κίνδυνο. Ὁ στρατηγὸς Νάσσι, διοικητὴς τοῦ 26ου Σώματος Στρατοῦ ἀφοῦ ὑπογραμμίσει ([7]) «τὴν ἐπιθετικότητα καὶ τὴν ἑλικτικὴ ἱκανότητα τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων πλαισιωμένων ἀπὸ κανόνια καὶ ὅλμους ποὺ ὑπερτερούσανε κετὰ πολὺ σ' ἀπόδοση ἀπ' ἐκεῖνα ποὺ συνάντησε ἀπέναντί του», σημειώνει περίλυπος: «κάθε ἐπικοινωνία ἔχει ἀποβεῖ ἀδύνατος μέ τὴ μεραρχία Τζούλια».

Ἡ Τζούλια ἤτανε ὁλομόναχη. Στὶς 2 Νοεμβρίου, διαπιστωθήκανε τὰ πρῶτα συμπτώματα ἐπίθεσης στὰ νῶτα τῆς μεραρχίας, ἐνῶ τὰ τμήματά της τῶν ἀλπίνων βρίσκουνταν ἀπασχολημένα νὰ μάχουνται κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ Βόζουσα. Στὸ συνταγματάρχη Ταβόνι παρουσιάστηκε, σὲ κακὰ χάλια, ἕνας ἀξιωματικός, ἐπικεφαλῆς μιᾶς ἐφοδιοπομπῆς, τὴν ὁποία προσέβαλε στὰ ξαφνικὰ μιὰ ἑλληνικὴ περιπολία καὶ τὴ διασκόρπισε. Οἱ ἄντρες του εἴχανε ὅλοι πιαστεῖ αἰχμάλωτοι, ἐκεῖνος μονάχα κατάφερε ὕστερα ἀπὸ μεγάλη περιπέτεια νὰ ξεφύγει τὴν πολιορκία τῶν Ἑλλήνων. Ἐξήγησε ὅτι οἱ Ἕλληνες βρίσκουνταν στὰ νῶτα τῆς Τζούλια, στὸ Σαραντάπορο, ὅτι εἴχανε καταλάβει τὴ Σαμαρίνα κι ὅτι οἱ δυνάμεις τους ὁλοένα αὐξάνανε.

Ὁ στρατηγὸς Μάριο Τζιρόττι, διοικητὴς τῆς Μεραρχίας στὸ Δίστρατο, ἔστελνε στὰ τάγματα διαταγές, οἱ ὁποῖες σπάνια φτάνανε στὸν προορισμό τους, μιὰ καὶ ἡ ἐπικοινωνία μαζί τους εἶχε καταστεῖ ἀδύνατη. Γι' αὐτὸ κι ὁ Τζιρόττι εἰδοποίησε μὲ τὸ ραδιόφωνο τὴ Διοίκηση τοῦ Σώματος Στρατοῦ, ὅτι δὲν πρόκειται νὰ στείλει ἄλλες ἐνισχύσεις. Ἡ Τζούλια βρισκότανε ὁλότελα ἀπομονωμένη, οἱ προμήθειες ποὺ διέθετε σὲ τρόφιμα καὶ πολεμικὸ ὑλικὸ ἤτανε ὅ,τι κουβαλούσανε οἱ στρατιῶτες ἐπάνω τους καὶ ὅσα διαθέτανε τὰ πυροβολεῖα. Μόνο μὲ ἀεροπλάνα θὰ ἤτανε δυνατὸς ὁ ἀνεφοδιασμός της. Ἡ σύγκρουση μὲ τὶς ἐχθρικὲς δανάμεις ὡστόσο εἶχε γενικευτεῖ ἀπὸ τὸ τάγμα Τολμέτζο ὡς τὸ τάγμα Ἀκουΐλα. Στὶς 4 Νοεμβρίου ἡ πίεση γίνεται μεγαλύτερη, τὸ τάγμα Τσιβιντάλε, ποὺ δροῦσε στὴν περιοχὴ Βόβουσα, ἀναμετρήθηκε μὲ ἐχθρικὲς δυνάμεις πολὺ μεγαλύτερες σὲ ἀριθμό, ἀντιμετωπίζουνταν δὲ ἡ περίπτωση μιᾶς ὀπισθοχώρησης. Τὸ Ἑλληνικὸ ὀρειβατικὸ ἱππικὸ διάθετε ἐπιδέξια εὐκίνητα μικρόσωμα ἄλλογα, ἱκανὰ νὰ ὑπερπηδήσουνε τὸ κάθε ἐμπόδιο ποὺ παρουσίαζε τὸ ἔδαφος τῆς περιοχῆς, διενεργοῦσε δὲ τρομερὰ καταστρεπτικὲς γιὰ τοὺς ἀλπίνους ἐξορμήσεις. Ἀλλὰ ὁ Τζιρόττι δίσταξε νὰ δώσει τὴ διαταγὴ γιὰ τὴν ὀπισθοχώρηση, γιατὶ αὐτό θὰ ἐσήμαινε ἀποδοχὴ τῆς χρεωκοπίας τῆς μεραρχίας στὴν ἀποστολή της.

Ὁ Νάσσι ἐπεδίωξε νὰ χρησιμοποιήσει τις ἐνισχύσεις, Γιὰ νὰ προστατέψει τὶς συγκοινωνιακὲς γραμμὲς τῆς Τζούλια, ἔστειλε ἐνάντια στὴν Κόνιτσα ἕνα λόχο βερσαλιέρων μοτοσυκλετιστῶν, ἅρματα μάχης καὶ τμῆμα πυροβολικοῦ τῆς μεραρχίας τῶν Κενταύρων, ἐνῶ στὶς 6 Νοεμβρίου πρόσταζε τὸν Τζούλια ν' ἀναδιπλωθεῖ στὴν Κόνιτσα καὶ νὰ προσπαθήσουνε ὅσοι ἀπομείνουνε νὰ συνενωθοῦνε μαζί του. Ἡ ἴδια διαταγὴ τοῦ Νάσσι ἐξηγοῦσε χωρὶς λόγο πιὰ ὅτι ἡ «ἀποστολὴ πλευροκόπησης» τῶν ἀλπίνων ἀπέβηκε ἄκαρπη. Ἡ διαταγὴ αὐτὴ ἔφτασε στὸν Τζιρόττι, λίγο γιατὶ τοῦτος βρισκότανε ἀπομονωμένος καὶ λίγο γιατὶ οἱ ραδιοφωνικὲς ἐπικοινωνίες λειτουργούσανε ἐλαττωματικά, μόνο στὶς 7 Νοεμβρίου. Τὰ τάγματα ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο ν' ἀνοίξουν ἕνα δρόμο ἀνάμεσα στὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ποὺ βρίσκουνταν στὰ νῶτα τους. Ὕστερα ἀπὸ μιὰ διακοπὴ ξαναρχίσανε οἱ βροχές, ἐνῶ τὸ χιόνι στοιβαζόταν στὶς βουνοκορφές. Οἱ πεισματάρηδες βενετσιάνοι κι οἱ ἀμπρουζέζοι τῆς Τζούλιας καὶ οἱ ὀρεσείβιοι τῆς Κάρνια καὶ τῆς Βὰλ Νατιζόνε εἴχανε πελώρια γένεια ἀπ' τὴν ἀξυρισιά, τὰ μάτια τους ἤτανε κατακόκκινα ζωσμένα μὲ μαύρους κύκλους, τὰ χέρια τους ξεγδαρμένα, τὸ ὕφασμα τῆς γκριζοπράσινης στολῆς τους ἤτανε σκεπασμένο μὲ μιά κροῦστα λάσπη, τὰ ἄρβυλά τους ζυγίζανε τόννους, ὅσο δὲ γιὰ τὰ φτερά τους αὐτὰ εἴχανε ὁλότελα μαδίσει. Τὸ τάγμα Βιτσέντσα κατέλαβε τὸ ὕψωμα Χριστοβασίλη γιὰ νὰ μπορέσει ν' ἀποτρέψει κάθε διαρροὴ τῆς μεραρχίας. Μόλις δέκα μέρες μετὰ τὴν ἔναρξη τῆς ἐκστρατείας τὰ στρατεύματά μας βρεθήκανε ἀποκλεισμένα στὸν Καλαμᾶ, σὲ πολὺ δύσκολη θέση στὴν Πίνδο καὶ τὴ Μακεδονία.

Τὸ μήνυμα τῆς ἀντάρας ποὺ φυσοῦσε στὴν Ἀλβανία ἔφτανε καὶ μέχρι τὴ Ρώμη. Ὁ μόνος αἰσιόδοξος ἀπόμεινε ἀκόμα, ὁ Βισκόντι Πράσκα. Ὁ στρατηγὸς Πρίκολο μᾶς μετέδωκε πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα σπουδαῖες πληροφορίες. Πρέπει ν' ἀναφέρουμε, χωρὶς ἄλλο, ὅτι ἀνάμεσα στοὺς δυὸ αὐτοὺς ἄντρες, μὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ἐπεκράτησε ἄσπονδο

μῖσος, γιατί ὁ Βισκόντι Πράσκα, ἐπεχείρησε στὸ βιβλίο του «Πολέμησα τὴν Ἑλλάδα» νὰ ἐπιρρίψει τὴν εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐκστρατείας στὴν ἀεροπορία, ἐπαναλαμβάνοντας τὴν ἐπωδὸ αὐτὴ σὲ κάθε του σελίδα. Ἡ συνεργασία ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις τῆς ξηρᾶς καὶ στὶς δυνάμεις ἀέρος ὑπῆρξε ἐλαττωματική, ὅπως ὑπῆρξε ἐλαττωματικὴ καὶ κάθε συνεργασία τῶν δυνάμεών μας σὲ ὁποιονδήποτε τομέα κατὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ὁ Ράντζα βρισκόταν στὰ Τίρρανα καὶ ὁ Βισκόντι Πράσκα στὸ μέτωπο.

Ἡ 4η ἀεροπορικὴ μοῖρα, ποὺ εἶχε ἐκτοπιστεῖ ἀπὸ τὴν Τζούλια, εἶχε ἄλλα σοβαρὰ καθήκοντα, νὰ ἐπιτελέσει. Καὶ ὅσο ἀπίστευτο κι ἂν φαίνεται, ὡστόσο τὸ Ἀρχηγεῖο τῆς Ἀεροπορίας στὴν Ἀλβανία μὲ τὴν 4η ἀεροπορικὴ μοῖρα, δὲν εἶχανε ἀπ' εὐθείας τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία. Ἡ μεταξύ τους ἐπικοινωνία, ἕως ὅτου συμπληρωθεῖ ἡ τοποθέτηση ἑνὸς ὑποβρύχιου καλώδιου, γινόταν μὲ κρυπτογραφημένα μυνήματα ἀπ' τὸ ραδιόφωνο καὶ μὲ τὰ σούρτα - φέρτα ἑνὸς ἀξιωματικοῦ ἀγγελιοφόρου μὲ ἀεροπλάνο ἀπ' τὰ Τίρρανα στὸ Μπρίντιζι κι ἀντίστροφα. Μπορεῖ κανεὶς καὶ μόνος του νὰ σαμπεράνει πόσο γρήγορα καὶ ἀποτελεσματικὰ ἤτανε. Ἡ ἀεροπορία ἔπρεπε, κατὰ τὸ Βισκόντι Πράσκα, νὰ ἐπεμβαίνει τὴν κατάλληλη στιγμή, προκαλώντας σημαντικὲς καταστροφὲς καὶ ἰσοπεδώνοντας πολιτεῖες. ἐνῶ περιοριζόταν σὲ ἀραιὲς ἐξόδους μικρῆς ἀποτελεσματικότητας. Οἱ αἰτήσεις γιὰ ἐπέμβαση τῆς ἀεροπορίας γίνουνταν ὁλοένα περισσότερο ἐπιτακτικές, διαλαμβάνανε δὲ πολλὲς φορὲς καὶ ἀπαιτήσεις παράλλογες (ὅπως λ. χ. ἡ ἀπαίτηση «βομβαρδισμὸς Μακεδονικῆς ζώνης» ([8]) ποὺ σημαίνει πολλὰ καὶ τίποτε). Οἱ βορβαρδιστικὲς ἐξορμήσεις μέρα μὲ τὴ μέρα γίνουνταν λιγότερες καὶ γενικὰ εἶχε περιοριστεῖ ἡ χρήση τῆς ἀεροπορίας, ἐνῶ ὅλα τὰ ἀεροπλάνα εἴχανε μαζευτεῖ στὰ ἀεροδρόμια ἀπασχολημένα μὲ τὴ μεταφορὰ τῶν ἐνισχύσεων. Ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, κι ἀπὸ ὅσα βγαίνουνε ἀπ' τὰ λεγόμενα, τόσο τοῦ Βισκόντι Πράσκα ὅσο καὶ τοῦ Πρίκολο στὶς ἐκθέσεις τους, τείνω νὰ ταχθῶ μὲ τὸ μέρος τοῦ τελευταίου αὐτοῦ γιατὶ οἱ ἰσχυρισμοί του ἐπιβεβαιώνουνται καὶ ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες, ἔγγραφα καὶ γεγονότα

ἀκόμα. Ὅπως ξέρουμε, ὁ ὑφυπουργὸς καὶ Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τῆς Ἀεροπορίας στάλθηκε στὴν Ἀλβανία γιὰ νὰ μεταβιβάσει στὸν Βισκόντι Πράσκα τὸ γράμμα τοῦ Ντοῦτσε, ὅπου τὸν ἐξεθείαζε κι ὑποσχόνταν ἐνισχύσεις. Φτάνοντας στὸ Ντερβιτσιάνι, ἕδρα τοῦ Ἀνώτατου Ἀρχηγείου Στρατοῦ, ὁ Πρίκολο πληροφορήθηκε ὅτι ὁ Βισκόντι Πράσκα βρισκόταν στὴ γραμμὴ τοῦ μετώπου, μεταξὺ Δολιάνας καὶ Καλυμπάκι, τὸ πιὸ προχωρημένο σημεῖο ποὺ φτάσανε ποτὲ στὴν προέλασή τους οἱ φάλαγγές μας τὴς Φερράρα καὶ τῶν Κενταύρων. Ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀνάγνωσε «προφανῶς ἱκανοποιημένος» τὸ γράμμα τοῦ Μουσσολίνι, σ' ὅλη δὲ τὴ διαδρομὴ τῆς ἐπιστροφῆς τους στὸ Ντερβιτσιάνι εἶχε μιὰ συνομιλία μὲ τὸν Πρίκολο (9) ποὺ τὴν ἀναθυμόταν ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἀργότερα «ἀκόμα καὶ στὶς πιὸ μικρές της λεπτομέρειες».

Νὰ τί διαμείφθηκε μεταξύ τους. Βισκόντι Πράσκα: Εἶμαι εὐχαριστημένος μὲ τὴ διάθεση αὐτὴ τοῦ Ντοῦτσε (ἐπίθεση ἐντατικὴ καὶ σὲ γοργὸ ρυθμὸ Σημ. συγγρ.). Μπορῶ νὰ σὲ διαβεβαιώσω ὅτι εἶμαι ἀπόλυτα ἥσυχος. Μὲ τὶς τρεῖς αὐτὲς νέες μεραρχίες ἢ καὶ χωρὶς αὐτές, ἐγὼ σκοπεύω σὲ τρεῖς μέρες νὰ βρίσκουμαι στὰ Γιάννενα καὶ σὲ μιὰ βδομάδα στὴν Πρέβεζα. Οἱ Ἕλληνες ἀλλοῦ προτάξανε μικρὴ ἀντίσταση, ἀλλοῦ πήρανε δρόμο, ἀφήνοντας τὶς καραβάνες τους μὲ ἄχνιστὸ ἀκόμα τὸ σιτηρέσιό τους.

Πρίκολο: Πολὺ καλά. Ἐπίτρεψέ μου ὡστόσο νὰ σοῦ κάνω μερικὲς ἐρωτήσεις, οἱ ὁποῖες ἴσως δὲ θὰ εἴχανε ἐδῶ τὴ θέση τους, ἀλλὰ μόνο καὶ μόνο θὰ μὲ βοηθήσουνε νὰ μπορέσω κι ἐγὼ μὲ τὴ σειρά μου νὰ διαφωτίσω τὸν Ντοῦτσε. Τώρα θὰ χρειαστεῖς πυροβολικὸ κι ὅπως βλέπεις οἱ δρόμοι βρίσκουνται σὲ κακὰ χάλια κι ὁ ἀνεφοδιασμὸς χωλαίνει.

Βισκόντι Πράσκα: Σὲ λίγο καιρὸ ὅλα θὰ εἶναι ἐντάξει. Ἐργάζουνται γι' αὐτὸ χιλιάδες ἐργάτες γιὰ νά σιάξουνε τοὺς δρόμους. Ὅσο γιὰ τὰ ἄλλα ἐμπόδια ποὺ παρουσιάζουνται ἀπὸ τὴν ἀνατίναξη τῶν γεφυριῶν, θὰ φροντίσει σχετικὰ τὸ μηχανικὸ (μαθεύτηκε ὕστερα ὅτι τὸ τμῆμα τὸ ἀποσπασμένο γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν γεφυρῶν βρισκόταν ἀκόμα ἐκείνη τὴ στιγμὴ στὴ Αὐλώνα).

Πρίκολο: Ἔχεις νέα ἀπὸ τὴ μεραρχία Τζούλια;

Βισκόντι Πράσκα: Ὄχι ἀκόμα, ἀλλὰ σίγουρα βαδίζει ἴσια κατὰ τὴ διάβαση τοῦ Μέτσοβου.

Πρίκολο: Πολὺ παράξενο, ἀλήθεια, πέντε μέρες μετὰ τὴν ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν νὰ μὴν ἔχει φτάσει καμιὰ εἴδηση ἀπ' τὴ μεραρχία. Μὰ δὲν ὑπάρχουνε ραδιοφωνικὲς ἐπικοινωνίες;

Βισκόντι Πράσκα: Ὄχι ἀκόμα, γιατὶ οἱ πολλαπλοὶ καὶ μεγάλης ἔντασης ἄνεμοι καταστρέψανε τὶς κεραῖες.

Πρίκολο: Ὅταν βρισκόμουνα στὸ στρατόπεδο τοῦ Ἀργυρόκαστρου, εἶδα ἕνα ἀναγνωριστικὸ νὰ προσγειώνεται. Ἴσως νὰ ἔχουμε νέα στὴν ἐπιστροφή μας. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του ἀπὸ τὴ Ρώμη στὴν Γκροττάλια, τὸν Ντοῦτσε ἀπασχολοῦσε πολὺ τὸ ζήτημα τῆς ἐξασφάλισης προστασίας τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς τῆς ἀμυντικῆς μας γραμμῆς καὶ κυρίως ἡ ἄμυνα τῆς Κορυτσᾶς. Ὁ στρατηγὸς Σοντοῦ τοῦ ἐξηγοῦσε ὅτι λαμβάνονταν τὰ κατάλληλα προστατευτικὰ μέτρα. Τί μπορῶ νὰ τοῦ πῶ σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα.

Βισκόντι Πράσκα: Πὲς στὸν Ντοῦτσε νὰ μένει ἥσυχος. Ἡ μεταφορὰ τῶν δυὸ μεραρχιῶν ἀπ' τὸ Γιουγκοσλαβικὸ μέτωπο συντελεῖται. Ἔχουνε περάσει ἤδη πέντε μέρες καὶ δὲν ὑπάρχει πιὰ φόβος γιὰ τὴν Κορυτσά. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπιτεθήκανε μέχρι ὥρας καὶ δὲν πρόκειται νὰ ἐπιτεθοῦνε. Τὸ πιστεύω ἀκράδαντα. Τὸ φρόνημα τοῦ στρατοῦ βρίσκεται σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο καὶ ὅλοι ἔχουνε ριχτεῖ στὴν ἐπίθεση. Ὅλοι ἔχουνε ἐντολὴ νὰ ἐπιτίθενται παντοῦ καὶ πάντα χωρὶς νὰ σκοτίζουνται γιὰ τὴν ἄμυνα στὰ πλευρά. Κάθε φάλαγγα ἔστω κι ἂν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα ἄντρα, πρέπει νὰ ἐπιτίθεται.

Πρίκολο: Αὐτὰ θυμίζουνε περισσότερο, ρητορικὰ σχήματα. Πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιτεθεῖ ἕνας μόνο ἄνθρωπος;

Βισκόντι Πράσκα: Γιὰ νὰ σοῦ δώσω μιὰ ἰδέα τοῦ ὑψηλοῦ φρονήματος τοῦ στρατοῦ θὰ σοῦ διηγηθῶ ἕνα ἐπεισόδιο ποὺ μπορεῖς νὰ τὸ ἀναφέρεις στὸν Ντοῦτσε, τοῦ ἀρέσουνε νὰ πληροφορεῖται κάτι τέτοιες σημαντικὲς λεπτομέρειες. Ἕνας νεαρὸς ἀλβανὸς ἐθελοντής, πληγωμένος βαρειά, πρὶν νὰ ξεψυχήσει ἀναφώνησε: «Εἶμαι εὐχαριστημένος ποὺ πεθαίνω γιὰ νὰ μπορέσει ὁ Ντοῦτσε νὰ περάσει».

Ἡ συνομιλία Πρίκολο - Βισκόντι Πράσκα ἔλαβε χώρα στὶς 2 Νοεμβρίου, προηγήθηκε δὲ ἀπὸ τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς καταστροφῆς. Ὅσοι παρακολουθοῦνε ἀπὸ κοντὰ τὰ γεγονότα, μποροῦνε νὰ κρίνουνε ἂν δικαιολογεῖται σ' ἕνα στρατηγὸ νὰ τρέφει τέτοιες ψευδαισθήσεις καὶ νὰ δείχνεται τόσο ἁπλοϊκός.

Ὅταν ὁ Πρίκολο καὶ ὁ Βισκόντι Πράσκα φτάσανε στὸ Ντερβιτσιάνι, στὸ Ἀνώτατο Ἀρχηγεῖο, ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τῆς Ἀεροπορίας, θέλησε νὰ τηλεφωνήσει στὸ ἀεροδρόμιο. Τηλέφωνο δὲν ὑπῆρχε ἢ κι ἂν ὑπῆρχε δὲν λειτουργοῦσε. Τὸ ἴδιο βράδυ, ὁ Πρίκολο βρισκόταν στὴν Γκροτάλια. Μίλησε μὲ τὸ Σοντοῦ γιὰ τὴ συνάντησή του μὲ τὸ Βισκόντι Πράσκα, ἐξέφρασε δὲ τὴν ἔκπληξή του γιὰ τὴ διαγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ. «Εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς καλύτερους στρατηγούς μας», τὸ διάκαψε σχεδὸν ἀπότομα ὁ Σοντοῦ. Στὶς 3 Νοεμβρίου τὸν φώναξε ὁ Μουσσολίνι γιὰ νὰ τὸν ἐρωτήσει ποιὲς ἤτανε οἱ ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴ συνάντηση μὲ τὸ Βισκόντι Πράσκα. «Ἀπάντησα κατηγορηματικὰ ὅτι μοῦ φαινόταν πολὺ σίγουρος τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐνδομύχως ὅμως σκεφτόμουνα ὅτι δὲν ἤτανε τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἕνα φουσκωμένο ἄντερο». Ὁ Σοντοῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑποστηρίζει τό Βισκόντι Πράσκα, ἀλλὰ ὡστόσο ἔστειλε στὴν Ἀλβανία «σὰν εἶδος ἐμπροσθοφυλακή του», σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ Βισκόντι Πράσκα, τὸ γυιό του, μὲ ἀποστολὴ ὄχι νὰ διευθύνει κανένα τομέα, ἀλλὰ νὰ ἐπιβλέπει τὴν ὅλη πολεμικὴ δραστηριότητα, «δουλειὰ ποὺ τὴν ξέρει πολὺ καλὰ γιατὶ τὴν ἔζησε στὴν Ἀφρική».

Ὁ διαπιστευμένος αὐτὸς ἀξιωματοῦχος ποὺ τριγύριζε ἀπὸ τομέα σὲ τομέα, κάνοντας συλλογὴ ἀπὸ ταινιοῦλες, ἤτανε κομιστὴς ἑνὸς πατρικοῦ μηνύματος. ([10]) Σὲ τοῦτο ὁ Σοντοῦ δὲν ἄφηνε νά διαφαίνεται καμιὰ πρόθεσή του νὰ ὑπονομεύσει τὴ θέση τοῦ Βισκόντι Πράσκα, ἀλλὰ τοὺ ὑποσχόταν νέες ἐννέα μεραρχίες ἕτοιμες («θὰ στὶς στείλω σὲ πρώτη ζήτηση, τρεῖς κάθε φορά»). Ἀλλὰ γιὰ τὸν «ἀντάρτη» στρατηγὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου πλησίαζε ἡ στιγμὴ ποὺ θάπεφτε σὲ δυσμένεια. Ὁ Μπαντόλιο καὶ ὁ Ροάττα, ποὺ δὲν τόνε συμπα-

θούσανε καθόλου, τοῦ σκάβανε τὸ λάκο του καὶ διαθέτανε γι' αὐτὸ ἄφθονα ἐπιχειρήματα. Ἕνα τηλεγράφημα τοῦ στρατάρχη, (21) ποὺ στάλθηκε στὶς 4 Νοεμβρίου, ἤτανε συνταγμένο σὲ διφορούμενο πατρικὸ ὕφος. Ὁ Μπαντόλιο θεωροῦνταν «ἀρχαιότερος στὴν τάξη» ἀπὸ τὸν Βισκόντι Πράσκα, ἐνῶ ἤτανε καὶ στὴν πραγματικότητα σὲ βαθμὸ ἀμέσως ἀνώτερός του στὴν ἱεραρχικὴ διαβάθμιση. «Ἡ γνώμη μου — ἐξηγοῦσε ὑπομονητικὰ ὁ «ἀρχαιότερος στὴν τάξη — εἶναι ὅτι σὲ μιά μάχη πρέπει κανεὶς νὰ ἑδραιωθεῖ γερὰ σ' ἕνα σημεῖο. Τὸ σημεῖο αὐτὸ γιὰ σᾶς εἶναι ὁ τομέας τῆς Κορυτσᾶς... Σᾶς παρακαλῶ νὰ μοῦ πεῖτε ἀκριβῶς καὶ εἰλικρινὰ πῶς βλέπετε τὴν ὅλη κατάσταση».

Ἡ γρηὰ ἀλεποῦ προαισθανόταν ὅτι οἱ μεραρχίες μας εἴχανε πέσει σὲ μιὰ παγίδα ποὺ ὁ Βισκόντι Πράσκα οὔτε εἶχε προείδει ἀλλὰ οὔτε καὶ στάθηκε ἱκανὸς ν' ἀντιμετωπίσει μιὰ καὶ δημιουργήθηκε. Οἱ Ἕλληνες ἀρχίσανε νὰ συγκεντρώνουν τὶς δυνάμεις τους στὰ σημεῖα ποὺ στεροῦνταν ἱκανοποιητικὴ ἄμυνα. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Βισκόντι Πράσκα, (12) ἀπ' τὴν ὁποία δὲν λείπανε οἱ σχετικὲς τηλεγραφικὲς χαιρετοῦρες, («ἡ Ἐξοχότης σας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι πάντα ὁ ἀμέσως ἀνώτερός μου καὶ δάσκαλος») ἤτανε διατυπωμένη μὲ τέτοιο τρόπο ποὺ ἄφηνε νὰ ἐκδηλώνεται τὸ αἴσθημα πεποίθησης ποὺ ἔτρεφε ὡς τὰ τώρα ὁ διοικητὴς τοῦ στρατοῦ στὴν Ἀλβανία, ἀλλὰ ὡστόσο ἄφηνε νὰ διαφαίνουνται τὰ ἴχνη κάποιας ἀμφιβολίας. «Ἡ γνώμη μου ἀνταποκρίνεται πλέρια σ' ἐκεῖνα τῆς Ἐξοχότητός σας. Ἡ ἐξασφάλιση σταθερῆς προκάλυψης στὴν περιοχὴ Κορτσιάνο εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ πραγματοποιηθοῦνε οἱ κατάλληλοι ἐπιθετικοὶ ἑλιγμοὶ στὴν περιοχὴ τῆς Ἠπείρου. Ἡ κατάσταση εἰς τὴν περιοχὴ τοῦ Κορτσιάνο εἶναι ἐξαιρετικὰ λεπτή, κυρίως δὲ μετὰ τὴν συμπύκνωση σὲ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ τὴν ἀνάληψη τοῦ ὅλου βάρους τῆς ἄμυνας ἀπὸ μοναχὰ τὴ μεραρχία τῆς Πάρμας. Ἡ χρησιμοποίηση τῶν μεραρχιῶν Βενέτσια καὶ Πιεμόντε, παρὰ τὴ δεινὴ πεζοπορία τους δυὸ-τριῶν βδομάδων ἀπὸ ἔλλειψη μεταγωγικῶν, ἐπέφερε κάποια καλυτέρεψη στὴν κατάσταση τοῦ μετώπου, μὲ πρόσθετο ἀκόμα συντελεστὴ βελτίωσης τὴν

ἀποβίβαση τῆς μεραρχίας Μπάρι καὶ τὴν ἀναμονὴ σὲ κοντινὸ μέλλον τῆς μεραρχίας 'Αρέτζο. Νομίζω ὅτι ἡ κατάσταση δὲν ἐμπνέει διόλου ἀνησυχία, ἐνῶ ἡ συμπύκνωση τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ μας ἀπὸ τὶς διαρκῶς καταφθάνουσες ἐνισχύσεις θ' ἀποβεῖ θετικὸς συντελεστὴς γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν πολεμικῶν μας προσδοκιῶν. Ἡ γενικὴ κινητοποίηση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπαιτεῖ τὴν ἄμεση ἀποστολὴ νέων δυνάμεων ἀπὸ τὴν 'Ιταλία καὶ παραχώρηση μεγάλου ἀριθμοῦ μεταγωγικῶν ἀπαραίτητων τόσο γιὰ τὴν ἄμυνα, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐπίθεση. Εἶναι ἀναγκαία στὴν πρώτη τούτη περίοδο, ἡ ἐπέμβαση μαζικὰ τῆς ἀεροπορίας γιὰ νὰ προσβάλλει εἰδικὰ στόχους ποὺ γειτονεύουνε μὲ τὰ στρατεύματα. Διαδηλώνω τὴν πεποίθησή μου γιὰ τὴν τελικὴ ἔκβαση παρ' ὅλα τὰ παρεμβληθέντα πρόσκαιρα ἐμπόδια, ποὺ ὀφείλουνται εἰδικὰ σὲ λόγους ἐλλείψεως συγκοινωνιακῶν μέσων καὶ κακοκαιρίας».

Ὁ Βισκόντι Πράσκα εἶχε τὴν εἰλικρίνεια γιὰ τὴν ἀμυαλιὰ ν' ἀναφέρει στ' ἀπομνημονεύματά του λέξη πρὸς λέξη τὸ περίφημο αὐτὸ τηλεγράφημα. Καὶ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἀποτελεῖ τρανὴ ἀπόδειξη τῆς ἀπρονοησίας καὶ τῆς ἐγκληματικῆς αἰσιοδοξίας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατεύματος. Μόλις μιὰ βδομάδα ἤτανε ποὺ ἄρχισε ὁ πόλεμος καὶ ἤδη ὁ στρατηγὸς ἄρχισε νὰ παραδέχεται ὅτι στὴν περιοχὴ Κορτσιάνο διατρέχαμε κίνδυνο ἐξ αἰτίας τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων, σὰ νὰ ἐπρόκειτο γιὰ κανένα ἐξαιρετικὸ γεγονός, ἀποτέλεσμα τῆς ἐξέλιξης κάποιας ἀναπάντεχης τροπῆς τοῦ πολέμου. Καὶ ἐζητοῦσε τὴν ἄμεση ἀποστολὴ ἐνισχύσεων, μιὰ καὶ οἱ Ἕλληνες εἴχανε προβεῖ σὲ μαζικὴ ἐπιστράτευση. Σὰ νὰ ἤτανε δυνατὸ νὰ περίμενε κανεὶς τίποτε διαφορετικό.

Στὴν ἀναφορά του στὸν Μπαντόλιο δέν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὸ ζήτημα ποὺ ἤδη τὸν ἔτσουζε ἀπὸ καιρό: τὴν καθυστέρηση τῆς ἀποστολῆς τῶν ἄλλων τριῶν μεραρχιῶν. Καὶ δὲν ἔκανε λόγο γιατὶ μὲ τὴν ἀποστολὴ τῶν ἐνισχύσεων καταπιαστήκανε ἐπισταμένως ὁ Μπαντόλιο κι ὁ Ροάττα στὴ συνεδρίαση τοῦ Παλάτσο Βενέτσια, ἐνῶ ἐκεῖνον δὲν τὸν εἶχε ἀπασχολήσει καθόλου, ἔλπιζε δὲ ὅτι θὰ καταφέρει μόνος του νὰ πραγματοποιήσει τὸν περίπατό του ἴσαμε τὴν Πρέβεζα.

Μιὰ τέτοια φρασεολογία ταίριαζε παραπάνω στὸν Παπάγο, ἀρχιστράτηγο ποὺ εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει ἐχθρικὴ ἐπίθεση κι' ἤτανε ὑποχρεωμένος νὰ διατρέχει τοὺς τομεῖς τὸν ἕνα ὕστερα ἀπ' τὸν ἄλλο, κι ὄχι στὸν Βισκόντι Πράσκα ποὺ φρόντιζε νὰ μιμηθεῖ γερμανικὰ συστήματα κεραυνοβόλου ἐπίθεσης. Ἡ ἔλλειψη μεταγωγικῶν ἤτανε κάτι τὸ σοβαρὸ καὶ ἀσυγχώρητο ὄχι ὅμως καὶ κάτι τὸ καινούργιο, ἡ ἔνδειά μας στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ εἶχε χαρακτήρα ἐθνικό, δὲν μποροῦσε δὲ νὰ μὴν εἴχανε φτάσει στ' αὐτιὰ τοῦ Βισκόντι Πράσκα οἱ ἐλλείψεις ποὺ παρατηροῦνταν μόνιμοι στὰ συγκοινωνιακά μας μέσα στὴν Ἀλβανία. Αὐτὴ ἡ σκέψη τοῦ Βισκόντι Πράσκα ἐπαναλαμβάνεται παντοῦ καὶ πάντα μὲ τὴν ἴδια φρασεολογία. Εἶναι ποτὲ δυνατὸ νὰ αὐταπατοῦνταν σὲ τέτοιο σημεῖο ὥστε νὰ νόμιζε ὅτι διάθετε περισσότερα μεταγωγικὰ ἀπ' τὰ πραγματικά, περισσότερες μεραρχίες, περισσότερα κανόνια στὴν περίοδο αὐτὴ ἀπὸ τὶς 15 ὡς τὶς 26 Ὀκτωβρίου; Καὶ νὰ διατείνεται τέτοια πράγματα τὴ στιγμὴ ποὺ διεκδικοῦσε τὴν τιμὴ γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ διοργανωτής.

«Διόλου ἀνήσυχη» χαρακτήριζε τὴν κατάσταση ὁ στρατηγὸς ποὺ καυχόντανε ὅτι θὰ σαρώσει τοὺς Ἕλληνες μέσα σὲ μερικὲς μέρες. Ἡ διόλου ἀνήσυχη κατάσταση καταντοῦσε νὰ γίνεται ἐξαιρετικὰ ἀνήσυχη. Τὸ ραδιόφωνο τῶν Ἀθηνῶν εἶχε μεταδώσει τὴν εἴδηση τῆς αἰχμαλωσίας πέντε ἀξιωματικῶν, στρατιωτῶν καὶ τὴν ἀπόκτηση λαφύρων στὸ μέτωπο τῆς μεραρχίας Τζούλια. Σὲ αἴτηση τῆς Ρώμης γιὰ πληροφορίες, ὁ Βισκόντι Πράσκα ἐγύρεψε νά ἐπικοινωνήσει μὲ τὴ μεραρχία γιὰ νὰ βεβαιωθεῖ ἂν ἤτανε ἀλήθεια, ἀλλὰ — ὅπως εἴδαμε ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Πρίκολο — κάθε ἄμεση ἐπικοινωνία μαζί της εἶχε διακοπεῖ. Ἡ ἀπάντηση αὐτὴ τῆς Ρώμης, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀλβανίας, ἤτανε παράλογη, γιατὶ δὲν ἐλάμβανε ὑπόψη της «τὶς διακυμάνσεις τῶν μοντέρνων ἀμυντικῶν γραμμῶν μὲ τὰ ἐπακόλουθά τους τὰ μικρὰ ἢ μαγάλα κενά». Ὡστόσο τὸ γεγονὸς ἤτανε ἕνα: ὅτι ἡ κατάσταση γινόταν ὁλοένα πιὸ μαύρη. Μόλις μιὰ βδομάδα εἶχε περάσει ἀπὸ τὴ μέρα ποὺ ὁ Γκράτσι εἶχε παραδώσει τὸ τελεσίγραφο καὶ μαῦρα προμηνύματα ἀρχίζανε νὰ

πλακώνουνε στὴ Ρώμη καὶ τὰ Τίρρανα. Ὁ Τσιάνο, ποὺ στὴ «μακροσκελῆ ἐπιστολή του» πρὸς τὸν Ντοῦτσε ἐχαρακτήρισε τὴν ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων «χλιαρή», κατάλαβε πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ περιμένει δόξες ἀπὸ μιὰ τέτοια περιπέτεια, ὁ δὲ Μουσσολίνι πείστηκε ὅτι, οὔτε σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση θὰ μποροῦσε νὰ συναγωνιστεῖ σὲ πολεμικὴ δεινότητα τὸν Χίτλερ. Ὅσο γιὰ τὸ Βισκόντι Πράσκα, τοῦτο ἤτανε ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους.

Στὶς 6 Νοεμβρίου, τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ἀποφάσισε νὰ συγκροτήσει τὰ τμήματα στρατοῦ τῆς Ἀλβανίας σὲ τέσσερα σώματα στρατοῦ. Καὶ ἕνα σημείωμα τοῦ Μουσσολίνι πρὸς τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο καθώριζε ὅτι ἡ 9η Στρατιὰ θ' ἀποτελεστεῖ ἀπὸ τὶς μεραρχίες Πιεμόντε, Ἀρέτσο, Πάρμα καὶ Βενέτσια στὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ ἀπὸ τὴν Τζούλια καὶ τὴν Μπάρι στὸν Πίνδο, ἐνῶ ἡ Τριντεντίνα θ' ἀποτελοῦσε τὴν ἐφεδρεία. Ἡ στρατιὰ αὐτὴ θὰ κρατοῦσε, σ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ χειμώνα, ἀμυντικὴ τακτική, ὡς τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ Βουλγαρία θὰ ἔμπαινε στὸν πόλεμο. Ἡ ἐνδέκατη Στρατιὰ (μεραρχίαι Φερράρα, Κενταύρων καὶ Σιένα) θὰ ἐνισχύονταν μὲ ἄλλες τέσσερεις μεραρχίες γιὰ νὰ ἀναλάβει καὶ πάλι τὴν ἐπίθεση. Τρεῖς μεραρχίες θά μένανε στὴν Πούλια σὰν ἐφεδρεία.

Μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι μ' αὐτὴ τὴ διαταγὴ τοῦ «στρατηγοῦ» Μουσσολίνι, ἀρχίζει τὸ ἐπίπονο κι ἀπεγνωσμένο κυνηγητὸ τῆς «ἐπίθεσης» ποῦ τὸ ἀρχηγεῖο μας προσπάθησε μὲ κάθε μέσο νὰ πετύχει, ἀλλὰ ὁλοένα τοῦ ξέφευγε ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἕξη μῆνες ποὺ κράτησε ἡ ἐκστρατεία, χωρὶς ποτὲ νὰ καταφέρει νὰ τὴ γαντζώσει. Ὡστόσο πέφτανε βροχὴ οἱ συμβουλὲς ([18]) ταῦ Γενικοῦ Ἐπιεελείου στὸ Βισκόντι Πράσκα. Πρέπει νὰ δοθεῖ ἐξαιρετικὴ προσοχὴ στὶς θέσεις μας στὴν ἀριστερὴ πτέρυγα (Κορτσιάνο) ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκαν τελευταία, Ἡ Ἐξοχότης σας ἂς εὐαρεστηθεῖ νά λάβει τὰ κατάλληλα μέτρα τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴ συμπλήρωση τῆς ἄμυνας τοῦ κεντρικοῦ ὀχυροῦ». Ὅσο γιὰ τὸ κεντρικὸ ὀχυρό, αὐτὸ τ' ἀποτελούσανε μιὰ σειρὰ ὀρεινὰ σημεῖα ποὺ περικλείνανε στὴν περιοχή τους τὰ Τίρρανα καὶ τὰ λιμάνια τοῦ Ντουράτσο καὶ τῆς Βαλόνας, ἀπρόσιτα τόσο στὸν ἐχθρικὸ

στρατὸ ἀλλὰ ὅμοια καὶ στὸν δικό μας ἔτσι ὅπως ἤτανε στερημένα ἀπὸ δρόμους διαβατοὺς σὲ μεταγωγικά.

Ἡ διαρρύθμηση ποὺ ἔγινε στὸ στράτευμα, δὲ συνέπεσε ἀκριβῶς μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Βισκόντι Πράσκα, ἀλλὰ ἤτανε πιὰ κοινὸ μυστικό. Ὁ Σοντοῦ βιάστηκε νὰ πεῖ στὸ Μουσσολίνι, κατὰ ποὺ ἀναφέρει ὁ Πρίκολο: «Ἂν διέθετε ἕνα καλὸ ἀρχηγὸ θὰ μποροῦσα νὰ ἐγγυηθῶ γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν μέτρων ποὺ θὰ ληφθοῦν». Καὶ πρόσθεσε, «ἐκεῖνο ποὺ σοῦ ζητῶ, Ντοῦτσε, εἶναι νὰ πᾶς στὴν Ἀλβανία καὶ ν' ἀναλάβεις τὴν ἀρχηγεία τῶν στρατευμάτων». Σὲ ἐπιθεώρησή του στὴν Ἀλβανία στὶ 7 Νοεμβρίου ὁ Σοντοῦ συναντήθηκε μὲ τὸ διοικητὴ τοῦ 25ου Σώματος Στρατοῦ, Νάσσι. Οἱ ἐντυπώσεις ποὺ ἐποκόμησε ἀπὸ προσωπικὴ ἀντίληψη ἤτανε ἐξαιρετικὰ ἀπαισιόδοξες καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία αὐτὴ ἀντικαθρεφτίζεται στὸ τηλεγράφημά του πρὸς τὴ Ρώμη. Ὁ ὑφυπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν γύρεψε ἀπὸ τὸ Νάσσι νὰ προσπαθήσει νὰ βαστάξει ἀκόμα τουλάχιστο γιὰ πέντε ἕως ἕξη μέρες, ὅσες ἤτανε ἀρκετὸ γιὰ νὰ ληφθοῦνε τὰ μέτρα ἔκτακτης ἀνάγκης. Τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ὡστόσο ἔλαβε τὰ κατάλληλα μέτρα, μαζὶ μὲ τὴ συγκρότηση τοῦ Σώματος Στρατοῦ, νὰ προετοιμάσει γιὰ τὴν περιοχὴ Κορτσιάνο, τὶς μεραρχίες Σάρο καὶ Τριντεντίνα, νὰ μεταφέρει δὲ ἀκόμα στὴν ἴδια περιοχὴ μὲ ἀεροπλάνα ἀπὸ τὴν Πούλια τὸ 4ο τάγμα μπερσαλιέρων. Τὴ διαταγὴ αὐτὴ ἐπακολούθησε ἄλλη μὲ ἀντίθετο περιεχόμενο. Τὸ 4ο τάγμα μπερσαλιέρων ἐπεβιβάστηκε σὲ πλοῖα καὶ ξεκίνησε στὶς 7 Νοεμβρίου. Ἀλλὰ στὶς 8 στέλνουνταν τὸ τάγμα ἀλπίνων Μορμπένιο τῆς μεραρχίας Τριντεντίνα. Ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς ἤτανε συνηθισμένο θέαμα. Τμήματα στρατοῦ ἀποσπασμένα ἀπ' τὶς μονάδες τους νὰ ρίχνουνται στὴ μάχη, στερημένα ἐφοδιοπομπὲς καὶ βοηθητικὲς ὑπηρεσίες, κάτω ἀπ' τὶς προσταγὲς ἀξιωματικῶν καὶ συνταγματαρχῶν ἄγνωστων γι' αὐτούς. Τοῦτο ἤτανε μιὰ ἀπὸ τὶς χειρότερες πληγὲς τῆς ἐκστρατείας μας στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ κυριώτερη αἰτία τῆς ἀποτυχίας μας.

Ἡ πτώση μας στὴν Ἀλβανία ἄρχισε πολὺ πρίν, ὅταν ἀκόμα λαβαίνουνταν ἀποφάσεις γιὰ τὴ «διαρρύθμιση» τοῦ

στρατεύματος, τὴν ἴδια ἀκριβῶς μέρα ποὺ ὁ Ντοῦτσε ἔπαιρνε στὸ Παλάτσο Βενέτσια τὴν ἀπόφαση νὰ ἐπιτεθεῖ ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα. Τὸ χαρακτηριστικὸ στὴ γραφειοκρατία σύστημα τῆς τέλειας ἀπομόνωσης τῶν διαφόρων τμημάτων βρῆκ' ἐδῶ τὴν πιὸ ἀπίθανη ἐφαρμογή του. Ἄλλα ζητήματα τέτοιας σοβαρότητας, ὅπως ἡ διαρρύθμιση τοῦ στρατεύματος, ἡ παραχώρηση ἀδείας σὲ ἑκατοντάδες χιλιάδες στρατιωτῶν, ὁ πόλεμος ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, δὲν ἤτανε δυνατὸ παρὰ νὰ περιλαμβάνουνται στὴ δικαιοδοσία τοῦ ἀρχηγοῦ ποὺ εἶχε τὸ γενικὸ πρόσταγμα, τοῦ Μπενίτο Μουσσολίνι. Καὶ μόνο αὐτὰ τὰ ζητήματα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ ν' ἀποδείξουνε μὲ πόση ἐπιπολαιότητα φέρθηκε ὁ Ντοῦτσε. Τὸ θλιβερὸ «στὰ ὅπλα» ἀντικατάστησε τὴ μεθοδικότητα στὴ διαρρύθμιση τοῦ στρατεύματος, ἐνῶ μεραρχίες ποὺ στάλθηκαν σὲ μιὰ «εἰρηνικὴ περιοχή», ἐνσωματωθήκανε μὲ μιᾶς στὶς ἀμυντικὲς γραμμὲς καὶ πήρανε μέρος σὲ ἐξαντλητικὲς μάχες. Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Βισκόντι Πράσκα ἀντλῶ τὴ μαρτυρία αὐτή, ποὺ ἀποδείχνει τὶς χαρακτηριστικὲς μετατροπὲς ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ ὑποστεῖ ἡ μεραρχία Μοντένα, προωρισμένη νὰ παίξει πρωτεύοντα ρόλο στὴν «ἐσωτερικὴ προώθηση», παρ' ὅλο ποὺ ὁ ρόλος της στὴν Ἀλβανία ἤτανε ν' ἀποτελέσει τὴν ἐφεδρεία, ὡστόσο ἔχασε ὁλότελα τὴ συνοχή της, καθ' ὅλο τὸ ὑπόλοιπο διάστημα τῆς ἐκστρατείας, κι ἂς εἶχε τὸ προνόμιο ὅτι δὲν ρίχτηκε, ὅπως - ὅπως στὴν κόλαση τῆς μάχης σὲ στιγμὲς ἀγωνίας καὶ πανικοῦ, σὰν τὶς ἄλλες μεραρχίες.

«Ἡ μεραρχία Μοντένα, περὶ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου 1940 βρισκόταν συγκεντρωμένη στὸ Βιττόριο Βενέτο. Εἶχε μεταφερθεῖ ἐκεῖ κατὰ τὸν Αὔγουστο ἀπ' τὰ δυτικὰ σύνορα, ὅπου εἶχε λάβει μέρος στὴν ἐπίθεση ἐνάντια στὴ Γαλλία. Ἀπὸ τὸν Αὔγουστο ὥς τὸν Ὀκτώβριο, ἡ μερερχία συμπλήρωσε τὴν ὀργάνωσή της καὶ τὴν ἐκγύμναση τῶν στελεχῶν της μὲ σκοπὸ νὰ λάβει μέρος σὲ μιὰ ἐκστρατεία ἐνάντια στὴ Γιουγκοσλαβία. Τὸ Σεπτέμβριο, ἅμα συμπληρώθηκε ἡ ἐκγύμναση καὶ μὲ σκοπὸ νὰ κάνει ἐπίδειξη τῆς ἐπιδεξιότητας ποὺ ἀπόκτησε ἔλαβε μέρος σὲ πολυήμερες ἀσκήσεις στὸ ὀραπέδιο τοῦ Κανσίλιο, οἱ ὁποῖες καὶ στέφθηκαν ἀπὸ ἐπιτυχία, παρὰ τὴν κα-

κοκαιρία καὶ μερικὲς δυσκολίες ποὺ ἀναφυήκανε στὶς βοηθητικὲς ὑπηρεσίες. Ἔτσι εἴχανε τὰ πράγματα ὅταν στὰ μέσα τοῦ Ὀκτωβρίου λαβαίνει ἡ μεραρχία διαταγὴ νὰ κατευθυνθεῖ στὴν περιοχὴ τῆς κανονικῆς της ἕδρας (τὴ Σαβόνα) ἀφοῦ προηγούμενα ὑπέστη μιὰ γερὴ ἐλάττωση σὲ δυναμικὸ (ἄντρες καὶ ἀξιωματικοὺς) κατὰ πενῆντα τὰ ἑκατό. Ἡ μείωσή της αὐτῆ, ποὺ ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀποστράτευση, εἶχε ἀρχίσει ἐδῶ καὶ λίγες μέρες κι ἐξακολουθοῦσε νὰ πραγματοποιεῖται, ὅταν ἔφτασε νέα διαταγὴ ποὺ πρόσταζε ν' ἀνασυνταχθεῖ γιατὶ προορίζονταν γιὰ τὴν Ἀλβανία. Ἡ διαταγὴ αὐτὴ ἔφτασε στὶς 20 Ὀκτωβρίου περίπου. Ἡ ἀνασύσταση τῆς μεραρχίας ἐπετεύχθηκε ὄχι μὲ τὰ ἴδια της τὰ στελέχη, ἀλλὰ μὲ ἄλλα ποὺ τῆς παραχωρηθήκανε δανεικὰ ἀπὸ ἄλλες μαραρχίες ποὺ σταθμεύανε τριγύρω. Ἡ διαταγὴ τῆς ἀναχώρησης (ἀπὸ τὰ λιμάνια τοῦ Μπάρι καὶ τοῦ Μπρίντιζι) ἔφτασε γύρω στὶς 10 Νοεμβρίου. Ἡ ἀνασύσταση τῆς μεραρχίας, δουλειὰ ἀρκετὰ πολύπλοκη, δὲν εἶχε ἀκόμα συμπληρωθεῖ. Μερικοὶ ἀξιωματικοί, μεταξύ τους κι ὁ διοικητής τοῦ 14ου τάγματος πεζικοῦ, προλάβανε τὸ στράτευμα τὴν ὥρα ποὺ ἐπιβιβαζόταν στὰ βαγόνια τοῦ σιδηροδρόμου. Τὰ πρῶμα τμήματα τῆς μεραρχίας καταφθάσανε στὴν Ἀλβανία (στὴν Αὐλῶνα) μεταξὺ 15 καὶ 20 Νοεμβρίου. Τὰ διάφορα τμήματα τῆς μεραρχίας, μόλις πατούσανε τὸ πόδι τους στὴν Ἀλβανία, στέλνονταν μὲ ἀεροπλάνα στὸ μέτωπο, στὸν τομέα τοῦ Ἀργυρόκαστρου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ 41ο τάγμα πεζικοῦ ποὺ στάλθηκε στόν τομέα τῆς Κλεισούρας καὶ δὲν ξαναγύρισε στοὺς κόλπους τῆς μεραρχίας του παρὰ τὸ Μάρτιο τοῦ 1942. Θυμᾶμαι πολὺ καλὰ ὅτι οἱ ἀποστολὲς ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μικρὰ τμήματα στρατοῦ, γινόνταν κατὰ διαστήματα, ἔφθαναν δὲ τὶς περισσότερες φορὲς μὲ ἔλλειπῆ ἐξάρτηση, ἰδιαίτερα τὸ πυροβολικό, ἀλλὰ καὶ τὸ πεζικὸ καὶ τὸ μηχανικό, γιατὶ τὰ πυρομαχικὰ καὶ ἄλλα σύνεργα εἴχανε μείνει στὸ Μπάρι, ἢ στὸ λιμάνι τῆς ἀποβίβασης. Ὅταν κατέφθανε τὸ ὑλικὸ καὶ ξεφορτωνόταν στέλνουνταν μὲ ἀεροπλάεα σὲ ἄλλες μεραρχίες, τὸ ἴδιο δέ γίνουνταν καὶ γιὰ τά ὑποζύγια. Τὴ διεξαγωγὴ τῆς ἀποστολῆς μὲ ἀεροπλάνα (στρατοῦ, πολεμοφοδίων, ὑλικοῦ, ὑποζύγιων) εἶχε ἀναλάβει ἕνα εἰ-

δικὸ γραφεῖο ἀποτελούμενο ἀπὸ ἕνα ἀνώτερο ἀξιωματικὸ καὶ πολυάριθμο προσωπικό, ποὺ βρίσκονταν στὸ Μπάρι, κατέφθασε δὲ στὴν 'Αλβανία μόνο τὸ Μάρτιο τοῦ 1942».

'Ανάλογα ἀτυχήματα συμβήκανε καὶ στὸ 5ο σύνταγμα ἀλπίνων ποὺ κατάφθασε στὴν 'Αλβανία στὸ πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Νοεμβρίου: «Σχεδὸν ὅλα τὰ τετράποδα — γράφει ὁ Ἄλντο Ραζέρο στὴν ἱστορία του τοῦ 5ου συντάγματος ἀλπίνων — εἴχανε μείνει στὸ Μπρίντιζι, καταφθάσανε δὲ πολὺ ἀργότερα στὸ σύνταγμα, τὸ ὁποῖο καὶ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ ἄλλες μονάδες τοῦ πεζικοῦ ἢ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ ποὺ παρουσιάζανε ἐλλείψεις στὶς βοηθητικὲς ὑπηρεσίες».

Χάος ἐπικρατοῦσε, ἢ κάτι τέτοιο. Ἕνας Μουσσολίνι φρενιασμένος οὔρλιαζε ἀπ' τὸ τηλέφωνο, ἐπέπληττε τοὺς ἀρχηγούς, ἐπενέβαινε, ἔδινε ὁδηγίες, παρακαλοῦσε, ἐπαινοῦσε, προσπαθοῦσε νὰ βρεῖ, μὲ τὰ λόγια καὶ τὰ τηλεγραφήματα, μιὰ λύση στὴν ὑπόθεση, τὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ τὴν εἶχε ἀποτρέψει μὲ ἔργα. Στὶς 9 Νοεμβρίου, στὶς 10 τὸ βράδυ, ἔφτανε ὁ φετφᾶς μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Βισκόντι Πράσκα σὲ λίγες μέρες ἔβγαινε σὲ ἄδεια (ἀλλὰ ὡστόσο τοῦ δόθηκε προαγωγὴ μὲ τὸν παράξενο τίτλο «προεξάρχων τῆς Στρατιᾶς»). Τὴν 'Ανώτατη 'Αρχηγία ἀνέλαβε ὁ Σοντοῦ, στὸ Βισκόντι Πράσκα ἐμπιστευθήκανε τὴν ἑνδέκατη στρατιά,

Τὴν ὅλη ἐξέλιξη τούτης τῆς μετατροπῆς, ποὺ περιόριζε τὸν «ἀνώτατο ἀρχηγὸ» στὸ ρόλο ἑνὸς ὑποτακτικοῦ (ὑπῆρχε σκέψη στὴ Ρώμη νὰ τοῦ δοθεῖ ἕνα ἀκόμα πιὸ ταπεινωτικὸ ἀξίωμα ἢ διοίκηση ἑνὸς σώματος στρατοῦ στὰ πλαίσια τῆς «ἑνδέκατης» στρατιᾶς) τὴ διηγεῖται μὲ ἀγανάκτηση ὁ Βισκόντι Πράσκα. Στὶς 5 Νοεμβρίου, πῆγε καὶ τὸν βρῆκε στὸ Ντερβιτσιάνι, ἕδρα τοῦ 'Ανώτατου 'Αρχηγείου, ὁ Σοντοῦ πληροφορώντας τον ὅτι εἶχε ἐπιφορτισθεῖ μὲ τὴ συστηματοποίηση τῆς ὀργάνωσης ἀποστολῆς τῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴν 'Ιταλία. 'Αφήνοντας δὲ σὲ ἀμηχανία τὸν Βισκόντι Πράσκα, κατευθύνθηκε στὴν περιοχὴ τοῦ Κορτσιάνο, ὅπου καὶ ἀντελήφθηκε ξεκάθαρα τὸν ἐπικείμενο κίνδυνο. Τὴν ἑπόμενη μέρα ὁ Σοντοῦ — ποὺ ὅπως εἴδαμε ἤδη, ἔστελνε τὸ ἕνα πίσ' ἀπὸ τ' ἄλλο τηλεγραφήματα ποὺ ἐπισημαίνανε τὸν κίνδυνο — κα-

θώριοε μὲ μεγαλύτερη λεπτομέρεια τὰ καθήκοντά του. Ἀποκάλυψε τὴν ἰδιότητά του ποὺ δὲν ἤτανε μήτε τοῦ ἐπιθεωρητῆ, μήτε τοῦ συμπαραστάτη, ἀλλὰ τοῦ νέου ἀρχηγοῦ «στὰ σκαριά», ποὺ ὁ διορισμός του θὰ ἐπισημοποιόταν σὲ μερικὲς μέρες. Ὁ Βισκόντι Πράσκα εἶχε μείνει κόκκαλο, ἀκόμα περισσότερο ποὺ ὁ φίλος του ὁ Σοντοῦ τοῦ εἶχε ὑποσχεθεῖ: «Θὰ δεῖς πόσο καλὰ θὰ δουλέψουμε οἱ δυὸ ἀντάμα. Θὰ καταφέρουμε νὰ γίνουμε κι οἱ δυό μας διοικητὲς στρατιᾶς καὶ ὕστερα στρατάρχες τῆς Ἰταλίας».

Ἡ ἱκανότητα ποὺ εἶχε νὰ προγραμματίζεται ὁ Βισκόντι Πράσκα τοῦ ἐπέτρεπε νά ὑποθέτει ὅτι διαθέτει ἀκόμα τὰ μέσα γιὰ νὰ πετύχει τὸ «πραξικόπημα» τῆς Ἠπείρου. Καὶ τὸ βλέπουμε νὰ ἐρωτοτροπεῖ μὲ ἐπιθετικὰ σχέδια ὅταν ἡ κοιλότητα τῆς ἰταλικῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς εἶχε προσλάβει τέτοια ἔκταση σὲ βάθος ποὺ κινδύνευε νὰ θρυμματιστεῖ καὶ ἐνῶ τὰ τάγματα ἑλλήνων στρατιωτῶν εἴχανε πάρει τὸ κατόπι μιὰ μεραρχία ἀλπίνων, τὸ ἴδιο ὅπως μιὰ ἀγέλη σκύλων κυνηγῶν καταδιώκει ἕνα πληγωμένο ἀγριόχοιρο, Οἱ ὀνειροπολήσεις τοῦ Βισκόντι Πράσκα, ἐνισχυθήκανε ξαφνικά, ἀπὰ μιὰ ἐξαίρετη δραστηριότητα τοῦ ἱππικοῦ τῆς Ἀόστα καὶ τοῦ Μιλάνο, τμήματα τοῦ παράλιου ἀνασυγκροτημένου σώματος. Ξέρουμε ὅτι ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς σὲ συνεργασία μὲ τὴ μεραρχία Σιένα, κατάφερε νὰ ἐγκαταστήσει στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Καλαμᾶ ἕνα προγεφύρωμα ἀρκετὰ σημαντικό.

Τὸ ἔφιππο σῶμα, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ φρουρά τῆς καταπράσινης καὶ πλαισιωμένης ἀπὸ ἥσυχα νερά ἀπ' τὴ μιὰ καί λόφους ἀπὸ τὴν ἄλλη Ἡγουμενίτσα, προωθήθηκε περισσότερο πρὸς τὸ νότο, πρὸς τὴν Παραμυθιὰ καὶ τὸ Μαργαρίτι ἐπιτυχαίνοντας νὰ ἐγκαταστήσει μιὰ ἀρκετὰ βαθειὰ σφήνα στὴν ἐχθρικὴ ἀμυντικὴ γραμμή. Δὲ συναντήσανε ἰσχυρὰ ἀντίδραση. Ἀμέσως πῆρε φωτιὰ κι ὅλο ἐνθουσιασμὸ τὸ μεταδίδει μὲ γράμμα του στὸ Σοντοῦ, ([14]) ποὺ ἀποτελοῦσε τὸν ἄμεσο καὶ πραγματικὸ ἀρχηγό του (τὸ γράμμα ἔχει ἡμερομηνία 10 Νοεμβρίου. Ὁ Βισκόντι Πράσκα σημειώνει ὅτι «ἡ αἰχμὴ αὐτὴ ποὺ ἐπετεύχθηκε στὴν κάτω κοίτη τοῦ Καλαμᾶ μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ ὠφέλιμη καὶ καρποφόρα» καὶ ὅτι «ἡ αἰχμὴ αὐτὴ

μπορεῖ νὰ προπαρασκευάσει καὶ νὰ συντελέσει στὴν καταβαράθρωση τοῦ ὀχυρωμένου στρατοπέδου τοῦ Καλυβάκι, στὸ δρόμο γιὰ τὰ Γιάννενα». Ἐπρόσθεσε ὁ στρατηγὸς ὅτι «ἔπρεπε νὰ προωθηθεῖ ἡ αἰχμὴ χωρὶς χασομέρια, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ τὴν κρίσιμη θέση στὴν ὁποία βρίσκεται τὴ στιγμὴ αὐτὴ ὁ ἐχθρός, κι ἀπ' τὴν ὁποία εἶναι δυνατὸ ν' ἀναλάβει μὲ τὴν πάροδο λίγου χρόνου».

Γιὰ τοῦτο ὁ Βισκόντι Πράσκα ζητοῦσε ὅπως ὅλα τὰ τάγματα ἀλπίνων καὶ συγκροτήματα πυροβολικοῦ τῶν ἀλπίνων ποὺ καταφθάνουνε νὰ σταλοῦνε μὲ ἀεροπλάνα στὸν τομέα τῆς Ἠπείρου. Ὁ γράφων παραδέχεται ὅτι μὲ τὰ μέσα ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του δὲν ἤτανε δυνατὸ παρὰ νὰ διενεργήσει μικρῆς ἀκτίνας ἐπίθεση, ἀλλὰ ὑπόσχονταν ὅτι θὰ τὰ καταφέρει νὰ ἐνισχύσει τὴν παράταξή του καὶ «ἴσως μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ κατορθωθεῖ ἡ διάνοιξη τοῦ δρόμου πρὸς τὰ Γιάννενα». Ὁ Βισκόντι Πράσκα ἔγραφε σὲ ἕνα διοικητὴ ποὺ τοῦ ἔδειχνε μεγάλη φιλία ἐνόσω ἤτανε ὑφυπουργὸς τοῦ ὑπουργείου Πολέμου. Σ' ἀπάντηση τοῦ ἔστειλε στὶς 11 Νοεμβρίου μιὰ ψυχρολουσία σὲ τόνο ἐπίσημο, χωρὶς τὸ φιλικὸ τόνο τοῦ ἑνικοῦ, κάνοντάς του μάθημά σας ἕνας δάσκαλος σὲ σκάρτο μαθητή, πράγμα ποὺ δίνει στὸ γεγονὸς μεγαλύτερη σημασία. ([15])

Τὸ ἐγχείρημα τῶν δυὸ ταγμάτων ἱππικοῦ ὑπῆρξε πραγματικὰ ὑπέροχο, ἀλλὰ πρέπει νὰ κριθεῖ κάτω ἀπ' τὸ πρίσμα τῆς πραγματικῆς του ἀξίας. Εἶναι ἐπάναγκες νὰ μὴν ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Οἱ κατευθυντήριες γραμμές σας, Ἐξοχότατε, εἶναι ἄριστες, ἀλλὰ δὲν συντελοῦν στό νὰ λύσουν τὰ προβλήματα τῆς τακτικῆς. τὰ ὁποῖα προϋποθέτουνε τὴν ἔναρξη ἀνάλογων μεταφορικῶν μέσων ποὺ νὰ ἐξυπηρετοῦνται καὶ νὰ τροφοδοτοῦνται ἀπὸ κατάλληλα συνεργεῖα. Προχειρότητα στὴν προπαρασκευὴ ἐξόρμησης, φειδωλὴ χρησιμοποσίηση τῆς στρατιωτικῆς δύναμης δὲν εἶναι σὲ θέση ν' ἀποφέρουνε ἀγαθὰ ἀποτελέσματα καὶ πλούσια ὀφέλη... Σεῖς μοῦ ζητᾶτε νὰ σᾶς παραχωρήσω ὅλα τὰ στρατεύματα ποὺ καταφθάνουνε ἀπὸ τὴν Ἰταλία γιὰ νὰ φράξετε τὰ ρήγματα ποὺ παρουσιάζουνται στὴν ἀμυντικὴ σας γραμμή, σὲ μιὰ ἀναμέτρηση μ' ἕνα ἐχθρὸ ποὺ σεῖς ὁ ἴδιος μέχρι τώρα

τὸ κρίνατε ὄχι ἀνώτερης κλάσης, ἐνῶ ταυτοχρόνως μοῦ προτείνατε νὰ ριψοκινδυνεύσω ἀναλαμβάνοντας καινούργιες ἐπιχειρήσεις ἡ ἔκβαση τῶν ὁποίων δὲν κρίνεται αἴσια... Δὲ βλέπω πῶς μπορεῖ νὰ συμβιβάζεται ἡ ἄποψη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἐχθρός διατρέχει κρίσιμες στιγμὲς ποὺ συντελέσανε στὸ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ αἰχμὴ στὰ πλευρὰ τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς του, μὲ τὴ διαβεβαίωση ὅτι καὶ σὲ περίπτωση ἀκόμα ποὺ θὰ ἤτανε δυνατὴ ἡ ἀπόκτηση ὅλων αὐτῶν τῶν τμημάτων στρατοῦ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ γίνει διόλου λόγος γιὰ ἐπίθεση ἀλλὰ μόνο θὰ χρησιμεύανε στὸ νὰ ἐξασφαλίσουνε καλύτερα τὴν ἄμυνα τοῦ τομέα... Διαπιστώνω μιὰ θεμελιώδη διαφορὰ στὶς ἀπόψεις σας σέ σχέση μὲ τὶς προθέσεις μου καὶ γιὰ τοῦτο σᾶς προσκαλῶ, Ἐξοχότατε, νὰ μοῦ γνωρίσετε ξεκάθαρα ἂν εἶσθε ἢ ὄχι διατεθειμένος νὰ συνεργασθεῖτε μαζί μου, μὲ ἀγαθὴ σύμπνοια».

Ἀλλὰ δὲ χρειάστηκε οὔτε κὰν ν' ἀπαντήσει ὁ Βισκόντι Πράσκα. Στὶς 11 Νοεμβρίου ἡ εἴδηση τῆς ἀντικατάστασής του στὴ διοίκηση τῆς ἐνδέκατης στρατιᾶς ἀπὸ τὸν Κάρλο Τζελόζο (γιὰ τὸν Τζελόζο ἤτανε μιὰ πρώτης τάξεως ἐκδίκηση) μεταδόθηκε ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο. Στὶς 30 Νοεμβρίου μὲ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, «ἀπηλάσσοντο ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν» καὶ «ἐτίθεντο σὲ ἀπεριόριστον ἄδειαν». Κι ἔτσι τελείωσε ἄδοξα ἡ περιπέτεια ἑνὸς ἀρχηγοῦ ποὺ ὑπῆρξε ταυτόχρονα θῦμα ἀλλὰ καὶ ἔνοχος. Πολὺ ἀποκαλυπτικὲς εἶναι οἱ παρακάτω φτάσεις ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Ἀρμελλίνι (15 Ἰανουαρίου 1941): « Μ' ἐπεσκέφθηκε ὁ στρατὸς Ρικάντο... Πρόκειται γιὰ τὸν πρώην ἀρχηγὸ τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Βισκόντι Πράσκα. Φυσικὰ ἦλθε ἡ κουβέντα καὶ στὴν Ἑλλάδα. Παραδέχεται ὅτι λίγο πολὺ ὅλοι ἐξαπατήσανε τὸ Βισκόντι Πράσκα: ὁ Τσιάνο, ὁ Γιακομόνι, ὁ Σοντοῦ ποὺ στὰ ὕστερνὰ τὸν ἀφήσανε σύξυλο στέλνοντας περίπατο τὶς ὑποσχέσεις τους καὶ τὰ ταξίματα. Ἤτανε ἀπὸ τὰ πρὶν μελετημένο τὸ ὅτι ὁ Σοντοῦ θὰ διαδέχονταν τὸ Βισκόντι Πράσκα καΐ ὅτι καὶ γιὰ τοὺς δυὸ εἶχε ἐξασφαλιστεῖ ὁ τίτλος τοῦ στρατάρχου, ἂν δλα πήγαιναν βολικά. Ὕστερα μοῦ ἐξήγησε τὰ τῆς συνομιλίας γιὰ τὸ Σοντοῦ καὶ τὴ φοὺρκα του μὲ τὸν

Μπαντόλιο πού ἐξεδίωξε καί κατάφερε τόν Ντοῦτσε νά στείλει στήν Ἀλβανία στή θέση τοῦ Βισκόντι Πράσκα ἕνα στρατηγό στρατιᾶς». Ὁ στρατηγός Βισκόντι Πράσκα ὡστόσο δέν ἡσύχασε, ἀλλά οὔτε καί συνετίστηκε ἀπό τό μάθημα πού τοῦ δώσανε ὄχι τόσο ὁ Μουσσολίνι καί ὁ Σοντοῦ ἀλλά αὐτά τά ἴδια τά γεγονότα. Παρενοχλοῦσε τό ὑπουργεῖο Πολέμου μέ προσφυγές ἀκόμα καί μέχρι τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1943, εἶχε δέ γίνει τσιμπούρι σέ πολιτικούς καί στρατιωτικούς τόσο, πού στίς 25 Ἰουλίου ἀναγκάστηκε ὁ ἀρχηγός τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἀμπρόζιο ν' ἀσχοληθεῖ μέ τήν «περίπτωση» Βισκόντι Πράσκα ([16]) ὑπενθυμίζοντας στόν ἀνυπόμονο στρατηγό ὅτι αὐτός ἦτανε ὁ πρωτεργάτης τῆς ἐκστρατείας ἐνάντια στήν Ἑλλάδα καί ὅτι κάθε συζήτηση μέ θέμα τίς προσφυγές του, σύμφωνα μέ τίς ὁδηγίες τοῦ Μουσσολίνι, ἀνεβλήθηκε ἤ θά γινόταν μετά τό τέλος τοῦ πολέμου.

Ὁ Μουσσολίνι στ' ἀλήθεια δέν ἔδειξε τόση μεγάλη φοῦρκα ἐνάντια στό στρατηγό (στόν Πρίκολο πού ὑποδείκνυε τήν ἀνάγκη νά ληφθοῦνε πιό αὐστηρά μέτρα, ἐξηγοῦσε ὅτι δέν πρέπει κανείς νά εἶναι πολύ κακός μέ τούς ἀνθρώπους τοῦ περιβάλλοντός του) ἀλλά καί οὔτε βρῆκε τήν εὐκαιρία νά ἀπασχοληθεῖ ξανά μέ τήν πανωλεθρία τῆς 28 Ὀκτωβρίου, Καί ὁ Βισκόντι Πράσκα, πού ἐξεθείαζε τίς ἀρετές ἀντίστασης κι αἰχμαλωσίας τῶν Γερμανῶν, λίγο μετά προκάλεσε τή δημιουργία κίνησης, μέ πρόεδρο τόν Ἐϊνάουτι, πού ζητοῦσε τήν ἄμεση διενέργεια ἀνακρίσεων καί τήν ἀναζήτηση εὐθυνῶν γιά τήν ἐκστρατεία ἐνάντια στήν Ἑλλάδα. Ἐπεδίωκε νά «λάμψει ἡ ἀλήθεια». Ὡρίστε πού ὕστερα ἀπό τόσα χρόνια ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἀλήθειας καί εἰδικά ἐκεῖνο πού ἀφοροῦσε τό Βισκόντι Πράσκα ἔχει γίνει πιά κοινό κτῆμα. Ἕ. λοιπόν, ἡ ἀλήθεια αὐτή δέν κάνει τίποτ' ἄλλο παρά νά μαρτυρεῖ τήν ἐνοχή του. Ὅσο σύντομη ἦτανε ἡ ἐμφάνιση τοῦ διάττοντα αὐτοῦ ἀστέρα στό Ἀμβανικό στερέωμα, ἄλλο τόσο ὑπῆρξε καταστροφική. Ὁ φιλόδοξος αὐτός «ἐπαναστάτης» πού γύρεψε νά κάνει τοῦ κεφαλιοῦ του ἀγνοώντας ὁλότελα τό Γενικό Ἐπιτελεῖο πλήρωσε ὄχι τόσο μέ τή φιλοδοξία του ὅσο μέ τήν ἀνικανότητά του. Ἀλλά μαζί του πληρώσανε χι-

λιάδες, δεκάδες χιλιάδες ἀθῶοι. Ὡστόσο ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀποτελοῦσε γιὰ τὸ Μουσσολίνι ἕνα πολὺ ἀσθενικὸ ἄλλοθι. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ πoραδεχτεῖ κανεὶς ὅτι ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος ἔξυπνος, ἀλάθητος, μποροῦσε νὰ κάνει τόσο ἄσχημη ἐκλογὴ συνεργάτη, χρόνου, τόπου καὶ ἀντίπαλου. Ἂν στὶς μαῦρτς τοῦτες μέρες χρειάζουνταν νὰ βρεθεῖ κάποιος ἀποδιοπομπαῖος τράγος, ποὺ νὰ φορτωθεῖ τὰ λάθη τοῦ Μουσσολίνι, αὐτὸς ἔπρεπε νὰ στέκεται ἀρκετὰ ψηλά. Θά ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι κάποια προσωπικότητα τοῦ διαμετρήματος τοῦ Μπαντόλιο, μιὰ καὶ γιὰ τὴν ὥρα κανεὶς δὲν μποροῦσε νὰ θίξει τὸν Τσιάνο. Ἀλλὰ ὡστόσο ὁ Μπαντόλιο ἑτοίμαζε τὰ «δικαιολογητικὰ» γιὰ μιὰ ἐμπεριστατωμένη προσεχῆ του ἀπολογία. Ἐπρόκειτο γιὰ δεύτερο Καπορέττο τῆς ζωῆς του καί ὅμως καί γιά δεύτερη φορὰ ἐπεφύλαξε γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἂν ὄχι προαγωγές, τουλάχιστον τὸ ρόλο τοῦ κατήγορου, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε κάτσει στὸ σκαμνί. Γράφοντας μὲ τὸ ἴδιο του τὸ χέρι στὸ ἱστορικὸ ἡμερολόγιο τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. μέ ἡμερομηνία 10 Νοεμβρίου, σχολιάζει τὴ δήλωση τοῦ Μουσσολίνι, σύμφωνα μὲ τὴν ὁκοία ἡ εὐθύνη γιὰ τὴ χρεωκοπία τῆς ἐπίθεσης βαρύνει τὸ Γιακομόνι καὶ τὸ Βισκόντι Πράσκα, προχωρεῖ δὲ παραθέτοντας τὴν ἐπέμβασή του στὴ συγκέντρωση τῶν Ἀρχηγῶν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου (παρόντος καί τοῦ Ντοῦτσε).

«Τὸ λόγο ἔλαβε ὁ Μουσσολίνι», ὁ ὁποῖος ἔκαμε ἱστορικὴ ἀνασκόπηση τῆς πολεμικῆς δραστηριότητας στὴν Ἑλλάδα, τόνισε δὲ τὸ σημεῖο τῆς πρόβλεψης τοῦ Γιακομόνι καὶ τοῦ Βισκόντι Πράσκα γιὰ ἕνα ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς Τζαμουριᾶς ποὺ ἀποδείχτηκε σφαλερὴ καὶ χρεωκοπημένη. Μιὰ τέτοια διαπίστωση ἀποδείχνει τὴν ἀνεπάρκεια τῶν χρησιμοποιουμένων στὶς ἐπιχειρήσεις δυνάμεων. Εἶναι ἀνάγκη νὰ στείλουμε ἄλλες ἑφτὰ μεραρχίες συγκροτημένες ἀπὸ τὰ τρία σώματα, ν' ἀλλάξουμε δὲ τὴ σύνθεσή τους αὐξάνοντας τὰ τάγματα σὲ 9 καὶ νὰ προετοιμάσουμε ἄλλες τρεῖς μεραρχίες ποὺ νὰ σταλοῦνε στὴν Πούλια γιὰ ἐφεδρεία. Ἐλπίζω νὰ συμπληρωθοῦνε ὅλ' αὐτὰ ἴσαμε τὶς 5 Δεκεμβρίου. Γύρεψα τὸ λόγο γιὰ νὰ πῶ: «Στὶς 14 Ὀκτωβρίου καλέσατε τόσο ἐμένα ὅσο

καὶ τὸν στρατηγὸ Ροάττα καὶ μᾶς ρωτήσατε πόσες μεραρχίες χρειάζουνται γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδας. Σᾶς ἀπαντήσαμε εἴκοσι, ποὺ σήμαινε ὅτι ἔπρεπε νὰ σταλοῦνε ἀκόμα δέκα μεραρχίες στὴν Ἀλβανία ποῦ νὰ τὶς συνοδεύουνε ἡ ἐνδεικνυόμενη κατάλληλη ἐξάρτηση. Τὴν ἄλλη μέρα μᾶς καλέσατε καὶ πάλι, παρουσία καὶ τοῦ Ἐξοχότατου Τσιάνου, τοῦ Γιακομόνι καὶ τοῦ Βισκόντι Πράσκα, καὶ χωρὶς νὰ μᾶς ὑποβάλλετε καμιὰ ἐρώτηση μᾶς δώσατε διαταγὴ νὰ ἐπιτεθοῦμε στὶς 26, ποὺ ἔγινε ἀργότερα 28. Τὰ γεγονότα ἐξελιχθήκανε ὅπως τὰ ἐκθέσατε, ἀλλὰ γιὰ τὰ γεγονότα τοῦτα δὲν εὐθύνουνται οὔτε τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο οὔτε τὸ Βασιλικὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ. Ὅσο γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦμε στὶς 5 Δεκεμβρίου, μοῦ φαίνεται ἀδύνατο, ἐκτὸς ἂν θέλετε νὰ πάθουμε τὰ ἴδια. Πρέπει νὰ προηγηθεῖ ἀκριβὴς μελέτη τοῦ ἀπαιτούμενου διὰ τὴν προπαρασκευὴ καὶ ἀποστολὴ τῶν ἐνισχύσεων χρόνου καὶ μὲ βάση τὸ πόρισμα τῆς μελέτης αὐτῆς νὰ ληφθοῦνε οἱ δέουσες ἀποφάσεις». Ὁ Ντοῦτσε συμφώνησε μὲ τὴν ἄποψή μου καὶ μοῦ ἀνέθεσε νὰ μελετήσω καὶ νὰ καταστρώσω σὲ συνεργασία μὲ τὸ Βασιλικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ καὶ τὸ Βασιλικὸ Ναυτικὸ τὰ σχέδια τῶν μεταφορῶν.

Ἔτσι μίλησε ὁ Μπαντόλιο. Θετικὴ συνέπεια σκέψης καὶ γνώμης μπορεῖ νὰ τοῦ καταλογιστεῖ στὴν προκειμένη περίπτωση. Ἡ δυσπιστία του πρὸς τὸ σχέδιο τοῦ Βισκόντι Πράσκα εἶχε γίνει ἀρκετὰ φωνερή, ἀλλὰ ὡστόσο δὲν πρέπει νὰ δίνουμε τόση μεγάλη πίστη στὴ φαινομενικὴ αὐτὴ συνέπειά του, γιατὶ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκδηλωθεῖ στὴν πράξη μὲ ἀποφασιστικὴ ἀντίδραση. Ὁ Μπαντόλιο «τὰ ἔψαλε ὡραῖα» τοῦ Μουσσολίνι μόνο ὅταν ἡ ἐκστρατεία εἶχε ἀποκαλύψει πιὰ τὸ πραγματικό της πρόσωπο καὶ προέβη στὸ κλείσιμο ἑνὸς κεφαλαίου μὲ τὰ ἀνισόρροπα ὀνειροπολήματα ἐνῶ ἄνοιξε ἕνα νέο κεφάλαιο τοῦ ἀγώνα γιὰ ἐπανόρθωση σὲ ἀτμόσφαιρα ὅμως πνιχτικὰ γεμάτη πανικό.

VIII

ΤΟ ΤΗΛΕΦΩΝΗΜΑ ΤΟΥ ΣΟΝΤΟΥ

Ἐνῶ ὁ Μπαντόλιο ἑτοίμαζε τὰ «δικαιολογητικὰ» γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ὑπεράσπισή του καὶ ὁ Βισκόντι Πράσκα ἀποχωροῦσε ἀπ' τὸ θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ Τζούλια ἔμενε ἀκινητοποιημένη, τσαλαβουτώντας στὶς λάσπες. στὸ χιόνι, χωρὶς τρόφιμα, χωρὶς καμιὰ ἐπικοινωνία, ζωσμένη ἀπὸ ἕνα τσοῦρμο κυνηγοὺς ποὺ τὴν εἴχανε πάρει τὸ κατόπι. Δεινὴ περιπέτεια ἀποτέλεσε ἡ προώθηση ἀνάμεσα στὶς βουνοπλαγιὲς τοῦ Σμόλικα. Ἡ ὀπισθοχώρηση πρὸς τὴν Κόνιτσα ἀποτέλεσε πραγματικὴ κόλαση. (1) «Ἡ ὅλη κίνηση τοῦ 8ου τακτικοῦ σώματος ἀλπίνων ἀπὸ τὸ Ἀρμὰτ στὴν Κόνιτσα διεξήχθηκε —ἔγραφε ἀργότερα ὁ στρατηγὸς Τζιράττι — ἀπὸ τὰ μονοπάτια ποὺ ὁδηγοῦν ἀπ' τὸ Ἀρμὰτ στὰ ὑψώματα Χριστοβασίλη, ἐνῶ ἐδεχόταν τὰ ἀκατάπαυστα πυρὰ τῶν κανονιῶν καὶ μυδραλλιοβόλων τοῦ ἐχθροῦ. Διασχίζοντας τὸ λεκανοπέδιο ἐλεύθερο τὸ ἐχθρικὸ πεζικό, σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἄμαχο πληθυσμό, ἐπιτεθήκανε ἐνάντια στὰ στρατεύματά μας. Τὰ τμήματα ἂν καὶ ἀποκαμωμένα ἀπὸ τὴν ἐδῶ κι ὀχτὼ μέρες ἔλλειψη τροφίμων καὶ ἐξαντλημένα. καταφέρανε νὰ προτάξουνε ἡρωϊκὴ ἀντίσταση, μαχόμενα πολλὲς φορὲς ἴσαμε ἑφτὰ ὧρες καὶ νὰ ἀνοίξουνε διάβαση ἀνάμεσα στὶς ἐχθρικὲς γραμμὲς μὲ τὴ σύμπραξη τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ Κονελιάνο τὸ ὁποῖο ἐξάντλησε ὡς τό τέλος ὅλα του τὰ πυρομαχικά. Οἱ ἀπώλειες σὲ ἀξιωματικοὺς καὶ ἄντρες τῆς δραματικῆς αὐτῆς περιπέτειας ἤτανε

τρομακτικές, ὅπως ἐξ ἴσου τρομακτικὲς ἤτανε καὶ οἱ ἀπώλειες τῶν ὑποζύγιων... Ἴσως ἂν δὲν ἐξαντλοῦνταν τὰ τρόφιμα τὴν πέμπτη μέρα νὰ ἦτο δυνατὸ νὰ συνεχιστεῖ ἡ μάχη...».

Ἡ Τζούλια συγκεντρώθηκε στὸ γιοφύρι τοῦ Μπερατιοῦ, μιὰ Τζούλια ὅμως ποὺ δὲν ἔμοιαζε σὲ τίποτε μὲ τὴ γνωστὴ λαμπρὴ μεραρχία ποὺ ξεκίνησε ἕνα πρωϊνὸ τῆς 28 Ὀκτωβρίου γιὰ νὰ πάει ν' ἀναμετρηθεῖ μὲ τόν ἐχθρό. (2) «Πολυήμερες μάχες σὲ ἔδαφος ὀρεινὸ — ἔγραψε μιὰ ἐπίσημη Ἑλληνικὴ ἱστορία τοῦ πολέμου — κάτω ἀπὸ ραγδαῖες βροχὲς καὶ χιόνια συνετέλεσε στὸ νὰ μειώσει τὴν πολεμικὴ δεινότητα τῆς μεραρχίας Τζούλια, καὶ ἐπέδρασε μὲ τρόπο δυσμενῆ στὸ ἠθικὸ τῶν ἀνδρῶν της. Παρ' ὅλη τὴν ἄρτια ἐπιλογὴ καὶ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο ἐκγύμνασης, καθὼς καὶ τὸ ὑψηλὸ φρόνημα ἀπ' τὸ ὁποῖο ἐμφορούνταν στὴν ἀρχὴ τῆς μάχης, τὰ τάγματα αὐτά, μόλις δέκα μέρες μετὰ τὴν εἰσβολὴ χάσανε μεγάλο μέρος τῆς μαχητικότητας καὶ τοῦ φρονήματός τους». Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ μεραρχία εἶχε ἀπώλειες σὲ νεκρούς, πληγωμένους καὶ αἰχμαλώτους τὸ πέμπτο τῆς δύναμής της, ἐνῶ ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι ἤτανε ἀποκαμωμένοι.

Ἡ «ἀπ' τὰ ψηλὰ» ἐπίθεση τῶν Ἑλλήνων, ἡ διείσδυσή τους στὰ νῶτα τοῦ στρατοῦ μας εἴχανε γίνει ἐφιάλτης φριχτός, ὅσο και οἱ παγίδες ποὺ κάτω ἀπ' τὶς εὐνοϊκώτερες προϋποθέσεις ἀποφέρανε πλούσια συγκομιδὴ σ' αἰχμαλώτους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιδεινώνουνε τὴ θέση τῆς Τζούλιας, ὅπως συνέβηκε καὶ μὲ τὶς ὑπόλοιπές μας μονάδες τὴ βδομάδα ποὺ ἐγκαθιδρύθηκε τὸ «τεῖχος». Οἱ ἀναποδιὲς τῆς ἀρχῆς ἐξασκήσανε μεγάλη ἐπίδραση στὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη τοῦ πολέμου, μὲ ἀποτέλεσμα, ὕστερα καὶ ἀπὸ τὴν ἄμυαλη τόλμη τοῦ Βισκόντι Πράσκα νὰ ποτίσουν τὴν ψυχὴ τόσο τῶν ἀνώτερων ἀξιωματικῶν ὅσο καὶ τῶν πιὸ ἄσημων βαθμοφόρων μ' ἕνα βαθὺ αἴσθημα ἀπαισιοδοξίας ποὺ τοὺς ἐμπόδιζε νὰ ἐκτιμήσουνε σωστὰ τὴν κατάσταση. Τὸ ἠθικὸ τοῦ στρατοῦ εἶχε σπάσει. Ἡ Τζούλια ξαναγύρισε, ὕστερ' ἀπὸ τόσες θυσίες, στὰ παληά της λημέρια, στὴ γέφυρα τοῦ Μπερατιοῦ. («Μαύρη σημαία κυματίζει στοῦ Μπεράτι τὸ γιοφύρι», τραγουδούσανε λυπητερὰ οἱ ἀλπίνοι, «πρόκειται γιὰ τὴν πένθιμη ταινία τῆς Τζού-

λιας ποὺ πάει στὴ μάχη, ἐνῶ ὁ ἀνθὸς τῆς νεολαίας μας βρίσκεται θαμένος στὴ μαύρη γῆ») ἡ μονάδα ποὺ ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ τραγικὰ θύματα μιᾶς ἀποτυχημένης ἐπίθεσης.

Στὶς 10 Νοεμβρίου πέθανε ὁ Τσάμπερλαιν. Στὶς 12 Νοεμβρίου ἀγγλικὰ ἀεροτορπιλοβόλα ἀεροπλάνα ἐπιτεθήκανε ἐνάντια στὸ στόλο μας ποὺ βρισκότανε ἀραγμένος στὸ λιμάνι τοῦ Τάραντα καὶ προξενήσανε σοβαρὲς ζημιὲς σὲ δυὸ πολεμικά μας. Ἡ ἱστορία τῆς μεγάλης σύρραξης εἶχε, κατὰ κάποιο τρόπο, ἀρχίσει νὰ δημιουργεῖται μοναχή της πιά, ἐνῶ στὸ Ἀλβανικὸ μέτωπο, ποὺ στὴν ἀρχὴ θεωρήθηκε σὰν «μέτριο», συνεχιζότανε μιὰ κατάσταση γεμάτη ἀπὸ ἀπρόοπτα. Ἡ ἐπίθεση στὸν Τάραντα ἤτανε μιὰ ἔμμεση βοήθεια ποὺ προσφέρανε οἱ Ἐγγλέζοι στοὺς Ἕλληνες. Ἡ ἀποστολὴ ἐνισχύσεων ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἄρχισε νὰ γίνεται ἤδη ἀπ' τὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου, ἂν καὶ σὲ περιωρισμένη κλίμακα. Στὶς 3 τοῦ ἴδιου μῆνα, σμῆνος ἀπὸ καταδιωκτικὰ - βομβαρδιστικὰ τύπου Μπενχάϊμ προσγειωθήκανε στὰ γειτονικὰ στὴν Ἀθήνα ἀεροδρόμια τοῦ Τατοΐου καὶ τῆς Ἐλευσίνας. Σὲ λίγες μέρες ἀκολουθήσανε ἄλλα σμήνη ἀπὸ ἀεροπλάνα τύπου Μπλενγχάϊμ, Γκλαντιέτορ, Οὐέλλιγκτων. Τὴν ἀρχηγία τῆς δύναμης αὐτῆς, ποὺ ἄρχισε τὴ δράση της στὶς 5 Νεομβρίου μὲ μιὰ ἐξόρμηση ἀπὸ τρία βομβαρδιστικά, εἶχε ὁ ἄγγλος ταγματάρχης Ντ' Ἀλμπιάκ. Γιὰ νὰ μὴ θεωρηθεῖ μιὰ τέτοια ἐνέργεια σὰν πρόκληση ἐνάντια στὴν οὐδέτερη Γερμανία — ἐχθρικὴ στὶς διαθέσεις της ἀλλὰ ὡστόσο οὐδέτερη — ὁ Μεταξᾶς θέλησε τὰ σμήνη αὐτὰ νὰ μὴν ἔχουνε γιὰ βάσεις ἀεροδρόμια ποὺ νὰ βρίσκουνται σὲ Μακεδονικὴ περιοχή. Ὁ Ντ' Ἀλμπιάκ, ὅσο κι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντίπαλης ἰταλικῆς στρατιᾶς, εἴχανε ν' ἀντιμετωπίσουνε τὶς καθημερινὲς ἀπαιτήσεις τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ ξηρᾶς γιὰ ἕνα σκληρὸ καὶ συνεχῆ βομβαρδισμὸ τῶν γραμμῶν τῶν ἀντιπάλων σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ μετώπου. Οἱ Ἄγγλοι ὅμως θεωρήσανε προτιμώτερο νὰ συγκεντρώσουνε τὶς δυνάμεις τους καὶ νὰ κατευθύνουνε τὶς ἐπιθέσεις τους ἐνάντια στὰ σημεῖα ἐπιβίβασης μας γιὰ τὴν Ἀλβανία. Στὶς 16 Νοεμβρίου 2.200 ἄντρες τῆς βρεττανικῆς ἀεροπορίας μὲ 310 μεταγωγικὰ

ἀποβιβαστήκανε στὸν Πειραιά, ἐνῶ μετὰ λίγες μέρες προστεθήκανε σ' αὐτοὺς ἄλλοι δυὸ χιλιάδες ἄντρες τῆς ἀντιαεροπορικῆς ἄμυνας μὲ 400 μεταγωγικά. Φαίνουνταν καθαρὰ ὅτι σχέδιο τῶν ἐγγλέζων ἤτανε νὰ στείλη ἐκλεκτὰ ἀλλὰ ὀλιγάριθμα σώματα τέλεια κατηρτισμένα καὶ μὲ ἐξοπλισμὸ ὑψηλῆς στάθμης — συγκρινόμενα βέβαια μὲ τὸν ἰταλικὸ καὶ τὸν ἑλληνικὸ στρατό. Ἡ ἀεροπορική μας ὑπεροχὴ ποὺ ἤτανε καταθλιπτικὴ στὶς ἀρχὲς τῶν ἐχθροπραξιῶν, δὲν ἐκμηδενίστηκε μέν, ἀλλὰ σχεδὸν ἐξουδετερώθηκε.

Στὸ σημεῖο αὐτό, θὰ ἤθελα νὰ παραθέσω μερικὲς παρατηρήσεις, ἀναφερόμενες στὸ λόγο ποὺ ἔβγαλε ὁ Ντοῦτσε στὴ βασιλικὴ αἴθουσα τοῦ Παλάτσο Βενέτσια, στὶς 18 Νοεμβρίου, μπροστὰ στοὺς ἀξιωματούχους τοῦ ἐπαρχιακοῦ συμβουλίου τοῦ Φασιστικοῦ κόμματος. Παραβιάζω ἴσως ἔτσι τὴ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν γεγονότων. Ὄχι καὶ τόσο ὅμως, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς εἶχε ἑτοιμαστεῖ ἐδῶ κι ἀρκετὲς μέρες — ὁ Τσιάνο εἶχε ἤδη λάβει γνώση του ἀπὸ τὶς 22 τοῦ μηνός — κι οὔτε ποὺ ἀναφέρει τὴν ἐπίθεση ποὺ εἴχανε ἐξαπολύσει οἱ Ἕλληνες στὶς 14 Νοεμβρίου. Γράφτηκε μετὰ ἀπὸ τὶς θυελλώδεις συναντήσεις του μὲ τὸν Μπαντόλιο πρῶτα, ποὺ εἶχε πέσει ἤδη σὲ δυσμένεια καὶ μὲ τὸν Ροάττα μετά, ποὺ τοῦ καθόταν πολὺ στὸ στομάχι. Τὸ ὕφος ποὺ μεταχειρίστηκε στὸ λόγο του ἤτανε ὅλο στόμφο καὶ ψευτιά. Ὕφος ἀτόμου μὲ βρωμερὴ συνείδηση ποὺ οὐρλιάζει γιὰ νὰ μὴν ἀφήσει νὰ φανεῖ ἡ βρωμιὰ ποὺ τοῦ εἶχε κυριέψει τὴν ψυχή. Ὅσο γιὰ τὸ ἀκροατήριο, αὐτὸ δὲν τοῦ ἐνέπνεε καμιὰ ἀνησυχία, τὰ χειροκροτήματα τὰ εἶχε ἐξασφαλισμένα.

«Χρόνια τώρα κάναμε ὑπομονὴ — ἔλεγε ὁ Ντοῦτσε στὸ λόγο του — ἦρθε ὅμως ἡ στιγμὴ ν' ἀποσπάσουμε τὸ προσωπεῖο ἀπ' ἕνα τσιράκι τῆς Ἀγγλίας, ἕναν ἄσπονδο ἐχθρό μας, τὴν Ἑλλάδα. Ἦρθε ἡ στιγμὴ νὰ κανονίσουμε τὸ λογαριασμὸ ποὺ εἴχαμε μεταξύ μας. Θὰ σᾶς πῶ κάτι ποὺ ἴσως νὰ ξαφνιάσει μερικοὺς ξεπερασμένους λάτρεις τῆς κλασικῆς ἀρχαιότη-

τας: οἱ Ἕλληνες μισοῦνε τοὺς Ἰταλοὺς ὅσο κανένας ἄλλος λαός. Μίσος ποὺ ἀπὸ πρώτη ὄψη φαίνεται ἀνεξήγητο, ἐκδηλώνεται ὅμως σὲ ἔνταση μεγάλη ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς κάθε τάξης, αὐτοὺς ποὺ ζοῦνε στὴν πόλη κι αὐτοὺς ποὺ ζοῦνε στὸ χωριό, αὐτοὺς ποὺ στέκουνται πολὺ ψηλὰ ὅσο κι αὐτοὺς ποὺ ἀποτελοῦνε τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ λαοῦ. Τὸ γιατί, ἀποτελεῖ πραγματικὰ μυστήριο». Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐμπεριστατωμένη αὐτὴ ψυχολογικὴ ἀνάλυση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ χαρακτήρα τοῦ Ἕλληνα, μὲ βάση τὴν εὐρεία πείρα ποὺ διέθετε πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα (ψυχολογικὴ ἀνάλυση ποὺ ἀπόβλεπε στὸ νὰ ὑποδαυλίσει τὸ ἄσπονδο μίσος ἐνάντια στοὺς Ἕλληνες) πέρασε στὴν ἐξέταση τῆς στρατιωτικῆς κατάστασης. Μίλησε γιὰ τὰ ντοκουμέντα ποὺ βρεθήκανε στὸ σταθμὸ τῆς πόλης Βιτρὺ Λὰ Σαριτὲ κι ἀπ' τὰ ὁποῖα ἀποδεικνυόταν ἡ ἀπόφαση τῆς Ἑλλάδας νὰ προσδεθεῖ μὲ δεσμοὺς ὁλοένα στενώτερους στὸ ἅρμα τῶν Ἀγγλο-Γάλλων (καὶ σ' αὐτὸ τὴν ἐξώθησε ἡ Ἰταλία μὲ τὰ καμώματά της). Καὶ πρόσθεσε: « Οἱ βραχώδεις πεδιάδες τῆς Ἠπείρου καὶ οἱ γεμάτοι λάσπη δρόμοι της δὲν ὑποβοηθοῦνε καθόλου ἕναν κεραυνοβόλο πόλεμο κι ἂς λένε ὅτι θέλουν αὐτοὶ οἱ ἀδιόρθωτοι ποὺ δὲν ξέρουνε νὰ κάνουνε πόλεμο παρὰ μετακινώντας καρφίτσες στοὺς ἁπλωμένους πάνω στοὺς τοίχους τοῦ δωματίου χάρτες. Καμιὰ πράξη ἢ λόγος μου, εἴτε τῆς κυβέρνησής μου, εἴτε ὁποιουδήποτε ποὺ διαχειρίζεται ὑπεύθυνα τὴν τύχη τῶν ἐπιχειρήσεων ὑποδήλωνε πρόθεσή μας ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ἤτανε κεραυνοβόλος».

Ξεδιάντροπο ψέμμα. Δὲν γίνανε βέβαια δημόσια κατηγορηματικὲς δηλώσεις γιὰ τὴν ἀστραπιαία ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία θὰ διεξαγόταν ἡ προέλαση, ὡστόσο τὰ ὅσα ἀπεκόμισα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση ἐπίσημων ἐγγράφων μαρτυροῦνε πόσο βαθειὰ εἶχε ριζωθεῖ στὸ Παλάτσο Βενέτσια, στὸ Παλάτσο Κίτζι καὶ στὰ Τίρανα ἡ πεποίθηση πὼς οἱ ἐπιχειρήσεις θὰ εἶχανε τὸ χαρακτήρα ἑνὸς ἁπλοῦ «περίπατου». Φτάνει ν' ἀναφέρουμε ὅτι ὁ στρατηγὸς Ράντζα ([4]), ἀρχηγὸς τῆς ἀεροπορίας στὴν Ἀλβανία, στὶς παραμονὲς τῆς κήρυξης τοῦ πολέμου δὲ γύρεψε νὰ τοῦ στείλουνε ἐνισχύσεις ἀπὸ ἀεροπλάνα καταδιωκτικὰ ἢ

βομβαρδιστικά, ἀλλὰ μονάχα ἀεροτορπιλλοβόλα ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέπανε νὰ προσβάλει τὶς θαλάσσιες συγκοινωνιακὲς γραμμὲς τῶν Ἐγγλέζων, ὅταν σὲ λίγο θὰ συντελοῦνταν ἡ κατάληψη τῆς Ἑλλάδας. Σὰ νὰ μὴ φτάνανε τὰ ὅσα ψέμματα ἀράδιασε γιὰ τὸ μίσος ποὺ τρέφανε οἱ Ἕλληνες γιὰ τοὺς Ἰταλούς, γιὰ τὶς συντηρητικὲς προβλέψεις ἐκείνου καὶ τῆς κυβέρνησής του σχετικὰ μὲ τὴν ἔκβαση τοῦ πολέμου, πρόσθεσε κι ἄλλα:

«Δὲν ὑπάρχει, νομίζω, κανένας λόγος νὰ διαψεύδουμε συνεχῶς τὰ ὅσα πομπώδη ἀναφέρνουνε τὰ ἀνακοινωθέντα τῆς ἑλληνικῆς προπαγάνδας, οὔτε καὶ τὶς ψευτιὲς ποὺ ἐξιστοροῦνε τὰ ἀγγλικὰ μεγάφωνα. Τὴ μεραρχία αὐτὴ τῶν Ἀλπίνων Τζούλια ποὺ ἰσχυρίζουνται ὅτι ἔπαθε μεγάλες ζημιές, ὅτι ἔρριξε τὰ ὅπλα καὶ πῆρε δρόμο, ὅτι ξεχαρβαλώθηκε ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ δραστηριότητα, τὴν ἐπισκέφθηκε ὁ στρατηγὸς Σοντοῦ. Ὁρίστε τί μοῦ τηλεγράφησε στὶς 12 Νοεμβρίου ὅταν συμπλήρωσε τὴν ἐπιθεώρησή του σ' αὐτὴ τὴ μεραρχία: «Ἔφθασα σήμερα ἐδῶ γιὰ νὰ ἐπισκεφθῶ τὴ μεραρχία ἀλπίνων Τζούλια. Σὲ διαβεβαιῶ Ντοῦτσε, πὼς ἡ ἐντύπωση ποὺ ἀποκόμησα ἀπ' τὴν ἐπιθεώρησή μου στὴν ἐξαιρετικὴ αὐτὴ μονάδα, μὲ τὰ στελέχη τὰ ἀποφασισμένα νὰ πολεμήσουνε σκληρὰ καὶ νὰ ὑπερασπίσουνε τὶς παραδόσεις τῶν ἀλπίνων, ἤτανε ὑπέροχη».

Τὸ ὅτι ἡ Τζούλια ἔδωσε δείγματα ἡρωϊσμοῦ καὶ μαχητικότητας εἶναι γνωστό. Τὸ ὅτι ἄντεξε στὸ μακελειὸ κι ἔδειξε μάλιστα καὶ κάποια πολεμικὴ ἐπιδεξιότητα εἶναι ἐπίσης ἀληθινό. Ὅσο ἀληθινὸ ὅμως εἶναι καὶ τὸ ἄλλο: ὅτι ἅμα ἦρθε σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ ἑλληνικὸ πεζικὸ καὶ τ' ὀρεινὸ ἱππικὸ κι ἔνοιωσε νὰ τὴ βαρᾶνε μὲ λύσσα τὰ κανόνια καὶ τὰ μυδραλιοβόλα τους ἀναγκάστηκε σύντομα νὰ ἐγκαταλείψει τὸ πεδίο τῆς μάχης, ἀφήνοντας ξοπίσω ἀφθονία νεκρούς, πληγωμένους, αἰχμαλώτους. Τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ ὁ Σοντοῦ ἔστελνε τὸ γεμᾶτο ἐνθουσιασμὸ τηλεγράφημά του στὸν Ντοῦτσε, ἡ Τζούλια κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες γιὰ ν' ἀνασυνταχθεῖ, ἀφοῦ παραχώρησε, στὸν τομέα τῆς Πίνδου, τὴ θέση της στὴ μεραρχία Μπάρι, αὐτὴ ποὺ ἤτανε προωρισμένη νὰ ἐνεργήσει

τὴν κατάληψη τῆς Κέρκυρας. Ἡ εἴσοδος τῆς τελευταίας στὸ θέατρο τοῦ πολέμου ὑπῆρξε ἄτυχη, γιατὶ εἶδε τὶς προφυλακές της νὰ δεκατίζονται ἀπὸ ἔλλειψη ὑποστήριξης πυροβολικοῦ μόλις συγκρουστήκανε μὲ τὶς ἑλληνικὲς δυνάμεις κι ἀπὸ πάνω τῆς κόλλησε κι ἕνα ταπεινωτικὸ παρατσοῦκλι ποὺ τῆς ἔμεινε ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου: «Μεραρχία ὅπου φύγει, φύγει», τὴν ὀνομάσανε κοροϊδευτικὰ ἀπὸ πίκα οἱ ἀλπίνοι τῆς Τζούλια, ὅταν μετὰ τὸ στραπάτσο τῆς Μπάρι ἀναγκαστήκανε αὐτοὶ νὰ μείνουνε στὴν πρώτη γραμμμή. Τὰ μέσα πειὰ ποὺ διέθετε ὁ Τζιρόττι δὲν μπορούσανε νὰ φέρουνε τὸ ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα. Ἡ Τζούλια εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ριζικὴ ἀναδιοργάνωση. Ἀλλὰ ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος δὲν ἐπέτρεπε τὴν πραγματοποίηση ἑνὸς τέτοιου ἐγχειρήματος. Ὁ Σοντοῦ θἄκανε καλύτερα ἀντὶ νὰ στέλνει ἐνθουσιώδη τηλεγραφήματα νὰ καταγγείλει τὴν κατάντια ποὺ διαπίστωσε στὴν ἐπίσκεψή του στὰ ὑπολείμματα τῆς μεραρχίας Τζούλια καὶ μάλιστα νὰ στιγματίσει τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ τὴν ἀτζαμωσύνη τοῦ ὑπεύθυνου ποὺ στάθηκε αἰτία νὰ πιαστεῖ ἡ μεραρχία στὴ μέγγαινη τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ν' ἀποδεκατισθεῖ. Τὴν ὥρα ποὺ ὁ Ντοῦτσε ἔβγαζε τὸ λόγο του, ἡ Τζούλια βρισκότανε καὶ πάλι στὴν πρώτη γραμμὴ καὶ προσπαθοῦσε ν' ἀναχαιτίσει τὴν ἐπίθεση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ποὺ μόλις εἶχε ἐξαπολυθεῖ. Ἡ ἀϋπνία ποὺ δὲν ἄφηνε τὸν Ντοῦτσε νὰ κοιμηθεῖ νυχτιὲς ὁλόκληρες στὴ σειρὰ τὸν ἔκανε νὰ λέει μεγάλα λόγια: «Ὑπάρχει κανείς σας, σύντροφοι, ποὺ νὰ μὴ θυμᾶται τὸν περίφημο λόγο ποὺ ἐξεφώνησα στὸ Ἔμπολι, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1935, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο τῆς Αἰθιοπίας; Εἶχα πεῖ τότε ὅτι θὰ σπάζαμε τὰ πλευρὰ τοῦ Νεγκούς. Τώρα μὲ τὴν ἴδια ἀπόλυτη βεβαιότητα, ἐπαναλαμβάνω ἀπόλυτη, σᾶς δηλώνω ὅτι θὰ σπάσουμε τὰ πλευρὰ τῆς Ἑλλάδας. Δὲν ἔχει καμιὰ σημασία ἂν αὐτὸ θὰ γίνει σὲ δυὸ γιὰ σὲ δώδεκα μῆνες. Ὁ πόλεμος μόλις ἄρχισε. Διαθέτουμε ἄντρες καὶ ὑλικὸ ἀρκετὸ γιά νὰ ὑπερνικήσουμε κάθε ἑλληνικὴ ἀντίσταση. Ἡ ἀγγλικὴ βοήθεια δὲν θὰ μπορέσει νὰ κλονίσει τὴ σταθερή μας αὐτὴ ἀπόφαση οὔτε ν' ἀποτρέψει τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ ποὺ τὴν περιμένει καὶ ποὺ τῆς ἀξίζει γιατὶ μόνη

της διάλεξε αὐτὸ τὸ δρόμο. Ὅποιος διατυπώνει σκέψη διάφορη ἢ ἀμφιβολία, σημαίνει ὅτι δὲ μὲ ξέρει καλά. Μιὰ καὶ πῆρα τὴν ἀπόφαση θὰ τραβήξω ὡς τὸ τέλος χωρὶς κανένα ἐνδιασμό, τὸ ἔχω ἀποδείξει καὶ στὸ παρελθὸν καὶ θὰ τό ἀποδείξω καὶ τώρα ὅτι καὶ νὰ συμβεῖ. Θὰ πάρουμε πίσω τὸ αἷμα τῶν 372 σκοτωμένων, τῶν 1081 πληγωμένων καὶ τῶν 650 ἀγνοούμενων ποὺ χάσαμε τὶς πρῶτες δέκα μέρες στὶς ἐπιχειρήσεις στὴν Ἤπειρο.

Ὁ Μουσολίνι κατάφερε νὰ ξεφουρνίσει τὴν « ἱστορική » του αὐτὴ φράση: θὰ σπάσουμε τὰ πλευρὰ τῆς Ἑλλάδας. Ὡστόσο ἐκτὸς ἀπ᾿ τὰ παχειὰ λόγια τίποτε ἄλλο δὲν κατάφερε ὁ Ντοῦτσε κι οὔτε θὰ κατάφερνε ἂν δὲν ἐπεμβαίνανε στὸ μεταξὺ οἱ Γερμανοί. Ἡ ἀντίσταση ποὺ ἐκδηλώθηκε ἤτανε ἀποτέλεσμα τῆς αὐτοθυσίας τῶν στρατιωτῶν, γιὰ τὴν ὁποία οὔτε ὁ Ντοῦτσε, οὔτε κι αὐτοί ποὺ τόν βοηθήσανε νὰ καταστρώσει τὰ ἐπιτελικά του σχέδια, ἤτανε ἄξιοι. Στὴν Ἀλβανία ὁ Ντοῦτσε κινδύνεψε νὰ κατατροπωθεῖ ὁλότελα.

Ὁ Σοντοῦ μόλις ἀνέλαβε τὴ Γενικὴ Ἀρχηγία ἐξέδωσε διαταγές, αὐτὲς ποὺ ὁ Βισκόντι Πράσκα ἐχαρακτήρισε « σχολαστικὲς καὶ κατάλληλες γιὰ στρατιωτικὸ ἐγχειρίδιο », ποὺ διατύπωναν: « νὰ διατηρηθεῖ ἡ μαχητικὴ δραστηριότητα, μὲ συνεχεῖς ἐνοχλήσεις καὶ ἐξορμήσεις ». Ἡ διατήρηση τῆς μαχητικῆς δραστηριότητας εἶναι τὸ λιγώτερο ποὺ ἔχουνε νὰ κάνουνε ὅσοι ἔχουν ἐπωμισθεῖ τὶς εὐθύνες διεξαγωγῆς μιᾶς μάχης. Κατὰ βάθος ὅμως οἱ διαταγὲς τοῦ Σοντοῦ δίνανε τὸ μέτρο τῆς πραγματικότητας στὸ μέτωπο. Στὸν τομέα τῆς Ἠπείρου: « Δεξιὰ διατήρηση προγεφυρώματος ὡς πέρα ἀπ᾿ τὸν ποταμὸ Καλαμὰ καὶ διοργάνωση τέτοια ποὺ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἀπόλυτη ἐπικράτηση στὸν τομέα αὐτὸν ἀλλὰ συνάμα νὰ διενεργεῖται καὶ προσεκτικὴ ἐπίβλεψη τῆς παράλιας περιοχῆς. Ἀριστερὰ ἰσχυρὴ ὀχύρωση κι ἐξοπλισμὸς τῆς ζώνης Κόνιτσα — Στραχανὴ γιὰ ν᾿ ἀποτελέση σημεῖο προστασίας στὰ πλευρὰ τοῦ στρατοῦ κι ἀφετηρία γιὰ ἀντεπίθεση ἐνάντια

στὶς ἐπιδρομὲς ποὺ ἐνδεχόμενα θὰ διενεργοῦσε ὁ ἐχθρὸς μὲ κατεύθυνση πρὸς τὸ Περάτι — Κλεισούρα.

Στὸν τομέα τῆς Κορυτσᾶς ἡ ἡττοπάθεια ποὺ κυριαρχοῦσε ἔπρεπε νὰ ξεριζωθεῖ καὶ τὸ μέσο ἤτανε «νὰ ἐξασφαλισθεῖ κυρίως τὸ ἀπαραβίαστο τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς». Ἡ ἀπειλὴ παραβίασης τοῦ ἀσθενοῦς αὐτοῦ σημείου διαγραφόταν στὸν ὁρίζοντα. Ὁ Βισκόντι Πράσκα ὑποστήριζε ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῆς τακτικῆς ἀπὸ ἐπιθετικὴ σὲ ἀμυντικὴ ὑπαγόρεψε νέα ἀνασυγκρότηση τῶν στρατευμάτων κι αὐτὸ στάθηκε ἡ αἰτία νὰ δημιουργηθεῖ ἕνα μέτωπο «ἐκλεπτυσμένο σ' ὅλη του τὴ γραμμὴ» μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν ἐξασθένησή του σὲ σημεῖο ἐπικίνδυνο. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα σκέψης τοῦ Σοντοῦ, ἀλλὰ ἐπιβλήθηκε ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὴ φορὰ τῶν πραγμάτων, σημεῖο ὅμως ποὺ ἀποφεύγει νὰ τονίσει ὁ Βισκόντι Πράσκα. Οἱ ἐνισχύσεις φθάνανε στὴν Ἀλβανία μὲ γοργὸ ρυθμό, ὄχι ὅμως σὲ ποσότητες ἀρκετὲς γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Στὶς 10, 11 καὶ 12 Νοεμβρίου φθάνανε μὲ ἀεροπλάνα στὴν Αὐλώνα τὰ τάγματα Βὰλ Φέλλα, Βὰλ Ταλιαμέντο, Βὰλ Νατιζόνε καὶ στὰ Τίρανα τὸ τάγμα Ἔντολο τοῦ πέμπτου συντάγματος. Τὸ τάγμα Τιράνο, ἐπίσης τοῦ πέμπτου συντάγματος, κατέφθασε μὲ πλοῖα. Στὸ Δυρράχιο εἶχε ἀρχίσει ἡ ἀποβίβαση ἑνὸς τάγματος μέσου βάρους ἁρμάτων μάχης. Ὅταν μιλοῦμε γιὰ ἐνισχύσεις, δὲν πρέπει νὰ ἔχουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τμήματα στρατοῦ τέλεια ἐξοπλισμένα σ' ἔμψυχο καὶ ἄψυχο ὑλικό, ἕτοιμα νὰ ριχτοῦνε στὴ μάχη. Ἂς ἀκούσουμε τί λέει ὁ Ἄλντο Ραζέρο (6). «Τὰ τάγματα στέλνονταν στὰ βιαστικὰ πρὸς περιοχὲς ἄγνωστες, ὅπου δὲν εἶχε προηγηθεῖ καμμιὰ ἀναγνώριση καὶ ὅπου, πολλὲς φορές, μὲ δικές τους ἀπώλειες, ἔπρεπε νὰ πληροφορηθοῦνε πρὸς τὰ ποῦ βρίσκεται ὁ ἐχθρός». Οἱ Ἕλληνες ὅταν στὶς μετέπειτα ἱστορικές τους ἀνασκοπήσεις τῶν φάσεων τῶν ἐπιχειρήσεων ὑποδηλώνουν τὴν παρουσία μιᾶς μεραρχίας στὸ μέτωπο ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἕνα τάγμα της βρίσκεται στὴν πρώτη γραμμὴ παραμορφώνουν τὴν πραγματικότητα. Οἱ μεραρχίες ὡς οργανικὰ σώματα δὲν ὑπήρχανε περιλαμβάνοντας κανονικὰ τμήματα, πολλὲς φορὲς δὲν ὑπήρχανε οὔτε ὁλοκληρωμένα συν-

τάγματα. Τὸ «τοπικὸ» τμῆμα στρατοῦ ἤτανε τὸ τάγμα ποὺ τὸ ρίχνανε σ' ἕναν ὁποιοδήποτε τομέα, κάτω ἀπὸ ἄγνωστη διοίκηση γιὰ νὰ γεμίσει τὰ κενά. Στὶς 14 καὶ στὶς 15 Νοεμβρίου ὁ στρατάρχης Κέϊτελ εἶχε μιὰ συνάντηση μὲ τὸν Μπαντόλιο. Ἡ συνάντηση αὐτὴ δὲν μποροῦσε μὲ κανέναν τρόπο νὰ εἶναι καρποφόρα μιὰ κι ὁ Κέϊτελ εἶχε γιὰ συνομιλητή του ἕνα ἄτομο ποὺ στὰ μάτια τοῦ Μουσσολίνι δὲ βάραινε διόλου καὶ ποὺ δίσταζε ἂν θἄπρεπε νὰ πάρει τὴν ἐνεργητικὴ ἀπόφαση νὰ παραιτηθεῖ γιὰ ν' ἀκολουθήσει παθητικὴ τακτικὴ καιροσκοπώντας καὶ κερδίζοντας χρόνο. Ὁ Κέϊτελ δείχτηκε σκληρός, τοῦ φέρθηκε σχεδὸν περιφρονητικά. Ἐξέφρασε σταράτα τὴ δυσαρέσκειά του καὶ πρόσθεσε ὅτι ἡ Γερμανία θεωροῦσε ἀπαραίτητη «τὴν ὁλοσχερὴ ἐκμηδένιση τῆς Ἑλλάδας, ἡ ὁποία ὅπως πήγαινε ἐξελισσόταν σὲ μιὰ σπουδαία ἀεροναυτικὴ βάση γιὰ τοὺς συμμάχους», (ἄποψη ποὺ θὰ διατυπώσει κι ὁ Χίτλερ στὸ γράμμα του πρὸς τὸ Μουσσολίνι μὲ ἡμερομηνία 31 Δεκεμβρίου). Ὁ Μπαντόλιο μὲ πολλὴ ἐπιφυλακτικότητα, δικαιολογήθηκε ρίχνοντας τὴν ὅλη εὐθύνη γιὰ τὴν κατάσταση στοὺς πολιτικούς. Τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ συζητούσανε οἱ δυὸ στρατάρχες κι ὁ Μουσσολίνι προφήτευσε στὸ στρατηγὸ Ἀρμελίνι, ἴσαμε τὰ μέσα Δεκεμβρίου τὸ πολύ, τὴν κατάληψη τῆς Πρέβεζας καὶ τῆς Ἄρτας, ἐξαπολύθηκε ἡ ἑλληνικὴ ἐπίθεση. Ἔλαβε χώρα τὴν αὐγὴ τῆς 14 Νοεμβρίου 1940, ἡμερομηνία ἰδιαίτερα θλιβερὴ γιὰ τοὺς Ἰταλούς.

Στὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ἀπὸ τὶς 28 Ὀκτωβρίου κι ἐδῶ, πλημμυρίσανε μεγάλες δυνάμεις ἑλληνικοῦ στρατοῦ: ἡ δέκατη, ἡ ἑνδέκατη καὶ ἡ ἕβδομη μεραρχία καταφθάσανε γιὰ νὰ ἑνωθοῦνε μὲ τὴν τέταρτη ταξιαρχία καὶ τὴν ἔννατη μεραρχία ποὺ ἤδη εἴχανε τήν ἕδρα τους στὸν τομέα αὐτό. Τὴν ἀρχηγία τῆς στρατιᾶς, εἶχε ὁ στρατηγὸς Πιτσίκας, ἐνῶ κάτω ἀπ' τὶς διαταγές του, ἐπικεφαλῆς ἑνὸς σώματος στρατοῦ ἤτανε ὁ στρατηγὸς Τσολάκογλου. Ἀναφέρω εἰδικὰ τὰ ὀνόματά τους γιατὶ παίξανε σπουδαῖο ρόλο στὶς μέρες τῆς Ἑλληνικῆς συν-

θηκολόγησης, Κι ἐνῶ ὁ Τσολάκογλου ὑπῆρξε συντελεστὴς τῆς ἐπιτυχίας τοῦ στρατοῦ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ μετὰ τῆς Ἠπείρου, κατάντησε στὰ μάτια τῶν ἑλλήνων ἕνας προδότης, ἕνας κουΐσλιγκ, μὲ τὸ ν' ἀναλάβει τὴν πρωθυπουργία τῆς κυβέρνησης ἀνδρείκελων ποὺ συνεργάζονταν μὲ τὸν ἐχθρό. Στὸ μέτωπο αὐτὸ νόμιζε κανεὶς ὅτι κατὰ κάποιο τρόπο ἡ ἴδια ἡ φύση ὑπαγόρευε στοὺς δυὸ στρατοὺς τὴ στρατηγική τους. Ὕστερα ἀπὸ μιὰ πρώτη ἀναδίπλωση, οἱ Ἰταλοὶ ἀνασυνταχθήκανε κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ Ντέβολι, τὶς ὄχθες τοῦ ὁποίου σὲ μεγάλο μάκρος εἴχανε καταλάβει. Στὰ νῶτα τους εἴχανε τὸ θεόρατο ὄγκο τοῦ βουνοῦ Μόροβα, ἀφιλόξενο, ὅλο γκρεμνούς, χωρὶς οὔτε ἕνα χωριό, ἕνα δρόμο, ἕνα κομμάτι καλλιεργημένης γῆς, μὲ μόνο ἄβατα μονοπάτια, σπηλιὲς καὶ ἀπότομες πλαγιές. Ἕνα φυσικὸ πρόχωμα ἀλλὰ ὡστόσο κι ἕνα ἐμπόδιο ποὺ ἔφραζε τὸ δρόμο σὲ κάθε ἐνίσχυση ποὺ γύρευε νὰ φτάσει στὸν προορισμό της.

Στ' ἀριστερὰ τοῦ Μόροβα ἡ κοιλάδα διασχίζεται ἀπὸ τὸ ποτάμι Ντέβολι, ἐνῶ πιὸ ἀλάργα ξεπετιέται μοναχικὸ καὶ ἄγριο, σὰ πύργος παραμυθιῶν, τὸ βουνὸ Ἰβάν, ποὺ φτάνει σὲ ὕψος τὰ 1870 μέτρα. Ἀριστερότερα, ἀλλὰ σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση βρίσκουνται οἱ λίμνες Μεγάλη καὶ Μικρὴ Πρέσπα καὶ τὰ γιουγκοσλαβικὰ σύνορα. Ἐπίθεση μὲ μέτωπο στραμμένο κατὰ τὸ Μόροβα ἀποκλείουνταν· ἡ πιὸ σωστὴ τακτικὴ ἤτανε νὰ πραγματοποιηθεῖ ὑπερφαλάγγηση ἢ ἀπὸ βορρᾶ, ἀπ' τὴν κοιλάδα τοῦ Ντέβολι, ἢ ἀπὸ νότο στὸ στενὸ ἀνάμεσα στὸν Ντέβολι καὶ τὴν Πίνδο. Ἐκεῖ, στὴν περιοχὴ τοῦ Ἔρσεκε, ἤτανε τὸ σημεῖο ἐπαφῆς τῆς ἑνδέκατης στρατιᾶς τοῦ Τζελόζο καὶ τῆς ἐννάτης τοῦ Βερτσελίνο.

Ἡ διαταγὴ γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς ἐπίθεσης δόθηκε ἀπ' τὸν Παπάγο στὶς 5 Νοεμβρίου. Γιὰ καλὴ τύχη τοῦ Σοντοῦ, ἡ μελέτη τῆς ὅλης ἐπιχείρησης χρειάστηκε πολὺ περισσότερο καιρὸ ἀπὸ ὅσο ἡ κατάληψη τῶν θέσεων γιὰ ἐπίθεση. Αὐτό, γιατὶ ὅλοι οἱ ἕλληνες ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐπιτελείου δὲν εἴχανε τὴν ἴδια γνώμη. Ἐνῶ οἱ «τομεάρχες» ἐπιδοκιμάζανε τὴν ἀπόφαση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ μὲ μεγάλη ἀνυπομονησία περιμένανε νὰ δοθεῖ τὸ σύνθημα γιὰ τὴν

ἐπίθεση, ὁ Πιτσίκας δίσταζε. Φοβόταν ὅτι θὰ ἔμενε ἀκάλυπτος, χωρὶς ἱκανοποιητικὲς ἐνισχύσεις, σὲ περίπτωση ἰταλικῆς ἀντεπίθεσης. Γι' αὐτὸ κι ὁ δισταγμός του κι οἱ συνεχεῖς προφάσεις ποὺ ὅρισε γιὰ νὰ χασομερνᾶ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἀπόφασης τοῦ Γενικοῦ 'Επιτελείου. Μόνο ὅταν ὁ Παπάγος, μὲ μιὰ κατηγορηματικὴ προσταγή του, ἔβαλε τέρμα στοὺς καυγάδες τῶν ἀρχηγῶν, δόθηκε τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ἐπίθεση καὶ ξαπολύθηκε ἐλεύθερος ὁ ἑλληνικὸς στρατός, νὰ ὁρμήσει ἐνάντια στὸν ἐχθρό. Ἡ κοιλάδα τοῦ Ντέβολι φράζουνταν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Τσαγκόνι· οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες ὁρμήσανε ἀκάθεκτοι, ξαναμμένοι κι ἀπό τὴν ἐλπίδα νὰ δοῦνε νὰ λεφτερώνεται τὸ κομμάτι αὐτὸ τῆς ἑλληνικῆς γῆς, πού, κι ἄλλες δυὸ φορές, σὲ προηγούμενους πόλεμους, τὸ εἴχανε κατακτήσει καὶ ποὺ σκληροὶ ὅροι εἰρήνης τοὺς ἀναγκάσανε νὰ τὸ ἐγκαταλείψουνε.

Εἴμασταν στὴν καρδιὰ τοῦ χειμώνα μὲ τὸ βουνὸ 'Ιβὰν τυλιγμένο σὲ πυκνὰ νέφη, νὰ τὸ δέρνει τὸ ἄγριο χιόνι, ἐνῶ ὁ Μόροβας εἶχε σκεπαστεῖ μὲ παχὺ στρῶμα ἀπὸ λάσπη. Τὰ βουνὰ τῆς 'Αλβανίας ἔχουνε αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικό: ἂν καὶ δὲ φτάνουνε σὲ πολὺ μεγάλο ὕψος, τὰ ξουρίζει ὅμως ἕνα ἄγριο ξεροβόρι ποὺ ὑποχρεώνει τὸ θερμόμετρο νὰ πέσει ἀρκετοὺς βαθμοὺς κάτω ἀπὸ τὸ μηδενικό. Οἱ Ἕλληνες εἴχανε ἀποφασίσει νὰ ἐπιτεθοῦνε σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ μακεδονικοῦ μετώπου, ρίχνοντας τὸ περσότερο βάρος στὰ νότια τοῦ Μόροβα, ἀλλὰ ταυτόχρονα νὰ ἐξασκήσουνε ἐντατικὴ πίεση στὸ στενὸ ἀνάμεσα στὰ δυὸ βουνὰ Μόροβα καὶ 'Ιβάν. Ὁ ἐπιδιωκόμενος στόχος ἦτανε βέβαια ἡ κατάληψη τῆς Κορυτσᾶς, ποὺ πέρα ἀπ' τὰ βουνά, ἁπλώνονταν στὴν πεδιάδα καὶ φάνταζε κατάντικρυ στὴν κόλαση αὐτή, ὅμοια μὲ πολύτιμο πετράδι, πραγματικὸς παράδεισος, Μὲ τὴν 10η, 9η καὶ τὴν 15η μεραρχία στὴν πρώτη γραμμή — ἀπὸ τὰ νότια ὡς τὸ βορρᾶ — οἱ Ἕλληνες προχωρούσανε. Ἡ ἀρχὴ γίνηκε ἀπὸ τὴν 15η μεραρχία στὶς ἐξήμιση τὸ πρωὶ στὶς 14 Νοεμβρίου. Ξεκίνησε ἀπ' τὸν 'Ισθμὸ ποὺ χωρίζει τὶς δυὸ λίμνες Πρέσπα. Ἡ ἐπίθεση ὑπῆρξε βίαιη, οἱ ἰταλικὲς δυνάμεις σύντομα βρεθήκανε σὲ κρίσιμη θέση καὶ μὲ τὴν ἀπειλὴ νὰ χάσουνε κάθε

ἐλπίδα γιὰ ὀπισθοχώρηση, ἀπὸ τὰ συνεχῆ ρήγματα ποὺ εἴχανε προξενηθεῖ στὶς γραμμές τους κι ἀπὸ ὅπου εἰσχωρούσανε γραμμὴ ἐχθρικὲς δυνάμεις. Μπορεῖ, τὰ ἰταλικὰ τμήματα στρατοῦ, νὰ μὴν πάθανε ὁλοκληρωτικὸ ξεχαρβάλωμα, ὡστόσο ὅμως κάθε συνοχὴ ἀνάμεσα στὶς διάφορες μονάδες εἶχε παραλύσει. Ὁ Νάσσι, ποὺ ἦταν ἀκόμα ἀρχηγὸς στὸν τομέα αὐτό, περιμένοντας νὰ ριχτεῖ στὴ μάχη ἡ μεραρχία Βερτσελλίνο, ἅμα εἶδε νὰ διασπᾶται ἡ γραμμὴ τοῦ μετώπου στὴν περιοχή του πανικοβλήθηκε καὶ τηλεγράφησε, στὶς 15, στὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο γιὰ νὰ φέρει σὲ γνώση του τὰ βαθειὰ κι ἐπικίνδυνα ρήγματα ποὺ εἴχανε προκαλέσει στὸν τομέα του τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα καὶ νὰ ζητήσει ἐσπευσμένα ἀποστολὴ «κάθε δυνατῆς ἐνίσχυσης». Τὴν ἴδια μέρα ὁ Νάσσι συγκέντρωσε τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν μεγάλων μονάδων τῆς πρώτης γραμμῆς: τῆς Βενέτσια, τῆς Πιεμόντε, τῆς Ἀρέτσο καὶ τῆς Πάρμας καὶ τοὺς γνωστοποίησε τὶς λεπτομέρειες τῆς ὀπισθοχώρησης σὲ θέση πιὸ σίγουρη, κατάλληλη γιὰ ἄμυνα, κατὰ μῆκος τῆς θεώρατης βουνοπλαγιᾶς τοῦ Μόροβα. Ἕνα τέτοιο πρόγραμμα δὲν εἶχε πιθανότητες νὰ πραγματοποιηθεῖ. Τὸ ἀπόδειξε ἡ ἀναπάντεχη ὀπισθοχώρηση τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἐρσέκε. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶχε μεγάλη σημασία γιατὶ ἀποδείκνυε καθαρὰ σὲ τί κατάντια εἴχανε φτάσει τὰ ἡγετικὰ στελέχη. Τὸ Ἔρσεκε ἀποτελοῦσε σημεῖο - κλειδί, τὸ ὑπερασπίζουνταν δὲ τὸ πρῶτο σύνταγμα μπερσαλιέρων μὲ ἀρχηγὸ τὸν συνταγματάρχη Ἀτζάρο. Μὲ διαταγὴ τοῦ τελευταίου ἀποσύρθηκε σὲ καινούργιες θέσεις πρὸς τὰ πίσω, δημιουργώντας ἔτσι ἕνα ἐπικίνδυνο κενὸ στ' ἀριστερὰ τῆς μεραρχίας Μπάρι, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ εἰδοποιηθεῖ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἐπιχείρησης αὐτῆς τῆς ἀπαγκίστρωσης· ἔτσι βρέθηκε ξαφνικὰ μὲ τὸ ἀριστερὸ πλευρὸ ὁλότελα ἀκάλυπτο. Διατάχθηκε διεξαγωγὴ ἀνακρίσεων καὶ ζητηθήκανε εὐθύνες γιὰ τὸ τέτοιο φέρσιμο τοῦ συνταγματάρχη Ἀτζάρο, Ὁ συνταγματάρχης ὑποστήριξε ὅτι ἔλαβε τὴ διαταγὴ τῆς ὑποχώρησης ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Νάσσι. Ὅταν ρωτήθηκε ὁ τελευταῖος ἔδωσε τὴν ἐξήγηση ὅτι μπορεῖ σὲ τηλεφωνικὴ μὲ τὸν Ἀτζάρο συνδιάλεξη νὰ ἐπεδοκίμασε ἐνδεχόμενη ἐνέργεια ὀπισθοχώρησης σὲ

θέσεις πιὸ κατάλληλες, ἀλλὰ δὲν μποροῦσε νὰ δώσει θετικὲς ὁδηγίες οὔτε καὶ εἶχε καμιὰ δικαιοδοσία ἀπάνω στὸ πρῶτο σύνταγμα Μπερσαλιέρων γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ τὸ διατάξει, ἀφοῦ δὲν ἐξαρτῶνταν ἀπὸ ἐκεῖνον ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐνδέκατη στρατιά. Ὁ Ἀτζάρο ἀπάντησε, ὅτι ἴσαμε τὴν προηγούμενη νύχτα ἡ φρουρὰ τοῦ Ἐρσέκε βρισκότανε κάτω ἀπ' τὶς διαταγὲς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς 9ης στρατιᾶς καὶ κανένας δὲν τὸν πληροφόρησε ὅτι εἶχε παρθεῖ ἀπόφαση γιὰ μιὰ τέτοια ἀλλαγή. Διατυπώθηκε ἀκόμα καὶ ἡ ἀπίθανη καὶ γεμάτη ρωμαντισμὸ ὑπόθεση, ὅτι ἡ ἀπάτη διαπράχθηκε ἀπὸ κάποιο σπιοῦνο, ποὺ μιμούμενος τὴ φωνὴ τοῦ Νάσσι μετέδωσε τὴν ὀλέθρια διαταγή,

Ὁ συνταγματάρχης δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ εἶχε δίκιο, γιατὶ δὲν διατυπώθηκε ἐναντίον του καμιὰ κατηγορία. Ἀποδείχτηκε στὸ τέλος ὅτι τὸ ἄμοιρο αὐτὸ πρῶτο σύνταγμα βρισκόταν αἰωρούμενο ἀνάμεσα πότε στὴ μιὰ καὶ πότε στὴν ἄλλη στρατιὰ καὶ γι' αὐτὸ κι ὁ ρόλος ἐκείνων ποὺ εἴχανε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ διοίκησή του γινόταν ὁλοένα πιὸ δύσκολος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τόσο στὶς μονάδες ὅσο καὶ στὰ μετόπισθεν ἐπικρατοῦσε μεγάλη ἀταξία, οἱ δὲ διαταγὲς περιλαμβάνανε ἀλληλοσυγκρουόμενες ἐντολές. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἔπαιρνε ἐφιαλτικὴ ὄψη, πότε βροχὴ καὶ πότε χιόνι, ἐνῶ τὰ βλήματα ἀπὸ τὶς χειροβομβίδες τῶν 81 προξενοῦσαν τρομακτικὲς πληγές, λείπανε δὲ ὁλότελα φορητὰ ἰατρεῖα, ἐπίδεσμοι, γάζες, φάρμακα, ἡ ἰατρικὴ περίθαλψη ὅσο καὶ οἱ ἐγχειρήσεις γινόντουσαν κάτω ἀπὸ τὶς τέντες τῶν καμιονιῶν ἢ ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια καμιᾶς καλύβας, οἱ στολὲς εἴχανε φαγωθεῖ, οἱ κλωστὲς στὶς ραφὲς ὑποχωρούσανε, τὸ ὕφασμα κοκκάλωνε, καταντοῦσε σὰν περγαμηνή, καὶ μόνο ποὺ βάραινε χωρὶς νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ζεστάνει ἀλλὰ ἀκόμα καὶ νὰ σκεπάσει τὸ κορμί. Πολλὰ δικά μας τμήματα πολεμήσανε μὲ λύσσα, ἐνῶ ἄλλοι εἶχαν ἀποβλακωθεῖ ἀπὸ τὸ ἀπρόοπτο αὐτὸ ἀναποδογύρισμα τῆς κατάστασης στὸ μέτωπο, ἀκόμα κι οἱ βοηθητικὲς ὑπηρεσίες τὰ εἴχανε κυριολεκτικὰ χάσει. Ἡ ἀναρχία ἤτανε γενικὴ στὰ μετόπισθεν.

Μιὰ τσεκουριὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ καταστρέψει ἕνα μέτρια ὀργανωμένο σῶμα ποὺ εἶχε συνηθίσει στὴν ἰδέα ὅτι

ἦταν προωρισμένο γιὰ συνεχὴ ἐπίθεση. Οἱ ἐνισχύσεις φτάνανε ξαφνικὰ στὴν πρώτη γραμμὴ καὶ ρίχνονταν στὴν κόλαση τῆς μάχης χωρὶς κὰν νά μάθουνε ποιόν πολεμούσανε δίπλα τους. Ἀναφέρονται περιπτώσεις φαντάρων ποὺ ἐνῶ κατευθύνονταν γιὰ τὰ ὀχυρὰ τοῦ Μόροβα, παραπλανηθήκανε ἄσκοπα, μπουλούκια ἀνοργάνωτα, χωρὶς νὰ βρίσκουνε τὸ δρόμο τους, πληγωθήκανε ἀπὸ βλήματα καὶ μεταφερθήκανε στὰ μετόπισθεν, στὰ ἰατρεῖα, χωρὶς νὰ ἔχουνε ρίξει οὔτε ντουφεκιά. Ἀλπίνι ποὺ εἶχαν προσγειωθεῖ στὸ ἀεροδρόμιο τῆς Κορυτσᾶς, τὴν ἴδια ἀκριβῶς ὥρα ποὺ ἄρχισε τὸ σφυροκόπημά του ἀπ᾽ τὰ ἑλληνικὰ κανόνια τῶν 151, πληγωθήκανε κατεβαίνοντας ἀπ᾽ τὰ Γιοῦγκερ, τὰ γερμανικὰ ἀεροπλάνα ποὺ σταλθήκανε εὐσπευσμένα γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἀερογέφυρά μας, ξαναμπήκανε πίσω μέσα στὰ ἴδια ἀεροπλάνα γιὰ νὰ μεταφερθοῦνε στὰ νοσοκομεῖα, στὰ μετόπισθεν, καταματωμένοι κι ἀξιολύπητοι. Οἱ πληγωμένοι ὁλοένα καὶ πληθαίνανε: κατὰ ἑκατοντάδες, κατὰ χιλιάδες. Ἀξιωματικοὶ ἀποσπασμένοι στὸν ἀνεφοδιασμὸ ἀναγκασθήκανε ν᾽ ἀναλάβουνε τὴ διοίκηση τμημάτων ποὺ μείνανε χωρὶς ἀξιωματικούς, ἕνας ἀπ᾽ αὐτοὺς κι ὁ ὑπολοχαγὸς Φράγκο Σαμπιέτρο τοῦ τάγματος Μορμπένιο, κάτοχος χρυσοῦ παρασήμου ἀνδρείας. Ἄλλοι ἀποσπασμένοι στὴν ὑπηρεσία μεταγωγικῶν ριχτήκανε στὴ φωτιὰ τῆς μάχης, ὄχι δὲ λίγοι ἀξιωματικοὶ δώσανε τρανὰ παραδείγματα ἀνδρείας, ὅπως ὁ συνταγματάρχης Λουΐτζι Τζάκκο, διοικητὴς τοῦ 84ου τάγματος πεζικοῦ ποὺ σκοτώθηκε στὶς 18 Νοεμβρίου σὲ μιὰ ἔφοδο μὲ ἐφ᾽ ὅπλου λόγχη.

Ρίχτηκε στὴ μάχη ἡ μεραρχία Τάρο, μὲ ἀρχηγὸ τὸ στρατηγὸ Τζίνο Πεντρατζόλι, ριχτήκανε τὰ τάγματα Βεστόνα καὶ Βερόνα τοῦ 6ου συντάγματος ἀλπίνων, ἀπ᾽ τὴν ἄλλη μεριὰ δὲ οἱ Ἕλληνες εἴχανε παρατάξει στὴν πρώτη γραμμὴ τὴν «ὁμάδα ταξιαρχιῶν Κ» καθὼς καὶ τὴ 10η καὶ 11η ταξιαρχία καὶ καταφέρανε νὰ ἔχουνε ἐξασφαλισμένη σταθερὴ ὑπεροχή. Στὶς δύσκολες αὐτὲς μέρες δὲν λείψανε οὔτε ἀπ᾽ τὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο τὰ λάθη κι οἱ παρεξηγήσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀξιωματικούς. Ὁ στρατηγὸς ποὺ εἶχε κάτω ἀπ᾽ τὶς διαταγές του τὴ 13η μεραρχία ἀνακλήθηκε γιατὶ εἶχε διατάξει ὀπισθοχώρηση,

ἡ ὁποία σὲ περίπτωση ποὺ θὰ πραγματοποιόταν θὰ ἄφηνε ἀκάλυπτα τὰ πλευρὰ ἀπὸ ἄλλες μονάδες, ποὺ βρίσκονταν σὲ πιὸ προχωρημένο σημεῖο. Ὁ Βερτσελίνο ποὺ εἶχε ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία τῆς 11ης στρατιᾶς, δήλωνε ὅτι ἦταν ἀδύνατο μιὰ τέτοια κατάσταση στὸ μέτωπο νὰ κρατηθεῖ ἔστω κι ἂν ἀπέβλεπε νὰ στηριχτεῖ στὰ ὀχυρὰ τῶν βουνῶν Μόροβα καὶ Ἰβὰν γιατὶ ἤδη ἄρχισε ὁ ἐχθρὸς νὰ τὰ παρακάμπτει. Στὶς 19 Νοεμβρίου ὁ Σοντοῦ ἀπεφάσισε ὅτι ἐπιβαλλόταν μιὰ σὲ μεγάλο βάθος ὑποχώρηση σὲ νέες θέσεις. Τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῆς Κορυτσᾶς γιὰ τὰ ὁποῖα μιλοῦσε στὸ Μουσσολίνι μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ τόση βεβαιότητα ἔπρεπε νὰ θυσιαστοῦνε.

Ἡ προγραμματισθείσα ὑποχώρηση ἔγινε ἐπὶ τέλους σὲ βάθος καμιὰ πενηνταριὰ χιλιόμετρα ἀπ' τὶς ἀρχικὲς θέσεις κι ἔτσι ἐγκαταλείφθηκε ἡ Κορυτσᾶ. Τὸ σχέδιο τοῦ Σοντοῦ ἀπέβλεπε «στὸ νὰ ἐπανδρώσει νέες θέσεις μὲ τὰ καινούργια σώματα στρατοῦ ποὺ καταφθάνανε» καὶ νὰ «μὴ καταπονήσει ἐξαντλητικὰ τὰ στρατεύματα ποὺ ἤδη βρίσκονταν στὸ μέτωπο». Ὁ Μπαντόλιο, παρ' ὅλο τὸ δισταγμό του, δήλωσε ὅτι συμφωνοῦσε. Στὶς δεκάμιση, στὶς 20 Νοεμβρίου, ὁ Σοντοῦ πῆγε στὸ Πόγραδετς κι ἐκεῖ, ὕστερα ἀπὸ ἕνα τελευταῖο συμβούλιο μὲ ἐπιτελεῖς του ἀξιωματικούς, καθώρισε τὴν ἔναρξη τῆς ὀπισθοχώρησης γιὰ τὴν ἴδια ἐκείνη νύχτα, ἀργότερα ὅμως τὴν ἀνέβαλε γιὰ τὴν ἑπομένη. Στὶς 21, ὁλημερίς, ὁ ἀνώτατος διοικητὴς προσπάθησε νὰ ξεγλιστρήσει καὶ νὰ πετάξει τὴν εὐθύνη ἀπὸ πάνω του, γυρεύοντας τόσο ἀπὸ τὸ Μουσσολίνι ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Μπαντόλιο νὰ τοῦ δοθεῖ κατηγορηματικὰ ἡ ἄδεια νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Κορυτσᾶ. Ἡ ἀπάντηση τοῦ γηραιοῦ στρατάρχη ἦτανε, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Πρίκολο (7), «ἕνα ἀξίωμα τῆς πολεμικῆς τέχνης, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο στὶς δύσκολες περιστάσεις ἐπιβάλλεται νὰ παίρνουνται ἀποφάσεις ἔστω καὶ ὀδυνηρὲς γιὰ νὰ μὴν ὑπερφαλαγγισθοῦνε ἀπὸ τὰ γεγονότα». Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μουσσολίνι ἦταν ὅτι ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα χρειάζεται περισσότερη σκέψη κι ἑπομένως θά ἦτανε προτιμώτερο ν' ἀναβληθῆ ἡ λήψη τῆς τελικῆς ἀπόφασης. Πολὺ τὸν στενοχωροῦσε καὶ τὸν πίκραινε ἡ σκέψη ὅτι, μιὰ τόσο πλατειὰ λουρίδα ἀλβανικῆς γῆς, ἤτανε

ὑποχρεωμένος νὰ τὴν ἐγκαταλείψει στοὺς Ἕλληνες. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς μέρα ὁ Τσιάνο τοῦ ἔφερνε ἕνα γράμμα ἀπὸ τὸν Χίτλερ, τὸν ὁποῖον εἶχε συναντήσει στὸ Μπεργκχόφ, στὴν Αὐστρία, ὅπου εἶχε πάει γιὰ νὰ παρευρεθεῖ στὴν ὑπογραφὴ τῆς προσχώρησης τῆς Οὐγγαρίας στὸ τριμερὲς σύμφωνο (λίγες μέρες μετὰ προσχωρήσανε ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Τσεχοσλοβακία).

Τοῦ φέρθηκε ἀπότομα ὁ Χίτλερ τοῦ Τσιάνο γιὰ τὴν ξεροκεφαλιά τους νὰ ἐπιτεθοῦνε στὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ τόνος τοῦ γράμματός του πρὸς τὸ Μουσσολίνι ἤτανε τὸ ἴδιο αὐστηρός. Σ' αὐτὸ ὁ Φύρερ μιλοῦσε σὰ σὲ ὑποτακτικό του. Ἐξηγοῦσε ὅτι ἡ θέλησή του ἤτανε «ν' ἀναβληθεῖ ἡ δράση (ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα) γιὰ μιὰ ἐποχὴ πιὸ κατάλληλη καὶ ὁπωσδήποτε μετὰ ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ Ἀμερικανοῦ προέδρου». Καὶ πρόσθετε ὅτι τὶς ἀπόψεις του αὐτὲς θὰ τοὺς τὶς ἐξηγοῦσε καὶ κατὰ τὴ συνάντησή τους στὴ Φλωρεντία. Ἡ ἰταλικὴ πρωτοβουλία εἶχε «δυσάρεστες ψυχολογικὲς συνέπειες» ὅσο καὶ «συνέπειες στρατιωτικὲς πολὺ σοβαρές». Ὁ Ντοῦτσε ὑποχρεώσηκε νὰ ὑποστεῖ τὴν ψυχρολουσία ποὺ ὅπως ἀποδείξανε τὰ γεγονότα εἴτανε πλέρια δικαιολογημένη. Στὴν ἀπάντησή του γύρευε νὰ τὸν κατευνάσει καὶ ἀπαντοῦσε συγκατανεύοντας σὲ ὅσα τοῦ πρότεινε ὁ Χίτλερ, ἀπέδιδε δὲ σὲ ἄτυχη παραδρομὴ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ γράμμα του τῆς 19 Ὀκτωβρίου μὲ τὸ ὁποῖο τὸν εἰδοποιοῦσε γιὰ τὴν ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα (χωρὶς ὅμως νὰ προσδιορίζει καμιὰ ἡμερομηνία) ἔφθασε καθυστερημένα. Προσπαθοῦσε σὲ τόνο κλαψιάρικο, νὰ δικαιολογηθεῖ γιὰ τὰ πρῶτα αὐτὰ ἀτυχήματα καὶ πρόβαλε γιὰ δικαιολογίες τὸν ἄσχημο καιρὸ ποὺ ἐπικρατοῦσε, τὴν ἐλαττωματικότητα τῆς σύνθεσης τοῦ ἀλβανικοῦ στρατοῦ, τὴν ἀναποφασιστικότητα τῆς Βουλγαρίας. Ἀνάγγελνε «ὅτι ἡ Ἰταλία προετοιμάζει τριάντα μεραρχίες μὲ τὶς ὁποῖες καὶ θὰ ἐκμηδενίσει τὴν Ἑλλάδα». «Εἶχα κι ἐγὼ — κατέληγε ὁ Ντοῦτσε — τὴ μαύρη μου βδομάδα, ἀλλὰ τώρα πιὰ ἡ μαυρίλα πέρασε». Μόλις τρεῖς βδομάδες ἦταν ἀρκετὲς γιὰ νὰ ἐξανεμιστοῦνε τὰ ὄνειρα τοῦ δεύτερου δικτάτορα, ποὺ θέλησε νὰ βάλει τὸ Χίτλερ μπροστὰ σὲ τετελεσμένο γεγονός.

Τὸ βάρος τῆς ὅλης ἀπόφασης γιὰ τὴν ἀναδίπλωση ἀφέ-

θηκε στὸν Σοντοῦ. Ἡ ἐγκατάσταση σὲ νέες γραμμὲς ἔγινε στὶς θέσεις ἀνάμεσα στὰ βουνὰ Σιτετὶτ — Φερίτ, Χασκοὺτ — Μρέγκου καὶ Μπρεδάβε — Βαλομόρε (2373) Λένιζες — Μάλι, Χὲστ — Νικολάρα, Κοστάντσες — Μάλι Βελοῦχες. Στὶς 21 τὴ νύχτα ἀδειάσανε οἱ ἀποθῆκες ἀπὸ ὅτι εὔκολα μποροῦσε νὰ μετακινηθεῖ ὑλικό, μεταφερθήκανε δὲ καὶ οἱ διάφορες ὑπηρεσίες τῆς στρατιᾶς. Στὶς 22 τὸ πρωὶ ἐγκαταλείψανε τὴν Κορυτσᾶ τελευταῖοι οἱ ἄνδρες τοῦ τετάρτου συντάγματος τῶν Μπερσαλιέρων. Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἐχθρὸ εἶχε διακοπεῖ. Τὸ πολεμικὸ ἀνακοινωθὲν ἀριθ. 168 τῆς 22 Νοεμβρίου ἦταν ἕνα πένθιμο ἄγγελμα γιὰ τὸν Ἰταλικὸ λαό. «Οἱ στρατιές μας προκαλύψεως, ἀποτελούμενες ἀπὸ δύο μεραρχίες, ποὺ ταχθήκανε γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουνε τὴν ἄμυνα στὰ ἑλληνο - ἀλβανικὰ σύνορα, γύρω στὴν Κορυτσᾶ, μετὰ ἀπὸ ἑνδεκαήμερη σκληρὴ μάχη ἀναγκασθήκανε ν' ἀναδιπλωθοῦνε σὲ γραμμὴ στὰ δυτικὰ τῆς πόλης, ἡ ὁποία καὶ ἐκκενώθηκε. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ διεξαχθήκανε σκληρὲς μάχες. Οἱ ἀπώλειές μας εἶναι αἰσθητές. Ὅμοιες ἂν ὄχι καὶ μεγαλύτερες ἦταν καὶ οἱ ἀπώλειες τοῦ ἐχθροῦ. Στὴ νέα γραμμή συγγεντρώνονται τώρα οἱ ἡμέτερες ἐνισχύσεις».

Ἀεροπορικὴ ἀναγνώριση πληροφόρησε τὴν Ἑλληνικὴ διοίκηση γιὰ τὴν ὕπαρξη μεγάλου ὄγκου σώματος στρατοῦ ποὺ πραγματοποιοῦσε ὀπισθοχώρηση σὲ βάθος 20 χιλιόμετρα. Τὸ μέτωπο τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ μετακινήθηκε καὶ κατέλαβε ὅλη αὐτὴ τὴν ἔκταση ποὺ ἀπόμεινε κενή. Ἡ ὀπισθοχώρηση ἔγινε μὲ ἀρκετὴ τάξη, παρ' ὅλο ποὺ ἐκρίθηκε ἀπαραίτητο νὰ ἐγκαταληφθεῖ ἀρκετὸ ὑλικό, καὶ ὁ ἀνεφοδιασμὸς σὲ ὁπλισμὸ καὶ ἐξάρτηση διεξάγονταν κανονικὰ ἀλλὰ σὲ ἀραιὰ διαστήματα. Τά στρατεύματα διασχίζανε χωριὰ κατεστραμένα καὶ ἐγκαταλειμένα, τὰ σώματα στρατοῦ τῶν Ἀλβανῶν εἴχανε διαλυθεῖ, ἐνῶ στὰ πρόσωπα τῶν λιγοστῶν Ἀλβανῶν ποὺ περιδιαβάζανε στοὺς δρόμους, ἀνάμεσα στοὺς Ἰταλούς, ζωγραφιζόταν ἄγριος θυμὸς ἐνάντια σ' ἕνα στράτευμα ποὺ τὸ νομίζανε παντοδύναμο καὶ τὸ βλέπανε νὰ ὀπισθοχωρεῖ μπροστὰ στὶς ἑλληνικὲς δυνάμεις. Ἀπογοήτευση κι ἐρεθισμὸ ἐκφράζανε καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τῆς Ἀλβανικῆς κυβέρ-

νησης - φάντασμα. Οἱ πληγωμένοι δὲν βρίσκανε κατάλληλη περιποίηση, ἡ γυναίκα τοῦ λοχαγοῦ Γιακομόνι, ποὺ ἡ τύχη τἄφερε νὰ κάνει τὴ νοσοκόμα, ἐμπιστεύθηκε στὸν Πρίκολο ὅτι οἱ περισσότεροι πληγωμένοι παθαίνανε γάγγραινα γιατὶ ὑπῆρχε ἔλλειψη ἀπὸ ἀπολυμαντικά.

Ὁ Μπαντόλιο ἐξακολουθοῦσε νὰ συσσωρεύει ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ὑπεράσπισή του καὶ στὶς 23 Νοεμβρίου 1940 σημειώνει στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Ἀνώτατου Ἀρχηγείου: Οἱ ἐνισχύσεις καταφθάνουνε στὴν Ἀλβανία μὲ ἀργὸ ρυθμὸ ἐξ αἰτίας τοῦ ἐλαττωματικωῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν λιμανιῶν ἀποβάσεως. Δὲν μποροῦμε νὰ ἐγγυηθοῦμε ἔγκαιρη ἀποστολὴ δυνάμεων σὲ προκαθορισμένη γραμμὴ ἀσφάλειας μὲ σκοπὸ τὸν ἐξοπλισμό, γιὰ τὴν ἐνίσχυσή της. Ὁ Ντοῦτσε μοῦ διάβασε δυὸ ἐκθέσεις, μιὰ ἑνὸς ἀξιωματικοῦ τῶν καραμπινιέρων καὶ μιὰ ἑνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, στὶς ὁποῖες καὶ δηλώνουμε καθαρὰ ὅτι ὁ Νάσσι δὲν θεωροῦσε ὅτι ἦταν ἀπαραίτητη ἡ ὑποχώρηση. Κατὰ τὴν ἀντίληψή μου, ἡ ἀναδίπλωση ὑπῆρξε πετυχημένο μέτρο, γιατὶ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὴν ἄμυνα νὰ ἐνισχύσει τὶς δυνάμεις της. Νομίζω ὅτι θὰ ἀπαιτηθεῖ ὁλόκληρος ὁ Δεκέμβριος γιὰ νά σταθεροποιηθεῖ ἡ κατάσταση στὴν Ἀλβανία». Στὴν πραγματικότητα, ὁ Νάσσι, ἀποκτοῦσε, τὶς τελευταῖες στιγμὲς πρὶν ἀπὸ τὴν ὑποχώρηση, περισσότερη σιγουριὰ γιὰ τὴν κατάσταση παρὰ ὁ Βερ;-τσελλίνο. Ἀλλὰ ὁ Νάσσι δὲν ἤτανε πιὰ διοικητὴς τοῦ μακεδονικοῦ τομέα, ἀλλὰ εἶχε ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία τῶν ἀλπίνων. Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ὑπεύθυνου ἑνὸς τόσο σημαντικοῦ τομέα στὴ πιὸ κρίσιμη στιγμὴ τῶν ἐπιχειρήσεων ἦταν ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ ἀσυγχώρητα λάθη ποὺ διαπραχθήκανε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου. Ἐξετάζοντας τὰ πράγματα ἀντικειμενικὰ βγάζουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι κι ἂν ἀκόμα διαθέταμε ἄντρες ἀποφασιστικοὺς καὶ ξεκούραστους ἱκανοὺς νὰ ταμπουρωθοῦν στὰ ὀχυρὰ τοῦ Μόροβα καὶ τοῦ Ἰβὰν καὶ νὰ κρατήσουνε ἄμυνα πάλι δὲ θὰ πετυχαίναμε τίποτε, μιὰ καὶ τὰ στρατεύματά μας, ἀπὸ τὸν τελευταῖο στρατιώτη ὡς τὸν πιὸ ἀνώτερο ἀξιωματικό, εἶχανε κυριευθεῖ ἀπὸ αἴσθημα ἀπελπισίας ἀποτέλεσμα τῆς δημιουργηθείσης πεποίθησης ὅτι ὁ στρατός

μας βρισκότανε σὲ κατώτερη μοῖρα, ἔστω κι ἀριθμητική, ἀπὸ τὸν ἐχθρό.

Ἡ κατάληψη τῆς Κορυτσᾶς εἶχε σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἕνα πρωτοφανῆ ἀντίκτυπο. Ἡ Κορυτσᾶ ἀποτελοῦσε ἕνα ὄνομα, ἕνα σύμβολο: ἦταν ἡ πόλη ποὺ λευτερώθηκε ἀπ' τὰ χέρια τοῦ μισητοῦ ἐπιδρομέα, τὰ χέρια μιᾶς «μεγάλης δύναμης» ποὺ ταπεινώθηκε ἀπὸ ἕνα μικρὸ κράτος. Ὁ Μεταξᾶς ἔβγαλε λόγο ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο, (10) ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε σκληρὴ ἀπάντηση στοὺς φανφαρονισμοὺς καὶ τὶς ἀπειλὲς τοῦ λόγου ποὺ ὁ Μουσολίνι εἶχε ἐκφωνήσει πρὶν τέσσερις μέρες. Ὁ Λόρδος Χάλιφαξ, στὴ βουλὴ τῶν Λόρδων, ἐξέφρασε τὸ θαυμασμό του γιὰ τὸ κατόρθωμα αὐτὸ τῶν Ἑλλήνων. Τὴν ἴδια αὐτὴ ἀποφράδα γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς μέρα, 22 Νοεμβρίου, σὰ νὰ μὴ συνέβαινε τίποτε, τὸ ἰταλικὸ ραδιόφωνο μετέδιδε γελοῖα σχόλια σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ στρατηγὸς Σοντοῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ προετοιμάζει τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδας καὶ ὅτι δὲν τῆς ἀπόμενε καμιὰ ἐλπίδα σωτηρίας μιὰ καὶ τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ἔβαζε μπρὸς τὴν ἐκτέλεση τῶν πολεμικῶν του σχεδίων.

Ἡ μακεδονικὴ κρίση, εἶχε ὅπως ἤτανε φυσικό, τὸν ἀντίκτυπό της καὶ στοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς Ἠπείρου ὅπου, ἀπὸ τὴν Πίνδο μέχρι τὴ θάλασσα ἤτανε παρατεταγμένοι: ἡ μεραρχία Τζούλια, ἡ Μπάρι, ἡ Κένταυρος, ἡ Φερράρα, ἡ Σιέννα, τὸ ἀνασυγκροτηθὲν παράλιο σῶμα ποὺ ἀποτελέσθηκε ἀπὸ γρεναδιέρους καὶ ἐλαφρὸ ἱππικό, ἀκόμα δὲ καὶ δυὸ τάγματα μπερσαλιέρων. Στὶς 16 Νοεμβρίου ὁ Τζελόζο ἀντικατάστησε ἐπίσημα τὸν Βισκόντι Πράσκα (ἕνας Βισκόντι Πράσκα σωστὸ ράκος ποὺ δὲν ἔδειχνε πιὰ γι' ἀξιωματικὸς) στὴ διοίκηση τῆς ἑνδέκατης στρατιᾶς, ἀλλὰ ἡ ὑποχώρηση τῆς στρατιᾶς τῆς Ἠπείρου, μὲ ἐνέργειες τοῦ Σοντοῦ, εἶχε ἤδη ἀρχίσει διασχίζοντας αὐτοὺς τοὺς ἴδιους δρόμους ποὺ λίγο πρὶν εἴχανε ξαναπεράσει ὅλο χαρὰ κυνηγώντας τὴν ὀνειρεμένη νίκη. Τὸ ἀνασυγκροτημένο παραλιακὸ σῶμα, ἡ μεραρχία Σιέννα, ἡ Φεράρα, ἀναδιπλωθήκανε, τὸ ἴδιο κάνανε κι οἱ Κένταυροι ἀλλὰ μὲ μεγάλη ζημιά, γιατὶ ἀναγκαστήκανε νά ἀφήσουνε ἀκινητοποιημένα στὴν παχειὰ λάσπη μεγάλο ἀριθ-

μὸ ἀπὸ μικρὰ ἅρματα μάχης, πού, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1941, θὰ τὰ δοῦνε οἱ ἄντρες τοῦ ἀγγλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος, στὰ χέρια τῶν ἑλλήνων νὰ τὰ μεταχειρίζουνται ἐναντίον τους.

Ἡ ἀναδίπλωση τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἐρσέκε ποὺ ἄρχισε στὶς 17 τὴ νύχτα ἐπεδείνωσε τὴν ἤδη δραματικὴ κατάσταση παραδίνοντας ἀπ' τὴ μιὰ τὴν κοιλάδα τοῦ Ὄσσουμ στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ ἀπ' τὴν ἄλλη ἄφηνε ἀκάλυπτη τὴν ἀριστερὴ πλευρὰ ὁλόκληρης τῆς 11ης στρατιᾶς. Τέτοια στάθηκε ἡ ἀπειλὴ ποὺ γιὰ νὰ σώσει τὴν κατάσταση καὶ νὰ μπαλώσει τὸ κενό ποὺ τόσο ἀναπάντεχα εἶχε δημιουργηθεῖ στὰ πλευρὰ τῆς μεραρχίας Μπάρι, ὁ στρατηγὸς Τζελόζο συγκρότησε πρόχειρα ἕνα τακτικὸ σῶμα ἀπὸ ἕνα τάγμα ἐφέδρων καὶ δυό ἀπὸ μελανοχίτωνες. Ἡ Μπάρι — ποὺ κοντὰ στ' ἄλλα εἶχε τὴν ἀτυχία στὴν πιὸ κρίσιμη στιγμὴ ν' ἀλλάξει καὶ διοικητή — ὁ στρατηγὸς Ζακκόνε ἀντικατάστησε στὴ διοίκηση τὸ στρατηγὸ Ντ' Ἀβέτ — βρισκότανε σὲ πολὺ δύσκολη θέση. Ἡ ἀρχηγία τῆς μεραρχίας εἶχε ἀπομονωθεῖ τόσο ἀπὸ τοὺς ἄλλους τομεῖς ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ διοίκηση τῆς στρατιᾶς. Ἡ Τζούλια δὲν μπόρεσε νὰ ἐξασφαλίσει οὔτε τὴν πιὸ μικρὴ ἀνάπαυλα, χρησιποποιήθηκε σχεδὸν ἀμέσως γιὰ νὰ καλύψει τὸν τομέα ποὺ ἡ Μπάρι δὲν κατάφερε νὰ κρατήσει καὶ σύγχρονα νὰ ὑπερασπίσει τὴ γέφυρα τοῦ Περάτι. Ἡ μεραρχία ἀλπίνων, πού, ὅτι εἶχε ὁρισθεῖ, μπῆκε κάτω ἀπ' τὶς διαταγὲς τῆς 8ης στρατιᾶς μὲ διοικητὴ τὸ στρατηγὸ Μπανκάλε. Στὶς 19 τὴ νύχτα ὁ Μπανκάλε διάταξε τὸ τάγμα Ἀκουίλα, ἀποσπασμένο στὴν ὑπεράσπιση τῆς γέφυρας νὰ διεκπεραιωθεῖ στὰ δεξιὰ τοῦ Σαραντάπορου καὶ νὰ χρησιμοποιήσει τὸ ποτάμι γιὰ ὀχυρωματικὴ γραμμή. Ἀλλὰ ὁ Τζελόζο εἶχε διαφορετικὴ γνώμη ἀπὸ τὸν Μπανκάλε, ἤθελε νὰ κρατηθεῖ τὸ γεφύρι μὲ κάθε θυσία, κι ἔτσι μ' ἀλληλοσυγκρουόμενες διαταγές, φθάνουμε στὶς 20 Νοεμβρίου, ὁπότε τὸ γεφύρι περικυκλώθηκε ἀπὸ ἐπιβλητικὴ σὲ ὄγκο ἐχθρικὴ δύναμη.

Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα γενικεύτηκε ἡ ἀναδίπλωση ἀπὸ τὰ γιουγκοσλαβικὰ σύνορα ἴσαμε τὴ θάλασσα, τοὺς ἀξωματικοὺς

τοὺς εἶχε καταλάβει πανικὸς καὶ ἀπὸ παντοῦ δὲν ἄκουες παρὰ θρήνους καὶ ὀδυρμούς. Νά τί ἔγραφε ὁ Μάριο Βερτσελλίνο, ἀπὸ τὸ Ἐλμπασάν: τὴν ἕδρα τῆς 9ης στρατιᾶς, μιᾶς ταπεινῆς βίλλας περιτριγυρισμένης ἀπὸ ἄθλιες καλύβες. «Ἔχουμε χάσει κάθε ἐπικοινωνία καὶ εἴμαστε σχεδὸν χωρὶς διόλου μεταγωγικά. Οἱ μόνες εἰδήσεις ποὺ ἔχουμε εἶναι αὐτὲς ποὺ μᾶς φέρνουνε οἱ ἀγγελιοφόροι... Τὰ μόνα μέσα ποὺ διαθέτω γιὰ νὰ στείλω ἐνισχύσεις στὴ νέα ἀμυντικὴ γραμμὴ εἶναι μουλάρια, λιγοστὰ κι αὐτά, καὶ ἐλάχιστα ἐλαφρὰ ὀχήματα κατάλληλα γιὰ νὰ σκαρφαλώνουν στὰ βουνά». Ἀνάλογη μαύρη ἀπαισιοδοξία εἶχε καταλάβει τὸν Τζελόζο, διοικητὴ τῆς ἐνδέκατης Στρατιᾶς, ποὺ ἐγκατέλειπε τήν Ἤπειρο γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ σέ νέα ἀμυντικὴ γραμμὴ προωρισμένη νὰ ὑπερασπισθεῖ τὸ Ἀργυρόκαστρο. Ἐξηγοῦσε δὲ τὸ γιατί: μὲ τὴ συμπλήρωση τῆς ὀπισθοχώρησης δὲν ὑπῆρχε πιὰ διαθέσιμη καμιὰ σσγκροτημένη ἐνίσχυση «ἔτσι ὅπως πραγματικά τὴν ἐννοοῦμε», οἱ μεραρχίες Μπάρι καὶ Κένταυρος εἴχανε πάθει μεγάλες ζημιὲς καὶ ἔπρεπε νὰ μεταφερθοῦνε στὰ μετόπισθεν γιὰ ν' ἀνασυνταχθοῦνε, ἡ Φερράρα εἶχε μείνει μιὰ φουχτιὰ ἄντρες καὶ ἡ Σιέννα βρίσκουνταν σ' ἀνάλογη μ' αὐτοὺς κατάσταση». Ἕνα ἄλλο ζήτημα ἀπασχολοῦσε τὸν Τζελόζο καὶ ἡ αἰτία του ἦταν ἡ ἀπόβαση ποὺ ἐπιχειρήσανε στὶς 23 Νοεμβρίου οἱ Ἕλληνες σὲ περιοχὴ πίσω ἀπ' τὶς γραμμές μας. Ἡ ἀπόβαση ἀποσοβήθηκε ἀλλὰ ὡστόσο τόνε γέμισε ἔννοιες.

Στὶς 26 Νοεμβρίου ὁ Τζελόζο φιλοδωροῦσε τὸν Σοντοῦ μὲ τὰ καινούρια μαντάτα: «ἡ νέα ἀμυντικὴ γραμμὴ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἐκλεκτοὺς ἄντρες ἱκανοὺς νὰ τὰ βγάλουν πέρα κι ἔτσι ν' ἀποτραπεῖ, ἔστω καὶ προσωρινά, ἡ ἀπώλεια τῶν Ἅγιων Σαράντα, Ἀργυρόκαστρου καὶ Πρεμετῆς κι ἂς μὴν ἦταν ὅλοι παρὰ δυὸ ὁλοκληρωμένες μεραρχίες πρόσφατα φθασμένες. Τὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς τέτοιας ἀπώλειας δὲν μελετήθηκε ἀκόμα σὲ κάθε λεπτομέρεια γιατὶ γιὰ τὴν ὥρα μᾶς ἀπασχολεῖ ἡ ἀναδιοργάνωση καὶ ἐνίσχυση τῶν δυνάμεών μας στὰ μετόπισθεν ὥστε σύντομα νὰ μπορέσουμε ν' ἀναλάβουμε πρωτοβουλία στὸν τομέα τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὅπως δὲ ὁ στρατός μας ἥτανε καταπονημένος καὶ μὲ μειωμένη κατὰ ἑβδο-

μῆντα τὰ ἑκατὸ τὴν μαχητικότητά του, τὰ δὲ νέα στρατεύματα ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπὸ πέντε τάγματα τῆς Μοντένα καὶ δύο τῆς Πουστέρα (ἀπ' τὴ μεραρχία ἀλπίνων μὲ διοικητὴ τὸ στρατηγὸ Ντὲ Τσία, ποὺ οὔτε εἶχε ἀποβιβαστεῖ) κρίθηκε προτιμώτερη ἡ ἐκλογὴ γραμμῆς περιωρισμένης σὲ ἔκταση ἀλλὰ περισσότερο βολικῆς γιὰ ἄμυνα».

Ἡ γραμμὴ αὐτὴ περιλάβαινε τὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὰ σημεῖα Πάσο Λαγορά — Τεπελένι — Κλεισούρα — Κουάρι Μόρτες. Ὁ Τζελόζο γύρευε νὰ ἐξασφαλίσει προκαταβολικὰ τὴν ἐξουσιοδότηση νὰ καταλάβει τὴν περιοχὴ αὐτὴ «ποὺ ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων τὸν ἔκανε νὰ τὴν προτιμήσει». Οἱ προτάσεις αὐτὲς τοῦ Τζελόζο πολὺ λογικές, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς στρατηγικῆς τακτικῆς, θὰ συντελοῦσαν μὲ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ μετώπου στὶς ἀπώτερες γραμμὲς ποὺ ὑποδείκνυε, στὸ νὰ ἐλαττώσουνε τὸ μάκρος τοῦ μετώπου καὶ νὰ τὸ κάνουνε πιὸ κατάλληλο γιὰ ἄμυνα. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου αὐτοῦ ἐπέβαλλε τὴν ἐγκατάλειψη ἀλβανικοῦ ἐδάφους, ἀκόμα καὶ στὴν περιοχὴ τῆς ἑνδεκάτης στρατιᾶς, σὲ βάθος ἀρκετὲς δεκάδες χιλιόμετρα, μ' ἀποτέλεσμα νὰ κλονίζεται στὴν πολιτική, ἡ θέση τοῦ Μουσσολίνι, ἐνῶ τὸ στράτευμα θὰ δεχότανε ἕνα ἄλλο σκληρὸ χτύπημα, ποὺ θὰ καταρράκωνε τὸ ἠθικό του. Δὲν ἀποτελοῦσε μιὰ κάποια λύση, ἀλλὰ ἀναγνώριση τῆς τελειωτικῆς καταστροφῆς μας.

Ὁ Πρίκολο, κατὰ τὴ μετάβασή του στὴν Ἀλβανία, φαινομενικὰ σὰν Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἀεροπορίας, γιὰ ἐπιθεώρηση, πραγματικὰ ὅμως σὰν προσωπικὸς πληροφοριοδότης τοῦ Μουσσολίνι, ἔγραφε στὴν ἀναφορά του, στὶς 23 Νοεμβρίου, ὅτι «οἱ ἀξιωματικοὶ δίνανε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἦταν ἐλάχιστα πληροφορημένοι πάνω σὲ ζητήματα τακτικῆς, διοργάνωσης καὶ ἐπωφελοῦς χρησιμοποίησης τῆς διαμόρφωσης τοῦ ἐδάφους» καὶ παρακάτω ὅτι «οἱ ἀξιωματικοὶ ἐκφράζανε ἀμφιβολία γιὰ τὸ πνεῦμα μαχητικότητας ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἀναπτύξει ἕνα στράτευμα τέτοιο, κουρασμένο, μὲ τοὺς τομεῖς του σωρὸ κουβάρι, χωρὶς διοργάνωση καὶ χωρὶς νὰ πλαισιώνεται ἀπὸ τὶς κατάλληλες βοηθητικὲς ὑπηρεσίες ... τὸ ἠθικὸ τοῦ στρατοῦ, ποὺ εἶχε πάθει μεγάλη ζημιά,

δὲν μποροῦσε νὰ πάρει τ' ἀπάνω του γιατὶ κυριαρχοῦσε ἀνάμεσά του ἡ ἐντύπωση ὅτι δὲν χρησιμοποιήθηκε σωστά, ὅτι δὲν τοῦ δόθηκε ἡ κατάλληλη βοήθεια καὶ τὸ κυριώτερο ὅτι ἔπαθε μεγάλη ταπείνωση μὲ τὴν ἧττα του ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στρατό ». Ὁ Σταράτσε, ἄλλος « ἐπίσημος πληροφοριοδότης » μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τῆς Μιλίτσιας, ἔλεγε στὸν Τσιάνο ὅτι τὰ στρατεύματα δὲν ἀγωνιστήκανε ὅπως ἔπρεπε. Ὁ Ντὲ Βέκκι, διοικητὴς τοῦ Αἰγαίου, ὁ στενοκέφαλας καὶ θρασὺς ὑποκινητὴς τῆς ἐπίθεσης ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, φοβέριζε ὅτι θὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του, ἢ θὰ περιορισθῇ σ' ἀδράνεια ἂν δὲν τοῦ δοθοῦνε ἀκόμα μερικὰ γαλόνια, ἀνεβάζοντάς τον ἔτσι στὸ ἀξίωμα τοῦ στρατάρχη τῆς Ἰταλίας. Ἕνας ἄλλος γέρος, ὁ Ντὲ Μπόνο, ἔτρωγε τὰ σίδερα γιὰ νὰ βάλει τρικλοποδιὰ στὸν Μπαντόλιο. Ἐνῶ τὰ καταπονημένα καὶ συνεχῶς παρενοχλούμενα ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς προφυλακὲς στρατεύματα ἀναγκάζονταν στὸν τομέα τῆς Ἠπείρου νὰ δίνουν σκληρὲς μάχες, ὁ Σοντοῦ, κατὰ τὴ συνήθειά του ἤτανε διστακτικός, δίνοντας πίστη πότε στὰ μηνύματα μὲ τὶς λίγες εὐτυχισμένες στιγμὲς καὶ πότε στὰ μηνύματα μὲ τὶς ἀτελείωτες περιόδους βαθειᾶς ἀποκαρδίωσης, ποὺ καταφθάνανε δυσάρεστα καὶ καταθλιπτικὰ μὲ ταχύτητα ἀστραπῆς ἀπὸ τὸ μέτωπο.

Ὁ δισταγμὸς δὲν εἶχε κυριέψει μονάχα τὸν Σοντοῦ ἀλλὰ καὶ τὸν Παπάγο, ποὺ ἔβλεπε τὰ χάλια μας. Ἀπὸ ἄκρο σὲ ἄκρο ἡ Ἑλλάδα ἤτανε κατενθουσιασμένη ἀπ' τὶς νίκες, ἀλλὰ ὁ Παπάγος ἔδειχνε διστακτικός. Ἀπὸ τὸ Γενικό του Ἐπιτελεῖο εἶχε δώσει καθορισμένες ὁδηγίες : « Ἀντιλαμβανόμαστε σὲ τί σημεῖο κούρασης βρίσκονται τὰ στρατεύματά μας, ἀλλὰ ἡ κατάσταση τοῦ ἐχθροῦ εἶναι πολὺ χειρότερη. Μὲ κανένα λόγο δὲ συμφέρει νὰ δώσουμε τὴ δυνατότητα στὸν ἐχθρὸ νὰ συστηματοποιήσει τὴν ἀναδιοργάνωσή του καὶ ν' ἀναλάβει πρωτοβουλία ». Ὡστόσο δίσταζε νὰ δώσει τὴ διαταγὴ γιὰ νὰ ξαναρχίσει ἡ ἐπίθεση γιατὶ φοβόταν μὴν πιαστεῖ μὲ τὴ σει-

ρά του στὴ φάκα ἐπεκτείνοντας πολὺ σὲ μάκρος τὶς γραμμές του ἀνεφοδιασμοῦ. Τὸ στράτευμά του δὲν εἶχε τὴν εὐχέρεια σὲ σβέλτες μετακινήσεις, ὁ Παπάγος, στρατιωτικὸς ὀπαδὸς τῆς παλιᾶς ἀλλὰ γερὰ θεμελιωμένης σχολῆς, ἤθελε σὲ κάθε προέλαση ποὺ ἀναλάβαινε νὰ ἔχει ἰσχυρὰ προστατευμένα τὰ πλευρὰ καὶ τὰ νῶτα τοῦ στρατεύματος. Δὲν ἤτανε σὰν τὸν Ρόμμελ. Ἡ ἑλληνικὴ ὑπησεσία πληροφοριῶν εἶχε σταθερὴ τάση νὰ ἐξογκώνει τὴ σύνθεση καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα δράσης τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ (κι ἡ δικιά μας ὑπηρεσία πληροφοριῶν εἶχε υἱοθετήσει αὐτὴ τὴν τακτική, ἀλλὰ κανένας ἀπὸ τοὺς ὑπεύθυνους τῆς ἐκστρατείας δὲν ἔδινε βάση στὶς πληροφορίες τῆς ὑπηρεσίας, πολὺ δὲ περισσότερο στὶς ἀνησυχαστικὲς εἰδήσεις ποὺ τοὺς μετέδωσε τὴν παραμονὴ τῆς 28 Ὀκτωβρίου). Ὁ Τζὰν Κάρλο Φοῦσκο, στὸ τομίδιό του μὲ τὴ ζωηρὴ περιγραφὴ γιὰ τὸν πόλεμο τῆς Ἀλβανίας παραδέχεται τοὺς ἰσχυρισμοὺς ἑνὸς κάποιου στρατηγοῦ Γεροθανάση σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους οἱ δρόμοι ποὺ ὁδηγούσανε στὴν Αὐλῶνα, στὸ Ἐλμπασάν, στὸ Μπεράτι, ἤτανε σπαρμένοι ἀπὸ ἀναρίθμητες νάρκες, φορτωμένοι μὲ τόννους ὁλόκληρους ἐκρηκτικῆς ὕλης ([11]), ποὺ ἐγκατέλειψαν στὴ φυγή τους τὰ στρατεύματά μας.

Δὲν εἴμασταν σὲ θέση νὰ λάβουμε μέτρα ποὺ ν' ἀποτρέψουνε ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο. Στὴν ἀναμπουμπούλα τῆς ὀπισθοχώρησης εἴχαμε ἄλλα πιὸ ἐπιτακτικὰ ζητήματα γιὰ νὰ ἀσχοληθοῦμε. Δὲν εἴμασταν σὲ θέση νὰ προστατέψουμε τὴν ὀπισθοχώρησή μας παρὰ καίοντας ὅτι κρινόταν δύσκολο νὰ μεταφερθεῖ καὶ θυσιάζοντας ὅσα τμήματα στρατοῦ μᾶς ὑποχρέωνε ἡ κατάσταση. Ἐκεῖνος ποὺ κατάφερε νὰ βγάλει τὸν Παπάγο ἀπὸ τὴν ἀβεβαιότητα ποὺ τὸν εἶχε κυριέψει ἦταν ὁ στρατηγὸς Τσολάκογλου, στὸν ὁποῖο εἶχε ἀνατεθεῖ ὁ πιὸ ἀπομακρυσμένος τομέας τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, κοντὰ στὰ σύνορα τῆς Γιουγκοσλαβίας. Ὁ Τσολάκογλου πρότεινε ἕνα ἐκλεκτὸ σῶμα ἀπὸ τέσσερα ἐπίλεκτα τάγματα πεζικοῦ, προστατευόμενο ἀπὸ ἐντατικὴ ὑποστήριξη πυροβολικοῦ νὰ κατευθυνθεῖ κατὰ τὸ Πογραδέτς, μὴν ἀφήνοντας οὔτε στιγμὴ ἀνάπαυλας στὰ στρατεύματά μας. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἤταν ἕνα

ἐξαιρετικὰ ἀμυντικὸ ὀχυρό. Ἡ ἀπώλειά του θὰ ἐπαύξανε, σὲ κρίσιμο σημεῖο τὸν κίνδυνο περικύκλωσής της ἀπ' τ' ἀριστερὰ τῆς 9ης Στρατιᾶς, ἐνῶ ἡ κατάληψη μεγάλης παραλιακῆς λουρίδας στὴ λίμνη Ὀχρίδα, θὰ ἐπέτρεπε στοὺς Ἕλληνες νὰ ἐπιχειρήσουνε ἀπόβαση ποὺ θὰ τοὺς ἔφερνε ἀκριβῶς στά νῶτα τοῦ στρατοῦ μας.

Ἄφθονο χιόνι εἶχε σκεπάσει τὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας, τὰ ἰταλικὰ τμήματα τῆς 9ης Στρατιᾶς βρεθήκανε ὁλότελα ἀπομονωμένα καὶ γι' αὐτὸ κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ ἐγκατασταθοῦνε τρία κέντρα ἀνεφοδιασμοῦ μὲ ἀεροπλάνα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουνε τουλάχιστο τὴν τροφοδοσία στὰ χωρὶς καταυλισμοὺς αὐτὰ στρατεύματα. Ἡ διοίκηση τῆς μεταξὺ ταγμάτων τῆς 9ης στρατιᾶς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπαφῆς κράτησε μονάχα τρεῖς μέρες, ἀπὸ τὶς 21 ὡς τὶς 34. Στὶς 24 τὸ σύνολο ἀπὸ τὰ τάγματα, ποὺ προωθοῦνταν κατὰ τὸ Πογραδὲτς ἐπιτεθήκανε ἐνάντια στὶς γραμμές μας ἐνῶ τὴν ἑπόμενη μέρα ἡ ἐπίθεση γενικεύθηκε καὶ στοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς μεραρχίας. Σπουδαῖο ρόλο παίζανε οἱ κάτοικοι τῶν βουνῶν μὲ τὶς γνώσεις τους τῆς περιοχῆς ποὺ καταφέρανε νὰ περάσουνε τμῆμα στρατοῦ ἀπὸ μιὰ ρεμματιά, τὸν Τσεράβα, ἀνάμεσα σέ θεόρατους γκρεμνοὺς καὶ νὰ τὸ βγάλουνε πέρα στὴ στενὴ καὶ γεμάτη βράχους κοιλάδα. Ἡ καπατσωσύνη τους νὰ πετύχουνε τὸ σκοπό τους σὲ μιὰ περιοχὴ στερημένη ὁλότελα δρόμους, ἔκανε τοὺς ἀμυνόμενους νὰ χάσουνε κυριολεκτικὰ τὸν μπούσουλα, ἀφοῦ οὔτε νὰ προσαρμοστοῦνε μὲ τὴν νέα κατάσταση μπορέσανε. Ἡ μάχη ἤτανε σκληρή, τὰ τάγματα τῆς Βενέτσια λάβανε μέρος, μὰ ὡστόσο στὶς 28 Νοεμβρίου χάθηκε καὶ τὸ Πογραδέτς. Τὸ οἰκοδόμημα τῆς νέας ἀμυντικῆς γραμμῆς τοῦ Σοντοῦ ἔχασε τὴ σταθερότητά του μιὰ καὶ εἶχε χαθεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ὑποστηρίγματά του. Μανία εἶχε πιάσει τὸν Μουσολίνι. Στὶς 15 Νοεμβρίου ἐκάλεσε στὸ Παλάτσο Βενέτσια τὸ στρατηγὸ Τσέζαρε Ἀμὲ καὶ τοῦ ἔβαλε τὶς φωνές: «Θέλω τὴν καθαρὴ ἀλήθεια γιατὶ ἀλλοιῶς τὰ ἐκτελεστικὰ ἀποσπάσματα θὰ κάνουνε πολλὰ κεφάλια νὰ μὴ κρατιοῦνται πιὰ στὰ σώματά τους». Ὡστόσο κανεὶς δὲν τουφεκίστηκε. Τὸ θῦμα στὴν ὑπόθεση ἦταν ὁ Μπαντόλιο, μὲ τοὺς

αἰώνιους δισταγμούς του, ποὺ μπῆκε στὴν μπάντα· ἀποδοκίμαζε τὴν ἐκστρατεία ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, χωρὶς ὡστόσο, σ' ἄλλες στιγμές, νὰ κρύβει καὶ τὸν ἐνθουσιασμό του, πολέμησε μὲ λύσσα τὰ φαντασιώδη σχέδια τοῦ Βισκόντι Πράσκα γιὰ νὰ καταλήξει νὰ τὰ παραδεχτεῖ, ἐπιδιώκοντας νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι πίστεψε ὅτι τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ ὅλο ζήτημα τὴ φέρνουνε οἱ πολιτικοί. Στὶς 23 Νοεμβρίου ὁ διοικητὴς τῆς Κρεμώνας Ρομπέρτο Φαρινάτσι, φασίστας μὲ ἀρχὲς διάφορες ἀπ' ὅτι πρόσταζε τὸ κόμμα, φανατικὸς φιλογερμανός, φουσκωμένο ἄντερο ἀλλὰ καὶ ποταπός, ἐπετέθηκε μὲ λύσσα ἐνάντια στὸ στρατάρχη, καὶ τὸ ἔργο του «Τὸ Φασιστικὸ καθεστώς». «Ὁ Μουσσολίνι — ξεφώνιζε ὁ Φαρινάτσι — μίλησε ὁλοκάθαρα. Ὁ Μουσσολίνι δήλωσε ἀπερίφραστα ὅτι ἡ σύγχρονη Καρχηδώνα θὰ σβύσει τελειωτικὰ κι ὅτι ἡ τύχη ποὺ περιμένει τὴν Ἑλλάδα εἶναι νὰ δεῖ τὰ πλευρά της νὰ σακατεύουνται. Εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὅλα αὐτὰ θὰ πραγματοποιηθοῦνε, οὔτε ποὺ θὰ γλυτώσει τὸν Τσῶρτσιλ ἡ μικρὴ αὐτὴ ἀνάπαυλα ποὺ ἐξασφάλισε χάρη στὴν ἀπερισκεψία, καὶ τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. Ὅλα τὰ κακὰ ὅμως δὲν ἔχουνε μόνο τὴν ἄσχημή τους ὄψη. Ἡ ἀντίδραση ποὺ θὰ προκαλέσει, ὅσο πιὸ ἔντονη εἶναι, τόσο περισσότερο θὰ ἐπιφέρει τρομαχτικὴ καταστροφὴ στὸν ἐχθρό».

Ἡ ἰδέα γιὰ τὴν ἐπίθεση σίγουρα ἤτανε ἢ τοῦ Μουσσολίνι, ἢ τοῦ Τσιάνο, ἀλλὰ μπορεῖ ὡστόσο νὰ τοὺς τὴν ἐμπνεύσανε οἱ κύκλοι ποὺ τοὺς περιστοιχίζανε στὸ Παλάτσο Βενέτσια καὶ στὸ Παλάτσο Κίτζι· κι ἡ ἐπίθεση αὐτὴ δὲ δυσαρεστοῦσε καθόλου τοὺς Γερμανούς. Ὁ Μπαντόλιο γύρεψε ἀπ' τὸν Μουσσολίνι ἀκρόαση μὲ σκοπὸ νὰ προκαλέσει μιὰ διάψευση· τὸ κείμενό της ἤτανε σὲ τέτοιο βαθμὸ ταπεινωτικὸ γιὰ τὸν Φαρινάτσι, σὲ σημεῖο πού, διαβεβαιώνει ὁ Τσιᾶνο, ὁ Κρεμωνέζος ἐπιτελάρχης, θὰ προτιμοῦσε νὰ τινάξει στὸν ἀέρα τὰ ταχυπιεστήρια τῆς ἐφημερίδας παρὰ ν' ἀφήσει νὰ δημοσιευθεῖ. «Ὁ Μουσσολίνι — διηγεῖται ὁ ἴδιος ὁ Μπαντόλιο — μὲ διαβεβαίωσε ὅτι ὁ Φαρινάτσι δὲν μποροῦσε νὰ μὲ ὑποφέρει καὶ ὅ.τι ἔγινε ὀφείλεται σὲ πρωτοβουλία τοῦ Φαρινάτσι, γι' αὐτὸ καὶ τὸν ἐκάλεσε στὴ Ρώμη γιὰ νὰ τοῦ πεῖ δυὸ

λόγια». Ὁ Μπαντόλιο προσπάθησε νὰ καταφέρει νά δημοσιευτεῖ σὲ μιὰ ἀπ' τὶς ἐφημερίδες τῆς Ρώμης, τὴν «Τριμπούνα», ἡ ἀπολογία του σχετικὰ μὲ τὴν τακτικὴ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, μιὰ ἀπολογία μακροσκελῆ μὰ ποὺ ὡστόσο δὲν στεροῦνταν ἐπιχειρήματα. Ἡ ἔκθεσή του αὐτὴ δὲν κατάφερε νὰ δεῖ τὴν δημοσιότητα γιατὶ τὴν ἴδια μέρα ποὺ τὴν δημοσίευε ἡ «Τριμπούνα» ἡ κυβέρνηση τῆς κατάσχε τὰ φύλλα. Τὰ δὲ χειρόγραφα τοῦ Μπαντόλιο σταλθήκανε, στοὺς ἐνδιαφερόμενους ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ.

Ὁ Μπαντόλιο δὲν εἶχε ἄδικο νὰ θέλει ν' ἀντικρούσει μιὰ τέτοια κατηγορία, πὼς ἤτανε ὁ αἴτιος τῆς καταστροφῆς ὅπως ὅλοι, ἔξω ἀπὸ τὸν Βισκόντι Πράσκα, τὸν Γιακομόνι καὶ τὸν Τσιάνο. πιστεύανε. Ἐζήτησε τέσσερεις μέρες ἄδεια, καί ἀποτραβήχτηκε στὸ ἐξοχικό του σπίτι, στὸ Μονφεράτο, γιὰ νὰ σκεφτεῖ τὴν ὅλη κατάσταση καὶ νὰ ξεκουραστεῖ κυνηγώντας. Ὡστόσο ὅμως, ἔστειλε γράμμα ποὺ περιεῖχε τὴν παραίτησή του. Μπορεῖ νὰ ἔλπιζε καὶ σὲ μιὰ ἐπέμβαση τοῦ βασιλιᾶ. Ἀλλὰ ὁ Βιττόριο Ἐμμανουέλε III προτίμησε, ὅπως ἔκανε καὶ σ' ἄλλες περιστάσεις, νὰ προσποιηθεῖ ὅτι οὔτε εἶδε οὔτε ἄκουσε τίποτε. Στὸ ἡμερολόγιό του ὁ Πουντόνι — στὸν ὁποῖο ὁ Ἀρμελλίνι, στενὸς συνεργάτης τοῦ Μπαντόλιο, εἶχε στείλει γράμμα μὲ τὴν παραίτησή του — παρατηρεῖ ὅτι «ἡδιαγωγὴ τοῦ Μπαντόλιο παρουσιάζει πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα». Κι ὅπως ὁ ἀγαθὸς Πουντόνι ἦταν ἀνίκανος νὰ σχηματίσει προσωπικὴ γνώμη, ὅσα λέει τὰ συμπεραίνει ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ βασιλιᾶ. Τὴν ἑπομένη μέρα, στὶς 27 Νοεμβρίου, ὁ Πουντόνι σημειώνει: «Ὁ Μουσσολίνι διστάζει ἂν πρέπει νὰ δεχτεῖ ἢ ὄχι τὴν παραίτηση τοῦ Μπαντόλιο. Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης δὲν εἶχε ὁλότελα ἰδέα ποιές ἦταν οἱ διαθέσεις τοῦ Ντοῦτσε. Ἀναφέρθηκε στὸ βασιλιά, ὅτι κατὰ πληροφορίες ποὺ κυκλοφορούσανε στὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο, ὁ ὑπουργὸς τῆς Λαϊκῆς Παιδείας, μὲ σκοπὸ νὰ ἐπηρρεάσει τὴν κοινὴ γνώμη, ἔδωσε γιὰ δημοσίευση στὶς ἐφημερίδες ἄρθρα μὲ περιεχόμενο ποὺ ἀποβλέπανε στὸ νὰ ρίξουνε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀποτυχία στὴν Ἀλβανία στὴν ἐλαττωματικὴ πραπαρασκευὴ τοῦ στρατοῦ, γιὰ τὴν ὁποία ἀκέραιη

τὴν εὐθύνη φέρνουνε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ. Στὶς 27 Νοεμβρίου πάλι ὁ Μπαντόλιο, «βαριεστημένος», ξαναγυρίζει στὴ Ρώμη γιὰ νὰ παρουσιαστεῖ στὸ Μουσσολίνι. Ὅπως τὰ νέα ποὺ καταφτάνανε ἀπ' τὸ μέτωπο ἤτανε κάπως καλύτερα, ὁ Ντοῦτσε εἶπε — κατὰ τὸν Ἀρμελλίνι — στὸ στρατάρχη: «Τώρα ποὺ τὰ πράγματα πᾶνε καλύτερα, ἐσεῖς θέλετε νὰ μᾶς ἐγκαταλείψετε;»

Στὶς 28 Νοεμβρίου, ὁ Ἀρμελλίνι κατευθύνθηκε στὸ Κυρηνάλιο καὶ ἀφοῦ διαπίστωσε ὅτι «ὁ Μουσσολίνι δὲν ἔτρεφε πιὰ καμιὰ ἐμπιστοσύνη στὸν Μπαντόλιο κι ὁ Μπαντόλιο, τὸ ἴδιο, δὲν ἔτρεφε καμιὰ ἐμπιστοσύνη στὸν Μουσσολίνι», ἐπρότεινε μιὰ παράξενη συμβιβαστικὴ λύση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Μπαντόλιο θὰ διατηρήσει τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ἀλλὰ ὡστόσο θὰ διοριστεῖ ἕνας ὑπαρχηγὸς μὲ τὸν ὁποῖο καὶ θὰ ἔρχεται σ' ἐπαφὴ ἀπ' εὐθείας ὁ Μουσολίνι, γνωστοποιοῦσε μὲ γράμμα στὸ βασιλιὰ τὴν παραίτηση τοῦ Μπαντόλιο. Ἀμέσως ὁ βασιλιὰς τὴ δέχτηκε. «Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ πιστεύουμε στὸ κάτω-κάτω ὅτι εἶναι ἀναντικατάστατος. Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι μιὰ τέτοια θλιβερὴ περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ βλάψει καὶ τόσο» (ἀλλὰ πόσα ἄτομα στὴν Ἰταλία τὸν καιρὸ ἐκεῖνο, ἀπὸ τὸν βασιλιὰ ὡς τὸν Φαρινάτσι, δὲν εἴχανε τὴν πεποίθηση πὼς ὅ,τι σοβαρὸ καὶ νὰ συμβεῖ δὲν μποροῦσε νὰ προξενήσει μεγάλη ζημιά!). Ἀργότερα, μετὰ ποὺ τὸν ἐπισκέφθηκε ὁ Μπαντόλιο, στὴν ἐπιστροφή του στὴ Ρώμη, ὁ Βιττόριο Ἐμμανουέλε θὰ σημειώσει μὲ μεγαλύτερη κακεντρέχεια: «Ὁ Μπαντόλιο μοῦ ἔκανε τὴν πιὸ καταθλιπτικὴ ἐντύπωση. Σωματικὰ καταβεβλημένος ἐνῶ πνευματικὰ ἔχει περιπέσει σὲ τέλειο λήθαργο. Αὔριο τὸ πρωί, εἶπε, θὰ παρουσιαστεῖ στὸν Ντοῦτσε γιὰ νὰ ἀποσύρει τὴν παραίτηση». Ἤτανε 3 Δεκεμβρίου κι ὁ Μπαντόλιο ἔκανε στροφὴ πρὸς τὰ πίσω, ἐνῶ ὁ βασιλιὰς τὸν ἐγκατέλειψε ὁλότελα χωρὶς οὔτε νὰ λυπηθεῖ γι' αὐτή του τὴν κατάντια οὔτε καὶ νὰ μετανοιώσει γιὰ τὴν πράξη του (σὲ κάτι τέτοιες παρατήσεις πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ ὁ ρόλος ποὺ διεδραμάτισε ὁ Μπαντόλιο στὶς 25 Ἰουλίου τοῦ 1943). Ὁ Βιττόριο Ἐμμανουέλε, ὄχι μόνο δὲν θεώρησε ὑποχρέωσή του ν' ἀναλάβει

τὴν ὑπεράσπιση τοῦ στρατάρχη, ἀλλὰ μὲ τὸν Ἀκκαρόνε μηνοῦσε στὸ Μουσσολίνι, ὅτι τὸν θεωροῦσε ὁλότελα ξωφλημένο.

Ξανά, στὶς 4 Δεκεμβρίου, ὁ Ντοῦτσε συναντήθηκε μὲ τὸν Μπαντόλιο καὶ τοῦ ἀπηύθυνε πολὺ βαρειὰ λόγια. Τοῦ δήλωσε ὅτι ὁ Καβαλλέρο πῆγε στὴν Ἀλβανία γιὰ νὰ δεῖ κατὰ πόσο μποροῦσε ὁ Σοντοῦ ν' ἀντέξει στὴ θέση ποὺ κρατοῦσε. Ἂν ὁ Σοντοῦ τὰ κατάφερνε ἀκόμα, τότε ὁ Καβαλλέρο θ' ἀντικαταστοῦσε τὸν Μπαντόλιο· σὲ ἀντίθετη περίπτωση ὁ Καβαλλέρο θὰ ἔμενε στὴν Ἀλβανία καὶ ὁ στρατάρχης θὰ διατηροῦσε τὴ θέση του σὰν ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. «Δὲν μπορῶ νὰ περιμένω τὸ τί θ' ἀποφασίσει ὁ σινιὸρ Καβαλλέρο», ἀπάντησε ὁ στρατάρχης. «Στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶσαι ἀπό τώρα ἐλεύθερος», ἀποφάσισε ὁ Μουσσολίνι.

Μετὰ ἀπὸ πολλοὺς δισταγμοὺς ὁ Ντοῦτσε πῆρε τὴν ἀπόφαση ν' ἀντικαταστήσει τὸν Μπαντόλιο μὲ τὸν Οὔγκο Καβαλλιέρο. Καθὼς φαίνεται, στὴν ἀρχὴ ἔδειξε προτίμηση, ὅπως διαβεβαιώνει ὁ Τσιάνο, στὸν Ὀρλάντο καὶ τὸν Πιντόρ. Ὁ Πιντὸρ πέθανε σὲ ἀεροπορικὸ δυστύχημα ἐνῶ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀρλάντο μπῆκε σὲ δεύτερη μοῖρα γιὰ νὰ προωθηθεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Καβαλλέρο. «Σὲ κουβέντα μας — μὲ τὸ βασιλιά, γράφει τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Ποντίνι — ἀναφέρθηκε τὸ πολυτάραχο παρελθόν τοῦ Καβαλλέρο. Ὁ ἄνακτας μοῦ δήλωσε ὅτι αὐτὸ δὲν ἔχει καμιὰ σημασία καὶ φαίνεται ὅτι τὴν ἴδια ἀντίληψη τρέφει καὶ ὁ Ντοῦτσε». Ἔτσι, στὶς ἀρχὲς τοῦ Δεκέμβρίου, ἔμπαινε τέρμα σὲ μιὰ κατάσταση μὲ ἀνάκληση, τοῦ Μπαντόλιο ἀπὸ τὴν ὑπεύθυνη θέση τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ποὺ πάντα τὸ ἄστρο του τὸν εἶχε προστατέψει αὐτὴ τὴ φορὰ τὸν ἐγκατέλειψε ὁλότελα. Ἡ ἀναμόχλευση τοῦ 1943 δὲν κατάφερε νὰ τὸν ὁδηγήσει σὲ καινούργιες νίκες, ἀλλὰ συνετέλεσε στὸ νὰ ξεκαθαρίσει μιὰ χρεωκοπημένη κατάσταση.

Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Καβαλλέρο, ποὺ δὲν ἤτανε καὶ λίγοι, τοῦ κολλήσανε τὸ παρατσούκλι «ἐπιχειρηματίας - στρατηγός», γιὰ τ' ἀτελείωτά του σοῦρτα - φέρτα ποὺ σκοπὸ εἴχανε νὰ πετύχουνε ἐπιδιώξεις στρατιωτικῆς, ἐπιχειρηματικῆς ἢ πολιτι-

κῆς φύσης. Ἅμα ἐγκατέλειψε τὴ διαχείρηση τῆς Ἀνσάλντα ποὺ εἶχε, διαταχθήκανε ἀνακρίσεις. Ἄνθρωπος μὲ ἀνώτερα πνευματικὰ χαρίσματα. Διδάκτωρ στὰ ἀνώτερα μαθηματικά, κάτοχος στὴν ἐντέλεια τῆς γερμανικῆς καὶ ἀγγλικῆς γλώσσης, πάντα πρῶτος στὴ στρατιωτικὴ σχολή, σὲ διάφορες ἐμπιστευτικὲς θέσεις στὰ τριάντα ὀχτὼ χρόνια ποὺ χρημάτισε στρατηγός. Ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἔχανε τὰ νερά του σὰ βρισκότανε ἔξω ἀπ' τοὺς στρατιωτικοὺς κύκλους, «πεθερὰ» τοῦ Γιακομόνι, μὲ παντοῦ καὶ πάντα ἔμβλημά του τὴν αἰσιοδοξία. Ἦταν ὁ ἄνθρωπος ποὺ χρειαζόταν μιὰ τέτοια στιγμὴ στὸ Μουσολίνι, τὴν ὥρα ἀκριβῶς ποὺ προσπαθοῦσε νὰ πετύχει συμφιλίωση ἀνάμεσα στὸ στράτευμα καὶ τὸ κόμμα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναμπουμπούλα τοῦ ἐπεισόδιου μὲ τὸν Μπαντόλιο, ἐνῶ ὁλόγυρα τὸν εἴχανε ζώσει στρατηγοὶ καὶ ὑπουργοὶ κατσούφηδες καὶ μὲ διάθεση γιὰ καβγά. Ὁ Καβαλλέρο κι ὁ Μπαντόλιο, μ' ὅλο ποὺ ἤτανε συμπατριῶτες, δὲν χωνεύανε ὁ ἕνας τὸν ἄλλονε, μισιόντουσαν ἐδῶ καὶ χρόνια. Στὶς 3 Δεκεμβρίου τ' ἀπόγευμα, καλέσανε τὸν Καβαλλέρο στὸ Παλάτσο Βενέτσια· τὸ πρωὶ στὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο ὁ Ντοῦτσε μὲ μανία εἶχε κατευθύνει τοὺς μύδρους του ἐνάντια στὸν Μπαντόλιο, ποὺ εἶχε κι ὅλας ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του χωρὶς ἡ εἴδηση νὰ ἔχει ἀνακοινωθεῖ στὸ κοινό. Σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα τοῦ Καβαλλέρο, ὅπως τ' ἀναφέρει στὸ Ἡμερολόγιό του, ὁ Μουσσολίνι τοῦ εἶπε: «Θέλω νὰ σᾶς ἀναθέσω μιὰν ἀποστολή». Καὶ ὕστερα πρόσθεσε: «Ἡ κρίση Μπαντόλιο δὲν ἔχει γιατρειά, ἐσεῖς θὰ εἶστε ὁ διάδοχός του».

Τὸ μόνο παράξενο στὴν ἀφήγηση τοῦ Καβαλλέρο, ἂν τὴν παραδεχτοῦμε γιὰ σωστή, εἶναι ἡ χρησιμοποίηση τοῦ πληθυντικοῦ «σεῖς» ἀπ' τὸ Μουσσολίνι. Πρόσθεσε δέ, μὲ μεγάλο καμάρι, ὅτι ὁ Μουσολίνι δὲν πίστευε τ' αὐτιά του ἀκούγοντας τὸν στρατηγὸ νὰ τοῦ δίνει πληροφορίες γιὰ λεπτομέρειες γεγονότων ποὺ συμβήκανε στὴν Ἀλβανία μ' ὅλο ποὺ ὡς τὴν παραμονὴ τῆς ἔναρξης τῆς ἐπιχείρησης ὁ ἴδιος βρισκότανε μακρυά. Μ' αὐτὸς γνωρίζει τὴν Ἀλβανία σὰ νὰ ἤτανε σπίτι του!». Σὲ οἰκογενειακό του κύκλο μιλῶντας ὁ Καβαλλέρο, ὅπως ἀναφέρει ὁ γυιός του Κάρλο, εἶπε: «μᾶς ξαναβρῆκε

ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ Καπορέττο, ὅπως καὶ τότε ὁ ρόλος μου τώρα εἶναι νὰ διορθώσω τὰ λάθη τοῦ Μπαντόλιο».

Μιὰ κι ἡ ἐχθρικὴ πίεση στὸ μέτωπο τῆς ἑνδεκάτης στρατιᾶς γινότανε ὁλοένα καὶ περισσότερο ὁρμητική, ὁ Τζελόζο πρότεινε στὸ Σοντοῦ νὰ πραγματοποιήσει ὁ στρατὸς ὀπισθοχώρηση σὲ νέες θέσεις, αὐτὲς ποὺ ἤδη εἴδαμε πιὸ πρίν, εἶχε ὑποδείξει προηγούμενα, βορειότερα ἀπ' τοὺς Ἁγίους Σαράντα καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρο, ἔσχατη λύση ποὺ ὅμως ὁ Σοντοῦ δὲν δέχθηκε νὰ υἱοθετήσει. Ἐπακολουθήσανε τμηματικὲς ὑποχωρήσεις στὰ σημεῖα ὅπου ἡ πίεση τοῦ ἐχθροῦ μὲ τὴν ἔντασή της κατάφερνε νὰ διασπάει τὶς γραμμές μας. Τὴν 1η Δεκεμβρίου ἡ Τζούλια δέχθηκε ὁρμητικὸ πλευροκόπημα ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ στὴν περιοχὴ Μάλα Μιτσιανίτ, ἐνῶ στὰ δεξιά της ἡ περιοχὴ ποὺ τήνε χώριζε ἀπὸ τὸ 41ο τάγμα πεζικοῦ τῆς Μοδένας, σταλμένο στὰ βιαστικὰ στὸ μέτωπο, ἦταν ὁλότελα κενό. Στὶς 2 Δεκεμβρίου ἡ κατάσταση στὴν περιοχὴ τῆς Πρεμετῆς, ποὺ ἦτανε τὸ κλειδὶ γιὰ τὸ στενὸ τῆς Κλεισούρας, γινόταν περισσότερο κρίσιμη.

Κανένα σημεῖο στὸ μέτωπο δὲν μποροῦσε, ὅπως τὰ εἶπε ὁ Μπαντόλιο στὸ Βισκόντι Πράσκα, νὰ χρησιμέψει σὰν ὁρμητήριο «γερὰ θεμελιωμένο», ἀπ' ὅπου νὰ μπορεῖ νὰ ξεκινήσει μιὰ ὁποιαδήποτε ἐπιχείρηση ὁλκῆς.

Τὶς γραμμές μας σ' ὅλο τους τὸ μάκρος χαρακτήριζε ρευστότητα μιὰ καὶ τμήματά τους, πότε ἀπ' τὰ πλευρὰ καὶ πότε ἀπ' τὸ κέντρο, ἀναγκάζονταν νὰ πραγματοποιήσουνε ὀπισθοχωρήσεις, κάθε φορὰ ποὺ δέχονταν ἐντατικὰ χτυπήματα τοῦ ἐχτροῦ. Τὴν φορὰ αὐτὴ εἴχανε καταφέρει οἱ Ἕλληνες νὰ πραγματοποιήσουνε τὴ διάσπαση ἑνὸς ἐξαιρετικὰ λεπτοῦ σημείου. Ὁ Σοντοῦ ποὺ δὲ τὸν διάκρινε μεγάλο φιλότιμο κι οὔτε ποὺ ἵδρωνε τ' αὐτί του γιὰ ζητήματα ἠθικῆς, ἔγινε κίτρινος σὰν τὸ φλουρί, ἅμα ἄκουσε τὸν συνταγματάρχη Σαλβατόρε Μπαλτίμορο, ἀρχηγὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου του, νὰ τοῦ μεταδίδει τὰ πρῶτα νέα μὲ τὸ ρῆγμα ποὺ εἶχε

συντελεστεῖ, καὶ νὰ τοῦ πετᾶ κατάμουτρα: «Μοῦ φαίνεται ὅτι ἡ Ἐξοχότης σας θὰ ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ διαβάσει τὸ ὄνομά της ἀνάμεσα στὰ καταχωρημένα στὸν κατάλογο ὅσων λάβανε μέρος στὴ μεγαλύτερη πανωλεθρία τῆς ἱστορίας». Ἦταν ὅ,τι χρειαζόνταν γιὰ νὰ κυριέψει, τὸν διστακτικὸ Σοντοῦ, ὁλότελα ὁ πανικός. Ἡ μέρα τῆς 4 Δεκεμβρίου ἦτανε γεμάτη δραματικὰ γεγονότα. Σὲ μιὰ τηλεφωνική του ἐπικοινωνία μὲ τὸν Ροάττα, ὁ Οὐμπάλντο Σοντοῦ ἐξιστορεῖ: «πόσο κρίσιμη ἦταν ἡ κατάσταση στὸ μέτωπο, ὡς πιό σημεῖο τὰ στρατεύματα εἴχανε πάθει, χώρια ἀπ' τὴν ἀριθμητικὴ μείωση, καὶ κατάπτωση σωματικὰ καὶ ἠθικά, πόσο ἐλαττωματικὰ λειτουργούσανε οἱ διάφορες ὑπηρεσίες, καταλήγωντας: ὅτι ἡ δημιουργηθεῖσα κατάσταση καὶ ὁ ρυθμὸς μὲ τὸν ὁποῖο προωθοῦνταν οἱ ἐνισχύσεις πρὸς τὸ μέτωπο δὲν ἐπιτρέπανε εὐοίωνες προβλέψεις γιὰ μιὰ βελτίωση, γιὰ ἔστω σταθεροποίηση τῆς κατάστασης». Τὴν ἴδια τούτη μέρα ὁ Σοντοῦ σὲ τηλεφώνημά του στὸν Γκουτζόνι ρίχνει τὴν πετριά: «νὰ βρεθεῖ, στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, μιὰ κάποια λύση γιὰ τὴ σύρραξη». Στὴν καμπανιὰ αὐτὴ ὁ Μουσσολίνι ἀπάντησε μὲ τὴ διαταγὴ «τὸ ἔδαφος πρέπει νὰ κρατηθεῖ μὲ κάθε θυσία» ποὺ προκάλεσε θύελλα πρωτοφανῆ.

Ζωηρὴ συζήτηση πάνω στὴν πρόταση τοῦ Σοντοῦ κανανε οἱ ὑπουργοὶ στὸ δωμάτιο ἀναμονῆς τοῦ Ντοῦτσε, τὸ πρωινὸ τῆς 4 Δεκεμβρίου. Ὁ Μουσσολίνι λυσσομανοῦσε, τὰ ἔβαζε μὲ ὅλους. Στὸν Τσιάνο ἔλεγε: «Ἐδῶ τὸ πᾶν τελείωσε. Ὅσο παράλογο καὶ ἀκατανόητο ἂν φαίνεται ὡστόσο ἔτσι εἶναι. Πρέπει, μὲ τὸ μέσο τοῦ Χίτλερ, νὰ γυρέψουμε ἀνακωχή». Ὁ Τσιάνο παρατήρησε: «Ἀδύνατο. Οἱ Ἕλληνες γιὰ πρῶτον ὅρο θὰ γυρέψουνε τὴν προσωπικὴ ἐγγύηση τοῦ Φύρερ ποὺ νὰ τοὺς ἐξασφαλίζει ὅτι ποτὲ πιὰ δὲν θὰ ἐπιχειρηθεῖ νέα ἐπίθεση ἐναντίον τους. Πρὶν τηλεφωνήσω τέτοιο πράγμα στὸν Ρίμπεντροπ, προτιμῶ νὰ φυτέψω μιὰ σφαίρα στὸ μυαλό μου. Μὰ ἔχουμε λοιπὸν φθάσει σέ τέτοια κατάντια; Στὸ σημεῖο νὰ πετάει πίσω του τὸ ὅπλο ὁ ἀξιωματικὸς πρωτύτερα ἀπ' τοὺς στρατιῶτες του;». Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι στὸ σημεῖο αὐτό, στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Τσιάνο ἔχουνε γίνει διορ-

θώσεις ἴσως δὲ καὶ ἀφαιρέσεις. Ἀλλὰ ἡ κατάσταση τέτοια ποὺ τήνε παρουσιάζει ἤτανε αὐθεντική. Μὲ κατάπληξη ἐμπιστευόταν ὁ Μουσολίνι στὸν Πρίκολο: «Εἴδατε τὸ τηλεγράφημα τοῦ Σοντοῦ; Ὅπως ξέρουμε δὲν ἐπρόκειτο γιὰ τηλεγράφημα ἀλλὰ γιὰ τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία ποὺ μεταγράφτηκε σὲ τύπο τηλεγραφήματος ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Μουσολίνι (Σημ. Συγγρ.) Κι ἐκείνη ἡ κατηγορηματικὴ αἴτησή του γιὰ ἀνακωχή! Ποτὲ δὲν θὰ γυρέψω ἀνακωχὴ ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, θὰ προτιμήσω νὰ μπαρκάρουμε ὅλοι γιὰ τὴν Ἀλβανία κι ἐκεῖ νὰ πεθάνουμε ὡς τὸν τελευταῖο ὑπερασπίζοντας τὸ ἔδαφός μας». Μπορεῖ ἡ ἔκφρασή του αὐτὴ ποὺ ὑπαγόρεψε στὸν Σοντοῦ ἡ σύγχυση κι ὁ φόβος νὰ μὴ σημάδευε στὸ νὰ ὑποδείξει τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἀνακωχῆς, ἀλλὰ περισσότερο τὸ ἀπαραίτητο τῆς παρέμβασης στὴ μάχη τῆς Γερμανίας, δηλαδὴ ξὰ γραφτά του δὲν ἐκφράζανε τὸ πραγματικὸ νόημα τῆς σκέψης του. Προσωπικά, δὲν βρίσκω πὼς πρέπει νὰ δοθῆ τόση μεγάλη σημασία στὶς δυὸ αὐτὲς ἐκδοχές. Ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, Μουσσολίνι, Τσιάνο, Γιακομόνι, εἴχανε χάσει τελειωτικὰ πιὰ τὸν πόλεμό «τους», σκληρὴ ἀνάγκη τοὺς ὑποχρέωνε νὰ διαλέξουνε ἀνάμεσα σὲ δυὸ περιπτώσεις: νὰ τελειώσουνε μοναχοί τους τὸν πόλεμο μὲ μιὰ ταπεινωτικὴ πανωλεθρία, ἢ νὰ γυρέψουνε τὴ βοήθεια τῶν Γερμανῶν πετυχαίνοντας ἔτσι λήξη τοῦ πολέμου ἀλλὰ μὲ γερμανικὴ νίκη. Καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση θὰ βγαίμαμε — ὅπως καὶ βγήκαμε — οἰκτρὰ ταπεινωμένοι.

Πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὁ Καβαλλέρο κληρονόμησε μιὰ χρεωκοπημένη κατάσταση. Μιὰ σωστὴ κρίση ἔκανε ὁ Τσιάνο γι' αὐτόν. «Πολλὰ λέγονται γιὰ τὸ ἄτομό του, πολλὲς διαφορετικὲς γνῶμες ἐκφράζονται, ὡστόσο δὲ βρέθηκε κανεὶς νὰ πεῖ πὼς εἶναι βλάκας». Ὁ θάνατος ἦλθε σὰ λυτρωμὸς γιὰ τὸν Καβαλλέρο, ἡ αὐτοκτονία του, τὶς μέρες τοῦτες τὶς ἄτυχες γιὰ τὴν Ἰταλία, ὅταν οὔτε μιὰ φοῦχτα ἄνθρωποι ριψοκίνδυνοι κι ἀποφασιστικοὶ ὑπήρχανε, τὸν ἐξύψωσε ἀποφασιστικὰ στὰ μάτια τοῦ κόσμου. Λιγοστοὶ οἱ διαλεχτοὶ ἀξιωματικοὶ ποὺ διαθέταμε, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἴσως ὁ μόνος ποὺ γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο στάθηκε ἱκανὸς τὶς

τραγικὲς αὐτὲς στιγμές, γιὰ μιὰ ἀποφασιστικὴ χειρονομία. Κυκλοφορούσανε γιὰ τὸ ἄτομό του πολλὲς καὶ διάφορες φῆμες ποὺ ναὶ μὲν δὲν θίγανε τὴν ὑπόληψή του μὰ ὡστόσο τὸν παρουσιάζανε σὰ χαρακτήρα ὄχι καὶ τόσο εὐθύ. Δὲν εἶναι ἐδῶ οὔτε ὁ κατάλληλος τόπος, οὔτε ὁ κατάλληλος χρόνος γιὰ νὰ καταπιαστοῦμε μὲ τὴ συγγραφὴ βιογραφίας τοῦ Καβαλλέρο, ἔστω καὶ σὲ γενικὲς γραμμές. Ὁ Πρίκολο ἀποδίδει στὸν Ἀμεντέο ντ' Ἀόστα μιὰ πολὺ λίγο κολακευτικὴ κρίση γιὰ τὸ ἄτομο τοῦ Καβαλλέρο. «Ἔπρεπε νὰ τὸν εἶχα πάψει (ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν στρατευμάτων τῆς Αὐτοκρατορίας) μὲ τὴν κατηγορία ὅτι εἶπε ψέμματα καὶ προτείνοντάς τον συνάμα γιὰ νὰ μπεῖ σὲ διαθεσιμότητα. Ἕνα καλὸ πρωὶ ὁ Καβαλλέρο μπῆκε ἐπὶ κεφαλῆς ἑνὸς ἀνιχνευτικοῦ σώματος, συγκροτημένου ἀπὸ ἐκλεκτὰ στελέχη, ἐξουσιοδοτημένα μὲ εὐρεία δικαιοδοσία· τὰ ὁδήγησε στὴν περιοχὴ κοντὰ στὴ λίμνη Τάνα, κι ἀπ' ἐκεῖ ἔστελνε μηνύματα γεμάτα ἀνδραγαθήματα ἀπὸ τὴ σύγκρουση ποὺ εἶχε μὲ τὸν ἐχθρό. Ἐξιστοροῦσε ἄγριες μάχες, μιλοῦσε γιὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ποὺ πνιγήκανε στὸ αἷμα, γιὰ ἄφθονη συγκομιδὴ ἀπὸ αἰχμαλώτους κ.τ.τ. Μοῦ γεννηθήκανε ὑποψίες καὶ ὀργάνωσα ἐπὶ τούτου ὑπηρεσία ἐλέγχου ποὺ τὴν προίκισα μὲ ἐπίλεκτους, γυρεύοντας νὰ μάθω τὴν ἀλήθεια. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἔρευνας ἀπόδειξε ὅτι τίποτα ἀπ' ὅσα ἐξιστοροῦσε στὰ μηνύματά του εἶχε ἔστω καὶ τὴν πιὸ μικρὴ δόση ἀλήθειας. Ἀποβλέπανε σ' ἕνα καὶ μόνο σκοπό, νὰ πετύχει τὴν προαγωγή του». Ὁποιαδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἤτανε τὰ ἁμαρτήματά του, ἁμαρτήματα προορισμένα νὰ τοῦ ἀποφέρουνε βαθμοὺς καὶ χρήματα, ὡστόσο ὁ Καβαλλέρο ἀντιμετώπισε τὴν κατάσταση μὲ τέτοια αἰσιοδοξία (ἤτανε δὰ κι αὐτὸ ἕνα ξεχωριστὸ γνώρισμα τοῦ χαρακτήρα του) σὲ σημεῖο νὰ καταφέρει ν' ἀποσύρει τὸν Σοντοῦ καὶ ὅλο τὸ ἀρχηγεῖο τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τὸ μαῦρο σκοτάδι μέσ' στὸ ὁποῖο βρίσκονταν βουτηγμένοι. Τὸ πρωινὸ στὶς 4 Δεκεμβρίου ἦρθε μήνυμα στὸν Καβαλλέρο νὰ παρουσιασθεῖ στὸν Μουσολίνι. «Τὸ ἀεροπλάνο σας εἶναι ἕτοιμο στὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Ἀλ Λιττόριο». Τὸ ἀπόγευμα βρισκόταν κιόλας στὸ Ἐλμπασάν, ἕδρα τοῦ Ἀρχηγείου τῆς 9ης στρατιᾶς.

Παρευρίσκονταν ἐκεῖ καὶ ὁ Σοντοῦ καθὼς καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς στρατιᾶς, Βερτσελλῖνο. Ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία αὐτὴ χρονολογεῖται ἡ καινούργια περίοδος τῆς «δυαρχίας» μὲ τὸν Καβαλλέρο καὶ τὸν Σοντοῦ ἐπὶ κεφαλῆς, τὸν πρῶτο μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, τὸν δεύτερο μὲ τὸν τίτλο τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ στὴν Ἀλβανία. Ἡ περίοδος αὐτὴ δὲν βάσταξε καὶ πολύ. Ὁ Σοντοῦ, ἄνθρωπος χωρὶς καθόλου πυγμή, δὲν κατάφερε νὰ προσαρμοστεῖ στὴ νέα κατάσταση. Τὸ γεγονὸς ὅτι κατάφερε ν' ἀνεβεῖ στὰ πιὸ ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας δείχνει πόσο ἐλαττωματικὸ ἤτανε τὸ σύστημα διαλογῆς ἀξιωματικῶν ποὺ ἀκολουθοῦσε τὸ Γενικό μας Ἐπιτελεῖο. Ἀξιωματικοὶ προικισμένοι μὲ μπόλικες γνώσεις καὶ χαρίσματα, ἀλλὰ στερημένοι ὁλότελα δυναμικὸ χαρακτήρα (κύριο γνώρισμα παντοῦ καὶ πάντα τοῦ στρατιωτικοῦ) καταφέρνανε κόβοντας βόλτες στὰ διάφορα γραφεῖα τῆς διοίκησης, νὰ ἐπιπλέουνε ὑποσκελίζοντας ἄλλους πιὸ ἱκανοὺς καὶ δοκιμασμένους, ποὺ ἂν δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ συντάξουνε ὡραῖα διατυπωμένες ἐκθέσεις, διαθέτανε τὸν τρόπο νὰ ἐπιβάλλουνε τὴν πειθαρχία ποὺ χρειάζονταν στὸ στράτευμα. Ὁ Σοντοῦ πρόθυμα ἀντικατέστησε τὸν Βισκόντι Πράσκα γιατὶ ἔλπιζε ὅτι πολὺ γρήγορα θὰ διορθωνόταν ἡ κατάσταση. Ἡ πιὸ μικρὴ εὐχάριστη εἴδηση τὸν ἔκανε νὰ ξεχειλίζει ἀπὸ ἐνθουσιασμό, ἐκδηλώνοντάς τον καὶ μὲ πράξεις χωρὶς νόημα, σὰν αὐτὴ ὅταν κάλεσε τοὺς προύχοντες Ἀλβανοὺς γιὰ νὰ τοὺς διαβεβαιώσει ὅτι πρὶν τὰ Χριστούγεννα θὰ ἔχουμε πάρει πίσω τὴν Κορυτσᾶ. Ὅπως μεγάλη θλίψη τὸν κυρίευε ὅταν ἄκουγε δυσάρεστες εἰδήσεις. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν παρεξηγημένο ἄνθρωπο σὲ μιὰ παρεξηγημένη θέση.

IX

Η ΩΡΑ ΤΟΥ ΚΑΒΑΛΛΕΡΟ

Ἂν τὸν Σοντοῦ τὸν εἶχε κυριέψει ὁ πανικός, ἡ ζωὴ καὶ οἱ τρόποι τῶν ἀνθρώπων τοῦ Παλάτσο Βενέτσια προδίνανε ξεθυμασμένη λύσσα καὶ κουτσουρεμένο δυναμισμό. Τὸ διάταγμα γιὰ τὴν ἀποστράτευση ἐπακολουθήσανε, πολὺ ἀργὰ ὅμως, διαταγὲς ἄλλες μὲ ἀντίθετο περιεχόμενο. Μεραρχίες στρατοπεδεμένες σὲ χειμερινοὺς καταυλισμούς, μὲ σύνθεση μειωμένη, ξανασυνταχθήκανε στὰ σβέλτα καὶ σταλθήκανε μονομιᾶς στὰ χιόνια καὶ τὶς λάσπες τῆς Ἀλβανίας. Σὲ ξέσπασμα τῆς μανίας του ὁ Ντοῦτσε ἑτοίμαζε διαταγὴ (1) γιὰ τὴν ἀεροπορία «νὰ σαρώσει τὴν κάθε περιοχὴ τῆς ὅλης Ἑλλάδας μὲ περισσότερο ἀπὸ 10 χιλιάδες κατοίκους», πρᾶγμα πού, εὐτυχῶς, ἀποδείχτηκε καὶ τεχνικὰ ἀπραγματοποίητο, ἂν ὅμως πραγματοποιοῦνταν θ' ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ φρικτὰ ἐγκλήματα τῆς ἱστορίας, Τὴν ἀναρχία κι ἀκαταστασία ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν ὀργάνωση κι ἀποστολὴ τῶν ἐνισχύσεων περιγράφει ἐμπεριστατωμένα ὁ Ροάττα, ὁ ὁποῖος καὶ φορτώνει τὴν ὅλη εὐθύνη στὸν Ντοῦτσε καὶ στὴ μανία του νὰ θέλει νὰ χώνει τῇ μύτη του παντοῦ: (2) «ἐπέμενε νὰ παρακολουθεῖ προσωπικά, ἀκόμα καὶ στὴν πιὸ μικρὴ λεπτομέρειά τους, ζητήματα σὰν τῆς μεταφορᾶς τῶν ἐνισχύσεων καὶ νὰ ἐπεμβαίνει ἄπειρες φορὲς φορτικά, μὰ μέρα ἤτανε μὰ νύχτα, παρακινῶντας τὸν καθένα νὰ βιαστεῖ ὅσο γίνεται περισσότερο». «Μόλις ὑπῆρχε διαθέσιμο κανένα μεταφορικὸ μέσο, πολεμικό,

πλοῖο μεταγωγῶν, ἀερόπλοιο — γράφει ὁ Ροάττα — τὸ φόρτωναν στρατὸ καὶ ξεκινοῦσε ἀμέσως ἔστω κι ἂν οἱ διαθέσιμες αὐτὲς δυνάμεις δὲν ἤτανε παρὰ ἐλάχιστες μονάδες. Τὰ βαρειὰ ὅπλα, οἱ ραδιοφωνικοὶ πομποί, τὰ μαγειρεῖα, τὰ σκεπάσματα, οἱ ἀποσκευές, τὸ ὑγειονομικὸ ὑλικό, τὰ πυρομαχικά, τὰ ὑποζύγια καὶ τὰ ὀχήματα ἀκολουθούσανε, μὲ πρώτη εὐκαιρία, φορτωμένα σὲ εἰδικὰ μεταγωγικά. Ἔτσι οἱ ἄντρες τὴν ὥρα ποὺ ἀποβιβάζονταν στὴν Ἀλβανία δὲν διαθέτανε παρὰ ὅ,τι φέρνανε πάνω τους, ἐλαφρὸ ὁπλισμὸ καὶ περιωρισμένη ἐξάρτηση καὶ πυρομαχικά. Οἱ ἐνισχύσεις ποὺ φτάνανε στὴν Ἀλβανία ἤτανε μόνο γιὰ τὸν τύπο. Στὴν πραγματικότητα λείπανε ὁλότελα τὰ μέσα γιὰ νὰ ἐπανδρωθοῦνε τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα ὥστε νὰ μποροῦνε νὰ προβάλλουνε ἄμυνα· δὲ φτάνει δὲ ποὺ εἴχανε ν' ἀντιμετωπίσουνε τὸ δριμὺ κρύο ποὺ ἐπικρατοῦσε γύρω, ἀλλὰ ἤταν ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν περνᾶνε μὲ ξεροφαγία, χωρὶς ἐλπίδα ποτὲ ν' ἀπολάψουνε ἕνα ζεστὸ πιάτο φαγητό, ἐκτὸς ἂν ἡ τύχη τἄφερνε καὶ γειτόνευε ὁ καταυλισμός τους μὲ ἄλλης μονάδας ποὺ νὰ στάθηκε στὸ ζήτημα αὐτὸ πιὸ τυχερή... Παρατηροῦσε δὲ κανεὶς στὸ ἀλβανικὸ μέτωπο ἀφθονία στρατοῦ, πεζικὸ παραπάνω, ἐνῶ στὴν Ἰταλία, στὰ λιμάνια ἐπιβιβάσεως, βρίσκονταν ἕνα σωρὸ τὰ ἐξαρτήματα, τὰ ὑποζύγια, τὰ ὀχήματα, ὁ βαρὺς ἐξοπλισμὸς καὶ περιμένανε μέσο μεταφορικό. Σὲ μιὰ δεδομένη στιγμὴ εἴχαμε στὴν Πούλια πάνω ἀπὸ τριάντα χιλιάδες ὑποζύγια διάφορα μὲ τοὺς ὁδηγούς τους χωρὶς νὰ μποροῦνε νὰ τὸ κουνήσουν ἀπ' ἐκεῖ. Καταλήγουμε στὸ ὅτι τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ποτὲ δὲν κατάφερε νὰ πραγματοποιήσει ἀποστολὴ σώματος στρατοῦ στὴν Ἀλβανία ποὺ νὰ διαθέτει ἐπαρκῆ μέσα συντήρησης καὶ νὰ εἶναι σὲ θέση ν' ἀναλάβει πρωτοβουλία δράσης. Ἦταν ἀνάγκη νὰ ὑπήρχανε ἀπὸ τὰ πρὶν καταστρωμένα σχέδια ποὺ νὰ προβλέπουνε τὸ κάθε τὶ στὰ ζητήματα ὀργάνωσης τῶν μεταφορῶν, εἴτε γι' ἀνθρώπους ἐπρόκειτο, εἴτε γιὰ ὑλικὸ χρήσιμο σὲ ἐπισκευὲς γεφυρῶν, εἴτε γιὰ μηχανήματα ὁδοποιΐας. Καὶ τέτοια ὑπήρχανε ἀλλὰ σωρὸ κουβάρι στὰ διάφορα γραφεῖα τοῦ Παλάτσο Βενέτσια ἀπ' ὅπου καὶ στέλνονταν χωρὶς ὅμως καμιὰ τάξη».

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Ροάττα. Σκοπὸ ἔχει νὰ δώσει μιὰ εἰκόνα τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελειου, σοφὰ σκεπτόμενου, συγκρατημένου, ἄριστου ὀργανωτή, ποὺ νὰ τὴν ἀντιπαρατάξει στὶς προχειρότητες καὶ σπασμωδικὲς κινήηεις τοῦ Μουσσολίνι. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔπαιξε τὸ ρόλο της κι ἡ μανία τοῦ Μουσσολίνι νὰ καταπιάνεται ἐρασιτεχνικὰ μὲ ζητήματα στρατηγικῆς. Ὡστόσο ὅποιος ἔζησε τὶς μέρες αὐτὲς τοῦ πολέμου ἀναμεταξὺ στὶς μάχιμες μονάδες ξέρει πολὺ καλὰ πόσο ἀπατηλὴ εἶναι μιὰ τέτοια εἰκόνα ἑνὸς σοφοῦ καὶ σταθεροῦ Γενικοῦ Στρατηγείου, τέτοιο ὅπως θέλει νὰ μᾶς τὸ παρουσιάσει ἡ φαντασία τοῦ Ροάττα, Ὁ μηχανισμός του, ἀπὸ φυσικό του τόσο βραδυκίνητος, ἀποδεικνυόταν τρομερὰ εὐκίνητος μονάχα ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ὑπολογίσει γιὰ τοὺς ἡμέτερους προαγωγές, μισθούς, ἀποζημιώσεις. Ὁ Μουσσολίνι ποὺ ἔνιωθε στὰ κατάβαθά του τὶς σάρκες του «νὰ ματώνουν λὲς ἀπ᾽ τὸ πολὺ τὸ ξύλο» ἐπεδίωκε νὰ βρεῖ μιὰ κάποια λύση στὸ δράμα τῆς Ἀλβανίας βασίζοντας τὴν πᾶσα ἐλπίδα του στὶς προφυλακές, τὰ πιὸ προχωρημένα αὐτὰ ἐξοπλισμένα σημεῖα, ποὺ τὰ ἔκρινε ἱκανὰ γιὰ μιὰ τέτοια ἀποστολή, ἐνῶ ἀποδειχτήκανε ἀνίκανα ν᾽ ἀντιμετωπίσουνε ἕνα στρατὸ σὰν τὸν Ἑλληνικό, καθυστερημένο σὲ ζητήματα σύγχρονου ἐξοπλισμοῦ.

Ὅπως ἀνέφερα προηγούμενα, τὸ ἀπόγευμα στὶς 4 Δεκεμβρίου λοιπόν, ὁ Καβαλλέρο βρέθηκε στὸ Ἐλμπασὰν μαζὶ μὲ τὸν Σοντοῦ καὶ τὸν Βερτσελλίνο. Τὸ πρόβλημα στρατηγικῆς ποὺ περίμενε τὴ λύση του ἤτανε τὸ ἀκόλουθο: Ἂν ἡ γραμμὴ ποὺ ξεκινοῦσε ἀπ᾽ τὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Σκουμπίνι (ποὺ χωρίζει σὲ δυὸ τὴν Ἀλβανία σ᾽ ἔκταση ἀπ᾽ τὶς ὄχθες τῆς λίμνης Ὀχρίδας ἴσαμε τὴ θάλασσα) ἦταν ἀδύνατο νὰ κρατηθεῖ, ὁ ἐχτρὸς θὰ εἶχε πιὰ λεύτερο τὸ δρόμο μπρός του γιὰ τὸ Ἐλμπασάν, γι᾽ αὐτὸ ἔπρεπε ν᾽ ἀναζητηθοῦνε καινούργιες θέσεις κατάλληλες νὰ δεχτοῦνε τὰ στρατεύματα στὴ νέα τους ὑποχώρηση, ἔστω κι ἂν αὐτὲς οἱ θέσεις βρίσκονταν πίσω, πέρα ἀπ᾽ τὰ Τίρανα. Ξαφνικὰ ὁ Σκουέρο, ὑπεύθυνος τῆς γενικῆς ἐπιμελητείας παρουσίασε στὸν Καβαλλέρο μιὰ ἔκθεση ὅπου ἀπαριθμοῦσε τὶς ἐλλείψεις ποὺ παρουσιάζανε οἱ στρατιωτικὲς ἀποθῆκες στὴν Ἀλβανία. Παρακολουθεῖστε τη: (3)

᾿Αποθέματα σὲ τρόφιμα: μηδέν. ᾿Εξάρτηση: μηδαμινή. Στολὲς μάλλινες: μηδέν. Πολεμοφόδια πεζικοῦ: μηδέν. Πολεμοφόδια πυροβολικοῦ: ἀσήμαντα. ῞Οπλα πυροβολικοῦ: ἐξαντλήθηκαν ἐντελῶς. ῾Υλικὸ μηχανικοῦ: σχεδὸν ἀνύπαρκτο. ῾Υλικὸ ὑγιεινῆς: ἐλλειπές. Τὸ μόνο θαυμαστὸ σ᾿ αὐτὸ τὸ ἔγγραφο εἶναι ἡ χρησιμοποίηση ἀπὸ τόσες συνώνυμες λέξεις γιὰ νὰ ἐκφράσουνε κάτι τὸ πολὺ ἁπλό: ὅτι στὴν ᾿Αλβανία δὲν ὑπῆρχε πιὰ τίποτε.

Στὴν περιπέτεια αὐτὴ ρίχτηκε ὁ στρατός μας ἐνῶ γύρω ἡ θερμοκρασία ὅσο πήγαινε καὶ κατέβαινε, ὁ δὲ χειμώνας ἐκδηλωνόταν δριμὺς σὲ σημεῖο ἀφάνταστο. Στὴ συνάντηση ποὺ εἶχε ὁ Βερτσελλίνο μὲ τοὺς ἀνώτερούς του περιγράφει μὲ μελανὰ χρώματα τὴν κατάσταση (4): «῾Η πιὸ τραγικὴ κατάσταση ἐπικρατεῖ στὶς ὄχθες τοῦ Σκουμπίνι, ὅπου οἱ ἄντρες ποὺ ἔχουμε νὰ παρατάξουμε ἀριθμοῦνται ἕνας μὲ πέντε, στερημένοι ὁλότελα ἀπὸ ὑποστήριξη πυροβολικοῦ, ἀφοῦ τὰ κανόνια μας τῶν 105 μόλις σήμερα εἴχανε λυθεῖ. ᾿Ελάχιστο μόνο ἐλαφρὸ πυροβολικὸ καὶ φτάνει. Τὸ Τρίτο Σῶμα Στρατοῦ, δὲν βρίσκει τὴν ὑποστήριξη ποὺ χρειάζεται ἀπὸ τὸ πυροβολικὸ κι ἂν ἀπὸ τύχη κατάφερε ν᾿ ἀνακαταλάβει τὸ βουνὸ Σαρρετσιᾶς, αὐτὸ τὸ ὀφείλει σὲ ἕνα ἐφεδρικὸ τάγμα τῆς Βενέτσια... ῾Η ἀεροπορία εἶναι μιὰ μεγάλη μπλόφα. Καθορίζει τοὺς στόχους ἀλλὰ πάντα ἡ ἐπέμβασή της εἶναι καθυστερημένη. Θὰ ἔπρεπε νὰ καταπιαστοῦμε μὲ τά προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦνε τὰ στρατεύματά μας καὶ ὄχι νὰ χασομεροῦμε μὲ ἐνδεχόμενα μελλοντικά του ἐπιτεύγματα». ῾Ο Σοντοῦ ἔδωσε τὴν ἐξήγηση ὅτι ἡ ἀναδίπλωση πρὸς τὴν Κλεισούρα τῆς ἑνδέκατης Στρατιᾶς γινόταν μὲ ἀργὸ ρυθμό, γιατὶ ὅπως δὲν εἶχε στὴ διάθεσή της οὔτε γραμμὴ ἀσφαλείας, οὔτε ἀμυντική, γινόταν ἐξακολουθητικὰ στόχος ἰσχυρῆς κρούσης ἀπ᾿ τὸν ἐχθρό, μὲ δοκιμασμένη περισσότερο ἀπ᾿ ὅλες τὴ μεραρχία τῆς Σιέννα. ῾Η ἀπόφαση ποὺ πάρθηκε γιὰ τὸν τομέα τῆς 9ης στρατιᾶς, ἤτανε νὰ τοῦ δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νὰ ὑποχωρήσει σὲ νέες γραμμὲς στὴν περιοχὴ τοῦ ποταμοῦ Σκουμπίνι κι ἔτσι νὰ μπορέσει ν᾿ ἀπολάψει «ἀνάπαυλα» μιᾶς βδομάδας, πολὺ χρήσιμης σὲ περίπτωση ποὺ δὲ θὰ φτάνανε στὴν ὥρα τους οἱ

μεγάλες ἐνισχύσεις ποὺ περιμένανε. Τελευταῖος μίλησε ὁ Καβαλλέρο ποὺ ὑποστήριξε τὸ πόσο εὐνοϊκὸ ἤτανε ἡ ἐγκαθίδρυση ἑνὸς στρατοπέδου ταμπουρωμένου πέρα ἀπ' τὰ Τίρανα, ὅσο κι ἕνα προγεφύρωμα ποὺ θὰ ἁπλωνόταν ὡς τὴν Αὐλώνα καὶ τὸ Δυρράχιο. Ἐκεῖ ὅπου καὶ τελικὰ καταστα λάξαμε. Τὸ βράδυ, ἀπ' τὰ Τίρανα, ὁ Καβαλλέρο κι ὁ Σοντοῦ ζητούσανε ἐπίμονα ἀπ' τὸ Μουσσολίνι ἐνισχύσεις γιὰ τοὺς τομεῖς. Σὲ μιὰ τόσο κρίσιμη στιγμὴ ὡστόσο, ὁ Σοντοῦ βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ κολακέψει τὸν Μουσσολίνι μὲ τὴν παρακάτω ἀδιάντροπη φιλοφρόνηση: «Ντοῦτσε, εἶδα τὸ 42ο τάγμα τῶν μελανοχιτώνων· ζητωκραύγαζε προφέροντας τ' ὄνομά σου». Πρόσθεσε ὅτι ἡ ἀπόκρυψη γεγονότων δὲν ὠφελεῖ σὲ τίποτε γι' αὐτὸ ἀγγέλει δημόσια τὸ ὅτι παρέπεμψε νὰ δικαστεῖ στὸ στρατοδικεῖο, τὸν συνταγματάρχη Μανάι διοικητὴ τοῦ 41ου συντάγματος τῆς Μοδένας (ἡ κατατρόπωσή του συνετέλεσε στὸ νὰ ἀνοιχτεῖ στὸν τομέα ἐπικίνδυνο ρῆγμα), ὅπως ἀνήγγειλε ἐπίσης ὅτι ἀνέθεσε τὴν ἀρχηγία σ' ἕνα μέραρχο. Μαῦρα κι ἄραχνα ἤτανε τὰ νέα ποὺ φτάνανε ἀπ' τὴ Στρατιά, τὰ ἴδια καὶ χειρότερα ἤτανε κι ἐκεῖνα ποὺ φτάνανε ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς ἑνδέκατης Στρατιᾶς. Δυὸ μέρες μετά, ἐδήλωνε ὁ Τζελόζο στὸν Καβαλλέρο ὅτι «οἱ μεγάλες ἀπώλειες σὲ ἄνδρες καὶ ὑλικό, ἡ ἔλλειψη μουλαριῶν, ὀχημάτων καὶ πολεμοφοδίων βάζανε τὸ στράτευμα σὲ δύσκολη θέση τόσο ὥστε νὰ εἶναι ἀνίκανο γιὰ νὰ προτάξει ἄμυνα παραπάνω ἀπὸ ὀχτὼ μέρες τὸ πολύ, ἐκτὸς ἂν ἔπαιρνε καμιὰ ἄλλη τροπὴ ἡ ὅλη κατάσταση».

Τὸ 8ο τάγμα τῆς Τζούλια εἶχε χάσει τὰ ὀγδόντα τὰ ἑκατὸ τῆς μαχητικῆς του δυναμικότητας, ἡ Μπάρι εἶχε ὁλότελα ἐξολοθρευτεῖ, ἐνῶ ἕνα τάγμα της, τὸ 1390. ἀναδιπλώθηκε γιατὶ οἱ στρατιῶτες δὲν διαθέτανε πυρομαχικὰ γιὰ νὰ ἀμυνθοῦνε' ἀπογυμνωμένες ὁλότελα οἱ ἀποθῆκες ἀπὸ χειροβομβίδες, ἐνῶ ὁ ἐφοδιασμὸς τῶν τομέων σὲ πυρομαχικά, στὶς καλύτερες προϋποθέσεις, δὲν ξαναπαιρνοῦνε τὶς ἀνάγκες του μιᾶς μέρας. Ὁ Τζιρόττι, διοικητὴς τῆς Τζούλια, περιγράφει μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν περιοχή του, τραγικὴ σὲ σημεῖο ποὺ «καθιστοῦσε ἀπαραίτητη τὴν ἀναδίπλωση τῆς μεραρχίας σὲ νέες θέσεις στὰ μετώπι-

σθεν γιὰ νὰ μπορέση ν' ἀναδιοργανωθεῖ». Τὰ διατάγματα ποὺ ἔβγαλε στὶς 5 Δεκεμβρίου ὁ Σοντοῦ, δὲν συμβαδίζανε καθόλου μὲ τὴν πραγματικὴ κατάσταση, ποὺ ἤτανε δημιούργημα τῆς ἔντονης πίστης τοῦ ἐχτροῦ στὶς γραμμές μας καὶ ὄχι διεξαγωγὴ κανονικῆς ἐπιχείρησης καθοδηγούμενης «ἐκ τῶν ἄνω», ὅπως ἤθελε νὰ τὴν παρουσιάσει. «Ἔχοντας ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ 9η Στρατιὰ καὶ κυρίως ἡ μεραρχία Τριντεντίνα εἶχε ἁπλωθεῖ καὶ καταλάβει μεγάλη ἔκταση σὲ μέτωπο, κρίνω ἐπιβεβλημένη τὴν ἔναρξη ἐπιδέξιου ἑλιγμοῦ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ τοῦ κέντρου, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ οἰκονομία σὲ προσωπικό, ποὺ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ κατοχυρώσει τὴν ἄμυνα τῆς ἀριστερῆς μας πλευρᾶς καὶ νὰ ἀποβεῖ φράγμα ἀδιαπέραστο γιὰ τὶς ἐχθρικὲς δυνάμεις ποὺ θὰ κοτήσουν νὰ προωθηθοῦνε πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ Βὰλ Τυμορίτσα καὶ ἀριστερὰ τοῦ Ντέβολι».

«Ἐπιδέξιος ἑλιγμὸς» ἦταν ἡ ὀπισθοχώρηση κατὰ τὸ βορρᾶ, πέρα ἀπ' τ' Ἀργυρόκαστρο τῆς Ἑνδεκάτης Στρατιᾶς, ποὺ ἀποτέλεσε τὸν ἀρκετὰ θλιβερὸ ἐπίλογο μιᾶς ἐπιχείρησης ἀρχινισμένης στὶς 28 Ὀκτωβρίου μὲ τὴν προέλαση τῆς Ἠπείρου. Ἡ ἐκκένωση τοῦ Ἀργυρόκαστρου συντελέσθηκε στὶς 7 Δεκεμβρίοτ. Τὸ πολεμικὸ ἀνακοινωθὲν ἀριθ. 185, στὶς 9 Δεκεμβρίου, μ' αὐτὰ τὰ λόγια ἀνάφερε τὸ γεγονός: «Ἡ ἑνδέκατη στρατιὰ συμπλήρωσε τήν ὀπισθοχώρησή της, χωρὶς φθορὰ σὲ ἄντρες καὶ πολεμικὸ ὑλικό, καὶ κατέλαβε γραμμὴ ποὺ ἐκτείνονταν ἀπὸ τὰ βόρεια τοῦ Ἀργυρόκαστρου ἴσαμε μερικὲς συνοριακὲς περιοχές». Στὶς 8 Δεκεμβρίου, ὅταν εἶχε πιὰ συντελεσθεῖ ὁλότελα ἡ ὀπισθοχώρηση, τὸ μέτωπο τῆς Ἑνδέκατης Στρατιᾶς εἶχε ἐλαττωθεῖ σὲ μάκρος, ἀπὸ 140 χιλ. σὲ 75 χιλιόμετρα. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ παραδεχτεῖ γιὰ βάσιμη τὴν ἄποψη ὅτι σκόπιμα πάρθηκε ἡ ἀπόφαση νὰ περιοριστεῖ τὸ μάκρος τῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου, ἀλλὰ κάτι τέτοιο μποροῦσε νὰ συμβεῖ μόνο ἂν οἱ Ἕλληνες μᾶς εἴχανε ἐπιβάλει μὲ τὸ ζόρι τὸν πόλεμο καὶ δὲν ἐφαρμόζεται καθόλου στὴν περίπτωση αὐτὴ ποὺ ἡ Ἰταλία ἐκήρυξε καὶ ἄρχισε τὸν πόλεμο. Κατὰ τοὺς ἐπίσημους ὑπολογισμοὺς τῶν Ἰταλῶν, ἡ παραταγμένη στὴ «γραμμὴ ἀντίστασης» στὴν Ἤπειρο μά-

χιμη δύναμη κατὰ τὴν περίοδο ἀπ' τὶς 9 Νοεμβρίου ἴσαμε τὶς 7 Δεκεμβρίου ἔφτανε τὰ ἐννέα τάγματα, ὑποχρεωμένα ν' ἀντιμετωπίσουνε μιὰ δύναμη ἀπὸ 23 τάγματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς τοὺς διαμφισβητοῦνε οἱ Ἕλληνες, πιότερο γυρεύουν νὰ τοὺς ἐλαττώσουνε, ἐνῶ παράλληλα προβάλουνε τὸν—ἐντελῶς ἀβάσιμο—ἰσχυρισμὸ ὅτι οἱ Ἰταλοὶ ἤτανε πάντα ἀριθμητικὰ περισσότεροι.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πολὺ δύσκολα μποροῦσε νὰ γίνει λογαριασμὸς μὲ τὴν ἀνακατωσούρα καὶ τὴν ἀκαταστασία ποὺ βασιλεύανε στοὺς διαφόρους τομεῖς. Στὶς μελέτες του τὸ Γεν. Ἐπιτελεῖο, ὑπογραμμίζει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐχθρὸς δὲν κατάφερε νὰ πετύχει τοὺς ἀντικειμενικούς του στόχους σὰν τὸ Μπεράτι, τὸ Τεπελένι, τὴν Αὐλῶνα. Πολὺ φτωχὴ παρηγοριά.

Στὶς 7 Δεκεμβρίου, ὁ Μουσσολίνι κι ὁ Καβαλλέρο καταστρώνανε τοὺς μελλοντικοὺς στόχους τῆς ἐπιχείρησης καὶ στὰ γραφτά τους τοὺς διατυπώνανε χρησιμοποιώντας κοινότυπες καὶ μεγαλόσχημες φράσεις: «Τὰ προβλήματα ποὺ σήμερα ἀπαιτοῦνε ἄμεση λύση εἶναι δύο εἰδῶν: Τακτικῆς: νὰ ἐμποδιστεῖ μὲ κάθε θυσία ἡ διάσπαση τῆς γραμμῆς ποὺ ὑπερασπίζονται τὰ στρατεύματά μας καὶ νὰ καταβληθεῖ προσπάθεια νὰ συγκρατηθεῖ ἡ ἐχθρικὴ προέλαση· ν' ἀναληφθεῖ σύντομα πρωτοβουλία ὥστε νὰ καταφέρουμε νὰ διώξουμε πέρα ἀπ' τὰ σύνορα τὸν ἐχθρὸ κι ἀκόμα νὰ τὸν καταδιώξουμε καὶ νὰ τὸν πολεμήσουμε στὸ ἴδιο τὸ ἔδαφός του. Ὑπολογισμοῦ: νὰ μεταφερθοῦνε ἀπ' τὴν Ἰταλία, ὅσο γίνεται πιὸ γρήγορα, οἱ νέες δυνάμεις σὲ ἄντρες καθὼς καὶ τὰ διαθέσιμα μεταγωγικὰ ὀχήματα, μ' αὐτὰ δὲ νὰ συμπληρωθοῦνε καὶ ἐνισχυθοῦνε οἱ μονάδες , ὥστε ν' ἀποτελέσουν ἑνιαῖο καὶ ἀδιαπέραστο σύνολο». Μ' ὅλο ποὺ ἡ ἀποβίβαση τῶν δυνάμεων γινόταν μὲ ἀρκετὴ σβελτάδα, ὡστόσο χρειάστηκε νὰ ἐπιταχυνθεῖ ὁ χρόνος ἀκόμη περισσότερο. Ἡ μεραρχία Τάρο, ἡ Μοντένα, ἡ Πουστερία, ἡ Τριέστε, ἡ Τριντεντίνα, εἶχαν καταφθάσει κιόλας, ἐνῶ ἀποβιβάζονταν ἡ Ἄκκι καὶ ἡ Κουντένσε. Ἀπὸ 1300 τόννους ποὺ ξεφόρτωναν κάθε μέρα τὰ πλοῖα, φτάσανε βαθμιαῖα τοὺς 5.000 τόννους. Χρειάσθηκε γι' αὐτὸ νὰ ἐνισχυθοῦνε διάφορα μηχανήματα στὶς ἀποβά-

θρες. Ἀλλὰ τὸ μέτωπο εἶχε τέτοια πείνα ποὺ δὲν τὴν χόρταινε οὔτε μιὰ τέτοια ποσότητα ἀπὸ ἄντρες, πολεμοφόδια καὶ ὑλικό.

Καὶ σὰ νὰ μὴν ἔφτανε τὸ κρίσιμο τῆς θέσης τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ, μειωνόταν ὡστόσο καὶ τὸ κῦρος τῆς Ἰταλίας ἐξ αἰτίας τῆς τροπῆς ποὺ πῆρε τὸ ζήτημα καὶ κλονιζόταν ἡ θέση της στὸν διεθνῆ πολιτικὸ στῖβο, τόσο ποὺ ὁ Ρίμπεντροπ θεώρησε χρήσιμο, μὲ ἐγκύκλιό του, ποὺ φέρνει ἡμερομηνία 11 Δεκεμβρίου νὰ ἐνημερώσει τοὺς Γερμανοὺς πρέσβεις ποὺ βρίσκονταν στὶς διάφορες πρωτεύουσες τοῦ ἐξωτερικοῦ πάνω στὴν τακτικὴ ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν, ἂν ἡ τύχη τἄφερνε καὶ γινόταν λόγος στὸν κύκλο τους γιὰ τὸ σκανδαλῶδες ζήτημα τῆς Ἀλβανίας. Οἱ διπλωμάτες στὶς ἀπαντήσεις του ἔπρεπε νὰ τονίσουνε τὰ παρακάτω σημεῖα: 1) Ἡ Ἰταλία μὲ τὴν ἐπίθεσή της ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα ἀπέβλεπε στὸ νὰ ἀποβῆ κύριος σὲ ὁρισμένες ἐλάχιστες περιοχές, ποὺ εἴχανε καταντήσει ὁρμητήρια τῶν ἐγγλέζικων καραβιῶν καὶ νὰ φέρει πρόσκομμα στὶς θαλάσσιες συγκοινωνίες τους. 2) Οἱ ἐπιχειρήσεις ἀρχίσανε μὲ δυνάμεις μικρὲς σὲ ἀριθμό, αὐτὴ δὲ τὴ στιγμὴ ἔχουν καθηλωθεῖ ἐξ αἰτίας τῶν δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν. Ἐπειδὴ οἱ ἀντίπαλοι διαθέτανε ἀριθμητικὴ ὑπεροχή, οἱ Ἰταλοὶ ὑποχρεωθήμανε ν' ἀν~διπλωθοῦνε χωρὶς ἐν τούτοις νὰ πάθουνε σημαντικὲς ζημιές. 3) Τὸν καιρὸ αὐτὸ ἡ Ἰταλία ἀσχολεῖται μὲ τὴ σταθεροποίηση τοῦ μετώπου ἐνισχύοντας τὶς διάφορες μονάδες της· ὅταν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χειμώνα συμπληρωθεῖ ὁλότελα ἡ μεταφορὰ τῶν ἐνισχύσεων στὴν Ἀλβανία, τότε θὰ σταθεροποιηθεῖ τελειωτικὰ ἡ γραμμὴ τοῦ μετώπου. 4) Ἡ ὀπισθοχώρηση ποῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἕνα ἐφήμερο φαινόμενο, ἕνα ἀπὸ τὰ στρατιωτικὰ ἐπεισόδια, ὅπως πολὺ συχνὰ συμβαίνουν στὴν ἱστορία τοῦ πολέμου.

Ἐνῶ τὸ ἰταλικὸ στρατόπεδο εἶχε χάσει κυριολεκτικὰ τὸν μπούσουλα, ὁ ἐνθουσιασμὸς ποὺ εἶχε καταλάβει τὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο γεννοῦσε στοὺς ἀρχηγούς του ὡρισμένες ἔννοιες ποὺ ὅλο καὶ πιότερο τοὺς βασανίζανε, ὅσο βλέπανε τὶς γραμμές του νὰ ἐκτείνουνται ὁλοένα σὲ μάκρος. Ὁ Μεταξᾶς

ἤτανε πολὺ προσγειωμένος ἄνθρωπος. Τεχνικὸς ἄριστος στὴν κατάστρωση πολεμικῶν σχεδίων, δὲν ἐνθουσιάζουνταν ἀπὸ τὶς νίκες. Οἱ σημειώσεις στὸ ἡμερολόγιό του, ἀποδειχτήκανε μετρημένες καὶ σοφές. Καταχωροῦσε λέπτομέρειες τῆς νίκης ἀλλὰ ὡστόσο πρόσθετε: «δὲν βλέπω πουθενὰ καμιὰ ἔξοδο». Πρόβλεπε ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ νίκες τῶν Ἑλλήνων, σ' αὐτὴ τὴ φάση τοῦ πολέμου τουλάχιστο, ἤτανε κόπος μάταιος. Ἀπασχολοῦσε ἀκόμα τὸν Μεταξᾶ μιὰ διαφορά του μὲ τὸν Παπάγο, ποῦ παρεξηγῶντας τὴν αἴγλη μὲ τὴν ὁποία τὸν εἶχε περιβάλλει τὸ στράτευμα — τελειώνοντας ὁ Νοέμβριος εἶχε συντελεστεῖ ἡ ἀπώθηση τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ πέρα ἀπ' τὰ σύνορα καὶ τώρα οἱ μάχες γίνουνταν σὲ ἀλβανικὸ ἔδαφος, σὲ δεκάδες χιλιάδες χιλιόμετρα βάθος — ἄρχισε νὰ κάνει τοῦ κεφαλιοῦ του, νὰ συμπεριφέρεται σὰν ἴσος πρὸς ἴσον καὶ ὄχι σὰν ὑποτελὴς καὶ συνεργάτης του. Σημειώνει ἀκόμα στὸ ἡμερολόγιό του ὁ Μεταξᾶς, ὁρισμένες ἀμφιβολίες ποὺ εἶχε γιὰ τὴν ἐντιμότητα μερικῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου (μὴν ξεχνᾶμε ὅμως πὼς ἤτανε ἕνας πολὺ καχύποπτος τύπος). Ὁρισμένες παρατηρήσεις τοῦ Μεταξᾶ, τὶς χαρακτήριζε ποιητικὸ πάθος. «Ἐμπρός, γλυκειὰ Ἑλλάδα», ἔγραφε στὶς 21 Δεκεμβρίου. Τὸν ἐξόργισε ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Κέρκυρας στὶς 25 Δεκεμβρίου, ἀνήμερα Χριστούγεννα. «Τέτοια μέρα, τὰ καθάρματα» ἔγραφε ἐνῶ τὸν ἔπνιγε ὁ θυμός. Πολὺ γρήγορα τὸν κυρίευε ἡ συγκίνηση. Ἦταν ἄρρωστος, κουρασμένος. Τὸ κρύο ἤτανε δυνατό, ἀκόμα καὶ στὴν Ἀθήνα, τόσα χιλιόμετρα πίσω ἀπ' τὸ μέτωπο, κι αὐτὸ γέμιζε ἀγωνία τὴν ψυχή του. «Ποιός ξέρει τί θὰ τραβοῦνε οἱ κακόμοιροι οἱ στρατιῶτες μου στὸ μέτωπο». Θὰ εὐχαριστιόνταν πολὺ κι οἱ Ἰταλοὶ ν' ἀκούγανε κάτι τέτοιο ἀπ' τὸ στόμα τοῦ Μουσσολίνι, ὅταν τὸ χιόνι ὁλοένα θέριζε ὅσους ἡ κράση τους δὲν μποροῦσε νὰ τ' ἀντέξει, κι ὄχι κούφιες φράσεις, γεμάτες ξιπασιά. Τὴν τελευταία μέρα τῆς χρονιᾶς, βαρειὰ μελαγχολία εἶχε καταλάβει τὸ Μεταξᾶ. Ἔνιωθε τὶς δυνάμεις του νὰ τὸν ἐγκαταλείπουνε, ὅπως ἀντιλαμβανόταν ὅτι ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς νίκης δὲν μποροῦσε νὰ κρατήσει. Ἤτανε στὴ μέση κι οἱ Γερμανοί, κάτι Γερμανοὶ ὀργισμένοι, ἐξαγριωμένοι ἀκόμα καὶ ἀηδιασμένοι

ἀπὸ τὶς ἀντιφατικὲς εἰδήσεις καὶ τὶς αἰτήσεις βοηθείας ποὺ καταφτάνανε ἀπ' τὴν Ἰταλία: ὁ Ἀλφιέρι πῆγε τρεχάτος στὸ Χίτλερ γιὰ νὰ τοῦ γυρέψει ἄμεση βοήθεια ἐνῶ ὁ Καβαλλέρο μιλοῦσε γιὰ ἐπικείμενη ἐπιθετικὴ ἐξόρμηση στὴ συνάντησή του μὲ τὸν φὸν Ρίντελεν, ποὺ εἶχε καταφθάσει στὴν Ἀλβανία στὶς 10 Δεκεμβρίου, ἀπεσταλμένος τοῦ Χίτλερ. Ἐξ ἄλλου, στὴν πρώτη αὐτὴ φάση τοῦ πολέμου, ἡ βοήθεια τοῦ Χίτλερ περιορίστηκε μονάχα στὴν ἀποστολὴ καμιὰ πενηνταριὰ μεταγωγικῶν ἀεροπλάνων Γιοῦνκερ γιὰ νὰ βοηθήσουνε στὴ μεταφορὰ τῶν ἐνισχύσεων.

Ὁ Καβαλλέρο κατάφερε νὰ ξεχωρίσει ποιό ἤτανε τὸ ἀδύνατο σημεῖο στὴν ὑπόθεση: ἡ προώθηση τῶν ἐνισχύσεων γινόταν μὲ μεγάλη ἀκαταστασία. Ἐπεδίωξε νὰ ὀργανώσει τούτη τὴν ἐπιχείρηση πάνω σὲ πιὸ ρεαλιστικὲς βάσεις καὶ νὰ τῆς δώσει γοργότερο ρυθμό. Παραπάνω χειρώνακτες ἐργάτες καὶ μαοῦνες γύρεψε νὰ ἐξασφαλίσει στὸ Δυρράχιο καὶ στὴν Αὐλώνα παρὰ πλοῖα. Ἡ πεῖρα ποὺ ἀπόκτησε σὰ βιομήχανος, τοῦ δίδαξε ὅτι πρὶν καταπιαστεῖ μὲ μεγαλεπίβολα σχέδια τακτικῆς ἢ στρατηγικῆς, ἔπρεπε νὰ βάλει σὲ τάξη τὸ κάθε τὶ ποὺ δὲν πήγαινε καλὰ στὰ διάφορα τμήματα τοῦ μετώπου. Ὡστοσο στάθηκε ἀνίκανη ἡ πεῖρα του τὰ συντελέσει στὸ νὰ πετύχει μιὰ ὀργανικὴ ἰσορρόπηση δυνάμεων στὸ ἀτέλειωτο μωσαϊκὸ τῶν κουτσουρεμένων μονάδων. Ἔτσι, στὶς 15 Δεκεμβρίου, ὁ Τζελόζο μηνοῦσε: «Τὸ φόρτωμα τοῦ ὑλικοῦ πρέπει νὰ γίνεται στὸ Μπάρι καὶ στὸ Μπρίντιζι μὲ περισσότερη προσοχὴ καὶ μεθοδικότητα. Κατὰ τὴν ἀποβίβασή του, τὸ 8ο τάγμα μυδραλλιοβολητῶν, ἔμεινε χωρὶς πυρομαχικὰ γιατὶ αὐτὰ βρίσκονταν ἀκόμα μέσα στὶς κάσες χωμένα στ' ἀμπάρι τοῦ πλοίου. Τὸ ἴδιο συνέβηκε καὶ μ' ἄλλα τάγματα. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι νὰ φορτώνουμε στὴν τύχη ἄντρες, ὑποζύγια, ὑλικό, ὅπως τύχει κι ὅπως λάχει, ἔτσι ὅπως γίνεται σήμερα, ἀλλὰ συγκροτημένα σώματα τέλεια ἐξοπλισμένα, ἕτοιμα νὰ δράσουνε ἀμέσως μόλις πατήσουνε τὸ πόδι τους στὴ γῆ».

Στὶς τηλεφωνικὲς συνδιαλέξεις του μὲ τὸν Μουσσολίνι, ὁ Καβαλλέρο — σὲ περιοδεία «ἐπιθεώρησης» στὴν Ἀλβανία ἀπὸ τὶς 10 ὡς τὶς 17 Δεκεμβρίου — προσπαθοῦσε νὰ τὸν

πείσει ὅτι κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες γιὰ νὰ σταθεροποιήσει τὴν κατάσταση στὸ μέτωπο, χωρίς, ἀπ' τὴν ἄλλη, νὰ παραλείψει νὰ ὑπογραμμίσει τὸν κίνδυνο ποὺ καραδοκοῦσε ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ νὰ τὰ γκρεμίσει ὅλα καὶ ποὺ δὲν ὠφειλόταν τόσο στὸ πολεμικὸ μένος τῶν Ἑλλήνων ὅσο στὸ «σύμπλεγμα κατωτερότητος» ποὺ κυριαρχοῦσε στὶς ψυχὲς τῶν ἀξιωματικῶν. Ὁ Παπάγος, ἐπέμενε στὴ συνέχιση τῆς πολεμικῆς δραστηριότητας γιὰ νὰ ἐμποδίσει κάθε ἀνάληψη πρωτοβουλίας στὸν ἐχθρό. Ὁ Ἕλληνας στρατάρχης ἐξετίμησε περισσότερο ἀπ' ὅτι ἔπρεπε τὰ ἅρματά μας μάχης, ποὺ κατοπινὰ ἀποδειχτήκανε παράξενα «σαρδελοκούτια». Ὁ φόβος τῶν ἁρμάτων μάχης τὸν εἶχε κυριέψει σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ν' ἀποφύγει τὴν ἀναμέτρηση μὲ τὸν ἐχθρὸ στὴν ἀνοιχτὴ πεδιάδα κι ἔτσι νὰ τοῦ ξεφύγει «ἡ πολύτιμη εὐκαιρία ν' ἀποκτήσει σπουδαία ὠφέλη, ἐκεῖνα ποὺ θὰ τοὔδινε μιὰ μεγάλης ἀκτίνας ἐπίθεση».

Ὑπενθυμίζω καὶ πάλι τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Παπάγου νὰ θέλει νὰ παρουσιάζει τὰ στρατεύματά του ἀριθμητικὰ σὲ κατώτερη μοῖρα.

Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ παραθέτει τὸ Ἰταλικὸ Ἀρχηγεῖο γιὰ τὴ δύναμη τοῦ στρατοῦ εἶναι ὁλότελα διαφορετικοί. Σὲ μιὰ συγκέντρωση ποὺ γίνηκε στὴ Ρώμη στὶς 18 Δεκεμβρίου, τὸ ἀπόγευμα, ὅπου καὶ παρευρεθήκανε ἐκπρόσωποι ἀπὸ ὅλα τὰ ὅπλα, ὁ Καβαλλέρο μ' αὐτὰ τὰ λόγια ἐκθέτει τὴν ὅλη κατάσταση στὴν Ἀλβανία: «Τὸ μέτωπο ἐκτείνεται σὲ μάκρος 250 χιλιόμετρα, μὲ δύναμη στήριξής του 160 χιλιάδες ἄντρες, ἀπ' τοὺς ὁποίους οἱ 100 χιλιάδες βρίσκονται στὴν πρώτη γραμμή· εἶναι αὐτοὶ ποὺ ὑποχρεωθήκανε ν' ἀναδιπλωθοῦνε διατηρῶντας ὡστόσο τὶς δυνάμεις τους, μ' ὅλο ποὺ ὁ ἀνεφοδιασμός τους παρουσίαζε σημαντικὰ κενά, ἐνῶ, ἀπ' τὴν ἄλλη, εἴχανε ν' ἀντιμετωπίσουνε τὶς ὁλοένα ὁρμητικώτερες κρούσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἕνα ἁπλὸ προκάλυμμα ἀπὸ τὰ στήθη τῶν στρατιωτῶν πάνω στὸ ὁποῖο συνετρίβη κάθε ἐχθρικὴ ἐπέλαση. Ὁ πιὸ σοβαρὸς κίνδυνος ἦταν αὐτὸς ποὺ δημιουργήθηκε μὲ τὸ κόψιμο στὰ δύο τῆς γραμμῆς ποὺ ἕνωνε τὶς δυὸ στρατιές, πρᾶγμα ποὺ δὲν θὰ συνέβαινε ἂν τύχαινε οἱ

ἄντρες μας καὶ πολεμούσανε μὲ περισσότερη ἀποφασιστικότητα».

Ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους, ἐπέβαλλε τόσον σ' ἐκεῖνον ποὺ ἀμυνόνταν ὅσο καὶ σ' ἐκεῖνον ποὺ ἐπεδίωκε ν' ἀναλάβει ἐπίθεση, νὰ θεμελιώνει τὶς ἀμυντικὲς γραμμές του στὸ μάκρος τῶν ποταμῶν ποὺ διασχίζανε ἁπλόχωρες πεδιάδες μὲ προτίμηση θέσεις ἐγκατεστημένες «στὰ ὕψη» ποὺ δεσπόζανε τὴν ὅλη κατάσταση, ὅπως τὸ ἐξήγησα καὶ προηγούμενα. Ἡ κοιλὰς τοῦ Δρίνου, τοῦ Βοζοῦσα, τοῦ 'Οσσούμ, τῆς Τομορίτσα, περιστοιχισμένες ἀπὸ χιονισμένες βουνοκορφές, ἀποτελούσανε τὸ θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων. Οἱ θεόρατες αὐτὲς βουνοκορφές, ἀποτελούσανε ἕνα φυσικὸ στήριγμα γιὰ τὰ νῶτα τοῦ στρατεύματός μας, τὸ σημεῖο ἐπαφῆς ἀνάμεσα στὴν 9η καὶ τὴν 11η στρατιά εἶχε ἀποβεῖ ἕνας γερὸς ἁρμός ποὺ γύρω στὸ Τομόρι διατηροῦσε τὴν συνοχὴ τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς. Στὶς μεσημβρινὲς παρυφὲς τοῦ περίφημου «κεντρικοῦ ὀχυρώματος», ὅπου ὁ στρατός μας βρισκότανε πολὺ «στενόχωρα», ὁ Μπανκάλε, διοικητὴς τοῦ 8ου Σώματος Στρατοῦ ἔστελνε μήνυμα ὅτι οἱ ἄντρες ποὺ εἶχε στὶς διαταγές του «στεροῦνταν κάθε ἱκανότητας γιὰ δράση», ὁ Κάρλο Ρόσσι τοῦ 25ου ἐδήλωνε ὅτι «οἱ νέες θέσεις δὲν ἐπιτρέπανε πιότερη ἀναδίπλωση» Οἱ ὁδηγίες τοῦ Σοντοῦ ἦτανε πάντα λογικὲς καὶ καλὰ διατυπωμένες. Στὶς 15 Δεκεμβρίου ὑπενθυμίζει ὅτι «ἡ ἄμυνα τῶν μεμονωμένων τομέων ἔπρεπε νὰ ὀργανωθεῖ κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ προξενεῖ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ φθορὰ στὶς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ἐνῶ νὰ μᾶς ἐξασφαλίζει ἀπόλυτη κυριότητα στὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς μας, ἀκόμα καὶ σὲ περιπτώσεις ποὺ σποραδικὰ θὰ καταφέρει ὁ ἐχθρὸς νὰ ἐγκαταστήσει στὶς γραμμές μας θύλακα γιὰ νὰ πραγματοποιήσει διείσδυση». Στὸν τομέα τῆς 9ης Στρατιᾶς, ἡ ἐπιθετικὴ ὁρμὴ τῶν Ἑλλήνων ἔδειχνε σημεῖα κόπωσης, στὶς ὀρεινὲς περιοχὲς τὸ κρύο γινόνταν ὁλοένα περισσότερο δριμὺ καὶ περούνιαζε τὰ κόκκαλα τῶν στρατιωτῶν, τόσο τοῦ ἑνὸς στρατοπέδου ὅσο καὶ τοῦ ἄλλου, ὁ ἀνεφοδιασμὸς γινόνταν ὁλοένα μὲ μεγαλύτερη δυσκολία, ἄντρες κουρελιασμένοι μὲ μακρυὲς γενειάδες ἀπ' τὴν ἀξουρισιὰ καὶ καφετιὲς στολὲς γε-

μάτες ψείρα καὶ κακό, ἐνεργούσανε ἐπιθέσεις ἐνάντια σὲ ἄλλους, τὸ ἴδιο κουρελῆδες, ἀλλὰ μὲ γκριζοπράσινες στολές, ποὺ μὲ λύσσα ἀμύνονταν, ἐνῶ τὰ παπούτσια τους εἴχανε ξεχαρβαλωθεῖ καὶ οἱ μανδύες καὶ τ' ἀμπέχωνά τους λυώσει σὲ σημεῖο ποὺ δέν ἔπαιρν' ἄλλο. Ἡ κοιλάδα Τιμορίτσα στὰ βόρεια καὶ ὁ τομέας τῆς Κλεισούρας κατὰ τὸ νοτιά, ἀποδειχτήκανε τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς, Στὴν κοιλάδα τῆς Τομορίτσα, 700 ἄντρες τοῦ τάγματος ἀνεφοδιασμοῦ, ὑπερασπισθήκανε μὲ σθένος μιὰ περιοχή· ἡ κακαμοίρα ἡ Τζούλια, ποὺ στάθηκε ἀδύνατο νὰ τῆς παραχωρήσουνε τὸν ἀπαιτούμενο γι' ἀναδιοργάνωση καιρὸ στὰ μετόπισθεν, γιατὶ ἔτσι θὰ δημιουργοῦνταν ἕνα ἐπικίνδυνο κενὸ στὶς γραμμές, εἶχε ποὺ καὶ ποὺ κάτι ἀναλαμπὲς δραστηριότητας ποὺ θυμίζανε περασμένα της μεγαλεῖα, Ἡ ἔξοδος ποὺ ἐπεχείρησε πρὶν ἀπὸ ἔξη βδομάδες. κατέληξε στὸ νὰ τὴν πάρει κυνηγητὸ ἄγριο ὁ ἐχτρὸς καὶ νὰ καταντήσει τή θέση της ἀκόμα πιὸ δραματική. Ὁ στρατηγὸς Νάσσι, διοικητὴς τοῦ Σώματος Στρατοῦ τῶν Ἀλπίνων, σέ ραδιομήνυμά του, περιγράφει πιὰ ἦταν ἡ πραγματικὴ κατάσταση στὸ μέτωπο, μὲ σκοπὸ νὰ καταπολεμήσει τὶς προτάσεις τοῦ Καβαλλέρο καὶ τοῦ ξαναγεννημένου Σοντοῦ — καὶ γιὰ τοὺς δυό, βροχὴ πέσανε οἱ προαγωγές, γινήκανε διοικητὲς στρατιῶν — γιὰ τὴ διενέργεια τοπικῶν ἐξορμήσεων, μὲ τὶς ὁποῖες βαυκαλίζουνταν τέτοιες στιγμές.

« Νά πῶς παρουσιάζεται — ἐξηγᾶ ὁ Νάσσι — ἡ κατάσταση στὸ μέτωπο, τέτοια ὅπως τὴ διαμορφώσανε οἱ κλιματολογικὲς συνθῆκες καὶ τὸ ἐν γένει περιβάλλον, μὲ τὴ γραμμὴ ἀμύνης διερχόμενη ἀπὸ τὸ Μόντε Μιέτες καὶ τὸ Μάλι Βελοῦχες καί προασπιστὲς τὰ ὑπολείμματα τῶν ταγμάτων τῆς μεραρχίας Πιεμόντε καὶ τὸ τρίτο τάγμα τοῦ σώματος ἀνεφοδιασμοῦ. Εἴκοσι θάνατοι ἀπὸ ψύξη καὶ ἀρκετὲς δεκάδες μὲ κρυοπαγήματα, συντελέσανε στὸ νὰ μειώσουνε τὸ σθένος τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ποὺ τὰ βγάλανε πέρα μὲ τὴν παγωνιὰ ἕναν ὁλόκληρο μῆνα, ἀλλὰ δὲ μπορούσανε ν' ἀντέξουνε ἄλλο, μιὰ καὶ τὸ θερμόμετρο τὶς τελευταῖες αὐτὲς μέρες ἐννοοῦσε νὰ ἐξακολουθεῖ τὴν κάτω ἀπ' τὸ μηδὲν πορεία του. Τὸ ἀντίθετο συνέβαινε γιὰ τὸν ἐπιτιθέμενο : τὸ περιβάλλον γύρω του ἦταν

εὐνοϊκό, κάθε σπίτι ἀποτελοῦσε γι' αὐτὸν καταφύγιο, κάθε κάτοικος τοῦ βουνοῦ πρόθυμος νὰ τοῦ δείξει τὸ δρόμο, μὲ τὴν δυνατότητα νὰ ἐφοδιασθεῖ ἀπ' ὅπου ἤθελε, δὲν εἶχε νὰ σπάσει τὸ κεφάλι του μὲ χίλια δυὸ προβλήματα ὀργάνωσης καὶ τακτικῆς, ἀλλὰ εἶχε ὅλο τὸ λεύτερο νὰ διαλέξη μὲ τὴν ἡσυχία του τὴν κατάλληλη στιγμὴ γιὰ νὰ δράσει, ἱκανὸς νὰ χρησιμοποιήσει στὴν κάθε του ἐξόρμηση καὶ νέες μονάδες, πράγμα ποὺ τοῦ τὸ ἐπέτρεπε ἡ ἀριθμητική του ὑπεροχή. Τὰ δυὸ τάγματα τῆς οἰκονομικῆς φρουρᾶς ποὺ ὅτι εἶχαν ἑνωθεῖ, ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσουνε τὴν ἀνακατάληψη τοῦ προγεφυρώματος τῆς Τομορίτσα, καίριο σημεῖο κατόπτευσης τῆς περιοχῆς καὶ ἐπικίνδυνη σφήνα στὰ πλευρὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τὸ διάβα ἀπὸ κάτι τέτοιες περιοχές, ὅπου ἀλλοῦ οἱ ἄντρες ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ χωθοῦν στὸ νερὸ κι ἀλλοῦ νὰ τσαλαβουτοῦν στὴ λάσπη ὥς τὸ γόνατο, γι' ἀρκετὰ χιλιόμετρα, ἐπέφερε μεγάλες καταστροφὲς στὸ στράτευμα ποὺ δὲν ἤτανε συνηθισμένο ν' ἀντέχει σὲ τέτοιες κακουχίες (ὅμοια διαδρομὴ ἀπὸ ἀτραποὺς ποὺ ἀπαίτησε ἕνα τρίωρο μονάχα στοὺς ἀλπίνους στὴν περιοχὴ τοῦ μετώπου, τὰ τάγματα τῆς φρουρᾶς στὰ σύνορα βάδιζαν δέκα ὧρες γιὰ νὰ φθάσουν στὸν προορισμό τους). Κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθῆκες δὲ δημιουργοῦνται διόλου προϋποθέσεις ἐπιτυχίας τῆς σχεδιαζόμενης ἐπίθεσης γιὰ ἀνακατάληψη τοῦ Γκοστάγκες».

Πικρὴ ὁμολογία τοῦ στρατηγοῦ Νάσσι γιὰ τὴν ὑποστήριξη ποὺ βρίσκανε στὴν περιοχὴ οἱ Ἕλληνες. Ἀλλά, λοιπόν, δὲν βρισκόμαστε σὲ ἀλβανικὸ ἔδαφος, ὅπου οἱ ἀξιαγάπητοι καὶ ἀγαθοὶ Ἀλβανοί, σύμφωνα μὲ τὶς προβλέψεις τοῦ Γιακομόνι, ἀνυπομονοῦν νὰ συνεργαστοῦν μὲ τὸν ἰταλικὸ στρατό;

Ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὴν παράλια περιοχή, σ' ὅλο τὸ ἄλλο μέτωπο δὲν ἔβλεπες παρὰ μόνο ἀλπίνους. Ὁ στρατηγὸς Μάριο Ἀρίζιο, διοικητὴς τοῦ 3ου σώματος στρατοῦ, ἤθελε νὰ στείλει πίσω στὴν Ἰταλία τρία τάγματα ἀπὸ μελανοχίτωνες Σικελοὺς καὶ Καλαβρέζους, γιατὶ εἴχανε χάσει κάθε ἴχνος μαχητικῆς διάθεσης. Τὰ στρατεύματά μας εἴχανε χάσει τὸ ἠθικό τους. Ἀποκαρδίωση ἤτανε ἡ αἰτία τῆς διαρροῆς ποὺ

παρατηρήθηκε ἀκόμα καὶ σὲ μονάδες συγκροτημένες ἀπὸ διαλεχτοὺς ἄντρες. Στὶς 20 Δεκεμβρίου, οἱ Ἕλληνες ἐπιτεθήκανε στὴ Χειμάρρα, πόλη στὴν παράλια περιοχὴ καὶ σπουδαῖο σημεῖο στήριξης γιὰ τὴν προέλαση πρὸς τὴν Αὐλώνα. Τὸ τάγμα τῶν γρεναδιέρων ποὺ ὑπερασπιζόταν τὴν περιοχὴ δὲν μπόρεσε ν' ἀντέξει στὴν ὁρμὴ τῆς ἐπίθεσης καὶ ὑποχώρησε. Μετὰ ἀπὸ σύντομη συμπλοκή, πιάστηκε αἰχμάλωτος ὁ διοικητής του. Ὅλη ἡ μεραρχία Σιένα βρέθηκε μὲ μιᾶς σὲ δύσκολη θέση. Στὴν Ἑλλάδα, τὸ ἐπεισόδιο αὐτό, διατυμπανίσθηκε σὰ μιὰ ἐπιτυχία πρωτόφαντη. Συνέβη δὲ σὲ ἐποχὴ ὀλιγοήμερης ἀνάπαυλας μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργήσει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἑλληνικὴ προέλαση συνεχιζότανε. Τὶς ἴδιες αὐτὲς τὶς μέρες τῆς ἀπραξίας, συνέβηκε ἕνα φοβερὸ λάθος ποὺ ἀποτελείωσε τὴν τραγικὴ θέση τῆς μεραρχίας Σιένα. Δικά μας ἀεροπλάνα, νομίζοντας πὼς ἐπισημάνανε ἐχθρικὲς θέσεις, ἀδειάσανε τὸ φορτίο τους πάνω σὲ καταυλισμὸ ἰταλικοῦ στρατοῦ. Ἀποτέλεσμα: σαράντα νεκροὶ καὶ ἄφθονοι λαβωμένοι(6). Οἱ καραμπινιέροι πληροφορήσανε τὸ Μουσσολίνι γιὰ τὴ χαλαρὴ ἀντίσταση ποὺ πρόταξε ἡ Σιένα, τοῦτος δὲ ἔστειλε μὲ μιᾶς στὸν Καβαλλέρο, τηλεγράφημα ὅλο φωτιὰ καὶ λαύρα: «Σύμφωνα μὲ τὴν ἔκθεση τοῦ Σώματος τῶν Καραμπινιέρων, αἰτία τῆς ἧττας, ἐπαναλαμβάνω τῆς ἧττας, τῆς Σιένα, ἦταν ἡ διείσδυση στὶς γραμμές μας ἑλληνικῶν μικροπεριπόλων. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτανε νὰ διωχτοῦμε ἀπ' τὴ Χειμάρρα καὶ νὰ προκαλέσουμε ἔκδοση διαταγῆς γιὰ τριήμερο σημαιοστολισμὸ σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα. Μιὰ τέτοια ἀφορμή, εἶναι μιὰ πρώτης τάξεως εὐκαιρία γιὰ ἀναπτέρωση τοῦ ἠθικοῦ τῶν πολιτῶν ὅσο καὶ τοῦ στρατοῦ. Προκειμένου γιὰ ζήτημα ἠθικοῦ καὶ μόνο, γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ καταβληθοῦνε προσπάθειες ν' ἀλλάξουν οἱ συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦνε σήμερα». Ὡστόσο δὲν ἦτανε μονάχα ζήτημα ἠθικοῦ. Μιὰ μεραρχία ποὺ διέθετε, στὰ χαρτιά, 24 ἅρματα μάχης, ὅταν τὰ χρειάσθηκε βρῆκε μονάχα νὰ ὑπάρχουνε 12 κι ἀπ' αὐτὰ μονάχα ἕξη μπορέσανε νὰ μποῦνε μπρὸς γιὰ νὰ φτάσουνε στὸν προορισμό τους. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ μὲ τὶς ἄλλες μονάδες στὸ μέτωπο ἢ στὰ μετόπισθεν ὅσο καὶ στὰ βοηθητικὰ συνεργεῖα. Οἱ ἀρχηγοὶ δεί-

χνανε πάντα μεγάλη ἐπιφυλακτικότητα γιατὶ τοὺς εἶχε κυριέψει ἡ πεποίθηση ὅτι ποτὲ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ ἐπιθυμοῦσες δὲν μπαίνανε σ' ἐνέργεια τὰ μηχανήματα καὶ πολλὲς φορὲς δὲν παίρνανε μπρός, ἂν καὶ θὰ μπορούσανε, ἀκριβῶς γιὰ τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε. Οἱ ἐναλλαγὲς στὴν ἀρχηγία τῶν τομέων ἐξακολουθούσανε, ἐνῶ τὰ σημεῖα ἐπαφῆς τῶν διαφόρων μονάδων παρουσιάζανε πάντα τὴ μεγαλύτερη ἀδυναμία. Ἡ δημιουργία ἑνὸς εἰδικοῦ Σώματος Στρατοῦ κάτω ἀπ' τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατηγοῦ Μέσσε, ποὺ προοριζόταν ν' ἀναλάβει τὴν ἄμυνα τῆς κοιλάδας Σιουζίτσα ἐνῶ συνετέλεσε ἀπ' τὴ μιὰ στὴν ἐνίσχυση τῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου, ἔγινε ἀφορμὴ ἀπ' τὴν ἄλλη νὰ δημιουργηθοῦνε, κατὰ τὴν προπαπασκευαστικὴ φάση, παρεξηγήσεις μὲ τὸ 25ο τοῦ στρατηγοῦ Κάρλο Ρόσσι. Πολὺ διαφωτιστικὸ τῆς ψυχικῆς κατάστασης τῶν ἀρχηγῶν εἶναι τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα τῆς συνομιλίας μεταξὺ τοῦ Καβαλλέρο καὶ τοῦ διοικητῆ τοῦ 8ου Σώματος Στρατοῦ, στρατηγοῦ Ἐμίλιο Μπανκάλε.

Καβαλλέρο: Ἐὰν διέθετες ἕνα τάγμα πεζικοῦ ποῦ θὰ τὸ τοποθετοῦσες;

Μπανκάλε: Θὰ πραγματοποιοῦσα ἕνωση τῆς Καρίτσα μὲ τὰ τάγματα ἐφόδου τῆς πρώτης γραμμῆς.

Καβαλλέρο: Πῶς; δὲν θὰ ἐπετεθεῖς;

Μπανκάλε: Τότε θὰ παρέτασα τὸ τάγμα στὰ νῶτα τῆς Καρίτσα καὶ κατόπι θὰ ἐνεργοῦσα ἐπίθεση. Ἔτσι θὰ μποροῦσα νὰ ἀναπνέω ἐλεύθερα.

Καβαλλέρο: Καὶ μὲ μιὰ μεραρχία τί θὰ ἔκανες;

Μπανκάλε: Θὰ τὴν σύναζα καὶ ὕστερα θὰ τραβοῦσα κατὰ τὴν Πρεμετή. Ἀλλὰ τὴν μεραρχία τὴν ἤθελα νὰ εἶναι συμπληρωμένη ἐντελῶς.

Καβαλλέρο: Κι ἂν διέθετες ἕνα τάγμα ἀπὸ μυδραλλιοβολητὲς τί θὰ ἔκανες;

Μπανκάλε: Θὰ ὀχύρωνα τὶς γραμμὲς κι ὕστερα θὰ μάζευα τὶς ἐγκατεσπαρμένες ἐδῶ κι ἐκεῖ δυνάμεις γιὰ νὰ διενεργήσω ἐπίθεση.

Ἡ παραπάνω συνομιλία - γρίφος δείχνει πόσο συντηρητικοὶ στὰ σχέδιά τους ἤτανε κι αὐτοὶ ἀκόμα οἱ ἀρχηγοὶ τῶν

μεγάλων μονάδων, ἀφοῦ δὲν ξεπερνούσανε τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς μιᾶς μέρας: μιὰ ἐνίσχυση ἐδῶ, μιὰ μικρὴ τοπικὴ ἐξόρμηση ἐκεῖ, κι αὐτὸ ἦταν ὅλο. Ἡρωϊκὲς ἐξόδους, μεγάλης ἢ μικρῆς ἀκτίνας, τέτοιες ποὺ τὶς ὀνειρευόταν ὁ Βισκόντι Πράσκα, τὶς διενεργούσανε μονάχα οἱ Ἕλληνες, δὲν περιλαμβάνονταν στὰ προγράμματα ἑνὸς ἄριστα ὀργανωμένου στρατοῦ, ποὺ κατὰ τύχη συνετέλεσε στὸ νὰ τοῦ κοποῦνε τὰ φτερά. Ὁ Μουσσολίνι τἄβαζε μὲ τοὺς Ἰταλούς. Σκόπευε στὸ μέλλον νὰ συγκροτήσει ἐπαγγελματικὸ στρατὸ (7) «ξεδιαλέγοντας ἀνάμεσα στὰ δέκα μὲ δώδεκα ἑκατομμύρια Ἰταλοὺς ποὺ κατοικοῦνε στὴν κοιλάδα τοῦ Πὸ καὶ τὴν κεντρικὴ Ἰταλία (ἡ τελευταία αὐτὴ παραχώρηση ἔγινε ἴσως γιατὶ ὁ Μουσσολίνι καταγόταν ἀπὸ τὴ Ρώμη). Οἱ ἄλλοι ὅλοι ἔπρεπε μόνο νὰ κατασκευάζουν ὅπλα γιὰ τὴν «πολεμικὴ αὐτὴ ἀριστοκρατία». Καὶ πρόσθετε ὁ Μουσσολίνι πικρόχολα: «Πρέπει νὰ παραδεχθῶ ὅτι οἱ Ἰταλοὶ τοῦ 1914 ἤτανε πολὺ καλύτεροι ἀπὸ τοὺς σημερινούς. Αὐτό δὲν εἶναι πολὺ κολακευτικὸ γιὰ τὸ καθεσεώς, ἀλλὰ ἔτσι εἶναι».

Ὁ Καβαλλέρο διατηροῦσε παντοῦ καὶ πάντα τὴν αἰσιοδοξία του, ἐνῶ ὁ Σοντοῦ φαινόταν αἰσιόδοξος μόνο στὶς τηλεφωνικὲς συνδιαλέξεις του μὲ τὸν Μουσσολίνι. Ὡστόσο κάθε αἰσιόδοξο μήνυμα τοῦ Καβαλλέρο, λὲς κι ἀπὸ γινάτι, ἐπακολουθοῦσε κάποια καζούρα ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Τσιάνο ποὺ εἶχε καταλάβει τὸν χαρακτήρα τοῦ Σοντοῦ, γράφει: «Ὁ Σοντοῦ ὅταν μιλάει μὲ τὸν Ντοῦτσε, ἐκφράζεται διαφορετικὰ ἐνῶ στὶς κουβέντες του μὲ τὸν Σόριτσε (ἐπικεφαλῆς τοῦ γραφείου τοῦ Πολεμικοῦ Ὑπουργείου) ἀποδείχνεται ἐντελῶς ἀλλοιώτικος ἄνθρωπος. Γιὰ τοῦτον ἡ σοβαρὴ στρατηγικὴ δὲν ἦταν ἐκείνη ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ μὲ τὰ παρασκήνια τοῦ Παλάτσο Βενέτσια. Οἱ ἀντιλήψεις ἀνάμεσα στοὺς στρατηγοὺς ἤτανε κάτι πολὺ χειρότερο ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ τρέφουνε οἱ γυναῖκες συναμεταξύ τους. Ἀξίζει νὰ διαβάσει κανεὶς τὶς τηλεφωνικὲς συνδιαλέξεις τοῦ Σοντοῦ μὲ τὸν Σάριτσε. Ὅλους τοὺς κάνει σκουπίδια. Ὁ Τζελόζο εἶναι ξεμωραμένος, ὁ Περούτζι ἀνάξιος, ὁ Τριόνφι χρεωκοπημένος. Σήμερα κατὰ

τύχη εἶπε κάτι καλὸ γιὰ τὸν Βερτσελλίνο καὶ ἐκφράστηκε μ' αὐτὰ τὰ λόγια: «Ὁ κακομοίρης ὁ Βερτσελλίνο! Τί καλὸς ποὺ εἶναι. Ἦρθε καὶ μὲ βρῆκε μὲ δάκρυα στὰ μάτια».

Φαίνεται ὅτι ὁ Σοντοῦ τὶς ὧρες τῆς σχολῆς του, σὲ μιὰ τόσο κρίσιμη περίοδο τοῦ πολέμου τῆς Ἀλβανίας, τὶς χρησιμοποιοῦσε γιὰ νὰ συνθέτει μουσικὴ γιὰ κινηματογραφικὲς ταινίες. Ἡ παράξενη αὐτὴ ἀπασχόληση, ποὺ τὴ σφύριξε τοῦ Μουσσολίνι κάποιος καλοθελητὴς ἀπ' τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο, ἔγινε αἰτία νὰ πέση ὁ Σοντοῦ σὲ δυσμένεια καὶ νὰ ὑποχρεωθεῖ σὲ παραίτηση «γιὰ λόγους ὑγείας».

Κατάπτωση εἶχε κυριέψει πολλοὺς ἀξιωματικοὺς ὅσο καὶ ἁπλοὺς στρατιῶτες, σὲ σημεῖο ποὺ ὁ διοικητὴς τῆς μεραρχίας Μοντένα, μετὰ ἀπὸ ἕνα δυσάρεστο ἐπεισόδιο, ἔβγαλε ἐγκύκλιο γιὰ νὰ τὴ διαβάσουνε οἱ ἀξιωματικοὶ μονάχα καὶ ἀπειλοῦσε μὲ τουφέκισμα στὸν τόπο ὅσους δὲν δείξανε ζῆλο στὴν καθοδήγηση τῶν μονάδων τους. Μόνο ὅταν ξεμακραίνοντας ἀπὸ τὰ ψηλὰ στρώματα τοῦ Ἀρχηγείου καὶ ροβολώντας κατὰ τὰ παρακατιανὰ στρώματα: ἀπὸ τὸ σύνταγμα στὸ τάγμα κι ἀκόμα πιὸ κάτω ἴσαμε τὶς περιπολίες ποὺ τσαλαβουτώντας στὴ λάσπη καὶ στὸ χιόνι, μένανε νὰ φρουροῦνε ἀφιλόξενες περιοχές, παύαμε ν' ἀκοῦμε τὴν παράφωνη συγχορδία ποὺ ἀποτελούσανε οἱ ἀντιζηλίες, οἱ δολοπλοκίες, οἱ φιλοδοξίες τους. Πολλοὺς ἀπ' τοὺς ἀνώτερους ἀξιωματικοὺς θέρισ' ὁ χάρος ἐνῶ βρίσκονταν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν μονάδων τους: ἄλλοι μὲ ἄσπρα λοφία, ἄλλοι μὲ φτερὰ μπερσαλιέρων, ἄλλοι μὲ κοντὰ ἀμπέχωνα τοῦ πεζικοῦ. Ἔχω ἤδη ἀναφέρει ὅτι σὲ μιὰ ἀντεπίθεση μ' ἐφ' ὅπλου λόγχη στὴν περιοχὴ τοῦ Κιφαρίστη ἔπεσε μαχόμενος ὁ συνταγματάρχης Λουΐτζι Τζάκκο, τοῦ 84ου τάγματος πεζικοῦ, στὶς 7 Νοεμβρίου (κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς πρώτης ἐφήμερης προέλασης) πέθανε ὁ ἀντισυνταγματάρχης Ἀνταλεξίζο Φερούτσι τοῦ 47ου τάγματος πεζικοῦ, ἀργότερα στὴν πρώτη Δεκεμβρίου, ὅταν συντελέσθηκε ἡ πρώτη στὰ βιαστικὰ ὀπισθοχώρηση, θυσιάσθηκε ὁ Φελίτσε Τρίτσιο, τοῦ 47ου τάγματος κι αὐτός. Στὴν Τζιάφα Γκαλίνα, στὶς 8 Δεκεμβρίου θυσιάστηκε σὲ μιὰ ἀντεπίθεση ὁ συνταγματάρχης Ροντόλφο Ψαρὸ τοῦ 7ου τάγματος ἀλπινι-

στῶν τῆς μεραρχίας Πουστερία: κατάφερε νὰ φράξει μὲ τὰ δυό του τάγματα Φέλτρε καὶ Καντόρε, τὸ ρῆγμα ποὺ εἶχε ἀνοίξει ὁ ἐχθρὸς στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ μετώπου, ὅπου ἐπικρατοῦσε ρευστότητα μὲ πολλαπλὲς ἐναλλαγές. Ἀπὸ τὴν Τζούλια, τὸ 9ο τάγμα τῶν ἀλπίνων πληγώθηκε θανάσιμα στὸ Μάλι Τοποζάνιτ, μετὰ τὰ Χριστούγγεννα, ὁ συνταγματάρχης Γκαετάνο Ταβόνι. Ἑξήντα μέρες ὑπόφερε, μὲ τοὺς ἄντρες του, τὶς κακουχίες μιᾶς σκληρῆς μάχης, στερημένος κάθε ἐπικουρίας, γιατὶ οἱ ἀλπίνι τῆς Τζούλια παρ' ὅλο τὸ κοροϊδιλίκι, τὸν κάματο καὶ τὸν ἀποδεκατισμὸ ποὺ πάθανε, ἀποδειχθήκανε θετικὸ σημεῖο ὑποστήριξης τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς μας, ἐκεῖ ὅπου κάθε ἄλλη μονάδα δὲν θὰ τἄβγαζε πέρα μ' ἕναν ἐχθρὸ ποὺ τοῦ φούσκωσαν τὰ μυαλὰ οἱ πρῶτες ἐπιτυχίες καὶ μὲ τὸν ἄγριο χειμώνα. Σκοτώθηκε ἐπίσης ὁ ἀντισυνταγματάρχης Οὺμ πέρτο Τινιβέλλα, διοικητὴς τοῦ τάγματος Βὰλ Ταλιαμέντο. Στὶς 14 Δεκεμβρίου πάνω στὴν Κορυτσὰ πληγώθηκε θανάσιμα ὁ ἀντισυνταγματάρχης Ἀντόλφο Ριβουάρ, διοικητὴς τοῦ τάγματος ἀλπίνων Ἔντολο (5ο σύνταγμα Τριντεντίνα).

Τὸ κόμμα ἔβγαζε τ' ἄχτι του σκυλοβρίζοντας τὸν προδότη Μπαντόλιο, ἐνῶ ὁ Μουσσολίνι ἐντελῶς ἀπρόοπτα ἔδειχνε διστακτικότητα πότε ξεστομίζοντας αὐστηρὲς φοβέρες καὶ πότε μετανιώνωντας, γιὰ τὸ φέρσιμό του, στὸ τέλος ἀποφάσισε νὰ δώσει ὁ ἴδιος τὸ καλὸ παράδειγμα. Ἐνῶ αἱ γυναῖκες τῶν φασιστῶν πλέκανε—πολὺ καθυστερημένα—μάλλινα ἐσώρρουχα γιὰ τοὺς φαντάρους καὶ τὰ Χριστουγεννιάτικα δέματα παίρνανε τὸ δρόμο γιὰ τὸ μέτωπο, μιὰ παράξενη διαταγὴ στρατολογοῦσε τοὺς ἀξιωματούχους τοῦ κόμματος, ποὺ μὲ μιᾶς σταλθήκανε μὲ ἀεροπλάνα στὸ ἀλβανικὸ μέτωπο. Γιὰ μερικοὺς ἀπ' αὐτούς, ἡ συμμετοχή τους στὸν πόλεμο ἤτανε συνέπεια μιᾶς πεποίθησης, ἴσως καὶ τάξης, τύψης γιὰ τὴν ἄτυχη ἔκβαση ἑνὸς πολέμου πού, στὸ πεῖσμα τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ἦταν ὁ πόλεμος τοῦ Φασισμοῦ κοὶ τοῦ Μουσσολίνι. Ἄλλοι μπήκανε στὸ χορὸ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ πόλεμος θὰ

κρατοῦσε τόσο μόνο ὥστε νὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ καυχιοῦνται «εἶμουνα κι ἐγὼ ἐκεῖ» καὶ νὰ τοὺς κάνει νὰ κερδίσουνε χωρὶς μεγάλο κίνδυνο μερικὰ ἀκόμη ἀσημένια παράσημα. Στὰ ἀρχηγεῖα τὸν μεραρχιῶν κάνανε τὴν ἐμφάνισή τους ὁ ταγματάρχης τῶν ἀλπίνων Ντίνο Γκράντι, οἱ ἀντισυνταγματάρχες τῶν μπερσαλιέρων Ρενάτο Ρίτσι καὶ Ἀκίλε Σταράτσε, ὁ λοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ Κάρλο Ἀλμπέρτο Μπιντζίνι, ὁ ταγματάρχης τῶν ἀλπίνων Τζουζέπε Μπόταϊ.

Ὁ Τσιάνο, ὁ Παβολίνι ὁ Ρικκάρντι (ὑπουργὸς τῶν Συναλλαγῶν καὶ Ἀξιῶν), συμπληρωματικοὶ ἀξιωματοῦχοι τῆς ἀεροπορίας, ἀποσπασθήκανε στὶς βομβαρδιστικὲς μονάδες τὶς στρατοπεδεμένες στὴν Πούλια. Ὁ Τσιάνο σὲ ἕνα σμῆνος ἀπὸ S 79 μὲ τὸν Παβολίνι καὶ ὁ Ρικκάρντι σ' ἕνα σμῆνος ἀπὸ Κὰντ Ζ 1700 ὅπου ὑπηρετούσανε καὶ οἱ γιοὶ τοῦ Ντοῦτσε. Σὲ ραδιομήνυμά του ὁ Μουσσολίνι πρόσταξε ὅτι οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ κόμματος ἔπρεπε νὰ μὴν ἔχουνε οὔτε ὑπασπιστές, οὔτε ἀποσκευές. Οἱ διοικητὲς τῶν ἀεροπορικῶν σχηματισμῶν ποὺ διαθέτανε «πλάτες» πολιτικῶν, κάνανε ὅτι τοὺς περνοῦσε ἀπ' τὸ μυαλό. Αὐτὸ τὸ παραδέχεται καὶ ὁ Πρίκολο. Μεταβάλλανε πορεῖες, ἀγνοούσανε στόχους κι ἂν μὲ λύσσα κατευθύνανε τὶς ἐπιθέσεις τους ὁλοένα ἐνάντια στὴν Κέρκυρα, ἦταν ἐπειδὴ ἡ ἀντιαεροπορικὴ ἄμυνα δὲν κρίνουνταν ἀποτελεσματικὴ καὶ ἡ ἀπόσταση ἦτανε κοντινή.

Οἱ ὑπουργοὶ ποὺ κατὰ διαλείμματα φορούσανε τὸ χακὶ ξεσηκώνανε ὕστερα ἀπαιτήσεις γι' ἀνταλλάγματα. Ὁ Ρικκάρντι αἰωνίως διαμαρτύρουνταν γιατὶ τὰ σμήνη τοῦ Τσιάνο συνοδεύονταν πάντα μὲ καταδιωκτικὰ ἐνῶ τὰ δικά του ὄχι· ἀλλὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι τὰ S 76 εἴχανε πολὺ ἐλαφρὸ ἐξοπλισμό, ὥστε νὰ βρίσκουνται σὲ πολὺ μειονεκτικὴ θέση σὲ περίπτωση ἐπίθεσης. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ παρουσία τους στὸ μέτωπο δὲν ὠφέλησε διόλου τὸ στρατό, ὠφέλησε μόνον τοὺς ἴδιους, ποὺ μὲ μηδαμινὴ καὶ ἀνάξια προσπάθεια καταφέρανε νὰ γίνουνε ἥρωες καὶ μάρτυρες.

Μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Χειμάρρας ἀπ' τοὺς Ἕλληνες ἐπακολούθησε στασιμότητα στὸ μέτωπο. Οἱ νέες θέσεις τῆς ἰταλικῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς εἴχανε δυο σημεῖα κρούσης:

στὴν κοιλάδα τῆς Τομορίτσα πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ στενοῦ τῆς Κλεισούρας καὶ τὴν κοιλάδα Σιούστιτσα κατὰ τὴν πιὸ ἀπομακρυσμένη ἄκρα της πρὸς τὴν παραλία. Ἀλλὰ ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς ἡ κάθε κρούση ἦτανε χαλαρὴ σ' ἔνταση γιατὶ ὁ ἄγριος χειμῶνας εἶχε συντελέσει στὸ νὰ ἐλαττώσει τὴν ἔνταση τῆς ὁρμῆς τῶν ἑλλήνων. Στὶν 21 Δεκεμβρίου τὴ νύχτα συγκεντρωθήκανε ὁ Καβαλλέρο, ὁ Σοντοῦ, ὁ Βερτσελλίνο καὶ ὁ Τζελόζο καὶ προβήκανε σὲ ἀνασκόπηση τῆς ὅλης κατάστασης τοῦ μετώπου. Τὸ συμπέρασμα ποὺ ἔβγαινε ἀπ' τὶς κουβέντες τους εἶναι ὅτι ἡ περίοδος κρίσης τῆς ὅλης κατάστασης εἶχε ξεπεραστεῖ. Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη αὐτὴ πού μπορεῖ νὰ ἦτανε βάσιμη ἀλλὰ ἄνοιγε δρόμο γιὰ πολλὲς ἀβάσιμες ἐλπίδες, ποὺ παρακινήσανε τὸν Σοντοῦ στὶς 22 Δεκεμβρίου, νὰ ἐκδόσει ὁδηγίες πρὸς τὸ στράτευμα προτρέποντάς το νὰ διατηρήσει «ἔστω καὶ φαινομενικὰ ἐπιθετικὴ τακτικὴ γιὰ νὰ καλυτερέψει τὴ θέση του ὅσο καὶ νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση στὸν ἐχθρὸ ὅτι προετοιμάζεται κάποια ἐπιθετικὴ ἐνέργεια ἐκ μέρους μας». Τὶς ἑπόμενες μέρες ἔδωσε ὁδηγίες γιὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Χειμάρρας, βάζοντας σὲ δράση τὴν νεοφτασμένη μεραρχία Κούνεο, μὲ διοικητὴ τὸν στρατηγὸ Κάρλο Μελόττι, καὶ τὴν ἄμβλυνση πρὸς ὄφελός μας τοῦ τόξου Τεπελένι - Κλεισοῦρα. Ἀπόβλεπε στὸ ν' ἀφήσει τὴν Αὐλώνα, ποὺ βρίσκουνταν μόλις σὲ 35 χιλιόμετρα ἀπόσταση ἀπὸ τὴ γραμμὴ τῆς κοιλάδας Σιούστατσα, ν' ἀναπνεύσει ἐλεύθερα. Ἀλλὰ ἡ Κούνεο, ποὺ συγκροτήθηκε τόν Γενάρη, μὲ σκοπὸ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν ἐπίθεση ποὺ μελετιώντανε, ὑποχρεώθηκε νὰ μοιρασθεῖ σὲ ἄφθονα τμήματα γιὰ νὰ παράσχει τὶς ὑπηρεσίες της στὶς τόσες μονάδες ποὺ ἤτανε σὲ κακὰ χάλια· ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στὴν Χειμάρρα ἐγκαταλήφθηκε καὶ σ' ἕνα ὑπόμνημα τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου τῆς Ἀλβανίας δηλώνεται ὅτι «ἡ ἐχθρικὴ πρωτοβουλία ἤτανε περισσότερο ἀποτελεσματικὴ χάρη στὴν ἀνωτερότητα τοῦ ὀργανωτικοῦ του πνεύματος» καὶ ὅτι «ἡ βασικὴ ἀδυναμία μας ἤτανε νὰ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ διεξάγουμε πόλεμο μὲ ἄτακτα ὀργανωμένα σώματα στρατοῦ».

Πλησιάζανε πιὰ τὰ Χριστούγεννα. Χιόνιζε στὴ Ρώμη

κι αὐτὸ εὐχαριστοῦσε ([8]) τὸ Μουσσολίνι «ἔξοχο αὐτὸ τὸ χιόνι καὶ τὸ κρύο — σχολίαζε ἐνθουσιασμένος μέσα στὴ ζεστασιὰ τοῦ Παλάτσο Βενέτσια — εὐνοεῖ τὰ μικροῦ διαμετρήματος βλήματα καὶ συντελεῖ στὸ νὰ καλυτερέψει αὐτὴ ἡ μέτρια ἰταλικὴ φυλή. Ἕνας λόγος ποὺ ἐπεδίωξα τὴν ἀναδάσωση τῶν Ἀπεννίνων εἶναι γιὰ νὰ καταστήσω τὴν Ἰταλία περισσότερο κρύα χώρα». Ἴσως ἐπειδὴ ἡ Ἰταλία δὲν εἶχε καταστεῖ ἀρκετὰ ψυχρὴ καὶ χιονισμένη χώρα, κατέφυγε στὴν Ἀλβανία ὅπου θὰ μποροῦσε νὰ καταπραΰνει τὴ μανία του γιὰ χιόνι καὶ κρύο. Καὶ πραγματικὰ βρῆκε ἄφθονο. Ὁ Μουσσολίνι θὰ προσπαθήσει νὰ ἐξηγήσει ἀργότερα πῶς ἂν ἀνάλαβε τὴν ἐπίθεση τὸ φθινόπωρο ἤτανε γιὰ ν' ἀποφύγει τὸν κίνδυνο τῆς μαλαρίας. Παιδιάτικες δικαιολογίες: εἴδαμε κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθῆκες καὶ μὲ πόση βιασύνη καὶ προχειρότητα ἀποφασίστηκε ὁ πόλεμος τῆς Ἑλλάδας. Στὶς γραμμὲς τῶν στρατιωτῶν τῆς 9ης Στρατιᾶς ποὺ βρισκόντουσαν ταμπουρωμένοι σὲ σκοπιὲς στὰ πιὸ ψηλὰ σημεῖα, λείπανε ὁλότελα συγκοινωνιακὰ μέσα, παραπήγματα, θερμαντικὸ ὑλικό, τὰ δὲ προχώματά τους ἤτανε βουτηγμένα στὴ λάσπη καὶ τὸ χιόνι χωρὶς νὰ ἔχει ληφθεῖ πρόνοια γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἀποχετευτικοῦ ἔργου ποὺ νὰ βελτιώνει τὴν κατάσταση· στερούντανε δεύτερη ἀλλαξιὰ ἀπὸ μάλλινα ἐσώρουχα, φάρμακα καὶ ὑγειονομικὸ ὑλικὸ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ φθίνει ὁλοένα ὁ ἀριθμός του χάρη στὰ κρυοπαγήματα. Τὰ θύματα ἀνέρχονταν κατὰ χιλιάδες γιὰ νὰ φθάσουνε στὰ τέλη Δεκεμβρίου τὶς δέκα τρεῖς χιλιάδες. Ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα κι ἕνας νέος φόβος ἄρχισε νὰ κυριεύει τοὺς κατάκοπους καὶ τυραννισμένους ἄντρες, ὁ φόβος τῆς «ξερῆς γάγγραινας», τοῦ λευκοῦ θανάτου ποὺ ὕπουλα κι ἀνώδυνα σ' ἔμπλεκε στὰ δίχτυα του. Τὰ πόδια πρήζονταν πάνω ἀπ' τὸν ἀστράγαλο, μουδιάζανε καὶ παίρνανε ἕνα χρῶμα μαβὶ ποὺ κατέληγε στὸ τέλος μαυριδερό. Τί μαρτύριο ἤτανε ἡ μεταφορά τους στὰ χέρια, γιατὶ λείπανε φορεῖα, στὰ ὑπερπλήρη πρόχειρα ἰατρεῖα κι ἡ προώθησή τους ἀπὸ κεῖ μὲ θωρακισμένα αὐτοκίνητα, ποὺ εἴχανε πνίξει τὸν κάθε δρόμο μέχρι τὴν Αὐλώνα, τὸ Δυρράχιο, τὰ Τίρρανα ἀκόμα καὶ τὴν Πούλια, πρὸς τὰ ἀεροδρόμια, γιὰ νὰ φορτωθοῦνε στ' ἀεροπλάνα.

Πολλὲς φορὲς ἤτανε ἐπιβεβλημένη ἡ ἐπέμβαση τοῦ χειρούργου: ὁ στρατιώτης ποὺ πήγαινε νὰ πολεμήσει στὴν Ἑλλάδα τρέφοντας τὴν ἐλπίδα πὼς ἐπρόκειτο γιὰ «ψευτοπόλεμο», ἔβλεπε τόν ἑαυτό του νὰ ἀκρωτηριάζεται, νὰ μένει σακάτης γιὰ ὅλη του τὴ ζωή. Χιόνιζε, τὸ κρύο πιρούνιαζε καὶ εὐχαριστιόντανε γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος τοῦ Παλάτσο Βενέτσια. Δὲν τηρήθηκε πρόσκαιρη διακοπὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν γιὰ τὴν περίοδο τῶν Χριστουγέννων, μάλιστα ἀνήμερα τὰ Χριστούγεννα οἱ Ἕλληνες ἐξαπολύσανε μιὰ ὁρμητικὴ ἐπίθεση στὴν περιοχὴ τῆς κοιλάδας τοῦ Ὀσσοὺμ ποὺ ἀποδεκάτισε τὰ τάγματα Φέλτρε καὶ Καντόρε τῆς μεραρχίας Πουστερία. Εὐτυχῶς ὁ ποταμὸς Ὄσσουμ εἶχε καταστεῖ ἀδιάβατος κι ἔτσι δὲ δόθηκε εὐκαιρία στοὺς Ἕλληνες νὰ ἐκμεταλλευθοῦνε πιότερο τὴν ἐπιτυχία τους αὐτή. Ἀνήμερα τὰ Χριστούγεννα, ὁ Μουσσολίνι καταπιάστηκε μὲ τὴ σύνταξη ἑνὸς νέου διαγγέλματος ποὺ τὸ περιεχόμενό του θὰ συντελοῦσε στὴν ἀναπτέρωση τοῦ ἠθικοῦ τόσο τῶν ἀξιωματικῶν ὅσο καὶ τῶν φαντάρων. «Εἶναι ὁλοφάνερο — τηλεγραφοῦσε ὁ Ντοῦτσε στὸν Καβαλέρο — ὅτι ἡ στρατηγικὴ τοῦ ἐχθροῦ ἀποβλέπει σὲ δυὸ στόχους. Ὁ πρῶτος ἀφορᾶ τὸ κέντρο, ὅπου ἐπιδιώκει νὰ χωρίσει στὰ δυό τὴν στρατιά μας καὶ νὰ προσπαθήσει νὰ τὴν ὑπερφαλαγγίσει. Ὁ δεύτερος ἀποβλέπει στὴν καταπόνηση τῆς δεξιᾶς μας πτέρυγας, κι ἔτσι νὰ ἐπιτύχει τὴν κατάκτηση τῆς Αὐλώνας, πράγμα ποὺ τόσο θὰ εὐχαριστοῦσε τοὺς Ἄγγλους. Εὔκολα συμπεραίνει κανεὶς τί σημασία θὰ εἶχε γιὰ τὴν ὅλη κατάσταση ἡ ἀπώλεια τῆς Αὐλώνας. Οἱ ὁδηγίες σας, κατὰ τὴν ἀντίληψή μου, εἶναι οἱ ἐνδεδειγμένες γιὰ τὴν τωρινὴ κατάσταση, ὥστε πρέπει νὰ ἐπιδιώξετε ἐνίσχυση τοῦ κέντρου σὲ σημεῖο νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ συντρίψει κάθε ἐπιθετικὴ προσπάθεια τοῦ ἐχθροῦ κι ἀπ' τὴν ἄλλη νὰ ἐπιτρέψουμε στὴν Αὐλώνα ν' ἀναπνεύσει ἐλεύθερα. Ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ τελευταίου αὐτοῦ στόχου εἶναι νὰ ἐπιζητηθεῖ μὲ κάθε μέσο ἡ ἀνάληψη πρωτοβουλίας δράσης, μὲ ξεκίνημα ἀπ' τὶς προχωρημένες γραμμές μας, ποὺ θὰ τὶς ἐξοπλίσουμε κατάλληλα μὲ ἄντρες καὶ ὑλικὸ καὶ μὲ ἀπώτερο σκοπὸ ν' ἀπωθήσουμε τὸν ἐχθρὸ σὲ βάθος ὅσο γίνεται περισσότερο.

Δὲ βλέπω ἄλλο τρόπο ν' ἀποσπάσουμε ἀπ' τὸν ἐχθρὸ τὴν πρωτοβουλία δράσης, ποὺ τὴν κρατᾶ τόσον καιρὸ τώρα... Ἡ ἀνασυγκρότηση τῶν παλαιῶν μεραρχιῶν, πρωταρχικῆς σημασίας, μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ βαθμιαῖα, κάνοντας ἀρχὴ ἀπό τὴν 9η Στρατιά. μιὰ καὶ γιὰ δυὸ μῆνες τώρα, χάρη στὴν κακοκαιρία, θὰ ἔχει ἀρκετῆ ἡσυχία ὥστε νὰ τὴ διαθέσει γιὰ τὴν πραγματαποίηση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ. 'Αληθινὴ τροπὴ τῆς κατάστασης, θετικὰ τονίζω ἐξακριβωμένης, θὰ συντελέσει στὴν ἀνύψωση τοῦ ἠθικοῦ τοῦ στρατοῦ, ποὺ θ' ἀναζοπυρρωθεῖ ἀκόμα περισσότερο ὅταν μαθευτεῖ παντοῦ ἀπὸ βορρὰ σὲ νότο ὅτι ἀπ' ἀλλοῦ φυσάει τώρα ὁ ἄνεμος κι ὅτι καταφέραμε νὰ συντρίψουμε ὅπως ἔπρεπε, τὰ πλευρὰ τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ σπάσιμο τῶν πλευρῶν τῶν Ἑλλήνων ἔμεινε γι' ἀργότερα, γιὰ τὴν ὥρα τὸ αἴσθημα ποὺ ἐπικρατοῦσε γενικὰ σὲ ὅλους τοὺς κύκλους ἤτανε πεσιμιστικὸ πέρα γιὰ πέρα. Πολὺ δυσάρεστα ἤτανε τὰ νέα ποὺ καταφθάνανε ἀπὸ τὴν 'Αφρική, ὅπου ὁ Γκρατσιάνι εἶχε πάθει πανωλεθρία, ὅσο δὲ γιὰ τὰ νέα τῆς 'Αλβανίας αὐτὰ ἤτανε πολὺ χειρότερα. Τώρα ὁ καθένας ἤξερε τὸ κάθε τί μὲ τὰ κρυοπαγήματα καὶ τὶς ὀπισθοχωρήσεις, τὰ ὅσα εἴχαμε πλάσει ὄνειρα καὶ μύθους γιὰ τὴν ἔνδοξη στρατιωτική μας ἰσχὺ διαλυθήκανε σὰν καπνός. Οἱ νέοι οὔτε θέλανε ν' ἀκούσουνε γιὰ ἕναν τέτοιο πόλεμο ποὺ ἐνῶ ἀπαιτοῦσε ἀπὸ μέρους τους θυσίες, δὲν τοὺς παρεῖχε τὴν ἱκανοποίηση μιᾶς στρατιωτικῆς νίκης, ἀλλὰ οὔτε καὶ κατάφερνε νὰ τοὺς πείσει ὅτι πολεμοῦνε γιὰ ἕνα ἱερὸ σκοπό. Σὲ διαγωνισμὸ ([9]) ποὺ προκηρύχθηκε ἀπὸ τὴν ἀεροπορία γιὰ τὴν πλήρωση θέσεων ἀξιωματικῶν ἀεροπλάνων, ὑποβάλανε αἴτηση τρεῖς χιλιάδες ὑποψήφιοι (κι οἱ θέσεις ἤτανε μόνον 150). Στὴν Πάρμα, σχεδὸν οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τῆς στρατιωτικῆς σχολῆς, γυρέψανε νὰ ἐνσωματωθοῦνε στοὺς καραμπινιέρους. Τὰ νέα ποὺ φέρνανε στὸ Παλάτσο Βενέτσια ὁ ὑφυπουργός τῶν 'Εσωτερικῶν Μπουφαρίνι Γκουΐντι, ὁ γραμματέας τοῦ κόμματος Σερένα, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀστυνομίας Μποκκίνι, κάθε ἄλλο παρὰ ἐνθαρρυντικὰ ἤτανε. Ὁ λαὸς μουρμούριζε, ὅταν στὰ κινηματογραφικὰ ἐπίκαιρα ἐμφανιζόταν ὁ Ντοῦτσε ἐπακολουθοῦσε καταθληπτικὴ σιωπή, ἐνῶ τὰ ὅσα

ἐπαινετικὰ γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὶς ἡρωϊκές του φάσεις διηγόταν μὲ τὸ γνωστὸ στομφώδη φασιστικὸ τρόπο ὁ ἀφηγητὴς ἄφιναν ἀδιάφορους τοὺς θεατές, ἂν δὲν τοὺς προκαλοῦσαν αἰσθήματα οἴκτου γιὰ ἀγανάκτηση. Τὴ χώρα εἶχε κυριέψει κατάθλιψη κι ἀπελπισία, ἐνῶ στὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας οἱ στρατιῶτες μας, ὅλο μελαγχολία, κατανάλωναν ὅσα τρόφιμα εἴχανε γλυτώσει ἀπ᾽ τὴν ἀνακατοσοῦρα καὶ τὸ ξεχαρβάλωμα τῆς ὑπηρεσίας τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ καὶ κατάφερναν νὰ φτάσουν στὸ μέτωπο τυλιγμένα σὲ ξυλιασμένα ἀπ᾽ τὸ χιόνι χαρτιά. Κι ἤτανε Χριστούγεννα.

Ἂν κρίνουμε σὰν ἐπιτυχία τὴ σχετικὴ σταθεροποίηση τῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου, πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ἔγινε πραγματικότης στὰ τέλη τοῦ 1940. Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ παραθέτει ἡ κάθε παράταξη γιὰ τὰ στρατεύματα ποὺ διέθετε στὴν πρώτη αὐτὴ μάχη γιὰ συγκράτηση τοῦ ἐχθροῦ (ἀρχὲς τοῦ Δεκεμβρίου) εἶναι διαφορετικοί, χωρὶς ὡστόσο καὶ ν᾽ ἀπέχουνε πολὺ οἱ μὲν ἀπὸ τοὺς δέ. Ὁ Παπάγος ἔγραψε ὅτι οἱ Ἰταλοὶ παρατάξανε 15 μεραρχίες πεζικοῦ καὶ μιὰ θωρακισμένη μεραρχία. Οἱ Ἕλληνες 11 μεραρχίες πεζικοῦ (ἀλλὰ ἀποτελούμενες ἀπὸ τρία συντάγματα τὴν κάθε μία), 2 λόχους πεζικοῦ καὶ μία μεραρχία ἱππικοῦ. Σύμφωνα πάντοτε μὲ τὰ δεδομένα τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου οἱ ἰταλικὲς δυνάμεις ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 9 μεραρχίες πεζικοῦ, δύο ἀλπίνων, μία θωρακισμένη, μερικὰ τάγματα μελανοχιτώνων καὶ μπερσαλιέρων, 3 συντάγματα ἱππικοῦ, ἕνα σύνταγμα γρεναδιέρων, στὶς ὁποῖες ἀντιταχθήκανε ἑλληνικὰ στρατεύματα ἀπὸ 13 μεραρχίες πεζικοῦ, μία ἱππικοῦ, 2 λόχοι πεζικοῦ, κατανεμόμενα μὲ τὸν ἑξῆς τρόπο: 4 μεραρχίες στὴν Κορυτσά, 3 μεραρχίες καὶ ἕνας λόχος πεζικοῦ στὸ κέντρο, 3 μεραρχίες στὰ νότια ἐνῶ τρεῖς μεραρχίες πεζικοῦ, μαζί μὲ μία τοῦ ἱππικοῦ καὶ ἕνα λόχο πεζικοῦ ἀποτελούσανε τὴν ἐφεδρεία.

Ὁ Παπάγος ὑπογράμμισε τὴν ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἰταλικοῦ πυροβολικοῦ, πράγμα ποὺ διαμφισβητοῦνε οἱ δικοί μας εἰδικοί: ἡ ἐκτίμηση τοῦ Ἰταλικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ἀνεβάζει τὰ ἰταλικὰ στρατεύματα σὲ 100 μέχρι 105 τάγματα πεζικοῦ καὶ μελανοχιτώνων ἔναντι 135 τοῦ ἑλληνικοῦ στρα-

τοῦ. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει ταυτότητα ἀπόψεων πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Χωρὶς ἄλλο μποροῦμε, μὲ τὶς καλύτερες προϋποθέσεις καὶ δίνοντας πίστη στὶς ἑλληνικὲς πηγὲς πληροφοριῶν, νὰ διαπιστώσουμε ὅτι μόνο κατὰ τὸ τέλος τῆς χρονιᾶς καταφέρανε οἱ ἰταλικὲς δυνάμεις νὰ ἰσοφαρίσουνε σὲ ἀριθμὸ τὶς ἑλληνικές, ἀλλὰ καὶ πάλι μόνο σὲ ἀριθμὸ γιατὶ στὰ ζητήματα συγκρότησης καὶ ὀργάνωσης πολὺ ὑπολείπονταν (χωρὶς νὰ λογαριάσουμε τὴν ἠθικὴ ταπείνωση ποὺ ἔπαθε ὁ στρατός). Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς Ἐπιμελητείας, στὶς ἀρχὲς Ἰανουαριου τοῦ 41 βρίσκουνταν στὴν Ἀλβανία 10.613 ἀξιωματικοί, 261.850 ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες, 7.563 μεταγωγικὰ ὀχήματα, 33.871 ὑποζύγια. Τὸ «τεῖχος» ποὺ ἀποφάσισε νὰ στηλώσει ὁ Καβαλλέρο ἄρχισε νὰ παίρνει κάποια ὑπόσταση. Τὸ μόνο ποὺ δὲν κατάφερνε νά πάρει σάρκα καὶ ὀστὰ ἤτανε τὸ ἐπίμονο ὄνειρο τόσο τοῦ Μουσσολίνι ὅσο καὶ τοῦ Καβαλλέρο νὰ καταφέρουνε ἀργὰ ἢ γρήγορα νὰ σκαρώσουνε κάποια μεγάλης ἢ μικρῆς ὁλκῆς ἐπίθεση.

Ὁ Σοντοῦ ἤτανε πιὰ ἔξω ἀπ' τὸ παιχνίδι. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἀντικατάστασή του χρειάστηκε νὰ χρησιμοποιηθεῖ τέχνασμα· στὶς 29 Δεκεμβρίου ὁ ἀνώτερος διοικητὴς τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀλβανίας, ἐκλήθηκε στὴ Ρώμη «γιὰ σύσκεψη» κι ἀπ' τὴ Ρώμη δὲν ξαναγύρισε πιὰ στὴν Ἀλβανία. Εἶχε ἤδη καθοριστεῖ ὅτι, στὶς 30, ὁ Καβαλλέρο, θ' ἀναλάβαινε ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ποὺ εἶχε ἤδη, καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν στρατευμάτων τῶν ἀποσπασμένων στὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Μουσσολίνι ὡστόσο ἐξακολουθοῦσε μὲ τὰ τηλεγραφήματά του νὰ δίνει στρατηγικὰ παραγγέλματα: στὶς 28 Δεκεμβρίου ἐξηγοῦσε στὸν Καβαλλέρο ὅτι «σύντομα θὰ καταφθάσουνε ἐντελῶς συμπληρωμένες ἡ Κούνεο καὶ ἡ Μπρένερο στὴν Ἀλβανία», ἀπηγόρευε κατηγορηματικὰ καὶ μὲ οἱοδήποτε πρόσχημα νὰ ἐπιχειρηθεῖ διαμελισμὸς ἔστω καὶ σὲ μικρὴ κλίμακα, τῶν δύο αὐτῶν μεραρχιῶν, νὰ τὶς ἀφήσουνε ὁλότελα ἄθικτες γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦνε ἀτόφιες στὶς ἐπιχειρήσεις ποὺ σκοπὸ εἴχανε νὰ ματαιώσουνε τὰ γνωστὰ πιὰ σὲ ὅλους ἐπιθετικὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ. Σωστὲς ὁδηγίες ποὺ

μείνανε ὅμως ἀπραγματοποίητες, τόσο γιατὶ δὲν τὸ ἐπιτρέπανε οἱ ἄμεσες ἀνάγκες τοῦ στρατοῦ, ὅσο κι ἀπὸ τὴ μανία τῶν ἀξιωματικῶν νὰ ἐξασφαλίσουνε πρὸς ὄφελός τους τὶς ἐνισχύσεις ποὺ καταφθάνανε, ἀποτέλεσμα τοῦ πανικοῦ ποὺ τοὺς εἶχε κυριέψει. Ἡ Κούνεο ποὺ προοριζόταν νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν ἀνακατάληψη τῆς Χειμάρρας καὶ μ' ὅλη τὴν αὐστηρὴ διαταγὴ ν' ἀποφευχθεῖ ὁ διαμελισμός της, εἶχε κι αὐτὴ τὴν τύχη τῶν ἄλλων μονάδων.

Ἡ καινούργια χρονιὰ ἄρχισε μὲ περιορισμένες κινήσεις γιὰ τὴν ἐξασφάλιση καλυτέρων θέσεων — ποτὲ βέβαια πρὸς ὄφελός μας — ἐνῶ τὰ δύο Γενικὰ Στρατηγεῖα ἐξακολουθούσανε νὰ «κάνουν τὸ παιχνίδι τους μ' ἀνοιχτὰ χαρτιά». Τόσο ὁ Καβαλλέρο ὅσο καὶ ὁ Παπάγος κατέχανε πλέρια τὸ τί ἐπροτίθετο ὁ ἐχθρὸς νὰ κάνει καὶ πιὸ μέσο θὰ μεταχειρίζουνταν γιὰ νὰ φτάσει στὸ σκοπό του.

Τὶς πληροφορίες αὐτὲς ἐκμεταλλεύθηκε ὁ Παπάγος καὶ πραγματοποίησε ἕνα πρώτης τάξεως ἑλιγμό, ὄχι ὅμως κι ὁ Καβαλλέρο. Δὲν εἶναι ζήτημα προσωπικῆς ἀντίληψης. Τὸ ἀποδείχνουνε τὰ ντοκουμέντα. Ὁ Παπάγος πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ σταματήσει τὴ μεγάλη ἐπιθετικὴ δράση καὶ νὰ ἀποσπάσει τὸ 2ο Σῶμα Στρατοῦ — ποὺ ἐδῶ καὶ δεκαπέντε μέρες ἔμενε ἀχρησιμοποίητο — στὴν ἐπιχείρηση γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Κλεισούρας. Ἕνα ἀκόμα βῆμα πρὸς τὰ μπροστά, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Αὐλώνας καὶ τῶν Τιρράνων.

Ἐκτὸς ἀπ' τ' ἄλλα ὁ Παπάγος, σ' ἀντίθεση μὲ τὸν Καβαλλέρο, ἤτανε σὲ θέση νὰ ἐπιχειρήσει μεταλλαγὲς στὴν χρησιμοποίηση τῶν μονάδων του. Ἡ 17η ἑλληνικὴ μεραρχία πολέμησε μὲ γενναιότητα περισσή, στὸν τομέα τοῦ Πογραδέτς, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶχε ὑποστεῖ μεγάλες ἀπώλειες στάλθηκε νὰ φρουρεῖ τὰ πρὸς τὴ Βουλγαρία σύνορα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀντικαταστάθηκε δὲ ἀπὸ τὴν 13η. Παρόμοια μέτρα λήφθηκαν καὶ γιὰ ὅσες ἄλλες μονάδες εἴχανε ὑποστεῖ ἀπώλειες. Ἡ ἀεροπορική μας ὑπεροχὴ δὲν ἀποτέλεσε σοβαρὸ ἐμπόδιο στὶς μετακινήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ποὺ δέν εἶχε νὰ σκοτιστεῖ ἐπὶ πλέον μὲ ζητήματα ἀποσυμφόρησης τῶν λιμανιῶν. Ἡ δυνατότητα νὰ στέλνουνται

στὰ βουλγαρικὰ σύνορα γι' ἀναδιοργάνωση τὰ καταπονημένα καὶ ὅσα εἶχανε πάθει μεγάλες ζημιὲς τμήματα στρατοῦ, ἀποτελοῦσε μιὰ σπουδαία ἀσφαλιστικὴ δικλείδα. Δὲ συνέβη στὶς ἑλληνικὲς μεραρχίες αὐτὸ ποὺ συνέβηκε στὴν Τζούλια ποὺ ἀπόμεινε μόνο μὲ χίλιους ἄντρες μὲ δεκαπέντε μόνο μυδραλλιοβόλα ἱκανὰ γιὰ μάχη καὶ πέντε ὅλμους. Οἱ ἀπώλειές της ἤτανε 153 ἀξιωματικοὶ καὶ 3.844 ἄνδρες,

Ὁ Καβαλλέρο, πιὸ προνοητικός, ἑτοίμασε δυὸ σχέδια: τὸ ἕνα ἀφοροῦσε ἐνδεχόμενη προέλασή μας, τὸ ἄλλο μιὰ νέα ὀπισθοχώρηση. Γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ προβλέπουνταν ἡ κατάρτιση δυὸ διαφορετικῶν σχεδίων δραστηριότητας, τὸ πρῶτο ἀφοροῦσε τὴν ἄμυνα τῆς Αὐλώνας, τὸ ἄλλο τὴν ἄμυνα τῆς βόρειας Ἀλβανίας. Ἕξη μεραρχίες θ' ἀποτελοῦσαν τὴ φρουρὰ τοῦ ὀχυροῦ τῆς Αὐλώνας, 13 τῶν Τιρράνων. Ἡ Ἀνώτατη Ἡγεσία, θὰ ἐξακολουθοῦσε τὴν δραστηριότητά της, ἡ ἑνδέκατη στρατιὰ θ' ἀπασχολοῦνταν μὲ τὴν ἄμυνα τῆς Αὐλώνας, ἐνῶ ἡ 9η, μαζὶ μὲ μιὰ ἄλλη στρατιὰ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ συγκροτηθεῖ, θ' ἀναλάβαινε τὴν ἄμυνα τῆς βόρειας Ἀλβανίας. Οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς δὲ συμβαδίζανε καθόλου μὲ τὶς ἐπιθετικὲς διαταγὲς ποὺ ἐξακόντιζε συνέχεια μὲ ὀργὴ ὁ Μουσσολίνι. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀποτελούσανε χαρακτηριστικὸ σύμπτωμα τῆς ἠθικῆς κατάπτωσης ποὺ ἐπικρατοῦσε ἀνάμεσα στὰ ἀνώτερα στρώματα τοῦ στρατοῦ ὅσο καὶ στοὺς ἁπλοὺς στρατιῶτες.

Ταυτόχρονα ὡστόσο ὁ Καβαλλέρο, ἐξέδωσε τὶς «ὁδηγίες ἀριθμὸς 8» γιὰ ἐπιθετικὴ δράση, στὶς 5 Ἰανουαρίου, προωρισμένη νὰ προωθήσει τὰ στρατεύματά μας ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπίθεση ποὺ ἐκτεινόταν σὲ πλάτος ἀπὸ τὴν παραλία ὡς τὸ Τεπελένι κι ἀκόμα ὡς πέρα στὴ Χειμάρρα καὶ τὸ Πόρτο Παλέρμο, στὴν ἴδια αὐτὴ γραμμή, ποὺ ἀποτελοῦσε παλαιότερα τὴ γραμμή μας ἀντίστασης. Κύριο ρόλο θὰ ἔπαιζε στὴν ἐπίθεση αὐτή, ἡ μεραρχία Πενιάνο, μὲ διοικητὴ τὸν στρατηγὸ Βιττόριο Ρουτζέρο. Τὸν ἴδιο αὐτὸ καιρὸ ὁ Καβαλλέρο σκόπευε

νὰ συγκεντρώσει στήν περιοχὴ τοῦ Μπερατιοῦ ἕνα σῶμα στρατοῦ, συγκροτημένο ἀπὸ τὴν Πουστερία, τοὺς Λύκους τῆς Τοσκάνης καὶ τὴ Σιένα, ἱκανὸ ν' ἀντιδράσει μὲ τὸν ὄγκο του καὶ νὰ ἐπιτύχει τὴν ἄμβλυνση τῆς ἐχθρικῆς διείσδυσης. Τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο τοῦ Καβαλλέρο καταπιάστηκε νὰ καταρτίσει φιλόδοξα σχέδια, ποὺ κατοπινὰ ἀποδειχτήκανε ἄχρηστα, μείνανε δὲ μονάχα γραφτὰ (εἶναι εὐτύχημα ποὺ δὲν μπήκανε σ' ἐφαρμογὴ τὰ σχέδια γιὰ τὰ δυὸ ξέχωρα « ὀχυρά », κι οὔτε πραγματοποιηθήκανε καὶ τὰ σχέδια τῆς προέλασης).

Ἕνα « προϋπόμνημα » καθόριζε τὰ κριτήρια ἀνασυγκρότησης τῶν μεγάλων μονάδων: ὄχι πιὰ καμιὰ ἑβδομηνταριὰ τάγματα ἀπ' τὴν πρώτη γραμμὴ χωρὶς συνοχὴ καὶ καναπονημένα, ἀλλὰ ἐννέα μεραρχίες μὲ ἑνιαία ὀργάνωση, προορισμένες νὰ ὑπερασπίσουνε τὰ ὀχυρά μας πρώτης γραμμῆς, εἴκοσι περίπου τάγματα ποὺ θὰ ἀποτελέσουνε τὶς ἐφεδρεῖες τοῦ κάθε τομέα καὶ ἕνδεκα μεραρχίες παρατεταγμένες στὴ δεύτερη καὶ τρίτη ἀμυντική γραμμή. Οἱ τέσσερεις μεραρχίες ἀλπίνων καὶ τὰ συντάγματα ἀλπίνων, σὰν ἕνα ἑνιαῖο σύνολο, προωρίζονταν γιὰ τὸν ὀρεινὸ τομέα τοῦ μετώπου, (Ντέβολι, Τομορίτσα, Ὀσούμ). Τὸ ἱππικό, οἱ μπερσαλιέροι καὶ ἡ Τριέστε θ' ἀποτελούσανε τὸ σῶμα στρατοῦ ταχείας δράσης. Στὰ τέλη τοῦ Φεβρουαρίου ἡ ἀνακατάταξη ἔπρεπε νὰ εἶχε συντελεστεῖ, ὁπότε εὐθὺς ἀμέσως θὰ ἐξαπολύουνταν ἡ ἐπίθεση στὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς, « προοίμιο τῆς γενικῆς ἐπίθεσης ».

Ὁ βομβαρδισμὸς ἀπὸ τὰ μουσσολινιακὰ τηλεγραφήματα ἐξακολουθοῦσε. Τὰ μυνήματα πρὸς τὸν Καβαλλέρο ὅτι « οἱ γερμανικοὶ στρατιωτικοὶ κύκλοι παρακαλουθοῦνε μὲ περισσὸ ἐνδιαφέρον τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Ἀλβανία » βάζοντας « σὰν ὅρο γιὰ μιὰ δική τους ἐπέμβαση τὴ διατήρηση μὲ κάθε μέσο τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς στὶς σημερινές της θέσεις » ἐπακολούθησε, στὶς ἀρχὲς τοῦ καινούργιου χρόνου, μιά του ἐπιστολὴ μὲ ἄφθονες λεπτομερεῖς ὁδηγίες. Δραματικὸ τόνο ἀποκτούσανε αὐτὲς οἱ ἐπανειλημμένες κρούσεις, οἱ ὁλότελα ἀνώφελες, ποὺ δὲν ἐκφράζανε παρὰ τὴν ἀγωνία του. Ὡστόσο πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε στὸ Μουσσολίνι τὸ γεγονὸς ὅτι παρ' ὅλη τὴν εὐθύνη ποὺ τὸν βάραινε σὰν

ὑποκινητὴ τῆς ἑλληνικῆς περιπέτειας καὶ τὴν κακιά του γλώσσα ποὺ ἔλουζε πατώκορφα στρατιῶτες καὶ ἔθνος ποὺ τὰ ὁδηγοῦσε στὴ σφαγὴ καὶ τὴν καταστροφή, ἀντιλαμβανόταν τὴ γύρω του κατάσταση καὶ πονοῦσε γι' αὐτήν. Παρόμοια ψυχικὴ κατάσταση δὲ συναντοῦσε κανεὶς οὔτε στὸν Τσιάνο, ποὺ πόζερνε γιὰ πολιτικὸς ψυχρῆς ἰδιοσυγκρασίας, οὔτε σὲ πολλοὺς ἄλλους στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς ποὺ φροντίζανε νὰ βολέψουνε τὴν προσωπική τους δυστυχία πολὺ περισσότερο παρὰ νὰ νιαστοῦν γιὰ τὸ αἷμα ποὺ χύνονταν στὴν «ἀνώφελη ἀνθρωποσφαγή», ἔτσι ὅπως ἐπανειλημμένα χαρακτηρίστηκε ὁ πόλεμος.

Παραθέτουμε τὴν ἀρχὴ ἀπὸ ἕνα γράμμα, στὸ ὁποῖο διαφαίνεται ἡ χαρακτηριστικὴ μουσσολινιακὴ ἰδιοσυγκρασία, ἡ προσποιητή του αὐστηρότητα, ἡ ἐπιπόλαιη θεώρηση τῶν πραγμάτων, ὅσο καὶ ἡ τυφλή του ἐμπιστοσύνη στὸ «μικρό του ἄστρο», ποὺ ὡς ἕνα σημεῖο τὸν παρακολουθοῦσε καὶ τὸν προστάτευε καὶ ἡ πεποίθησή του γιὰ τὴ μαγνητικὴ ἐπιρροὴ ποὺ ἐξασκοῦσε. «Ἀγαπητὲ Καβαλλέρο, νὰ προηγηθεῖ τῆς ἡμερομηνίας ποὺ καθορίσατε γιὰ τὴν ἐπίθεση, σύγκληση ὅλων τῶν ἀρχηγῶν τῶν σωμάτων στρατοῦ καὶ τῶν μεραρχιῶν ποὺ θὰ λάβουνε μέρος καὶ νὰ τοὺς μεταβιβάσετε τὰ ἀκόλουθα: α) Ἡ ἀπόφαση τῆς ἐπίθεσης μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ συντελέσει στὴν ἀλλαγὴ τῆς κατάστασης καὶ κυρίως σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὸ ἠθικὸ τοῦ στρατοῦ ποὺ ἑξήντα μέρες τώρα τοὺς ἔχει ποτίσει ἡ ἡττοπάθεια. β) Τὴν ἐπίθεση πρέπει νὰ χαρακτηρίζει τόσο στὴν ἔναρξή της ὅσο καὶ στὴν κατοπινή τους ἐξέλιξη ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ συντελέσει στὸ νὰ διαλυθεῖ κάθε ἀμφιβολία, στὸ διεθνὲς ἐπίπεδο, γιὰ τὸ γόητρο τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ γιὰ τὸ ὁποῖο εἶμουνα, εἶμαι, καὶ θὰ εἶμαι, ἔνθερμος ὑπερασπιστής. γ) Ἡ Γερμανία ἔχει ἕτοιμη γιὰ νὰ στείλει στὴν Ἀλβανία μιὰ μεραρχία ἐνῶ ταυτόχρονα προετοιμάζει στρατὸ γιὰ νὰ ἐπιτεθεῖ, τὸ Μάρτιο, ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα ἀπ' τὰ Βουλγαρικὰ σύνορα. Ἐπιθυμία μου ὅσο καὶ σταθερὴ ἐπιδίωξη, εἶναι νὰ καταστεῖ περιττὴ ἡ γερμανικὴ ἐνίσχυση, χάρη στὴ δραστηριότητά σας καὶ τὴν ἀναμφισβήτητη ἀξία τῶν στρατευμάτων σας. δ) Ὁ ἰταλικὸς λαὸς μὲ

ἀγωνία περιμένει ν' ἀλλάξει ἡ κατάσταση. Δὲν ἔχω τίποτ' ἄλλο νὰ προσθέσω, ἐκτὸς τοῦτο: τὴν παραμονὴ τῆς ἐπίθεσης θὰ κατευθυνθεῖτε στὸ μέτωπο, στὸ πιὸ κατάλληλο σημεῖο, ἀπὸ ὅπου θὰ μπορεῖτε νὰ παρακολουθήσετε τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐχθροπραξιῶν κι ἐκεῖ θὰ μείνετε ὡς τὸ τέλος. Οἱ μάχες ποὺ διεξάγουνε οἱ σύγχρονοι στρατοὶ εἶναι ἀρκετὰ πολύπλοκες, γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὶς παρακολουθεῖ κανεὶς ἀπὸ μακρυά».

Λόγια, λόγια, λόγια. Τόσο τὰ σχέδια τοῦ Καβαλλέρο, ὅσο καὶ οἱ προτροπὲς τοῦ Μουσσολίνι διαλυθήκανε στὴν πρώτη πνοὴ ἀνέμου. Κι ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ πρωτοβουλία περνοῦσε στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων. Στὸν τομέα τῆς Κλεισούρας, ἀπ' ὅπου, ἀπ' τὴν κοιλάδα Ντέμνιτσα ἀνάμεσα ἀπ' τὴν Τρεμπεσίνα καὶ τὸ Μόλι Καρίστα, ἀνοίγουνταν ὁ δρόμος γιὰ τὸ Μπεράτι, δροῦσε τὸ ἑλληνικὸ πεζικό, βρισκόταν δὲ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἀντιμέτωπο μὲ τὴν Τζούλια. Κι ἀπ' τὴν Τζούλια δὲν μποροῦσε νὰ περιμένει κανεὶς θαύματα. Ὁ Τζιρόττι προήχθηκε στὸ βαθμὸ τοῦ διοικητῆ μεραρχίας σὰν ἀναγνώριση τῶν πολύτιμων ὑπηρεσιῶν ποὺ προσφέρανε οἱ ἀλπίνοι του, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ληφθεῖ φροντίδα νὰ ἀναζωογονηθοῦνε μὲ νέεν δυνάμεις τὰ τάγματά τους. Ἡ διάταξη τοῦ μετώπου μας, τούτη τὴ στιγμή, ἀπ' τὴν Ὀχρίδα ὡς τὴ θάλασσα, ἤτανε ἡ παρακάτω: ἀριστερά, στὸν τομέα τῆς 9ης Στρατιᾶς, τὸ τρίτο Σῶμα Στρατοῦ ἀποτελούμενο ἀπὸ 4 μεραρχίες (ἡ Πιεμόντε, ἡ Τάρο, ἡ Ἀρέτσο, ἡ Βενέτσια) καὶ τὸ 26ο Σῶμα Στρατοῦ ἀποτελούμενο ἀπὸ τρεῖς μεραρχίες (Τριντεντίνα, Πάρμα, Κουνεένσε)· δεξιά, στὴν περιοχὴ τῆς ἑνδέκατης Στρατιᾶς, τὸ τέταρτο Σῶμα Στρατοῦ μὲ διοικητὴ τὸ στρατηγὸ Μερκάλλι, (τὸ ἀποτελούσανε ἡ Πουστερία, ἡ Πινερόλο, ἡ Μπάρι, ἡ Τζούλια, οἱ Λύκοι τῆς Τοσκάνης), τὸ ὄγδοο Σῶμα Στρατοῦ τοῦ Μπανκάλε, ἀποτελούμενο ἀπὸ μιὰ καὶ μόνη μεραρχία (τὴ Σιένα) καὶ προωρισμένο νὰ ἀποτελέσει ἐφεδρικὸ σῶμα μὲ τόπο διαμονῆς του τὸ Μπεράτι, τὸ 25ο Σῶμα Στρατοῦ, ἀποτελούμενο ἀπὸ τέσσερεις μεραρχίες, (τὴν Μπρένερο, τοὺς Κενταύρους, τὴ Φερράρα, τὴ Μοντένα), τὸ εἰδικὸ Σῶμα Στρατοῦ ποὺ βρισκόταν στὸ Μέσσε τὸ ἀποτελούσανε τὸ εἰδικὸ

Σῶμα 'Αλπίνων, οἱ Ἄκκι καὶ ἡ Κούνεο) προορισμένο νὰ κλείει τὸ δρόμο πρὸς τὴν Αὐλώνα στὰ ἐχθρικὰ στρατεύματα, ταυτόχρονα δὲ νὰ εἶναι ἕτοιμο νὰ συμμετάσχει σὲ ἐνδεχόμενη ἐπίθεση ἐνάντια στὸ Πόρτο Παλέρμο, τελικὰ δὲ μιὰ μεραρχία ποὺ ἐξαρτόταν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ 'Ανώτατο 'Αρχηγεῖο καὶ βρισκόταν στὸ Ρεγκότζινε. Σὲ εἴκοσι μεραρχίες, ἄλλες περισσότερο καὶ ἄλλες λιγότερο ἀποδοτικές, συμποσούνταν ἡ ὅλη δύναμη μὲ ἐπὶ πλέον μιὰ εἰδικὴ μονάδα. Τὸ ξεκίνημα τοῦ 8ου Σώματος Στρατοῦ πρὸς τὸ Μπεράτι, δημιούργησε μιὰ κατάσταση ποὺ ἐπέτρεπε τὴν ἐπαφὴ τοῦ 4ου καὶ τοῦ 25ου Σώματος Στρατοῦ.

Οἱ κινήσεις τοῦ στρατοῦ μας ἀνταποκρίνονταν πλέρια στὰ σχέδιά μας ἐπίθεσης ἀνάμεσα Τεπελένι καὶ παραλία, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες σὲ ἀντιπερισπασμὸ ξαπολύσανε τὸν ἑλιγμὸ τῆς Κλεισούρας ποὺ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς στέφθηκε μ' ἐπιτυχία, μ' ὅλο ποὺ τὸ 'Ιταλικὸ 'Αρχηγεῖο ἤτανε δυνατὸ καὶ ὄφειλε νὰ προβλέψει μιὰ τέτοια κίνηση. Κάμφθηκε ἡ Τζούλια, κάμφθηκε ἀκόμα καὶ τὸ 140ο σύνταγμα πεζικοῦ. Τὰ 'Αρχηγεῖα τῶν δύο Σωμάτων Σρατοῦ ἀνακατευθήκανε, ὁ Αἰμίλιο Μπαν-κάλε ποὺ διοικοῦσε τὸ 8ο κι ἑτοιμαζόταν νά ἐγκαταλείψει τὴν πρώτη γραμμὴ ὅταν ἄρχισε ἡ ἐπίθεση τῶν 'Ελλήνων, καὶ ὁ νεοφτασμένος Μερκάλλι δίνανε ταυτόχρονα διαταγὲς στὴ μεραρχία τῶν Λύκων τῆς Τοσκάνης ποὺ εἶχε μεταφερθεῖ στὰ βιαστικὰ μὲ ἀεροπλάνα γιὰ νὰ κλείσει τὸ ἄνοιγμα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ. 'Η πρώτη ἐπαφὴ τῶν Λύκων μὲ τὸν ἐχθρό, δὲν ὑπῆρξε διόλου λαμπρή, παρατηρήθηκε δὲ μεγάλη ἀταξία στὶς κινήσεις της, ἐνῶ ἡ 'Ελληνικὴ προπαγάνδα διαλαλοῦσε τὴν ἔλλειψη ἀντοχῆς τῆς μονάδας τούτης. 'Ακόμα καὶ οἱ δικοί μας «σακαράκες» βγάζοντας τ' ἄχτι τους γι' ἀτυχήματα τῶν «Λύκων» ἀρχίσανε τό κοροϊδιλίκι καὶ τοὺς κολλήσανε τὸ παρατσοῦκλι, ποὺ γρήγορα ὅμως ξεχάστηκε, «οἱ λαγοὶ τῆς Τοσκάνης».

Σ' ἐρώτηση τοῦ Πρίκολο, ἕνας ἀξιωματικὸς τῶν Λύκων τῆς Τοσκάνης διηγήθηκε, βδομάδες μετά, πῶς ἐξελιχθήκανε τὰ γεγονότα: «Ὕστερα ἀπὸ μιὰ πεζοπορία πάνω ἀπὸ τριάντα χιλιόμετρα, ἡ μεραρχία διατάχθηκε νὰ καταλάβει νυχτιάτικα

τὶς θέσεις ποὺ τῆς προορίζονταν, χωρὶς νὰ τῆς παρασταθεῖ κανένας ἀνώτερος ἀξιωματικὸς καὶ μέ τὴν ὑπόσχεση πὼς θὰ βροῦνε ζεστὸ φαΐ στὴ χύτρα. Χρειάστηκε ἀρκετὲς ὧρες ἀκόμα νὰ σκαρφαλώσουνε μιὰ ἀνωφεριὰ γιὰ νὰ βροῦνε τὸ σημεῖο ποὺ σημάδευε ὁ χάρτης, ἀλλὰ οὔτε στάθηκε εὔκολη ἡ ἀναγνώρισή του, ἐνῶ σὲ πολλὰ σημεῖα οἱ θέσεις εἴχανε ἤδη καταληφθεῖ ἀπ' τὸν ἐχθρό. Ὅσο γιὰ τὸ ζεστὸ σιτηρέσιο αὐτὸ ἔμενε ἕνα φευγαλέο ὄνειρο. Ἡ μεραρχία ὑποχρεώθηκε, πρὶν καλὰ - καλὰ συμπληρώσει τὴν παράταξή της, νὰ βαστάξει τὸ βάρος σκληρῆς ἐχθρικῆς ἐπίθεσης ποὺ ἄρχισε τὰ ξημερώματα καὶ βάσταξε ὅλη τὴν ἄλλη μέρα, σὲ περιοχὴ σχεδὸν ἄγνωστη καὶ χωρὶς νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ τῆς παρασταθεῖ ἡ ἀεροπορία ἐξ αἰτίας τῆς κακοκαιρίας». Στὴν πραγματικότητα τὰ τμήματα στρατοῦ τῶν Λύκων ποὺ καταφθάσανε στὸ μέτωπο ἤτανε ὅσα τάγματα ἀποτελούσανε τὸ πεζικό της, δὲν τὴν ἀκολουθούσανε δὲ οἱ ὅλμοι, τὸ πυροβολικὸ καὶ τὸ μηχανικό της. Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους ἡ ἀνάληψη μιᾶς ἀντεπίθεσης δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι, ὅπως καὶ ἤτανε, μιὰ ἀποτυχία.

Ἡ ἐξόρμηση τῆς Κλεισούρας ὑποχρέωσε τὸν Καβαλλέρο ν' ἀκυρώσει τὰ σχέδιά του προώθησης πρὸς τὸ Πόρτο Παλέρμο, καὶ τὸν ἐξανάγκασε νὰ ξαναστείλει στὸ μέτωπο τὸ 8ο Σῶμα Στρατοῦ. Ἡ Ρώμη χαλοῦσε τὸν κόσμο καὶ δὲν ἤθελε μὲ κανένα λόγο νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἰδέα τῆς ἐπίθεσης. ἀλλά ὁ Καβαλλέρο τοὺς ἔκοψε τὸ βήχα. Ὡστόσο ἔστειλε στὸ Μουσσολίνι ἕνα τηλεγράφημα ποὺ τόν καθησύχαζε λίγο: «Ὅπως εἴχαμε προβλέψει, ἐξαπολύθηκε ἡ ἐχθρικὴ ἐπίθεση στὴν περιοχὴ τῆς Κλεισούρας, ἡ δὲ τοπικὴ διοίκηση εἶχε λάβει ὅλα τὰ μέτρα γιὰ ν' ἀντικρούσει τὴν ἐπιθετική ὁρμή. Ἀλλὰ ἡ ἐνίσχυση τῆς μεραρχίας τῶν Λύκων, παρὰ τὰ μεταγωγικὰ καὶ τὶς ἀναγκαστικὲς νυχτερινὲς πορεῖες, δέν κατορθώθηκε νὰ καταλάβει τὶς θέσεις της παρὰ μονάχα σήμερα (9 Ἰανουαρίου). Τὶς θέσεις αὐτὲς ὑποχρεωθήκανε νὰ κρατήσουνε τὰ στρατεύματα ποὺ βρίσκουνταν ἐκεῖ, ὥς ποὺ νὰ φτάσουνε οἱ ἐνισχύσεις. Οἱ κολοσσιαῖες δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ποὺ δρούσανε στὸν τομέα αὐτὸ συντελέσανε μὲ τὸν ὄγκο τους στὸ νὰ καμφθεῖ ἡ Τζούλια, ἐκθέτοντας ἔτσι σὲ κίνδυνο καὶ

ἄλλα τμήματα στρατοῦ, ἐνῶ καθιστοῦσε ἐπικίνδυνη τὴ θέση τῆς Κλεισούρας. Τοῦτο τὸ ἀπόγευμα, ἐπιβεβαίωσα προσωπικὰ στὴ διοίκηση τοῦ τομέα τὴ διαταγὴ νὰ κρατηθεῖ ἡ Κλεισοῦρα μέχρις ἐσχάτων, προειδοποιοῦσα δὲ συγχρόνως ὅτι ἡ ἀντεπίθεσή μας θὰ διενεργούνταν τὴν ἐπαύριο».

Ἡ ἰταλικὴ ἀντεπίθεση δὲν ἔδωσε σημεῖα ζωῆς καὶ τὴ νύχτα, στὶς 10 Ἰανουαρίου, ὁ συνταγματάρχης Βιντέντσο Καρλά, διοικητὴς τοῦ 140ου συντάγματος ἀναγκάστηκε νὰ ἀναδιπλωθεῖ ἕξη χιλιόμετρα πίσω ἀπ' τὴν Κλεισούρα γιὰ νὰ ταμπουρωθεῖ σὲ κάτι φυσικὰ προχώματα κι ἔτσι ν' ἀποφύγει, μὲ τοὺς χίλιους ἄνδρες του, τὴν περικύκλωση. Γιὰ τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ πέρασε ἀπὸ πειθαρχικὸ συμβούβιο (ἀλλὰ ἀπαλλάχθηκε στὸ τέλος). Ὁ στρατηγὸς Ντ' Ἄβετ, διοικητὴς τῆς μεραρχίας του, τῆς Μπάρι, τὸν ὑπεράσπισε μὲ πολὺ σθένος. Ἀλλὰ ὡστόσο κι ὁ ἴδιος ὁ Ντ' Ἄβετ ὑπέστη τὶς συνέπειες τῆς ἀπώλειας τῆς Κλεισούρας, μιὰ καὶ μετά μερικὲς βδομάδες ἀπαλλάχθηκε τῶν καθηκόντων του. Στὴν πιὸ κρίσιμη στιγμὴ τῆς πρωτόφαντης πανωλεθρίας — γιὰ τὴν ὁποία τὰ ἰταλικὰ πολεμικὰ ἀνακοινωθέντα, σύμφωνα μὲ μιὰ καινούργια τακτική, σιωπούσανε περιοριζόμενα ν' ἀναφέρουνε τὴ διενέργεια «τοπικῶν ἐπιθέσεων» — ὁ Καβαλλέρο εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ δεχθεῖ, στὶς 11 Ἰανουαρίου, στὰ Τίρρανα, τὸ Γερμανὸ στρατιωτικὸ ἀκόλουθο στὴ Ρώμη, φὸν Ρίντελεν. Τὰ γεγονότα τῆς προηγούμενης μέρας ἀποτελούσανε ἕνα γεμάτο ἀπαισιοδοξία πρόλογο. Ὁ φὸν Ρίντελεν ἔκανε λόγο γιὰ τὴ γερμανικὴ μεραρχία ἀλπίνων ποὺ ὑπῆρχε σκέψη νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν Ἀλβανία, ἀναγνώρισε τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει τὸ ἔδαφος τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβει ὅτι ἡ ἀποφασιστικὴ συμμετοχή τους στὴ μάχη γιὰ τὴν ὁποία τόσο λόγο ἔκανε ὁ Μουσσολίνι ἀργοῦσε ἀκόμη.

Ὁ ἐχθρὸς κατάφερε, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἐκπόρθηση τῆς Κλεισούρας, νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἐγκατάσταση σφήνας στὴν ἀμυντικὴ γραμμή μας, τὸ δὲ Γενικό μας Ἐπιτελεῖο γιὰ μιὰ

ἀκόμη φορὰ διέτρεχε γεμάτο ἀγωνία τὰ διάφορα ὀχυρά, ἐμψυχώνοντας τοὺς στρατιῶτες. Ἡ διοίκηση τῆς Τζούλια λάβαινε ἕνα γεμάτο ἀνησυχία μήνυμα τοῦ Καβαλλέρο: «Ἡ Τζούλια ἔκανε τὸ καθῆκον της. Εἴμεθα ἱκανοποιημένοι μαζί της, ἔστω κι ἂν ὑποχρεώθηκε νὰ ἀναδιπλωθεῖ. Σήμερα καταφθάνουνε νέες δυνάμεις, μεγάλο μέρος βρίσκεται κι ὅλας στὸ Μπεράτι. Εἶναι ἀνάγκη νὰ φράξουμε τὸ ρῆγμα ποὺ δημιουργήθηκε, ἔστω θυσιάζοντας καὶ τὸν τελευταῖο ἄνδρα. Ἂν τὸ ρῆγμα εὐρυνθεῖ δὲ θὰ μπορέσουμε νὰ βαστάξουμε πιά. Αὐτὸ ἐπιτάσσει ἡ Πατρίς! Ἂν παραστεῖ ἀνάγκη μὴν ἀμφιβάλλετε. Θὰ ἔλθω κι ἐγὼ γιὰ νὰ πεθάνω μαζί σας, Κάνετε αὐτὴν τὴν ὕστατη προσπάθεια, σᾶς τὸ ζητῶ στὰ ὄνομα τῆς Ἰταλίας. Εἶμαι βέβαιος ὅτι σὲ λίγες μέρες θὰ μείνεις ἱκανοποιημένος μιὰ καὶ θὰ βαδίσουμε πρὸς τὴ νίκη. Οἱ ἐνισχύσεις καταφθάνουνε καὶ θὰ μπορέσετε νὰ ξεκουρασθεῖτε. Θὰ ξαναδημιουργήσουμε μιὰ ὄμορφη Τζούλια, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὥρα πρέπει νὰ τὰ βγάέουμε πέρα».

Τὸ ὕφος τοῦ Καβαλλέρο δὲν ἔμοιαζε σὲ τίποτε τὸ ὕφος τοῦ στρατηγοῦ ποὺ ἐδῶ καὶ μερικὲς μέρες μιλοῦσε μὲ τόση σιγουριὰ γιὰ τὴν ἄφιξη κολοσσιαίων ἐνισχύσεων καὶ τὴν πραγματοποίηση ἑλιγμοῦ ἀντιπερισπασμοῦ. Μιλοῦσε τὴ γλώσσα ἀνθρώπου ἀπελπισμένου, ποὺ βλέπει τὸ «τεῖχος» του ποὺ τόσο πάσχισε γιὰ νὰ τὸ στήσει νὰ κινδυνεύει νὰ γκρεμιστεῖ. Ὁ διοικητὴς τοῦ 4ου Σώματος Στρατοῦ Μερκάλλι, ποὺ ὁ Καβαλλέρο τὸν χαρακτήριζε σὰν ἄνθρωπο μὲ πεποίθηση, εἶχε κυριευθεῖ κι αὐτὸς ἀπὸ τὸ αἴσθημα τοῦ πανικοῦ, μυνοῦσε δὲ στὶς 12 Ἰανουαρίου: «Γενικὴ ἐπίθεση ἔχει ἐξαπολυθεῖ σὲ ὅλη τὴ γραμμὴ τοῦ μετώπου μου. Κάθε ἐπαφὴ μὲ τὶς γραμμές μας ἀνεφοδιασμοῦ ἔχει ἀποκοπεῖ. Ὅλοι μου οἱ ἀξιωματικοὶ καταβάλλουνε ὑπεράνθρωπες προσπάθειες γιὰ ν' ἀποκαταστασταστήσουνε τὶς συγκοινωνιακές μας γραμμές. Παρακαλῶ νὰ ἐπέμβει πάραυτα ἡ ἀεροπορία ὥστε νὰ ἐλαττωθεῖ ἡ ἐχθρικὴ πίεση».

Ἡ κατάληψη τῆς Κλεισούρας, ἀποτέλεσε γιὰ τοὺς Ἕλληνες, τὴν τελευταία, μποροῦμε νὰ ποῦμε, ἄξια λόγου ἐπιτυχία τους. Τρεῖς Ἀμερικανοὶ δημοσιογράφοι ποὺ παρακολου-

θήσανε τὴν ἐξέλιξη τῆς μάχης ἀπὸ τὸ ἀρχηγεῖο τῆς 1ης ἑλληνικῆς μεραρχίας προβήκανε σέ ἐνθουσιώδη περιγραφή της. Ὁ Καβαλλέρο ὑποχρεώθηκε μὲ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα νά βαστάξει τὸ βάρος τῆς ἐπίθεσης. Ὅλα μας τὰ σχέδια πήγανε στὸ βρόντο, πράγμα ποὺ δὲν τὸ περιμέναμε διόλου. Οἱ παρακάτω παρατηρήσεις, παρ' ὅλο τους τὸ χιοῦμορ, ἔχουνε γίνει ἀπὸ τὸν Καβαλλέρο: «Ἔγινε χρήση τῶν τεσσάρων μεραρχιῶν ποὺ μᾶς σταλθήκανε κάτω ἀπὸ περιστάσεις ὁλότελα διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ προσδοκούσαμε. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε ἐξασθενήσει ἀποδείχτηκε λαθεμένος. Καταλήγω στὸ ὅτι οἱ ἐχθροπραξίες συνεχίζονται, ἐνῶ ἐμεῖς εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ προβοῦμε στὸν ἀνασχηματισμὸ τῶν μονάδων τῶν ἀλπίνων γιὰ νὰ προετοιμάσουμε τὴ γιὰ τὸ τέλος τοῦ Φεβρουαρίου σχεδιαζόμενη προέλαση». Τὴν προέλαση πρὸς τὴν Κορυτσᾶ, ποὺ δὲν πραγματοποιήθηκε ὅμως ποτέ.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. Α. Παπάγου: «Ἡ Ἑλλὰς ἐν πολέμῳ», Μιλάνο, 1950 Σελ. 1
2. Γκ. Τσιάνο: «Ἡμερολόγιο», Ρώμη 1946 . . . . »
3. Χ. Ρ. Τρέβορ - Ρόπερ: «Ἡ διαθήκη τοῦ Χίτλερ», Μιλάνο, 1961 στὴν ἡμερομηνία 17 Φεβρουαρίου 1945 . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

1. Ι. Μεταξᾶ: «Ἡμερολόγιο», Τόμος 4ος, 1938 — 1941 .
2. Ε. Γκράτσι: «Ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους», Ρώμη, 1945 . . . » 27
3. Ε. Γκράτσι, τὸ παραπάνω ἔργο . . . . » 18
4. Ι. Μεταξᾶ, τὸ παραπάνω ἔργο στὰ Συμπληρώματα . .
5. Π. Μοντίνι: «Ὁ Πρόλογος τῆς Ἰταλο - Ἑλληνικῆς σύρραξης», Ρώμη, 1945 . . . . » 149
6. Κ. Μπαντίνο: «Ἕνας παράλογος πόλεμος», Μιλάνο - Βαρέζε, 1965 . . . . » 111
7. Σ. Βισκόντι Πράσκα: «Ἐπιτέθηκα ἐνάντια στὴν Ἑλλάδα», Μιλάνο, 1946 . . . . » 8
8. Γ. Μ. Γκαμελέν: «Θητεία», Παρίσι, 1946 — 1947 . .
9. Βλ. Συμπλήρωμα 3 τῶν Ἰταλικῶν Διπλωματικῶν Ἐγγράφων. (Τά ἀναφερόμενα συμπληρωματικὰ ἔγγραφα θὰ σημειώνουνται γιὰ συντομία μὲ τὰ ἀρχικὰ ἰ. δ. ἔ.) . . .
10. Βλ. συμπλήρωμα 11 (*) . . . .
11. Φ. Γιακομόνι: «Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἰταλίας στὴν Ἀλβανία», Μπολώνια, 1965 . . . . » 22

(*) Ὅλα τὰ Συμπληρώματα βρίσκονται στὸ δεύτερο τόμο τοῦ ἴδιου ἔργου.

12. Βλ. συμπλήρωμα 13 . . . .
13. Βλ. συμπλήρωμα 15 . . . .
14. Βλ. συμπλήρωμα 16 . . . .
15. Βλ. συμπλήρωμα 17 . . . .
16. Βλ. συμπλήρωμα 21 . . . .
17. Βλ. συμπλήρωμα 23 . . . .
18. Βλ. συμπλήρωμα 18 . . . .
19. Βλ. συμπλήρωμα 19 . . . .
20. Βλ. συμπλήρωμα 24 . . . .
21. Βλ. συμπλήρωμα 26 . . . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

1. Γκ. Τσιάνο, τὸ ἀναφερόμενο παραπάνω ἔργο, στὴν ἡμερομηνία 15 Αὐγούστου 1940 (*) . . . . . ; . . . . . .
2. Γκ. Τσιάνο παρ. ἔργο, στὴν ἡμερομηνία 18 Αὐγούστου 1940 . . . .
3. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . Σελ. 2
4. Μ. Ροάττα : «Ὀκτὼ ἑκατομμύρια λόγχες», Μιλάνο, 1946 » 119
5. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 32
6. Φ. Γιακομόνι, παρ. ἔργο . . . . » 230
7. Φ. Πρίκολο : «Τεμπελιὰ κι ἡρωϊσμός», Ρώμη, 1946 . » 6
8. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 37
9. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 37
10. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 38
11. Βλ. συμπλήρωμα 20 . . . .
12. Βλ. συμπλήρωμα 34 (Τοῦ Βισκόντι Πράσκα παρ. ἔργο. Τὰ ἔγγραφα ποὺ προέρχουνται ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτή, θὰ ἀναφέρουνται γιὰ συντομία μὲ τ' ἀρχικὰ Β. Π.) . . .
13. Γ. Σαντόρο : «Ἡ ἰταλικὴ ἀεροναυτικὴ κατὰ τὴν περίοδο τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου», Ρώμη, 1957 τόμος Ι . . . . » 125
14. Γ. Σαντόρο, παρ. ἔργο τόμος Ι . . . . » 128
15. Βλ. συμπλήρωμα 28 . . . .
16. Βλ. συμπλήρωμα 49 (Β. Π.). Οἱ ὁδηγίες αὐτὲς ἔχουν ἡμερομηνία 22 Ὀκτωβρίου, δὲν ἀποτελοῦνε ὅμως παρὰ ἐπιβεβαίωση προηγούμενων ποὺ εἴχανε συνταχθεῖ μὲ ἡμερομηνία 16 Σεπτεμβρίου . . . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

1. Βλ. συμπλήρωμα 10 . . . .

(*) Γιὰ συντομία οἱ λέξεις «τὸ παραπάνω ἔργο» θ' ἀναφέρουνται ἔτσι : «παρ. ἔργο».

2. Βλ. συμπλήρωμα 36 . . . .
3. Βλ. συμπλήρωμα 40 . . . .
4. Βλ. συμπλήρωμα 27 . . . .
5. Βλ. συμπλήρωμα 33 . . . .
6. Φ. Γιακομόνι παρ. ἔργο . . . . Σελ. 253
7. Διπλωματικὰ ἔγγραφα τῆς Γερμανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς . . . .
8. Ι. Μεταξᾶς παρ. ἔργο, στὴν ἡμερομηνία 26 Αὐγούστου 1940 . . . .
9. Βλ. συμπλήρωμα 35 . . . .
10. Διπλωματικὰ ἔγγραφα τῆς Γερμανικῆς Ἐξωτερικῆς πολιτικῆς . . . .
11. Μ. Ροάττα, παρ. ἔργο . . . . » 117
12. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 211
13. Κ. Ἀρμελλίνι: «Ἡμερολόγιο πολέμου», Μιλάνο, 1945 » 111
14. Ρ. Πρίκολο, παρ. ἔργο . . . . » 6
15. Ε. Φαλντέλλα: «Ἡ Ἰταλία κατὰ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο», Μιλάνο 1959 . . . . » 265
16. Διπλωματικὰ ἔγγραφα τῆς Γερμανικῆς Ἐξωτερικῆς πολιτικῆς . . . .
17. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 46
18. Γ. Σαντόρο παρ. ἔργο τόμος Ι . . . . » 129
19. Π. Πουντόνι: «Ὁμιλεῖ ὁ Βιττόριο-Ἐμανουέλε 3ος», Μιλάνο, 1958 μὲ ἡμερομηνία 16 Ὀκτωβρίου 1940 . .
20. Φ. Γιακομόνι, παρ. ἔργο . . . . » 249
21. Φ. Γιακομόνι, παρ. ἔργο . . . . » 252
22. Μ. Ροάττα, παρ. ἔργο . . . . » 123
25. Βλ. συμπλήρωμα 41 . . . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

1. Βλ. συμπλήρωμα 41 . . . .
2. Σ. Βισκόντι Πράσμα, παρ. ἔργο . . . . » 48
3. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 178
4. Βλ. συμπλήρωμα 52 . . . .
5. Βλ. συμπλήρωμα 54 . . . .
6. Ε. Γκράτσι, παρ. ἔργο . . . . » 220
7. Β. Βελάτι: «Ὁ Μπαντόλιο ἀπαντᾶ», Μιλάνο, 1957. Ἀπὸ τὴν . . . . » 290
8. Π. Μπαντόλιο: «Ἡ Ἰταλία κατὰ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο»: Μιλάνο, 1946 . . . . » 53
9. Φ. Γιακομόνι, παρ. ἔργο . . . . » 260
10. Π. Πουντόνι, παρ. ἔργο, στὴν ἡμερομηνία 20 Ὀκτωβρίου 1940 . . . .

11. Μ. Ροάττα, παρ. ἔργο . . . . Σελ. 127
12. Φ. Πρίκολο, παρ. ἔργο . . . . » 10
13. Βλ. συμπλήρωμα 42 . . . .
14. Βλ. συμπλήρωμα 44 . . . .
15. Π. Μπαντόλιο παρ. ἔργο . . . . » 54
16. Διπλωματικὰ ἔγγραφα τῆς Γερμανικῆς Ἐξωτερικῆς πολιτικῆς . . . .
17. Βλ. συμπλήρωμα 45 . . . .
18. Βλ. συμπλήρωμα 51 . . . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

1. Βλ. συμπλήρωμα 46 . . . .
2. Βλ. συμπλήρωμα 50 . . . .
3. Βλ. συμπλήρωμα 53 . . . .
4. Βλ. συμπλήρωμα 48 . . . .
5. Βλ. συμπλήρωμα 55 . . . .
6. Ι. Μεταξᾶ παρ. ἔργο, στὴν ἡμερομηνία 26 Ὀκτωβρίου 1940 . . . .
7. Γκ. Τσιάνο, παρ. ἔργο, στὴν ἡμερομηνία 27 Ὀκτωβρίου 1940 . . . .
8. Βλ. συμπλήρωμα 43 (Β. Π.) . . . .
9. Βλ. συμπλήρωμα 47 (Β. Π.) . . . .
10. Βλ. συμπλήρωμα 49 (Β. Π.) . . . .
11. Βλ. συμπλήρωμα 47, § 5 (Β. Π.) . . . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

1. Ε. Γκράτσι παρ. ἔργο . . . . » 225
2. Π. Μοντίνι παρ. ἔργο . . . . » 226
3. Βλ. συμπλήρωμα 56 . . . .
4. Ι. Μεταξᾶ, παρ. ἔργο στὴν ἡμερομηνία 28 Ὀκτωβρίου 1940 . . . .
5. Α. Τσίφου: «Ἀναμνήσεις», Ἀθήνα 1945 . . . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

1. Βλ. συμπλήρωμα 61 . . . .
2. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 107
3. Φ. Πρίκολο, παρ' ἔργο . . . . » 13
4. Μ. Ροάττα, παρ. ἔργο . . . . » 132
5. Γκ. Τσιάνο, παρ. ἔργο στὴν ἡμερομηνία 31 Ὀκτωβρίου 1940 . . . .
6. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 118
7. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 147
8. Γ. Σαντόρο, παρ. ἔργο τόμος Ι . . . . » 167

9. Φ. Πρίκολο, παρ. ἔργο . . . . Σελ. 15
10. Βλ. συμπλήρωμα 63 (Β. Π.) . . . .
11. Βλ. συμπλήρωμα 64 (Β. Π.) . . . .
12. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 125
13. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 247
14. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 243
15. Βλ. συμπλήρωμα 67 (Β. Π.) . . . .
16. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 171

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

1. Σ. Βισκόντι Πράσκα, παρ. ἔργο . . . . » 143
2. Ἑλληνικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο: «Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου»
3. Βλ. συμπλήρωμα 68 . . . .
4. Γ. Σαντόρο, παρ. ἔργο, τόμος Ι . . . . » 182
5. Βλ. συμπλήρωμα 66 (Β. Π.) . . . .
6. Α. Ραζέρο: «Τὸ 56 Σύνταγμα Ἀλπίνων», Ροβερέττο, 1964 . . . . » 353
7. Φ. Πρίκολο, παρ. ἔργο . . . . » 45
8. Βλ. συμπλήρωμα 69 . . . .
9. Βλ. συμπλήρωμα 70 . . . .
10. Βλ. συμπλήρωμα 71 . . . .
11. Γ. Κ. Φοῦσκο: «Ὁ πόλεμος τῆς Ἀλβανίας», Μιλάνο 1961 . . . . » 47
12. Βλ. συμπλήρωμα 72 . . . .
13. Βλ. συμπλήρωμα 73 . . . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX

1. Μ. Ροάττα, παρ. ἔργο . . . . » 132
2. Μ. Ροάττα, παρ. ἔργο . . . . » 133
3. Οὐ. Καβαλλέρο, παρ. ἔργο . . . . » 93
4. Οὐ. Καβαλλέρο παρ. ἔργο στὴν ἡμερομηνία 4 Δεκεμβρίου 1940 . . . .
5. Διπλωματικὰ ἔγγραφα Γερμανικῆς Ἐξωτερικῆς πολιτικῆς . . . .
6. Γ. Σαντόρο, παρ. ἔργο . . . . » 174
7. Γκ. Τσιάνο, παρ. ἔργο στὴν ἡμερομηνία 14 Δεκεμβρίου 1940 . . . .
8. Γκ. Τσιάνο, παρ. ἔργο στὴν ἡμερομηνία 24 Δεκεμβρίου 1940 . . . .
9. Φ. Πρίκολο, παρ. ἔργο . . . . « 81
10. Φ. Πρίκολο, παρ. ἔργο . . . . » 125

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Οἱ ἐκτὸς κειμένου φωτογραφίες παρεχωρήθησαν εὐγενῶς ὑπὸ τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ τῆς Ἑλλάδος τὴν ὁποίαν καὶ εὐχαριστοῦμεν.

Φωτογραφίες ἐπίσης μᾶς παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐκδοτικοῦ Οἴκου Sugar τοῦ Μιλάνου.